

# AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Horváth Sándor

Mindennapi kollaboráció a szocialista korszakban:  
mindennapi társadalmi gyakorlatok és politikai participáció egy  
élettörténetben

Budapest, 2021

## Tartalom

Előszó.....	4
Historiográfiai és módszertani keretek .....	8
Miért éppen az ügynök? Az ügynökkérdés és az akták felértékelődése .....	10
A totalitárius paradigmától a kultúratörténetig.....	14
Az ellenállók és áldozatok történeteinek túl.....	19
A mindennapi kollaboráció emlékezete és felejtése.....	27
A mindennapok politikuma és kutatási lehetőségei .....	34
Az oral history és az életrajzi módszer .....	41
Főszereplő, kérdések, fejezetek, források.....	63
I. 1945: háborús társadalom .....	68
Egy falu mindennapjai a frontvonalon .....	73
1. Országúton: egy politikai döntés a front idején .....	83
2. Az idegen: az áldozat cselekvési lehetőségei .....	106
3. Rendőrség: állami erőszak és „kiskirályok” .....	125
4. Népbíróság: döntés a tárgyalóteremben?.....	152
II. Életvilágok .....	182
5. Kolónia: cselekvési minták.....	182
6. Gyűjtőfogház: az erőszak módjai.....	214
7. 1956: a politikai részvétel új mintái.....	233
III. Az informátor.....	259
8. Megtorlás: a jelentések nyelvének elsajátítása.....	259
9. Átváltozások: az „ellenség” elleni kampányok változása .....	290
10. „Konszolidáció” és egyéni boldogulás .....	312
11. A „kisnyilas” .....	329
12. Új mechanizmus – 1968: válság és szabotázs .....	354
13. Nyugdíj: „szemem, fülem nyitva tartom” .....	373
Következtetések és kitekintés .....	390

Bibliográfia és források.....	415
Levéltári források .....	415
Hivatkozott irodalom.....	420

# Előszó

Akadémiai doktori disszertációm témája legalább két évtizede foglalkoztat. Elsőként az érdekelt, hogy miként ismerhető meg a szocialista korszak mindennapjainak története, amely kutatásaim során oly tömegesen jelent meg a korabeli iratokban, mégis, a hazai szakirodalom csak az utóbbi évtizedben kezdett el ezzel intenzíven foglalkozni. Ehhez kapcsolódott az 1990-es évek közepén egyik első levéltári kutatási élményem a mai nézőpontból talán kicsit békeidőbelinek tűnő, Rózsa utcai Szakszervezeti Levéltárban, amikor a mindennapokról szóló forrásokat tartalmazó irattartó dobozokból ténylegesen falat lehetett építeni (az egyik ilyen fal mögött a fiatalon elhunyt Mark Pittaway ült, a másik fal mögött én). Mintha hasonló fal épült volna akkoriban a modern korszak két – akkoriban kettéválni tűnő – hazai megközelítése: a politikátörténet és a társadalomtörténet között. Talán ennek is köszönhető, hogy amire a több száz levéltári dobozban bukkantam nagyon nehezen volt megfeleltethető azoknak a könyveknek, amelyek a „levéltári forradalom” után a korszak elsősorban politikátörténeti eseményeiből igyekeztek köztörténeti keretet létrehozni. Azonban a korszak társadalomtörténete – akkor még láttam értelmét a kettőt különválasztani – még igencsak gyermekcipőben járt Kelet-Európában, így nálunk is, ezért módszertant elsősorban korábbi korszakok, elsősorban társadalomtörténetének kutatóitól vagy angolszász és német kutatóktól tanultam, legyen szó mikrotörténetről, oral history-ról, vagy a mindennapokról szóló tömeges levéltári források elemzési lehetőségeiről.<sup>1</sup> Így próbáltam először az első magyar szocialista város, Sztálinváros mindennapjaiban lehetséges konfliktusokat a tömeges források szintjét megragadni. Majd igyekeztem szűkebbre venni a kört, és nem egy város, hanem egy fiatalkori kortárs csoport történetén keresztül megérteni a hatvanas években történt változásokat; és hasonló kíváncsiság vezetett az 1945 utáni budapesti szociálpolitika mindennapjainak megértése felé.

Azonban az a lehetőség, hogy egyetlen személy történeti kontextusba helyezett életrajzán keresztül is próbáljam megérteni a szocialista korszak mindennapjainak működését a szerencse kérdése is volt. Hiszen egyetlen „hétköznapi emberről” (a fogalom jelentésével később részletesebben foglalkozom) gyakran alig marad fenn több pár sornál a levéltárakban – gondolhatnánk elsőre. A disszertáció témájául szolgáló kutatás ennek éppen ellenkezőjét

---

<sup>1</sup> Pl. Gyáni 1998, Lüdtke 1993, Bessel – Jessen (szerk) 1996, Thompson 2000.

bizonyítja: a huszadik századi állami bürokrácia szinte korlátlanak tűnő lehetőségeket ad a történeti kutatás számára, majd hogyanem mindenkiről rengeteg, levéltárakban is fellelhető feljegyzés készült. Azonban eltérő mértékben dokumentált az a viszony, amely az állampolgárokat az állami bürokráciához kapcsolja és ez elsősorban e szereplők politikai participációjához köthető.

Akadémia doktori disszertációm nagymértékben átdolgozott és jelentősen bővített szöveg a Feljelentés című könyvem kéziratához képest és elsősorban a mindennapi társadalmi gyakorlatok és politikai participáció átalakulására fókuszál történettudományi kontextusban. A szélesebb közönség számára írt könyvben számos problémafelvető és kutatási kérdés elemzését rövidítettem és egyszerűsítettem, amelyeket a disszertációban részletesebben kifejtek szélesebb szakirodalmi kontextusban, akár csak a kutatás módszertani és historiográfiai hátterét.

Ez a kutatás sem valósulhatott volna meg interjúpartnereim, és a történet iránt őszintén érdeklődő levéltáros és történész kollégák, a kutatás során megismert emberek önzetlen segítsége és jókora szerencse nélkül, amely mindig átlendített a holtponatokon, amikor elakadtam egy-egy szál felgöngyölítésében. A szerencsét a levéltárakban dolgozó kollégák segítsége hozta meg mindig, amikor az iratfolyóméterek tengerében elveszni tűntek a szálak. Köszönöm a kutatás során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában dolgozó kollégáknak, Takács Tibornak, Nagy-Csere Áronnak és Müller Rolfnak, hogy segítettek eligazodni az akták rendezettnek tűnő, mégis oly rejtélyes világában és felhívták a figyelmem számos, eddig elhanyagolt forráscsoportra és kapcsolódási pontra, valamint, hogy bevezettek a mexikói és török konyha rejtelseibe. Köszönöm az MNL Fejér Megyei Levéltár munkatársainak, Czetz Balázsnak és Bödő Istvánnak, hogy segítették kutatásomat; Bödő Istvánnak külön köszönöm a seregélyesi interjúpartnerek felkutatását, ami a második világháború esetében már nem is olyan könnyű, és hogy rejtett úton bevitt a kastély világtól elzárt kertjébe. Opauszki Istvánnak köszönöm, hogy a MÁV Irattárában segített a lehetetlenben és a név pontos ismerete nélkül megtaláltuk mint tűt a szénakazalban a Gy. miatt kivégzett ruszin vasutas személyi aktáját, akkor, amikor már majdnem azt hittük, az nem is létezik. Az MNL Nógrád Megyei Levéltárban folytatott kutatásaimat Tyekvicska Árpád és Szederjesi Cecília vendégszeretete segítette, amit ezúton is köszönök. Racs Csabának köszönöm, hogy segítette nógrádi kutatásaimat terepbejárással fűszerezve. Hálás vagyok a kutatás időszakában a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában dolgozó Majtényi Györgynek, Vass Gergelynek és Kovács Tamásnak a kutatás során nyújtott segítségükért. Csurgai Horváth Józsefnek köszönöm értékes tanácsait és a különleges kutatási körülményeket Székesfehérvár

Városi Levéltárában. Mészáros László büntetés-végrehajtási dandártábornok intézetparancsnoknak és Peremicki Mónika bv. hadnagynak köszönöm, hogy lehetővé tették a Budapesti Fegyház és Börtön Irattárában a kutatásomat. Köszönöm Sipos Balázsnak a két világháború közötti sajtóviszonyokról, Eörsi Istvánnak a bírósági perekéről, és Zinner Tibornak Tutsek Gusztáv iratainak eltűnéséről szóló tájékoztatását. Stefan Hördlernek köszönöm a Waffen-SS és a haláltáborokban szolgáló személyzet közötti átjárásról és ennek összefüggéseiről nyújtott információkat, Martin Jemelkának pedig a Bata-cipőgyár háború közötti történetéről és a csehszlovákiai népszámlálásokról szóló adatokat. Varga Zsuzsannának köszönöm a mihálygergeiek makacsságáról készült elemzését, ahonnan oly sokan jártak Gy.-vel egy műszakba dolgozni. Köszönöm Bódy Zsombornak a népbírósági perről szóló fejezethez fűzött igen hasznos észrevételeit, míg Pető Andreának a népbírókról és népbírósági perekben résztvevőkről adott tájékoztatását.

A kutatás részben az MTA (ma ELKH) BTK Történettudományi Intézetében zajló, „Kollaboráció a szocialista korszakban. Az állambiztonság társadalomtörténeti forrásai” című kutatás keretében jött létre, amelyet az OTKA (ma NKIFH) K-104408 szám alatt támogatott. Köszönetet mondok a támogatásért, és köszönet illeti a kutatócsoport tagjait, Stefano Bottonit, Majtényi Görgyöt, Slachta Krisztinát, Takács Tibort, hogy részt vettek a kutatócsoport munkájában és hogy bármikor lehetett velük erről a témáról beszélgetni. A csoport munkájához kapcsolódóan nemzetközi konferenciát is szerveztünk Apor Péter és Stefano Bottoni kollégáimmal, amelyen számos kiváló történész foglalkozott a mindennapi kollaboráció és identitás problémájával (ennek eredményei tanulmánykötetben jelentek meg Angliában), amivel részben én is foglalkozom egyetlen ember életén keresztül. A szocialista korszakbeli mindennapi kollaborációról folytatott együtt gondolkodás segített a téma tágabb összefüggéseinek megismerésében.

Nagyon hálás vagyok azokért a kollégákkal folytatott beszélgetésekért, amelyek segítették a kutatás nézőpontjainak és kérdésfeltevéseinek megválasztását. Igen hasznos kérdéseket vetettek fel a kutatásom körébe tartozó mindennapi kollaboráció kérdésköre kapcsán többek között a következő kollégák, akiknek ezért köszönettel tartozom: Apor Péter, Gyáni Gábor, Peter Haslinger, Laczó Ferenc, Thomas Lindenberger, James Mark, Lutz Niethamer, Joachim von Puttkamer, Rainer M. János és Trencsényi Balázs.

Az interjúpartnerek és a kollégák segítsége mellett komoly intézményi háttér nélkül elképzelhetetlen lett volna ennek a szöveg megírása. Külön hálás vagyok azért, hogy az MTA (ma ELKH) BTK Történettudományi Intézete igazi szakmai műhelyként lehetővé tette a

többéves, elmélyült kutatómunkát, amely nélkül egyetlen alapos történeti elemzés sem születhet meg. A jénai Imre Kertész Kollegben folytatott viták ösztönzőleg hatottak és a Nemzeti Kulturális Alap alkotói ösztöndíja lehetővé tette, hogy több időm legyen a szöveg megírására, amit ezúton is köszönök. Külön köszönöm Molnár Antalnak és Gyáni Gábornak, hogy az MTA doktora disszertáció szövegének megírására oly kitartóan buzdítottak.

Egy történeti kutatás inkább szenvedély, mint családbarát tevékenység. Ezért végül, de nem utolsó sorban köszönöm feleségemnek, Erdélyi Gabriellának és gyerekeimnek, Sanyinak, Julcsinak és Ferkónak, hogy türelemmel és szeretettel el tudtak engem viselni az elmúlt években, amikor a kutatás szenvedélyéről sem tudtam jól leszokni.

## Historiográfiai és módszertani keretek

Kié „1989”? – tette fel a kérdést Martin Sabrow német történész, aki válaszában szembehelyezkedik a számos kelet-közép-európai országhoz hasonlóan Németországban is uralkodó emlékezeti és történeti elbeszélésekkel. Sabrow szerint sem az ellenzék, sem a pártállam hívei nem számítottak 1989-ben arra, hogy az uralkodó rendszer megbukik – ami ellenkezik az azóta megszülető történeti elbeszélések egy részének beszédmódjával. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy családok ezrei hagyták még el az utolsó órákban is az országot, „szavaztak lábbal”.<sup>2</sup> Miért hagytak volna maguk mögött mindent, múltjukat és gyerekeiket egy kis Trabantba gyömöszölve, ha bíznak abban, hogy megbukik a kommunista rezsim? És vajon meglepett-e bárkit is Magyarországon az NDK állampolgárainak osztrák határ ellen intézett rohama? Nem volt-e sokkal nagyobb meglepetés a következő év tavaszán a pártok kampánya, a felülről vezérelt „békés átmenet”?

A kérdést továbbgondolva úgy is feltehetjük, kié „az államszocialista korszak” története? Hiszen a kérdésfeltevésben 1989 vagy az államszocialista korszak idézőjelbe tétele is fontos gesztus, mivel mindkettőnek szinte annyiféle normatív jelentése van, ahányan „történelmi eseményként” ábrázolták azokat. Az 1989-ért vagy az államszocialista korszak történetéért folytatott retorikai harc a mai napig nem ért véget szinte egyik kelet-közép-európai országban sem, ami gyakran politikai alapú hitvitákban jelentkezik. Ezért sem meglepőek azok a hazai és külföldi kormányzati kísérletek, amelyek 1989 vagy a huszadik század „egyetlen igaz történetének megírását” is megrendelték és megrendelik számos országban az újonnan alapított kutatóintézetektől, múltfeltáró bizottságoktól vagy alapítványoktól – végső soron a történészekről vagy a public history művelőitől.<sup>3</sup> Mintha 1989 előtt minden egy irányba – a bukás felé – tartott volna, s ennek előszelét már igen korán érezték volna, ám a pártvezetés még ideig-óráig megőrizhette a bukás előtt a „társadalmi és politikai egyensúlyt”. Mintha valaki alakítója, valaki pedig csak csendes „nézője” lett volna a szocialista korszak vagy a rendszerváltás „történelmi eseményének”.<sup>4</sup> Mintha nem állomásozott volna 1989-ben ötmillió szovjet katona Budapesttől Vlagyivosztokig.<sup>5</sup> Mintha az erről szóló, korábban uralkodó

---

<sup>2</sup> Sabrow 2010: 9–20.

<sup>3</sup> Ennek háttéréről többek között: Stan 2010.

<sup>4</sup> A „történelmi esemény” fogalomtörténeti összefoglalását adja: Gyáni 2011.

<sup>5</sup> Ennek az ábrázolásmódnak az összefoglaló kritikáját adja: Kotkin 2001.



„marxista–leninista” történelemelbeszélést fel lehetne váltani egyetlen új elbeszélésmóddal (a totalitárius rendszerről és az ellenállókról vagy áldozatokról szólóval), amely a megemlékezések nyelvét követi annak érdekében, hogy megfeleljen a politikai megrendelők szándékainak.<sup>6</sup> Eszerint 1989 nem volt meglepetés, a párttagok és a párt ellenzéke már készültek rá. Ám velük szemben a párt hatalmas titkosrendőrségi hálózatot mozgósított, amelynek elsődleges célja az volt, hogy mindenható felügyeletet gyakoroljon a társadalom tagjai felett, elfojtsa a lázadás legkisebb szikráját is, okulva 1956, 1968, 1981 tapasztalataiból. Ebben az elbeszélésmódban az 1989 előtti rendszer célirányos szemlélete – miszerint minden a rendszerváltás irányába haladt – meghatározza, hogy mennyire fontos a történeti ábrázolás szempontjából az állambiztonsági szolgálatok működése, egyúttal azt is, milyen módszertannal használták évtizedekig az állambiztonsági források zömét.

A rendszerváltás nézőpontjából elmesélt kommunizmustörténetekben a titkosrendőrség (a párt „ökle”, másutt a „kardja és pajzsa”<sup>7</sup>) valóban hatékony eszköz lehetett a rendszer fennmaradásában, hiszen a rend titkos őrei az állambiztonsági iratokban is folyton a rendszer ellenségei után kutattak, hovatovább képzeletben megteremtettek olyan csoportokat, amelyek ellen harcolniuk kellett. Minden bokorban ellenséget szimatoltak, hiszen ezt várták tőlük. A sok állambiztonsági szolgálatokról szóló kötet mellett annak empirikus vizsgálata mégis várat még magára, mennyire számított a rendszert stabilizáló tényezőnek egy-egy állambiztonsági szolgálat. Hiszen – mint az mára az állambiztonsági iratok forráskritikája alapján lassan evidenciának számít – az állambiztonsági iratok tartalma nem csupán a kutatóknak, de az iratok kortárs olvasóinak sem elsősorban a korabeli valóságot, hanem az állambiztonság és a párt felől érkező elvárásokat tükrözte. Korántsem új jelenség, hogy egy intézmény által készített szövegek (legyen szó egyházmegyei vizitációkról vagy hangulatjelentésekről) elsősorban magáról az intézmény működéséről és az intézmény szolgálatában állókról árulnak el sokat, nem pedig azokról, akiket az intézmény megfigyelni szándékozott. A velük szemben támasztott elvárások is meghatározták a jelentések tartalmát, így legfeljebb csak áttételesen következtethetünk belőlük a megfigyelés tárgyára, sokkal inkább a szövegek társszerzőire („ügynökre/informátorra” és „tartótisztre”) és korabeli megrendelőire (párt- és minisztériumi funkcionáriusok).<sup>8</sup>

<sup>6</sup> A megemlékezések nyelvének politikai és történeti funkciójáról: Fulbrook 2001: 123.

<sup>7</sup> Ez utóbbi kifejezés a Stasi címerében is szerepel.

<sup>8</sup> Vö. Rainer 2008: 16–19, 158.; Farkas 2006; Takács: 2013a.

Előrébb vitte-e ténylegesen egy-egy informátori jelentés a pártállam ügyét, vagy egy-egy átadott lakótelepi lakás hatékonyabb eszköznek számított a társadalom pacifizálásában és a kommunista hatalom legitimizálásában? Valóban hasznos volt-e a társadalom felügyeletében, felhasználták-e azt a több ezer kilométernyi iratot, amit a besúgók és megbízóik gyártottak? Egyáltalán még az is újdonságnak számít az állambiztonsági iratok kelet-közép-európai vizsgálatában, hogy az állambiztonsági szervek funkciójának változásait vegyük górcső alá a különböző évtizedekben.<sup>9</sup> Ennek ellenére a téma az 1989 birtoklásáért folytatott harc következtében újraéledő totalitárius paradigma és fekete-fehér elbeszélésmód népszerűsége miatt a *public history* (nyilvános történelem) talán leggyakoribb témájává vált. Úgy tűnik, mindaddig az is marad, amíg ez a történelemmé még nem vált közelmúlt a leegyszerűsített moralizálás és a politikai harc színtere marad, és a kérdésfeltevések a politika és a média felől érkeznek.<sup>10</sup> Milyen lehetőségei vannak ebben a narratívában a forrásokon alapuló szakszerű történetírásnak? Hogy közelebb kerüljünk a kérdés megválaszolásához, elsőként azt kell megérteni, hogyan váltak a tettesek és az áldozatok a jelenkortörténet köztörténeti illetve public history-ban megjelenő főszereplőivé?

### ***Miért éppen az ügynök? Az ügynökkérdés és az akták felértékelődése***

A szocialista korszak és 1989 jellegének megítélése kulcsfontosságú az ún. „ügynökkérdés” szempontjából egész Kelet-Közép-Európában, mivel az „ügynök”, a titkosszolgálatoknak jelentő „besúgó” ekkortól vált a közéleti párbeszéd fontos szereplőjévé, politikai és morális fegyverré. Az állambiztonsági iratok vizsgálatára létrehozott különféle bizottságok tagjai rendre a korszak és 1989 értelmezéséhez jutottak el akkor, amikor az állambiztonsági iratok sorsáról talár nélküli bíróként voltak kénytelenek – időnként magánszorgalomból – ítéletet mondani. „Ami Magyarországon 1989/90-ben lezajlott, az inkább csak a változási vágy lehelete volt, a Szovjetunió felbomlásának egyik, a birodalmi perifériákon is érzékelhető szimptomája” – írta Kenedi János a 2007–2008-as szakértői, ún. „Kenedi-bizottság” jelentésének bevezetőjében. Egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy 1989 nélkül az ügynök korántsem vált volna emblemikus figurává, hiszen még az 1989-es, az MSZMP legitimitásának megerősítésére létrehozott ellenzéki kerekasztal is a munkásörseget

---

<sup>9</sup> Gieseke 2007: 9.

<sup>10</sup> A *public history* magyarországi funkcióiról lásd: Gyáni 2012.

tekintette a rendszer egyik fő támaszának, így ellenségnek. Ennek egyszerű oka az lehetett, az első magyar lusztrációs törvényjavaslat betérjesztőjének, Hack Péternek a szállóigéjével szólva, hogy „a pufajkás hordott pufajkát, a »tégla« azonban nem hordott téglát”.<sup>11</sup> A tét az állambiztonsági iratok kapcsán gyakran nem a közel sem távoli, kommunista rendszerbeli múlt megértése, hanem az annál közelebbi, 1989-es múlt és az aktuális politikai széljárások megítélése volt. Az ügynökkérdés nem csupán a rendszerváltás módja, hanem 1989 és a szocialista korszak<sup>12</sup> megítélésének változása és a totalitárius paradigma ebből következő reneszánsza miatt is felértékelődött.

Az 1990-es mozgalmi hevület a kilencvenes évekre az akták körüli politikai csatározásokba torkollott. Magyarországon is csak 1993. február 4-én terjesztették be az első olyan lusztrációs törvényjavaslatot, amelyből végül – igaz, több mint egy év múlva –, 1994 márciusában törvény is született (1994. XXIII. sz. tv.). A törvény felsorolta azoknak a személyeknek a körét, akikkel kapcsolatban ellenőrizni kell, hogy teljesítettek-e szolgálatot az egykori Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségnél, szolgáltak-e 1956–57-ben karhatalmi alakulatban, betöltöttek-e olyan politikai vagy állami tisztséget, amelyhez tájékoztatást kaptak a meghatározott szervektől (elsősorban BM-től), és tagjai voltak-e a nyilaskeresztes pártnak. Ám a törvény ebben a formájában sosem lépett életbe, mivel az Alkotmánybíróság (60/1994. XII. 24. sz. határozatával) egyes rendelkezéseit hatályon kívül helyezte, és az Országgyűlést jogalkotásra kötelezte, amelynek az csak több lépcsőben tett eleget. Ennek keretében hozták létre – az átvilágítás segítésére – 1996-ban az 1994-es törvény módosításával a Történeti Hivatalt az iratok speciális kezelése végett (1996. LXVII. sz. törvény). A Történeti Hivatal jogkörét 2001-ben megváltoztatták, és állami szaklevéltárrá minősítették, valamint a hivatal elnökét felhatalmazták, hogy „az államtitkokról és szolgálati titkokról szóló törvény szabályai szerint minősítést végezzen”. Ezzel párhuzamosan 2003-ban elfogadták a Medgyessy Péter vezette MSZP–SZDSZ-kormány 2002 nyarán benyújtott törvényjavaslatait, amelyek szerint 1. létre kell hozni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát (ÁBTL); 2. nyilvánosságra kell hozni a közéleti szerepet betöltő személyek állambiztonsági múltját.<sup>13</sup> A sors fintora, hogy

---

<sup>11</sup> Kenedi 2007-2008: 10, 13.

<sup>12</sup> Szocialista korszak alatt az 1945-1989 közötti időszakot értem a hazai szakirodalomban gyakori elnevezés miatt, amelyet gyakran államszocializmusnak vagy kommunista diktatúrának is hívnak. Az 1945 sorsdöntő jellegéről szóló vitákról lásd az 1945-ről szóló fejezetet.

<sup>13</sup> Az ügynökkérdés felértékelődését is előidéző magyar jogalkotási folyamatról részletesen: *Köbel Szilvia: Áttekintés a volt állambiztonsági szervekkel kapcsolatban a rendszerváltás után keletkezett törvényekről,*

az állambiztonsági múlt feltárását egy olyan kormány terjesztette be, amelynek miniszterelnöke nem csupán állambiztonsági jelentéseket írt egykor, hanem maga is olvasta mások jelentéseit hivatalból. Ekkor már csak az állambiztonsági múlt feltárása volt a középpontban: mintha az „ügynök” lett volna a törvényjavaslat elsődleges célpontja, a többi lehetséges együttműködési forma a pártállammal (párt-minisztériumi funkció) szóba sem került.

Persze ezt könnyű lenne azzal magyarázni, hogy az akkor parlamenti többséggel rendelkező MSZP számos tisztviselője fontos pártállami funkcióval rendelkezett, és például megyei, város szinten pártfunkcionárius volt. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a koalíciós társ SZDSZ részben ezt a múltat legitimálta egykori tagjai kommunista korszakbeli ellenzéki szerepével. A probléma gyökere a pártok szavazóitól ered, akiknek jelentős része különböző formákban együttműködött a hatalommal, párttag volt, vagy egyszerűen használta az érdekkijárásnak azt a kommunista rendszerben elvárt nyelvét, amellyel érvényesülni tudott. Nem véletlenül változott jelentős mértékben minden választás idején pártpreferenciáktól függetlenül az az adat, hogy ki emlékszik arra, volt-e párttag, illetve mennyit járnak a szavazók templomba. A két kérdésre adott válaszok megbízhatósága rendkívül hasonló. Ám annak ellenére, hogy az idő előrehaladtával a párttagságra vonatkozó kérdés szinte teljesen elvesztette statisztikai értelmét, konstans kérdés maradt, talán emlékezetpolitikai funkciója miatt is.<sup>14</sup> Ennek függvényében akár törvényszerűnek is mondható, hogy a múlt hivatalos „elfelejtésével” és legitimálásával szemben a „múlt teljes feltárása” populista emlékezetpolitikai szlogenné, majd később politikai mozgósító erővé válhatott.

Az ügynökkérdés felértékelődésével párhuzamosan a szocialista korszak megítélése fölötti, végeérhetetlennek látszó ideológiai harc már az 1990-es évek elején megindult. Az igazságfeltáró bizottságok „áldásos” tevékenységének köszönhetően az „államszocializmus” és 1989 emlékezetpolitikai kulcsfogalommá vált szerte Kelet-Közép-Európában, ami az addigra kiveszőnek tetsző totalitárius paradigma reneszánszát hozta a kommunista rendszerről szóló történetírásokban. A közelmúlt olyan játékszerré vált, amelyet az aktuális politikai széljárásnak megfelelően tettesek és áldozatok történeteként lehetett ábrázolni, ami a konfabuláció és tabusítás sajátos módszerévé is vált. Holott a második világháborút követő német, francia vagy

---

törvényjavaslatokról. In: A Szakértői Bizottság jelentése, 2007–2008. 19–24.  
<http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf> (utolsó letöltés 2021. április 9.)

<sup>14</sup> Karácsony 2009.

olasz, eleinte ellenállásra, majd a kollaborációra összpontosító irodalom példája mutatja, hogy a múlt emlékezeti munka nélkül nem válik múlttá pusztán attól, hogy eltelik némi idő.<sup>15</sup>

A kelet-közép-európai kommunista diktatúrák egykori alattvalói és leszármazottaik többnyire nem csupán restségből nem végezték el a kommunista korszakhoz kapcsolódó emlékezeti munkát.<sup>16</sup> Az ellenállók és áldozatok történetei megfeleltek a politikai mozgósítás céljainak, ezért a kommunista rendszerről szóló történetírás leggyakoribb szereplői az ellenállók (forradalmárok) és áldozatok (mártírok) lettek.<sup>17</sup> Nem voltak párttagok, nem szavazott soha senki az uralkodó kommunista pártokra (vagy ha tette, csak kényszerből), mindenki csak tettes vagy áldozat (persze inkább ez utóbbi) volt. Ez az elbeszélés még azt is lehetővé tette, hogy a rendszer legfontosabb támaszának az állambiztonsági szervezetet tüntessék fel, ne pedig az uralkodó kommunista pártot, amelynek vezetői a jelentések megrendelői voltak.<sup>18</sup>

Mint arra Gyarmati György is felhívta már a figyelmet: pusztán az állambiztonsági iratokból rekonstruálva lehetséges ugyan olyan kép megalkotása, amely szerint a korszak politikai rendőrsége mindenható volt (hiszen ezt várták tőle). Más iratok bevonásával azonban világossá válik, hogy ez a szervezet csak az egyik – bár fontos – szereplője volt a pártállami rendszernek. A hatalom csúcsát a pártállamban – nem meglepő módon – a párt képviselte, nem az állambiztonsági szervek. „Az 1960-as évek elejére a kádári pártirányítás egyik – nem propagált – »győzelme« volt, hogy saját erőszakszervezeteit is maradéktalanul betagoalta a párturalom drilljébe, és azt követően mindvégig »rövid pórázon« tartotta a rendőrséget, ezen belül a politikai rendőrséget is”, írja Gyarmati.<sup>19</sup> Akkor mi végre az állambiztonsági iratok és a beszervezést a magyar bíróságok szerint szinte kizárólagosan igazoló 6-os kartonok különleges, helyenként szakrálisnak tűnő kezelése és a hajsza a bennük szereplő személyek után? Miért számít egyúttal érdektelennek – azonkívül, hogy a pártfunkciók nyilvánosak voltak, míg az állambiztonságiak nem – egy-egy közszereplő esetében, hogy párttag, párttitkár vagy

<sup>15</sup> Ennek okairól és a múltfeltárás demokratizálódási folyamatokban betöltött szerepéről bővebben: Welsh 1996.

<sup>16</sup> Emiatt sem helyezhető el még számos élettörténetben a Kádár-korszak. Erről bővebben: Kovács 2008.

<sup>17</sup> Kiváló elemzését adja ennek a folyamatnak: Rudnick 2011: 733. A magyarországi jelenkortörténet 1956-központúságának háttéréről bővebben: Horváth 2001.

<sup>18</sup> Pl. a Tismăneanu-bizottság jelentése szerint a kommunista rendszer legfőbb támasza a titkosrendőrség volt. Vö. Ciobanu 2009: 325.

<sup>19</sup> Gyarmati 2011: 51. Krahulcsán Zsolt szerint a pártvezetés az állambiztonsági szerveket párttestületként kezelte, és a pártirányítás konkrét gyakorlati ügyekre is kiterjedt. Krahulcsán 2013.

minisztériumi osztályvezető volt, míg ha kiderül (kiderítik) róla, hogy jelentéseket írt, rögtön a közfigyelem középpontjába kerül? Azon túl, hogy a „titok” iránti érdeklődés mindig nagyobb, és a titok, a titkot kezelő intézmények a modern államtól elválaszthatatlanok,<sup>20</sup> egyéb – a társadalom tagjainak személyes emlékezési és felejtési módjaiban gyökerező – okai is lehetnek ennek a közfigyelemnek.

Bár több pártfunkcionárius és párttag volt, mint „titkosrendőr” és „besúgó”, de a párt- és minisztériumi funkcionáriusokról, a párttagokról beszélni – akik nyilvánosan vállalták tevékenységüket – kínos lett volna. Ennek az is oka, hogy például Magyarországon 1990 óta egyetlen olyan kormány sem volt hatalmon, amelynek több minisztere vagy államtitkára ne lett volna az MSZMP tagja vagy funkcionáriusa, vagy valamelyik – akár az állambiztonságnak is utasításokat adó – egykori minisztérium fontos tisztviselője. Az ellenállókra és áldozatokra építő elbeszélésmód azonban nem csupán a szavazatokért harcoló politikusoknak és az őket kiszolgáló történészeknek volt megfelelő, hanem a rendszert átélő családok számára is lehetővé tette, hogy átformálják saját múltjukról szóló elbeszéléseiket. A politikusok – bár döntéseikkel befolyásolták is – csak azt az emlékezet- (felejtés-) politikát folytatták, amellyel a saját személyes múltjukat fokozatosan átformáló szavazók kegyeit leghatékonyabban kiérdemelhették. Ahhoz, hogy jobban megértsük, miért vált fontosabb kérdéssé az ügynök, mint a párttagok vagy a szocialista korszakbeli társadalom története, érdemes áttekinteni, hogyan változott a jelenkortörténet fogalomhasználata az elmúlt évtizedekben.

### ***A totalitárius paradigmától a kultúratörténetig***

A hatalom és az egyén viszonyának ábrázolására számos elméletet alkottak már a jelenkortörténettel és a szocialista korszakkal foglalkozók. Ezek közül legismertebb és máig ható a totalitárius elbeszélésmódból fakadó hatalom-koncepció. A totalitárius elméletek elterjedése egy időszakra tehető a jelenkor-történeti kutatások intézményesülésével és két fő forrásra vezethető vissza. Az egyik legismertebb ezek közül Hannah Arendt politikai filozófiájára épül, amelyben a politikai élet legfőbb értéke a politikai szabadság. Ennek majdhogynem szinonimája a kollektív politikai cselekvés, amivel szemben az elmélet szerint a modern államokban a modern zsarnokság, a totális rendszer áll. Arendt *A totalitarizmus*

---

<sup>20</sup> Vö. Gyáni 2014.

*gyökerei* című munkája már első, 1951-es megjelenésekor nagy visszhangot kapott és a hidegháborúhoz is kapcsolódó gondolkodás egyik alappillére lett. A terror fogalma úgy jelent meg a munkában, mint a társadalmi élet minden vetületét átható totalitárius állam elemzésének egyik központi eleme, legyen szó az antiszemitizmus eredetéről, a gyarmatosításról, a nácizmusról vagy a sztálinizmusról. Ezzel szemben a szabadság intézményi megjelenését a „forradalmi tanácsok” jelentették, a könyv kibővített második kiadásában már a magyarországi 1956-os, „első antitotalitárius” forradalom spontán intézményként ábrázolt tanácsai is.<sup>21</sup> A totalitárius narratíva Arendt-hez köthető változata megteremtette a lehetőséget arra, hogy a totalitáriusként ábrázolt rendszerek története egyúttal teleologikus forradalomtörténet is legyen. Ennek egyik oka az volt, hogy ebben az értelmezésben mindent, ami a totalitárius állammal szembenállóként volt ábrázolható, a „forradalom előzményeként” lehetett megjeleníteni.

A totalitárius narratíva politikatudományi értelmezése nyitott utat a terminus társadalomtudományi elterjedéséhez, amelyet a Harvard tanára, Carl Friedrich és egy akkor még fiatal, Harvardon fokozatot szerzett szerző, Zbigniew Brzezinski 1956-ban megjelent művéhez kötnek. *Totalitárius diktatúra és autokrácia* című munkájukban a főbb kritériumai annak, amely alapján egy berendezkedés totalitáriusnak tekinthető: a hivatalossá emelt utópista ideológia, az egypártrendszer, a központi utasításos (terv)gazdaság, a pártirányítás alatt álló tömegkommunikáció, hadsereg és titkosrendőrség.<sup>22</sup> Ezen kritériumok vizsgálata egybevágott a politikatörténeti kutatások fókuszával, így a totalitárius rendszer kritériumaként kezelt intézmények működésének leírása egyet jelenthetett a totalitárius rendszer ábrázolásával. Eszerint a logika szerint a központi tervgazdálkodás, az ezt mozgó ideológia, a párt által felügyelt sajtóirányítás, a titkosrendőrség és az egypártrendszer intézményrendszerének vagy annak egyik „fontos”, lehetőleg politikus szereplőjének ábrázolásával maga a totalitárius állam és az adott ország története válik érthetőbbé, ami értelmezhető a totális történetírásra törekvés egy sajátos változataként is. A totalitárius paradigmában meghatározott kutatási területek mai napig meghatározzák az egykori szocialista országok történetével foglalkozó jelenkortörténetek témaválasztásait.

A jelenkortörténet kutatói számára az első kihívást a társadalomtudományos történetírás jelentette, az angolszász világban a hatvanas, Németországban a hetvenes években, ami a hatalomkonceptiót is nagymértékben átalakította (Magyarországon ez a folyamat a 2000-es

---

<sup>21</sup> Arendt 1992.

<sup>22</sup> Friedrich – Brzezinski 1956.

évektől zajlott le). Párhuzamosan azzal, hogy a történeti szociológia fontos irányzattá vált a szociológián belül, a társadalomtudományos társadalomtörténet a hetvenes évek végére nem pusztán az egyik fontos, hanem például az angolszász történettudományban a politikatörténettel egyenrangú irányzattá vált. Erre példa az a gyakran idézett vizsgálat, miszerint az amerikai egyetemeken 1958 és 1978 között megnégyszereződött a társadalomtörténeti tárgyú témában megvédett doktori disszertációk száma, meghaladva ezzel a politikatörténeti disszertációk számát.<sup>23</sup> Ebbe persze nem tartoznak bele a népszerűsítő, szinte kizárólag piaci igényeket kielégítő, múltról szóló munkák, amelyek azonban tökéletesen megfelelnek a lektúrral szemben támasztott követelményeknek. Az új baloldal számára a társadalomtörténet bűvös jelentéssel bírt, amely magában foglalta nemcsak a történelem újraértelmezését, de az összes áhított történettudományi célt is.<sup>24</sup>

A modernizációs elméletekhez erősen kötődő 1960-as és 1970-es évekbeli társadalomtudományos történészek a második világháborút megelőző időszak történéseit nem csupán a diplomaták levelezésének vagy a politikusok testületeinek üléseiről készült jegyzőkönyvek nézőpontjából, hanem a társadalmi jelenségek változásán keresztül is ábrázolták. A totalitárius modell az 1970-es évekre elvesztette egyeduralmát a jelenkortörténet-írásban, nemcsak az európai, de az angolszász ún. „revizionista” iskola megjelenésével a szovjetológiai kutatásokban is.<sup>25</sup> Ez a térvesztés az újbaloldal egyetemi térnyerésével intézményesült is.

A társadalomtudományos nézőpont lehetővé tette az interdiszciplináris módszerek elterjedését a történetírásban. Ezzel egyúttal lehetőség nyílt arra, hogy a kultúra fogalmát az

---

<sup>23</sup> Darnton 1980. Ez persze nem jelenti azt, hogy a disszertációk percepciója is ugyanilyen irányban változott volna, azonban ennek mérésére igencsak korlátozottak a lehetőségek.

<sup>24</sup> „Sozialgeschichte wurde in der zweiten Hälfte der 60er Jahre zu einem Zauberwort. Das war die Inkorporierung aller fortschrittlichen, wünschenswerten Tendenzen in der eigenen Disziplin. Sozialgeschichte versprach eine bestimmte Form von Traditionskritik, die uns damals sehr ansprach - zu Recht. Sie versprach neue Verknüpfungen interdisziplinärer Art zu den systematischen Nachbarwissenschaften. Sie versprach Revision des Geschichtsbildes in kritischer Absicht. Man wollte nach den sozialen Voraussetzungen und Folgen von Politik und Ideen fragen.” Interview mit Jürgen Kocka zum Thema: "Neubeginn und Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in den 1950/60er Jahren", 1999, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/beitrag/intervie/kocka.htm> (2021. április 9.)

<sup>25</sup> A totalitárius paradigma és a „revizionista” iskola fejlődéséről részletesen: Siegel 1998, Fitzpatrick 2000a, Hoffmann 2003: 1–7.



1970-es években középpontba helyező antropológia<sup>26</sup>, majd a nyelvi fordulat következményeként a szövegközpontú elemzéseket már az 1980-as évek elejétől preferáló irodalomtudomány hatást gyakoroljon a jelenkortörténetre. Az 1980-as évek közepétől a kultúratudomány (cultural studies) különböző intenzitással és sebességgel egyre inkább jelen volt a legkülönbözőbb társadalomtudományokban. Amilyen magabiztosan terjeszkedett intézményi szinten a társadalomtudományos nézőpont a történetírásban az 1960-as és 1970-es években, ugyanolyan magabiztosnak tűnt a történettudományban a „new cultural history” az 1980-as években.<sup>27</sup> A kultúra ezen belül használt leggyakoribb, Clifford Geertzhez kapcsolódó értelmezése szerint nem pusztán tudást, hanem a társadalmi gyakorlatok összességét jelenti.<sup>28</sup> Emiatt talán érdemes a magyar nyelvben a hagyományos művelődéstörténet szinonimájaként használt kultúrtörténettől megkülönböztetni a Magyarországon már meghonosodott kultúratudomány kifejezés analógiájára kultúratörténetként (cultural history). A kultúraközpontú elemzések és az ezzel párhuzamosan jelentkező ismeretelméleti kételyekből fakadó viták hatása a jelenkortörténet-írásra már a nyolcvanas évek végétől érzékelhetővé vált.

A szocializmus kutatások angolszász világán belül legjobban finanszírozott szovjetológiában hasonló paradigmaváltás zajlott le az 1990-es évek közepén. A társadalomtudományos nézőpontot képviselő szovjetológus revizionisták második generációja, élükön Sheila Fitzpatrickkal, vagy a kultúratörténeti megközelítést a szovjetológiában meghonosító Stephen Kotkinnal a mindennapok sztálinizmusának kutatását helyezték vizsgálódásaik fókuszába. Olyannyira, hogy közel egy évtizede a nézőpontváltó, mikrohistorikusként is emlegetett irányzat tűnik az egyik legproduktívabbnak a sztálinizmus új szakirodalmában, ami nem jelenti azt, hogy más területeken ne lettek volna értékes eredmények.<sup>29</sup> Hasonló folyamat történt – részben angolszász hatásra – a német történetírásban is a kilencvenes évek végén, ahol az NDK-kutatásban egyre inkább meghatározóvá vált a

---

<sup>26</sup> Emiatt is emlegetik magyarul az irányzatot többek közt történeti antropológiaként. „A kategória azon történészek csoportjára vonatkozik, akik az 1960-as években elterjedő antropológiai kultúrafogalomra támaszkodva végzik elemzéseiket.” Apor 2003.

<sup>27</sup> Sewell 1999.

<sup>28</sup> Geertz 1973.

<sup>29</sup> A „revizionistákról” és a sztálinizmus mint civilizáció modellről lásd: Bartha 2003.

mindennapok története (Alltagsgeschichte), bár a nyelvi fordulat hatása ezekre a kutatásokra még igencsak esetleges.<sup>30</sup>

A magyar jelenkortörténet-írás társadalomról alkotott elképzeléseit zömében manapság is a totalitárius modell határozza meg, így a szocializmus története – nem az osztályharcok, hanem – az elnyomás és az ellenállás, a tettesek és áldozatok története. A kultúratörténet, a történeti antropológia és a témáiban helyenként rokon mindennapok történetének nézőpontja<sup>31</sup> azért sem tudott gyorsan meghonosodni a magyar jelenkortörténet-írásban, mert az új generációk – akárcsak a történetírásban – elsőként a társadalomtudományos társadalomtörténet nyelvében találták meg azt az eszközt, amivel megkérdőjelezhetik az elsősorban a politikusok történetével foglalkozó jelenkortörténet tudományos legitimitását.

A hatalom diffúz, szétterjedő, többnyire Foucault-hoz kötött ábrázolása ugyanakkor érthetőbbé teheti számos olyan történet születését, amelyek korábban elsősorban a totalitárius narratíva használatával tűntek elmesélhetőnek. Stephen Kotkin Magnyitogorszk történetén keresztül a sztálinizmust úgy ábrázolja, mint „értékrendet, társadalmi identitást, és életformát”<sup>32</sup> megjelenítő hatalmat, amely ezáltal szétterjedhet a társadalom tagjainak mindennapi különleges vagy rutinszerű cselekedeteiben. Mary Fulbrook az NDK társadalmának kollaborációját elemezve folytatja ezt a gondolatot, és a hatalom kiterjesztését a festék kiömléséhez hasonlítja, „amely úgy terjed a társadalom szélesebb szövetén keresztül, hogy átszínezi a foglalkozások és társadalmi aktivitások széles ösvényeit, néhány területen látható és előnyös, máshol sötét és nyugtalanító.”<sup>33</sup> A diffúz hatalom-konceptiójából is fakadóan azonban számos történet és identitás köthető egy adott történeti eseményhez, amelyre párhuzamosan létező társadalmi identitások épülhetnek.

Ezeknek a társadalmi identitásoknak a folytonos átalakulásában és újrateemtésében tevékenyen részt vesznek ezen identitások reprezentációját előállító intézmények és a

---

<sup>30</sup> A hivatalos nyelv ritualizálásának vizsgálatáról és az Alltagsgeschichte térhódításáról a német jelenkortörténetben lásd: Ö. Kovács 2004: 189-192; valamint: Bódy 2004. „A források narratív jellegének felismerése és az antropológiai nézőpont azonban nemcsak ebben az esetben, de más monográfiák és tanulmányok esetében sem kapcsolódott össze. Hiába beszélnek Németországban is többen — amerikai hatásra »nyelvi fordulatról« – a források narratív jellege és szimbolikus jelentéseinek felismeréséről, az új kultúrtörténet meghonosításáról; a mindennapok történetírását e következtetések levonása egyelőre kevés empiriával gazdagította.” Majtényi 2001: 250.

<sup>31</sup> A különbségekről és hasonlóságokról: Gyáni 1998: 11-22.

<sup>32</sup> Kotkin 1995: 23.

<sup>33</sup> Fulbrook 2005: 249.

reprezentációt befogadó, fogyasztó társadalmi csoportok. Ez a fogyasztás azonban nem csupán passzív befogadás. A kulturális fogyasztásban résztvevők ugyanis éppúgy aktívan újratermelik, előállítják a társadalmi identitásokat, mint a reprezentáció előállításában részt vevő intézmények.<sup>34</sup> Vagyis a szocialista korszak uralmi mechanizmusai nem csupán áthatják a mindennapokat, hanem a mindennapok éppúgy befolyásolják azt, hogy milyen társadalmi identitásokat reprezentál a diffúz-hatalom a kulturális fogyasztásban résztvevők számára. Az egymás mellett párhuzamosan létező identitások közötti döntések lehetőségéből fakadt a mindennapok során az identitásképzés konfliktusa.<sup>35</sup> Ez a jelenség új kutatási lehetőségeket nyit meg a szocialista korszak mindennapjairól szóló források elemzése során, amelyekből a hatalom nyelvének elsajátítása mellett az ahhoz történő társadalmi alkalmazkodás is megismerhető. A történeti szereplők így újra színpadra állhatnak cselekvő történelmi ágensként (agency), akik döntéseikkel akár még a „törvényszerű” vagy „strukturális” okokat is alakíthatják azok elszenvedése mellett.

### ***Az ellenállók és áldozatok története in túl***

A „harmadik út”, a „szocializmus megreformálása”, a „szociális piacgazdaság” 1989-ben Magyarországon is ismerős fogalmak voltak. Az 1986-ban közel 900 ezer párttag<sup>36</sup> és családtagjaik (pontos számítás híján hozzávetőleg hárommillió ember), az ország lakosságának közel harmada 1989-ben sem a „rendszerváltásra” várt, és nem az ellenállás aktív formáiról szötte ábrándjait a hetvenes–nyolcvanas években felépült lakótelepek lakásaiban. A szocialista korszakról szóló történetírás mégis minden egykori szocialista országban szinte nyomban a rendszerváltás után megkezdte az ellenállók és ellenállás mítoszának építését. Ahogy De Gaulle a Vichy-kollaborációt a háború után a francia ellenállás mítoszával feledtette,<sup>37</sup> úgy került a történeti ábrázolások és megemlékezések középpontjába Lengyelországban 1981, Csehországban 1968, Magyarországon pedig 1956. Más szavakkal, 1956 és a mártírum középpontba állítása a történetírásokban nem csupán a nemzeti azonosságtudat erősítését

---

<sup>34</sup> Ehhez kapcsolódik a reprezentációk újratermeléséről és a kulturális fogyasztás mechanizmusairól: De Certeau 1984.

<sup>35</sup> Erről bővebben: Pataki 2004: 43.

<sup>36</sup> Réfi 2009.

<sup>37</sup> Vö. Rousso 1994.

szolgált, hanem azt a célt is, hogy a feledésbe boruljon, hányan és miképp működtek együtt a kommunista hatalom intézményeivel. Ráadásul mindez a magyar történelmi tragédiákról szóló megemlékezések narratíváiba is jobban illeszkedett.

Miként Timothy Garton Ash írta:

Feltűnő, hogy a nyilvános-rituális tényfeltárás középpontjában nem az ország általános hatalmi viszonyai, hanem sokkal inkább a Szovjetunióhoz fűződő viszony tisztázása áll. Elsősorban nem azt vizsgálják, hogy mit ártottak lengyelek lengyeleknek, csehek cseheknek, szlovákok szlovákoknak és magyarok magyaroknak, hanem hogy mit követett el a Szovjetunió Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország ellen. Így azután az emberek nagyobb része részt vehet lelkileg a kollektív nemzeti önvizsgálatban és szolidaritásban, és együttesen háborodhat fel kevesebb hazaáruló miatt.<sup>38</sup>

Vagyis a tettesekről és áldozatokról szóló beszédmod, amelynek következményei az ellenállókról, mártirokról és tettesekről szóló megemlékezések (történetírásban leggyakrabban biográfiák), segítséget nyújtott a családoknak abban, hogy átalakítsák saját, egykor a rendszert is legitimizáló múltjuk elbeszélését. Az állambiztonsági iratok kelet-közép-európai szakralizálása, az „akták” külön levéltárba „zárása” olyan rituális tettként is felfogható, ami lehetővé tette az áldozati narratívák feltámadását, az elhallgatást és a felejtést.<sup>39</sup> Persze az már szociálpszichológiai kérdés, hogy a gyors történelmi felejtés segíti vagy hátráltatja például a társadalom demokratizálódását, a civil társadalom újraszerveződését vagy akár az autonóm tudományosságon alapuló, professzionális történetírás intézményesülését.

A párttagok és pártfunkcionáriusok, minisztériumi vagy vállalati vezetők, egykori munkásörök, az egypárti választásokon más párt hiányában az MSZMP-re szavazók és családtagjaik, a tanácsnál lakásért kuncsorgók, a május 1-jei felvonulók 1989 után nem először és nem utoljára új nyelvet sajátítottak el, amelyben az egykori áldozat vagy ellenálló szerepe tűnt/tűnik a legkézenfekvőbbnek. A társadalom nyilvánosság előtt megjelenő tagjainak többsége passzív vagy aktív ellenállóként emlékezett/emlékezhetett csak múltjára. Mintha 1945 után a kommunisták, 1956 után Kádár csupán a szovjet tankok segítségével maradhatott volna hatalmon, és nem lett volna senki, aki támogatja az akkor egyetlen pártot. Sőt, eszerint az elbeszélés szerint, nemhogy támogatták, hanem majd mindenki nyíltan vagy titokban harcolt

---

<sup>38</sup> Ash 2006.

<sup>39</sup> Vö. Miller 1999: 106.

ellene, és csak azért tette időnként, amit tett, mert a helyére biztos sokkal kártékonyabb embert állítottak volna, ha félreáll vagy nyíltan szembeszegül. Ebben a kelet-közép-európai „nyelvi és emlékezeti fordulatban” mindenki az 1989-es változásra várt, vagy azt készítette elő.

Az áldozatokra vagy tettesek fókuszáló elbeszélésmód gyökerei visszavezethetők az 1989-es rendszerváltás korai és későbbi narratíváihoz. Ha az 1989 gyökereiről szóló irodalmat vizsgáljuk, akkor a következő fő történeti okokat vélik felfedezni a különböző kutatási irányzatok: 1) dominó modell – amely szerint a sztálinista intézményrendszer 1956 utáni egyenkénti ledőlése gyorsult fel a nyolcvanas évekre olyannyira, hogy a szomszédos szocialista országok is hatottak egymásra. 2) A tömegek mobilizációja és ellenzéki mozgalmak szerepe, amely szerint nem a mindenható állami intézmények, hanem a mindenható civil társadalom bontotta le a rendszert.<sup>40</sup> 3) Erre az elképzelésre válasz Stephen Kotkin *Uncivil Society* című könyve, amely szerint a szocialista rendszerben nem létezett civil társadalom, mivel nem volt olyan magántulajdon, amely függetlenséget adott volna bármelyik társadalmi csoport számára, ezért a rosszul működő nómenklátúra (uncivil society) és a belőle történő kiábrándulás volt az oka a rendszer összeomlásának. Más szóval, a rossz vezetés rosszul kormányzott, így fokozatosan elvesztette hitelét, ezért mint a bankcsőd során hitelét veszítő bankok, sorban dőltek be a kommunista intézmények.<sup>41</sup> 4) A gazdasági összeomlás, amely miatt a termelékenység növelésére irányuló, piacosító reformok maguk ásták alá a rendszert. 5) A szocialista és kapitalista berendezés versenye a mindennapokban és a fogyasztásban. 6) A szocialista országok viszonya a nacionalizmushoz és az etnikai kérdésekhez, amelyek – különösen Jugoszláviában, de más országokban is – meghatározóak voltak a rendszert megváltoztató politikai mozgalmakban.<sup>42</sup> Mindezek mellett fontos megemlíteni Alexei Yurchak magyarázatát, amely az utolsó szovjet generációnál (akik a hetvenes-nyolcvanas években váltak felnőtté) vizsgálja a szocialista nyelvhasználat kiüresedéséből fakadó következményeket: tudniillik azt, hogyan válhatott az ironikus bolsevik nyelvhasználat védőernyővé azon művészek és értelmiségiek számára, akiket nem lehet elhelyezni a fenti dichotóm modellekben, ugyanis a rendszer elvárásainak megfelelően éppen a hivatalos nyelv ironikus használatával gúnyolták ki a hivatalos értékrendet. Ez az irónia idővel olyannyira átszötte a mindennapokat, hogy senki számára sem volt végül meglepő a rendszer bukása, amelyre viszont senki sem

---

<sup>40</sup> Ash 1999, Kenney 2002.

<sup>41</sup> Kotkin 2009.

<sup>42</sup> Az 1989-hez vezető események leggyakoribb narratíváinak összefoglalása: Ther 2016: 54–66.

számított.<sup>43</sup> Magyarországon erre talán Esterházy Péter vagy Dalos György munkái nyújtanak kiváló példát, akik prózájuk nyelvében nagyban építenek a szocialista nyelvhasználat ironizált megjelenítésére. Yurchak találó könyvcíme: *Everything Was Forever, Until It Was No More – Minden örökkévaló volt, amíg meg nem szűnt* – 2005-ös megjelenése óta szállóigévé is vált a rendszerváltás nemzetközi irodalmában.

Am amíg 1989 történetét csupán a hősök történeteiként elmesélni már önmagában is nehézkesnek tűnt, az 1956-os forradalom többnézőpontú elbeszélése is számos nehézségbe ütközött.<sup>44</sup> 1956 esetében tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az 1956-os forradalom után a megtorlás áldozataivá váló párttagok, kommunisták történetei nehezen illeszthetők bele az ellenállás elbeszéléseibe, mint ahogy a Kádár-kormány hatalmának gyors megszilárdítása és a párttagok számának hirtelen növekedése is ellentmond a megtorlás áldozatairól szóló véres elbeszéléseknek. Emiatt is bomlik fel az egységesség látszatát követő emlékezeti kánon például a munkástanácsok vagy Nagy Imre szerepe kapcsán, aki halálos ítéletének kimondásakor is a nemzetközi munkásmozgalomhoz kapcsolta önmaga tevékenységét.<sup>45</sup>

Ebből a csapdából jelenthet kiutat 1956 olyan értelmezése, amely szerint az 1956-os forradalmat a politikusok nézőpontjából tekinthetjük legitimációt kereső igyekezetnek is. Ez utóbbi megközelítésre tett kísérletet a fiatalon elhunyt angol történész, Mark Pittaway, aki országos és helyi szinten elemzi azt a folyamatot, ahogy a kommunista párt populista retorikát alkalmazva hitelessé, majd teljesen hiteltelenné válhatott Magyarországon.<sup>46</sup> Ezáltal érthetőbbé válhat a kommunista politikusok 1956-os szerepvállalása és motivációik is, akárcsak a munkástanácsok alkukereső funkciói a kádári megtorlás és konszolidáció során. Ehhez persze az is a szükséges, hogy egy összetett eseménysort ne csupán egyetlen módon és nézőpontból tartsunk elbeszélhetőnek, hiszen ha szakítunk a kizárólagossággal, érthetőbbé válnak addig érthetetlennek feltűnő folyamatok is (pl. Nagy Imre beszédének kezdte – „Elvtársak!” – 1956. október 23-án este a Kossuth téren).

A romániai Tismăneanu-bizottság jelentésének mint kizárólagos történeti elbeszélésnek előadása kapcsán Michael Safir azt írja, hogy amikor egy hivatalos történelemszemléletet (mint amilyen a marxista–leninista volt) kiiktatnak, az emlékezet és a történelem (történetírás)

---

<sup>43</sup> Yurchak 2006.

<sup>44</sup> Bővebben: Horváth 2002.

<sup>45</sup> Vö. Rainer 1999.

<sup>46</sup> Vö. Pittaway 2012: 5, 202–239.

vetélytársakká válnak.<sup>47</sup> Ehhez hasonló folyamat zajlott le 1989 után, amely megalapozta az ügynöklisták és az ügynökakták nyilvánosságát mozgalmi buzgósággal követelő „ügynök-leleplező” beszédmód sikerét is. Hiszen ha egy társadalom csak ellenállókból és tettesekből áll, akkor a tetteseket le *lehet*, sőt morális alapon le *kell* leleplezni, ami hozzájárul a demokrácia megerősödéséhez.

Az ügynök leleplezése és a közélet megtisztítása az előző rendszer „tetteseitől” (lusztráció) ebben az elbeszélésben demokratikus mozgalmi követelés és politikai eszköz egyúttal. Az akták nyilvánosságának követelése olyan mozgalmi harc, amelynek emocionális kiindulópontja az, hogy a lusztráció erősíti a demokratikus intézményeket, hovatovább a gazdasági élet hatékonyságát is.<sup>48</sup> Ennek persze ellentmond az ötvenes évekbeli német gazdasági csoda vagy a francia demokratikus intézmények létrejötte az 1950-es, 1960-as években, ahol a „szembenézés” a „náci múlttal” vagy a Vichy-kollaborációval csak az 1968-as mozgalmak hatására indult meg. Mindenesetre a demokratikus mozgalmak közkeletű hitvallása az, hogy az akták hozzáférhetővé tétele és a lusztráció erősíti a demokráciát, míg elzárásuk gyengíti.<sup>49</sup>

Ebből az alap gondolatból indul ki az információs kárpótlás fogalma is, amely kéz a kézben jár a lusztrációval, ezért mindig politikailag motivált definícióval rendelkeznek.<sup>50</sup> Emiatt korántsem meglepő – bár sokak számára irritáló lehet – az a kijelentés, miszerint az állambiztonsági iratok őrzésére hivatott intézmények (BStU, IPN, ÁBTL, CNSAS) létrehozásukkor elsősorban politikai célokat szolgáltak. Az alapításukkor meghatározott adatszolgáltatási kötelezettségük is egyrészt a lusztrációhoz (adatszolgáltatás állami tisztviselőkről), másrészt az információs kárpótláshoz (állampolgári adatszolgáltatás) köti

---

<sup>47</sup> Idézi Ciobanu 2009: 316.

<sup>48</sup> Erre példa Ash sokak által idézett cikke: „Mindenesetre számos példa van arra Kelet- és Délkelet-Európában, ahol a múlt feldolgozása nem történt meg kellően, hogy a demokrácia nem áll erős lábakon, míg mindkét közép-európai államban, Németországban és a mai Cseh Köztársaságban, ahol a múlt feldolgozása érdekében sokat tettek, a demokrácia konszolidálása viszonylag jó úton halad (aminek természetesen más, jelentősebb okai is vannak).” Ash 2006. Ebben a megközelítésben a „múltfeldolgozás” részben politikai hitvallássá válik.

<sup>49</sup> Ez utóbbi tétel empirikus vizsgálatára nem túl meggyőző eredményeket hozó kísérlet: Letki 2002.

<sup>50</sup> Ellis 1996. Ellis szerint a bizonyosnak látszó politikai motiváltság mellett más tényezők, mint a felelősségre vonhatóság, kárpótlás, rehabilitáció és megtorlás, is szerepet játszhatnak.

őket, s csak ezek mellett elégítik ki a tudományos kutatás igényeit szaklevéltárként.<sup>51</sup> Az elmúlt évtizedben persze ezek az intézmények is imázsváltáson mentek keresztül: állami hivatal helyett egyre inkább szaklevéltárként igyekeztek tevékenységüket megjeleníteni és fontos tudományos kutatásokat is folytattak.<sup>52</sup> Ennek az állami feladatok meghatározásának változása mellett az is oka, hogy ezen intézmények jobb finanszírozásuk és a kihívásnak tűnő feladat miatt számos történészt/levéltárost csábítottak át az egyetemi-akadémiai-levéltári szférából egész Kelet-Közép-Európában, ezzel veszélybe sodorva e szakemberek szakmai identitását is. Az itt dolgozó történészek és levéltárosok számára az egyedüli kiút a szakmai identitás folytonos újraépítése, amelynek során – úgy tetszik – az államilag meghatározott hivatalnoki identitás állandóan verseng a szakmai/történelmi identitással. Emiatt a szaklevéltárakban dolgozók kisebb-nagyobb mértékben nem csupán az adatszolgáltatást vagy az iratok kutathatóvá tételét, hanem a „közel múlt feltárását” is a feladatuknak érzik.<sup>53</sup>

Első ránézésre paradox – ám a politikai motivációk felől nézve teljesen logikus – módon az állambiztonsági iratokat őrző, elsősorban lusztráció céljára létrehozott intézmények (mint amilyen eredetileg a 2003-ban szaklevéltárrá váló Történelmi Hivatal is volt) nem mindig könnyítik meg, gyakran – a személyiségi és adatvédelmi okokra hivatkozva – inkább nehezkesebbé teszik az iratok kutatását, mint egy átlagos levéltár, ahol például bírósági pereket vagy pártfegyelemi ügyeket őriznek. Erről persze elsősorban nem a levéltárakban/émlékezeti intézetekben dolgozó levéltárosok tehetnek, hanem azok a törvényi szabályozások, amelyek különleges védeltséget biztosítanak az állambiztonsági iratoknak, kiemelve őket a korszakban keletkezett dokumentumok levéltári tengeréből. Ráadásul az állambiztonsági iratok őrzésére rituális körülmények között létrehozott, időnként homályosnak tűnő feladatkörrel rendelkező intézmények<sup>54</sup> állami finanszírozása – mint említettem – meghaladja az átlagos levéltári finanszírozást (persze többféle feladatot is látnak el). Eközben a többi levéltár – ahol az

---

<sup>51</sup> Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának (ÁBTL) adatszolgáltatás-kötelezettségeiről Gyarmati 2011b: 53. ill. A Szakértői Bizottság jelentése, 2007–2008. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf> (utolsó letöltés 2021. április 14.)

<sup>52</sup> Erre példa az ÁBTL 2003-as évkönyve, amely a folyamatos jogszabályi változások közepette az „átmenet” kötetjelzõt kapta. Gyarmati 2004.

<sup>53</sup> Erről a versengésről lásd Gyarmati Györgynek, az ÁBTL egykori vezetőjének szubjektív vallomását: Gyarmati 2011b: 7–25. Illetve az ÁBTL 2009-es beszámolóját: Uo. 103–122.

<sup>54</sup> A homályos törvényi fogalmazás következményeiről a CNSAS esetében lásd: Stan 2004. Az ÁBTL esetében a törvényi definíciók hiányából fakadó jogi problémákról és azok változásairól: Ripp 2007.



állambiztonsági szolgálatoknak utasításokat adó intézmények, például a kommunista pártok iratait őrzik – szerte Kelet-Közép-Európában finanszírozási gondokkal küzdenek.<sup>55</sup>

Az iratok különleges kezelése a totalitárius paradigma reneszánszából ered, mivel eszerint az állambiztonság a totalitárius állam egyik legfontosabb eszköze volt uralma fenntartásában, és mint ilyen a társadalom minden szegletét igyekezett ellenőrzése alá vonni. Gyarmati György szerint Magyarországon négy évtized alatt közel negyedmillió ember sorolható az állambiztonságnak – általában rövidebb ideig – jelentést adó „hálózati személy” kategóriájába.<sup>56</sup> Más kelet-közép-európai országokkal összehasonlítva ez a létszám a lakosság számára vetítve nem is olyan „rossz arány”. Bár az egyes számítások módja eltérő lehet, és gyakran kérdéses, hogy milyen adatokból indulnak ki a számítások elvégzői, az egyes állambiztonsági szolgálatok társadalmi beágyazottságának mértékére mégis óvatos következtetéseket vonhatunk le. A közel negyedmillió magyar adat persze a négy évtizedre terítve nem azt jelenti, hogy a körülbelül hét és fél millió felnőtt magyar állampolgár közül minden harmincadik az állambiztonság kötelékébe tartozott, vagy hogy majdnem minden tizedik családban volt egy ügynök. Ehhez hasonló számításokat végeztek el azonban más országokra vonatkoztatva, így ezek könnyen idézhető adatsorokká váltak.

Az NDK-ban a Stasi volt a legnagyobb foglalkoztató, másfélszer annyian dolgoztak a „cégnek”, mint a hadseregnek: 1989-re 91 ezer alkalmazott kapott fizetést. Közel 17 millió állampolgárra vetítve az NDK-ban volt a legnagyobb ez a létszám: egy fizetett alkalmazottra 180 állampolgár jutott (és a „nem hivatalos munkatársakat”, az „ügynököket” nem számoljuk ide). Ugyanez a szám egyes számítások szerint 595 volt a Szovjetunióban és 1574 Lengyelországban. Ezzel szemben – a totalitárius paradigma kedvenc eszköztárát, a náci és szovjet rendszert összehasonlítva – 1939-ben a Gestapónak hétezeren, az NKVD-nek pedig 366

---

<sup>55</sup> Vö. Dorin Dobrinu esetével Romániában, aki az állami levéltár tarthatatlan helyzetére hívta fel a figyelmet az állambiztonsági iratoknak kiemelt kezelést biztosító CNSAS létrehozása idején. Vö. Ciobanu 2009: 333. Persze nehéz összehasonlítani a személyi és működési költségvetését eltérő feladatkörei miatt a két intézménynek, de a Magyar Nemzeti Levéltár 2021-es teljes költségvetési támogatása 3,4 milliárd forint volt, míg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának 1,3 milliárd forint. Az MNL-ben őrzött iratoknak csak egy csekély részét kitevő MDP és MSZMP iratok 1,8 ezer iratfolyómétert tesznek ki, ami közel fele az ÁBTL teljes (!) iratállományának (körülbelül 4000 iratfolyóméter). Ez persze nem azt jelenti, hogy túl magas lenne az ÁBTL egy iratfolyóméterre jutó finanszírozása, sokkal inkább azt, hogy a többi levéltáré lényegesen csekélyebb. Az adatok forrásai: <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/612974>; <https://www.parlament.hu/irom41/10710/10710.pdf>; [https://mnl.gov.hu/mnl/ol/az\\_1945\\_utani\\_munkaspártok\\_iratai](https://mnl.gov.hu/mnl/ol/az_1945_utani_munkaspártok_iratai); (2021. március 2.)

<sup>56</sup> Gyarmati 2014: 75.

ezren dolgoztak. A Stasi mellett mindkét titkosrendőrség eltörpült: a 17 milliós országban a nem hivatalos informátorok száma 110 és 180 ezer között mozgott, ami azt jelenti, hogy „körülbelül minden harmincadik NDK állampolgár dolgozott valaha a Stasinak” (összesen 800 ezren a négy évtized alatt).<sup>57</sup>

Ezek az adatok annál nagyobb figyelmet kapnak, minél nagyobb számarányt tükröznek, ezért az ügynökök becsült száma és aránya folyamatos növekedést mutat. Timothy Garton Ash műfajteremtő munkájában, másfél évtizeddel korábban a fenti adatokat még így jelenítette meg: „Nagyjából minden ötvenedik keletnémetnek volt közvetlen kapcsolata a titkosrendőrséggel. Egyetlen hozzátartozóval számolva, minden huszonötödik érintve volt.”<sup>58</sup>

Azonban mi érthető meg a szocialista korszakbeli társadalomról vagy a mindennapi kollaborációból a fenti számadatokból? Bár a bulvársajtóban és a public historyban az ügynökök számolgatása általában kellő figyelmet kap, az úgynevezett ügynökök szerepe és a probléma megértése vagy a kollaboráció mértéke (ha egyáltalán létezik ilyen) ebből nem ismerhető meg. A számok bűvöletében elvégezhetőek lennének olyan számítások is, hogy mely társadalmi csoportok tagjai írtak leggyakrabban jelentést; különféle demográfiai vagy egyéb jellemzők alapján csoportosított emberek milyen arányban léptek be a pártba, vagy írtak alá szervezési nyilatkozatokat, melyik városokban, régiókban és milyen időszakokban, sőt, még azt is ki lehetne számolni (ha volna bármi értelme), hogy az egyes etnikumokhoz soroltak milyen gyakran bukkannak fel az állambiztonság vagy a párt kötelékében. Mindez igen keveset árulna el a rendszer működéséről, elsősorban az adatokat csoportosító történetíró (vagy adatbázis-projekt) társadalomképét tudná módfelett meggyőzően igazolni. A társadalom együttműködése a hatalommal a kommunista korszakban és a kommunista párt folytonos próbálkozása arra, hogy uralmát elfogadtassa, a totalitárius paradigmára épülő ügynökkérdésen keresztül nem tehető érthetőbbé. Ez nem azt jelenti, hogy az állambiztonsági iratok ne lennének a korabeli társadalomtörténet fontos forrásai, mint ahogy ide sorolhatók az egykori párt-, tanácsi vagy vállalati iratok is. Az ügynökügyek fogságából szabadulni nehezen tudó eddigi megközelítések jelentős része azonban ezekben az iratokban nem a fenti kérdésekre kereste a választ, hanem az elnyomás vagy az ellenállás módozatait kutatta, vagy egyszerűen a leleplezés volt a célja.<sup>59</sup>

<sup>57</sup> Az adatok forrása: Gieseke 2001: 70; Betts 2012: 24–25.

<sup>58</sup> Ash 1997: 74.

<sup>59</sup> Néhány üdítő kivétel például: Gieseke 2007; Rainer 2008; Takács 2013; továbbá az utóbbi néhány évben több társadalomtörténeti elemzés látott napvilágot a *Betekintő* című online folyóiratban ([www.betekinto.hu](http://www.betekinto.hu))

## ***A mindennapi kollaboráció emlékezete és felejtése***

Az ügynökkérdés kezelése, az 1989-hez és a korábbi rendszerhez viszonyulás a kollaboráció fogalmát is szinte kizárólag a második világháborús kollaboránsokra szűkítette le Kelet-Közép-Európában. A szocialista korszak kollaborációjának kérdése a több helyütt szűk körben alkalmazott lusztrációs folyamat miatt is leszűkült a besúgók és ügynöklisták nyilvános történelemben oly fontos, média és politika által táplált témakörére. Holott éppen az 1989 előtti pártállami rendszerekkel folytatott együttműködés formái, e rendszerek támogatottsága és legitimitása lehetne a korszakról szóló történetírások egyik kulcskérdése. Hiszen a totalitárius paradigma – úgy tűnik – Kelet-Közép-Európában is leáldozóban van, az új generációk történetírásában egyre gyakrabban bukkan fel témaként az emlékezet, a társadalom vagy a mindennapok kutatása. A totalitárius paradigma reneszánsza miatt a kommunista hatalom legitimitásának, támogatóinak vagy annak vizsgálata, miért vonultak fel oly sokan lufikkal és gyermekeikkel kéz a kézben május 1-jén, nem illett a múlt hivatalos – államilag is gyakran finanszírozott – elbeszélésébe, ezért kevesebben is foglalkoztak vele. A társadalom azt a múltat kapta, amelyikre az emlékezetpolitika finanszírozási kérdéseiben döntő politikusok kinyilatkoztatásain keresztül szavazott. Ez a múlt egyúttal kényelmesebb is volt: az áldozatok és ellenállók története a public historyban is könnyebben ábrázolható, és ezek azok a történetek, amelyek forrásait helyhez lehet kötni. Az állambiztonsági szolgálat elbeszélésmódja is erre szakosodott, tehát ezt a logikát követve ezekből a forrásokból ismerhetők meg a „mindent eldöntő” titkok. Nem példátlan eset ez sem a múlthoz viszonyulás történetében.

Ezzel a tabusítással vethető össze a náci múlt felejtésének története (amivel persze nem teszek egyenlőségjelet a kommunista és a náci törekvések közé). Harald Welzer és szerzőtársai könyvének címe: „A nagypapa nem volt náci” (*„Opa war kein Nazi”*). Ez a munka azzal foglalkozott, miként alakítják át a múltról szóló beszélgetéseiket azok a családok, amelyekben valaki egykor a náci párt tagja volt. A könyv egyik fontos tanulsága, hogy e családok átalakítják a múltat, és elsősorban azokat az elemeket emelik ki a család történetéből, amelyek manapság elfogadhatók: vagyis az ellenállás és áldozattá válás történeteit. Így beszélnek az egykori náci hivatalnokokról úgy, mint aki „embereket mentett”, vagy másokról úgy, mint akik „zsidókat rejtegettek”, egy „náci nagypapáról” pedig olyan áldozatként, aki ha szót emelt volna valami ellen, egész biztosan agyonlövik, tehát tulajdonképpen „áldozat”: nem volt más lehetősége,

mint a hallgatás és az együttműködés. Egyúttal a holokauszt nincs szervesen beépülve a német családok emlékezetébe, a családtagok, gyermekek és unokák elsősorban az oktatásból, emlékhelyekről, dokumentum- és játékfilmekből szereznek róla tudomást. Ez azonban másfajta tudás, mint amelyet a családon belül adnak tovább: nem személyes, hanem hivatalos, így kevésbé is számíthat hitelesnek.<sup>60</sup>

A kelet-közép-európai, köztük magyar családok viszonyulása valamelyik családtagjuk vagy önmaguk kommunista pártban, munkásörtségben betöltött funkciójához vagy tagságához felettébb hasonló párhuzamnak látszik. Arról nem is beszélve, hogy nem sok olyan kutatásról tudunk, amely például a deportálások fennmaradó emlékeit kutatná azokban a családokban, ahol például csendőrnagypapa volt. Ez nem jelenti sem azt, hogy a két rendszer közé egyenlőségjelet tehetünk, sem azt, hogy a náci párttagság ugyanazt jelentette volna, mint a kommunista párttagság vagy a belépés a munkásörtségbe. A hasonlóság az emlékezet átalakításának *módjában* rejlik.

A kommunista múlt családi felidézése formáinak azonban – hogy a hasonlóság ne legyen túlzottan egysíkú – akadnak egyedi, a Welzerék által leírtaktól eltérő vonásai is. Közéjük tartozik az 1989 utáni antifasiszta diskurzus újratemtése, amely a politikai támogatást sem nélkülözte. James Mark mutatott rá arra, hogy az egykori párttagok, szembesülve az egykori tevékenységüket pusztán karrieristának ábrázoló konzervatív-nacionalista véleményekkel, újraélesztették a családjukban addig bűvópatakként jelen lévő antifasiszta történeteket. Nem annak érdekében, hogy demonstrálják, egykor támogatták a kommunista államot, hanem azért, hogy morálisan elfogadhatóbbként ábrázolhassák motivációikat a posztkommunista közönség számára. Ezért is vállaltott az antifasiszta-narratíva Kelet-Közép-Európában a baloldali pártok számára mozgósító erővé, hasonlóan ahhoz, ahogy a kommunizmus áldozatairól szóló megemlékezések a jobboldali pártok számára.<sup>61</sup>

A másik fontos különbség a náci múlt családi emlékezetéhez képest, hogy a szegmentált emlékezet „hitelesség[ének] zsinórmértékét saját élményeinkből származó erkölcsi igazságérzetünk és a hatalmi diskurzusok határozzák meg” – ahogy azt Kovács Éva a rendszerváltást fordulópontként kezelő, a Kádár-korszak kollektív emlékezetét vizsgáló kutatásának összegzésében megállapítja.<sup>62</sup> Így azok a hatalmi diskurzusok, amelyek

---

<sup>60</sup> Welzer et al. 2002: 208–210.

<sup>61</sup> Mark 2006: 1239.

<sup>62</sup> Kovács 2008: 11.

különbséget tesznek az emlékező közösségek hitelessége között, hathatnak az emlékezeti munkát kiváltó kutatókra és persze magukra a családokra is. Az emlékezetet kutató társadalomtudósok ennek függvényében ugyanúgy versenyeznek – az egyes csoportok kiválasztásával – a közéleti vagy társadalomtudományos figyelemért, mint az emlékezeti munka során létrejövő elbeszélések egymással. Nem mindegy, hogy kik emlékeznek a múltra, és milyen kérdésekre adnak választ: egykori áldozatok, ellenállók, hálózati személyek vagy éppen párttagok (ez utóbbi kettőre igen kevés példát találunk). Az egykori párttagságra adott reflexiókat éppúgy meghatározzák a rendszerváltás felé tartó lineáris elbeszélések, mint a történetírás és emlékezetkutatás témaválasztásait. Ez utóbbi Magyarországon a szocialista korszakkal kapcsolatos emlékeket ezért többnyire a múlt közvetlen lenyomataiként kezeli, nem pedig reflexív, dinamikusan változó közegként.<sup>63</sup>

Az egykori párttagok egyik emlékezési stratégiája, hogy történetüket a rendszerváltás nézőpontjával teszik vállalhatóvá: összekapcsolják gyakran identitásteremtő munkahelyük (a gyár) és a párt hanyatlásának folyamatát, mintha minden 1989 és a bomlás felé tartott volna.<sup>64</sup> A másik lehetőség – amelyet Majtényi György a szakérttségisek emlékei kapcsán elemzett – a múlt vállalhatóvá tünő elbeszélésére, hogy az egykori emlékezőközösség elbeszéléseiben „kisebb szerepet kap a mozgalom eszmeiségének hangsúlyozása. [...] Elsősorban nem arra büszkék, ami közös a múltjukban (szakérttségire járhattak), hanem arra, hogy ők maguk később élni tudtak ezzel a lehetőséggel.”<sup>65</sup>

Másrészt az egyes visszaemlékezések elbeszélésmódját és hitelességét a közéleti szereplők reakciói és a róluk folytatott viták is befolyásolhatják. Vagyis magának az ügynökkérdésnek a felértékelődése például hozzájárulhat olyan mítoszok létrejöttéhez, mint például az, hogy mindenkiről létezett megfigyelési akta. Lavinia Stan a mindenkiről vezetett akta mítoszának megteremtése mellé sorolja a következő – a közvélemény szemében fokozatosan elfogadottá váló – mítoszokat a szocialista korszakról: az igazságszolgáltatás egyedüli feladata, hogy megállapítsa a vétkességet; az „ügynökök” nagyobb bűnösök, mint a párttisztviselők; maguk az informátorok is áldozatok voltak. Számos eset bizonyítja, hogy az akták különleges kezelése – több országban is – pusztán azt a célt szolgálta, hogy a politikai

---

<sup>63</sup> A kommunista korszak emlékezetére vonatkozó magyar irodalom egyik összefoglalása is a következő témák köré csoportosítja a magyarországi emlékezeti irodalmat: 1956-os forradalom, Kádár-korszak, kisebbségek. A szerzők úgy ítélik meg, ezek részben elszigetelték a magyar emlékezetkutatásokat. Laczó – Zombory 2012.

<sup>64</sup> Tóth 2007: 146–148.

<sup>65</sup> Majtényi 2005: 119.

ellenfeleket lejárássák.<sup>66</sup> Ezért a közéleti szereplők és az értelmiség nyilvános „megfeledkezése” arról, hogy a mindenkori elitekhez hasonlóan a legaktívabban támogatták a kommunista hatalmat,<sup>67</sup> majd hogyan nem szükségszerű volt. Persze azt is érdemes az értelmiség korszakbeli szerepéről megjegyezni – ahogy arra Kemény István is rámutatott Szelényi Ivánnal vitatkozva az értelmiség „osztályuralmi” státusza kapcsán –, hogy „nem az értelmiség vette át a vezető szerepet. Értelmiségi foglalkozású, egyetemi oklevél birtokában lévő emberek kerültek a parlamentbe, a köztársasági elnöki, a miniszterelnöki stb. pozíciókba. De nem valósul meg az értelmiség osztályuralma.”<sup>68</sup>

Az emlékezet átalakulása és a felejtés kapcsán itt nem csupán a neofiták szokott buzgóságáról – különösen az értelmiség és a korábban tudományos szocializmust oktató, majd a kommunisták rémtetteinek leleplezését leghevesebben követelő történészekről – van szó, hanem arról a mindennapokat átítató változásról, ahogy a hétköznapi beszélgetések vagy közéleti hitvallások új politikai jelentést, a szereplők pedig új arcot, identitást teremtettek. A templomba járó egykori párttitkár, a pártfunkcionárius, később magát konzervatívnak valló párt minisztere, a hitoktatást szorgalmazó egykori minisztériumi tisztviselő, a „besúgó” miniszterelnök, a politikai nagygyűléseket szervező pártállami kegyenc – szerte Kelet-Közép-Európában olyan közéleti szereplőkké váltak, akik legitimálták a családok felemás emlékezetét, más szóval felejtését. A „köpönyegforgatás” történetei mindennapos toposzá váltak, ami rendszeresen alkalmat adott a moralizálásra. Ennek színvonalasabb példái az *Élet és Irodalom* hasábjain évről évre feltámadó publicisztikákban jelentek meg, amelyek többnyire az ügynökök kapcsán azt taglalták, hogy az értelmiségiek mihez kezdjenek a kollaboráció morális terhével:

Már az ügynökök előtt, a rendszerváltozás kezdetén zavart a hivalkodó mártírkodás, amikor a sztárnak számító alkotó előadta félmúltbeli sérelmeit, elnyomottságról, méltánytalanságról panaszkodott (kétszer kap, ki gyorsan vált!), holott a fél ország volt tanúja privilegizált helyzetének (a »magas helyről« származó, majd ugyanon feloldott betiltásait szinte mazochista önteltséggel, mondhatni büszkeséggel említette). Ez a jelenség sem előzmény nélküli: az ötvenes évek elejének tanúja vallott nekem megrökönyödéséről, hogy amikor Nagy Imre új politikája útjára indult, a pártellenzék megerősödött, azt látta: azok lengetik

---

<sup>66</sup> Stan 2006.

<sup>67</sup> A mindenkori elitek kollaborációjáról lásd: Gyáni 2014.

<sup>68</sup> Kemény 2010: 161.

legerősebben az új irányzat lobogóját, akik korábban a legdogmatikusabb politika zászlóvivői voltak.<sup>69</sup>

A magyar állampárt (1956-ig MDP, majd 1989-ig MSZMP) taglétszámának csúcspontját 1956-ban és 1987-ben érte el. Előbbi esetben, az 1956-os forradalmat megelőző évben a taglétszám még jelentősen nőtt is, körülbelül 870 ezer főre, ami nehezen illik bele a forradalomra készülő ország és a megemlékezések képébe.<sup>70</sup> Ezzel a létszámmal 1956. augusztus 1-jén keltezett levelében még az akkori szovjet nagykövet, Jurij Andropov is elégedett volt, hiszen eszerint több mint minden tizedik felnőtt magyar párttag volt, vagyis vélhetően a rászegezett szovjet fegyver nélkül is támogatta a rendszert.<sup>71</sup> Ráadásul 1956 decemberétől havonta körülbelül százezer fővel nőtt a sebtében létrehozott új párt, az MSZMP tagjainak létszáma, leggyorsabban a hivatalokban, leglassabban az ipari üzemekben. Mivel az MSZMP-nek a „munkásosztály pártjának” kellett lennie, „ennek biztosítására úgy manipulálták a pártstatisztikát, hogy a „»termelésben közvetlenül részt vevő munkás« fogalma mellé kitalálták az »eredetileg munkás« fogalmát. 1957 első felében refrénszerűen ismételték, hogy kevés az üzemi munkás az MSZMP-ben.” 1957 tavaszától még többen léptek be a pártba: június 1-jére az MSZMP taglétszáma már 347 ezer főre nőtt, ami a pártszervezőket elégedettséggel töltötte el, hiszen demonstrálni tudták a párt legitimitását.<sup>72</sup>

1957–1971 között a párt taglétszáma – az előirányzott terveknek megfelelően – évente 4-5 százalékkal nőtt. A növekedés üteme ezután kismértékben csökkent, de nem azért, mintha ne szerettek volna többen belépni a pártba, hanem azért is, mert 1972-ben korlátozásokat vezettek be a tagfelvételben. A csúcslétszám – már egy másik generáció esetében – az 1956. őszi mamutpárt méreteit is meghaladta, 883 131 fővel. Ezzel a „felhígulással” is magyarázható az 1987-es párttagkönyvek cseréjének elrendelése, amelynek következtében az MSZMP két év alatt több mint százezer tagjától vált meg (másik értelmezés szerint ők váltak meg a párttól, ám annak elbeszélése, hogy ki szakított kivel – mint ahogy az a szakításoknál lenni szokott –, legalább kétféle változatban létezik). Ezt persze lehetséges a totalitárius paradigma népszerűsége folytán a „pártállam bomlási folyamatának” kezdeteként is ábrázolni, nem csupán

---

<sup>69</sup> Marafkó 2006.

<sup>70</sup> Sipos 1995.

<sup>71</sup> Andropov levele az SZKP KB Elnökségének. 1956. augusztus 30. In: Gál Éva – Hegedűs B. András (szerk.) 1993: 31–41.

<sup>72</sup> Sipos 1995.

az MSZMP vezetésének a párt megszilárdítására (egyúttal a párt „megtisztítására”) tett kísérleteként.<sup>73</sup>

Hasonló tendencia figyelhető meg más szocialista országokban is.<sup>74</sup> A legnagyobb állambiztonsági szervezettséget elérő országban, az NDK-ban a Német Szocialista Egységpárt (SED) tagjainak létszáma közvetlenül 1953 és 1989 előtt is növekedett. Bár az 1948-ban közel 2 milliós SED-nek 1951-re csak alig több mint 1 millió 200 ezer tagja maradt, 1954-re ez a létszám már meghaladta az 1 millió 400 ezret. 1971-re a párttagok létszáma elérte az 1 millió 900 ezer főt, majd az NDK-ban bevezetett korlátozások miatt is csak lassan nőhetett a párttagok száma. Vagyis a hetvenes–nyolcvanas években itt sem feltétlenül a rendszer megváltoztatásáról álmodozhattak csak (ha egyáltalán), hanem akár a párttagság előnyeiről is. A csúcst 2 millió 328 ezer fővel 1987-ben érte el az SED, ám itt még 1989 nyarán és őszén is csak lassú apadás következett be (addig minden hatodik felnőtt az NDK-ban a párt tagja volt). Ebben az időben – miközben honfitársaik közül több ezren a Balatonnál vártak a határnyitásra – csak alig több mint százezer fővel csökkent az SED tagjainak a létszáma. Tömeges kilépésekre csak 1990 januárjában került sor, ám a 900 ezer kilépett párttag mellett a többség (több mint 1 millióan) még ekkor is az SED tagja maradt, és fizette tagdíját.<sup>75</sup>

Az ellenállást és áldozatokat középpontba helyező történeti elbeszélésmódok számára a fenti adatokat magyarázó lehetőségek mindegyike igen kínos. A rendszerváltás elbeszélésének eddigi lehetőségei sorra dőlnek meg, amennyiben a párttagokat a hatalommal feltétel nélküli együttműködőkként ábrázoljuk, és az áldozatokra szűkítjük le az „ellenállók” körét. Az 1989-es fordulatot magyarázó egyes számú történet szerint a társadalom civil szerveződésre képes tagjai nyíltan vagy burkoltan – szamizdatban vagy pártgyűlésen – harcoltak a szabadságért (az elbeszélés szempontjából majdnem, a szemtanúk nézőpontjából korántsem mindegy, hogy hol). Majd amikor a szocializmus recsegni-ropogni kezdett, 1989-ben lecsaptak.

A másik – Kelet- és Közép-Európa-szerte népszerű – elbeszélés szerint forradalomra vagy ahhoz hasonló dologra készültek itt már a nyolcvanas években sokan, de 1989-ben ezt elfuserálták, elsinkófálták, vagy hazai és külföldi összeesküvők ellopták (ebből az is

<sup>73</sup> Vö. Réfi 2009; Gerhard et al 2012.

<sup>74</sup> Vö. Grzymala-Busse 2002: 32–36; Hanley 2003. Az 1980-as években a romániai kommunista párt (PCR - Partidul Comunist Român) a legnagyobb kommunista pártnak számított a Szovjetuniót leszámítva Kelet-Európában, a romániai alkalmazottak körülbelül egyharmada tagja volt, 1988-ban nagyjából 3,7 millió fő. Stoica 2005: 687.

<sup>75</sup> Malycha – Winters 2009: 409–416.



következhet, hogy újra kell csinálni).<sup>76</sup> Úgy tűnik, az elsinkófált rendszerváltás narratívája a civil szabadságharcosok elbeszéléseivel már a kilencvenes évek óta küzd egymással, és egyaránt nagy népszerűségnek örvend. Már egy-két évvel a rendszerváltás után megindult a visszaemlékezés a rendszerváltásra, s a történetírói narratívák is ebben a két fő mederben folytak. Timothy Garton Ash *We the people* című, kelet-európai rendszerváltásokat összefoglaló, igen népszerű munkája az alulról szerveződő civil társadalmak szerepét és tagjaik tapasztalatait állította középpontba.<sup>77</sup> E nélkül az elbeszélésmód nélkül az 1989-es tömegdemonstrációk résztvevői a történelmi bábu szerepébe kényszerülnének. Mindezek miatt 1989 elbeszélése azok számára, akiknek az év történései identitásképző tényezővé és generációs élménnyé váltak csak emocionális töltetű lehet.

Az ellenálló eddigi definíciói azonban nem zárják ki sem a „besúgást”, sem a párt- vagy munkásörsei tagságot.<sup>78</sup> Rainer M. János az aktív, fegyveres ellenállók mellett több százezertől egymillióig terjedő számra teszi a „hétköznapi ellenállók” létszámát 1956 előtt Magyarországon, amihez James C. Scott definícióját hívja segítségül.<sup>79</sup> A párttagok (közel 900 ezer), besúgók (közel 250 ezer) és munkásörök (50 ezer)<sup>80</sup> száma alapján hasonló mértékűre becsülhetnénk a „hétköznapi kollaboránsok” számát a nyolcvanas években, ha az elnyomás/ellenállás elbeszélésének nyelvét követnénk. A probléma csak az, hogy a két halmaz, az „ellenállók” és a „kollaboránsok” halmaza részben fedi egymást, ráadásul az is előfordulhat, hogy gyakran. Merész kísérlet lenne például annak a megállapítása, hogy az 1956-ot követő megtorlás áldozatainak között mekkora volt az egykori párttagok vagy kommunistaszimpatizánsok aránya.

A probléma gyökere onnan is eredhet, hogy „a hétköznapi ellenállók jobbára nem a rendszer megbuktatásán dolgoztak: túlélni szerették volna a nehézségeiket” – írja Rainer.<sup>81</sup> Az ellenálló fogalma a mondatban bátran lecserélhető a kollaboráns vagy a hatalommal együttműködő fogalmára. Túlélésre játszott mindenki, csak kérdés, hogy kinek a pusztulása árán. A túlélés módjai és morális tartalmai azonban 1989 vagy a szocialista korszak megítélésének változásai miatt is rendre moralizálásra kényszerítik a történészeket. Alkalmazva

---

<sup>76</sup> Rainer 2010, Bottoni 2009.

<sup>77</sup> Ash 1993.

<sup>78</sup> Az ellenálló definíciójára tesz kísérletet Rainer 2011: 82–89.

<sup>79</sup> Uo. 89.

<sup>80</sup> Germuska 2009.

<sup>81</sup> Rainer 2011: 90.

az ellenállók klasszifikációs rendszerét: az „aktív kollaboráns” (aki például kiindulva a „fegyveres ellenálló” definíciójából, fegyverrel a kezében védte a pártállamot) és a „passzív kollaboráns” (aki csak eljárt a pártgyűlésekre) között az átmenet szinte végtelennek és szituatív döntések eredményének is mondható. Ráadásul egyetlen életen belül különböző helyzetekben és időszakokban más és más jellemezhetett egy-egy történelmi szereplőt, legyen szó politikai hatalommal bíró vezető politikusról vagy jelentős politikai hatalom nélküli hétköznapi emberről. A „pufajkás” és a „tégla” minősített kollaborációjával szemben áll a „fegyveres felkelő” és a „besúgott”, magánélete kiszolgáltatottságában. Kiszakadva ebből a végtelennek tűnő körből, és elfogadva, hogy a társadalom nagy része sem 1956, sem 1989 „előszelét” nem érzékelt, új elemzési lehetőségek nyílnak meg a történelmi megértés számára. Ez persze nem azonos a megemlékezések nyelvét követő kollektív emlékezettel, ám ez nem is olyan nagy probléma. Mások dolga az emlékezés, és másoké a történetírás.

### ***A mindennapok politikuma és kutatási lehetőségei***

A mindennapi kollaboráció fogalmának használatával – eltávolodva az ügynökügyek kijelölte szűk ösvénytől – értelmezhetőbbé válik a rendszer működése, legyen szó a különböző generációk kommunizmus-/szocializmusképéről, a politikai participáció átalakulásának lehetséges formáiról, vagy a pártállam – többnyire megszemélyesített – intézményeiben dolgozók arcának és döntéseinek megismeréséről. Hiszen a párt vagy az állambiztonság gyakran csupán megszemélyesített fogalomként jelenik meg a történelmi elbeszélésekben (pl. mit tett, mire törekedett), holott éppúgy hús-vér emberek működtették, mint más társadalmi intézményeket. Ebből a szempontból kulcsfontosságú a mindennapi kollaboráció fogalmának bevezetése, amely elsősorban és ebben a szövegben az állampolgárok alkalmazkodását jelenti a hivatalosan elvárt nyelvi formákhoz.

Ebben rejlik az állambiztonsági iratok társadalomtörténelmi „újrahasznosításának” egyik legnagyobb lehetősége, amire az akadémiai doktori disszertációmban is törekszem, azonban számos más forrástípust is bevonok az elemzésbe. Hiszen a hálózatot személyes döntéseikkel is befolyásoló emberek működtették, akárcsak a pártot, így kiváló forrásul szolgálhat az uralmi rendszer eltérő szintjein álló szereplők motivációinak megértéséhez. Azoknak a mindennapos hálózati szituációknak a vizsgálata, amikor legitimálták a rendszert és/vagy szemben álltak vele

még viszonylag ritka, a hatalom bármely szintjéről legyen is szó.<sup>82</sup> Az állambiztonság tagjai, az akták létrehozói éppúgy a társadalom részei voltak (nem is kis számban), mint ahogy a sokak által csupán áldozatként kezelt, „megfigyelt” társadalom tagjai – miként arra már Sandrine Kott is felhívta a figyelmet egyik fontos tanulmányában. Ezért az állambiztonság és a társadalom kapcsolata helyett jóval gyümölcsözőbbnek tűnik, ha az állambiztonsághoz kapcsolódó történelmi ágensek döntéseit magából a társadalomból fakadó döntési lehetőségként elemezzük. Hiszen az a hallgatás, amely a hatalom titkait (a jelentéseket) övezte, éppúgy a társadalom hallgatása volt, mint az aktákról szóló 1989 utáni fecsegés.<sup>83</sup>

Így ahelyett, hogy csupán azt vizsgálnánk, milyen „valóságot” ábrázoltak az állambiztonsági jelentések (ami szintén legitim terepe a történelmi kutatásnak), arra is figyelhetünk, hogy maguk a jelentések milyen társadalmi mintákat és beszédmódokat követtek, illetve hogyan sajátították el az állambiztonsági akták szereplői az uralmi rendszernek megfelelő nyelvhasználatot. Másképp fogalmazva: a hálózat a társadalom szerves része volt, abból nőtt ki, nem pedig fölötte állt – még ha szuronyok nélkül elképzelhetetlennek látszott is a pártállami uralmi rendszer fennmaradása. Ennek függvényében a társadalom korántsem fordult el a politikától („depolitizálódott”, mint az oly gyakori közhely a korszakkal kapcsolatban), pusztán az élet számos olyan területe is politikává vált, amely korábban nem számított annak (a ruhaviselettől a kulturális fogyasztásig).<sup>84</sup> Azaz, ha már az előre lefutott „választás” nem volt releváns a politizálás szempontjából, akkor a társadalom tagjai a *politikai részvétel új formáit* alakították ki.<sup>85</sup>

Hasonló módon a politikai cselekvés és az érdekérvényesítés jelentései is megváltoztak. A párttagok létszámának folyamatos növekedése annak a vizsgálatát is lehetővé teszi, hogy 1. a párttagság (akárcsak az „ügynökök”) létszámának egyik legfontosabb funkciója a párt (és az állambiztonság) erejének reprezentációja volt, akárcsak a több kilométernyi általuk termelt iraté; 2. a politikai részvétel lehetséges formái átalakultak. Ezért a társadalom számos tagja tette bensővé a politikai participáció (egyszerűbben szólva a „politizálás”) megváltozott fogalmát. Ennek megfelelően a párttagság vagy az állambiztonság segítése akár a politikailag aktív

---

<sup>82</sup> Érdekes korai kísérlet erre Jens Gieseke munkája, aki a főállású Stasi-munkatársak társadalmi összetételének megállapítására és „életvilágának” rekonstruálására tesz kísérletet. Gieseke 2000. Hasonlóan üdítő elemzések erre Takács Tibor vagy Rainer M. János hálózati szövegekkel kapcsolatos publikációi: pl. Rainer 2008, Takács 2013a.

<sup>83</sup> Kott 2007.

<sup>84</sup> Az életmódbeli változások vizsgálatának egyik hazai úttörője: Valuch 2013.

<sup>85</sup> A politikai részvétel változó természetének tengernyi irodalmát részben összefoglalja: Faucher 2014.

részvétel érzetének lehetőségét is megadhatta – mint azt majd az általam elemzett eset igazolja. Így válasz kereshető arra a kérdésre is, milyen önábrázolási módok révén tudta számos egykori „besúgó”, munkásőr vagy párttag önmaga előtt igazolni tettei hasznosságát. Hogyan ábrázolhatta megtört életpályájában a folytonosságot különböző történelmi korszakokban? Milyen politikai részvételi minták hathattak mindennapjaira? Hogyan őrizhette meg titkait, és ezeknek milyen hatásuk volt a környezetére? Hogyan változhattak meg egy családon, egy szomszédságon, egy munkahelyen vagy egy falun belül az emberi és társadalmi kapcsolatok a besúgás hatására? Miként bomlott szét vagy erősödött az egymásba vetett bizalom szövete? Ez utóbbi – akár az *Alltagsgeschichte* (mindennapok története) körébe sorolható – megközelítések a társadalmi csoportok és struktúra helyett a „banális” személyiséget mint sorsának aktív alakítóját és a tapasztalatokat helyezik a történelmi ábrázolás fókuszába.<sup>86</sup>

A mindennapok történetének középpontjában álló „hétköznapi emberek” számára korántsem lényegtelen a politika. Sőt, éppen a politikához fűződő viszonyuk teszi őket gyakran a róluk szóló vagy általuk éppen politikai okokból létrehozott források főszereplőivé. Az a hálózati személy, aki hétköznapi szereplőként élte le életét, éppen azáltal politizált és hagyott nyomot magáról, hogy jelentéseket írt, vagy éppen azzal, hogy a népbíróság előtt politikai tartalmú vallomást tett. A hétköznapi emberek politikai participációja ezért a mindennapok története szemszögéből is fontos. Ennek a középpontba helyezése ráadásul lehetőséget ad arra, hogy „kibékítse” a köztörténeti narratívát követő „politikátörténet” és a hazánkban „társadalomtörténet” címszó alatt meghonosodó módszertanokat, vagy arra, hogy lebontsa a falat a totalitárius paradigma és az egyéni döntési lehetőségeit középpontba helyező történeti megközelítés között. Emögött pedig annak a felismerése is áll, hogy hétköznapi embereknek leggyakrabban a politikai cselekvés lehetősége nélküli embereket tartják, holott éppen a politikai cselekvés lehetősége vagy az ebben való hit adta meg a lehetőséget sokak számára, hogy nyomot hagyjanak magukról.<sup>87</sup> Vagyis a hétköznapi történelmi szereplők éppen akkor jelennek meg leggyakrabban a történeti forrásokban, amikor politikailag értelmezhető szerepet vállalnak vagy politikai jelentéssel bíró döntési lehetőség adatik meg a számukra.<sup>88</sup>

---

<sup>86</sup> Vö. Lindenberger 1996.

<sup>87</sup> A „hétköznapi emberek” (ordinary people) fogalmának egyik leggyakrabban hivatkozott jelenkor-történész szerzője: Browning 1992. Ehhez szorosan kapcsolódik a mindennapok története mint kutatási probléma: Gyáni 1998: 11-22. A hétköznapi emberek és a politikai participáció kérdéskörének részletes kritikáját nyújtja: Kotsonis 2011.

<sup>88</sup> Vö. Badcock 2007; Retish 2008.

Amennyiben az olyan kategóriák mint a munkások és parasztok kevésbé használhatók a történeti elemzéshez, mivel elsősorban a korabeli hivatalos nyelvhasználat tükröződik a róluk szóló iratokban, akkor csábító dolog a fenti kategóriákba sorolt embereket ideológiamentesen „hétköznapiak”, társadalmi gyakorlataikat pedig „mindennapiak” nevezni. A mindennapok történetének irodalma ennek nyomán egyre bővül, részben a mozgalminak is nevezhető szándék miatt, amely hangot akar adni a hangtalanoknak (voiceless), a történeti ágens szerepét a hatalom nélkülieknek (powerless) és éppen az életmódra vagy a tapasztalatokra igyekszik koncentrálni.<sup>89</sup> Ez utóbbi megközelítés szerint a hétköznapi emberek tapasztalatai mindennaposak voltak (ami a hétköznapi közeli rokona). A téma a tapasztalatok nehezen megragadható fogalma helyett akkor válik izgalmassá, amikor feltesszük az oximoronnak tűnő kérdéseket: mit és egyáltalán hogyan mondhattak a hangtalanok? Mit tehettek a cselekvési lehetőség nélküliek? Hiszen sem a mindennapok, sem a hétköznapi emberek fogalma nem pontosan meghatározható, az ebbe körbe sorolt jelenségek sokfélesége pedig zavarba ejtő. Ahogy arra Yani Kotsonis rámutatott, „a hétköznapi fogalmával megterhelve azt kockáztatjuk, hogy szem elől tévesztjük a kategória hasznosságát, ami abban rejlik, hogy megmutatjuk, hogy az általunk hétköznapiak nevezett emberek valójában rendkívüliek, ha a megfelelő szemüvegen keresztül és a történész kreatív képzelőerejével szemléljük őket.”<sup>90</sup> Ennek oka pedig éppen az, hogy a forrásokban egyébként többnyire hangtalanok, cselekvési lehetőség vagy hatalom nélkülként ábrázolt emberek megszólalnak (vagy hangot adnak nekik) és cselekszenek (vagy cselekvési lehetőséget tulajdonítanak nekik).

Az 1945 utáni korszak egyik legtömegesebben – ám gyakran inkább leleplezés céljából – elemzett forrástípusában, a hálózati jelentésekben vagy bírósági perekben éppen ez történik: hiszen hangot kapnak olyan történelmi szereplők, akik korábban hangtalanok tündek, sőt, a hálózat vagy a bíróság olyan beszédhelyzetet teremt, amelyben úgy tűnik, a megszólalóknak cselekvési lehetősége van. Éppen ezért a történeti elemzés kiváló terepül szolgálhatnak az állambiztonsági források annak a folyamatnak, amelyben a „hétköznapi” szereplők a „mindennapi” gyakorlataikat megjelenítik és átalakítják nyelvhasználatukat egy uralmi rend elvárásainak megfelelően. Ennek oka pedig az, hogy éppen abban a pillanatban, amikor

---

<sup>89</sup> Immár a hazai irodalom is túl nagy ahhoz, hogy citálni lehessen: a legfontosabb munkákra ezen a téren hivatkozik Gyáni 1998; a hazai jelenkortörténet és a mindennapok története kapcsán: Valuch 2013.

<sup>90</sup> Kotsonis 2011: 740.

ezekben a forrásokban látszólag megszólalnak, hétköznapi, hangtalan és politikai hatalom nélküli emberből rendkívülivé válnak, (látszólag?) hanggal és cselekvési lehetőséggel.

Azonban az állambiztonsági forrásokat korántsem „fetisizálom” vagy tartom a korszak legfontosabb forrásainak, amelyekből fény derülhet a korszak legfontosabb összefüggéseire. Az erőszakszervezetek által létrehozott szövegek<sup>91</sup> vagy oktatófilmek bornírtsága<sup>92</sup> régóta közismert. Ezért is használok számos párhuzamosan keletkezett forrást a periratoktól a helyi tanácsi adminisztrációs iratokig. Sokkal fontosabb ennél, hogy az állambiztonsági iratok megtalálják lehetséges helyüket a társadalomtudományi és történeti kutatásokban, és ne csupán a „leleplezés” vagy „múltfeltárás” nyelvén hasznosítsuk őket. Ezért az általam bemutatott elemzési lehetőség az állambiztonsági iratok társadalomtörténeti kontextusának az egyik lehetséges megteremtését célozza. Egyúttal az is célkitűzés, hogy a totalitárius paradigma reneszánszára épülő „ügynökleleplező” beszédmódtól eltávolodva megszilárduljanak az elemzés új, társadalomtudományos keretei az állambiztonsági iratok kapcsán is.

Az akták 1989 után számos országban új irodalmi műfajt teremtettek. Ennek lényege, hogy szövegében a saját/rokon/barát jelentéseit olvasó szerző olyan *egotrip*-re vállalkozik, amelyben egyrészt a szöveg olvastán keletkező reflexióit rögzíti, másrészt időutazáson vesz részt, és összeveti a jelentésekben szereplő énjét az emlékeivel. Az önéletírás funkciója ebben az esetben a megtisztulás, az, hogy szabaduljunk a magunk vagy a hozzánk közel álló ember vétkeiktől. Nem új jelenség ez a 20. századi önéletírások történetében. Az önéletírás ebben a formájában közösségért végrehajtott cselekvésként jelenik meg.<sup>93</sup> A műfaj egyik megteremtője, Timothy Garton Ash igen korán megkapta megfigyelési aktáját, és a benne leírtakat ütköztette emlékeivel, valamint felkereste egykori „besúgóit” is.<sup>94</sup> Ash számára a szövegben az akta a személyes történelem forrása, akárcsak Esterházy Péter, a műfaj legnagyobb hatású magyar képviselője számára a szépirodalomban.<sup>95</sup> Az akta szövege éppúgy értelmezhető fikció körébe tartozóként, mint az aktákat olvasók önvallomásai – csak az akták irodalmi megformáltsága alacsonyabb színvonalú.

---

<sup>91</sup> Vö. Gyarmati 2011b: 137.

<sup>92</sup> Lásd: *Az ügynök élete* című korabeli oktatófilmekből készített dokumentumfilm (rendezte: Papp Gábor Zsigmond, 2004).

<sup>93</sup> Vö. Dobos 2005: 167–181, aki Veress Péter *Számadás* című önéletírása kapcsán vezeti be ezt a kategóriát.

<sup>94</sup> Ash 1997.

<sup>95</sup> A műfaj német megjelenési formáiról: Partsch 2009. Magyar változatok a műfajra: Esterházy 2002; Andor 2011; Györe 2012.

Az elemzés során ezért elsősorban nem a népbíróságok, az állambiztonsági hálózat vagy a beszerzés története érdekelt, hanem az a világ (vagy beszédhelyzet), amelyet a bírósági és hálózati akták teremtettek, amelyet a főszereplő és az aktákat olvasó, szerkesztő hivatalnokok és tisztek hoztak létre. Ez a képzelt, hivatali nyelven, aktákban létrehozott világ folytonosan a létező társadalom tagjaira hivatkozott, azonban kérdéses, miként hatott rájuk, egyáltalán volt-e átjárás a két világ között.

Előfeltevésem, hogy a hivatalos iratokban használt nyelvhasználathoz a szövegek megalkotói oly módon alkalmazkodtak, hogy azzal saját identitásukat is újratemtették, ami meghatározta döntéseiket és cselekedeteiket. Kiindulópontom, hogy a totalitárius rendszerek polgárainak el kell sajátítaniuk egy új nyelvhasználati módot, hogy bizonyítsák lojalitásukat a politikai rendszerhez és érdekeiket érvényesíthessék, amivel befolyásolhatták a politikai döntéseket (többféle szinten, hiszen gyakran egy lakáskérvényről vagy iskolai/óvodai felvételtől szóló döntés is politikai alapú volt). Az iparosítás elemzése során a Stephen Kotkin által bevezetett „bolsevik nyelven beszélő bolsevik” (speaking bolshevik) kifejezés egy új nyilvános politikai nyelvre utal, amely szerint mindenkinek, aki el akart érni valakit, önmagáról ezen az új nyelven kellett beszélnie. Azok, akik használták az új nyelvet, előbbre léphettek és boldogulhattak. Míg azok, akik nem használták, számos előnytől eshettek el, beleértve az oktatási és karrierlehetőségeket is.<sup>96</sup> Ez a nyelvhasználati megfelelés számos új identitást teremtett, hiszen például a hivatalos kérvények szerzőinek magukat foglalkozási besorolásuk alapján kellett identifikálniuk, így hirtelen a munkás, paraszt vagy éppen az értelmiség osztálykategóriáinak megfelelően ábrázolták magukat. Ennek függvényében, kimondva vagy kimondatlanul sokan magukévá tették azt a társadalomról szóló korabeli beszédmódot is, amelynek megfelelően a társadalmat a „munkás-paraszt-értelmiség” háromszatú vetületeként ábrázolták, még akkor is, ha tudták, hogy sem a „parasztság”, sem a „munkásság”, sem az „értelmiség” nem létezett abban a formában, amilyenek a korabeli iratok azt láttatták.<sup>97</sup>

A Kotkint követő évtizedekben a bolsevik nyelvhasználat fogalma a szakterület tudományos lingua francájává vált, és számos új tudományos munka született az égisze alatt. Ebben a szovjet emberek nemcsak „bolsevikul beszélnek”, hanem „elsajátítják a bolsevikságot”, „bolsevikul gondolkodnak”, „bolsevik tudatosságra tesznek szert”, „bolsevikul

---

<sup>96</sup> Kotkin 1995: 198–237.

<sup>97</sup> Az osztályfogalmak identitásképző erejéről: Fitzpatrick 2000b: 11–12.

cselekszenek”, „állandó párbeszédet folytatnak a bolsevizmussal”, és csiszolják „személyes bolsevizmusukat”.<sup>98</sup>

Azonban – bár néha úgy tűnhetett – a szocialista korszakban sem állt meg az idő. Az új nyelvhasználat elsajátításának módja és az, hogy milyen nyelvet kell használni a hatékony érdekérvényesítéshez nem csupán generációnként, hanem akár évtizedenként is változott. A szocialista korszak nyelvhasználata – akárcsak a rendszer – nem stagnált, hanem folyamatosan átalakult (ami nem jelenti azt, hogy számos alapvonását ne őrizte volna meg közben).<sup>99</sup> A különböző társadalmi háttérű szereplők eltérő módon használták az elvárt nyelvet az uralmi rend más-más szintjén és másféle szituációkban. Még a háborút követő politikai rendőrségi kihallgatások, majd a népbírósi perek – melyek az új nyelvhasználat elsajátításának első állomásaiként is értelmezhetők – sem írhatók le egy lineáris változást követve, ami az 1945 utáni politikai térfoglalás és csatározások eltérő ütemének is betudható a különböző intézmények szintjén. Más szavakkal: másképp kellett érvelni a rendőrségen, az igazoló eljárás során, a népbírósi perekon (évszámtól és testülettől is függően), a sajtóban, a helyi és az országos politikában, és később hasonló eltérés mutatkozott a hálózati jelentésekben elvárt nyelvhasználatban időben és térben is. Ráadásul az 1945-öt követő éveket felnőttként átélő emberek vagy a hálózatba 1957 után belépő hálózati személyek számára az új nyelvhasználat elsajátítása más-más ütemben történt, attól is függően, melyik intézménnyel találták szembe magukat. Az 1960-as évektől pedig egyre több embernek magától értetődő lett, hogy milyen hivatalos érvelés használatával tudja érdekeit érvényesíteni: addigra az idősebbek már megtanulták, hogyan kell használni az új nyelvet, míg a háború után született nemzedék szinte anyanyelveként sajátította el az iskolai oktatás során a szocialista rendszerben elvárt nyelvhasználatot.<sup>100</sup> Vagyis az 1945 után rendszerben bekövetkező diszkontinuus folyamatok nem csupán a mindennapokra, hanem a hivatalos nyelvhasználat változásaira is nagy hatással voltak, akár egyetlen ember életében is. Ezért egyetlen ember életéhez kapcsolható hivatalos iratok nyelvhasználatának az elemzése is számos történeti megfigyelésre adhat alkalmat, különösen az időbeli változások megragadására, ami a történettudomány kérdésfeltevéseinek egyik alapvetése.<sup>101</sup>

<sup>98</sup> Lásd: Krylova 2017, Fitzpatrick 2000c, Hellbeck 2006, Petrone 2000.

<sup>99</sup> Ennek kapcsán adja Kotkin koncepciójának kritikáját: Krylova 2014: 169.

<sup>100</sup> Vö. Fitzpatrick 2005: 25, aki a szovjet ember kapcsán jut hasonló következtetésre.

<sup>101</sup> Részben hasonló elemzésre tesz kísérletet más történeti kontextusban: Glaeser 2011.



Fentiek miatt döntöttem úgy, hogy a hivatalos akták (különösen a hálózati jelentések nyelvének) elemzéséhez a társadalomtörténeti életrajz műfaját használom, amely egyetlen ember életét és a vele kapcsolatos iratokat az őt körülvevő társadalom kontextusában értelmezi.<sup>102</sup> Ez a műfaj értelmezésében (noha számos más értelmezése létezik) igyekszik a történelmi ágensek döntési lehetőségeit feltárni és megérteni, mennyiben és miként ágyazódhat be egy életrajz vagy egy egyénhez kapcsolódó szövegek a társadalom történetébe. Miként követhető nyomon egy ember életén és élettörténetéhez kapcsolódó szövegek nyelvhasználatán keresztül az őt körülvevő társadalom története? Ezért nem egyszerűen a hétköznapi emberekre összpontosítok, hanem az emberek egy meghatározott csoportjára, akik egy életrajz szereplői, és ezek a szereplők és az általuk létrehozott szövegek inkább az eszközei az elemzésnek, nem pedig a „múlt lenyomatai”.

### ***Az oral history és az életrajzi módszer***

Bármennyire részletesek és egymással akár egybevetethető információkat is adnak a levéltári iratok, ezt a társadalomtörténeti életrajzot, különösen a családi emlékezethez kapcsolódó történeteket nem tudtam volna megírni oral history interjúk nélkül, ezért az életrajzi módszert az oral history-val igyekeztem ötvözni. S bár az interjúk a múltnak csupán lenyomatát adják,<sup>103</sup> elsősorban a múlt elbeszélésének módjairól tudósítanak, ebben a kutatásban nagyon gyakran szinte kizárólagos elsődleges forrásként is fel lehetett őket használni, mivel más forrás egy-egy élethelyzetről vagy családi történésről egyszerűen nem volt. Ezért gyakran az interjúpartnerek által adott információk segítettek újabb levéltári iratok felkutatásában vagy fordítva, a levéltári iratok az interjúpartnerek keresésében. Persze az interjúkban elmondottak hitelessége – akárcsak a levéltári iratoké – megkérdőjelezhető, és éppúgy forráskritikával kell kezelni őket, mint a levéltári forrásokat. Az oral history és az írott források hitelessége körül már a kezdetektől folyó harc veti fel a kérdést, hogy egyáltalán elbeszélhető-e a múlt – szóban? S ki beszélhet egyáltalán a múltról? A sok millió könyv és temérdek irat mellett mire jó és miért virágzik az oral history?

---

<sup>102</sup> A műfajról bővebben: Kövér 2014.

<sup>103</sup> Az erről szóló tengernyi szakirodalomból mai napig kiemelkedik a többszöri bővítésen és újrakiadásán átesett Paul Thompson könyv: Thompson 2000.

Virágzik, mert úgy tűnik, az oral history még soha nem állt a történészek, szociológusok, antropológusok, néprajzkutatók, irodalomtörténészek, nyelvészek, pszichológusok s még ki tudja hány társadalomtudomány vagy szakma érdeklődésének középpontjában annyira, mint manapság. Mintha ezen tudományok művelői sosem beszélgettek volna a múlttól más emberekkel, mintha beszélgetéseik tartalmát (vagy szövegét) időnként nem használták volna gondolataik igazolására vagy ne írták volna meg például egy ember életét szóbeli közlésekre is támaszkodva. Leszűkítve a kört a történészekre, Giovanni Levi írja az életrajz használata kapcsán: „Az a rajongás, amit mi, levéltárakban kotyvasztók, a dokumentumok hiányában igazolhatatlan leírások iránt érzünk, egyaránt táplálja a narratív történetírás megújulását, és az új típusú források iránti érdeklődést is, amelyekben a mindennapi élet illékony szavainak és tetteinek nyomát lehetne felfedezni.”<sup>104</sup> Vajon ebből a rajongásból táplálkozik maga a műfaj? Mi egyáltalán az oral history és az azt ötvöző életrajzi módszer? Új típusú forrás, amely a múlttól szóló illékony szavakat teszi vizsgálata tárgyává? Vagy interdiszciplináris módszer, amely olyan világokba enged bepillantani, ahová az írott szövegek révén nem láthatunk be? Létezik-e egyáltalán bármiféle tudományos konszenzus arról, hogy mi az oral history vagy legalább arról, hogy mi a vágyának titkos tárgya?

„Az oral history történeti narratívák szóbeli elbeszélését jelenti” – igyekszik meghatározni tömören a fogalmat a műfaj egyik klasszikusának számító Alessandro Portelli egyik legfrissebb munkájában. Majd – talán maga is érezve a tömörítésből fakadó hiányokat – annak fejtegetésébe kezd, hogy miféle tudományos hagyománya alakult ki a szóban elmondott szövegek írásbeli közlésének. Ugyanis – mint írja – „az oral historyban nem csupán az határozza meg a jelentést, hogy mit mondunk el, hanem az is, hogy miként.”<sup>105</sup> A fenti meghatározás magában hordozza azt a kérdést is, hogy mitől válik történetivé egy elbeszélés, hiszen fenti kijelentés egy levéltári adatlistára is alkalmazható. Hiszen önmagában a múlt elbeszélése nem feltétlenül tűnik hitelesnek, a múlttól szólónak attól, hogy valaki elmondja: maga az elbeszélés módja teheti azzá. A hitelesség problémája és annak megalkotása kezdettől fogva az oral history és a hagyományos történetírás között feszülő ellentét egyik központi eleme. Hiszen hagyományosan a történész feladata volt kideríteni, hogy „mi is történt valójában”. „Ha azonban szakítunk ezzel a hagyománnyal, éppen a valamikori élmények és tapasztalatok kerülnek a vizsgálódások előterébe” – írja Gyáni Gábor az oral history kapcsán.

---

<sup>104</sup> Levi 2000: 82.

<sup>105</sup> Portelli 2011: 10.

Csakhogya miféle élményeket vizsgálhatunk az oral historyval és az életrajzi módszerrel akkor, ha tudjuk, hogy az emlékezéssel „nem a múlt szintén narratív módon feldolgozott tapasztalatát, hanem a jelen horizontjából feltáruló múltat beszéljük el.”<sup>106</sup>

Maga Portelli is húsz évvel korábban megjelent munkájában az oral historyt olyan szituációként határozta meg, amely „nem akkor kezdődik, amikor egy elvonatkoztatott személy egy másikat megfigyel és azt tárgyiasítja, hanem amikor egyenlő partnerként két személy találkozik, és különböző típusú tudásukat egyesítve új szintézist alkotnak, amely mindkettejüket megváltoztatja.”<sup>107</sup> A vizsgálat tárgya tehát nem csupán szereplővé válhat, hanem olyan egyenrangú beszélővé, aki a maga is alakítja az elbeszélést.

Ez a megközelítésmód szakít azzal a hagyománnyal, amelyben a történész – mintegy fordítóként – megszólaltja a forrásokat, hiszen az interjúpartnerek éppúgy megváltoztathatják a források értelmezését, és új forrásokra is rávilágíthatnak, ahogy ez eszemben is történt. Így a történeti szöveg „társzerzőssé” válik, az „interjúalanyok” „interjúpartnerre” válnak, elvileg beleszólnak a történet elbeszélésnek módjába. Mondhatni, a Sherlock Holmes módjára nyomozó oral history művelője hangot ad Watsonnak, aki immár nem csupán beszél, de gondolkodik is.<sup>108</sup> Az oral history ezek alapján olyan személyeket von be a szakszerű történetírásba, akik korábban legfeljebb a kollektív emlékezetet mint nyilvános történelmet (public history) befolyásolhatták.

A szakszerű történetírás és a nyilvános történelem közötti konfliktus az oral history születésénél is ott munkált. Emiatt az oral history olyan modern mozgalomként is meghatározhatóvá vált, amely éppen a hagyományos történetírással szemben jött létre. Az oral history a mai napig megőrizte lázadó, mozgalmi jellegét, amely a kollektív emlékezet és a professzionizált történetírás közötti feszültségből táplálkozik. Mintha az oral history egyik legfontosabb, mozgalmi funkciója az lenne, hogy felszínre hozza a kollektív emlékezetet szemben a történelmi emlékezettel. Így a nyilvános történelem és a „memóriaipar” térhódításával párhuzamosan<sup>109</sup> az oral history a múlt elbeszélésnek olyan legitim módszerévé vált, amely egyre szélesebb körben bizonygatja küzdelmének igazát. Még akkor is, ha két interjú között az oral historisták felettébb ritkán gondolkoznak el azon, mi is maga az oral

---

<sup>106</sup> Gyáni 2000: 134-135.

<sup>107</sup> Portelli 1990: xii.

<sup>108</sup> A tudományos módszerek és nyomozás által létrejövő „tudás” közötti összefüggésekről: Ginzburg – Davin 1980.

<sup>109</sup> Erről bővebben: Gyáni 2010: 81–82.

history.<sup>110</sup> Csakhogy miért küzd az oral history mint mozgalom vagy módszer, amelynek sem egységes módszertana, sem egységes céljai nincsenek?<sup>111</sup> A kérdés megválaszolásához közelebb vihet annak számbavétele, hogy kiket szólaltatnak meg (és milyen célból) az oral history alkalmazói? Másként fogalmazva kikkel és miről interjúznak? Kikről írnak e módszer használatával is életrajzot?

Egy az oral history történetét (néha oral historyval) feldolgozó kötet egyik szerzője olyan mozgalomként ábrázolja az oral historyt, amely annyiféle, ahány országban gyökeredzik.<sup>112</sup> A hatvanas évek új baloldali mozgalmainak hatására tömegesen intézményesülő oral history művelői előszeretettel ábrázolják úgy a mozgalom kezdeteit, mint amely a nagybetűs *történelemből* kimaradók, a társadalom alávetettjeinek történetén keresztül tört be a történetírásba. Portelli ezt így fogalmazta meg: „A Szövetségi Író Projekt (Federal Writers' Project) óta, amelynek nyomán az 1930-as években egykori rabszolgákkal készítettek interjúkat, az oral history arról szólt, hogy a történelem több, mint elnökök és tábornokok története, és a kultúra több, mint az irodalmi kánon.”<sup>113</sup> Ezért korántsem véletlen az oral history és a mindennapok történetének összefonódása az 1970-es években.

Bár a történelmet alulnézetből ábrázoló történeti iskolák – különösen a hatvanas-hetvenes években – számos országban sokat tettek az oral history népszerűsítéséért, az oral history intézményesülése nem minden országban köthető a mindennapok vagy a társadalom alávetettjeinek történetéhez. Ennek igazolására legjobb példa az oral history legrégebbi intézménye, a Columbia Egyetemen 1948-ban alapított Oral History Research Office (OHRO).<sup>114</sup> Az intézmény alapítója, Allan Nevins elsősorban olyan interjúprojekteket szervezett, amelyek lehetővé tették az akkor még kicsiny intézmény finanszírozását.<sup>115</sup> Így az első oral history intézményhez kapcsolódó – még vashuzalra rögzített és azon nyomban átfirt – interjúk olajmágnások (pl. Rockefellererek) és a Ford cég környezetében élt emberekkel készültek, hogy az e vállalatok vonzáskörében működő alapítványok támogatását

---

<sup>110</sup> Frisch 1979: 74.

<sup>111</sup> A mozgalmi jelleg kritikai megközelítését alkalmazó és az oral history módszertanának hiányaira elsők között rámutató Ronald J. Grele, a Columbia Egyetem Oral History Research Office igazgatója: Greele 1985.

<sup>112</sup> Sharpless 2007: 9.

<sup>113</sup> Portelli 1990: viii.

<sup>114</sup> A második világháborút megelőző interjúzási technikákkal itt nem foglalkozom, ezt részletesen megteszi: Thompson 2000: 25-64. Részben ennek összefoglalását adja: Vértesi 2004.

<sup>115</sup> A finanszírozási nehézségekről és ennek nyomán az interjúszemélyek kiválasztásáról: Starr 1985: 40–44.

elnyerhessék.<sup>116</sup> (Maga Ronald J. Grele, akihez szimbolikusan a gyűjtemény „kulturális fordulata” köthető, a Ford-kutatásban kezdett interjúzni.) Hogy kormányzati kapcsolataikat is építsék, olyan hivatalnokokkal és diplomatákkal is interjúztak, akik részt vettek a Marshall-terv kidolgozásában, később pedig egyes elnöki kampányok története is kutatási témává emelkedett.<sup>117</sup> (Nem véletlenül vádolják Nevinst azzal, hogy gyümölcsöző alapítványi kapcsolatokért cserébe hozzá köthető a háború előtti gazdasági versenyből meggazdagodó „iparbárok” tisztára mosása.)

Részben ezen interjúkon alapultak Nevins vállalkozó-életrajzai, amelyek előszeretettel hangsúlyozták a vállalkozók filantrópiáját és azt, hogy az életrajzok szereplői milyen sokat tettek az Egyesült Államok jövőjéért.<sup>118</sup> Emellett olyan hírességekkel is készítettek interjút, mint például Fred Astaire, Bette Davis és John Wayne, a Hollywoodi filmipar-projekt keretén belül.<sup>119</sup> Az interjúpartnerek kiválasztása meghozta a Pulitzer-díjas Nevins számára a finanszírozási sikereket. Az első évtizedben a folyamatosan a fennmaradásért küzdő OHRO-t manapság évente már több mint kétezer kutató keresi fel, több mint ezer könyvet írtak az itt őrzött interjúk alapján, és évente 200-300 új interjúval gyarapszanak.<sup>120</sup>

Az oral history azonban nem csupán az elitkutatást, hanem hadászati célokat is szolgált az Egyesült Államokban. Az oral history és a survey-kutatások párhuzamos intézményesülése az amerikai szociológiában és szovjetológiában az amerikai hadsereghez kapcsolódott. Az amerikai hadsereg már Pearl Harbor, majd az európai partraszállás után rövidinterjúkat készítettett katonáival, hogy felmérjék igényeiket. A „Harvard Project on the Soviet Social System” címen az 1950-es években zajló kutatást az Amerikai Légierő finanszírozta, amelynek során 329 életinterjút készítettek, és kitöltettek több mint tízezer kérdőívet. A Harvard részben ezen projekt finanszírozásának köszönheti, hogy a második világháború után átvette a Chicagói

---

<sup>116</sup> Sharpless 2007: 12.

<sup>117</sup> Pl.: Benedum and the oil industry project: oral history, 1951. Butler Library, Oral History, 801, NXCP86-A133; Marshall Plan project. 1947-1959. Butler Library, Oral History, 801, NXCP88-A1114.

<sup>118</sup> Pl.: Nevins 1954, 1989. Másfelől Nevins a gazdaságtörténetet biográfiai módszerekkel gazdagítók körébe is sorolható: Fetner 2004.

<sup>119</sup> Butler Library, Oral History, 801, NXCP86-A475.

<sup>120</sup> <https://www.ccohr.incite.columbia.edu/history> (2021. márc.2.)

Egyetemtől a szociológiában elfoglalt pozícióját, másrészt ez a kutatás volt az első oral history kutatások prototípusa.<sup>121</sup>

Míg az Egyesült Államokban az oral history a kezdetekkor az elit, a hadsereg vagy a közigazgatás képviselőivel készített interjút jelentette (a menekültinterjúk mellett), addig Európában a hétköznapi (azaz jelentős politikai hatalommal nem bíró) emberekkel készített interjúkat. A kezdeti időszakban az elsődleges célja ezeknek az interjúknak a történeti források hiányából fakadó vákuum megszüntetése volt, vagyis az interjúkészítők éppúgy adatokat kerestek, mint levéltárakban kutató kollégáik. Az új baloldal, az 1968-as radikalizálódás, a társadalomtörténet és a mindennapok története megváltoztatták az oral historyt. Azonban nem csupán ezek, hanem egy új technikai eszköz tömeges megjelenése is. Ismét Alessandro Portelli, műfajból fakadóan szándékosan nyílt „önvallomásához” visszatérve: „1969-ben két olyan döntést hoztam, amely meghatározta az életemet: vettem egy felvevőmagnót, és csatlakoztam egy radikális csoporthoz (minden más, a szakmai karrieremtől a feleségem megismeréséig ebből következett).”<sup>122</sup>

Az oral history mozgalmi jellege a hatvanas-hetvenes években végbement intézményesülésén keresztül is végigkísérhető. A '68-as generáció, a polgárjogi és az új baloldali mozgalmak megváltoztatták az oral history célszemélyeit. Azonban az interjúkra kiválasztott személyek összetételét immár az is nagymértékben meghatározta, hogy a tömegmédiá és a nyilvános történelem kit tartott megszólalásra érdemesnek. A nyilvános történelem, a tömegmédiá és az oral history térhódítása kéz a kézben járt. A magnószalagokra vett interjúk és a média lehetővé tették, hogy a történelmet másként – ráadásul népszerűbb formában – beszélje el a hatvanas évek végén színre lépő új generáció. A tömegmédiá és az oral history összefonódására egyik korai példa a chicagói rádiós, Studs Terkel interjúinak és könyveinek recepciója. Terkel a Szövetségi Író Projekt résztvevőjeként előszeretettel szólaltatta meg a rádióban az „utca emberét”.<sup>123</sup> Könyveinek népszerűsége és elismertsége az oral history művelői számára ideális példaképpé tették abból a szempontból is, hogy a hétköznapi emberek történeteivel is elbeszélhető a múlt.<sup>124</sup> Paul Thompson és Michael Frisch, akik mindketten az

---

<sup>121</sup> Dessewffy 1999: 270–271. A társadalomtudományos kutatások és a survey jellegű felmérések egymásba fonódásának okairól a második világháború után lásd: Alpert 1959.

<sup>122</sup> Portelli 1990: viii.

<sup>123</sup> Hirsch 2007.

<sup>124</sup> Különösen: Terkel 1970. Terkel, mivel a szépirodalmi szociográfia műfajához sorolták, igen korán megjelent magyarul is: Terkel 1972.

oral history hatvanas-hetvenes évekbeli új hullámát képviselték, előképként és a múlt előadásának egyik lehetséges módjaként írtak Terkelről, aki végeredményben újságírói interjúit vágta össze kollázssá és adta Chicago panoptikumszerű társadalomképét.<sup>125</sup>

A nyilvános történelem térhódítása, a tömegmédiák igénye a történelem interjúk általi elbeszélésére, és az új baloldalhoz kötődő új egyetemek létrehozása elsők között Angliában adott lehetőséget arra, hogy az oral history új típusú interjúpartnerekkel is intézményesülhessen és finanszírozhatóvá váljon. Ebben nagy szerepe volt az oral history performatív jellegének, amely lehetővé tette, hogy a múlt az eddigieknél sokkal látványosabban és szélesebb közönség számára is átélhetően, élő szóval (hanggal és képpel) is előadhatóvá vált. Más szavakkal: az oral historyval létrehozott történeti elbeszélések gyakran nagyobb hatást értek el, mint a pusztán írott forrásokon alapulóak. Az angliai Oral History Society-t 1969 és 1973 között írók, rádiósok és fiatal társadalomtudósok alapították, és első hódításuknak nem kisebb információs fenevad esett áldozatul, mint a BBC, amelynek archívuma immár a „múlt hangját” szólaltathatta meg. Ebbe a körbe tartozott például a *Tegnap szemtanúi* (Yesterday's Witness) című sorozatuk, amely a nyilvános történelemben előszeretettel használt visszaemlékező vallomást tette az oral history reprezentációjának egyik elsődleges formájává.<sup>126</sup> A társaság és a hozzá kapcsolódó *Oral History* című folyóirat alapítója, Paul Thompson sem véletlenül szentelte e lapban megjelenő első írását a BBC Archívumoknak, melyet a múlt megismerésének újszerű élményeként ábrázolt.<sup>127</sup> A tömegmédiák története a média archívumainak megnyitásával párhuzamosan vált egyre népszerűbb kutatási területté, amit jól példáz az oral history egyik előfutáraként is számon tartott Asa Briggs klasszikusnak számító médiatörténete.<sup>128</sup>

A BBC (hasonlóan más sajtótermékekhez) az oral history kezdetektől érdeklődött azok iránt az interjúk iránt, amelyeket történeti kérdések megválaszolása végett készítettek. Paul Thompson első, nagyszabású oral history kutatásának felvételeiből is BBC rádióadások készültek, melyeket részben Thompson első felesége, részben a BBC munkatársai vágtak össze. Persze a BBC-nél dolgozó újságírók nem oral historynak hívták a módszert, egyszerűen hétköznapi emberek meginterjúvolásának, de a két műfaj az oral history születésekor – mint azt Terkel példája is igazolja – korántsem állt távol egymástól.<sup>129</sup> A tömegmédiák és a nyilvános

<sup>125</sup> Thompson 2000: 63; Frisch 1979.

<sup>126</sup> Samuel 1994: 191.

<sup>127</sup> Thompson 1972.

<sup>128</sup> Briggs 2004.

<sup>129</sup> Erről beszél Paul Thompson a vele készült életút-interjúban: Thompson P. 1996.

történelem új funkciót adott a skandináv típusú etnográfiaiából, angolszász szociológiából és történetírásból kisarjadó oral historynak, amely az új történetírói témákhoz igazodva nyerte el progresszív jellegét.

Magyarországon a háború előtti népi írók mozgalma, a munkanélküliségről vagy társadalmi problémákról író újságírók éppúgy a kisemberekről szóló anyaggyűjtéshez használták szociográfiáikban vagy újságcikkeikben az interjút, mint nyugati társaik, de nem emelték azt szépirodalmi műfajjá. Azonban a szociográfusnak éppúgy társadalmi küldetéstudata volt, mint a gazdasági válság miatt munkanélküliekkel interjúzó amerikai újságíróknak.<sup>130</sup> Ezt a mozgalmi jellegű interjúzást folytatta aztán hivatalosan az 1970-ben újraindított *Magyarország felfedezése* sorozat, és a szociológia hazai intézményesülésével párhuzamosan kialakuló nem hivatalos munkás-, cigány- és szegénységkutatások. A mélyinterjú a Kemény István nevéhez köthető iskola követői szerint „a pszichoanalitikus személyiségelméleten nyugszik, nevezetesen azon a tételen, hogy az ember személyiségének is van rejtett, tudat alá szorított rétege, sőt ez a réteg igen fontos, mert ha nem lenne az, minek bajlódnánk a feltárásával” – írta Solt Ottilia az interjúzásról.<sup>131</sup> A mélyinterjúk készítését ösztönző Kemény István és követői (köztük a Szegényeket Támogató Alap alapítói) a társadalom mélyén éppen azokat a feszültségeket keresték, amelyek 1956 megtorlásának – késleltetve megjelenő – traumájával álltak összefüggésben.<sup>132</sup> A magyar társadalom „alávetettjeivel” a hatvanas-hetvenes években készült interjúk radikális jellegére jellemző, hogy a SZETA egyik alapítója a szervezet megalakulását Solt Ottilia egyik interjúpartnerének súlyos betegségéhez köti.<sup>133</sup> Ebben a kontextusban egykori ’56-osokkal interjúzni éppúgy az oral history mozgalmi jellegéből is fakadt, akár csak Nyugat-Európában. A dokumentumhiány enyhítése miatt készített interjúk – legyen szó a Párttörténeti Intézet Visszaemlékezés-gyűjtő Csoportjáról vagy az 1956-os Intézet Oral History Archívumáról – éppúgy az oral history első hullámába illeszkedett, mint ahogy a tömegmédiára megrendelésére készített Történeti Interjúk Tára az Országos Széchényi Könyvtárban.<sup>134</sup> A tömegmédiára Magyarországon is hozzájárult az interjúzás népszerűsítéséhez, elég csak a dokumentumfilm műfaj hazai reprezentánsainak munkára gondolni. Például Sára Sándor és Schiffer Pál akkoriban kezdett cigányokkal és

---

<sup>130</sup> Némedi 1985: 105–137.

<sup>131</sup> Solt 1998, I: 32.

<sup>132</sup> Csizmadia 1995: 31.

<sup>133</sup> F. Havas 1998.

<sup>134</sup> A magyarországi oral history archívumokat tekinti át: Lénárt 2007.



munkásokkal interjúzni, amikor Angliában és Olaszországban szárba szökken a média megrendelésére is dolgozó oral history.

Az oral historyból nyerhető új élményt Thompson abból vezeti le, hogy az oral history nézőpontváltást jelent, amely lehetővé teszi a történelem ábrázolását alulnézetből. A megközelítésmód szorosan kapcsolódott a History Workshop mozgalomhoz, amely a hatvanas években feltámadó munkástörténetből és a társadalomtörténetből nőtt ki. A mozgalom az oxfordi Ruskin kollégiumból indult, amelyet a szakszervezetek finanszíroztak és hallgatói gyári munkások is lehettek. Az 1966-ban Samuel Raphael által alapított mozgalom célkitűzése az volt, hogy az emberek – képzettségüktől függetlenül – saját történelmüket írják, akár a helyi közösségek történetén keresztül is.<sup>135</sup> E mozgalom hozzájárult ahhoz, hogy a vele egy időben népszerűvé váló oral history a család- és nőtörténetek készítésének alapvető eljárásává váljon, akárcsak a jelenkori helytörténet-írásban. Ez utóbbi sokat köszönhet a helyi sajtó és média (elsősorban a helyi rádióadók) megjelenésének is, amelyek előszeretettel közöltek a település történetével kapcsolatos interjúkat.<sup>136</sup> Az oral history bevonta a történetírásba azokat is, akik korábban műkedvelő történészként igyekeztek megismerni falujuk, városuk vagy családjuk történetét. Az interjúzás – más források pótlékeként, mint Allan Nevins-nél – a helytörténet-írásban és a folklórkutatásban már korábban is elfogadott módszernek számított.<sup>137</sup> Ezért az oral history különösen azokban az országokban lett igen gyorsan népszerű, ahol a társadalomtudomány országos intézményei és a helyi kutatók (néprajzosok, helytörténészek, szociológusok) között szoros kapcsolat volt: Angliában a helytörténet, Skóciában és a skandináv országokban a néprajz, míg Olaszországban a szakszervezeti-politikai mozgalmak váltak az oral history terjedésének motorjává.<sup>138</sup>

Az emlékező közösségeket nem feltétlenül az etnikai hovatartozás, a közös vagy éppen eltérő tapasztalat, hanem az emlékezés idejével párhuzamosan létrejövő politikai és közéleti diskurzusok szülik. Így az oral history nem csupán azt az igényt elégítette ki, hogy a történelem immár olvasható legyen „alulnézetből” is, hanem azt is, hogy azok az emlékezők, akik eddig nem szólalhattak meg, az identitáspolitikák nyomán hangot kapjanak, és beszéljenek. A hatvanas évek végétől nem csupán a beat vagy a rock and roll, hanem a társadalomtörténet, a mindennapok története, és az oral history is lehetővé tette, hogy az egyes generációk vagy

---

<sup>135</sup> Green 2000: 52.

<sup>136</sup> Thompson 2000: 75.

<sup>137</sup> Dopson 1957.

<sup>138</sup> Thompson 2000: 69–72.

társadalmi csoportok hangjukat hallassák. Azok a radikális fiatalok, akik a polgárjogi mozgalom és a diákmozgalmak lázában égtek, magnójukat nem csupán zenehallgatásra, hanem társadalmi követeléseik kifejezésére is használták. Mintha pont azokat a társadalmi csoportokat igyekeztek volna megszólaltatni, akiket addig a történelem névtelen szereplőinek tartottak.<sup>139</sup> Azonban ehhez kapóra jött számukra az identitáspolitikák miatt a nyilvános történelem felértékelődése, hiszen így maguk az interjúk is fogyasztási tárggyá váltak a tömegmédiá térhódítása miatt. A '68-as generáció számára az interjúzás éppúgy önkifejezési formának számított, mint a rockzene hallgatása, és mindkettőhöz ugyanarra a technikai eszközre volt szükség: egy magnóra.

A munkástörténet, a mindennapok története, a társadalmi nemek (gender) és a kisebbségek története a nyilvános történelem térhódításával és a tömegmédiá hozzáférhetőbbé válásával párhuzamosan a hetvenes évektől nyert egyre nagyobb teret, akár csak az oral history. Így vált divatossá munkásokkal<sup>140</sup>, nőkkel<sup>141</sup>, és etnikai kisebbségekkel<sup>142</sup> interjúzni szerte a világon. Azok a hatalmi diskurzusok, amelyek különbséget tesznek az emlékező közösségek hitelessége között, hathatnak az emlékezeti munkát kiváltó kutatókra is. Az emlékezetet kutató társadalomtudósok ennek függvényében ugyanúgy versenyeznek – az egyes csoportok kiválasztásával – a közéleti vagy társadalomtudományos figyelemért, mint az emlékezeti munka során létrejövő elbeszélések egymással.

Emiatt is válhattak a tömegkultúrára, a médiára és az ifjúságra vonatkozó kutatások az oral history kedvelt terepeivé. Az ifjúság és a tömegkultúra reprezentációja alkalmas volt arra, hogy metaforikus szerepet töltsön be azoknak a társadalmi változásoknak a megjelenítésére, amelyek a második világháborút követően történtek. Emiatt a fiatalok és az ifjúság fogalmának használata fontos ideológiai eszközzé vált szerte a világban.<sup>143</sup> A tömegkultúra- és az ifjúságkutatás olyan intézményekben kapott helyett, mint például az 1964-ben alapított

---

<sup>139</sup> Kovács 2007:

<sup>140</sup> Többek között: Franco Ferrarotti, Alessandro Portelli, Asa Briggs, Elizabeth Roberts, Raphael Samuel, John Saville.

<sup>141</sup> Az Oral History folyóirat nőtörténeti számával vette kezdetét a nemzetközi szakirodalomban a nőtörténeti oral history munkák virágzása. 'Women's history', special issue, *Oral History* 1977/2. Az oral historynak Olaszországban a feminista mozgalmak is nagy lökést adtak: Passerini 2003: 25–143.

<sup>142</sup> Például: Black history, special issue, *Oral History* 1980/1; Ethnicity and national identity, special issue, *Oral History* 1993/1.

<sup>143</sup> Gillis 1974, Osgerby 1998.

birminghami *Centre for Contemporary Cultural Studies* (Jelenkori Kultúrakutatások Központja), akiknek kutatói számára természetes volt, hogy interjúkkal dolgoznak.

„A megemlékezések, az évfordulók és a rendszeresen ismétlődő szertartások rítusai [...] a tudatos, közösségi önreprezentáció nagyszerű példáival szolgálnak. Ezek az ünnepek sokat elárulnak a szervezők és színpadra állítók értékrendjéről és érzéseiről, valamint arról, hogyan értelmezik a múltat a magas funkcióban lévők, akik e rituálék megrendezéséről gondoskodnak. A gazdasági és politikai hatalom így szimbolikus hatalommá alakul át, amely – ha a színrevitel sikeres – képes formálni a múlttal kapcsolatos felfogást és érzelmeket, hogy a számára kedvező, neki megfelelő nemzettudatot alakítsa ki a jelenben” – írja Mary Fulbrook az NDK-ban állami évfordulókká emelt ünnepeket elemezve.<sup>144</sup> Vajon nem ugyanerről van-e szó akkor, amikor az oral history során egyes társadalmi csoportok vagy tettek kerülnek színpadra?

Az oral history mint performatív műfaj a diktatúrák, háborúk, népirtások kommunikatív emlékezetének kollektív emlékezetté formálásából is kivette és kiveszi a részét. „Egész egyszerűen jött egy új nemzedék, amely megértette, hogy két szörnyűség, két világégés után, sok millió ember halála, a legszörnyűbb gyilkosságok és a legtorzabb emberi viszonyok után még senki nem nézett szembe azzal, hogy ez miért következhetett be. Amerikában Vietnamban érezték a régi világ folytatásának, Németországban, Franciaországban a náciizmust” – idézte fel Vajda Mihály a '68-as generáció számára az egyik igen meghatározó identitásteremtő tényezőt, ami a múlt értelmezésének megváltozásában valósult meg.<sup>145</sup>

A fasizmus majd a kommunizmus kutatása a történelem funkcióját megváltoztató, '68-as hevületű viták közepette vált – különösen Kelet-Közép- és Dél-Európában – az oral history egyik meghatározó témájává. Többek között Olaszországban, ahol az oral history igen hamar nagy népszerűségere tett szert. Luissa Passerini és Alessandro Portelli ma már klasszikusnak számító munkáiban, munkásokkal készült interjúkon keresztül mutatták ki a politikai ideológiák emlékezet működésére gyakorolt hatását. Passerini és Portelli az oral history strukturalista megújítói közé is tartoznak. Passerini kritikával illette az alávetettek iránt érdeklődő, azokról – más források pótlékeként – pusztán adatokat és történeteket gyűjtő oral historyt, amely így önmagát gettósítja. Másrészt egyik megteremtője volt az oral history során keletkező szövegek strukturalista, szövegközpontú elemzési eljárásainak. A talán legtöbbet idézett tanulmányában többek közt arra a kérdésre kereste a választ, miként változtatta meg az

---

<sup>144</sup> Fulbrook 2001: 123.

<sup>145</sup> Heller – Vajda – Mihancsik 2008.

olasz munkások emlékezeti stratégiáit a fasiszta kormányzat, miként emlékeznek, felejtnek és hallgatnak (el) az emlékező/felejtő közösségek.<sup>146</sup> Passerini ezen tanulmánya azért is kapott nagy visszhangot, mivel először az első nemzetközi oral history konferencia nyitóelőadásaként hangzott el 1979-ben Paul Thompson egyetemén, Essexben. Ezen a konferencián találkoztak először a tengerentúli és az európai oral history művelői.

Portelli munkáinak középpontjában is az emlékezet működése állt, amely „nem a tények passzív letéteményese, hanem a jelentések megteremtésének aktív folyamata.”<sup>147</sup> Vagyis a memória nem raktár, hanem egy élő, jelentéseket létrehozó, folyton változó kommunikációs forma. A jelek és jelentések vizsgálatát középpontba helyező strukturalista nyelvészet és antropológia hatása az oral historyt a hetvenes évek végén, és a nyolcvanas években érte el. A jelen és a múlt, az emlékezet és felejtés működésének vizsgálata éppen azokban az országokban vált az oral history egyik legfontosabb területévé, ahol viszonylag korán végbementek az identitáspolitikák térnyerésével összefüggő emlékezetpolitikai viták. Ez utóbbi, oral historyban végmenő – az interjúk célszemélyeinek megváltozását követő – fordulat egyúttal megkérdőjelezte a szakzerű történetírás egyeduralmát a múlttól folytatott diskurzusban.

Ahogy Lutz Niethammer megfogalmazta, a német oral history kezdetben szintén abból indult ki, hogy „egy demokratikus jövőhöz olyan múltra van szükség, amelyben nem csupán a felül lévők hallhatók.”<sup>148</sup> A kezdetben helytörténeti és néprajzi kutatásokból kinövő, „kisemberekkel” készített interjúk mellett<sup>149</sup> a német oral history a német nemzeti identitás átalakulásával párhuzamosan olyan témák iránt kezdett érdeklődni, mint a náci múlt és a holokauszt kollektív emlékezetben betöltött szerepe.

A fasizmuskutatás s vele kéz a kézben az oral history a hetvenes években egyre nagyobb teret hódító Alltagsgeschichte (mindennapok története) elméleti sokszínűségéből is táplálkozott. Ezek közül a fontosabbak: a néprajzi és történeti antropológiai módszerek, tapasztalattörténet, életút-kutatás (Biographieforschung) és Bourdieu hatása.<sup>150</sup> A német oral history úttörői talán éppen ettől az elméletileg és módszertanilag eklektikus területtől

---

<sup>146</sup> Passerini 1979.

<sup>147</sup> Portelli 1990: 52.

<sup>148</sup> Niethammer (szerk) 1985: 7.

<sup>149</sup> Pl.: Illien – Jeggle 1978.

<sup>150</sup> Majtényi 2003.

igyekeztek megszabadulni, amikor átléptek a szociológia területén belül a jóval szigorúbb és kidolgozottabb módszertant alkalmazó biografikus módszer területére.<sup>151</sup>

A biográfia kutatás önálló diszciplínává válása a francia szociológiában nagy hagyományoknak örvendő biografikus módszer német adaptálásával párhuzamosan történt. Ezzel egy időben az oral history más országokban is egyre inkább szöveg- és emlékezetközpontú elemzéssé vált.<sup>152</sup> Niethammer még az oral history gyakorlatát bemutató, azonban már az élettörténeti tapasztalat és a kollektív emlékezet kutatását középpontba helyező, 1985-ben megjelent, általa szerkesztett tanulmánykötetben közölte a francia biográfia kutatás meghatározó szerzőinek tanulmányát.<sup>153</sup> A biográfia kutatás témaválasztása miatt gyakran kapott helyett az addigra már intézményesült oral history fórumokon, így többen az oral history körébe sorolták. Ráadásul, mivel a biográfia kutatás számos országban – így Magyarországon is – a német nyelvterület szerzőinek közvetítésével terjedt el,<sup>154</sup> sokan a „német iskola” elméleti kisugárzásaként tartják számon. Ennek ellenére a biografikus módszer Németországban sem tartozik a fő szociológiai áramlatok közé. Egyik leghatékonyabb eszközének, a narratív interjú első változatának a kidolgozója, Fritz Schütze is egészen az interpretatív szociológiai indíttatású Chicagói iskoláig nyúlik vissza koncepciójában.<sup>155</sup>

A kollektív emlékezet kutatásának egyik, ha nem legfontosabb kutatási témájává a kollektív traumák, közülük is kiemelkedve a „holokauszt története” vált.<sup>156</sup> A trauma azonban nem önmagától válik kollektív traumává, hanem reprezentációjának módjától, mivel reprezentációja sokkal inkább hozzáférhető, mint a hozzá kapcsolódó történelmi tapasztalat. Ezt a reprezentációt a társadalom különböző ágensei hozzák létre, vagyis az „áldozat” csak akkor képes kollektív traumává emelni a trauma reprezentációját, ha elbeszélése találkozik a társadalom többi tagjának elképzeléseivel. Ahogy Jeffrey C. Alexander megfogalmazta: „Az események nem eredendően traumatikusak. A trauma társadalmilag közvetített attribúció.”<sup>157</sup> Az ezzel ellentétes vélekedések vezetnek el oda, hogy a pszichoanalitikus iskola hatását magán

---

<sup>151</sup> Erre a módszertani átmenetre klasszikus oral history köréből származó példa: Niethammer 1991.

<sup>152</sup> A biográfia kutatás intézményesüléséről és az oral historytól történő leválásáról: Kovács 2008: 23–26.

<sup>153</sup> Bertaux, Daniel – Bertaux-Wiame, Isabelle 1985.

<sup>154</sup> Ezen a téren különösen Gabriele Rosenthal hatása jelentős, akinek narratív-módszerét a hazai élettörténet-kutatás megalapozói, Kovács Éva és Vajda Júlia is alkalmazták.

<sup>155</sup> Apitzsch et al. 2000.

<sup>156</sup> Gyáni 2008b; Tomka 1992.

<sup>157</sup> Alexander 2004: 8.

hordozó társadalomtudomány sorban az emlékezés diványára fekteti a traumát átélni vélt társadalmi csoportok tagjait, s ebben az oral history is a segítségére siet.<sup>158</sup>

Az elfojtott társadalmi traumák kibeszéltetésére tett kísérletek így ábrázolhatók olyan erőfeszítéseként, amelyek célja a múltban történt brutális események „objektív valóságának” a feltárása. Ezt azonban a traumák átélői csak akkor képesek megtenni, ha a „kibeszéléssel” kielégítenek egy olyan társadalmi igényt, amely egybeesik valamilyen tömegesen vallott ideológiai vagy politikai elképzeléssel. Ez vezethet el a traumák reprezentációjára alapított múzeumok és emlékhelyek módfelett hasonló célkitűzéseikhez szerte a világban. A traumák kutatására és reprezentációjára alapított emlékezeti helyek így válnak Freud diványának monumentális, posztmodern metaforáivá. Ezek az emlékezeti helyek kihasználják az oral history performatív jellegét, ezáltal folyamatos piacot biztosítanak az oral history kutatásoknak. Úgy tűnik, a divány mérete egyre nő, és lassacskán egyre több társadalmi csoport szívárog be a kollektív emlékezés laboratóriumaiba. Ha másért nem, akkor azért, mert az emlékezet kutatása Maurice Halbwachs és Frederic Bartlett növekvő recepciójával párhuzamosan az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb kutatási területté vált a világban.

A háborúk feldolgozása oral historyval kezdettől fogva a műfaj kedvelt témái közé tartozott. Amikor Forrest C. Pogue, egy amerikai katonatiszt és hadtörténész 1944 júniusában egy amerikai kórházhajón a normandiai partraszálláskor frissen megsebesült katonákkal kezdett interjúzni, valószínűleg eszébe sem jutott az oral history. Mégis, a partraszállást követően a háború végéig interjúkat vett fel amerikai katonákkal. Az interjúk készítéséhez használt drótfelvevő ekkoriban még igen drága eszköznek számított, ezért is csak a hadsereg rendelkezett vele.<sup>159</sup> A hadsereg hadászati célokra is előszeretettel használta a katonáktól szerzett információkat (pl. haditervek készítéséhez), azonban a műfaj a nyilvános történelemben is szinte azonnal meghatározó szerepet kapott. Ez nem kis mértékben annak is köszönhető, hogy sokkal személyesebb formában mesélte el a háború történetét a hadi parancsokon és jelentéseken alapuló hadtörténeti munkáknál.

A háborúról szóló oral history a helyi veterántalálkozóktól a háborús csapatmozgásokat interjúkkal illusztráló, népszerűsítő hadtörténelemig azt a funkciót kapta, hogy hitelesítse a hadtörténészek elbeszéléseit. A háborús oral history egyik amerikai módszertanának kidolgozója, Samuel Lyman Atwood Marshall – aki szintén újságíró tisztként szolgált – a

---

<sup>158</sup> Várkonyi-Nickel 2016.

<sup>159</sup> Sommer – Quinlan 2009: 1, 31.

második világháborúban és a koreai háborúban kialakított interjúzási technikáját a vietnámi háború alatt már amerikai tiszteknek oktatta. Abból a célból tette ezt, hogy a nemrég háborús traumán átesett emberektől miként szerezzenek hasznos információkat a tisztek, másrészt hogyan kell adatokat gyűjteni a vietnámi háború hivatalos történetéhez. Marshall egyik legnépszerűbb és sok vitát kiváltó megállapítása az volt, hogy harc közben az amerikai katonáknak legfeljebb csak negyede nyitott tüzet. Nem azért, mert féltek, hanem azért, mert civilizációs okokból nem szerettek volna ölni, és reménykedtek abban, hogy néhány hős majd legyőzi az ellenséget.<sup>160</sup> Azóta sokat vitatott tézise igen népszerű lett az Egyesült Államokban. Csaknem harminc háborúról szóló könyve – melyekből még játékfilm is készült – példa arra, miként használható fel az oral history a nyilvános történelem művelésére. Marshall alakja olyannyira beleivódott a második világháború népszerű, nyilvános történetébe, hogy 2005-ben még egy háborús videojáték egyik alakját (egy interjúkészítő katonát) is róla formázták.<sup>161</sup>

A hadtörténelemben végment fordulat – amely John Keegan 1976-os könyvétől (*The Face of Battle*) számítható – az oral historyt beemelte a nyilvános hadtörténelemből a szakszerű hadtörténetírásba.<sup>162</sup> Ezeknek a változásoknak a lényege, hogy a háborúk története nem csupán csapatmozgások és hadvezéri döntések leírása, hanem a korábban mellőzött elbeszélő források használatával a háborút megélt emberek tapasztalatai is éppúgy a történeti megismerés tárgyai lehetnek.<sup>163</sup> Ennek nyomán a háborúkról szóló oral history a nemzetközi hadtörténet progresszív művelőinek eszközévé vált. Ebből a sorból is kiemelkedik Ronald Fraser spanyol

---

<sup>160</sup> A „Ne ölj” parancsolat első világháború alatti működésének igazolásához még visszaemlékezéseket, nem oral historyt használnak: Audoin-Rouzeau – Becker 2006: 41–42. Ez a magyarázat feltűnően hasonló ahhoz az önfelmentési mechanizmushoz, ami a tömeggyilkosságokat végrehajtó német katonák emlékezetében is megjelent, akik gyakran azt állították, ők sosem az emberekre (vagy éppen a gyerekekre) céloztak. (Ha ez hihető, kérdés, hogy akkor ki célzott oda?): Vö. Welzer 2005: 23–48.

<sup>161</sup> Spiller 1988; Thomas, Evan 1997: *Fire Away. Exploding one of military history's more enduring myths.* *Newsweek* 1997. december 12. *Brothers in Arms: Earned in Blood.* Gearbox Software, 2005.

<sup>162</sup> Keegan 2000.

<sup>163</sup> „A magyarországi hagyományos hadtörténetírás, amely ezer szállal kötődött a hadsereghez és a védelmi szférához, nem érezte érdekelve magát abban, hogy nyisson a társadalomtudományok felé. Igaz, megfelelő együttműködés híján többé-kevésbé a tudományos közélet perifériájára szorult, ám ennek kevés közvetlen negatív következményét érzékelt. E téren a rendszerváltás sem hozott lényeges változást” – írja Pollmann Ferenc. Pollmann 2008: 121. Ugyanebbe a problémakörbe tartozó írás: Gyáni 2008a.

polgárháborúról szóló, 1979-es úttörő munkája, amely részben a spanyol oral history születését is inspirálta.<sup>164</sup>

S hogy mik manapság az oral history legkedveltebb témái? A Nemzetközi Oral History Társaság 2010-es prágai konferenciáján – ahol több mint ötszáz előadó szerepelt – a következő témakörökben született a legtöbb előadás: „Az erőszak és a totalitárius rendszerek története, háború és trauma, száműzetés és migráció, a politikai részvétel tapasztalata, az oral history elmélete és módszerei, az oral history és a tömegmédia, vallások, kultúrák, zene, szóbeli hagyományok, a munkások világának tapasztalatai, emlékezet, társadalmi nemek (gender) identitásai és tapasztalatai, az oral history szervezete és archívumai, és az oral history oktatása.”<sup>165</sup> Csupa olyan téma, amelyet módszertani fejezet elején említett totalitárius és az azzal szakító paradigmák a kutatása fókuszába helyeznek.

Magyarországon elsők között az 1956-os Intézet Oral History Archívuma intézményesítette 1956 és a megtorlás oral historyval történő kutatásának hagyományát. Bár az „emlékezeti fordulat” kezdetben nem sok nyomot hagyott az archívum kutatási tervein, a ’68-as mozgalmak kutatásaihoz képest progresszív programmal rendelkezett. Az oral history a nyugati, radikális mozgalmak hatására Magyarországon is az alávetettek történetévé vált, és a rendszerváltást követően is javarészt az maradt. A totalitárius paradigma népszerűsége miatt az 1956-ot követő megtorlás áldozatai éppúgy ebbe a körbe tartoztak, mint a romák, a munkások vagy a szegények. Hovatovább ugyanazok – az interjúzást nagyrészt intuitív módon elsajátító – szerzők interjúztak az ’56-osokkal és az utóbbi társadalmi csoportok tagjaival.<sup>166</sup>

A kilencvenes évek végén a szociológia és a pszichológia hatására az oral history családkutatások nyugati hagyományának hazai adaptációi is megszülettek,<sup>167</sup> és a módszertani kérdéseket firtató tanulmányok megelőlegezték a hazai oral history „nyelvi” vagy „emlékezeti” fordulatát.<sup>168</sup> Ennek egyik előfutára az új témaválasztást adaptáló, *Titokkal a lelkemben éltem* című monográfia, amely az 1956-os elítéltek gyermekeivel készült interjúkat elemzi.<sup>169</sup> Ezzel

---

<sup>164</sup> Fraser 1979.

<sup>165</sup> Bulletin of the International Oral History Association. Vol.19:1, 2011. január. Hasonló témák jelennek meg a talán két legrangosabb oral history könyvsorozatban: Palgrave Studies in Oral History, The Oxford Oral History Series.

<sup>166</sup> Pl. Kemény – Kozák 1970; Kozák – Molnár 1993; Csalog 1981, 1988, 1990.

<sup>167</sup> Pl. Horváth 1996.

<sup>168</sup> Gyáni 2000; Tóth 2000.

<sup>169</sup> Kőrösi – Molnár 2000.



párhuzamosan – mintha több évtizednyi lemaradást igyekeztek volna pótolni – felvirágozni látszik a hazai, oral historyra is épülő nőtörténet,<sup>170</sup> munkástörténet,<sup>171</sup> és migrációkutatás<sup>172</sup>. Az oral history kutatások kezdetektől érdeklődtek a különböző generációk (eleinte az ifjúság) története iránt, és az öregkor tanulmányozása az utóbbi időben – az európai társadalom elöregedése miatt is – egyre nagyobb teret hódít magának, amire szintén van már hazai példa.<sup>173</sup> Az utóbbi évtizedben – hasonlóan a nyugati mintákhoz, a holokauszt és a totalitárius rendszer emlékezetének kutatásán keresztül – az élettörténeti módszer meghonosodásának lehetünk szemtanúi Kovács Éva és Vajda Júlia munkái nyomán,<sup>174</sup> ami hatással volt a hazai mindennapok történetére is.<sup>175</sup>

Az oral history mozgalmi múltja úgy tűnik a kollektív és egyéni emlékezet, valamint a tapasztalattörténet kutatásának medrében folytatódik, szorosan kapcsolódva az élettörténet-kutatáshoz. A kisemberek története mellett a háborúk és történelmi traumák emlékezetének kutatása vált az egyik legmeghatározóbb témává. Azonban számos új elágazása közül az élettörténeti módszer már szakított az oral historisták kezdetben intuitív, interdiszciplináris módszereivel és levált az oral historyról, szociológiai diszciplinává illetve eljárássá válva. A nyilvános történelem által rendszeresen generált politikai kérdésekről szóló vitákban gyakran a múlt szakértőivé azok az oral historisták váltak, akik az aktuális társadalmi kérdésekre a múltban keresték a választ. Az oral history ezáltal lehetőséget teremtett arra, hogy számos, a nyilvános történelemben fontos téma a szakszerű történetírásba is bekerüljön, sőt az e témákat oral historyval kutatók a nyilvános történelemben szakértőként szólalhassanak meg.

Azonban kik ezek a szakértők, kik hajkurásszák az interjúpartnereket, kik művelik az oral historyt és milyen intézményi háttérrel? Egy frissen megjelent, amerikai oral history kézikönyv szerint minden „oral history kutatás tervezése során az első, alapvető lépés: embereket találni arra, hogy elvégezzék a munkát.” Vagyis az interjúkészítést az új „szakértők” könnyedén másra bíznák, és nem magnóval a kezükben rónák a munkásnegyedek szűk utcáit interjúpartnert keresve, mint a hatvanas évek radikális fiataljai. A kézikönyv szerint azért is hasznos az oral history, mert „számos embernek munkát adhat, nem beszélve azokról, akiket

---

<sup>170</sup> Pető 2001; Bögre 2006.

<sup>171</sup> Például Bartha Eszter, Nagy Péter, Tóth Eszter Zsófia, Valuch Tibor és Várkonyi-Nickel Réka munkái.

<sup>172</sup> Kovács – Melegh 2000; Kanyó 2002; Lénárt 2006.

<sup>173</sup> Ryant 1981; Turai 2010.

<sup>174</sup> Kovács – Vajda 2002; Kovács 2008.

<sup>175</sup> Ebből nyújt válogatást: Horváth 2008.

meginterjúvolnak.” Majd felsorolja, hogy a „projekt koordinátoron” és interjúkészítőkön kívül kikre lehet még szükség: segéd személyzete – pl. titkár(nő), interjúszöveg átírókra, és nem utolsó sorban olyan személyekre, akik megtervezik a költségvetést és megszerzik a pénzt a kutatáshoz.<sup>176</sup> Mintha egy gyár, vagy legalábbis egy közepes méretű vállalkozás költségvetési tervéről lenne szó – az oral history művelője pedig a folyamatban egy olyan üzletember, aki szorgosan őrködik a bevételek és kiadások lehetőség szerint pozitív egyenlegén.

Waddy Moore, az Egyesült Államok Oral History Egyesületének elnöke írta 1978-ban: „kaparj meg egy oral historistát, s valószínűleg egy néprajzost, szociológust, közgazdászt, újságírót, orvost, kormányzati vagy üzletembert, irodalmárt, esetleg a szórakoztatóipar területéről találsz valakit, és a lista tovább folytatható.”<sup>177</sup> Moore ezzel arra is célzott, hogy az oral history területén a kezdeti időkben szinte teljesen hiányzott a történeti képzés, egyúttal kritikája arra is utal, hogy milyen diszciplínák hasznosították a különböző oral history technikákat.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az oral history első hullámának művelőit, akkor a legkülönbözőbb társadalomtudományokban iskolázott szerzőket találunk. Paul Thompson Oxfordban végzett építészet-történészként, majd társadalomtörténeti kontextusban végezte első oral history kutatását. Eközben egy új egyetemen alapított szociológiai tanszéken dolgozott. Itt Peter Townsend, a relatív szegénységdefiníció megalkotója volt a tanszékvezetője, aki Thompson kutatását megelőzően a kelet-londoni öregek és családok életéről írt könyvével váltott ki nagy visszhangot.<sup>178</sup> Thompsont saját elmondása szerint Townsend ösztönözte az interjúkészítésre, és nagy hatással volt rá abban is, hogy a szegénységkutatásai mögött normatív indíték húzódott meg.<sup>179</sup>

Isabelle Bertaux-Wiame and Daniel Bertaux, az élettörténeti módszer meghonosítói az oral historyban a francia szociológiai iskolából érkeztek. Daniel Bertaux kezdetben a társadalmi mobilitással foglalkozott – ahogy azt az 1960-as években tették – nagymennyiségű kvantitatív adat feldolgozásával. Az élettörténeti módszert Paul Thompsonnal közös kutatása során kezdte el alkalmazni, és mivel mindkettejük intézményi háttérét részben a szociológia nyújtotta, ezért az egyéni életutak elemzése során a korabeli szociológia fogalomkészletét is adaptálták.<sup>180</sup> Az

---

<sup>176</sup> Sommer – Quinlan 2009: 11.

<sup>177</sup> Portelli 1990: xi.

<sup>178</sup> Townsend 1957.

<sup>179</sup> Thompson interjú. 1996: 15-16.

<sup>180</sup> Bertaux 1981.

interjúkészítés a hazai szociológusok egyik fontos adatgyűjtési módja is volt, emiatt az oral history számos hazai művelője (a Kemény-iskolától az Oral History Archívum munkatársain át az élettörténeti módszert alkalmazókig) szociológiai végzettséggel rendelkezik.

Az oral historyban a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján végbement az ún. „emlékezeti-fordulat”, amelynek során a társadalom alávetettjei vagy a múlt hézagainak pótlása helyett az emlékezet működése vált a vizsgálatok tárgyává.<sup>181</sup> Ennek hatására az oral historyban egyre több pszichológiából kölcsönzött fogalmat kezdtek el használni. Ezzel párhuzamosan a feminista mozgalmak hatására a nőekkel készített interjúk az oral history művelésének egyik fő területévé váltak. A pszichológia és a feminista mozgalmak fogalomhasználatának hatása Luisa Passerini munkáira is rányomta bélyegét, aki egyik meghatározó írásában az olaszországi nők oral history hagyományán keresztül kíséri végig a feminista mozgalmak és a társadalmi nemek kutatása közötti kölcsönhatást.<sup>182</sup>

Az oral history normatív funkciója – legyen szó a munkásokról, a nőkről, vagy a szegényekről – a hatvanas-hetvenes évek majd minden meghatározó szerzőjénél megjelenik. Emiatt sem meglepő, hogy az oral history első művelői között éppúgy, mint manapság, számtalan olyan szerzőt találunk, akik foglalkozásuk szerint újságírók: Studs Terkelről Ronald Fraserig.<sup>183</sup> A média képviselői persze hangjukat is könnyebben is megtalálják, hiszen a tömegmédia elterjedése és a nyilvános történelem felvirágzása kedvez az oral history anyagok megjelentetésének. A strukturalizmus hatására számos nyelvész és irodalomtudós kezdett el foglalkozni interjúelemzéssel.<sup>184</sup> A néprajz és az antropológia pedig a kezdetektől a mai napig talán legfontosabb forrásaként kezeli az interjúkat, és az oral history elterjedésében meghatározó volt, hogy egy adott országban milyen hagyományai voltak a néprajzkutatásnak és a helytörténet-írásnak.<sup>185</sup> Talán emiatt is interjúznak olyan intenzíven a magyar néprajzkutatók, még akkor is, ha az oral history Magyarországon is elsősorban az

---

<sup>181</sup> Thomson 2007.

<sup>182</sup> Passerini 2003: 25–143.

<sup>183</sup> Magyarországon igen színvonalas újságírói példa az oral history alkalmazására: Mong 2008.

<sup>184</sup> Pl.: Dominique Willems. Maga Portelli is irodalomtudósként kezdte pályafutását. Nyelvészeti és pszichológiai módszerek alkalmazására példa: Norrick 2005.

<sup>185</sup> Pl. Jan Vansina, Dennis Tedlock, Elizabeth Tonkin. Az oral history néprajzos hagyományairól: Montell 1985. Magyarországon számos néprajzi kutatás hatása kimutatható az oral historyt is alkalmazó történeti falukutatókban. Ebbe a körbe tartozik a homokmégyi kutatócsoport, amely kutatásból megjelent pl.: Valuch 1987, Kiss 1990. Az antropológia és oral history kapcsolatára példa a KAM kutatócsoport: pl: Bíró 1996.

antropológiában honosodott meg.<sup>186</sup> A pszichoanalitikus iskola hatása alól szinte egyetlen társadalomtudomány sem vonhatta ki magát. Az oral history által teremtett interjúszituáció klinikai explorációhoz hasonlítható volta miatt komoly teret adott a naív pszichologizálásnak és az alapos szociálpszichológiai elemzéseknek is.<sup>187</sup>

Az oral history kutatások jelentős része a mai napig nem „professzionális” oral historistákra, hanem „önkéntesekre” épül. Bár már egy 1967-es amerikai felmérés szerint az interjúkészítők zöme történészképzést kapott, igen fontos szerepük volt az oral history születésénél a könyvtárosoknak és levéltárosoknak<sup>188</sup>, valamint olyan speciális tudással rendelkező egyetemistáknak, akik egy adott területen vagy szakmában tájékozottak voltak, ám a történetíráshoz nem sok közülük volt. Ezeknek a tapasztalatoknak a hatására a Columbia Egyetemen működő OHRO munkatársai olyan „amatőröket” bíztak meg interjúkészítéssel, akik az egyetemi tanárok, diákok, környékbeli háziasszonyok, újságírók, sőt, még a new york-i rendőrök köréből is kikerülhettek. Louis M. Starr ezt azzal indokolta, hogy a speciális szaktudás, a társadalmi beágyazottság és a kapcsolatteremtő képesség sokkal fontosabbak az interjúkészítésnél, mint a történeti ismeretek.<sup>189</sup>

Az oral history ezzel visszatért a gyökereihez, hiszen a kezdeti időkben interjúkat készítő helytörténészek is többnyire intuitív módon készítették interjúikat.<sup>190</sup> Az oral history nyilvános történelemként azért is vált olyan gyorsan népszerűvé, mert nem csupán sokakhoz volt képes szólni, hanem sokan bekapcsolódhattak az interjúkészítési munkákba is.<sup>191</sup> A nyilvános történelem azért is tudta felhasználni az oral historyt remek eszközként, mert egyik célja az volt, hogy a történelmet ne csupán intézményesült, szakszerű történészek, hanem bárki művelhesse.<sup>192</sup>

Azonban korántsem igaz, hogy az interjúk készítését nem kötötték és kötik szaktudáshoz. Ennek a szaktudásnak az átadására már 1967-ben kéthetes szemináriumot szervezett a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA), és a '68-as mozgalmak hatására

---

<sup>186</sup> Pl. Bakó 2003.

<sup>187</sup> von Plato 2004. Utóbbira példa Erős Ferenc munkássága és annak recepciója.

<sup>188</sup> Az amerikai Oral History Egyesület 1966-ban részben a könyvtárosok azon igénye miatt jött létre, hogy szabványosítsák a szóbeli visszaemlékezések megőrzésének formáit. Scobie 1979: 33.

<sup>189</sup> Starr 1985: 50.

<sup>190</sup> Dopson 1957.

<sup>191</sup> Ryant 1986.

<sup>192</sup> Douglass 1980.

számos egyetemen divattá vált oral history kurzusokat indítani.<sup>193</sup> S bár Paul Thompson is leszögezi, hogy az interjúkészítés szakismereteket igényel<sup>194</sup>, a szakma professzionalizációja korántsem haladt olyan ütemben, mint intézményesülése.<sup>195</sup> Ennek oka a mozgalmi és interdiszciplináris jelleg, valamint a nyilvános történelemmel ápoltság jó kapcsolat is lehetett.

Éppen a mozgalmi jelleggel és az interdiszciplinaritással szakító, az alávétettek helyett az emlékezet működését fókuszba helyező élettörténeti-módszer tette lehetővé, hogy a narratív interjúkészítés technikája standardizált formában oktathatóvá váljon.<sup>196</sup> Az ezt megelőző oral history kurzusokon a diákok joggal teheték fel a kérdést, hogy „mit is fogunk itt tanulni?“, hiszen az oral historyt az élettörténeti módszer elterjedéséig gyakran intuitív módon művelték. Emiatt az oktatása a terepmunkához hasonló módon zajlott. Ráadásul az oral history az egyetemi oktatásban sokkal gyakrabban szerepelt (és szerepel a mai napig) illusztrációs, oktatási eszközként, mint az oktatás tárgyaként. Így az oral history olyan oktatási segédeszközzé is vált, amelynek segítségével olyan közösségek (helyi, etnikai, generációs) is motiválttá tehetők a múlt egyéni feldolgozásában, akiket a történelem amúgy nem sokat foglalkoztat. Emiatt igen korán felismerték, hogy az oral history ebben az összefüggésben olyan didaktikai eszközként is felhasználható a történelemoktatásban, amely érthetőbbé teheti az addig csak szakemberek számára hozzáférhető, múlttal kapcsolatos új elméleteket.<sup>197</sup>

Az interjúzást oktató munkák annyiféle módszertant alkalmaznak, ahányféle jelentése van az oral historynak. Általános tendenciaként mégis az figyelhető meg, hogy az idő előrehaladtával a „hogyan kérdezzünk” (lehetőleg kiegészítendő, ne eldöntendő kérdésekkel) és mennyi szabadságot adjunk az interjúpartnernek (beszélhet-e arról, ami éppen foglalkoztatja) fejtegetést felváltotta a „hogyan hallgassunk” kérdés.<sup>198</sup> Vagyis az oral history népszerűségének növekedésével párhuzamosan egyre inkább elhallgattak az interjúkészítők az interjúkészítés

---

<sup>193</sup> Starr 1985. 50-51.

<sup>194</sup> Thompson 2000: 222.

<sup>195</sup> Magyarországon elsőként Hegedűs B. András, az 1956-os Intézet Oral History Archívumának alapítója tartott oral history szemináriumot az 1990-es évek elejétől az ELTE-n. (Az interjúzás tudományos célú oktatására azonban számos előkép említhető Kemény István szemináriumától kezdve egészen a néprajzi terepmunka gyakorlatokig.)

<sup>196</sup> Kovács 2008: 24–25.

<sup>197</sup> Neuenschwander 1976: 11.

<sup>198</sup> „Az interjúkészítőnek aktív hallgatónak kell lennie”, vagyis közbe kell vágni alkalomadtán. Uo. 18. Ehhez képest Paul Thompson az interjúkészítő egyik fontos tulajdonságának tartja, hogy képes legyen csöndben maradni és figyelni. Thompson 2000: 222.

során. Az élettörténeti interjú készítésének egyik módja szerint az első kérdés után – minél jobban elszakadva a hétköznapi beszélgetések sémájától – lehetőség szerint csak „buzdító tekintettel” bírják szóra az „élettörténeti nagyelbeszélés” megalkotóját.<sup>199</sup> A hallgatás azonban teret adott azoknak a szereplőknek, akik interjúalanyból interjúpartnerre váltak. Az interjúszöveg szöveghű közlésének módjairól folytatott viták is jelzik: egyre fontosabbá vált maga a szöveg, ami a beszélgetés során létrejött.

A múlt effajta elbeszélése lehetőséget teremt arra, hogy az egyes szereplők ne csupán a történelmi folyamatok elszenvedői, hanem aktív cselekvői, döntési lehetőségek birtokosai legyenek.<sup>200</sup> Így cselekvésnek számít az is, hogy egy adott szituációban miként reprezentálta magát valaki, milyen szavakat használt, amikor beszélt.<sup>201</sup> Ezt az ábrázolási módot választva a múltból kialakuló közbeszéd nem lezárt és kizárólagosnak tekintett folyamatok körülhatárolása, hanem nézőpontokból és nyelvhasználatokból fakadó, esztétikai értékkel bíró játék. A cselekvő személy pedig nem feltétlenül racionális történetet jelenít meg élettörténete elmesélése közben, ahogy azt alapvetően referenciális műfajként a történetírás megkövetelné, hanem egy nyitott történetet.<sup>202</sup> Az általam választott történetelbeszélés sem racionális, egymásból következő állomásokból áll: hiszen a főszereplő döntései korántsem lehettek mindig racionálisak, különösen, ha a politikai participáció megváltozó lehetőségei is meghatározták.

Az oral history és az élettörténet-írás performatív műfajként nem csupán a nyilvános történelem elbeszélését változtatta meg, de a szakszerűnek mondott társadalomtudományt is. Azok a műfaji lehetőségek, melyek az oral historyban rejlenek, nem hagyták hidegen számos diszciplína művelőit és magánót ragadtak, hogy bizonyítékokat vagy emlékeket gyűjtsenek. Az interjúkban felszínre kerülő történetek, az interjúalanyok vagy partnerek emlékezetének „kirablása” miatt az utóbbi időben éppen az oral history etikai kérdései váltak az egyik legizgalmasabb problémává e területen.<sup>203</sup> Bár úgy tűnik, az oral history vagy élettörténet írás – intézményei ellenére – mozgalomból és módszerek sokaságából korántsem vált szakmává, népszerűsége éppen nyitottságából, műfajok és tudományok közötti határhelyzetéből, és művelőinek közéleti kérdések iránti elkötelezettségéből fakad.<sup>204</sup> S nem utolsósorban abból,

---

<sup>199</sup> Kovács 2008: 336–337.

<sup>200</sup> A társadalmi cselekvés koncepciójáról és az agency elméletről: Cabrera 2004: 97–100.

<sup>201</sup> A nyelvi cselekvésről: Ricoeur 2000: 191–196.

<sup>202</sup> Az élettörténet-írás hagyományosan racionális szereplőt feltételez. Ennek kritikája: Levi 2000.

<sup>203</sup> Blee 1993.

<sup>204</sup> A közéleti elkötelezettség hagyományáról: Thomson 1998.

hogy az oral history a másodlagos szóbeliség korában<sup>205</sup>, a tömegmédiá és a nyilvános történelem térhódítását kihasználva hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom jóval szélesebb rétegei szólhassanak hozzá – szakszerűen vagy szakszerűtlenül – a saját múltjukról szóló diskurzusokhoz.

### ***Főszereplő, kérdések, fejezetek, források***

Gy. 1957–1989 közötti termése három kézzel írt akta. Egyik sem túl vastkos. Ezeket láttam először Gy. élettörténetéből az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Először a történetek hétköznapisága fogott meg, melyekben mégis rendre feltűnnek a legismertebb 20. századi történetek. Aztán az idő. Több mint harminc évig jelentéseket írt kicsiny nógrádi falujából. „Füleket és szemeket nyitva tartom” – írta nyugdíjasként rendszeresen. Álruhában járni az elképzelhető leghétköznapibb helyeken. Éjjel titokban vagy munkahelyen figyelni és körmölni, akár a föld alatt, a mélyben, bányáslámpa mellett. Hazudni harminc évig a családnak és az ismerősöknek – fizikai munkán lenni a bányában, szomszédoknak, munkába menet, focimeccsen, családi ünnepen, barátkozni jelentés céljából, apósról és feleségről írni bürokrataként vagy panaszlevélben. Mintha a hazugság válna az élet malterjává, ahogy Václáv Hável is írta 1978-ban – amikor Gy. a jelentéseit körmölte – a szocialista korszak hétköznapijairól:

„A hazug élet” fődéme különös matériából épült: amíg légmentesen borul a társadalom fölé, sziklaszilárdnak tetszik; ám abban a pillanatban, amint valaki egyetlen helyen áttöri, amint egyetlen ember elkiáltja magát: „A király meztelen!”, amint egyetlen játékos megszegi a játékszabályokat, és ezzel leleplezi, hogy az egész csak egy játék, egyszeriben minden más színben tűnik fel, és az egész fődém úgy hat, mintha papírból volna, mintha menthetetlenül szakadozni, mállani kezdene.<sup>206</sup>

Gy. nem szegte meg a játékszabályokat, hanem betartotta őket, mint oly sokan. Nem lázadt fel a manipuláció ellen, hanem elfogadta azt. Hogyan történhetett meg mindez? Gy. leggyakoribb panasza az aktákban igaz: vizezik a bort a kocsmában. Még inni sem lehet rendesen. Legjobban Gy. szolgálai igyekezete taszít. Néha rafináltnak tűnik. Hogyan

---

<sup>205</sup> Ong 2010: 119–120.

<sup>206</sup> Hável 1991: 115.

kényszeríthették erre, ha egyáltalán nem önszántából tette? Félreteszem az aktáit. Ez Gy. első világa, ami feltárul.

Egy év múlva veszem elő ismét. Megnézem, van-e 56-os peranyaga. Nincs, holott munkástanácsos volt. Szinte az összes többi helyi 56-os szereplő állt bíróság előtt. Mivel zsarolhatták meg, ha egyáltalán zsarolni kellett? Rábukkanok a népbírósi perére Budapest Főváros Levéltárában. Előbb az 1948-asra, majd a 1945-ösre. Új világ nyílik meg. A második. A háború világa és az első feljelentése. Innentől fogva tart a történet és nem enged el, amíg meg nem írom.

A harmadik akkor tárul fel, amikor Gy. özvegye - akihez azután jutok el, hogy a szomszédok kézzől kézre adnak – a szépen elrakott befőttesüvegeket mutatja kis házuk kamrájában, amelyet Gy. a „bányászsjátház” akció keretében kapott. Fürkészek a szemével, miért érdekes számomra a történet. Nem mondom el neki, hogy láttam férje jelentéseit. Mi lehetett a cél ezekkel az emberekkel? Nagyrészt állami pénzen megtanították őket szépen írni az elemiben és polgáriban, hogy aztán egymás besúgóivá válhassanak. Néha véletlennek tűnik, kiből lesz besúgó és kiből feljelentett, holott egyáltalán nem az. Döntések sorozata előzi meg mindegyiket. Akárcsak azt, amikor a szocialista korszakot kezdi kutatni valaki a levéltárakban és az emlékezetben.

Főszereplőm – akit vasutasként, később bányászként, háborús bűnösként és állambiztonsági informátorként is csak Gy.-nek fogok hívni (elsősorban még elő rokonai miatt) – élettörténetét rendre keresztezte az országos politika, annak ellenére, hogy közepes tanulóként, négy polgárral élete javát fizikai munkásként vagy alacsony irodai beosztásban a vasútnál, majd a bányánál töltötte egy kis faluban.

Az elemzés középpontjában az az ember áll, akinek a feljelentésére egy számára idegen férfit a háború utolsó hónapjaiban kivégeztek. A feljelentés miatt a háború után háborús bűnösként népbírósi eljárást állították: előbb felmentették, majd három év múlva elítélték. Szabadulása után bányában dolgozott, 1956-ban munkástanácsos volt, majd több mint három évtizedre, Nagy Imre újratemetéséig az állambiztonság informátorává vált. Falujából írt jelentései a Kádár-korszak egyedülálló nézőpontját adják és lehetőséget adnak arra, hogy megértsük, miként alakultak át a mindennapi társadalmi gyakorlatok és a politikai részvétel lehetőségei 1945 után.

Legfontosabb kérdéseim a következők: Miként válik egy hétköznapi ember háborús bűnössé, majd három évtizedre az állambiztonság informátorává és eközben hogyan sajátítja el, majd alkalmazkodik az éppen aktuális uralmi rend nyelvéhez? Mindeközben milyen



lehetősége marad (ha marad egyáltalán) egyéni döntésekre és politikai cselekvésre? Hogyan tudja érdekeit érvényesíteni és miért marad a hálózat tagja olyan sokáig? Miért mentik fel 1945-ben és miért ítélik el 1948-ban? Számít-e, mit mond a tárgyalóteremben és számít-e ki vesz részt a tárgyalásán, és mit számít, hogy mikor tartják a tárgyalást és a rendőrségi kihallgatást? Meg lehet-e élettörténete alapján mondani, miért vált besúgóvá, illetve hogy miért történhetett meg mindez? Mi volt az állambiztonság célja vele és neki mi volt a célja az állambiztonsággal? Hogyan tudott hatást kiváltani vagy érdekeit képviselni jelentéseivel és milyen mozgástere volt a jelentéseken belül? Milyen szerepe volt a helyi társadalomnak és tartótisztjeinek a jelentések létrehozásában? Mi volt a funkciója a sok jelentésnek, amely létrejött? Miként viszonyult mindez az állami erőszak természetéhez és recepciójához?

Célom, hogy egyetlen ember életén, szűkebb környezetén és kapcsolatrendszerén keresztül érthetőbbé tegyem azokat a folyamatokat, amelyek a 20. század második felében meghatározták a társadalom mindennapjait, társadalmi gyakorlatait és megváltoztatták a politikai participáció lehetőségeit. Ebből a szempontból kulcsfontosságú a mindennapi kollaboráció fogalmának bevezetése, amely elsősorban és ebben a szövegben az állampolgárok alkalmazkodását jelenti a hivatalosan elvárt nyelvi formákhoz. Egyúttal arra a kérdésre is keresem a választ, hogy milyen mértékben változtatta meg a köz- és magánszféra határait és a közéleti részvétel mintáit a második világháború és a kommunista diktatúra. A főszereplő a teljes Kádár-korszakban (1957-től 1989-ig) jelentéseket írt egy nógrádi bányászfaluból, álrúhas királyként a jelentésein keresztül osztott igazságot a falu ügyes-bajos dolgaiban, miközben az NB II-ben is játszó helyi labdarúgócsapat szakosztályának meghatározó embereként bejárta a bányavidéket. Első informátori feladatát az 1956. december 8-i salgótarjáni sortüzet kiváltó szereplők (akik a falujában éltek) és szociáldemokrata apósa miatt kapta, utolsó feladatát Nagy Imre 1989-es újratemetése kapcsán. A sortűz idején ő maga is megsebesült, de vélhetően nem ezzel vették rá, hogy jelentéseket írjon, hanem azzal, hogy 1948-ban háborús bűnösneként 10 év szabadságvesztésre ítélték, amelyből másfél év után kedvezményrel szabadult a politikai foglyok börtönévé váló, hírhedt Gyűjtőfogházból, illetve azzal zsarolták, hogy 1956-ban munkástanács tag volt. 1956-os munkástanács tagsága és az egykori háborús bűn együtt elégséges beszerzési alapul szolgálhatott.<sup>207</sup>

---

<sup>207</sup> Ezt a feltételezést erősíti Gy. 6-os kartonja, amelyen a beszerzés alapjaként a „terhelő adatok” van feltüntetve. ÁBTL 2.2.2. 075506. Hálózati nyilvántartások, „Gy. József.”

Bár 1945-öt nem kezelem éles korszakhatárként (ennek okait az első fejezetben fejtem ki), a háború alatt történetekkel kezdem az elbeszélést, mivel azok alapvetően meghatározták főszereplőm, Gy. sorsát: ezért első fejezetben Gy. 1945 eleji feljelentésével és annak körülményeivel foglalkozom. Mivel az általa feljelentett, majd kivégzett ruszin vasutas személye fontos a feljelentés és a háború alatt történetek szempontjából, ezért a második fejezet a kivégzett vasutassal foglalkozik, akinek megismeréséhez sok szerencse segített. 1945 első felében a helyi rendőrségek kulcsszerepet játszottak a települések életében, Gy. életében is: ezért a harmadik fejezetben arra keresem a választ, hogyan működött a rendőrség 1945-ben és miként hatott ez Gy. életére. Az 1945-ös népbíróságok új intézményként jelentek meg az országban és a háború lezárását is megjelenítették a propagandában: a több ezer népbíróság elé kerülő személy közül Gy. volt az egyik. A negyedik fejezetben azzal foglalkozom, milyen cselekvési lehetősége volt Gy.-nek 1945-ben a népbíróság előtt és kik voltak tárgyalásának főszereplői. Az ötödik fejezetben a bányászkolónia háborút követő mindennapjainak és Gy. gyermekkorának vizsgálata alapján arra keresem a választ, milyen mintái lehettek a politikai cselekvésnek Gy. számára 1945 előtt és közvetlenül utána? A hatodik fejezet pedig az 1948-ban börtönbe kerülő Gy. tapasztalatait meghatározó, állami erőszakot reprezentáló intézménnyel, a Gyűjtőfogházzal foglalkozik. A politikai participáció mintáira azonban nem csak az állami erőszak vagy kolónián történtek megtapasztalása hatott, hanem az 1956-os forradalomban felszínre jövő cselekvési minták is. Ezért a hetedik fejezetben azzal foglalkozom, mi történt Gy. lakóhelyén 1956-ban (amely település lakói a salgótarjáni sortűz során meghatározó szereppel bírtak) és ez hogyan hathatott rá és az újjászervezett állambiztonsági szervezetre? A nyolcadik fejezet témája az, hogyan sajátította el Gy. a hálózati jelentések nyelvét és miként tudta azt a saját érdekeinek érvényesítésére felhasználni, míg a kilencedik fejezet a folytonosan változó ellenségkép megkonstruálásáról és az „ellenség” kiválasztásának módjáról szól. Gy. 1957 és 1961 közötti jelentései a kádári „konszolidáció” sajátos lenyomatait, ami a tizedik fejezet témája. A tizenegyedik fejezet fő kérdése, hogy miként válhatott egy egykori „kisnyilas” Gy. egyik elsődleges célszemélyévé, és hogyan igyekezett Gy. jelentéseiben saját céljait elfogadtatni. A tizenkettedik fejezet egy „szabotázs” tűnő ügy felgöngyölítéséről, és a Kádár-korszak bányavidéken megjelenő korai gazdasági válságáról szól a bánya bezárása kapcsán. A tizenharmadik fejezet pedig Gy. nyugdíjas éveinek jelentésein keresztül a jelentések nyelvi elemeinek rituális ismétléséről és jelentések „hipernormalizáltságáról” szól.

E kutatás során a seregélyesi, kisterenyei és budapesti interjúk készítése mellett kilenc levéltár anyagában kutattam (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára; Budapesti Fegyház és Börtön Irattára, Budapest Főváros Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Országos, Fejér, Heves és Nógrád Megyei Levéltára, MÁV Irattár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára) és legnagyobb meglepetésemre olyan részleteket is sikerült kiderítenem egy „hétköznapi” számító ember életéről, amire nem is számítottam. Ez a részletes dokumentáltság elsősorban a huszadik századi állami bürokrácia kiterjedtségének köszönhető. A korabeli sajtóanyagok is nagy segítségemre voltak, elsősorban a nyelvi minták hatásának vizsgálata során, mivel a hivatalos iratok és a sajtóban megjelenő írások között nem is volt olyan nagy nyelvi szakadék, mint azt talán gondolnánk. Ennek oka az volt, hogy a jelentések hatásosságának növelése érdekében Gy. és tartótisztje is előszeretettel használta fel a korabeli sajtóban megjelenő cikkeket.

# I. 1945: háborús társadalom

Főszereplőm történetének elmesélését a második világháború utolsó, leghidegebb telén, 1944/1945 fordulóján kezdem, nem véletlenül. 1945 fordulópont volt az ország és Gy. életében is, és alapvetően meghatározta főszereplőm életét, a mozgásterét meghatározó társadalmi közeg azonban csak fokozatosan változott meg a háború hatására. 1945 a köztörténetben a mai napig éles határvonalként választja el a háború előtti és azt követő világot, annak ellenére, hogy időről időre fellángolnak a hitviták 1945 fordulópont-szerepéről.<sup>208</sup> Holott az erőszak nem 1945-ben vált elfogadott társadalmi gyakorlattá, és azok az intézmények, amely táplálták, szintén komoly múltra tekintenek vissza.

1944–1945-öt korszakhatárnak szokás tekinteni a magyar történelemben. „Kie lehet 1945 emlékezete” vagy „miért folyik oly ádáz emlékezeti harc a második világháborút lezáró év megítélése kapcsán évtizedek óta”? Ugyanis gyakran manapság is ezek a kérdések foglalkoztatják azokat, akik az 1945-ről folyó hitvitákra kívülről tekintenek. Ez a hitvita nem új. Nem véletlenül került szinte azonnal a politikai csatározások keresztüzébe az 1945-ös év megítélése, amire Bibó István közismert, 1945-ről szóló írása is felhívta a figyelmet. Bibó írása egyúttal annak a nem először és nem utoljára megíúsult reménynek a manifesztuma, amely a demokratikus intézményrendszerbe vetett – később naivnak bizonyuló – hitet és bizalmat jelenítette meg.<sup>209</sup> A kommunista párt és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetőinek később napvilágra kerülő, korabeli cinikus megnyilvánulásai korántsem érvénytelenítik azoknak az erőfeszítéseit, akik a korszakban a demokratikus átalakulás és az ország függetlensége érdekében tevékenykedtek, s akiknek erőfeszítéseire aztán 1956-ban és 1989-ben is rendre hivatkoztak a politikai újjászületés időszakában.<sup>210</sup>

---

<sup>208</sup> Ezeket a vitákat részletesen ismerteti: Standeisky 2015: 10–31. Az 1945 fordulópont vagy korszakhatár jellegéről folytatott, gyakran parttalannak tűnő viták helyett 1945 emlékezetben betöltött helyére helyezi a hangsúlyt: Gyáni 2016b: 216–225. Az 1945 előtti társadalmi folyamatok háborút követő kontinuitásával és diszkontinuitásával foglalkozik: Bódy – Horváth (szerk.) 2015.

<sup>209</sup> Bibó 1986. Bibó ebben az írásában fejt ki azt az erősen vitatható tézisét is (Szabó Istvánra és Hajnal Istvánra is hivatkozva), miszerint Moháccsal kezdődött az ország huszadik századi „romlása” is, mivel a hatalom súlypontja országon kívülre került, így Magyarország azóta csupán „külső védelmi vonal”-ként funkcionált.

<sup>210</sup> Ezt támasztják alá a „koalíciós korszakról” szóló fontos tanulmánykötetek is: Standeisky et al (szerk.) 1998; Feitl et al. (szerk.) 2000.

Az 1945-ös év jelentéséről újra föllángoló viták idején Litván György 1993-ban így írt „Az 1945-ben bekövetkező történelmi fordulat és újrakezdés, valamint az azt követő, mintegy hároméves koalíciós időszak értékelése körül az utóbbi években – érthetően – zavar mutatkozik. Az évtizedeken át kötelezően erőltetett és az ünneplésben kiüresített »felszabadulás« ellenhatásaként ma olyan törekvések jelentkeznek, amelyek 1945-öt egyszerűen törölni akarják a magyar történelem jelentős fordulópontjainak sorából, s olyan dátummá fokozzák le, amikor az egyik megszállást egy másik váltotta fel. E két véglettel szemben a történelmi valóság árnyalt és kiegyensúlyozott bemutatása – s kivált szélesebb körű elfogadtatása – még sok munkát igényel.”<sup>211</sup> A hitviták 1945 – akárcsak 1956 – kapcsán addig élhetnek, ameddig ezek az évszámok az emlékezetpolitikát művelő intézmények számára sarokpontok lehetnek. Ezek az emlékezetpolitikai viták a történelmi megismerés szempontjából mára meddővé váltak, és úgy tűnik, a felek egymásra érdemben nem reagálva ismételtetik álláspontjaikat.

Szerencsére azonban az elmúlt bő két évtizedben számos olyan történelmi monográfia és tanulmánykötet is született, amely a világháború és az 1945-öt követő néhány év történetével, hadi és diplomáciai összefüggéseivel, a koalíciós kormányzást meghatározó politikai pártok történetével foglalkozva új eredményeket hoztak a maguk területén.<sup>212</sup> Ennek ellenére a második világháború, 1945 és – az 1956-ban és 1989-ben is oly gyakran hivatkozott – „koalíciós évek” társadalomra, nemzeti identitásra, a kollektív és kulturális emlékezetre gyakorolt hatása a mai napig gazdag terepe lehet a történelmi kutatásnak. Kötetünk a korábbi kutatások sorát folytatva a háborús évek társadalmát vizsgálja hol kortárs „belső” nézőpontok rekonstrukciójával, hol pedig éppen távolról, tágabb kontextusból nézve ezekre a 20. századi történelemben oly meghatározónak bizonyuló évekre.

1945-ben már eldőlt, hogy Magyarország a szovjet tömbhöz fog tartozni, és számos intézmény irányítását igen gyorsan átvette az 1945 elején még társadalmi bázis nélküli, ám szovjet csapatok által támogatott kommunista párt. Mégis 1945-ben, mindennapi tapasztalataik ellenére is még igen sokan reménykedtek abban, hogy elkerülhető lesz Magyarország szovjetizálása.<sup>213</sup> Visszatekintve persze könnyű belátni, hogy e remény teljesen hiú volt, ám a társadalom mindennapjaiban a kommunista vezetés túlsúlya korántsem tűnhetett minden

---

<sup>211</sup> Litván 1993.

<sup>212</sup> Ezek közül is kiemelkedik a korszakot hosszabb időmetszetben, a második világháborún átívelő folytonosságokat is számba vevő, a „nagyhatalmi érdekek hálójában” újraértelmező munka: Borhi 2015.

<sup>213</sup> Vö. Borhi 2015: 89.

pillanatban, minden intézményben és minden helyszínen annyira egyértelműnek, mint például a politikai rendőrségen a kezdetektől vagy a gazdaságirányításban már igen hamar. A korai és gyors politikai hatalomátvétel ténye néhány lényeges területen nem újdonság a történeti irodalomban, közel két évtizedes eredmények ezek.<sup>214</sup>

Mindemellett máig vitatott, hogy létezett-e Kelet-Európa szovjetizálására vagy a magyar kommunisták hatalomátvételére központi terv, vagy ezzel kapcsolatos egységes amerikai külpolitikai reakció.<sup>215</sup> Az azonban egyértelmű, hogy „Magyarországon nem egyszeri fordulat, hanem egy sor fordulat jellegű változás eredményeképpen alakult ki a szovjet típusú rendszer, illetve a szovjet típusú kommunista párt egyeduralma.” Ezek közé tartoztak az 1945. november 4-i választások, amelyek fordulatot jelentettek az 1944 végén megkezdett „népi demokrácia” kiépítéséhez képest; a Kisgazdapárt összeroppantása 1947 tavaszán a hidegháború első lépéseivel párhuzamosan, a kékcédulás választások, majd 1948-ban az SZDP beolvasztása.<sup>216</sup> A kommunista diktatúra kiépítése Magyarországon ennek megfelelően nem néhány hónap alatt ment végbe, hanem régióként, intézményenként és társadalmi csoportonként eltérő ütemben és ingadozásokkal.<sup>217</sup> Ráadásul a társadalom mindennapjait és az emberek lehetőségeit a változások mellett számos olyan intézmény, jogszabály és tapasztalat befolyásolta, amelyek 1945 előttről éltek tovább. Számos olyan mélyreható köz- és társadalomtörténeti folyamat kezdődött el a háború előtt, amelyet nem tört meg a háború vége, hanem csak átalakított. Magának a háborúnak az 1945 után kibontakozó hatásai a rákövetkező évek leginkább meghatározó jelenségei voltak. Ezért szükséges a vizsgálódások időhatárainak kitágítása; az 1945-ös év nem önmagában áll, nincs előzmények nélkül, nem tör meg minden kontinuitást, és következményei is csak lassan bomlanak ki a rákövetkező években. Ez különösen érvényesnek tűnik egy ember élettörténetét és a hozzá kapcsolódó szövegek nyelvhasználati módjait vizsgálva.

---

<sup>214</sup> A kommunisták korai hatalomátvételét pártpolitikában az elsők között fogalmazta meg: Gyarmati 1996; 1997. A gazdaságirányításban a gazdasági jóvátételi szállítások és az újrainduló termelés állami hitelrendszertől függő volta miatt korán bekövetkező kommunista dominanciára a mára klasszikusnak számító, gazdaságtörténeti szintézis is felhívta már a figyelmet: Pető – Szakács 1985 I.: 70–76.

<sup>215</sup> Vö. Borhi 1995; Ungváry 2002.

<sup>216</sup> Rainer 1998.

<sup>217</sup> A kommunista párt társadalmi bázisának megteremtése még az ipari munkások körében is komoly regionális eltéréseket mutatott, mint azt Mark Pittaway is meggyőzően bizonyította. Pittaway 2012.

Magyarország helyzete a nemzetközi erőviszonyokban, a hadtörténet, a háború időszakának belpolitikai folyamatai régóta kutatott, jól feldolgozott kutatási témák, ami természetesen nem jelenti azt, hogy lezárt kérdések lennének e területeken.<sup>218</sup> A háború időszakának társadalmát egészben, egyes dimenzióiban vagy egyes csoportjaiban vizsgáló munkák alig akadnak,<sup>219</sup> miközben például Németországban se szeri se száma a hasonló témájú munkáknak.<sup>220</sup> Meg kell jegyezni, hogy a magyar társadalomtörténet sem érdeklődött a háború társadalmi hatásai iránt, mert – talán a politikatörténetírástól való elhatárolódás genetikusan mozzanatából fakadóan – a háborút elve nem tekintette saját kutatási területébe tartozónak. A háborús évek társadalomra gyakorolt hatása, a hadviselés, az 1944-1945-ös események és a „koalíciós időszak” nem beszélhető el egyfajta lineáris, egyetlen irányba tartó történetként. Bár a kártyák le voltak osztva, az egyének és társadalmi csoportok szempontjából korántsem volt mindegy, hogy melyik lapot mikor játszották ki.

Ezért is érdemes a szokásos 1945-ös korszakhatárt újragondolni, a perspektívát kitágítani: a folytonosságra és a megszakított társadalmi folyamatokra összpontosítva a történeti megértés új lehetőségei nyílnak ugyanis meg. Bár a háborús évekkel számos diplomácia-, hadtörténeti és politikatörténeti munka foglalkozott, igen keveset tudunk arról, hogy mit jelentett a korszakhatár a magyar társadalom számára. Hogyan változtak meg a mindennapok a háború alatt és a közvetlenül azt követő években? Hogyan alakította át a második világháború a magyar társadalom normáit, a társadalom hétköznapi kapcsolatrendszerét? Miként válhattak traumává, avagy miért nem a háború alatti erőszak esetei egyéni, helyi vagy országos szinten? Mikor és milyen körülmények között lehetett a háború okozta sebekről később beszélni, hogyan hatott mindez a háborút követően? Milyen döntési lehetőségei voltak a hétköznapi embereknek a háború alatt? Milyen formái alakultak ki a háború után a háborúra történő emlékezésnek és milyen szerepük volt az emlékezés

---

<sup>218</sup> Emellett egyre növekvő kutatói érdeklődés fordul a magyarországi holokauszt felé, egyes vélemények szerint ugyanakkor ez inkább még mindig az eseménytörténeti rekonstrukcióra irányul, s nem helyezi el valamilyen tágabb, társadalomtörténeti vagy egyéb kontextusban holokausztot. Gyáni 2008b. A téma legújabb kutatási irányjaiból ad válogatást a *The Hungarian Historical Review* 4. (2015) 3. sz. *The Holocaust in Hungary in Contexts. New Perspectives and Research Results* és 9. évf (2020) 3. sz. *Holocaust Victimhood in Hungary: New Histories* című tematikus számai.

<sup>219</sup> Ezalól szinte az egyik szinte első, társadalomtörténeti módszereket is alkalmazó, de bevallottan elsősorban hadtörténeti munka a kivétel, amely talán a legnépszerűbb második világháborúról szóló magyar könyv a mai napig: Ungváry 2013.

<sup>220</sup> Pl. Echterkamp 2004-2005.

gyakorlatában a népbírósi pereknek? Hogyan változtak meg a politikai participáció lehetőségei, a hétköznapi politikai kultúra a háború hatására elsősorban a helyi, kisebb közösségek szintjén? Miként lehetett koherensként ábrázolni azokat az élettörténeteket a háború után, amelyek megtörhettek a háború, az erőszak elkövetése vagy elszenvedése miatt? A kontinuitás és diszkontinuitás szálainak kibogozásán túl az is fontos kérdés, hogy a háborús társadalom és a korábbi intézmények romjain kiépülő intézményrendszer hogyan, milyen mechanizmusok révén és mely eszközökkel módosította a mindennapi társadalmi gyakorlatokat. Egyéni szintre lebontva, milyen motivációi és döntési lehetőségei lehettek egy egyénnek akkor, amikor 1945-ben többször is alkalmazkodnia kellett a hatalomváltásokhoz? Hogyan lehetett alkalmazkodni egyéni szinten, túlélni és egzisztenciát biztosítani a gyorsan változó helyzetekben? Az újonnan létrejövő szervezetek hogyan befolyásolták az egyének mozgásterét? Miként viszonyultak hozzájuk az egyének, és hogyan fonódtak össze az új és dinamikus változó intézményrendszeren keresztül a „nagypolitika” folyamatai az egyéni életutak alakulásával?



## ***Egy falu mindennapjai a frontvonalon***

Egy közösség kollektív emlékezetének önmagáról szóló megnyilatkozásaiban gyakrabban kerülnek elő a szép vagy hősies emlékek az áldozatoké mellett, mint a múltban elkövetett gonoszságoké.<sup>221</sup> Nem volt ez másképp dunántúli Seregélyesen sem, ahol Gy. rövid ideig dolgozott, ám ahol a háború végén egész életét meghatározó események történtek.

Egy láda kincset találtak csatornafektetés közben a dunántúli Seregélyesen. Az eset nem messze a kastélytól, a falu egyik utcájában történt 2012-ben. Az utca a háború előtt még a kastély parkjához tartozott. A láda tele volt a Hadikok nagyezüstjének darabjaival, több tucat ezüsttállal, tálcával, kiöntővel és tányérral. Nem ez volt az első eset, hogy a kastély környékén kincsre bukkannak. 1976-ban, kerítésépítés közben egy hatalmas fa tuskóját fordították ki a földből. Egy elkorhadt láda maradványai között 20. század elején készült bécsi, angol, német és francia ötvösmunkákat találtak, köztük ékszereket, aranyozott tálalóedényeket és evőeszközkészletet. Az elsőként megtalált kincsek gróf Széchenyi Alice, Hadik gróf felesége, az amerikai mágnáslány tárgyai voltak, és állami tulajdonba kerültek. A második láda tartalmának jogi státusza még nem dőlt el. Régészeti leletnek nem tekinthető, mivel 1711 után kerül a földre. Valószínűleg a grófné ásatta el a háború alatt.<sup>222</sup>

Bár még élt a második világháború emlékezte a háború során többször is gazdát cserélt és sokat szenvedett falu idősebb lakóiban, szívesebben meséltek az egykori grófnéről, amikor interjúztam velük. Seregélyesen, aki csak hallott róla, mesélte, hogy a grófné „egy igazi Széchenyi–Vanderbilt lány volt”. Apja, gróf Széchenyi László 28 évesen, 1908-ban vette feleségül a milliárdos örökség várományosát, a grófné anyját, Gladyst egy fényűző esküvőn New Yorkban, ahol a szalagcíme szerint „Gladys immár grófné lett”, és „száz rendőr tartotta vissza a tömeget” az ifjú pártól, akik a kíváncsi fotósok szeme elől „autóval szöktek meg”. A híres európai fürdőhelyeken számos korabeli híresség frigye bimbózott. Sikk volt fürdőhelyen ismerkedni. Károlyi Mihály szerint Gladys az elszegényedett gróffal Karlovy Varyban (németül Karlsbad) találkozott, ezzel szemben a lapok tudni vélték, hogy a gróf Londonban talált rá a gazdag örökség várományosára.<sup>223</sup> Az év talán egyik legnagyobb társasági eseményét nem tudta

<sup>221</sup> Welzer 2002: 205.

<sup>222</sup> Csordás 2012. A kincset a székesfehérvári Szent István Király Múzeum őrzi, de tulajdonviszonyai a mai napig rendezetlenek. Ezúton is köszönöm a múzeumban dolgozó dr. Demeter Zsófia tájékoztatását. A kincset 2016-ban kiállították, a kiállításához kapcsolódó kötet: Bányai et al. 2016.

<sup>223</sup> Károlyi Mihályt és a *Szalon* című lapot idézi: Gábor 1993.

pikírt megjegyzés nélkül hagyni Ady Endre sem, aki a Vanderbilt lány és az elszegényedett gróf esküvője kapcsán írta: „Ha van szerelem, jó, s ha nincs vagy hamar elfogy, nem történhetik ott nagy baj, ahol az egyik házastársnak pénze van.”<sup>224</sup>

Gladys a világ leggazdagabb emberének, II. Cornelius Vanderbiltnek hetedik, legkisebbik lányaként jött a világra. A családot a századforduló után csak olyan újgazdagok taszíthatták le a dobogó első helyéről, mint a Rockefellerek vagy a Carnegie-k. A legnagyobb amerikai vasúti társaság elnökének gyermeke a család „hanyatlásából” nem sokat érzékelt a New York-i ötödik sugárúti palotákban és a hetvenszobás, ötemeletes „nyári lakban”, Rhodes Islanden, amelyet genovai és torinói reneszánsz paloták mintájára építettek. A *The Breakers* nevű palota, amelyet Gladys örökölt, a család egykori fényűző életvitelének szimbólumává vált.<sup>225</sup>

A társasági rovatok állandó szereplői, Széchenyi gróf és Gladys Budapesten is csak palotában lakhattak: megvásárolták az Andrásy út és Bajza utca sarkán fekvő Erdődy–Semsey-villát, amelyet kibővítettek, és az Andrásy út legnagyobb, legfényűzőbb, 4000 négyzetméteres palotájává építették át, mindezt a mágnáslány pénzéből (ma orosz nagykövetség). Itt laktak akkor is, amikor éppen Magyarországra látogattak öt lányukkal, köztük a középső Alice-szel.<sup>226</sup> A férjet, gróf Széchenyit 1921-ben amerikai nagykövetté nevezték ki. A lányokat osztrák, angol és magyar grófokhoz adták feleségül nagy csinnadrattával. Alice így az Andrásy úti palotában és az amerikai fényűző házak világában nőtt fel, amelyet F. Scott Fitzgerald *A nagy Gatsby* című regényében ábrázolt.

Az amerikai családi palotákat berendező nagymama nevét viselő Alice alig másfél évvel első bálja után egy magyar grófhhoz, Hadik Bélához ment feleségül. A fiatal pár 1931-ben, Washingtonban tartott nagyszabású esküvőjéről és Alice ruhájáról a *New York Times* társasági rovata is beszámolt (akárcsak korábban Alice első báljáról) a gazdasági válság kellős közepén. Az esküvőn – amelyen Alice édesanyja egykori fehér szaténruháját viselte – a korabeli elitből több mint ezren vettek részt. Horthy Miklós és Bethlen István táviratban üdvözölte az ifjú párt. A First Ladytől, Herbert Hoover feleségétől az Egyesült Államok történetének egy igen régi

---

<sup>224</sup> Ady 1908.

<sup>225</sup> Vanderbilt II 2012.

<sup>226</sup> Gábor 1993.

kiadását kapták nászajándékkul. Alice anyósa, Zichy Alexandra grófnő egy Mária Teréziától származó gyémánt nyakláncot ajándékozott újdonsült menyének, hozzáillő fülbevalókkal.<sup>227</sup>

A seregélyesi Zichy-kastély Béla gróf anyja kezével került a Hadik család birtokába. Béla apja, Hadik János a hétéves háborúban Berlint megsarcoló Hadik András huszár tábornok ükunokája volt, akinek Mária Terézia adományozott grófi címet.<sup>228</sup> Hadik János az őszirózsás forradalom előestéjén egy napig a miniszterelnöki posztot is betöltötte, ám a tüntetések hatására megbízatását visszaadta – a miniszterelnöki székben Károlyi Mihály követte. A Tanácsköztársaság idején Seregélyesről a székesfehérvári fogházba került, ám – az országgyűlési almanach szerint – „a seregélyesi lakosok követelésére” kiengedték. Mai napig úgy emlékeznek vissza a grófra és családjára, mint akik közvetlen, jó viszonyt ápoltak a helyi lakosokkal, a seregélyesi gazdákkal és az uradalmi cselédekkel. Hadik János a két világháború között felsőházi tagsága mellett számos gazdasági és szociális szervezet tagja volt, az országgyűlési almanach jellemzése szerint „legjobban érdeklik a gazdasági és szociális kérdések”.<sup>229</sup> Persze ez igen gyakori közhely ebben a kiadványban.

Alice ebbe a közegbe került a seregélyesi kastélyba, Béla gróf feleségeként, ám a szüleitől – elsősorban anyjától örökölt – luxust is igyekezett megőrizni, bár a klasszicista kastélynak a családi palotáknál szűkösebb viszonyai között. Alice és Béla gróf esküvő utáni seregélyesi fogadásáról a magyar filmhíradó is beszámolt 1931 júniusában, felvirágozott hintóval, népviseletbe öltöztek a falu lakói – talán ezért is emlékszik rá mindenki.<sup>230</sup> A Vanderbilt lány hozománya vélhetően többszörösen meghaladta az üknagyapa Berlinben zsákmányolt sarcát. Alice hozott magával a kastélyba az anyjától örökölt ezüsből is. Ez került aztán ládába a második világháború alatt. Alice az 1937-es rendszámlista alapján azon 55 magyar közé tartozott, akik a felső tízezer – köztük a primadonna Fedák Sári – autótípusának,

---

<sup>227</sup> *New York Times* 1931. április 19. 37.; *Budapesti Hírlap* 1931. április 21. 8.; <http://royalmusingsblogspotcom.blogspot.de/2011/04/countess-alice-szecheny-marries-in.html> (2016. augusztus 25.) Alice első bálozásáról is külön hírben számoltak be: *New York Times* 1929. december 20. 38.

<sup>228</sup> Farkas 2002.

<sup>229</sup> Kun – Lengyel – Vidor 1932: 390–391.

<sup>230</sup> Magyar Híradó, Hadik Béla gróf és felesége, Széchenyi Alice grófnő Seregélyesen. 1931. június. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9638>

egy Cadillacnek is a tulajdonosai voltak.<sup>231</sup> A luxus mellett jótékonykodott, és közéleti szerepet is vállalt, miként az apja, aki a Gyermekvédő Liga elnöke volt.

A magazinokba illő, hírességekkel tarkított tündérmesének a háború és a politika vetett véget.

Történt, hogy Alice-t a háború alatt felkérték a Fejér Megyei Közjóléti Szövetkezetek megbízásából eljáró, jótékonyági feladatra alakult munkaközösség elnöki tisztségére: hogy maga szerette volna ezt vagy csak el kellett vállalnia a tisztséget, nem derül ki a forrásokból. A munkaközösség egyik feladata a rászorultak segítése és a földosztás volt. Így került rá a Széchenyi–Vanderbilt lány, Hadik Béláné mint elnök aláírása arra az 1944. május 5-én, a helyi jegyzőnél készült jegyzőkönyvre, amellyel az öt katasztrális holdnál kisebb zsidó földek egy részét osztották szét újra az arra rászorulóknak ítélték között.<sup>232</sup> Tette korántsem volt szokatlan, hiszen a nála jóval befolyásosabb emberek, a helyi törvényhatóságok vezetői is gyakran kulcsszerepet játszottak a gettósítás és a vagyonelkobzás végrehajtásában, nemritkán a jótékonyosság ürügyével.<sup>233</sup>

A magyar csendőrök ekkor már javában tartottak házkutatásokat és kínvallatásokat a faluban a sárga csillag viselésére kötelezett családoknál „zsidóvagyon rejtegetése” miatt. Pletykálták a faluban, hogy „azt csinálták szerencsétlen zsidó nők, hogy föltolták a méhbe a kis arany nyakláncot, vagy amijük volt, hogy megmentésük”.<sup>234</sup> Hiába tették. Május 17-től a járás

---

<sup>231</sup><http://www.cadillaclasalle.hu/content/az-1937-es-magyarorsz%C3%A1gi-cadillaclasalle-popul%C3%A1ci%C3%B3> (2014. január 29.)

<sup>232</sup> FML V. 168. 2. d. 23. Az 5 kh-on aluli zsidóingatlanok juttatása. Jegyzőkönyv az öt holdon aluli zsidó ingatlanok juttatási javaslatáról. 1944. május 5. A földosztás ezen formája interpretálható a magyarországi zsidó népirás funkcionalista modelljében is, amely szerint gyakorlatias szempontok: közellátási, gazdasági, pénzügyi válsághelyzetek megoldása motiválta a döntéshozókat. A holokausztot magyarázó modellek közül a leggyakoribb, egymással örökös vitában álló intencionalista, illetve funkcionalista (a holokauszt gazdasági racionalitását hangsúlyozó) modellről és e megközelítések lehetséges meghaladásáról lásd: Gyáni 2008b. Ez a vitát meghaladó és a magyar történetírásban is egyre gyakoribbá váló nézet az antiszemita ideológiával is magyarázza a népirást. Ennek legnagyobb hatású példája a Kádár Gábor és Vági Zoltán által „posztfunkcionalistának” nevezett munka: Gerlach – Aly 2005. Ezen túlmutat az a felfogás, amely nem a magyar vagy német hatóság, hanem a magyar társadalom felelősségét emeli ki a deportálásokat kísérő vagyonelkobzások kapcsán: Kádár – Vági 2003: 219.; ill. Kádár – Vági 2005.

<sup>233</sup> Molnár 1995.

<sup>234</sup> Interjú B. Vincénével.

zsidótörvények hatálya alá eső lakosait a Seregélyesen létrehozott zsúfolt gettóba költöztették. Mielőtt Székesfehérvárról az auschwitzi megsemmisítő táborba deportálták a családokat (többségében nőket és gyerekeket), a csendőrök veréssel és motozással megpróbálták utolsó értékesebb tárgyaikat is elvenni tőlük: először a faluban, aztán a bevagonírozás előtt a városban.<sup>235</sup>

A faluban minden idős embernek, akivel csak beszéltem, voltak történetei a deportálásokról, igaz, ezeket érthetően sokkal nehezebben mesélték el, mint az Alice-ról szólókat. Emlékeztek a szomszéd gyerekekre vagy öregekre, akiket a hivatalos rendelkezéseknek megfelelően a gázkamrákba küldtek. Ekkor érzékelték először a háború során helyben, a faluban a tömeges erőszakot. A frontról hazatérő katonák történetei 1944 nyarán mindennapos tapasztalattá váltak.

Az 1944-es deportálásokat követő őszön Seregélyes és közeli Székesfehérvár légtere már kicsúszott a németek kezéből. A város – a nyári deportálásokat leszámítva – az ország más részeihez képest addig békés életet élt. Sok háborús menekültet fogadtak be, akik a front elől menekülve abban bíztak, hogy a háborús pusztítások elkerülik a környéket. Az első amerikai bombázásig tartotta magát a legenda, hogy a 19 évesen elhunyt jezsuita novícius, Kaszap István szelleme, akit Székesfehérvár csodatevő „védőszentjeként” tiszteltek, megóvjá a légteret, eltéríti az amerikai pilótákat a várostól.<sup>236</sup> A közeli Seregélyes szélén, a grófi kastélyban rendezkedett be néhány, a pilótáknak jeleket küldő német rádiós, akik a közeli börgöndi repülőtérről felszálló gépeket is irányították, lehallgatták az ellenséges gépek rádióbeszélgetéseit.<sup>237</sup> A börgöndi repülőtéren olyan híres német vadászpilóták tartózkodtak ekkor, mint Erich Hartmann (akit bajtársai kölyökképe miatt Bubinak hívtak, mások pedig „fekete ördögként” emlegettek). Hartmann több mint 300 ellenséges (zömében szovjet) gépet lőtt le, ezzel mind a mai napig minden idők legeredményesebb vadászrepülőjének számít. Több mint egy tucatszor hajtott végre kényszerleszállást, egyszer orosz fogságba is esett, ám onnan megszökött.<sup>238</sup> Börgöndről szállt fel ekkoriban Heinz Ulrich Rudel, a német légierő

<sup>235</sup> Vö. Dóczy Sándorné visszaemlékezésével, 2004. <http://www.centropa.org/hu/biography/doczi-sandorne> (2021. január 13.) A seregélyesi Kiss László 1945. májusi feljegyzései: Kiss 2004; Forró 2011.

<sup>236</sup> A Kaszap-kultuszt megalapozó egyik első kiadvány, amely boldoggá avatási – végül be nem fejezett – perére készült: Endrődy 1941. 1944. szeptember 19-én késő este bombázták Székesfehérvár pályaudvarának környékét. Tihanyi 2002: 258–259. A Kaszap-kultusról bővebben: Kunt 2009.

<sup>237</sup> Interjú M. Miklóssal.

<sup>238</sup> Toliver – Constable 1985: 12.

propagandaalakja, zuhanóbombázó-pilóta, akinek a nevéhez 600 harcokcsi elpusztítását kapcsolták, és hozzá kötik egy Balti-tengeri szovjet csatahajó elsüllyesztését is, egyetlen találattal, a kronstadti kikötőben. És ebben a légtérben harcolt ellenük Georgij Beregovoj szovjet pilóta, aki később, 1968-ban űrhajósként lett világhírű azzal, hogy sikertelen kísérletet tett két Szojuz űrhajó összekapcsolására az űrben. Többet ezután nem lőtték fel az űrbe.<sup>239</sup>

A környékbeli kamaszok, a távolból figyelve a légi csatákat, arról ábrándoztak, hogy egyszer ők is pilóták lehetnek. Amikor egy-egy gép lezuhant a határban, a falu lakói közül aki tudta, befogta a lovát, mások meg szaladtak a gép roncsaihoz. Aki előbb ért oda, annak több zsákmány jutott. A későn érkezők már csak a bakancsától, jobb ruháitól megfosztott pilóta holttestét és a gép roncsait nézegethették mint egyfajta háborús látványosságot.<sup>240</sup> A roncsokból kibányászott anyagot háztartási vagy építőanyagként hasznosították újra, a gyerekek eltették emlékebe féltve őrzött, titkos kincsként.<sup>241</sup> Az ejtőernyő vászna különleges érték volt, több ruha kitelt belőle – igaz, egyforma mintával és színben.

A seregélyesi állomásfőnök kamasz fia is a távolból figyelte a légi csatákat. A szomszédos székesfehérvári iskolába járt, ahol már tanult valamicskét németül. Kicsit tudott a német katonákkal beszélgetni, akik néha beengedték a kastélyba, a rádiószobába, amiről a falusi kamaszok többsége csak álmodozott. Egyszer az irányító tiszt a fejére tette a pilóta-fejhallgatót, és a rádiósok fordítgatták neki a közeledő angol bombázók pilótáinak elfogott beszélgetéseit, amelyek emlékei szerint arról szóltak, hogy „pizszokul jól lőnek ezek a fritzek!”<sup>242</sup>

A faluban számos pletyka keringett arról, mi történt a grófnéval az oroszok első bejövetelekor – ahogy akkoriban hívták, mert többször foglalták el a falut a front hónapokig tartó ingadozása miatt.

1944 decemberében két fiával a grófnő ott maradt a kastélyban, melynek a földszinti részén előtte a német rádiósok adtak jeleket repülőiknek. Férje katonai szolgálatot teljesített.

---

<sup>239</sup> SZVL XV-31. Kézirattár 353. Lajtai János: Csata a város felett, 1944–45. 40.; Rudelről: Stolberg-Wernigerode 2005: 160–161. Beregovojról: Horváth 2009.

<sup>240</sup> Interjú P. Bélával.

<sup>241</sup> A háború alatt seregélyesi kamasz, S. Gyula interjúpartnerem a mai napig őriz egy lezuhant repülőgépből származó darabot (interjú S. Gyulával). A falu határában a sok egykori légi csata miatt a mai napig találnak repülőgép-maradványokat. Szűcs 2014.

<sup>242</sup> Interjú M. Miklóssal, aki 1944 végén 14 éves volt.

Egyes falubeliek szerint talán abban reménykedtek, hogy az amerikai származás majd jelent valamit a gyakran amerikai páncélosokkal érkező szovjet katonáknak. Nem sokat jelentett.<sup>243</sup>

A háború után azt is mesélték a faluban, hogy a grófnő – amikor a szovjet katonák beköltöztek a kastélyba – „kivetkőzött cselédnek”, cselédruhában elbújt az uradalmi cselédek házaiban. A falubeli parasztok szerint a cselédek szerették, ezért elbújtatták, de az egyikük a haragosa volt, így feljelentette. Elárulta, hol rejtőzik, a szovjet katonáknak, akik akkor már javában keresték a faluban a nőket. Ezek után vele is az történt, mint azokkal a nőekkel, akik nem tudtak elbújni vagy álcázni magukat: a katonák elkapták és megerőszakolták – mesélték a faluban. Mások nem tudnak erről az esetről. A nemi erőszakba nemritkán belehaltak az áldozatok, akadt, aki öngyilkos lett, mások kékre-zöldre verve megmenekültek. A falu lakói akkor már hónapok óta hol a német, hol a szovjet katonák parancsára jártak árkot ásni a falu határába. Ezután jöttek vissza a német katonák januárban, és vitte el a grófnő férje két kamasz fiukat, akikkel a falusi fiúk együtt játszottak, és az „amerikai mágnáslányt” – ahogy a falubeliek hívták.<sup>244</sup> A gróf és grófnő két fiukkal előbb Svájcba, majd Amerikába emigráltak, ahol a Széchenyi rokonság fogadta őket; ott is hunytak el. Utolsó kívánságuknak megfelelően Seregélyesen, az egykori grófi temetőben nyugszanak.<sup>245</sup>

A front közeledtekor a nagy sietségben már nem ásták ki a kastély parkjában ősszel elásott kincsesládákat, amelyekbe a családi ezüstöt rejtették. Amikor a németek visszatértek, a föld már fagyos volt, és vastag hó borította, talán ezért sem. A község pénzét szintén a front idején ásták el egy vaskazettában, amely 1945 áprilisában meg is lett.<sup>246</sup>

A háború után a Vanderbiltek igényeinek megfelelően átépített, Andrassy úti Széchenyi–Vanderbilt-palotába előbb a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, majd a szovjet nagykövetség költözött. Ez volt a legnagyobb luxuspalota a pesti belvárosban. A sugárutat Sztálinról nevezték el. Az alagsorban börtönzárkát alakítottak ki, ahol 1956-ban Maléter Pál és Erdei Ferenc is raboskodott. Az egykori Széchenyi–Vanderbilt-szalomban ekkoriban Andropov nagykövet olyan korabeli hírességeket látott vendégül, mint Ivan Szerov, a KGB elnöke,

---

<sup>243</sup> Uo.

<sup>244</sup> Interjú H. Istvánnal és B. Vincénével.

<sup>245</sup> Orgona 2020: 143–144. E kötet részletesen tárgyalja a család történetét.

<sup>246</sup> FML Kézirattár 390. Füsi József visszaemlékezése.

Malinyin vezérezredes, Konyev marsall és Anasztaz Mikojan.<sup>247</sup> Az épület ma az Oroszországi Föderáció Nagykövetsége: itt működik a konzuli osztály.<sup>248</sup>

A seregélyesi klasszicista kastély oszlopai előtt a háború alatt hosszú tömegsírt ástak, ahová a környékbeli súlyos harcok katona és civil áldozatait temették. Felnőtt férfi nem sok maradt a faluban: elvitték őket – mint a fiatalabb nőket is – földmunkára, vagy a háború miatt nem tértek haza. A ruháiktól megfosztott tetemeket részben a falusi kamaszokkal temették el, némi élelemért, ruháért, vagy egyszerűen csak parancssóra. Az egyik falusi kamasz néha a grófné egyik fiával is járt a háború előtt vadászni. A háború vége felé mondogatták neki a felnőttek, hogy géppisztollyal ne vadásszon, mert azzal nem lehet pontosan lőni.<sup>249</sup> Az erőszak és holttestek látványa addigra megszokottá vált.

Az első halott látványára mindenki emlékezett, akit kérdeztem. A férfiak remegő hangon, a nők gyakran sírva. A későbbi halottak emléke olyan természetesen rakódott egymásra, mint tömegsírban a meztelen talpak, emléküik is elmosódott. A tömegsírba temetett szovjet katonáknak a háború után a kastély kertjében emlékművet emeltek.<sup>250</sup> Nemcsak őket temették oda, hanem azoknak a holttesteit is, akik a házról házra folyó harcok után az utcákon maradtak, és a személyazonosságukat nem tudták megállapítani. A harcok miatt nem mindig volt idő a rendes temetésre.<sup>251</sup>

Azonban kutatásom nem országos ismertséget szerzett emberekhez kapcsolódik, mint a gróf és a grófné, hanem azokhoz, akik – ha nem volt szerencsájük – tömegsírba kerülhettek. Miután a gróf elvitte magával a grófnét, valószínűleg a kastély előtti tömegsírba temették annak a vasutasnak a kővé fagyott holttestét is, akit 1945. január 28-án végzett ki a vasútállomással

---

<sup>247</sup> Az Andrássy út – Bajza utca – Lendvay utca – Munkácsy Mihály utca által határolt teljes épülettömb szovjet tulajdonba került, ezen belül maga a palota központi szerepet kapott a szovjet épületek között. Rainer M. János szerint 1956-ban nem tudni, hol működött maga a nagykövetség, de a palota volt a területen működő információs központ feje. Rainer 1993.

<sup>248</sup> Gábor 1993.

<sup>249</sup> Interjú P. Bélával.

<sup>250</sup> Az emlékműre 156 nevet véstek cirill betűkkel. FML Kézirattár. Szovjet emlékművek a megye területén.

<sup>251</sup> Seregélyesen a front idején a polgári áldozatok száma a falu lakosságához mérten igen magas volt: a halotti anyakönyvek alapján 93 fő polgári áldozatot azonosítottak a 46 fő zsidóként deportált és 42 fő katonai áldozat mellett (több halottat nem tudtak azonosítani). FML Kézirattár 778. A II. világháború Fejér megyei áldozatainak névjegyzéke. Seregélyes. A falu lakóinak száma 1945 után 4100 fő volt. FML V. 168. 1. d. I. Helyzetjelentések. 554/1946.



szemben valószínűleg két tábori csendőr és két nyilas – a szemtanúk későbbi vallomása szerint.<sup>252</sup> A kivégzésre egy másik vasutas feljelentése alapján került sor. A kivégzett vasutas idegen volt, a front elől menekült a faluba a tél elején. A vasutasokon kívül nem sokan ismerhették, ők is csak felületesen. A nevét később senki sem tudta helyesen leírni vagy kimondani a vasútállomáson dolgozók közül, sem a népbírósi tárgyaláson, amely az ügyében indult. Mielőtt eltemették a hóval borított, kemény földbe, napokig ott heverhetett a szállingózó hóesésben.<sup>253</sup> A front idején ez nem volt szokatlan. A halottakról a visszaemlékezések szerint a lábbelit szedték le először.

Aznap a falut vastag hó borította. Késő este a nagy kastélyt a leghalványabb fény sem jelezte az elsötétítés miatt. A kastély manapság is üres, előtte az egykori tömegsír helyét semmi sem jelzi. Amikor falubeli segítóm, a megyei levéltárban dolgozó, hórihorgas Bödő Pista segítségével a kertek alatt bejutottam a kastélykertbe, végigsétáltunk az úton az egykori tömegsír fölött. Nem tudtuk, mikor taposunk csontokon. A kastély oldalában egy szovjet katonai emlékmű és feliratai jelezték, hogy embereket is temettek a kertbe.<sup>254</sup> A kastély 2015-ben a jordán királyi család bankjának tulajdonába került: a pletykák szerint luxusszállodává akarták átalakítani az épületet, amelynek környékét gaz nőtte be. A helybéliek azt beszélték, hogy a jordánokat a közeli börgöndi repülőtér is érdekelni fogja, mert át lehet építeni

---

<sup>252</sup> BFL XXV. 2. b. Gy. László bűnügyének iratai. 689/1948. egyesítve 88425/1949. (= Gy.-per 1); valamint BFL VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) Népbírósi ítélettel átvett peres ügyei. 22620/1949. Gy. László (= Gy.-per 2) 11, 17. A kivégzésről V. János és M. Miklós vallomásai a Magyar Államrendőrségen. 1945. szeptember 6.

<sup>253</sup> 1945. január 29-én 0,5; 30-án 1,2; 31-én pedig 3,4 cm hó esett a térségben. Országos Meteorológiai Szolgálat Szakkönyvtára. *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve* 1955. 1945-ös év: 98–99.

<sup>254</sup> Korántsem ritka a tömegsírok hasonló kezelése, mivel az emlékművek általában nem a halottak, hanem a – többnyire hivatalos – megemlékezések céljaira készülnek. Ezért előfordul, hogy az egykori sír fölött út fut keresztül egy új emlékműig, így a látogatók óhatatlanul emberi sírokon taposnak, amikor a hamis helyre állított emlékmű felé igyekeznek. Másrészt az emlékmű tartalma és a halottak listája gyakran nem egyezik a tömegsírban fekvők identitásával, ami ismételten megalázza emberi mivoltukban a halottakat. Vö. az egykori megsemmisítő tábor, Sobibor helyén az 1965-ben készült emlékmű nem említette, hogy a tömegsírban fekvők zömét zsidóként ölték meg, és az 1965-ös emlékműig vezető betonút alatt tömegsírok vannak, vagyis a látogatók a sírokon sétáltak. Łukasz Mieszkowski *The New Sobibór Exhibition* előadása. Imre Kertész Kolleg, Jéna, 2014. február 24. és <http://cargocollective.com/marcinurbanek/sobibor>; <http://bustler.net/news/2971/winning-entry-selected-for-sobib-243-r-museum-memorial-competition> (2021. február 25.)

magánrepülőgépek számára.<sup>255</sup> Erről a reptérről szálltak fel 1944-ben a kastélyba beszállásolt német pilóták. Azonban a felújításból nem lett semmi, az elmúlt évtizedben a kastély berendezése mellett az egyik tetőről a vörösréz bádagozást is ellopták több száz négyzetméteren.<sup>256</sup>

A tenispálya hálója leszakadt, már semmi sem emlékeztetett arra, hogy egykor a világ egyik leggazdagabb emberének unokája is a kastély falai között élt. A faluban a legidősebbeknek a múltból beszélve még eszükbe jutott a mágnáslány. Az idegen kivégzésére vagy az őt feljelentő vasutasra már senki sem emlékezett. A feljelentő vasutas élettörténetéről azonban számos forrás maradt fenn, ezért kiváló lehetőség arra, hogy egy mindennapi – politikai hatalommal csak korlátozott keretek között bíró – történelmi szereplő élettörténetén keresztül érthetőbbé tegyük miként változott a politikához fűződő viszony 1945 után a mindennapokban. Elsőként egy a háború végén meghozott politikai döntés körülményeivel foglalkozom, amely miatt megöltek egy másik embert, egyúttal sorsdöntő volt Gy. életében is.

---

<sup>255</sup> <http://feol.hu/hirek/a-jelek-arra-mutatnak-hogy-komoly-a-szandekuk-a-luxus-hotelre-1686252> (2021. február 25.)

<sup>256</sup> <https://www.feol.hu/kozelet/helyi-kozelet/a-seregelyesi-kastely-tulajdonjoga-a-sturnuse-de-a-muemleki-epulet-ertekes-nemzeti-vagyon-is-3964398/> (2021. február 25.)

## 1. Országúton: egy politikai döntés a front idején

Gy. élettörténetének elbeszélését 1945. január 27-én kezdem, mivel az ezen a napon történtek meghatározták Gy. életét, egyúttal ez volt az a nap, amikor először politikai jellegű cselekményt hajtott végre és az viszonylag jól dokumentált. Ezen a napon jelentette fel Gy. a másnap kivégzett ruszin vasutast, akit rövidesen kivégeztek, és emiatt Gy-t később háborús bűnösnek népbíróság elé állították. Ez a nap a magyarországi háborús front történetében is fordulópont volt. A hadtörténeti szakirodalom ehhez a naphoz köti a Konrád-3-hadművelet végét, amely részben a magyarországi német haderő 1945. januári, páncélosokkal való nagyszabású megerősítését jelentette a „Budapest-erődért” folytatott harcban. Magyarország az év eleje óta a második világháború fő hadszíntere volt Hitler számára, akivel együtt még milliók hitték, hogy a háború végkimenetele még megfordítható.<sup>257</sup>

Aznap a térdig érő hóban három vasutas baktatott Seregélyes felől az országúton a frontváros Székesfehérvár felé. A január 27-i időpont az 1945 őszi lefolytatott népbírósági eljárás, a rendőrségen tett tanúvallomások és az időjárás-jelentések alapján állapítható meg, akárcsak a három férfi személye.<sup>258</sup> Egyetlen dátum megállapítása körüli nehézségek is jelzik, mennyire bonyolult rekonstruálni a háborús vagy erőszakos eseményeket utólagos hadijelentések, néhány hónappal későbbi perek és emlékiratok alapján. Nem csupán azért, mert néhány óra alatt rengeteg minden történhet, hanem azért is, mert az egyes visszaemlékezők egy per során különböző érdekeiknek megfelelően elevenítik fel egyébként is elhomályosuló emlékeiket. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a múltbeli történések gyakran csak utólag

---

<sup>257</sup> Ungváry 2005: 447.

<sup>258</sup> A kivégzett, idősebb vasutas személyazonosságát csak a halotti anyakönyvi kivonatokkal és a MÁV Irattárban őrzött dokumentumokkal együtt tudtam azonosítani Opauszki István (MÁV Irattár) és Czetz Balázs (MNL Fejér Megyei Levéltár) segítségével, akiknek ezúton is köszönetet mondok. Bár az eljárás során maga a vádlott január 24-re teszi a városba bekísérés dátumát, rajta kívül minden más tanú (a teljesen érdektelennek tűnők is) január 27-i dátumot említett az őszi népbírósági eljárásban. Ezt erősíti a másnapi kivégzés és az áldozat halotti anyakönyvi kivonatán 1945. június 21-én rögzített dátum is: 1945. január 28. FML XXXIII. 90. Halotti anyakönyvek. Bár a harcok közötti szünet szintén a január 24-i időpontot valószínűsítene, január 27. mellett döntöttem az eljárás tanúvallomásai, a bíróság ítélete és a székesfehérvári csendőri, valamint nyilas „adminisztráció” kiépültének lehetséges mértéke, továbbá a statáriális eljárások gyorsasága miatt, amivel az áldozatot kivégezték. A döntésben nagy segítségemre voltak a napi időjárás-jelentések. Nem valószínű, hogy az eljárás előtt az áldozatot a háborús állapotok közepette négy napig fogva tartották volna, mielőtt tárgyalás nélkül kivégzik, és egyre erősödő havazás közepette folytatják le ellene a helyszíni vizsgálatot Seregélyesen. Gy.-per 1, 2.

nyernek olyan jelentést, amely emlékezetben megőrzendő eseménnyé avatja őket, mint például ezt az utat, amely később csupán a Gy. ellen indított népbíróvási per miatt vált fontossá.<sup>259</sup> Ráadásul, ha egy esemény ideológiai színezetet kap a későbbiekben, akkor a hivatalos ideológia reprezentációja, a propaganda kész emlékképeket kínál az átértékeléshez: ezzel tovább bonyolítva az amúgy sem egyszerű „rekonstrukciós” helyzetet.<sup>260</sup>

A két húszas éveiben járó fiatalember egy náluk kétszer idősebb, családos férfit kísért be Székesfehérvárra, akinek egy nap sem volt hátra életéből. Előtte három napig esett a hó, csak aznap reggelre állt el.<sup>261</sup> A falu és a város között elnyúló síkságot keményre fagyott, vastag hótakaró világította be a sűrű hófelhők alatt.<sup>262</sup> A megfagyott hó elfedte a harcokban elhunytak temetetlen holttesteit.<sup>263</sup> A környék az azt megelőző hetekben sorsdöntő összecsapások helyszíne volt. A német IV. SS-páncéloshadtest és alárendelt erőinek (a 3. SS „Totenkopf”-, 5. SS „Wiking” páncélos- és 3. német páncélosadosztályok) támadása 1945. január 18-án, hajnali 4 óra 30 perckor indult meg a „Konrad-3” fedőnevű hadműveletben két januári, sikertelen hadművelet után Berhida–Inota–Balatonakarattya irányából. Aznap estére a páncélosok néhány kilométerre megközelítették Székesfehérvárt, és teljes szélességben áttörték a szovjet csapatok harcászati védelmét. Január 19-én a harcokcsik elérték és elvágták a szovjet utánpótlás számára oly fontos Seregélyes–Székesfehérvár közötti országutat, majd folytatták útjukat Székesfehérvár felé, melyet a magyar Ney-SS-harcsoport előretörésével január 21–22-én

---

<sup>259</sup> Erről a problémáról bővebben: Gyáni 2011.

<sup>260</sup> Ezt a folyamatot mutatja be pl. az 1956-os Köztársaság téri vérengzés kapcsán: Tulipán 2012: 143; vagy Takács 2016.

<sup>261</sup> Az Országos Meteorológiai Intézet csak 1955-ben adta ki az 1945-ös háborús év megfigyeléseit. A megfigyelések szerint Székesfehérváron 1945. január 24-én 1,8; január 25-én 6,5; január 26-án pedig 14,6 centiméter hó esett. A várostól 40 kilométerre, délkeletre fekvő Sárbogárdon pedig ugyanezen három nap alatt összesen 18,1 cm hó hullott (a két település közötti útvonal képzeletbeli felezővonalától tíz kilométerrel északkeletre található Seregélyes). Január 27-én egyik településen sem észleltek havazást, akárcsak január 28-án. *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve. 1945-ös év 1955: 98–99.*

<sup>262</sup> 1945. január 27-én a hóréteg vastagsága Székesfehérváron 20, Sárbogárdon 30 centiméter volt. Uo. 127. A hőmérséklet értéke 1945. január 24. és január 27. között mínusz kilenc és mínusz egy fok között ingadozott. 1945. január 20. és január 31. között a maximumhőmérséklet csak egyszer haladta meg a nulla fokot. Január 27-én a meteorológiai szolgálat legközelebbi mérőállomásának megfigyelése szerint sűrű hófelhők fedték el az eget kora délutánig. Uo. 2.

<sup>263</sup> A környékbeli háborús pusztításokról és a jéggé fagyott, halott katonák látványáról érzékletes képet fest Szabó István hadnagy visszaemlékezése. Idézi: Ungváry 2005: 442.

foglaltak el utcai harcokban. A 21. szovjet gárda-lövészhadtest mellett a német harckocsik ellen a szovjetek saját T-34-esekkel és Shermanokkal harcoltak.<sup>264</sup>

A három vasutas legfeljebb csak a távolból hallhatta a fegyverek dörgését és a bombázást, amely az aznap induló orosz ellentámadást készítette elő. Bő egy héttel korábban több mint 300 német tank és páncélos (zömmel a mozgékonyak számító Panzer IV. és Panther harckocsi, és néhány Tigris) indított sikeres támadást a velük szemben álló, körülbelül 250 szovjet harckocsi ellen. Január 27-én megfordult a helyzet. A szovjet csapatösszevonások miatt a Velencei-tótól északra közel 350 szovjet tank és páncélos (köztük több Amerikában gyártott Sherman és néhány T-34-es) gyülekezett az ekkor még harcképesként megmaradt, 100-nál alig több német harckocsi ellen.<sup>265</sup>

Székesfehérvár elzárása és visszafoglalása után a városban zömében a magyar állampolgárságú Ney Károly-féle SS-harccsoport maradt hátra, akiknek döntő szerepe volt a város szovjet hadseregtől való visszafoglalásában. A német páncélosok Budapest felé tartottak, először Ercsi és a Duna között, majd a Velencei-tavat keletről megkerülve Velence–Baracska–Kajászó körzetén át. Eközben a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság utasítására a 3. Ukrán Front a német támadás felszámolására egy északi és déli csapásmérő csoportot alakított ki. Az ellencsapás 1945. január 26-án éjszaka kezdődött a 17. szovjet légi hadsereg bombatámadásaival, majd január 27-én reggel megindultak a szovjet páncélosok Pettend irányából, és rendkívül súlyos páncélosütközet bontakozott ki. Délutánra a szovjet csapatok összefüggő arcvonalat alakítottak ki a Velence–Pettend–Baracska szakaszon, vagyis a Velencei-tótól északkeletre. 28-án a IV. SS-páncéloshadtest visszavonult a Kápolnásnyék–Adony vonalra, vagyis a front ismét kevesebb mint 20 kilométerre volt a Seregélyes–Székesfehérvár közötti országúttól.<sup>266</sup>

A visszavonuló német haderő több mint egy hete felrobbantotta a megmaradt budapesti hidakat is,<sup>267</sup> Adolf Hitler pedig a légitámadások idején többnyire már csak berlini bunkere mélyén szőtte az ellentámadás terveit II. Frigyes portréja alatt, akinek lehetetlen helyzetből sikerült elkerülnie a vereséget a hétéves háború végén az orosz békekötés miatt.<sup>268</sup> Hitler számítása a szovjet–amerikai szövetség tartósságát illetően a néhány évvel későbbi történések

<sup>264</sup> Veress D. 2002: 115–118.; Borus 1970: 48–54.; Ungváry 2005: 440–448.; Ungváry 2013: 183–185.

<sup>265</sup> Ungváry 2013: 183.

<sup>266</sup> Veress D. 2002: 119–121. A harckocsik típusai és becsült adatai: Számvéber 2001.

<sup>267</sup> Páll 2007: 134.

<sup>268</sup> Arnold 2005: 129.

alapján nem volt alaptalan, azonban a magyarországi fronthoz fűzött túlzott reményeit még vezérkari főnökei sem tudták megingatni. Január elején német páncélosokat vezényeltek Lengyelországból Magyarországra, miközben a szovjet hadosztályok Krakkótól északra több száz kilométeres szakaszon áttörték a frontot, és csekély ellenállással Berlin felé tartottak.<sup>269</sup> A német haderő-átcsoportosítás miatt Budapest ostroma elnyúlt, a front visszatérését pedig a Fejér megyei falvak nagyon megsínylették. Az országúton baktató három vasutas sorsát és a második világháború utolsó európai felvonását is eldöntötte Hitler és követői győzelembe vetett hite és a harcok folytatása.

A német győzelem reménye is ezekben a napokban támadt fel legerősebben és talán utoljára a Dunántúlon. Ez különösen igaz a Székesfehérvár körüli, már a háború előtt is nyilas hagyományokkal rendelkező régióra, köztük olyan falvakra, mint Seregélyes és Lovasberény,<sup>270</sup> ahol az utolsó háborús télen is nőtt a nyilasszimpatizánsok és önkéntesek száma. A Székesfehérvár visszafoglalásában fontos szerepet játszó, magyar Ney-csoportba több száz leventét és repülőkatont vettek fel „saját kérelmére” (persze nehezen eldönthető, hogy közülük hányat kényszerítettek).<sup>271</sup> A Seregélyesről Székesfehérvárra vezető országút – amelyen a három vasutas haladt – kulcsfontosságú volt a Székesfehérváron és környékén harcoló szovjet csapatok utánpótlása szempontjából.<sup>272</sup> Magyarország Hitler és Sztálin szemében a tél e heteiben kiemelten fontos frontszakasszá vált, ezen belül a leghevesebb harcok még márciusban is nem messze innen zajlottak.

A Székesfehérvár és Seregélyes közötti országutat ugyanis keresztülszelte a Margit-vonal – a német hadászati védelem legfontosabb eleme a Kárpát-medencében –, melyet a polgári lakosság bevonásával építettek ki 1944 őszén. A seregélyesi és székesfehérvári lakosok ezen az őszön és télen hol a német, hol a szovjet hadsereg műszaki alakulatainak felügyelete alatt kényszerültek ásnia a lövészárkokat.<sup>273</sup>

---

<sup>269</sup> Ungváry 2005: 440, 446.

<sup>270</sup> A régió (Seregélyes, Lovasberény, Fejér megye) nyilas hagyományairól: Paksy 2007: 111, 120, 193.

<sup>271</sup> Veress D. 2002: 118. A későbbi igazoló és népbírósi eljárásokban az „önkéntesek” kényszerosorozásról számoltak be, persze azért is, hogy felmentsék őket. Vö. FML XVII. 402. 4. d. F. Sándor igazoló eljárása. 1945. október 12.; 15.; FML XXV. 1. 10. d. 692/1945. H. László pere. Ezzel szemben a felsőbb nyilas vezetők elvárásait tükröző jelentésekben folyamatosan növekvő lelkesedésről olvashatunk. Vö. A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. Ungváry (szerk.) 2005: 497–501. Ezek alapján még csak megbecsülni sem lehet, mekkora volt a valódi önkéntesek aránya januárban.

<sup>272</sup> Borus 1970: 51.

<sup>273</sup> Csurgai Horváth 2002.

A megerősített német hadsereg a birodalom túléléséért, a szovjet sereg a végső győzelemért harcolt az egyik legnagyobb háborús károkat szenvedő magyar falu, Seregélyes körzetében. A harc azonban ezekben a napokban északon, Lengyelországban dőlt el végérvényesen. Seregélyes a télen hétszer cserélt gazdát – a lakói körében gyakori mondás szerint. Valójában nehéz ezt megszámlálni, mivel egyes időszakokban házról házra folytak a harcok a faluban, akárcsak Sztálingrádban, Berlinben vagy Budapest egyes részein. Seregélyest méltán nevezhetnénk a magyar falvak egyik Sztálingrádjának, nem csupán a pusztítás mértéke, hanem a „Budapest-erődért” folytatott harcban betöltött fontos földrajzi helyzete miatt is. A harcokban minden ház megsérült, a templomok és középületek romokban heverték, a malmot felrobbantották, az állatok elpusztultak, az aknák miatt a földeket tavasszal alig vetették be, így nyáron nem volt mit aratni, télen nem volt mit vágni. A következő évben tehát még kevesebb élelem jutott, mint 1945-ben, amikor annyi még megmaradt, amennyit a fosztogató orosz katonák elől el tudtak rejteni. A falu közelében húzódó Margit-vonal célja Németország határának délkeleti védelme volt. A német hadvezetés ezzel a Dunántúlt Németország hadászati védelmi előterepévé tette, ezért is volt ebben a térségben nagyobb a pusztítás, mint számos német területen. Némi túlzással: Seregélyes környékén a német katonák már közvetve Berlint védtek, azzal az „előnnyel”, hogy a magyar falvak, városok és lakosaik estek a küzdelem áldozatául. A Margit-vonalnál elért részleges német sikerek is táplálhatták a reményt a Budapesten harcoló német katonákban, és hozzájárultak Budapest ostromának elhúzódásához, a főváros nagyobb pusztulásához.<sup>274</sup>

A három férfi a havas országúton aligha tudhatta, hogy azoknak a német páncélosoknak a jelentős része, akik az országutat egy héttel korábban visszafoglalták a szovjet hadseregtől, karácsony előtt még a Varsó melletti Modlinban állomásoztak. A IV. SS-páncéloshadtest tagjai és vezetőjük, Herbert Gille a német hadtörténészek szerint Hitler legharcedzettebb és legsikeresebb katonái közé tartoztak. A Harkovnál, Kurszknál edződött és a keleti fronton megtizedelt egységekből létrehozott hadtest a varsói felkelés vérbefojtása után ősszel, Varsónál sikeresen állította meg a szovjet hadsereg Berlin, a fő csapásirány felé tartó csapatait.

---

<sup>274</sup> A Margit-vonal szerepéről a Konrad-hadműveletekben: Borus 1970: 31–32. Kirívó adat, hogy a front előtti 800 sertésből három maradt meg 1945 májusára), a szőlők és gyümölcsösök tankcsapdákkal, aknákkal és lövészárkokkal voltak tele, a korábban művelt vetésterületnek is csak harmadát művelték meg. FML V. 168. 1. d. I. Helyzetjelentések 554/1946. Seregélyesi község előljáróságának jelentése „Seregélyes község állapota a felszabadulás időpontjában.” 1946. március 28.; 4. d. VII. Helyzetjelentések. Háborús károk a mezőgazdaságban. 1945. május 17.

Karácsonyt követően a páncélos hadtest egységeit vasúti kocsikon álcázva Prágán, Bécsen, Pozsonyon keresztül Komáromba csoportosították át, kirakódásuk szovjet bombázások közepette zajlott. Gille és páncélosai szilveszter éjjelét már harckészültségben várták. A páncélosok átcsoportosítása a Balaton és a nyugati magyar olajlelőhelyek védelmére Hitler azon utolsó nagyszabású tervei közé tartozott, amelyekkel a szovjet fronton ellentámadásba akart lendülni.<sup>275</sup>

Bár a két kudarc után indított harmadik ellentámadási kísérlet („Konrad-3” fedőnéven) Budapest határát is megközelítette, maga az átcsoportosítás végzetessé vált a Harmadik Birodalom számára a lengyel fronton, és Budapest második világháborús sorsát is eldöntötte. Miközben a IV. SS-páncéloshadtest „Totenkopf” (Halálfejes) és „Wiking” osztaga Budapest és Székesfehérvár környékét foglalta vissza, és Budapest felé tört előre, a szovjet csapatok előtt januárban megnyílt az út, és Krakkótól északra indítottak támadást Berlin felé. A Dunántúlon harcoló páncélosok nélkül egyetlen számottevő német erő sem állhatta útját a január 12-én indított szovjet offenzívának, amely április közepén érte el Berlint.<sup>276</sup>

Éppen azon a napon, 1945. január 27-én, amikor a három vasutas az országúton Fehérvár felé tartott, négyszáz kilométerrel északabbra a szovjet csapatok az addigra romossá vált auschwitz–birkenauai megsemmisítő tábor is elérték. Magyar hivatalnokok utasítására a magyar csendőrök ide deportálták a Seregélyes környéki és Fejér megyei, zsidónak minősített magyar állampolgárokat is előző év júniusában, a magyar államvasutak közreműködésével, ahol a vasutasok is dolgoztak. Nyáron a megyéből összegyűjtött, közel háromezer magyar zsidót, zömében nőket, gyerekeket és időseket, a két fiatalabb vasutas akkori állomáshelyén, Seregélyesen keresztül indították útnak Székesfehérvárról Pusztaszabolcson át Budapestre marhavagonokban.<sup>277</sup> Feltehetően azért, hogy az emberekkel tömött vagonokat a fehérvári polgároknak ne kelljen látniuk, a vagonokba zártak hangos könyörgése ne zavarja meg nyugalmukat: Budapest felé ugyanis a vasúti sínek részben keresztülmennek a városon, míg Seregélyes felé egyből kivezetnek a városból. A bevagonírozáskor egy kilométeres sorban vonultak az emberek Fehérváron, akiket előtte a téglagyárban gyűjtöttek össze a csendőrök a

---

<sup>275</sup> Hitler hasonlóan nagyszabású ellentámadási tervei közé tartozott a nyugati fronton 1944 decemberében indított ardenneki offenzíva, amely felőrölte az ott állomásozó csapatai jelentős részét. Az átcsoportosításról és háttéréről lásd: Sydnor 2002: 250–253. Valamint Borus 1970: 30.

<sup>276</sup> Ungváry 2013: 182–183.

<sup>277</sup> Az idősebb, kivégzett vasutas ekkor még Győr mellett teljesített szolgálatot. Részletesen állomáshelyeit lásd *Az idegen* című, 2. fejezetben.



falvakból és a fehérvári gettóból, a német katonák közreműködése nélkül. A bevagonírozáskor, a nyári hőségben egy napot töltöttek a fehérvári pályaudvaron a vagonokban. Egy vagonra csak két-három vödör víz jutott, így a deportált nők és gyerekek Seregélyes állomásán is vízért könyöröghettek, ha megállt a vonat, amely csak reggel érkezett meg az egyébként órányi távolságra fekvő Budapestre.<sup>278</sup>

Annak ellenére, hogy a zsidótörvények előtt a zsidóság korántsem élt elkülönült életet, és a falubeliek együttérzéssel emlékeztek vissza a gettóba zárt családokra, a környékbeli deportálásokat kísérő minimális szolidaritás is bátorságnak, a hatalommal (elsősorban a csendőrökkel) való szembeszegülésnek tűnhetett: „Elvitték a jó Klein Miksáékat, akik évtizedek óta boltosok és korcsmárosok voltak. (A mostani orvosi rendelő helyén laktak.) Nagyon jó szívű, jó lelkű emberek voltak, mindenki nagyon sajnálta őket, de nem mertek értük tenni semmit. Volt egy család Velencén, aki mégis bátor volt. Ez az idős Mohl néni volt. Sütött egy kosár pogácsát, és elvitte gyalog a nyéki állomásra, hogy ott a jó Klein családnak átadja, de meglátta ezt a műveletet a Novák Kovács Imre, és ráordított a Mohl néniire, hogy azonnal menjen innen, ne osztogasson semmit, mert őt is beteszi a marhavagonba kedves zsidóival együtt. Így aztán a csendőrlegények elvezették az állomásról a Mohl nénit, aki aztán sírva hazajött. Nem sikerült a pogácsát átadni, de nagy tisztelet és becsülés érte, hogy ezt a szép emberséges dolgot meg mert tenni (sic!), hiszen az életével is fizethetett volna érte, mert amilyen kegyetlen ember volt a Novák Kovács Imre, kitellett volna tőle!”<sup>279</sup>

A „zsidó ingatlanokat” (földeket) már korábban, 1943-ban szétosztották a Vármegyei Közjóléti Szövetkezet keretein belül a rászorulónak ítélt seregélyesi lakosok között. Ahogy az országban általában, errefelé sem sokan tiltakoztak mindezek ellen, ám a faluban és a városban annál többen költöztek be az egykori „zsidó házakba”, tettek szert a deportált családok ingóságaira, legyen szó egy zsák búzáról vagy a családtagok hátrahagyott bútorairól, háztartási eszközeiről, ruháiról.<sup>280</sup> A háborús hiánygazdaságban máshogy berendezési tárgyakhoz vagy ruhákhoz, babakelengyéhez jutni szinte képtelenségnek számított. Így a halálba küldött

<sup>278</sup> Vincze 1996: 63–121.

<sup>279</sup> A Seregélyeshez közeli Velencéről, Tóth Lászlóné Zsuzsa néni emléke.

<https://velenceblog.com/2014/06/05/hagyatek-2-resz-staciok-1944-junius-5-emlekere/> (2021. február 25.) Illetve szintén a Székesfehérvár környéki deportálást kísérő érzésekről: <http://www.centropa.org/hu/biography/doczi-sandorne> (2021. február 25.)

<sup>280</sup> FML V. 168. 2. d. 23. Az 5 kh-on aluli zsidóingatlanok juttatása és 24. Zsidó tulajdonú ingatlanok. Valamint interjú P. Bélával és S. Gyulával.

családok tárgyai – amelyeket a csendőrök nem vettek el – némi árubőséget keltettek a feketepiacon.<sup>281</sup>

Az élelmiszer viszont egyre fogyott. Bár zsíros föld a seregélyesi, a német katonák beszállásolása azon a télen errefelé sem hozott bőséget a falu lakóira, jóllehet sok gondot sem okoztak a későbbiekhez képest, ahogy a falu még élő öregjei mesélték. A falu lakói a németek szemében nem számítottak ellenségnek, így a keleti fronton a civil lakossággal és a hadifoglyokkal szembeni kegyetlen arcukat nekik nem mutatták. A Seregélyest visszafoglaló halálfejes SS-osztag számos tagja a koncentrációs és megsemmisítő táborokban, a keleti fronton a civil lakosságot sem kímélő partizánvadász osztagokban és a politikai-rasszista célkitűzéseket végrehajtó SS-egységekben is teljesíthetett szolgálatot. Az SS-ben szolgáló katonák zömének szemében már a minimális együttműködés a szovjet hadsereggel is elégséges volt ahhoz, hogy az illetőt – legyen szó öregről, asszonyról vagy gyerekről – megsemmisítendő tárgyként kezeljék. Az erőszak a civilek ellen nekik nem számított új tapasztalatnak, annak ellenére, hogy a magyar civileket egészen másként kezelték, mint a lengyeleket. A Totenkopf-osztag és a különböző SS alá tartozó egységek (köztük koncentrációs és megsemmisítő táborok) közötti átjárás – mint az számos katona életrajzából kiderül – rendkívül gyakori volt. Ennek lényege többnyire az volt, hogy az adminisztrációs képességekkel jobban felvértezett katonák többnyire hatékonyabbak voltak a táborokban vagy a helyi adminisztrációban, mint a fronton. Másrészt a frontbeosztás büntetésnek is számíthatott egy adminisztratív minősülő feladat sikertelen vagy rossz végrehajtása után – mint például a táborlakók „rosszul végrehajtott” kínzása, éheztetése, megölése.<sup>282</sup>

Seregélyes lakói – mivel nem minősültek ellenségnek – ezt nem feltétlen tudták róluk. Ám a keleti frontról érkező személyes beszámolók és a deportálások mellett az erőszak elfogadottá, mindennaposá válását a katonák jelenléte is elősegítette.<sup>283</sup> Az állami intézmények által támogatott 1944-es tömeges erőszak és gyilkosságok lehetővé tették, hogy 1945-ben az erőszak a civil életben akár elfogadható, majdhogynem „mindennapos” megoldási lehetőségként merüljön fel. Ennek ellenére a német katonák beszállásolásáról a lakosoknak

---

<sup>281</sup> Gergely 2003.

<sup>282</sup> Erre és az SS-katonák bánásmódjára az „ellenséggel” hoz számos példát: Sydnor 2002: 266–269, 278–279. Az átjárás az SS különböző egységei között viszonylag kevésbé kutatott témának számít. Ezt világítja meg Stefan Hördler, akinek ezúton is személyes köszönetet mondok e hipotézis megerősítésében. Hördler 2014.

<sup>283</sup> Az erőszak mindennapos tapasztalatáról és a gyors alkalmazkodásról hozzá lásd: Welzer 2011: 210–211, 246–248.

nincsenek rossz emlékeik. Itt nem raboltak, a nőket nem bántották, itt nem vadásztak a civilekre, mint a keleti fronton, így januári visszatértük sokak számára megváltásnak számíthatott az első szovjet megszállás után, amelyről többnyire a gyilkosságok, a rablás és a tömeges nemi erőszak jut a visszaemlékezők eszébe.<sup>284</sup>

A három vasutas a környékbeli nők megerőszakolásáról szóló történetek miatt tette meg a 16 kilométernyi veszélyes gyalogutat a hideg időben. A németek visszatértek ezek a történetek uralták a szovjet hadsereg háborús rémtetteit ecsetelő elbeszéléseket, amiben fontos szerepe volt a magyar nyelvű propaganda-kiadványoknak is, amelyekben a nők ellen elkövetett szovjet erőszak kulcsszerepet kapott. A magyar királyi rendőrség 1945. január 30-i, Székesfehérvárról szóló jelentése szerint: „a férfi és női lakosságot a szovjet csapatok lövészárkok ásására vitték ki a frontra, és ott éjjel-nappal dolgoztatták őket megszakítás nélkül. Az árkok ásása közben a szovjet katonák a nekik tetsző nőket bunkerekbe vitték be, és ott erőszakot követtek el rajtuk. A város területén hajtóvadászatot rendeztek a nőkre, és ahol nőket találtak, ha nem is vitték el rögtön, a házakat megjelölték és este hurcolták el. Juhacsek nevű kőfaragó feleségén a vörös katonák erőszakot akartak elkövetni, a férj védte a feleségét, mire a vörös katonák az asszony melleit levágták és megbecstelenítették, mindezt férjének végig kellett néznie és végül őt is agyonlőtték. [...] Egy, a szőlőhegyen lakó megbecstelenített leány arra kérte vőlegényét, hogy szúrja le, mert egy egész vörös csorda megbecstelenítette. Ezt a vőlegénye meg is tette, majd maga ellen fordította a kést és a vérében fetrengett, amikor is végül az oroszok lőtték agyon.” Bár a jelentést propagandisztikus célokra is felhasználhatták, és így óvatosan kell a benne leírtakat kezelni: a megerőszakolásoknak az emlékezete oly tömeges, hogy könnyen elképzelhető, hogy hasonló esetek megtörténtek. S bár a nemierőszak-esetek tömegessége azt a célt is szolgálta, hogy a szovjet megszállás áldozataként ábrázolják, egyúttal mozgósítsák a lakosságot, nincs jogunk kételkedni a nemierőszak-esetek tömeges megtörténtében és azok széleskörű társadalmi hatásában.<sup>285</sup>

A fenti jelentés szövege egy főorvossal folytatott beszélgetés alapján 5-7000-re tette azon nők számát, akiket a városban a szovjet katonák megbecstelenítettek.<sup>286</sup> Eközben a lakosok száma Székesfehérváron ebben az időben egyes becslések szerint közel a felére, 48

<sup>284</sup> P. Béla, M. Miklós, H. István, B. Vincéné visszaemlékezése.

<sup>285</sup> Vö. Pető 2018: 102. A téma hazai kutatása csak az utóbbi években kapott nagyobb lendületet: Pető 2018; Kunt 2019.

<sup>286</sup> A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. In: Ungváry (szerk.) 2005: 497–501.

ezerről körülbelül 25 ezer főre csökkent.<sup>287</sup> A jelentést a még hivatalban lévő nyilas főispánoknak küldték szét propagandisztikus céllal. Eszerint a városban maradt minden második-harmadik nőt megerőszakoltak. A seregélyesi visszaemlékezők – akikkel interjút készítettem – mindegyike emlékezett a falubeli tömeges megerőszakolásokra.<sup>288</sup> A nők elleni erőszak miatti politikai mozgósítás azon télen Gy. politikai döntését is jelentős mértékben befolyásolhatta.

Akivel háborús emlékeiről csak beszéltem a faluban, mindenkinek volt története arról, hogyan és hova bújtak el a nők a családban, szomszédságban az erőszak elől. A sikeres elrejtőzésre egyfajta „hétköznapi győzelemként” emlékeznek vissza. Éppen ezért a falusi lányok és asszonyok ezekben a történetekben gyakrabban tűnnek fel furfangos, elrejtőző vagy magukat álcázó menyecskeként, mint áldozatként. A szülőképes korú nők egyik leggyakoribb tapasztalatának számított, hogy napokon, éjszakákon keresztül hideg vermekben, ládákban, szekrényekben, a padláson és a pajtában, vagy a pap hatalmas ágya alatt rejtőztek több másik asszonnal, miközben a katonák keresték őket; egyikük, amikor a „kozákok” takarítani vitték, vitte magával két kisgyereket, hátha a látványuk miatt a katonák visszafogják magukat (ez neki sikerült, másnak nem).<sup>289</sup> A gyerekek látványa miatt a szovjet katonák vagy magyar csendőrök szolidaritására számítani – legyen szó zsidóként deportált vagy megerőszakolni elvitt magyar asszonyokról – az utolsó, egyúttal ritkán sikeres menekülési lehetőségek közé tartozott.

Arról, akit a katonák mégiscsak megtaláltak és megerőszakoltak, nem szívesen beszéltek.<sup>290</sup> Ennek részben az az oka, hogy a megerőszakolt áldozatot – a helyszínről továbbvezényelt katonával szemben – az együttérzés mellett szégyen – és betegség – is kísérte, mintha többé-kevésbé ő is tehetett volna arról, hogy megerőszakolták, mert nem volt elég ügyes.<sup>291</sup> Az áldozatokról ezért alig-alig maradnak fenn emlékezések: történetük tabu a falusi közösségben, amivel nem feltétlenül kiközösítik, hanem védik is az áldozatot, néha a többszörös erőszakból született gyermekeket – ebben az esetben a hallgatással fejezik ki

---

<sup>287</sup> Csurgai 2002: 211. A háborús pusztítások miatt 1949-ben 7000 fővel, 14%-kal volt kevesebb Székesfehérvár lakossága, mint 1941-ben, ekkor csupán 42 ezren éltek a városban. Ezt a veszteséget sikerült visszanyerni az 1950-es években: a város népessége 5000 fővel a természetes szaporodás (12%) és több mint 9000 fővel (22%) a bevándorlási többlet miatt emelkedett. KSH 1972: 1970. évi népszámlálás. 7. b. Székesfehérvár adatai. 14–15.

<sup>288</sup> Lásd a Seregélyesen készült interjúkat a bibliográfiában.

<sup>289</sup> Interjú B. Vincénével.

<sup>290</sup> Interjú M. Miklós, P. Béla, H. Istvánnal.

<sup>291</sup> Vö. Pető 1999; Kováts 2012.

szolidaritásukat.<sup>292</sup> S. Kató esetére mégis többen emlékeztek Seregélyesen: egyesek szerint abba a betegségbe halt bele, amit az oroszoktól kapott, más szerint magába az erőszakba.<sup>293</sup> Mindenesetre a faluban az áldozattá válást éppúgy az áldozat tetteiből következő eseményként is ábrázolhatták (pl. túlzott barátkozás az oroszokkal), mint a csalafinta megmenekülést: mintha még egy ilyen kiszolgáltatott helyzetben is lett volna cselekvési lehetősége az erőszak áldozatának.

Erre példa az egyik asszony elbeszélése, aki szerint éppen egy anya „barátkozása az oroszokkal” lett a lánya végzete: „a szomszédasszonyom [...] egy olyan igazi nagy parasztasszony volt. Két lánya, vagy... igen, egy lánya, egy fia volt, a Laci meg a Kató. Aztán mindig dicsekedett nekem, hogy hát: – Hallja! Hogy milyen aranyosak ezek az oroszok! Olyan jóba lettünk egy orosz tiszttel! Hogy... Így-úgy! – Hát – mondom –, ide hallgasson, S. néni! Én nem dicsekednék evvel! Hát mi köze magának? Ne szóljon hozzájuk! Aztán majd bizalmasak lesznek nagyon! – Nem! Ez egy olyan úri izé! – Hát egy éjjel hallom ám, nagy jajgatást, sírást! Kimegyek, hát a szegény Katókát, [...] hát vitték az oroszok! Na, mostan a S. néni rábizta az oroszokra a lányát ott. Az a másik két anya meg ment velök. És védték is! És ordítottak, minden! Aztán hát azok megúszták. Hanem a izé, a Katóka, az aztán belehalt! Úgyhogy... szóval nem szabad lett... velök olyan jó viszonyba!” – mondta ki a túlélési stratégiaként használt tanulságot, másfelől nézve ítéletet beszélgetőtársam, egy akkor 90 éves asszony, akinek a háború alatt két, a háború után pedig még három gyermeke született.<sup>294</sup>

A január 27-én Székesfehérvárra tartó három férfi a front előtt ugyanazon a vasútállomáson dolgozott, Seregélyesen. A város távolsága békeidőben szinte nem is volt érzékelhető számukra, mivel többnyire vonattal jártak, amíg járt a vonat. A sínek talpfáit ugyanis a decemberben kivonuló német csapatok összetörték, ezért a vasúti közlekedés megszűnt. Székesfehérvárra nem volt könnyű bejutni, s nem csupán a hó miatt. A tábori csendőrség az ekkorra harcászati területté minősített frontvárosba nem engedett be polgári személyeket. A civilek, ha egyáltalán a városba igyekeztek – például a hátrahagyott vagyontárgyaikért –, nem pedig onnan menekültek az állandó belövések elől, nem jutottak át a lezárt utakon. Volt, akit már Mórról visszaküldtek. Egyetlen esély a bejutásra, ha valaki magyar vagy német katonai járművön utazott, amelyet nem fordítottak vissza a város határából.<sup>295</sup>

<sup>292</sup> Vö. Pető 1999; Kováts 2012. Az áldozatok titoktartásáról ír szintén: Kunt 2019.

<sup>293</sup> Interjú H. Istvánnal, B. Vincénével.

<sup>294</sup> Interjú B. Vincénével.

<sup>295</sup> Farkas 1970: 166.

Végül a három férfi is felkérérdkedett egy német katonai autóra, amely a várost átszelő budai útig vitte be őket.<sup>296</sup>

Amikor megérkeztek, a frontvárosban az utcák kihaltak voltak. Az ajtókat és ablakokat bedeszkázták, mögöttük kevés ablaktábla maradt épen. A város kiürítését már decemberben elrendelték, ám vagyonukat féltve mégis sokan a városban maradtak. Januárban éppen a kiürítés szabotálása vált az egyik legsúlyosabb vétségé. Hangszórókon keresztül hívták fel a városlakók figyelmét a város elhagyására.<sup>297</sup> A városban a Nemzeti Számonkérő Szervezet nyomozói „bolsevik ügynököket” kerestek, akik együttműködnek a szovjetekkel. A németekkel visszatérő nyilasok is ellenség után kutattak, és minél többet találtak, annál jobban megfeleltek feletteseik elvárásainak.<sup>298</sup> Feljelentésekre és feljelentőkre volt szükség. A városba Seregélyes felől érkezők az akkori Szőlőhegy (ma Öreghegy) felől még hallhatták a szovjet belövéseket: ezen a szakaszon még napokig folyt a harc.<sup>299</sup>

„A Nyilaskeresztes Párt emberei kezdenek visszatérni a városba [...] – szól egy ezekben a napokban készült detektívjelentés. – A város területén ezrével jelentkeznek az önkéntesek, és a detektívek értesülése szerint két nap alatt 4000 jelentkező volt. A felszabadulás után a város rendjét a csendőrség és a rendőrség vette kézbe. [...] A kiküldött detektívek a borzalmak egész sorozatáról értesültek. [...] Mind többen és többen jelentkeznek kitelepítésre, de most azoknak az elszállítása, a szállítási eszközök hiánya miatt teljesen lehetetlen.” A jelentés szerint a szovjet hullákat már összeszedték, ám egy visszaemlékezés szerint még napokig heverték holttestek az utcákon.<sup>300</sup> A jelentés fontosnak tartja megemlíteni, hogy „a szovjet megszállás alatt több polgári személy besúgója volt a kommunistáknak”. A rendőrök, csendőrök és a nyilasokkal szimpatizálók feladatuknak megfelelően igyekeztek minél több, szovjetekkel kollaboráló személy nevét megállapítani, hogy ez még egyszer ne ismétlődhessen meg.<sup>301</sup>

A város polgármesterét, a szovjet megszállás alatt hivatalában maradó Kerekes Lajost rendőrhatósági őrizetbe helyezték. Endre László, a hadműveleti területek polgári

---

<sup>296</sup> Gy.-per 2, 21. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; 26. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.

<sup>297</sup> FML Kézirattár Aradi 2002: 9.

<sup>298</sup> A Nemzeti Számonkérő Szervezetről és nyomozói hálózatáról: Kovács 2005.

<sup>299</sup> Számvéber 2001: 197–204.

<sup>300</sup> FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése.

<sup>301</sup> A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. In: Ungváry (szerk.) 2005: 497–501.

közigazgatásának vezetője azzal vádolta, hogy nem tett eleget a város kiürítésére vonatkozó parancsnak, ám az ürügy mögött a valódi ok az lehetett, hogy nem működött együtt a városban az uralmat átvevő nyilasokkal.<sup>302</sup> A városban maradtak között a nyilasok szemében igen sokan tűnhettek gyanúsak. A nyilas vezetés számára február elején készült detektívjelentés már a nők megerőszkolását is új színben tüntette fel, a nők egy részét szovjet kollaboránsként ábrázolva: „több helyen előfordult, hogy a magyar nők szoros barátságot kötöttek a szovjet katonákkal, és ezekhez a nőkhöz, úgy élelmet, mint más tárgyakat tömegével hordtak a szovjet katonák. Ez leginkább akkor lett nyilvánvaló, amikor a felszabadító – ti. magyar–német – csapatok kihirdették, hogy mindenki, akinek idegen holmi van a tulajdonába, vigye vissza a gyűjtőhelyre.”<sup>303</sup>

A városba érkező és helyi „detektívek” a jelentések és propaganda hatására elsősorban a fosztogatások és a nők megerőszkolásának eseteiben folytattak nyomozásokat. A nők megerőszkolását propagandacélokra is felhasználták.<sup>304</sup>

A német járműről a Budai útnál leszálló vasutasok is egy hasonló ügyben akartak eljárni. A határozottabb, magas, vágott bajszú fiatal vasutas, Gy. – akiről később többen azt vallották, hogy nyilas volt – azzal vádolta a velük tartó ruszin származású idősebbiket, hogy segített az oroszoknak az elrejtőzött nők megtalálásában Seregélyesen, valamint azzal is, hogy ellopta, majd nem volt hajlandó visszaadni az állomásfőnök bútorait, és még tőle is lopott. Az idősebbik vasutas, úgy tűnik, kényszer nélkül ment be a városba: talán azt akarta bizonyítani, hogy neki van igaza, és azok a bútorok, amelyek nála vannak, jogosan kerültek a birtokába.<sup>305</sup> Ha ismerte volna a fehérvári hangulatot, talán nem megy kényszerítés nélkül. Szinte tálcán kínálta fel az életét ruszin akcentusával a belső ellenségre kiéhezett csendőröknek és nyilasoknak.<sup>306</sup> Azért tartottak Székesfehérvárra, hogy ki-ki tisztázza a maga igazát. A harmadik, fiatal férfi csak

<sup>302</sup> A jelentést idézi: Csurgai 2002: 215.

<sup>303</sup> Uo. 216.

<sup>304</sup> Uo. 220–221.

<sup>305</sup> Erre utal minden tanúvallomás, és még a népbíróság elég tendenciózus tényállás-megállapítása is. Gy.-per 2, 7–28. Székesfehérvári Államrendőrségen 1945. szeptember 6–11. között felvett jegyzőkönyvek; 64–69. 522/1945/4. Székesfehérvári Népbíróság ítélete. 1945. november 27.

<sup>306</sup> Gy.-per 2, 15. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen V. József kihallgatásáról. 1945. szeptember 11.; uo. 21–22. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; uo. 23. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. október 1.

együtt indult velük a front miatt kockázatos gyalogútra, legalábbis a későbbi vallomásokból ez derül ki.<sup>307</sup>

Székesfehérvár visszavételének dicsőségét mindenki magának tulajdonította. A visszafoglalást követő napokban egyre több nyilas vezető látogatott a városba, hogy bizonyítsa, ő is kivette részét az ellenség elleni harcból. A példastatuálás a szovjet megszállás alatti együttműködőkkel szemben ebben a közegben politikai fegyvernek is számított. A város visszafoglalásában fontos szerepet betöltő Ney Károly SS-Obersturmbannführer, a városba érkező Endre László hadműveleti kormánybiztos és számos nyilas vezető rivalizált egymással. Vétkeket kerestek, amiért nem történt meg a város kiürítése: emiatt a polgármestert is okolták. Eközben Ney egy érvényben lévő egyezmény miatt csak Herbert Gillét, a IV. SS-páncéloshadtest vezetőjét ismerte el felettesének, Szálasi Ferencet nem. Ney Szálasi parancsát – miszerint vonuljon Kőszegre, mivel Székesfehérvár környékén illegálisan harcol egységével – megtagadta, emiatt Szálasi megfosztotta őt magyar állampolgárságától. A január 27-én a városban kinyomtatott *Új Magyar Akarat* című nyilas újság Ney Károlynak és csapatainak dicsőségét élte, egy cikkben az addigra már letartóztatott polgármester mondott köszönetet Ney Károlynak a város felszabadításáért. Vagyis a városban sem volt egyértelmű, hogy pontosan kié is a hatalom: a közigazgatás jelentős része korábban Veszprémbe menekült, más része Kerekes polgármester sorsának láttán a német–magyar visszatéréssel bekövetkező számonkéréstől rettegett, miközben a város külső területein még harcok folytak.<sup>308</sup>

A közigazgatásban teljes volt a káosz, hiszen a közeli harcok miatt még a város is tele volt tömegsírokkal és temetetlen, hóval belepert holttestekkel, a kocsit elszórt fegyverekkel, géppisztolyokkal. Egy visszaemlékező szerint, aki szerte a városban hullákba botlott, ezekben a napokban a megyeházán már volt „valamiféle német hivatal”. Nem messze, a Vörösmarty ligetben egy tömegsírba német és orosz katonák holttesteit dobálták egymásra. „Úgy feküdtek bent, mint a hasábfá. Legfelül egy német katonát láttam, amint hanyatt tette a kezét, de feje nem volt neki, csak egy ilyen csont – egy körülbelül 5–8 centis csont, így a koponyájából. Valahogy olyan érzéketlenül néztük. Azelőtt az ember megborzadt, ilyenén. Mondjuk, ha csak egy hullát látott az ember, amit a vízből húztak ki, napokig a hatása alatt volt. Valahogyan úgy kiforgatta az embert ez a háború, hogy az érzései egészen mások voltak. Amint mentem hazafelé, 10-12

<sup>307</sup> Gy.-per 2, 15. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen V. József kihallgatásáról. 1945. szeptember 11.; uo. 21–22. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; uo. 23. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. október 1.

<sup>308</sup> Vö. Kovács – Számvéber 2001: 403–425.; ill. Borus 1970.



éves gyerekeket láttam egy lóval. Két hulla volt a szánkón. Nem nagy hó volt, körülbelül 10-12 centis hó volt a városban. Mondom nekik, hova viszitek, azt mondják, gyűjtik őket. Odavisszük a többi közé.”<sup>309</sup> Bár a visszaemlékező a holttestek láttán érzett szenvtelenséget helyezte emlékezése középpontjába, a városban ekkoriban történtek inkább a bosszúhangulatra engednek következtetni.

A kiürítésre ítélt városban különböző rendvédelmi szervezetek – nyilasok, tábori csendőrök, magyar csendőrség – rendszeresen razziáztak. A németek előretörését a városba települő, egymással is versengő nyilas vezetők tartósnak ítélték. A II. csendőrkerület parancsnoksága, a rendőrkapitányság és a helyben működtetett Nemzeti Számonkérő Szék különítménye Orendy Norbert csendőr ezredes vezetésével a nyilas vezetők utasításainak megfelelően kezdett el ismét működni. A nyilas pártszolgálatosok rendcsinálás címén irtóhadjáratba kezdtek Pintér István főispán vezetésével. Az SS-rendőrezred mellett nyilas ifjúsági gárda is működött. A város kiürítését ismét elrendelték. A polgármester mellett elhurcolták Shvoy Lajos püspököt, számos köztisztviselőt, és a szovjet hadsereggel együttműködő rendőrök nyilvános kivégzését tervezték.<sup>310</sup> A közrendet járőrözéssel a Tábori Biztonsági Szervezet csendőreinek kellett fenntartaniuk, nyakukban „Tábori biztonság” feliratú fémlappal. Ők őrizték a középületeket, és ők irányították a vagyonkiürítéseket, ők kísérték az internáltakat. A lakosok közül, aki csak tudott, elmenekült.<sup>311</sup>

A rendőrség és a csendőrség karhatalmi alakulatait 1944 őszén beolvasztották a honvédségi, gyalogsági csoportokba, és 1944 decemberében a csendőrszázad megsemmisült Székesfehérvár védelmében. Eközben a nyilasok a csendőrséget részben saját politikai céljaikra is felhasználhatták.<sup>312</sup> A rendet néha többen igyekeztek megőrizni az utcán, mint ahány civil volt. A tábori csendőrség mellett az önjelölt rendcsináló nyilas pártszolgálatosok is járták az utcákat, ahol német és magyar katonákkal is rendre találkozhatott az ember. A várost lezáró utakon a tábori csendőrök irányítottak vissza minden civilt, aki a város felé tartott.<sup>313</sup> Ezért a maguknak igazságot kereső, városba érkező vasutasoknak nem volt könnyű megtalálniuk, hogy ki döntsön az ügyükben: hiszen ők maguk is igazságot akartak tenni, mint a többi „rendcsináló”.

---

<sup>309</sup> FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése.

<sup>310</sup> FML Kézirattár 386. Sulyok János: Shvoy Lajos püspök feljegyzéseiből; Shvoy 2002: 84.

<sup>311</sup> Forró 2012.

<sup>312</sup> Kovács 2010.

<sup>313</sup> Farkas 1970: 166.

Ezekben a napokban Székesfehérvárott a nyilas és csendőr adminisztráció – különböző egyenruhájuk ellenére – gyakran keveredett. Ezzel magyarázta később Gy., hogy a belváros peremén, a Várkörúton érdeklődni kezdett, hol van a nyilasszékház, és először oda mentek. Ez jelzi, hogy kivel szimpatizált, kitől várta a rend helyreállítását, másrészt kit érzett a hatalom birtokosának (másrészt kivel találkozhatott). Az akkor még velük tartó Fehér Sándor hónapokkal később a rendőrségen azt vallotta, hogy Gy. bement a nyilasokhoz a ruszin vasutassal, és az épületből egy szőke, fiatal nyilas kíséretében együtt jöttek ki. Így már négyen mentek a csendőrségre, ahol kihallgatták őket.<sup>314</sup> Persze mindezzel Fehér magát is mentegette, hiszen így Gy. vált főszereplővé az ügyben. Közben a megyeháza előtt találkoztak egy másik vasutassal, Virág Józseffel, aki szerint Gy. elmondta neki, miért kísérte be a ruszin vasutast. A szemtanú úgy emlékezett, hogy addigra Fehér Sándor már nem volt velük (ez a vallomás szintén Fehérnek kedvezett).<sup>315</sup> Gy. szerint azonban Fehér Sándor végig velük volt, a csendőrségen is, amit Fehér Sándor szeptemberi kihallgatása is megerősített.<sup>316</sup> Vélhetően menteni vélték az ügyben egyre inkább háttérbe szoruló Fehért.

Arról, hogy mi történt a csendőrségi kihallgatáson, csak Gy. későbbi vallomásából tudhatunk, amelyet igen óvatosan kell kezelni. A rendőrségi és bírósági vallomást egyrészt eltorzítja, hogy Gy. akkor már önmagát próbálta menteni, másrészt az 1945. szeptemberi kihallgatáson a rendőrök megverték, emiatt ezt a vallomását a 1945. novemberi bírósági tárgyaláson semmissé nyilvánították. Mindenesetre Gy. ősszel kétszer is azt vallotta, hogy januárban a fehérvári csendőrségen jegyzőkönyvbe mondta: a ruszin vasutas „nőket adott át részeg orosz katonáknak”, és kirabolta az állomásfőnököt.<sup>317</sup>

Bár mindkét fiatal vasutas, Gy. és Fehér Sándor is elmondta, hogy készült jegyzőkönyv a feljelentésről, az vélhetően megsemmisült, vagy a háború után a csendőrök magukkal vitték. Mindenesetre nem sikerült megtalálnom: ez a székesfehérvári időszak felettébb alul dokumentált, ami nem csoda a zavaros, gyorsan változó állapotok miatt. Gy. fegyverrel is fenyegetőzhetett, meg azzal, hogy ő a Nemzeti Számonkérő Szék detektívje, ám később azt

<sup>314</sup> Gy.-per 2. 21–22. F. Sándor vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen.

<sup>315</sup> Gy.-per 2. 15. V. József vallomása 1945. szeptember 11-én az államrendőrségen.

<sup>316</sup> Gy.-per 2. 28. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen. III. 50. F. Sándor vallomása az 1945. november 27-i bírósági tárgyaláson.

<sup>317</sup> Gy.-per 2. 26. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen 38–52. 1945. november 27-i bírósági tárgyalás jegyzőkönyve.

mondta, hogy ezzel csak dicsekedett a többieknek.<sup>318</sup> Nem is valószínű, hogy néhány nap alatt „detektív” lett volna belőle, ám hetvenkedése nem állt volna példa nélkül – nagyotmondó embernek számított, s ez a tulajdonsága nem először sodorta bajba. Gy. ekkoriban Székesfehérváron lakott albérletben, ahonnan a számára könnyen igénybe vehető vonaton járt ki munkahelyére, a seregélyesi állomásra. Főbélőnöje „felvágós, dicsekedős természetű” fiatalembernek ismerte, majd mentegetve hozzátette: a rossz befolyás miatt kezdett szimpatizálni a nyilasokkal, „barátja M., állomás-felvigyázó, aki a nyilaskeresztes pártnak tagja volt, nagyban befolyásolta őt”.<sup>319</sup>

A szállásadónő, egy vasúti pénztáros-kezelő – akinél Gy. december óta lakott, s aki csak egy évvel volt idősebb a fiatalembernél<sup>320</sup> – ősszel a rendőrségen nem emlékezett, hogy a nyilasoktól vagy a csendőröktől érkezett-e haza a vasutas, de az esetre igen. Ő sem erősítette meg – mint mások sem –, hogy Gy. a nyilas párt tagja lett volna, ám rokonszenvét a nyilasokkal igen – mint sokan mások.<sup>321</sup> Az ügyben érintettek vallomásai alapján a csendőrség, a nyilasok és a Nemzeti Számonkérő Szék szervezete ezekben a zavaros napokban alig-alig vált külön; ennek ellenére azt már a háború után tudták, hogy a nyilasokkal vagy a csendőrökkel együttműködni más megítélés alá esik. A nyilasok és a csendőrök együttműködése Székesfehérváron és környékén hasonlóan zavaros lehetett, mint az, hogy ki irányította a német páncélosok mellett harcoló magyar katonai egységeket.<sup>322</sup>

A ruszin vasutas együttműködését az oroszokkal nem sokan kérdőjelezhatték meg. Már csupán az, hogy törte a magyar nyelvet, sokak szemében megbízhatatlanná tette. Egyértelműen nem tudható, hogy megverték-e a csendőrök, de egészen biztosan fogva tartották. A kihallgatásáról nincsenek dokumentumok vagy szemtanúi beszámolók.

A legfiatalabb, alig 19 éves Fehér Sándor vasutas fehérvári születésű volt, ott is lakott, hármójuk közül ő ismerte legjobban a várost. Ennek ellenére ő maga is beszámolt arról, hogy amikor a városba érkezve leszálltak a „német autóról”, egyből érdeklődtek, hogy merre van a csendőrség. Talán még a fehérváriak egy része sem tudhatta, éppen merre keressék a csendőrök

---

<sup>318</sup> Gy.-per 2. 28, 41.

<sup>319</sup> Gy.-per 2. 13, 15. vallomások a rendőrségen. Különösen Gy.-per 2. 19. Gy. Erzsébet, főbélőjének 1945. szeptember 10-i vallomása a rendőrségen.

<sup>320</sup> FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazoló bizottsága. 5. d. MÁV alkalmazottak. Gy. Erzsébet. 1945. december 1.

<sup>321</sup> Gy.-per 2. 28, 30–31.; 43.

<sup>322</sup> Vö. Kovács – Számvéber 2001: 403–425.; ill. Borus 1970.

központját a romok között. A nyilasházból a csendőrségre kísért idősebb vasutast mindhármuk kihallgatása után fogva tartották, míg a fiatalokat hazaküldték.<sup>323</sup>

Mivel az ügyben később a tábori csendőrök jártak el, nem a kerületi csendőrség, könnyen elképzelhető, hogy a megyeházán zajlott a kihallgatás. Bár a letartóztatásokat gyakran nyilasok végezték, ha valakit fogva tartottak, a csendőrök és a nyilasok együttműködése miatt könnyen a csendőrségi fogdába került.<sup>324</sup>

Fehér Sándor 19 éves forgalmista gyakornok szemében Gy., a nála két évvel idősebb állomásfelvigyázó, hetvenkedő természete ellenére vagy talán éppen emiatt már-már igazi férfinak számíthatott.<sup>325</sup> A fiatal Fehér bízhatott benne annyira, hogy vele tartson a frontállapotok közepette Székesfehérvárra a nagy hóban.

Fehér Sándor forgalmista gyakornokként újonc volt a vasútnál. Csak néhány hónappal korábban, 1944. október 28-án jelentkezett Seregélyesen szolgálatra, és még egyéni szolgálati lapját sem volt idő felterjeszteni jóváhagyásra, mivel december 8-án a front elérte Seregélyes állomást, ahová szolgálatra beosztották.<sup>326</sup> Mint az vasúti felvételi lapjából és kérelméből kiderül, előtte a „jegyzőségen” dolgozott „mint tisztviselő”. Felvételét arra hivatkozva is kérte, hogy szülei nem élnek, így egyedül kénytelen eltartani beteg nagyanyját, ráadásul már évek óta a vasútnál szeretne dolgozni. A fiú születésekor apja az anyakönyvi kivonat szerint biztosítási tisztviselő volt – nem tudni, hogy időközben mi történt a szüleivel.<sup>327</sup> Január 27-én Fehér Sándor Zichyújfaluból tartott hazafelé Székesfehérvárra, és az út Seregélyesen át vezetett, ahol találkozott Gy.-vel és az állomásfőnökkel.<sup>328</sup>

December elején a front közeledése miatt a vasutasok, az állami alkalmazottakhoz hasonlóan,<sup>329</sup> kiürítési segélyként (mivel elrendelték a települések kiürítését) előre megkapták

<sup>323</sup> Ezt erősíti meg F. Sándor 1945. november 27-i bírósági tárgyaláson tett vallomása is. Gy.-per 2. 49–50. A csendőrszékház az 1940-es években a Nagy Sándor utca 13-ban volt, míg a rendőrség kerületi központja a Zichy liget sarkán, a törvényszék épületében. FML Kézirattár 774. Aradi 2002: 2.

<sup>324</sup> Vö. uo. 14.

<sup>325</sup> Gy.-per 2. 15. Gy. kollégája, V. József vallomása szerint „felvágós, dicsekvő ember, [...] aki nem mindig a valóságot mondja meg.”

<sup>326</sup> MÁV Irattár, 34184/1944. Á. Béla budapesti, F. Sándor székesfehérvári lakosok alkalmazása Soroksár, illetve Seregélyes állomáson órabérátalányos minőségben (1944/78).

<sup>327</sup> FML XXXIII. 98. a. Székesfehérvári születési anyakönyvek másodpéldányai. 1925.

<sup>328</sup> Gy.-per 2. 49. F. Sándor vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.

<sup>329</sup> Lovas 1996: 545. Ugyanez vonatkozott a közalkalmazottakra és a rendőrökre is. FML Kézirattár. 774. Aradi 2002: 9.

háromhavi illetményüket, azután viszont hosszú ideig nem kaptak fizetést. Ezért is keresték fel állomáshelyeiket január végén, annak ellenére, hogy a vasúti közlekedés javarészt leállt. Egy munkatársuk azt tudta meg, hogy csak ott kapnak fizetést, ahol megindul a forgalom, ezért olyan állomást kerestek, ahol hamarosan megindulhat a helyreállítás és a vasúti közlekedés.<sup>330</sup>

Valószínűleg Fehér és Gy. is tudni szeretne volna, hogyan állnak a helyreállítási munkák a felszaggatott sínek mögött maradt állomáson. A munkák sehogy sem álltak – ellenben hallották az állomásfőnök kirablásáról és a nők megerőszkolásáról szóló pletykákat és a ruszin vasutast érintő vádakot. A ruszin vasutas Fehér szerint is saját akaratából ment velük, az igazát védve a bútorok ellopása ügyében. Gy. és Fehér amúgy is megtette volna az utat a nagy hóban Székesfehérvárra, mivel mindketten ott laktak, a város kiürítése ellenére. Miután a csendőrségen vallomást tettek, nem tudhatták, mi történt a továbbiakban a ruszinnal, ám sejthették a sorsát, hiszen tudtak a fehérvári közhangulatról és a nyilasok által végrehajtott kivégzésekről. Gy. és Fehér is többször elmondták a hónapok múlva indított eljárás során, hogy Fehér Sándor inkább csak kísérte őket, mivel neki az elsődleges célja az volt, hogy visszajusson Székesfehérvárra. „F.-nek nem volt semmi szerepe, csupán ő is velem jött Fehérvárra. A csendőrségen csak annyit mondott F. Sándor, hogy tud ő is arról, hogy Sz. [az idősebb ruszin vasutas] lopott.” – mondta Gy. a rendőrségen készült jegyzőkönyv szerint.<sup>331</sup> Ez a rendőri verések hatására tett vallomás egybevág Fehér Sándor vallomásaival, holott éppen a verés közben tett vallomásokban igyekezhetett volna Gy. az egyébként ellene valló Fehért „besározni”, hogy kettejük között oszolják meg a felelősség.

A háború utáni igazolási eljárásokról szóló jegyzőkönyvek tengerében akadtam rá ismét Fehér Sándor nevére. Az itt előadott története szerint Székesfehérvárról „a második német visszajövetelnél a nyilasok elhajtottak Veszprémbe, és kényszermunkát kellett végezni, aztán Németországba akartak vinni, de útközben megszöktem Szerbiába, ahol az orosz csapatokat megvártam. Hazajövet fogolymentetbe vágtak”, majd elmondása szerint egészen Bukovináig

---

<sup>330</sup> V. József – aki Gy.-t nagyotmondónak nevezte – igazolóbizottság előtt tett vallomása szerint: „Székesfehérváron 1945. I. 22-én, mikor a németek visszajöttek, a vasúti forgalom nem indult meg, hanem az egész vasúti személyzet sáncmunkálatokra járt, és fizetést még nem kaptunk, mikor a Horvátimlén tartózkodó üzletvezetőségtől aztán elmentem és megkérdeztem, mi lesz velünk. Azt a választ kaptam, hogy Székesfehérváron a forgalom nem fog megindulni egyelőre, és csak az kap fizetést, aki olyan állomáson jelentkezik szolgálatra, ahol vasúti forgalom üzemben van.” FML XVII. 402. 2. d. Székesfehérvár Város 2. sz. Igazoló Bizottsága, MÁV alkalmazottak, V. József. 1945. július 16.

<sup>331</sup> Gy.-per 2. 28. Gy. 1945. szeptember 7-i vallomása.

hajtották. Csak 1945. szeptember 3-án ért haza. Előbb a rendőrségre, majd miután onnan Gy.-vel ellentétben kiengedték, szeptember 12-én már igazolóbizottság elé került, ahol kétkedve kezelték vallomását. Kérték, hogy tanúkkal támassza alá történetét. Ezt három nap múlva meg is tette, két székesfehérvári lakos által aláírt papírral tanúsította, hogy velük jött haza a bukovinai fogolytáborból. Az igazolást a bizottság elfogadta, igaz, egy szó sem esett benne arról, milyen körülmények között került Fehér Sándor Veszprémbe.<sup>332</sup>

Gy. a feljelentés után hazament Horthy Miklós téri albérletébe, és beszámolt szállásadónőjének a történetéről. Seregélyesen utoljára ő is december elején járt, amikor valószínűleg előre megkapta háromhavi illetményét segélyként, mint a többi vasutas a környéken. Ezután mondták fel Seregélyesen az albérletét, és költözött be a Horthy Miklós tér 14-es szám alá. Ez a tér volt az előző nyár elején a zsidótörvények hatálya alá eső magyar állampolgárok számára kialakított gettó egyik határa, ahol a deportálás előtt földszintes és egyemeletes, rossz állapotú házakban zsúfolták össze az embereket (kerítés, kapu és három méter magas palánk is állt itt).<sup>333</sup> Arról nem lehet tudni, hogy a lakás korábban a gettó része volt-e, ám ezekben a házakban is végrehajtottak motozást még 1944 nyarán a deportálások előtt. Az egyik magyar motozónő beszámolója szerint, aki a Horthy Miklós téri motozásokban segédkezett: „Én a csendőr mellett állottam, és ellenőriztem, hogy mindent leadnak-e a csendőrök a bizottságnak, amit a zsidóktól elvesznek. Három napig végeztem ezt a munkát. A harmadik napon egy Danzigné nevű zsidó asszony pár napos gyermekével került elé. Csecsemője egy lepedőbe volt becsavarva. Danzignétől csecsemő gyermekének minden ruháját elvették.” Az asszony a maga mentségére mondta el ezt a történetet, mivel a háború után őt is vád alá helyezték. Elmondása szerint később titokban megpróbálta visszaadni a csecsemőruhákat, ám az egyik csendőr észrevette, és figyelmeztette, ha még egyszer ilyet tesz, feljelenti „a pártnál”.<sup>334</sup>

Gy. beszámolt a feljelentésről szállásadónőjének, Erzsébetnek, aki bár korábbi nagyotmondásai miatt nem sok hitelt adott elbeszélésének, emlékei szerint aggódott, hogy még baj lesz a dologból, hiszen ismét hallani lehetett, hogy a front közeledik a város felé. Ezzel

<sup>332</sup> FML XVII. 402. 4. d. MÁV-alkalmazottak. F. Sándor 1945. szeptember 12. és 1945. szeptember 15.

<sup>333</sup> SZVL XV-31. Kézirattár. 304. Forró János: *A Magyar Király csendőrség Fejér megyei története*. 15.; és Gergely 2003.

<sup>334</sup> FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 10. d. Nb. 700/1945. Szabó Józsefné ügye, aki részt vett a motozásokban. Szabó Józsefné vallomása.

szemben, mint a szállásadónő mondta, a vasutas hitt a németek győzelmében, nem félt.<sup>335</sup> Az ügy – a hetvenkedés ellenére – törvényes eljárásnak tűnt. A vád valóság tartalmáról a két fiatal vasutas csak hallomásból tudott, elvégre nem voltak Seregélyesen a szovjet megszállás idején.

Erzsébet igazolóbizottság előtt tett vallomása szerint a front közeledte és az elrendelt kiürítés miatt néhány nap múlva mindannyian elhagyták Székesfehérvárt, ahol egyelőre vasúti munka sem akadt, fizetségben sem nagyon reménykedhettek. A fiatal nő, aki átélte a szovjet katonák székesfehérvári fosztogatásait, valószínűleg nem a ruszin vasutassal, hanem az áldozattá vált nőkkel érzett együtt. Félelmében már február 1-jén Hajmáskéren át a 20. század első felében megfogyatkozott lélekszámú, Veszprém megyei Karakószörcsökre menekült. Február első napjaiban az egész várost telekürtölték a hangszórók azzal, hogy Várpalotán vonatok várják azokat, akik menekülni szeretnének, ezért sok család gyalog vágott neki a téli útnak – de Várpalotán nem vártak rájuk vonatok.<sup>336</sup> Erzsébet is ekkortájt menekülhetett tovább, és végül szűkebb páttriája felé vette az irányt: nem messze Karakószörcsöktől, a Devecser melletti Tüskeváron született. Itt várta be a frontot. Áprilisban tért csak vissza a romos Székesfehérvárra, novemberben jelentkezett szolgálatra az addigra részben helyreállított vasútnál.<sup>337</sup>

Arról, hogy mi történt ezek után a ruszin vasutassal, senki sem tudott hónapokig. A nyilasházból a csendőrségre kísért ember ügyéről a kihallgató csendőr – akit tiszthelyettesnek vélték a vasutasok – előre csak annyit árult el, hogy másnap kiviszik Seregélyesre. Ezután a két fiatal vasutas hónapokkal későbbi, rendőri kényszer alatt tett vallomása szerint a csendőr megverte a ruszint, és levitte a fogdába.<sup>338</sup> Ezeket a vallomásokat később – a rendőrségi verésre hivatkozva – visszavonták, és tagadták, hogy a ruszin vasutast a jelenlétükben megverték volna.<sup>339</sup> Bármelyik változat igaz, a csendőröktől ebben az időben az erőszak alkalmazása, a vádlottak verése korántsem állt távol, de számos esetben akkor sem kellett erőszakot

<sup>335</sup> Gy.-per 2. 19. Gy. Erzsébet vallomása. 1945. szeptember 10.

<sup>336</sup> Többben is visszaemlékeznek erre a kitelepítési akcióra és a várpalotai vonatok hamis hírére: pl. Shvoy 2002: 84.

<sup>337</sup> FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. Igazoló Bizottságának iratai. 5. d. MÁV-alkalmazottak, Gy. Erzsébet igazoló eljárása. 1945. december 1.

<sup>338</sup> Gy.-per 2. 28. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én; Gy.-per 2. 13. F. Sándor vallomása 1945. szeptember 12.

<sup>339</sup> Gy.-per 2. 42. 1945. november 27-i tárgyalás.

alkalmazniuk, amikor a bürokratikus szabályok alapján megalázó módon jártak el.<sup>340</sup> Még akár feltételezhető is, hogy a ruszin vasutast nem kellett kényszeríteni, alávetette magát a hivatalosnak tűnő intézkedésnek. A csendőrök későbbi leírása szerint valószínű, hogy az ügyben a tábori csendőrség járt el, mivel a fronton – aminek Székesfehérvár ekkor számított –, mint említettük, a tábori csendőrség is bekapcsolódott a (politikai) nyomozásba.<sup>341</sup>

Megverték vagy sem, másnap a ruszin vasutast visszavitték a faluba. Nem lehetett könnyű ismét kijutni a hatalmas hóban, ráadásul a közelben tovább folytatódott a német és szovjet páncélosok csatája.<sup>342</sup> A néhány hónappal későbbi eljárásban a szemtanúk arról számoltak be, hogy egy vagy két csendőr és két nyilas karszalagos január 28-án délelőtt megjelent a vasútállomáson, hogy kikérdezzék az állomásfőnököt. A későbbi visszaemlékezők közül egyedül az állomásfőnök fia állította, hogy látta őket: ő egyértelműen tábori csendőrökről beszélt, akik a nyakukban hordott tábla alapján könnyen felismerhetők voltak.<sup>343</sup>

A seregélyesi állomáson kikérdezték a vasutasokat, és az állomásfőnököt is az állomás épületében lévő lakásán, mit tudnak a ruszin váltókezelő viselt dolgairól. Később mindenki tagadta, hogy terhelő vallomást tett volna rá, ám a felelőst kereső perben, a háború után már mindenki tényként beszélt arról, hogy bútorokat lopott, és nőket szolgáltatott ki pénzért az oroszoknak. Vélhetően a nyilasokkal együtt „nyomozó” tábori csendőröknek sem mondhattak sokkal kedvezőbbet.

A csendőr(ök)nek és a két nyilasnak sietős lehetett a dolga. A per során felvett jegyzőkönyvek szerint 11 körül érhetek az állomásra, és négy óra múlva már meg is hozták a döntést.<sup>344</sup> A front is egyre közeledett, a páncélosok ágyúinak dörgése mind közelebről hallatszott. Az állomásfőnök fia, az akkor 14 éves Miklós arra emlékszik, hogy hallotta a lövést. A vasútállomással szemközt, a sínek túloldalán volt egy völgyyszerű mélyedés – ma házak állnak ott –, Miklós úgy tudja, azt mondták a ruszinnak, hogy menjen le oda. „És nemes

---

<sup>340</sup> Vö. a gettósításnál sem volt szükség minden esetben a csendőri erőszak alkalmazására. SZVL Kézirattár 304. Forró.

<sup>341</sup> Vö. Kovács 2010.

<sup>342</sup> Számvéber 2001.

<sup>343</sup> Gy.-per 2. 11. Várkonyi János vallomásában (1945. szeptember 6.) két csendőr és két nyilas szerepel, Gy 2. 44–45. M. állomásfőnöknek az 1945. november 27-i tárgyalás során tett vallomásában egy csendőr és két nyilas. M. állomásfőnök fia, aki szintén jelen volt, két csendőrről emlékszik, de határozottan tábori csendőrökre. Interjú M. Miklóssal.

<sup>344</sup> FML XXXIII. 90. Seregélyesi anyakönyvek. 1945. június 21. bejelentés szerint a halál január 28-án délután 3-kor állt be. A bejelentő valószínűleg az állomásfőnök volt.



egyszerűséggel fejbe lőtték. Na, most a húgom úgy emlékszik vissza, hogy az apámnak ezt végig kellett néznie.”<sup>345</sup>

Két nap múlva a közeledő front miatt az állomásfőnök és családja elhagyta a falut. Nem tudnak arról, ki és mikor temette el a ruszin vasutast. A falu lakói ekkortájt ásták meg a kastély oszlopai előtt a tömegsírt. A kastély a kertek alatt, a park hátsó bejáratán keresztül pár száz méterre van az állomástól. Az állomásfőnök e tárgyban, a vasutas üzletvezetőség számára májusban készített beszámolója szerint a temetésről „a kivégzést végrehajtó csendőrség intézkedett a község előljáróságánál”.<sup>346</sup> A fagyos földbe nem tudták eltemetni a halottakat. Volt, akit egy darabig ott hagytak, aztán tömegsírba temették; egyeseknek, akiket ismertek, a holttestét betették egy szekrénybe, amíg el nem tudták földelni. „Hát tudja, szekrénybe beletették őket, szekrénybe beletették a halottat. Háború után szedték elő őket, azt vitték ki a temetőbe. Napokon keresztül, egy hétig mindig a halottakat hordták! A pap kinn maradt a temetőbe, aztán...” – mesélte az akkor 12 éves seregélyesi H. István.<sup>347</sup> Seregélyesen a községi előljáróság ebben az időszakban igen zavarosan működött. A halott anyakönyvezésére csak nyár elején került sor az állomásfőnök bejelentése nyomán, aki le akarta zárni a halott személyi aktáját. Az aktát azonban bonyolultabb volt lezárni, mint az életet. Ahhoz, hogy Gy.-t a háborút követően a népbíróság a „tettesek” közé sorolja, áldozatának is úgy kellett viselkednie élete utolsó napjaiban, hogy nem menekült el és bizonyítani akarta a maga igazát. Azonban mi vihette az áldozatot arra, hogy önként bemenjen Gy.-vel a bosszúhadjáratot hirdető nyilasokkal teli Székesfehérvárra. Egyáltalán, ki volt az áldozat, mit tudhatunk meg róla a történeti forrásokból? Eleinte úgy tűnt, a válaszhoz hosszú kutatás után sem jutok el, mivel még az áldozat pontos nevét sem tudtam a népbírósági iratok alapján. Aztán a szerencse segített, ami oly sokszor fontos a történeti kutatás során, amikor a mindennapok köztörténetben elfeledettnek tűnő szereplői után kutatunk a levéltárak iratkötegeiben.

---

<sup>345</sup> Interjú M. Miklóssal. A kivégzés helyszínét megerősíti V. János 1945-ös nyomozati eljárás során tett vallomása. Gy.-per 2. 11. V. János 1945. szeptember 6-i vallomása az államrendőrségen.

<sup>346</sup> MÁV Irattár. Sz. László személyi anyaga. M. Miklós állomásfőnök jelentése 1945. május 10-én.

<sup>347</sup> Interjú H. Istvánnal.

## **2. Az idegen: az áldatozat cselekvési lehetőségei**

21 év telt el a ruszin vasutas kivégzése óta. Egy harmincas évei végén járó tanárember kérdezősködött Seregélyesen a háború alatt történekről. Bátyjával érkezett Kárpátaljáról Magyarországra. 1966-ban ő, a legkisebb fiú felkerekedett, hogy megtudja, mi történt a háború idején az apjával. Kárpátaljaiként hozzászokott és jókat mulatott azon, hogy a különböző fennhatóságok alatt mindig másképp hívták az iskolában, hol Györgynek, hol Jiřínek, hol Georgijnak, holott mindig ugyanabban a faluban élt.<sup>348</sup> A háború óta több mint két évtized telt el, így nem volt könnyű olyan embert találni, aki hallott az ügyről. Az állomás amúgy is messze volt a falutól, a vasutasok külön világot alkottak a falun belül.

Az állomás sem volt már a régi: az állomásfőnököt leváltották, a vasutasok zömét áthelyezték vagy nyugdíjazták, a forgalom lecsökkent.<sup>349</sup> Akkor még a faluban élt a 62 éves, eredetileg Heves megyei származású váltókezelő, Váradi János, aki közvetlenül a háború után a kevés szemtanú közé tartozott.<sup>350</sup> Nem tudni, találkoztak-e, de ő számított az egyik legidősebb vasutasnak. A látogatásról készített fényképek szerint mindenesetre György egyenruhás vasutasokkal is beszélt. Lányának elmondása szerint apjának annyit sikerült kiderítenie, hogy a ruszin vasutast többekkel együtt vitték Seregélyesre, majd kivégezték, és tömegsírba temették őket.<sup>351</sup> A tömeges kivégzést vagy a családi legendárium adta hozzá a történehez, vagy a legkisebb fiú nem találkozott a szemtanúval, mivel nem valószínű, hogy Váradi János a korábbi vallomásainak az ellenkezőjét állította volna. Seregélyesen egyetlen csoportos kivégzésről tudnak, amely 1944 decemberében, az „oroszok első bejövetelekor” történt: ekkor a környéken elfogott magyar hadifoglyok közül – akik között seregélyesi is volt – minden tizediket kivégeztek az egyik ház udvarán, azért, hogy megbosszulják két magas rangú szovjet tiszt halálát.<sup>352</sup>

---

<sup>348</sup> Interjú Sz. Leszjával, a kivégzett ruszin vasutas unokájával apja 1966-os seregélyesi látogatásáról

<sup>349</sup> Interjú M. Miklóssal és apjának, az állomásfőnöknek a megőrzött iratai.

<sup>350</sup> Váradi János 1904-ben született, földműves, római katolikus, tősgyökeres káli (Heves megye) családba, és csak 1974-ben halt meg Seregélyesen születési anyakönyve utólagos bejegyzése szerint. MNL Heves Megyei Levéltára, XXXIII-1/a 110. Születési anyakönyvek másodpéldányai.

<sup>351</sup> Interjú Sz. Leszjával.

<sup>352</sup> Interjú S. Gyulával, H. Istvánnal, B. Vincénével.

A ruszin vasutas családja a háború végén (1945 nyarán vagy őszén)<sup>353</sup> levelet kapott Magyarországról, ahová a családfőt a háború elején a vasút áthelyezte. A levélben található „Igazolvány” című dokumentumot tanúként két vasutas, az állomásfőnök és az állomás másik váltókezelője írta alá a falu jegyzője mellett, 1945. június 21-én, és azt tanúsította, hogy a ruszin vasutast (akinek nevét nem tudták helyesen leírni, ám születési dátumát és helyét igen) „a székesfehérvári nyilas csendőrség 1945. január 28-án a seregélyesi állomáson hazafiatlan magatartása miatt agyonlőtték” (sic!).<sup>354</sup> A levél megírásának időpontját befolyásolhatta, hogy csak nyár elején, június 21-én jegyezték be a falu halotti anyakönyvébe a háború alatt elhunyt férfi adatait, és lehetséges, hogy hivatalból értesítették a hozzátartozókat Beregszentmiklóson, ahol a férfi született. A halálesetet valószínűleg az állomásfőnök jelentette be, ám a jegyző magának a halottnak a nevét írta be a haláleset bejelentőjeként – talán azért, hogy senki se kerüljön bajba miatta. Mindenesetre hivatali előírás volt arra, hogy halálesetkor a halott családját értesíteni kell.

A ruszin vasutas 1892-ben Beregszentmiklóson született, még a Monarchia idején, és 1916-ban ott is kötött házasságot, egyéves katonai szolgálat után. Az első világháborút követően már a Szolymai járásban, Kishídvégen (ukránul Paszika, Bereg megye) élt és gazdálkodott, a vasútállomás mellett. Az unoka emlékei szerint cseréptetős házuk volt földdel, közepes méretű gazdaságot vezetett, béressel és több tehénnel. Halálhíre ott érte családját, hét élő gyermekét 1945-ben (a falu Szentmiklóstól csak nyolc kilométernyire fekszik, a postás – helyi vasutásról lévén szó – ismerhette őket).

A leszármazottakat nem volt könnyű megtalálni, mivel az ügyében indult nyomozás során senki sem tudta pontosan leírni a ruszin vasutas nevét. A seregélyesi vasutasok 50 év körülire és nőtlennek gondolták,<sup>355</sup> és az állomásfőnök fia szerint – aki emlékezett rá – kémnek is hitték, mert akcentussal beszélt magyarul.<sup>356</sup> Azt senki sem tudta róla az iratok és visszaemlékezések alapján, hogy otthon földje és hét gyermeke volt.

---

<sup>353</sup> Azt, hogy mikor kapták meg a levelet, nem lehet kideríteni, mivel a borítékot nem őrizték meg, a gyerekek közül is már csak a legkisebb él.

<sup>354</sup> A levelet Sz. Leszja bocsátotta rendelkezésemre. A levélben a végződéssel írják az magyarul hivatalos a-ra végződő nevet, tehát valójában csak egy másik írásos változatát használják.

<sup>355</sup> Gy.-per 2. 44. M. Miklós állomásfőnök vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.

<sup>356</sup> M. Miklós, az állomásfőnök fiának visszaemlékezése.

A MÁV iratai között az Sz. betűnél tárolt személyi lapok utolsó doboza tartalmazta a ruszin vasutas személyi lapját, amelynek azonosításában a halálozás és a születés dátuma segített. A családot a viszonylag ritka név alapján találtam meg Opauszki István levéltáros segítségével, akkor, amikor több száz Sz. betűs személyi karton átnézése után már majdnem feladtuk a keresést. Szerencsémre a több tucat unoka közül néhányan Magyarországon élnek, ketten Budapesten, akikkel tudtam találkozni, és akiknek a segítségéért hálás vagyok. Egyikük, aki a családtagok szerint a legjobban hasonlít az egykori nagymamára, a ruszin vasutas feleségére, orvos lett, és az egyik legnagyobb budapesti bevásárlóközpont felső szintjén dolgozott, amikor először találkoztunk: őt is nagyon érdekelte az ügy. Édesapja közel öt évtizeddel korábbi nyomozásával kapcsolatban arra is emlékezett, hogy a legidősebb fiú azt mondta, inkább ne bolygassák az ügyet, hátha olyasmi derül ki, amiről jobb nem tudni. Még azt is hallotta, hogy hátha azok, akiket kivégeztek, loptak valamit – ugyanis a családban úgy kezelték az ügyet, mintha többeket végeztek volna ki egyszerre.<sup>357</sup>

A MÁV Irattár jelentős része digitalizált a folyamatban lévő ingatlanviták miatt (így a perekhez gyorsabban elő lehet keresni a MÁV tulajdonjogát bizonyító iratokat), a személyi iratok nem, viszont ezekből igen részletesen rekonstruálható egy-egy vasutas pályája, amit kiegészítettem az unokák elbeszéléseiből megtudottakkal. A ruszin vasutas két fivérével nőtt fel Beregszentmiklóson (ukránul Csinagyijovo v. Chynadiyovo), Munkácstól alig több mint tíz kilométerre, a kárpátaljai szempontból Európa „igazi” földrajzi középpontjának tekintett Terebesfejérpataktól (ma: Gyilove v. Dilove) pedig 150 kilométerre északnyugatra (ezt a „földrajzi középpontot” még a Monarchia Térképészeti Intézete állapította meg).<sup>358</sup> A legenda szerint II. Rákóczi Ferenc a szentmiklósi várkastélyban töltötte a száműzetésbe vonulása előtti utolsó éjszakát, és itt, a Munkács környéki falvakban vált legkorábban uralkodóvá a ruszin (rutén) nyelv. Az 1910-es népszámlálás szerint a ruszinok zöme, 89%-uk mezőgazdaságból élt, mindössze 1%-uk lakott városban, csak minden hetedik tudott írni-olvasni, és az iskolaköteles gyerekek alig több mint fele járt csak iskolába.<sup>359</sup> A Munkácsot átszelő vasútvonal megépítése a századforduló előtt a földművelő ruszinoknak elsősorban nem a modernitást, hanem új munkalehetőséget jelentett helyben. A másik lehetőség sokak számára a kivándorlás volt. A

---

<sup>357</sup> Interjú Sz. Leszjával.

<sup>358</sup> Fedinec 2015: 14.

<sup>359</sup> Zseliczky 1998: 19.

századfordulón a kivándorlás Amerikába a ruszinok körében igen nagy méreteket öltött, amit – eltúlozva – a későbbi területrendezések során politikai érvként is felhasználtak.<sup>360</sup>

A magyarul anyakönyvezett Sz. László, vagy ahogy a családban hívták, Vaszil, négy elemi végzettségű, és 18 éves koráig a gazdaságban dolgozott. Csak 1912-ben lépett a Magyar Államvasutak szolgálatába vasúti segédmunkásként, ám rá két évre az első világháború kezdetén már el is vitték katonának. 1915 őszéig gyalogosként szolgált egy vadászzászlóaljban.

A háborúból visszatérve ismét a vasútnál szolgált, 1915-től segéd-váltókezelőként, majd 1919-től váltókezelőként Kishídvégen. Hazatérése után alig egy évvel megnősült, és 1917 januárjában megszületett első lánya, Anna, az ezt követő év őszén pedig első fia, akit róla neveztek el: a magyar hivataloknak bediktált adatok szerint Lászlónak, másutt Vaszilnak (Vasilként írva) vagy Ladislavnak. Ezt követően évente, két évente születtek a gyerekek egészen 1931-ig: összesen kilenc, akik közül az egyik újszülöttként meghalt.<sup>361</sup> A család otthon „ruszin nyelven” beszélt, az egyik unoka is úgy emlékszik, hogy a nagyszülei maguk között a ruszint használták, ő pedig „kevert ukrán” nyelven beszélt a nagyanyjával.<sup>362</sup>

Vaszil ugyanabban a faluban élt, ugyanazon az állomáson dolgozott, amikor 1922-ben, majd 1923-ban ismét kérvényeznie kellett, hogy a Csehszlovák Államvasutak továbbra is alkalmazza (1919-től hivatalosan már a cseh államvasutak alkalmazottja). Bár jogilag a terület 1919 óta Csehszlovákiához tartozott, amit a trianoni szerződés 1920-ban szentesített, ám a kárpátaljai közigazgatás 1922-ig katonai parancsnokság alatt állt, ezért Vaszil hűségét sem kérdőjelezték meg. Amikor a csehszlovák kérdőív miatt 1923-ban megkérdezték, nyelvtudásként sorrendben elsőnek az orosz, majd a cseh és magyar nyelvet diktálta be. 1927-ben, amikor ismét kérdezték, a cseh nyelvet felcserélte a szlovákkal, ám a sorrend ugyanaz maradt. A ruszin vagy ukrán nyelvtudást egyszer sem írták be, mintha ilyen nyelvek nem léteznének, holott odahaza vélhetően ruszinul beszéltek. Ebben az időben a kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv is a ruszin volt, ám azt elsősorban a magánéletben és a helyi oktatásban használták.<sup>363</sup>

---

<sup>360</sup> Uo. 21.

<sup>361</sup> MÁV Irattár, Sz. László szolgálati aktája (a továbbiakban Sz.-akta).

<sup>362</sup> Interjú Sz. Leszjával.

<sup>363</sup> Sz.-akta. A Csehszlovák Államvasutak által készített aktát 1940-ben átvette a Magyar Királyi Államvasutak, és csatolták a szolgálati táblázathoz. Fedinec – Vehes (szerk.) 2010: 562. Ezen akart változtatni a magyar kormányzat később a kettős nyelvhasználat hivatalos elvének bevezetésével: 1939-től hivatalosan magyar és

Bár a Beregszászi járásban kevés kivétellel az összes falu színmagyarnak volt tekinthető, és az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi körzet déli feléről hasonló mondható el, ez korántsem igaz Vaszil lakóhelyére, a Szolyvai járásra.<sup>364</sup> Az 1910-es népszámlálást előszeretettel idézők Kárpátalja közigazgatási területét nyelvi-etnikai egységként kezelve átveszik a korabeli hivatalos statisztika adatait: a lakosok több mint fele ruszin (54,5%), csak kevesebb mint harmada (30,6%) magyar, míg a német 10,6%.<sup>365</sup> A családok közötti keveredést, az egy-egy faluban elszigetelt nyelvi közösségek jelenlétét, a falvak és járások közötti számottevő különbségeket ez a statisztika mind-mind elfedi. Az 1910-es népszámlálás például a magyar vagy más zsidókat számba sem vette, mivel az etnikum meghatározásában az anyanyelvet vették alapul – ami egy többnyelvű helyi közösségben módfelett kérdéses módszer.<sup>366</sup> A Csehszlovákiához tartozás idején különösen a városokban és a nagyobb településeken csökkent a magyarok aránya, ami nem csupán az etnikai identitás állami befolyásolásának lehetőségét, hanem a statisztikai felvételek elvárásainak megfelelni kívánó lakosok alkalmazkodóképességét is jelzi.<sup>367</sup>

A magyar csapatok 1939-es bevonulását a ruszinok és Vaszil családja sem euforikus visszatérésként élték meg az anyaországához. Nem csupán azért, mert a környékbeli falvak szegénysége tovább mélyült, de a „visszatérést” kísérő magyar kegyetlenkedések tartós emlékezete miatt sem.<sup>368</sup> 1939 után az immár hétgyermekes<sup>369</sup> Vaszil ugyanott, Kishídvégen szolgált váltókezelőként, és továbbra is dolgozott a gazdaságában. A család a harmincas évek elején cseréptető, nagy parasztházat épített, ahová a háború alatt német katonákat is beszállásoltak. Vaszilnak a magyar bevonulás után ismét bizonyítania kellett hűségét a régi-új államvasúthoz: most jó pontnak számított, hogy vasutas-pályafutását még a magyar vasutaknál kezdte (igaz, ugyanabban a faluban). A mindkét okiratban görög katolikusként szereplő vasutas nyelvtudásnak első helyen már a magyart diktálta be, majd hozzátette, hogy beszél ruszinul,

---

„magyar–orosz” (vagyis ruszin) nyelven is fordulhattak a helyi lakosok az állami és önkormányzati hivatalokhoz. Fedinec 2015: 130.; a nyelvhasználatról uo. 102–104.

<sup>364</sup> Zseliczky 1998: 13.

<sup>365</sup> Vö. Fedinec – Vehes (szerk.) 2010: 563.

<sup>366</sup> Uo. 569.

<sup>367</sup> Uo. 576.

<sup>368</sup> A két háború közötti kárpátaljai szegénységről, az élelmiszer-ellátás háború alatti romlásáról és a magyar kegyetlenkedések emlékezetéről: Fedinec 2015: 27–29, 47–49, 88.

<sup>369</sup> Ilona 18 évesen, 1938-ban halt meg tébécében. Interjú Sz. Leszjával.

szlovákul, lengyelül, legvégül a korábban első helyen szereplő oroszot említette. A nyelvek írásbeli ismerete között a lengyel helyett a csehet tüntette fel a négy elemít végzett, ekkor 48 éves váltókezelő.<sup>370</sup>

Az újraírt életrajzok új magyarokat és új magyar tisztviselőket szültek Kárpátalján: „a visszacsatolást követően 44% volt a magyar tisztviselők aránya, noha a magyarok még az 1941-es népszámláláskor is csupán a népesség tizedét alkották.”<sup>371</sup> Vaszil valószínűleg már azt is számolta, hány éve van hátra a nyugdíjig, ami a vasutas állás egyik legnagyobb előnyének számított. Vaszil 1912-ben lépett vasúti szolgálatba, és a bevonulása évét leszámítva végig ott dolgozott, ezért 1940-ben 28, 1944-ben pedig már 32 év szolgálati idővel rendelkezett. A nyugdíjhoz 36 szolgálati évre volt szüksége, vagyis ekkor már csak négy évet kellett volna szolgálnia.<sup>372</sup>

Vaszilnak a magyar megszállás miatt nem csupán új kérvényt kellett írnia, hogy közel 30 év munkaviszony után megtarthassa állását, hanem alkalmazkodnia is kellett az új vezetőkhez és utasításokhoz. Minden közalkalmazottnak és köztisztviselőnek igazolási eljárásban kellett részt vennie.<sup>373</sup> Bár a háború alatt később beszállásolt németekről jó emlékek maradtak a családban, a magyarokat nem várták tárt karokkal, mint ahogy a ruszinok is megbízhatatlannak számítottak a magyarok szemében. Az „ukránizmus” mellett a ruszin önállósodási törekvéseket is elsősorban a németek használták fel, ezért a ruszinok egyik szövetségesének a németek számítottak a lengyelekkel, szlovákokkal és a magyarokkal szemben – még ha a magyar területi követeléseket a németek saját céljaikra is fel tudták használni.<sup>374</sup> Egy ruszin vasutas számára a revízió az egzisztenciális kiszolgáltatottság növekedését és az új magyar főnökök általi megalázást jelentette. Az elmenekült „csehszlovák hivatalnokok” lakóházaiba a magyar katonai és csendőrparancsnokok költöztek be, ezzel is jelezve, ki és milyen eszközökkel uralkodik.<sup>375</sup> Ez korántsem meglepő, hiszen „a magyar

<sup>370</sup> Sz.-akta. Szolgálati táblázat. 1940. október 12.

<sup>371</sup> Fedinec 2015: 97.

<sup>372</sup> *Fővárosi Közlöny* 64. november 2. 2497.

<sup>373</sup> Fedinec 2015: 97.

<sup>374</sup> Vö. Zseliczky 1998: 40.; ill. Tilkovszky 1967: 148.

<sup>375</sup> Vö. MÁV Irattár 11584/1939. Munkács Határalagútnál lévő nyaralóházak tárgyában; 6797/1939. Om Miskolc. Vikkendházak (sic!) elfoglalása tárgyában; 13179/1939. A kisszolyvai határalagút menti vikkendházak ügyében; 14604/1939. Ig Kassai Kirendeltsége, Kassa, Munkács-országhatár közötti vasúti területen lévő vikkendházak tulajdonjoga.

kormány elsősorban a magyaroknak akart kedvezni. [...] Csak azok tarthatták meg állásukat, akiknek a magyar nemzethez való hűségét, lojalitását és politikai megbízhatóságát megkérdőjelezhetetlennek ítélték” – ahogy Fedinec Csilla írja.<sup>376</sup>

A Kárpátalján létrejövő magyar katonai közigazgatás kifejezetten rossz emlékként él Vaszil családjában. A vasutas unokája szerint akkortájt „a magyarok voltak a legrosszabbak. Tehát a magyar rezsim volt a legrosszabb az emberekre nézve. A leginkább, akik lenézték, lekezelték az embereket, magyarok voltak. A magyar csendőr, hogy mit csinált, hogy bánt az emberekkel.” Egy magyar százados, Szentpály Imre írta a katonai rendfenntartók mellett a Kárpátalján rögtön bevetett magyar kémelhárítók (köznyelvben térképesek) kapcsán: „Nem tudják megérteni, hogy a katonás csendőrség és rendőrség mellett hogy működhetik még egy civil ruhás intézmény, amelyik nyomoz, letartóztat, sőt véresre ver tisztára besúgás alapján embereket. A besúgás, mint mondják, nagyon elburjánzott, akinek ellensége van, azt feltétlenül beárulják a térképeseknek. A besúgás elég néhány napi letartóztatáshoz és legalábbis megveréshez.”<sup>377</sup>

A besúgás és a feljelentés nem csupán a magyar bürokrácia tradicionális eszközei közé tartozott.<sup>378</sup> A magyar uralom negatív fogadtatása nem azt jelentette, hogy bárki a cseheket sírta volna vissza, sokkal inkább azt, hogy Kárpátalján „megerősödött az ukrán összetartozás tudata, amit a német nemzetiszocialista szervezetek is szítottak”.<sup>379</sup> A magyar hivatalok által bátorított besúgás és kegyetlenkedések így éppen ellenkező hatást váltottak ki: nem a lojalitást, hanem az etnikai alapú szolidaritást és szembenállást erősítették. A németek itt tehát szövetségesnek is számíthattak a magyarok kegyetlenkedéseivel szemben.

Bár a magyar kegyetlenkedést egyes hivatalnokok igyekeztek visszaszorítani, a katonaság elsődleges célja – mivel a területért harcolniuk kellett – a terület „megtisztítása” volt, így a fegyveres ellenállók számára táborokat hoztak létre, ahol a foglyokkal kegyetlenül bántak.<sup>380</sup> Hogy a magyar kormányzatról pozitívabb kép alakuljon ki, a magyar szervezetek segélyakciókat indítottak, szezonmunkát ajánlottak az alföldi aratásnál, a helyi közmunkáknál, és az Országos Gyermekvédő Liga 300 ruszin gyereket nyaraltatott a Balatonnál, demonstrálva, hogy a ruszinok nem ellenségek, hanem barátok. A lakosság félelemben tartása, a

---

<sup>376</sup> Fedinec 2015: 96.

<sup>377</sup> Idézi Brenzovics 2004: 88.

<sup>378</sup> Ezt erősíti meg: Fedinec 2015: 61.

<sup>379</sup> Uo. 147.

<sup>380</sup> Brenzovics 2004: 88.



bebörtönzések és kínzások azonban maradandóbb nyomot hagytak a családok emlékezetében, mint a gyermektáborok.<sup>381</sup> Ráadásul a vasúti közlekedés megerősítése magyar nézőpontból kulcskérdésnek számított, miközben az amúgy is szegény vidék élelmszer-ellátása a vasúti közlekedés elégtelensége miatt is akadozott.<sup>382</sup> Mindezek folytán a vasútnál dolgozók fokozott ellenőrzésnek, „vegzásásnak” voltak kitéve.

Kárpátalján a polgári közigazgatás kialakítása 1939 második felében egybeesett a Lengyelországot megszálló szovjet csapatok elől menekülő, mintegy 140 ezer lengyel menekült fogadásával. A szovjet csapatok közelsége miatt az a pletyka terjedt, hogy hamarosan bevonulnak Kárpátaljára. A ruszinok örömmel látták volna őket a magyar csendőrök helyett: vörös zászlókat tűztek ki, röplapokat terjesztettek. Az itt élők azért is elégedetlenkedtek, mert a Magyarországhoz csatolástól remélt életszínvonal-emelkedés helyett – amely reményt a magyar propaganda is táplálta – erős életszínvonal-csökkenés következett be. Erre született a feljelentésben és eljárásban rögzített kénrím: „Amíg Beneš volt az apánk, selyem volt a gatyánk / Amióta Horthy az apánk, kilátszik a f...unk.”<sup>383</sup> Az elégedetlenségre adott reakcióként a magyar csendőrség és rendőrség kibővítette kárpátaljai informátorhálózatát, minden ruszin gyanús volt, és mindenki írhatott feljelentést.<sup>384</sup>

Vaszil idősebb gyermekei tanítónak vagy tanárnak tanultak (a közeli Munkácson ruszin nyelven tanítóképző működött), és 1939-ben már fiatal felnőttek voltak (20-22 évesek).<sup>385</sup> A tanítónak-tanárnak nevelt ruszinok különösen gyanúsak számítottak a magyar közigazgatás szemében, mivel az új, nacionalista helyi értelmiséget testesítették meg. Az ukrán érzelmű tanítók egy részét internálták, a pedagógusokat – mint potenciális bajkeverőket – rendszeresen zaklatták és megfigyelték. A magyar csendőrök néha fegyveresen jelentek meg az osztályokban, és mivel ruszinul nem tudtak, magyarul tettek megjegyzéseket az óra menetére, de előfordult, hogy tettelesen inzultálták a tanítókat. A tanév végén szabadságolás helyett kötelező volt magyar nyelvtanfolyamra utazniuk távolra otthonuktól, az ország belsejébe, rendszeresen igazolási eljárásnak vetették alá őket, és a tiszta ruszin falvakban is magyar osztályokat indítottak.<sup>386</sup>

---

<sup>381</sup> Uo. 90.

<sup>382</sup> Fedinec 2015: 54–55.

<sup>383</sup> A magyarokkal szembeni elégedetlenség megnyilvánulásai között idézi: Ablonczy 2004: 155.

<sup>384</sup> Brenzovics 2004: 97–98, 101.

<sup>385</sup> Interjú Sz. Leszjával.

<sup>386</sup> Brenzovics 2004: 102.

Munkács – amelynek vasútállomásán Vaszil akkor már 14 éve kezelte a váltót – a magyar állambiztonság szemében veszélyes helynek számított. A hierarchikus társadalomképpel rendelkező magyar kémelhárítók nem szerettek volna falvakban megtelepedni – holott egyes településeken jóval nagyobb volt a ruszinok aránya –, ezért Ungvár mellett Munkácsot, Husztot és Beregszászt tartották a nemkívánatos szellemi mozgalmak központjának.<sup>387</sup>

A váltókezelő gondatlanságból is igen nagy károkat okozhat, hát még szándékosan. Feladata, hogy beállítsa a vonatok, tolatások vágányútját, folyamatos figyelmet igényel, és ez még az 1990-es években is nehéz fizikai munkának minősült. A váltókezelő munkaideje 70-80%-ában állt, járkált, az állítókart törzzsel, nehéz erőfeszítéssel mozgatta – néha csak két személy együtt volt képes átállítani a váltót, ami az időjárástól és a váltó műszaki állapotától is függhetett (pl. fagyás vagy rozsdásodás miatt). Egyes munkafázisokat kényszerteresthelyzetben kellett végeznie, pontosan, időre, mielőtt a vonat odaér.<sup>388</sup> A munka jellege ráadásul elszigetelte a váltókezelőt az állomás többi vasutasától: az állomástól távolabb, a váltóknál felállított őrházakban jutott hely neki, akár éjjel-nappal, beosztástól függően – egész nap egyedül, némán, mint a Kárpátok pásztora.

A kárpátaljai vasutasok igen könnyen váltak a katonai, majd polgári közigazgatás céltábláivá, hiszen politikai szempontból bizalmi állásról volt szó. A MÁV Irattárban számtalan eset található, amikor egyszerű politikai kijelentések miatt eljárást indítottak egy kárpátaljai vasutas ellen, akit el is bocsátottak állásából. Például a munkácsi állomáson dolgozó egyik ruszin (a hivatalos iratok szerint „magyar–oroszlányanyelvű”)<sup>389</sup> pályamunkás ellen 1939 decemberében feljelentés érkezett, miszerint azt mondta: „Isten ne adja, hogy az oroszok addig bejöjjenek, míg ő a betegsége utáni járulékot fel nem veszi, mert a magyarok bolondok, neki több esze van, csak fizessék ki a pénzt a magyarok, azután jöhetnek az oroszok”; majd „bolond magyarok, adtak pénzt, szarom nekik”. A feljelentés miatt a pályamunkást elbocsátották

---

<sup>387</sup> Necze 2004: 126.

<sup>388</sup> A vasúti szaknyelvben kitérőnek hívják a köznyelvben váltóként emlegetett szerkezetet. A váltókról (kitérőkről): Czére – Varga 1977: 176–185, 193–197, 202.

<sup>389</sup> A ruszinokat önálló népként ábrázolni igyekvő, így identitásukat az ukrán összetartozás-érzéssel szemben erősíteni szándékozó hivatalos magyar politika már a népcsoport nevének meghatározása során számos problémába ütközött. Oficinskij 2010: 179.; ill. Fedinec 2015: 102–104.

állásából, és a kassai királyi ügyészség vádat emelt ellene. A vádiratot a szolyvai magyar rendőrkapitány küldte meg az államvasutaknak, abban a járásban, ahol Vaszil is lakott.<sup>390</sup>

A fennmaradt vasúti felvételi kérelmek nyelvét áthatja annak reprezentálása, hogy a felvételt kérő és családja évtizedek óta hűséges a magyar nemzethez.<sup>391</sup> A politikai megbízhatóság és az etnikai hovatartozás szinonimává vált. A magyar nyelv használata a hűséget, az alázatot és az együttműködést jelképezte a magyarokkal. Mikor Teleki Pál miniszterelnök motorvonatán 1939-ben bejárta Kárpátalját, nem messze Vaszil lakhelyétől, a Szolyva melletti Polena községben hatvan koronát adott egy ruszin családnak, mert a családfő szépen beszélt magyarul<sup>392</sup> – egy olyan térségben, ahol a többség ruszin volt. A kettős nyelvhasználat jutalmazása a hivatalokban fel sem merült.

Mindezek után nem meglepő, hogy 1940. június 26-án a honvédelmi miniszter megkeresésére Horthy Miklós kormányzó elrendelte: „Kárpátalja területéről valamennyi rutén nemzetiségű vagy érzelmű, volt [CSD] alkalmazottat hat héten belül át kell helyezni, illetve őket törzsalkalmazottakkal ki kell cserélni.”<sup>393</sup> Horthy Kárpátalja kapcsán egyébiránt a legjobban akkor aggódott, amikor az intenzív fakitermelés miatt veszélyeztetve látta a visszaszerzett vadászmezők vadállományát, ami által csökkent a terület vonzereje. „Nem szoktam hazabeszélni – írta levélben Kozma Miklós kormányzói megbízottnak –, de persze fontos idegen államférfiak meghívása medvére vagy egy jó bikára többet ér, mint a legjobb diplomata 20 évi ügyes munkája.”<sup>394</sup> A kormányzó e levél születése után néhány hónappal az 1941-es Kamenyec-Podolszkijba irányuló vagy az 1944-es kárpátaljai deportálások (Auschwitzba) ellen egyetlen szót sem szólt, holott a KEOKH<sup>395</sup> és a Belügyminisztérium pontosan tájékoztatták. A kárpátaljai medvék sorsa az iratok alapján jobban izgatta, mint annak a több mint százezer embernek a sorsa, akiket a magyar adminisztráció és csendőrség „kitoloncolással” a halálba küldött a megszállt területről.<sup>396</sup> A tömeggyilkossággal végződő

<sup>390</sup> MÁV Irattár 18061/1940 és 22415/1940. Bubinszki János pályamunkás ellen kiadott vádirat.

<sup>391</sup> Pl. MÁV Irattár 18172/1941. Berán Ferenc szolyvai lakos visszavételét kéri.

<sup>392</sup> Ablonczy 2004: 151. A kormányzó levele 1941. március 7-i datálású.

<sup>393</sup> MÁV Irattár 319/1940. Üv. Debrecen. Kárpátaljai áthelyezések (1940/27). 72/1940. Eln. szám alatt.

<sup>394</sup> Idézi: Ablonczy 2004: 150.

<sup>395</sup> Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

<sup>396</sup> A deportálások (a KEOKH korabeli szóhasználatával „idegenrendészeti eljárások”, amely kifejezés a felelősség eltussolását is szolgálta) 1941-ben 18 500 embert érintettek. 1944-ben különböző források alapján 85–87 ezer főre tehető azoknak a száma, akiket a magyar hatóságok Kárpátaljáról Auschwitzba deportáltak. Fedinec – Vehes

deportálásokat a magyar kormány rendelte el „idegenrendészeti eljárás” keretében, a kitoloncoltak kétharmada a magyarok által megszállt kárpátaljai területről származott.<sup>397</sup> Fejér megyéhez képest – ahová végül 1944 végén Vaszil került – Kárpátalján az erőszak már jóval korábban mindennaposá vált, kezdve a magyarok 1939-es erőszakos cselekedeteivel, folytatva az „idegenek” – zsidónak minősített állampolgárok és háborús menekültek – 1941-es deportálásával.

A kormányzónak a ruszin vasutasok áthelyezéséről szóló, 1940 nyarán született rendelete nehéz helyzetbe hozta a Magyar Királyi Államvasutak vezetését. Az igazgatóság a szolgálat alóli felmentéseket úgy szabályozta, hogy a családos alkalmazottak az iskolai év kezdetén már új állomáshelyükön legyenek.<sup>398</sup> Így helyezték át 1940. szeptember 4-én Vaszilt is Munkácsról a Győr melletti Nagyszentjánosba, 500 kilométerrel nyugatra. Annak a logikáját talán a vasutasok sem nagyon értették, hogy például egy ruszin vasutas miért válik attól megbízhatóbbá, hogy az áthelyezéssel elszakítják a családjától, és nyelviileg idegen közegbe kerül. A földet is művelő családban – ahol a legkisebb gyerek az áthelyezéskor épphogy csak 9 éves volt – nem emlékeznek arra, hogy felmerült volna a gondolat, esetleg követik Vaszilt új állomáshelyére, hiszen az nagyon messze volt.

A családnak szerencséje volt, hogy nem követték a vélhetően a nyugdíj elvesztésétől is tartó családfőt, Vaszilnak azonban nem volt szerencséje, hiszen az áthelyezéseket rövidesen, augusztus 1-jén felfüggesztették, így több ruszin vasutas otthon maradhatott. A Magyar Királyi Államvasutak Igazgatósága már a rendelet végrehajtásának szabályozásakor – a munkaerőhiány miatt – érezhetően ódzkodott a feladattól, a kapott hathetes határidőt saját hatáskörben két héttel, szeptember 30-ig megtoldta.<sup>399</sup> A rendelet után bő egy hónappal a kárpátaljai kormányzói bizottság a tömeges áthelyezések felfüggesztését kérte, s ezt augusztus 1-jén sikerült is elérniük. Arra hivatkoztak, hogy „az áthelyezésre kiszemeltek között sok jó magyar érzelmű és sok olyan alkalmazott van, ki ez idő szerint illetményeiből megélni és családot fenntartani nem tud”. Ennek ellenére Kárpátalján a felfüggesztést követően is csak

---

(szerk.) 2010: 186–190. A vadászat jelentősége a magyar politikai elit számára elsősorban férfias attribútumaiban rejlett. Bővebben: Majtényi 2010.

<sup>397</sup> Fedinec 2015: 162–163.

<sup>398</sup> MÁV Irattár 290/1940. Bánhegyi István. Áthelyezések Kárpátalja területéről. A Magyar Királyi Államvasutak igazgatóságának bizalmas levele valamennyi üzletvezetőségnek. 1940. július 24.

<sup>399</sup> Uo.

azok a vasutasok maradhattak, akiknek nemzetisége az igazolások után egyáltalán nem volt kétséges.<sup>400</sup>

A személyzet pótlása Kárpátalján komolyan veszélyeztette a vasúti forgalmat, ezért a fenti felfüggesztésre hivatkozva a vasutak Debreceni Üzletvezetőisége 1940. augusztus 5-én kérte a kárpátaljai áthelyezési rendeletek hatálytalanítását.<sup>401</sup> A munkácsi vasútvonal ráadásul hadászati szempontból is stratégiai fontosságú volt. Az áthelyezések felfüggesztése Vaszilt már nem érintette, őt addigra kinevezték a nagyszentjánosi állomásra. Ahogy a családban emlékeztek rá, „el kellett mennie Magyarországra dolgozni, és onnan vissza-visszajárt haza”.<sup>402</sup> A családi emlékezetben a katonai-polgári közigazgatás alatt álló Kárpátalja nem vált az ország integráns részévé, még a háború után Magyarországra áttelepült családtagok szemében sem. A visszacsatolás a ruszin család emlékezetében – annak ellenére, hogy jól beszéltek magyarul – magyar megszállásként maradt fenn, amely miatt a nagypapának el kellett mennie „másik országba” dolgozni. Persze emiatt a teljes család dühös volt.

A nagyszentjánosi állomást a munkácsi után Vaszil kicsinek találhatta (a seregélyesi is ekkora volt), a Győr mellett fekvő, egyre inkább ipari „alvófaluvá” váló, katolikusok által lakott község lakói pedig távolságtartással méregethették a nem magyar anyanyelvű, szláv akcentussal beszélő Vaszilt. A szeszgyár és a helyi malom alkalmi munkavállalói miatt azonban az idegenek nem voltak teljesen szokatlanok errefelé. Vaszil munkájával nem lehettek elégedetlenek az állomáson, mivel nem hagyták ki az általános illetményszabályozásból (fizetésemelésből); fizetése az áthelyezés után három hónappal 155 pengőről 175 pengőre emelkedett. Egy év múlva áthelyezték ugyancsak váltókezelőnek az aprócska Zalaszentjakabra,<sup>403</sup> még távolabbra otthonától. 1943 tavaszán aztán a jóval nagyobb Paksra került,<sup>404</sup> ahol ugyanazon a nyáron jelentősen, 241 pengőre emelték a fizetését (amely még így is alig tartott lépést az ezekben az években 25% körülire becsült inflációval).<sup>405</sup> Ekkoriban még időnként hazautazhatott: erről az időszakról maradt fenn az a családi történet, hogy a legkisebb fiúnak hegedűt vitt ajándékba Magyarországról, amelyet a család nagy becsben tartott.

<sup>400</sup> MÁV Irattár 319/1940. Üv. Debrecen. Kárpátaljai áthelyezések. Pro Memoria.

<sup>401</sup> Uo. Déli Üzletvezetőiség. Debrecen, 1940. augusztus 5.

<sup>402</sup> Interjú Sz. Leszjával.

<sup>403</sup> Zalaszentjakabon 1941-ben mindössze 138 lakóház állt, igaz, majdnem mind cseréptető volt. 1941. évi népszámlálás: 144.

<sup>404</sup> Pakson 1941-ben 2303 lakóházat számláltak. Uo. 110.

<sup>405</sup> MÁV Irattár. Sz. László szolgálati táblázata. Az 1941–1943 közötti infláció mértékéről: Botos 2016: 167.

A front közeledtével a hazalátogatás is lehetetlenné vált. Vaszilt 1944. november 1-jén a Tolna megyei Bölcskére helyezték,<sup>406</sup> onnan menekült még ugyanabban a hónapban a közeledő front elől a közeli Seregélyesre, ahol – bár a rakodóvágány miatt szükség volt váltókezelőre – már csak ideiglenes munkára osztották be. Ezért mondhatták róla később vasutas társai, hogy „málházó” – a vasutas-hierarchiában ez számított az egyik legalacsonyabb rangnak, amelyhez alig kellett képzettség. Vaszil joggal lehetett dühös, amikor – mint minden jel arra utal – neki nem adták ki háromhavi bérét előre december 4-én, a front közeledte miatt, mint társainak. Ennek az is oka lehetett, hogy éppen akkor menekült Bölcskéről Seregélyesre, ahol az állomásfőnök szerint csak december 9-én állt szolgálatba, előtte Budafok–Hárosra osztották be, de csak néhány napra.<sup>407</sup> Valószínűleg idegenként a helyét kereste, és menekült a front elől: egyik állomásról a másikra próbált kerülni, végül már csak azért, hogy kifizessék a járandóságát – ám épp emiatt sehol sem fogadták örömmel. Seregélyesen sem.

A seregélyesi selyemhernyóknak a környéken is a csodájára jártak. A seregélyesi állomás személyzete ugyanis 1944-ig selyemhernyót tenyésztett a dísznövényekkel szegélyezett állomás mellett négyszáz méter hosszan nőtt eperfák leveleinek felhasználásával. Pontosán egy évvel Vaszil székesfehérvári bekísérése előtt, 1944. január 27-én az állomásfőnök panaszos levélben fordult a Déli Üzletvezetőség igazgatójához, mivel a pályamestert a gödrök feltöltésében zavarta az eperfasövény, és elrendelte a kivágását. Ezzel veszélybe sodorta a selyemhernyó-tenyésztet. Az állomásfőnök beadványa megértő fülekre talált, az eperfasövény kivágását felfüggesztették, és a pályamestert kérdőre vonták, így a selyemhernyó-tenyésztet kis időre megmenekült.<sup>408</sup> Az eperfák és a tenyésztet vesztét végül a közelgő front okozta.

A seregélyesi állomáson akkoriban nagy teherforgalom zajlott, részben a közeli börgöndi repülőtér miatt. Ezért az állomásfőnöknek – fia emlékei szerint – előrelépés volt, amikor 1939-ben a balatonaligai állomásról áthelyezték a seregélyesi állomás vezetőjének. Előtte másfél évtizedig a Balaton környéki településeken szolgált, így ismerte meg még fiatal forgalmistaként a feleségét, egy környékbeli építési vállalkozó lányát a balatonföldvári

<sup>406</sup> Bölcске és Seregélyes hasonló méretű volt ekkoriban, Bölcskén 1941-ben 975, míg Seregélyesen 846 házat számláltak. 1941. évi népszámlálás: 46, 108.

<sup>407</sup> Gy.-per 2. 44. M. állomásfőnök vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.

<sup>408</sup> MÁV Irattár 146/1944. Seregélyes állomáson az OM ki akarja vágni az eperfákat.

állomásfőnök feleségének közbenjárásával. A balatonszemesei esküvői fénykép és a harmincas évek családi fotói a korabeli feltörekvő kispolgári jólétről tanúskodnak.<sup>409</sup>

Aligai állomásfőnökké kinevezése előtt két évvel az akkor 32 éves Marovics Miklós, aki származása miatt kicsit horvátul is tudott, Meszesire magyarosított. Állomásfőnökként feleségével, 9 éves fiával és kislányával a seregélyesi állomásépület felső szintjén, egy hámszobás – komfort nélküli – lakásban lakott a front átvonulásáig. A vasútépület akkoriban egy prosperáló falut szolgált ki, a vágómarhákat külön rakodóvágányon hajtották fel a vagonokba, a helyi plébános, a jegyző és a tanító gyakran összejárt az állomásfőnökkel. A gazdák, a grófok és az uradalmi cselédek világa elkülönült az övéktől – az állomásfőnök fiának emlékei szerint.<sup>410</sup>

A háborút közvetlen közélről csak 1944 nyarán kezdték érzékelni: „A gróféknál, a Hadikéknál a gyerekek mellett volt egy nevelő, egy pap. Aki angolra tanította a srácokat, merthogy az az illető pap, ez valahogy még Amerikából került oda. És 44 nyarán lelőttek ott egy amerikai vadászgépet. És a pilótáját a csendőrök elfogták – úgy pilótaoverállban, meg minden –, és vitték be vonattal Fehérvárra. Két csendőr kísérte. A pilóta meg volt bilincselve. És miután nem tudtak vele beszélni, ezért az apámtól telefonáltak a kastélyba, hogy jöjjön át a pap, és tolmácsoljon. A pap reverendában jött. És amikor ez a szerencsétlen pilóta meglátta a papot, akkor teljesen elfehéredett, mert azt hitte, hogy most a kivégzése jön. De a pap, az csak ugye tolmácsolni jött, és hát akkor gyorsan tisztázódott a helyzet, hogy itt nem kivégzés van, ottan elbeszélgettek. És jött egy német pilóta. Meglátta, hogy ez bilincsbe van verve ott. Nagyon keményen rászólt a csendőrökre, hogy azonnal vegyék le róla a bilincset, mert ez hadifogoly! Ezt nem lehet megbilincselni! És a csendőrök kénytelen-kelletlen engedelmesskedtek” – mesélte az állomásfőnök fia.

A történet az állomáson szolgálati okokból gyakran megjelenő csendőrökről jutott Meszesi Miklós eszébe, és azt szemlélteti, hogy a német katonák nagy becsben álltak a faluban. Korántsem mondható azonban, hogy az állomásfőnök vagy a falubeliek jó szemmel nézték volna „a németek és oroszok háborúját”, amelyet náluk, helyben vívtak meg. A bizalmatlanságot jelzi az egyik állomáson történt vonatbaleset is. 1944. szeptember 25-én a Zichyújfalu felől lejtő sínen érkező magyar kórházvonat fékhiba miatt belerohant a seregélyesi állomáson várakozó német katonavonatba. A kórházvonat vezetője és egy német katona

---

<sup>409</sup> A fényképeket ifj. M. Miklós bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>410</sup> Interjú M. Miklóssal.

meghalt, több német katona súlyosan megsérült. A németek szabotázsra gyanakodtak, ám végül a baleset okaként megelégedtek a „műszaki hiba” megjelöléssel.<sup>411</sup>

Amikor a németek a szovjet csapatok elől visszavonulva először elhagyták Seregélyest, zsákmányként az utolsó vonatot megrakodták építőanyagokkal. 1944. december 5-én akarták a vonattal az utolsó szerelvényeket elvontatni. Meszesi állomásfőnök a vagonok tartalmát a vágányra szóratta, majd a személyzet elhagyta az állomás területét – Vaszil csak ezután érkezett a településre –, ezért nem akadt senki, aki visszarakodott volna. A német hadsereg így az építőanyagok nélkül hagyta el a falut, a háború után részben ezekből állították helyre a vasúti pályát.<sup>412</sup> Mindezt Meszesi fia háborús hőstettként mesélte: a ravaszság a németek ellen bevetve éppolyan értékes tetteknek számított az elbeszélésekben, mint a szovjet hadsereg ellen. Az utolsó vonat felszántotta a talpfákat, hogy ellehetetlenítsék a vasúti közlekedést.

Az állomásfőnök – miután a családját az állomástól fél-, egy kilométerre fekvő dinnyések fűtetlen kunyhójában biztonságba helyezte – személyesen akarta átadni az állomást a faluba érkező szovjet csapatoknak. A fia elbeszélése szerint a hivatalos átadás mégsem sikerült úgy, ahogy az állomásfőnök eltervezte. „Hát ez egy ilyen korabeli köztisztviselői magatartás volt, úgyhogy egyedülként ő fogadta a beérkező előőrsoket. Akik levágták a telefonkészülékekről a kézi beszélőt, hogy ne lehessen használni, meg a távirógépet összetörték – egy ilyen morzerendszerű táviró volt akkor még –, meg a biztosítóberendezést, azzal is valamit csináltak. Elvették az apámtól a Doxa óráját, és ezzel indultak tovább. Igen ám, de jött utánuk azonnal a második hullám, az már nem volt ennyire értelmes. Hát az már egy ilyen ázsiai horda volt, üzbég meg kalmük társaság. És váratlanul megszólalt az egyik telefonnak a csengője! Mert a kézi beszélőt ugyan levágta róla az előőr, de magát a hátsó vezetékét nem. Feltehetően a szomszéd állomásról érdeklődhetett, hogy »na, hát akkor már nálatok már ott vannak?« Na, most ezt az üzbég vagy kalmük, ez azonnal kémkedésnek értékelte, és a falhoz állította az apámat. Akkor jött elő a Marovics-féle horvát foszlánytudás, és hát magyarázta a dolgot, úgyhogy eltekintettek az agyonlövésétől ott, a helyszínen. És hát szegény lógó orral jött” – emlékezett vissza az állomásfőnök fia az első szovjet megszállásra. Apját olyan szerepben ábrázolta, mint aki az utolsó pillanatig magyar tisztviselőként igyekezett viselkedni,

---

<sup>411</sup> Interjú M. Miklóssal; MÁV Irattár 13806/1944. Budapesti Déli Üzletvezetőség. Javaslattétel a seregélyesi baleset hibásainak megbüntetésére.

<sup>412</sup> Interjú M. Miklóssal, M. Miklós iratai, Igazolás 1951. január 15.



ami tartást adott neki, de a körülmények ezt nem tették lehetővé, és horvát származásából fakadó szláv nyelvtudása többet ért, mint a tisztviselői magatartás.<sup>413</sup>

A bevonuló szovjet hadsereg katonáinak második hulláma nem hagyott kétséget a falu lakóiban: a katonák minden civil lakosban potenciális ellenséget látnak. A hetekig Székesfehérvár alatt álló front miatt a faluban nagyon sok katona megfordult, akik hol kémeket, hol nőket kerestek. „Sok volt az unatkozó, csellengő katona, és tudom, nincs rosszabb az unatkozó katonánál! Úgyhogy akkor azok mindenütt spiont kerestek! Egyébként engem is a falhoz állítottak, pedig csak tizennégy éves voltam.” Az állomásfőnök bizalmatlansága a szovjet katonák iránt még tovább fokozódhatott, amikor néhány ártatlan rádióalkatrész miatt, amelyeket őrzött, a fiát is majdnem kivégezték.

A háborút követő pletykákon kívül nincs tudásunk arról, mit csinált Vaszil ezekben a napokban. Az állomásfőnöknél tizenkét évvel idősebb, családos férfi számára sok munka nem akadhatott az állomáson, mivel a vasúti talpfákat összetörték, közlekedés nem volt. A három hónapos fizetséget valószínűleg nem kapta meg, valamennyire biztosan együtt kellett működnie a szovjet katonákkal, hiszen másképp éhen is halhatott volna. Másrészt bánthatta az igazságérzetét, hogy a többiek megkapták előre a fizetségüket, ő pedig nem, pedig ugyanúgy szolgált. Mivel a magyar környezetéhez képest jól tudott oroszul, a tolmácsolásban is segédkezhetett. Ez azonban korántsem volt szokatlan, az első világháborús egykori hadifoglyok is tolmácsoltak a szovjet katonáknak, akik beszállásolták magukat a seregélyesi házakba.<sup>414</sup> A faluban nem sokan maradtak, akik személyes emlékeket őriznek a második világháborúról, és bár mindegyiktől kérdeztem, egyikük sem emlékezett a szovjet katonák mellett egy ruszin vasutasra, aki tolmácsolt volna nekik. Ellenben mindenki megemlítette az egykori hadifoglyokat – és persze az egyszerű helyzetekben tolmácsra sem volt szükség: „De meg tudtunk, mindent el tudtunk magyarázni! – Miket mutattá? Óra! B... meg a k... anyádat! Nincs má' órá, elvitted!”<sup>415</sup>

Az órák begyűjtése után a szovjet katonák rendszeresen elvitték a férfiakat és nőket árkot ásni, a nőknek főzniük kellett a katonákra, az idősebb gyerekeket is dolgoztatták. Gy. tárgyalásának tanúi közül senki sem lehetett jelen akkor, amikor – elmondásuk szerint – Vaszil olyan házakat mutatott az oroszoknak, ahol nők találhatóak: vagy azért, mert az állomás messze

---

<sup>413</sup> Interjú M. Miklóssal.

<sup>414</sup> Interjú H. Istvánval és P. Bélával.

<sup>415</sup> Interjú P. Bélával.

esett a falutól, vagy azért, mert a későbbi tanúk többsége nem is tartózkodott Seregélyesen az első szovjet megszállás idején, elmenekültek onnan a front miatt. Ráadásul mindenütt voltak nők, mindenütt bujkáltak, és idegenként Vaszil alig-alig ismerhette a falubeli házakat – vasutasként csak nemrégiben érkezett oda. Alig ismert valakit és őt is alig ismerték.

Gy. másik vádjával kapcsolatban – hogy ellopta az állomásfőnök bútorait – a legvalószínűbb, hogy Vaszil a ki nem fizetett háromhavi bérét szerette volna megkapni az állomásfőnöktől, akinek a szemében jöttmentnek számított. Elképzelhető, hogy zálogként hordta el a közelbe a bútorokat, hiszen mihez kezdhetett velük, haza nehezen vihette volna őket. Talán ezt az igazát szerette volna elfogadtatni akkor, amikor a két fiatal vasutással bement Székesfehérvárra. Dönthetett volna úgy is, hogy nem tart velük, hanem bevárja a frontot a falujában, de talán abban a pillanatban nem a fegyverek dörgése, hanem az elmaradt fizetésének megszerzése érdekelté jobban, akárcsak a környékbeli vasutasok jelentős részét. Nem kevés pénzről és a megélhetésükről volt szó. Másfelől az, hogy Vaszil kényszerítés nélkül ment be Székesfehérvárra, jelzi, hogy nem követhetett el olyasmit, amit ne vállalt volna a csendőrök előtt. Még akkor sem, ha potenciális „muszkavezetőnek” tarthatták – hiszen ha így lett volna, legalább elbújik, félve attól, hogy bosszút állnak rajta. Másrészt azt is tudhatta, hogy Székesfehérvárt visszafoglalták a németek, akik odahaza időnként a ruszinok pártját is foghatták a magyar közigazgatással szembeni vitás esetekben. Arról keveset tudhatott, hogy Székesfehérváron főleg magyar katonák maradtak, mivel a németek a főváros ellen vonultak. Vaszilnak ez egyúttal lehetőség is lehetett, hogy kérje valószínűleg elmaradt fizetése pótlását, az ő szemszögéből jogos jussát.

„Valakinek eszébe jutott, hogy el kellene menni az üzletvezetőségre pénzt kérni. Pest azonban körül volt zárva. Közben megtudtuk, hogy az üzletvezetőség részlege kimenekült Horvátkimlére. Csináltunk egy 3-as jegyzéket, belevettük mindazokat, akik rendszeresen jártak az állomásra dolgozni, jobban mondva csak ténferegni” – mesélte egy fehérvári vasutas a fizetés megszerzésének körülményeit a háború után.<sup>416</sup>

Akadtt, aki márciusban már meg sem állt Hegyeshalomig, ahol aztán bevárta a szovjet csapatokat. Így tett a Vaszilt Székesfehérvárra bekísérő Gy. is, aki kollégájával, a szintén székesfehérvári Virág Józseffel csak március elején érkezett meg Hegyeshalomra. Az állomásfőnök már korábban, január 30-án elmenekült családjával.<sup>417</sup> Vélhetően nem akarta

---

<sup>416</sup> Lovas 1996: 545.

<sup>417</sup> Interjú M. Miklóssal. Az apja, M. iratai. Menekülés 1930. január 6.

ismét átadni az állomást, vagy ismét átélni, hogy őt vagy a fiát kivégzéssel fenyegetik, feleségét vagy lányát pedig egy kunyhóban kell bújtatnia. A háborút követően mind hazatértek, kivéve Vaszilt, akinek csak halálhírét vitte meg a postás.

Az állomásfőnök a háború után három évvel rabruhában tért vissza Seregélyesre. Bár a háborút követően igen sokat tett a vasúti közlekedés helyreállításáért, fia elbeszélése szerint politikai okokból 1946-ban mégis leváltották (erről többet nem sikerült megtudnom), és csak egy régi kollégája segítségével sikerült elhelyezkednie Tárnokon, raktárosként, ahol a következő évben nyugdíjazták. 1948-tól egy építőipari vállalatnál dolgozott raktárosként. Itt belekeveredett egy munkahelyi vezetője sikkasztásába, ami miatt hat hónap kényszermunkára ítélték – ebben az időszakban ez enyhe ítéletnek számított. A fia szerint „ott, a vállalatnak a főmérnöke, az a nyaralóját építtette föl állami anyagból. És az apám ellen az volt a vád, hogy ő nem akadályozta meg az anyagnak a kivitelét a vállalatnak a telephelyéről, egy olyan szállítólevéllel, amit a főmérnök írt alá.” Ekkor tért vissza a sors szeszélye folytán Seregélyesre, rabruhában: a közeli gazdaságban dolgoztatták. Bár végül visszavették a vasúthoz, 1965-ös nyugdíjazása után hiába harcolt azért, hogy nyugdíjába az állomásfőnökként eltöltött szolgálati idejét is beszámítsák. Ennek a sikertelen harcnak köszönhető, hogy több személyes irata is fennmaradt, amelyek ma fia tulajdonában vannak. Ezek egyike szerint 1965-ben 986 forint nyugdíjat állapítottak meg számára 14 év szolgálati idő után (a háború előtti évekből csak hetet számítottak be).<sup>418</sup> Ezzel a nyugdíjjal a nyugdíjasok jövedelem szerinti alsó harmadához tartozott.<sup>419</sup>

A társadalmi ranglétrán fokozatosan emelkedő családban a négy elemi végzett Vaszil gyermekeinek többsége tanító vagy tanár lett, az unokák között akad egyetemi tanár, tanszékvezető és több orvos is.<sup>420</sup> A nagyapa „hazafiatlan tettét” – ahogy az értesítésben szerepelt – nem nagyon firtatták. Abban az időben, 1945 júniusában, nehéz is lett volna eldönteni, pontosan melyik rendszerrel szemben vélték hazafiatlannak a magatartását. Néha talán mindegy is volt, a múltat elásták a családban jó mélyre és a nagyapa halálát részben tabuként kezelték. „Én úgy érzem, hogy volt egyfajta bizonytalanság, hogy miért ölték meg. Miért végezték ki? Nem volt az, hogy én most elkezdek nyomozni, mert nem hagyom úgy. Mert nem azok az idők voltak, nem azok az érdekek, nem azok az emberek, hogy...” – mesélte

<sup>418</sup> Interjú M. Miklóssal és az apja, M. Miklós iratai.

<sup>419</sup> A nyugdíjak megoszlásáról a hetvenes években vö. Horváth 2012: 158.

<sup>420</sup> Interjú Sz. Leszljával.

Budapesten élő unokája.<sup>421</sup> Több mint húsz évnek kellett eltelnie, hogy a ruszin vasutas legkisebb fia felkerekedjen megtudni, mi történt az apjával a háború végén. Nem sokat sikerült megtudnia, vagy ha bármit megtudott is, nem mondta el senkinek odahaza.

A legkisebb fiú legkisebb – talán egyik legügyesebb – lánya mesélte, hogy az apjának volt „egy hegedűje, amit az apjától kapott. Azt nem tudom, hogy honnan hozta azt a hegedűt, szerintem Magyarországról hozhatta neki azt a hegedűt, és járt zenélni. Egyedül megtanult hegedülni, és akkor járt lakodalomra zenélni. Gyűjtötte a pénzt, hogy a bátyjának legyen egyetemre pénz.”<sup>422</sup> A családban fennmaradt mendemondák szerint a legkisebbik fiú volt Vaszil kedvence a hét gyereke közül.

A kivégzett ruszin vasutas, Vaszil, tehát valószínűleg azért ment be különösebb kényszerítés nélkül Székesfehérvárra Gy.-vel, mert nem érezte, hogy bármitől tartania kellene (ez valószínűsíti, hogy nem mutatott nőket); másrészt lehetséges, hogy szerette volna elmaradt fizetését pótolni. Kivégzésének oka fentiek alapján a városban uralkodó bosszúállási vágy lehetett. A Vaszil kivégzése miatt indított, szintén alapvetően „igazságtételi szándéktól” vezérelt, népbíróági eljárás azonban – amelyről Vaszil családjában nem is tudtak – egy életre meghatározta Gy. sorsát.

---

<sup>421</sup> Uo.

<sup>422</sup> Uo.

### **3. Rendőrség: állami erőszak és „kiskirályok”**

1945 tavaszán Székesfehérváron a hideg pincékből és óvóhelyekről előbújtak az emberek a front elvonulása után. Egy májusi vasárnap, mintha vödörből öntötték volna, egyetlen óra leforgása alatt özönvízszerű eső zúdult a városra.<sup>423</sup> A német katonák már letették a fegyvert, a nyilasok is mind elmenekültek vagy átöltöztek. A romos házak között szovjet katonák járőröztek, időnként már az új magyar rendőrség tagjaival. A csatornarendszer teljesen eldugult, a szemét még hosszú hónapokon át halmokban állt, és bár a holttesteket lassan eltemették, az utcákon néha hevert egy-egy lótetem, a romok között háborúsdió játszó gyermekek nagy öröme.<sup>424</sup> Mintha a patakokban ömlő esővíz a városlakók kétségbeesett igyekezetét segítette volna, hogy tisztára mossák városukat a háború mocsjától. Ám a térdig érő víz nem lemosta, csak még jobban felkavarta az utcán halmokban álló szemetet, a háború szennyét, és ettől az utcák még mocskosabbnak tűntek.

Ezen a májuson határozták meg, mi tekinthető „a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek” a háború alatt, s hogy minden tényleges szolgálatban álló alkalmazottat ún. igazoló eljárás alá kell vonni.<sup>425</sup> Még folytak a harcok az országban, de már megindult a háborús bűnösök megbüntetése, a hajsza, amellyel hivatalosan igazságot akartak szolgáltatni: igazoló eljárások, népbíróságok felállítása, és az egyik legfontosabb, a rendőrség újjászervezése. Mind az igazságtétel nevében.

Történt, hogy 1945 áprilisának végén a fehérvári kommunistáknak szegre volt szükségük. Na, nem csupán néhány darabra, hanem több mázsára, építkezéshez. A romos városban az építőanyag, különösen a vasáru nagy kincsnek számított. Egy fehérvári vasárukereskedő feljelentést tett, hogy kirabolták a raktárát. A tettesek után nem kellett sokáig nyomozni: helyi kommunisták és rendőrök törtek be hozzá – mondta a kereskedő, de rosszul mérte fel a helyzetét és az erőviszonyokat. A rendőrökkel közösen végrehajtott akciót a fehérvári kommunisták törvényes foglalásként ábrázolták. Nem kis tételben dolgoztak, mint az órákat tucatjával gyűjtögető szovjet katonák: ők 780 kg szeget loptak egyetlen napon. Ebből 130 kg-ot az orosz katonai parancsnokságnak adták át, 80 kg-ot a helyi fogolytábornak, 13 kg-

<sup>423</sup> 1945-ben május 20-án volt az év legnagyobb esőzése Székesfehérváron és környékén: a meteorológiai állomás egyetlen óra leforgása alatt 57,8 mm csapadékot mért. *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve*. 1945-ös év: 98–99, 127.

<sup>424</sup> FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése; Csurgai Horváth 2002: 212–221.

<sup>425</sup> 1080/1945. M. E. számú rendelet. Idézi: Vámos 2012: 81.

ot a rendőrkapitányságnak, 11 kg-ot a törvényszéki fogháznak. Jól mérték fel, kinek mennyit kell adni. „Az újjáépítés áldozatokat kíván” – mondták. Az eljárás hónapokig tartott, mire kiderült, valójában a vasáru-kereskedő a hibás, mert „nyerészkedési céllal” túl sok árut tárolt, ahelyett hogy értékesítette volna. A tisztí főügyész nem merte rablásként értelmezni az esetet, „bűncselekmény elkövetési szándék fel sem tételezhető”, valamint „közérdekből szükséges építkezéshez anyaghoz jutottak” – írta. A kirabolt kereskedő ezek után visszavonta panaszát, nehogy végül ellene indítsanak eljárást, és áruelevonás (árurejtegetés) vádjával börtönbe kerüljön.<sup>426</sup>

Azt, hogy mi számít bűncselekménynek és erőszaknak, a kommunista párt szovjet katonákkal együttműködő helyi szervezetei és a befolyása alatt álló rendőrség is meghatározhatták – sőt, szinte ők váltak „jogforrássá”. A rendőrség – akárcsak a háború alatt a csendőrség – különleges hatalmi jogosítványokat kapott, és minden megyében létrejött a rendőrség alá rendelt politikai rendőrség is.<sup>427</sup> A hatalmi ágak és a jogrend a háború alatt összekuszálódtak.<sup>428</sup>

Székesfehérvár 1944. december 23-tól 1945. január 22-ig szovjet, majd egészen 1945. március 22-ig német fennhatóság alatt állt: így jutott idő a kölcsönös bosszúállásra. A nyilas bosszúálló tettesek után a háborút követően is lehetett nyomozni: az „igazságtétel” évekre hivatkozási alappá és retorikai eszközzé vált. A jogszolgáltatás terén a háború még korántsem ért véget. A megye főszolgabírójának 1945. május 18-án estéig a székesfehérvári orosz városparancsnokság kérésére statisztikai kimutatásokat kellett betérjesztenie a „fasisztákról”, ezért többek között a következő kérdést intézte a frissen megszervezett rendőrség megyei kapitányához: „vannak-e a megye területén fasiszta bandák?”<sup>429</sup> Bár a rendőrkapitány még aznap adott válasza szerint „fasiszta bandák a megye területén nincsenek”,<sup>430</sup> a rendőrök hamar kénytelenek voltak beismerni, hogy tévedtek: a rendőrség egyik legfontosabb feladata a

<sup>426</sup> Fejér vármegye tisztí főügyésze a főispánnak. 1945. augusztus 10. Idézi: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 24–25.; és uo. 5. sz. melléklet, valamint: SZVL XV. 157. d. 1049. Magyar Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949. Novoth János ügye.

<sup>427</sup> A politikai rendőrség háború utáni országos megszervezését foglalja össze: Müller 2013.

<sup>428</sup> A bizonytalanságot mi sem jelzi jobban, mint a rendőrség és a jegyzők, vagy a főispán és a rendőrség vezetői közötti viták, amelyeknek az vetett véget, hogy a rendőrséget 1945 szeptemberétől a főispán nem utasíthatta. FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 51.

<sup>429</sup> Idézi: uo. 7. sz. melléklet.

<sup>430</sup> Uo. 27.

„fasiszta érzelműek elleni harc” lett. A politikai rendőrség országszerte erre a tézisre építette első nyomozásait, és ez évtizedekre meghatározta a rendőrségi iratok retorikáját.

„A különböző rendőrségi kiskirályoknak klasszikus időszaka” – írta Bibó István ezekről a hónapokról, aki akkor az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumának főosztályvezetője volt.<sup>431</sup> És korántsem volt mindegy, milyen „kiskirály” került helyben a rendőrség élére. Központi irányításról ezekben a hónapokban nem igazán beszélhetünk, ahogy arra Palasik Mária is rámutatott: „a kormány, bármennyire törekedett rá, képtelen volt kézbe venni a rendőrség irányítását 1945 első hónapjaiban”. Történt ez annak ellenére, hogy nagyon sok panasz érkezett a helyi rendőrségek „önkénteskedéseiről”. A rendőri „túlkapásoknak” nevezett erőszakos cselekményeket – mivel a rendőrségek megalakításában a kommunista pártnak kulcsszerep jutott – a többi koalíciós párt a kommunistákon kérte számon.<sup>432</sup> Helyi szinten 1945 szeptemberéig a helyi MKP szervezetek és a helyi rendőrök között kifejezetten szoros együttműködés volt.<sup>433</sup> Ennek oka nem kis mértékben az is volt, hogy helyi rendőrségek a szovjet hadsereg támogatásával alakultak meg, így az egyes települések életében hónapokig meghatározó szerepet játszottak.<sup>434</sup>

Gyakran a kommunista párt tagjai és helyi rendőrségek vezetői között személyi átfedés is volt, és szinte visszatérő motívummá vált 1945 szeptemberében a választási kampány során a kommunisták és a rendőrök által elkövetett kegyetlenkedésekre történő hivatkozás. A helyi politikai rendőrségek és a közrendvédelem egymással párhuzamosan, gyakran átfedéssel zajlott. A politikai indíttatású „bosszú”, állami erőszak és a rendőrök brutalitása között alig-alig tudott különbséget tenni a helyi lakosság. Rigó Róbert kecskeméti kutatásai szerint a helyi politikai rendőrséget „volt munkaszolgálatosokból és menekült zsidókból állította fel” Bánó Mihály, a kecskeméti rendőrkapitányság vezetője, aki kommunistaként nagyon jó viszonyt ápolt a szovjet katonákkal is (akárcsak a gyömrői rendőrség megszervezői<sup>435</sup>). A helyi politikai rendőrség tagjait rendre úgy ábrázolták, mint akik „brutális módszerekkel bántalmazták a helyi lakosságot, és még a nemzeti bizottsági tagok is félték tőlük”.<sup>436</sup> Ráadásul Rigó szerint a volt munkaszolgálatos politikai rendőrök jóval tevékenyebb szerepet játszottak a kihallgatások

---

<sup>431</sup> Huszár 1989: 54.

<sup>432</sup> Palasik 2010: 26.

<sup>433</sup> Rigó 2011: 143.

<sup>434</sup> Palasik 2010: 25.

<sup>435</sup> Uo. 37–38.

<sup>436</sup> Rigó 2011: 144.

során,<sup>437</sup> ami meghatározta az egykori „nyilasszimpatizánsként” megtalált személyek sorsát. Hogy elérjék az elvárt vallomás megtételét a rendőrök, a rendőrségi kihallgatások során a kegyetlen verések elfogadott módszernek számítottak. Az erőszak alkalmazása különösen jellemző volt a befolyással nem bíró vádlottak kihallgatásai során, amelyek ellen a vádlottak legfeljebb nyáron vagy ősszel, népbírói tárgyalásuk alatt emelhetek szót vagy erre hivatkozva sokan visszavonták rendőrségen tett vallomásukat.<sup>438</sup> Mint azt látni fogjuk, Gy. esetében sem történt ez másként.

Az állami erőszak korántsem számított néhány hónap múlva, 1945 nyarán vagy őszén annyira elfogadottnak, és az első hónapokban korántsem csak a háborús erőszak friss élménye táplálta. A kommunista párt célkitűzéseiben az állami erőszakot a pártbürokrácia tagjai nem egyszerűen az elnyomás kellékeként jelenítették meg, hanem olyan eszközként, amelyet egy „jobb és tisztább” társadalom létrehozásának céljából alkalmaznak.<sup>439</sup> A politikai cél tehát a társadalom „megtisztítása” volt az utópisztikus társadalom létrehozásának érdekében. Szerkezetesen Kelet-Európában a szovjet hadsereg segítségével megalakultak a helyi rendfenntartó szervek (elsősorban a fegyveres bandák fosztogatásainak megfékezésére hivatkozva), amelyektől a kezdeti időszakban alig-alig különültek el szervezetiileg a helyi politikai rendőrségek. Azonban országonként, megyénként és akár településenként is a szovjet rendőrségi mintától eltérő módon értelmezték a politikai feladatokat, emiatt a rendőrségi eljárások más-más gyakorlata alakult ki. Molly Pucci a kelet-európai politikai rendőrségek korai, közvetlenül 1945 utáni gyakorlatai alapján azt állítja, hogy a szovjet intézmények, köztük a politikai rendőrségek Kelet-Európába történt megszervezése inkább a „tökéletlen fordítás”, mint a reprodukálás vagy átültetés folyamataként értelmezhető. Ennek oka pedig az volt, hogy a helyi kommunisták önálló, autonóm cselekvőként értelmezték és követték a szovjet mintákat, amit a saját érdekeiknek megfelelően alakítottak.<sup>440</sup>

A „fasizmus” elleni háborút – immár a civilek között – a politikai rendőrség folytatta, adminisztratív, bürokratikus, statisztikai eszközökkel, máskor veréssel és pofozással. Május végétől az egész országban ismét – akárcsak a nyilas uralom egyes szakaszaiban – megugrott a feljelentések száma: naponta 150 politikai ügyben indult nyomozás. A sok új feljelentéssel és a belőlük fakadó eljárásokkal a bürokrácia, különösen az ügyészségek képtelenek voltak

---

<sup>437</sup> Uo. 146.

<sup>438</sup> Uo. 150–155.

<sup>439</sup> Holquist 2003: 20.

<sup>440</sup> Pucci 2020: 5.



megbirkózni, ezért a Budapesti Főügyészség a feljelentések számának csökkentése érdekében már 1945 júniusában javasolta, hogy a hamis feljelentőkkel szemben haladéktalanul emeljenek vádat.<sup>441</sup> A statisztikai adatszolgáltatáshoz (a fasizmus elleni harc folytatásához) a székesfehérvári és seregélyesi rendőröknek is hozzá kellett járulniuk, így mégiscsak folyamatosan nőtt a feljelentések száma.

Május elején a seregélyesi állomáson még javában a vasúti forgalom helyreállításán dolgoztak, amikor az állomásfőnök földszinti irodájában jelentést írt előjáróinak arról, mi történt a ruszin vasutassal a háború alatt. Ez éppen aznap történt, amikor a csendőrséget feloszlatták, és szovjet mintára létrehozták az egységes Magyar Államrendőrséget, azon belül a Budapesti és Vidéki Főkapitányságot a maguk politikai osztályaival.<sup>442</sup> Az állomásfőnöknek adminisztratív okokból le kellett zárnia Vaszil személyi táblázatát, amelyet a szolgálati szabályzat szerint lehetőleg elzárt helyen (például az íróasztalfiókjában) kellett őriznie. A jelentésre a szolgálati tábla lezárásához adminisztratív okokból volt szüksége.<sup>443</sup> Jelentésében az erőszakos halált csupán a bürokratikus szabályok miatt regisztrálta, nem azért, mintha ekkoriban ez bárki számára különleges esemény lett volna. Ezek a bürokratikus szabályok azonban olyan eljárásorozatot gerjesztettek, amelyek eldönthették azt is, végül kit kell felelősségre vonni valaki halála miatt. Így történt ez Vaszil esetében is.

„Lászlót” – írta határozott kézírásával az állomásfőnök –, a Bölcskéről menekült vasutast „hazafiatlan magatartás miatt a csendőrség elfogta és minden tárgyalás nélkül 1945. január 28-án Seregélyesen agyonlőtte”.<sup>444</sup> Az állomásfőnök a szolgálati táblázat utolsó sorát is

---

<sup>441</sup> Szakács – Zinner 1997: 97–98.

<sup>442</sup> 1945. május 10-én jelent meg a 1700/1945 sz. M. E. rendelet. Szakács – Zinner 1997: 97. A magyar politikai rendőrség történetét foglalja össze: Müller 2012.

<sup>443</sup> Az 1937-es Szolgálati Szabályzat (MÁV Irattár) 5. §-ra vonatkozó rendeletei szerint – amelyek alapján az állomásfőnök is eljárhatott – a szolgálati táblázatot minden alkalmazott a szolgálatba lépésekor tartozott kiállítani. Vaszil négy elemet végzett, a nehéz fizikai munkát jól bírhatta, ám korántsem biztos, hogy kézírását elfogadták „olvashatónak”. A táblázatot minden állomáson új kézírással töltötték ki, vélhetően az előjárói. „Ha az alkalmazott írása nem eléggé olvasható, a szolgálati főnök, vagy megbízottja is kiállíthatja a szolgálati táblázatot.” A 11. pont szerint a szolgálati táblázat egyik eredeti példányát az igazgatóság Vezértitkársága vagy az üzletvezetőség Titkársága őrizte, míg a másik, eredeti példányt a szolgálati főnökség, ahová az alkalmazott éppen be volt osztva. Vagyis utoljára a seregélyesi állomásfőnök őrizte Vaszil szolgálati táblázatát. A 12. pont szerint „zárt szekrényben vagy helyiségben” kellett tartani. Ezúton is köszönetet mondok Opauszki Istvánnak, aki a MÁV Irattárában segítséget nyújtott a szolgálati táblák kitöltésének és őrzési módjának megismeréséhez.

<sup>444</sup> MÁV Irattár. Sz. László aktája. Az állomásfőnök feljegyzése az I. sz. Üzletvezetőség részére. 1945. május 10.

kitöltötte: „M meghalt 1945. január 28-án. A csendőrség agyonlőtte.” A következő sorba némi habozás után írhatta csak be: „Családja visszatért Szlovákiába” – hiszen a lapon csak annyit látott, hogy Vaszil korábban a Csehszlovák Államvasutaknál szolgált.<sup>445</sup>

Az állomásfőnök a kivégzésről írt feljegyzésen sokat törhette a fejét, míg végül a „hazafiatlan magatartás” kifejezés mellett döntött.<sup>446</sup> Májusban már tudta, hogy az eredeti vádak (rablás és a „nők szerzése”) nem írhatja le. A „hazafiatlan” kifejezés mindegyik rendszerben használható volt, és májusban még nem látszott a faluból egyértelműen, hogy a kommunista számonkérés olyan kérészélű lesz-e, mint egykor a nyilas számonkérések. Helyi szinten ekkor még nem szilárdult meg a kommunista hatalom, a faluban a kommunistákat inkább csak hírből ismerték, a szovjet katonákat annál inkább. A haza pedig – járják azt nyilas vagy kommunista detektívek ellenség után kutatva – mégiscsak egy lehetett a nem is olyan rég még selyemhernyó-tenyészetéért aggódó állomásfőnök szemében. „Az elfogás és kivégzés ellen tiltakoztam – írta még önvédelemből a feljegyzésben –, mert az ellene felhozott vádak nem láttam beigazoltnak, de eredménytelenül, sőt a nyilas csendőrség [sic!] hasonló elbánást helyezett kilátásba részemre is.”<sup>447</sup> Reménykedett, hogy megmenekülhet a felelősségre vonástól, mint oly sokan ezekben a hónapokban, akiknek állami alkalmazottként igazolóbizottságok elé kellett állniuk.

Az ügyet azonban halotti anyakönyvi kivonat nélkül nem lehetett lezárni. A seregélyesi közjegyzőtől viszont nem volt olyan egyszerű beszerezni a néha oly szükségtelennek tűnő, bürokratikus eljárásból fakadó iratot. Bő egy hónap múlva az állomásfőnök magával vitte hát legrégebbi munkatársát a jegyzőhöz, a vasútnál már évtizedek óta szolgáló, vele egyidős váltókezelőt, Vadász Jánost is, hogy két tanú legyen, együtt tanúsítsák a halál beálltának okát, idejét, és megkapják a halotti anyakönyvi kivonatot. A későbbi eljárás során mindkettejük vallomása kulcsfontosságú volt.<sup>448</sup> Tanúból kettőnek mindig jobban hisznek, mint egynek. Ezzel végre lezárhatták a személyi aktát. A jegyző elővigyázatosságból a halál bejelentőjeként magát a halottat nevezte meg, ám úgy tűnik, ez nem okozott zavart sem a MÁV-nál, sem más

---

<sup>445</sup> MÁV Irattár. I. sz. Üzletvezetőség. Sz. László aktája. Szolgálati táblázat.

<sup>446</sup> MÁV Irattár. Sz. László aktája. Az állomásfőnök feljegyzése az I. sz. Üzletvezetőség részére. 1945. május 10.

<sup>447</sup> Uo.

<sup>448</sup> Gy.-per 2. 11. V. János vallomása 1945. szeptember 6-án a Magyar Államrendőrségen.

hivatalban.<sup>449</sup> Az erőszak vagy egy haláleset regisztrálása, ezáltal megjelenése egy történeti forrásban gyakran pusztán bürokratikus eljárások eredménye. Ha nincs szükség az anyakönyvre, nem kell bejelenteni a halálesetet, és vélhetően később nem indul nyomozás az ügyben. Hiszen ha nincs halott, nincsen gyilkosság, és nincsen tettes sem. Kivéve, ha valaki feljelentést tesz – ám egy ismeretlen vasutas halála ennyire senkit nem érdekelt.

Az újjászerveződött magyar rendőrség tagjait, különösen a politikai osztályokon dolgozókat, akik minden bokorban kis- és nagynyilasok után kutattak, annál jobban érdekelte az ügy. Nem volt nehéz dolguk. Az új, még formálódó bürokrácia az igazoló eljárásokkal néha tálcán kínálta fel az ügyeket, mivel 1945. július 1-jétől a népbíróságok egyben az igazoló eljárások fellebbviteli fórumai is voltak.<sup>450</sup> Ám az igazolási eljárások során az ügy szóba sem került.

A székesfehérvári állomás környéke még ezen a nyáron is csupa rom volt, dolgozni leginkább a helyreállítási munkálatoknál lehetett. A *Fehérvári Hírek* egymás alatt tudósított a kommunista párt kezdeményezésére létrehozott utcanév-bizottságról, az igazoló eljárásokról, valamint a börgöndi vasútvonal újjáépítésére szóló munkástoborzásról (ezen az állomáson dolgozott épp akkor Gy. is) és a vasúti helyzetről. „Székesfehérvár az ország legelpusztultabb megyéjének a székhelye és a pályaudvara a vasúti műhelyekkel, az osztálymérnökséggel, egész berendezésével együtt ennek meggyőző, szomorú bizonyítéka. Épület alig van. Imitt-amott sikerült csak néhány fedett helyiséget megteremteni...” A cikk szerint a fehérvári rompályaudvaron a tetejét vesztett hatalmas csarnokban kocsikat javítanak, a környéken összekötő vágányokat építenek, ehhez vesznek fel embereket szinte korlátlan mennyiségben.<sup>451</sup> A vasút helyreállítása nélkül szinte minden – az ipar és a kereskedelem is – teljesen megbénult.

A vasutasság továbbra is bizalmi állásnak számított, így 1945 nyarán a seregélyesi vasutasoknak is igazolóbizottságok elé kellett járulniuk, hogy tanúsítsák, a háború alatt nem követtek el semmit, ami miatt megrovásban, állásvesztésben vagy ennél is nagyobb büntetésben kellene részesülniük. Ezen a nyáron a falvakban kidobolták – július elején Seregélyesen is –, hogy bejelentést lehet tenni a helyi Nemzeti Bizottságnak, ha valaki „népellenes cselekedetet követett volna el”, „nyilaskeresztes vagy más jobboldali pártnak tagja lett volna”, „németbarát

<sup>449</sup> FML XXXIII. 90. a. Seregélyesi anyakönyvi kerület iratai, anyakönyvek másodpéldányai (= Seregélyesi anyakönyvek) 1945. június 21. A bejelentőkre és tanúk kilétére a Sz. családnak hivatalból megküldött [Halotti] „Igazolvány” szövegéből lehet következtetni.

<sup>450</sup> Papp 2009: 164–165.

<sup>451</sup> Arccal a vasút felé! *Fehérvári Hírek* 1945. július 25. 3.

magatartást tanúsított volna”, vagy „arra valló kijelentéseket tett volna, hogy zsidóvagyonguttatásban részesült volna”.<sup>452</sup> A feljelentés – nem először – állampolgári kötelezettséggé vált. Bejelentést a seregélyesi vasutasok ügyében senki sem tett, így az igazolóbizottság minden elébe járuló seregélyesi és az ügyben érintett székesfehérvári vasutas ügyét rendben találta. 1945. július 14–18. között a többség gond nélkül túljutott az igazolási eljárásán.<sup>453</sup>

Gy. ugyanazon a napon, július 16-án állt igazolóbizottság elé, mint Virág József, a nála alig fél évvel idősebb forgalmista, akivel a front elől együtt menekültek Hegyeshalom állomásra (ahol Gy. mint „MÁV kocsifelíró” dolgozott). Menekülésüknek prózai okai voltak: ott kaptak fizetést, ahol vasúti forgalom is volt,<sup>454</sup> és Virág korábban, 1942–1944 között Hegyeshalom állomáson szolgált. A háború után Gy. MÁV-pénztáros főbérletét, Erzsébetet és Virágot is, akárcsak Gy.-t, a Seregélyes és Székesfehérvár közötti Börgöndön osztották be szolgálatra – Gy.-t mint „forgalmi szolgálattelvőt” –, valószínűleg mindhárman a helyreállítási munkálatokon dolgoztak.<sup>455</sup> Ennek a vonalnak a helyreállítását már januárban megkezdték, de az állandó frontharcok miatt sosem fejezték be. A német katonák – mint volt róla szó – a kivonuláskor talpfavágó géppel használhatatlanná tették a vonalat, ehhez tudott fa építőanyagot adni az állomásfőnök, aki visszatartotta a legutolsó német szállítmányt.<sup>456</sup>

Hegyeshalom állomásról Gy. – elmondása szerint – csak április 7-én tért vissza fehérvári, Horthy Miklós téri albérletébe a nála egy évvel idősebb, 23 éves Erzsébet lakásába, aki szintén ekkortájt tért vissza Karakószörcsökéről, ahová a front elől menekült.<sup>457</sup>

<sup>452</sup> A seregélyesi Nemzeti Bizottság igazolása, 1945. július 7-én V. János váltókezelőről. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d.

<sup>453</sup> A seregélyesi vasutasok, az állomásfőnök, Gy., Szántó János, Váradi János, Vadász János, Virág József mind 1945. július 13–18. között kerültek Igazoló Bizottság elé, és mindannyian megrovás nélkül jutottak túl a vizsgálaton. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 13–18.

<sup>454</sup> FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazoló bizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16. V. József igazoló eljárása.

<sup>455</sup> Ez kiderül igazolóbizottságnál tett nyilatkozatukból: uo. ill. uo. 5. d. MÁV-alkalmazottak Gy. Erzsébet. 1945. december 1-jei igazolási eljárása.

<sup>456</sup> Az állomásfőnök iratai fiánál, M. Miklósnál; Interjú M. Miklóssal; Lovas 1996: 547.

<sup>457</sup> FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16. Gy. László igazoló eljárása. Uo. 5. d. Gy. Erzsébet. 1945. december 1-jei igazolási eljárása.

A Horthy Miklós teret – ahol 1944 nyarán gettósított házak is álltak, amelyek egyikében rendszeres motozást tartottak a csendőrök a várkörúti Eppinger-ház mellett<sup>458</sup> – csak 1945. szeptember 14-én nevezte át a városi közgyűlés az új időknek megfelelően Marx Károly térré (manapság ez a Rákóczi-iskola és a III. Béla király tér közti – részben beépített és átépített – térség).<sup>459</sup> A háború előtt ezen a téren, az évtizedek óta rendezett nagy vásárokon cseréltek gazdát a felsővárosi parasztok és fehérvári kézművesek portékái. A tér két életforma határán feküdt: a városban élő kézműves, és a falusias életformát a városban is megőrző parasztok világát kötötte össze.<sup>460</sup> A háború előtti közismert és enyhén pejoratív mondás szerint „Székesfehérvár parasztváros” volt, nagy, falusias hangulatú vásárokkal, búcsúkkal, és a városháza előtti téren, „a köpködőn vasárnaponként százával álldogáltak a komoly fekete ruhába, csizmába, sötétkék köténybe öltözött felsővárosiak. Pipaszó mellett megbeszélték a dolgaikat, üzletet kötöttek, vagy munkást szegődtek. Némely széles utcán hömpölygő marhacsorda, kutyaugatás és kürtölés is nagy falu-látványt nyújtott” – emlékezett vissza Molnár Tibor, a város egykori építésze gyermekkorára.<sup>461</sup>

Az igazolóbizottság azzal, hogy „az ország területét nem hagyta el”, rendben találta mindhárom vasutas háború alatti tevékenységét. Gy. egyetlen nem szokványos választ adott a bizottság kérdőívén szereplő kérdésekre, akárcsak a vele menekülő Virág. A „Milyen napilapnak és folyóiratnak volt az előfizetője vagy állandó vásárlója?” kérdésre (amellyel a nyilas lapokat szerették volna kiszűzni) Virág a *Nemzeti Sportot* jelölte meg, Gy. pedig azt válaszolta: „Előfizető nem voltam, inkább a sportlappal foglalkoztam.” Elképzelhető, hogy a két huszonéves vasutas valóban nem olvasott napilapokat, de azt is pontosan tudhatták, mire irányul a kérdés; szinte minden hasonló kérdésre nemmel válaszoltak.

Az igazolóbizottság – mint akkoriban sok ezer másik ügyben – a válaszok elfogadásával elvégezte munkáját, rutinosan elkészítette az igazoló eljárásról szóló kétoldalas jegyzőkönyvet.

---

<sup>458</sup> Vö. FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbírósi iratai. 10. d. Nb. 700/1945. Szabó Józsefné ügye, aki részt vett a motozásokban.

<sup>459</sup> SZVL IV. 1439. Székesfehérvár Város Polgármesterének Általános iratai. 14. d. 45. Utcák – terek elnevezésének megváltoztatása. 1945–1947. Véghatározat Székesfehérvár thj. város 1945. szeptember 14-i közgyűlése alapján.

<sup>460</sup> Táborosi é. n.

<sup>461</sup> Molnár 2002: 331.

Két nap múlva ugyanez történt a seregélyesi vasutasok igazolásakor: az állomásfőnök, a vele egyidős váltókezelő és a többi vasutas is mind probléma nélkül átment az eljáráson.<sup>462</sup>

Az igazolóbizottságok munkájáról rendre beszámoló *Fehérvári Hírek* újságírója – a hivatalos elvárásoknak megfelelően – elégedetlenségének is hangot adott október 3-i cikkében. Eszerint az igazolóbizottságok csak tessék-lássék munkát végeznek, és nem engednek betekintést működésükbe, ami azt bizonyítja, hogy titkolják rossz működésüket.<sup>463</sup>

A seregélyesi vasutasok ezután lassan el is felejtették volna a ruszin vasutas esetét. Ám épphogy csak beköszöntött az ősz, szeptember elején az állomásfőnököt és Vadász váltókezelőt, akik annak idején a halotti anyakönyvi kivonat kiállításakor tanúskodtak, beidézték a Seregélyesi Járási Rendőrkapitányság „Politikai osztályára”. Hogy feljelentés miatt-e, vagy azért, mert az egyik buzgó rendőr átnézte a halotti anyakönyvi kivonatokat, az iratokból nem derül ki. Mint ahogy az sem, miért éppen őket hívták be a rendőrök, ám nagy valószínűséggel a jegyzőnél nyár elején a halotti anyakönyv kiállításakor írt „Igazolás” volt a rendőrségi nyomozás kiindulópontja. Mindez meghatározta az eljárás további menetét és szereplőinek sorsát.

Székesfehérváron 1945 áprilisában 76 fő teljesített rendőrként szolgálatot. Egy részük már a háború előtt is rendőr volt, de többségüket a pártok, közülük is elsősorban a kommunista párt delegálta.<sup>464</sup> Akad olyan becslés, amely szerint az 1945 nyarán a rendőrségeken alakult politikai osztályok állománya 95%-ban kommunistákból állt<sup>465</sup>, amit a források hiányában nehéz pontosan meghatározni. Eközben a környező falvakban is sorra jöttek létre rendfenntartó szervek, karhatalom, rendőrség vagy nemzetőrség néven.<sup>466</sup> A magyar rendőrségnek naponta átlagosan 150 új ügyben kellett érdemben állást foglalnia, ami lassította az ügyintézését.<sup>467</sup>

Április 18-án Guba László személyében új megyei rendőrkapitányt neveztek ki, aki egyből meg akarta duplázni a megyei rendőrök létszámát: új detektívekre és hivatalnokokra volt szükség, és az egyik legfőbb kritériumnak a párthűség számított. Ebben a hónapban

---

<sup>462</sup> FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16.

<sup>463</sup> „Nem dolgoznak az igazoló bizottságok.” *Fehérvári Hírek* 1945. október 3. 2.

<sup>464</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.

<sup>465</sup> Szakács – Zinner 1997: 97.

<sup>466</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.

<sup>467</sup> Szakács – Zinner 1997: 108.

költözött át a rendőrség a városháza épületéből a régi, csendőrségi épületbe, a törvényszék házába, a Lord Rothermere úton (ma Dózsa György út) a Zichy liget mellé.<sup>468</sup>

A rendőrök elsődleges célpontjai már ekkor is a nyilasok és „volksbundisták” voltak.<sup>469</sup> Ezért az április végétől sorozott rendőrök létszámáról és összetételéről már májusban jelentést kellett írniuk a községek és városok előjáróinak, akik az egyik legfontosabb kérdést, a párttagok megoszlását még azért sem tudták megválaszolni, mert a pártok is ekkoriban kezdtek megalakulni. Igen gyakoriak voltak a „vetköztetéses” rablások, amikor minden ruhaneműt elvettek az áldozatoktól, vagy a katonai egyenruhában elkövetett fegyveres rablások, fosztogatások, és az elkövetők között Fejér megyében rendőr is akadt. A községekben a rendőrök (községenként átlagosan 5–15 fő) még ritkán kaptak fegyvert, polgári ruhában járőröztek, karszalaggal, és mivel nem voltak túl népszerűek, a községi előjárók rendre sürgették, hogy lássák el őket fegyverrel.<sup>470</sup>

A szervezés az egyéb munkalehetőségek hiányában gyorsan haladt: 1945 áprilisában a megyében már 1511 fő szolgálatot teljesítő rendőrrel számoltak be, akiknek 20%-a a kommunista párt tagja volt. A kommunista párttagság szinte minden korábbi fekete foltot eltüntethetett a rendőrök életrajzában, például Rácalmáson a rendőrség parancsnokát így jellemezték: „Parancsnokuk a volt csendőr őrmester, ukrán nemzetiségű és a kommunista párt tagja.”<sup>471</sup>

Ercsiben a kommunista párt saját rendőrséget szeretett volna létrehozni; Iszkaszentgyörgyön ez sikerült is nekik. A szovjet katonák által elhurcoltak után csak formálisan nyomoztak – bár erről gyakran esik szó az iratokban –, a letartóztatottak többségét „volt nyilasok” tették ki. A rendőrség számos településen szinte elsődlegesen a kommunista párt politikai céljait szolgálta ki – és nem csupán a szervezetileg elvileg különálló politikai osztályok, hanem a többi részlegek is. Hiszen egy 5–15 fős községi rendőrkapitányságon – amelynek a rossz közlekedés és az elvágott telefonvonalak miatt csak korlátozott összeköttetése volt a külvilággal – a feladatkörök nemigen különültek el „osztályonként”. Ráadásul a községi

---

<sup>468</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.

<sup>469</sup> Szabó István, Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánja a visszatérő nyilasokról és volksbundista svábokról. 1945. április 25. In: Erdős (szerk.) 1998: 30.

<sup>470</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 20.

<sup>471</sup> Idézi: uo. 21–23.

rendőrségeken alig volt nyomozó (az egész megyében csak 25 fő), így az új nyomozások rendszeresen a községekbe kiszálló fehérvári politikai rendőrséghez kerültek.<sup>472</sup>

A kommunista pártszervezetek az összegyűjtött fegyverekből számos faluban adni akartak a saját rendőreiknek, ám a lassan kiépülő helyi közigazgatás ezt rendre igyekezett megakadályozni. Ezért a jegyzők rendszeresen konfliktusba keveredhettek a helyi – többnyire kommunista – rendőrökkel. Baracs község jegyzőjét például azért állították elő a dunaföldvári rendőrkapitányságon, mert meg akarta akadályozni, hogy a helyi kommunista pártszervezet az összegyűjtött fegyvereket szétossza fegyveres rendőrsége tagjainak, miközben a faluban egy másik – fegyvertelen – rendőrség is működött.<sup>473</sup> A kommunista pártszervezetek nemcsak a falvakban, de Székesfehérváron is teljhatalmú urakként léptek fel április–májustól 1945 ősziig, miközben a fosztogató és a férfiakat málenkij robotra elhurcoló szovjet katonákkal is jó viszonyt ápoltak. 1945 nyarán az egész megyében több egykori nyilast tartóztattak le, akiknek egy részét a székesfehérvári internálótáborba vitték.<sup>474</sup> Július közepétől a háború alatt „önként” a fegyveres SS-be, Volksbundba stb. belépett „német nemzetiségű állampolgárok” internálása kötötte le az ország – így a megye – rendőreinek kapacitásait.<sup>475</sup>

1945 nyaratól–őszétől a közbiztonsági ügyekkel foglalkozó rendőrök időnként már fel mertek lépni nem csupán a „fasiszták, nyilasok”, hanem a fosztogató szovjet katonák ellen is. Ez történt 1945 októberében Mányban, ahol a szovjet katonák elsőként a rendőröket keresték meg, hova lesznek beszállásolva. Eközben a többi katona egy gazda házának padlásáról el akarta vinni a terményt, a feleségét „földhöz verték, állítólag részeg állapotban, és a segítségére menő fiát agyonlövésével fenyegették meg”. Az ügyről készített rendőrségi jelentés szerint közbelépésükre „az erőszakoskodást megszüntették”. Ugyanakkor ezen az őszön a termények erőszakos begyűjtésében és a házkutatásokban a rendőrök is segédkeztek a megyei főispán parancsára.<sup>476</sup>

Amikor a seregélyesi rendőrségen 1945. szeptember 6-án legépelték az állomásfőnök és Vadász váltókezelő kihallgatásáról készült jegyzőkönyveket, a szövegek szerzői (elsősorban az eljáró rendőr, másodsorban a két tanú) már tudták, mit szeretnének elérni velük. Ezzel egyúttal a bürokrácia – és a rendőrség – hálójába kerülő Gy. sorsa is eldőlni látszott. A rendőr

---

<sup>472</sup> Uo. 21–22.

<sup>473</sup> Uo. 24.

<sup>474</sup> Uo. 28.

<sup>475</sup> Uo. 37.

<sup>476</sup> Uo. 29–30. sz. melléklet.



fejlécnek azt diktálta: „Magyar Államrendőrség Járási Kapitánysága” – és hozzátette: „Pol. oszt.” – ez azt jelentette, politikai ügyről van szó, amely később népbíróság elé kerülhet.<sup>477</sup>

A két szemtanú, az évek óta együtt dolgozó állomásfőnök és beosztottja, a vele egyidős váltókezelő a jegyzőkönyvek szerint egybehangzó vallomást tett. Ez nem csoda, hiszen a jegyzőkönyveket ugyanaz a rendőr diktálta, ami a géppel írt szöveg szóhasználatából is kiderül. Valószínűleg igyekezett a két tanúvallomás szövegét is egymáshoz igazítani. A két tanú, vallomásuk alapján, próbálta saját felelősségét kisebbiteni, és két másik emberre (elsősorban Gy.-re) terelni a gyanút. Ezen igyekezetükben a jegyzőkönyv elsődleges szerzője, a helyi rendőr is segítette őket. A nyomozás célpontja így egyrészt egy Ősi községből (nem messze Seregélyestől, Székesfehérvár és a Balaton között) származó nyilas volt, aki a ruszin vasutast a faluba visszakísérő két nyilas egyike lett volna. Ám róla több információ nem derült ki. A másik sokkal forróbb nyom volt: az állomásfőnök és Vadász azt állította – és aláírásukkal tanúsították –, hogy Gy. és Fehér Sándor kísérte be a városba a ruszin vasutast,<sup>478</sup> pedig sejthették, hogy ezek után őket fogják felelősségre vonni. Másnap már elő is állították – lakhelyükön, a székesfehérvári rendőrségre – a két fiatalembert vallomástételre. Könnyebb volt őket megtalálni – különösen, hogy a vasútnál dolgoztak –, mint az Ősiből származó „nyilast”, aki a történetben eléggé bizonytalan pontnak számított.

A seregélyesi rendőrség a község nyilasszimpatizáns múltja miatt<sup>479</sup> nem tartozott a politikailag megbízható rendőrkapitányságok közé a Székesfehérvárról kijáró járási kapitányság – többségükben már kommunista – rendőreinek szemében. A seregélyesi jegyzőkönyv szerzője nem azonos azzal, aki a székesfehérvári jegyzőkönyveket írta. Erre nem csupán az (olvashatatlan) aláírásból, hanem a központozás és a következetes helyesírási hibák eltéréseiből is következtetni lehet. Seregélyesen azonban – a fejléc állításával szemben – nem volt járási kapitányság, csak Székesfehérváron, amely alá a seregélyesi rendőrkapitányság is tartozott. A seregélyesi rendőrségen az 1945 áprilisának végén közölt adatok szerint a rendőrök többsége, 9-ből 6 fő kispap, és csak 3 kommunista párttag volt (ez a megye több falvában

---

<sup>477</sup> Gy.-per 2. 11, 17. Jegyzőkönyvek 1945. szeptember 6. Bár a megyei és városi rendőr-főkapitányságokon négy osztályt (bűnügyi, politikai, igazgatásrendészeti, rendőrbírói) kellett kötelezően létrehozni, ez nem vonatkozott a járási, községi rendőrkapitányságokra, ahol 5–15 rendőr dolgozott, így elkülönítésük néha nehéz is lett volna. Ennek ellenére a seregélyesi kapitányságon vélhetően ugyanazt a beosztást követték, mint a fölöttük álló szervezetben. FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 30.

<sup>478</sup> Gy.-per 2. 11, 17.

<sup>479</sup> Erről: Paksy 2007: 111, 120, 193.

sem volt ritkaság).<sup>480</sup> A seregélyesi nemzeti bizottság – tagjai között számos gazdával – az igazolási eljáráshoz sok esetben még a felmentést megelőlegező, mentesítő igazolással is ellátta az igazolóbizottság elé járuló vasutasokat, annak ellenére, hogy ez nem volt kötelező.<sup>481</sup>

A községi rendőrséget részben a helyi nemzeti bizottság szervezte meg, és tagjai korántsem tartozhattak a kommunista rendőrökkel mindenben együttműködők közé. A kommunista párt megszervezése Seregélyesen nem ment könnyen. Bár a rendőrség párttagsági összetételén igen korán javítottak: 1947-re már négy szociáldemokrata mellett négy kommunista párttag dolgozott a rendőrségen, az MKP gyűlése – amely a vasutas Váradi Jánost választotta megyei küldöttnek 1947 februárjában – botrányba fulladt. „Taggyűlés közben a titkár otthagytott bennünket és átment a kocsmába. Titkár elvtárs lemondott és a taggyűlés ezt elfogadta. [...] Különböző panaszok voltak, de lényegtelenek voltak” – írják a gyűlésről készült jegyzőkönyvben.<sup>482</sup> Ugyanennek az évnek az őszén pedig a helyi jegyző irodájában egy seregélyesi lakos feljelentette a helyi MKP több tagját, akik közül – szerinte – többen „nyilasok” vagy „SS-katonák” voltak. Az ügyet végül kivizsgálásra bocsátották, de nem rágalmazás, hanem a kijelentések valóságtartalmának vizsgálata végett (a vizsgálat eredménye nem került elő).<sup>483</sup>

Bár Seregélyesen a kommunistáknak nem volt komoly támogatottságuk (mint sok más helyen), a helyi rendőrség nem mert ujjat húzni a városból érkező járási kapitányság embereivel. Már csak azért sem, mert a járási rendőrség vezetői a renitens rendőröket – néha egész falusi rendőrörsöket – igen könnyen letartóztatták és fogdába csukták. 1945 májusában például letartóztatták az ercsi rendőrkapitányság összes dolgozóját, az érdi rendőrség vezetőjét, és tervbe vették a magyaralmási rendőrök letartóztatását is „rendőrségi visszaélések” miatt.<sup>484</sup>

A visszaemlékezések alapján a szakirodalom többnyire elfogadja, hogy 1945 nyarán-őszén a rendőrségi politikai osztályok tagjainak 95%-a a kommunista párt tagja volt, aki pedig más párthoz tartozott, azt hamar elszigetelték, így később vagy elhagyták a testületet, vagy

<sup>480</sup> A seregélyesi rendőrkapitányság létszáma és párttagsági aránya: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 2. sz. melléklet. 8.

<sup>481</sup> Vö. a seregélyesi vasutasok igazolóbizottság előtt bemutatott dokumentumaival. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 13–18.

<sup>482</sup> FML X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága. MKP gyűlés Seregélyes. 1947. február 12.

<sup>483</sup> Uo. Jegyzőkönyv 1947. szeptember 19.

<sup>484</sup> FML X. 1. MKP Fejér megyei járási szerv. rendőrség átszervezése. 1945. május 28-i levél a főispánnak.

beléptek a kommunista pártba.<sup>485</sup> Fejér megyében azonban a rendőrség megszervezésekor településenként igen eltérő a kép. A vasúti közlekedés még akadozott, helyenként meg sem indult, az utak tele voltak aknákkal, amikor a községek jegyzői megkapták a megyei alispán levelét, amelyben jelentést kért a településen található rendőrség létszámáról és tagjainak párthovatartozásáról. Helyenként igencsak meglepődhetnek, például Fülén, ahol 1941-ben alig 250 ház állt.<sup>486</sup>

A leleményes fülei előljárók – hogy megírassák a jelentést – a tűzoltókat elnevezték rendőröknek: „ez a rendőrségi létszám nem más, mint a megalakult tűzoltóság”, így a megyében az egyik legnagyobb rendőrséggel büszkélkedhettek, melynek tagjait gyorsan pártokba is besorolták (a 36 főből 30-at a Nemzeti Parasztpárthoz soroltak, 6 főt kommunistának neveztek). Ám a fülei rendőröknek fegyverük, sőt fegyverviselési engedélyük sem volt, így – hogy fegyverhez jussanak – a jelentéshez rögtön fegyverviselési engedély-kérelmet is csatoltak.<sup>487</sup>

A megye másik végében fekvő Felcsúton (ahol több mint másfélszer annyian éltek, mint Fülén) csak 8 fős rendőri állományról számoltak be, ám megértve, hogy mit várnak tőlük, jelentésüket így kezdték: a helyi rendőrség parancsnoka „magyar nemzetiségű kommunista”. Fehérvárcsurgón azzal büszkélkedtek, hogy 19 főt már le is tartóztattak, mivel „nyilasok voltak”. A korábban már említett Ercsiben azt írták, hogy a 20 fős rendőrségen a bűnügyi osztályvezető „pártonkívüli, a többi kommunista. Letartóztatott: 4 fő, mind nyilas érzelmű.”<sup>488</sup>

Ám nem mindenki akarta megérteni az idők szavát, például a Seregélyeshez közeli Pusztaszabolcson – ahol a 9 rendőr egyike sem volt párttag – azt írták megjegyzésként a jelentéshez: „amennyiben a rendőrség az egyes pártok tagjaiból újjáalakítandó, kérünk erre utasítást.” A falvakban kevés volt a kommunista, így minden igyekezet ellenére sem ment elég gyorsan, hogy közülük verbuváljanak rendőröket. A falvak zömében a rendőrök pártonkívüliek voltak, de – a seregélyesihez hasonlóan – a kispárttagi többség is elég gyakori volt a rendőrségen (például Cecén mind a 21 főt kispárttagként említették).<sup>489</sup>

Annak ellenére, hogy a seregélyesi rendőrőrs nem volt túl nagy, a Vaszil haláláról készített jegyzőkönyv szerzője elég magabiztosan használta a fejlécben a „Járási Kapitányság” és a „Politikai osztály” kifejezést. A seregélyesi jegyzőkönyvvezető (H-val kezdődő

<sup>485</sup> Vö. Szakács – Zinner 1997: 97.

<sup>486</sup> Az 1941. évi népszámlálás. 5: 44.

<sup>487</sup> A helyi rendőrségek létszámjelentéseit idézi: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 2. sz. melléklet.

<sup>488</sup> Uo.

<sup>489</sup> Megoszlás forrása: uo.

olvashatatlan aláírás) neve az eljárás során később egyszer sem bukkant fel aláírásként. Az áldozat vezetéknevét (itt a végződéssel írták) és az öt csendőrségre bekísérő két vasutas nevét már egy másik tollal, feltehetően a székesfehérvári rendőrségen húzhatták alá, ahol rendkívül gyorsan, még azon a napon intézkedtek.

Gy.-t és Fehér Sándort, akivel együtt tette meg az utat a téli hóban Seregélyesről Székesfehérvárra, még aznap este, szeptember 6-án bevitték a székesfehérvári rendőrségre, és másnap már vádlottként hallgatták ki őket. Ekkor még nem tudhatták, mi a vád ellenük. A fehérvári rendőrök nem a múltat kutatták, hanem egyből tettesként bántak velük, így bármivel érveltek is, sok esélyük nem volt. A rendőröknek bűnösöket kellett találniuk, nem pedig ártatlanokat. A vádlottakat kész helyzet elé állították, félig-meddig a szájukba adták a szavakat, amit aztán jegyzőkönyvben rögzítettek. A későbbi tárgyaláson tett vallomás nem hagy kétséget afelől, hogy a jegyzőkönyv gyors lejegyzését a rendőrök sűrű pofonokkal, veréssel ösztönözték.<sup>490</sup>

A rohamtempót az is ösztönözte, hogy a jegyzőkönyv legépelésére, amelyet még a vallomástevővel is alá kellett íratni, nem sok írógép állt a rendőrök rendelkezésére. A fehérvári rendőrkapitányságon (a Zichy liget mellett, a törvényszék épületében) a földszinten és emeleten lévő 17-17 szobában ekkor még alig-alig voltak berendezési tárgyak, és a rend új, többnyire kommunista őrei csak 4 darab írógépet örököltek a néhány hónappal korábban ugyanitt székelő csendőrségtől.<sup>491</sup> Valószínűleg ugyanabban az épületben hallgatták ki sietősen szeptember elején Gy.-t és Fehér Sándort, ahol télen Vaszil ügyében is vallomást tettek a csendőröknek, s ahol később a ruszin vasutast is gyorsan kihallgatták, és legalább egy éjszakára fogva tartották.<sup>492</sup>

---

<sup>490</sup> Gy.-per 2. 36–52. 1945. november 6-i tárgyalás jegyzőkönyve. Gy. és F. Sándor vallomása. A rendőrségen tett vallomásukat mindketten visszavonták, mivel mint elmondták, verés, illetve veréssel fenyegetés hatására írták csak alá.

<sup>491</sup> Az örökölt berendezési tárgyak jegyzéke: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 32., ill. 8. sz. melléklet; SZVL XV. 157. d. Székesfehérvár Város Polgármesterének általános iratai. XV. Csendőrség ingó és ingatlan javai. 1052. Leltári jegyzőkönyv.

<sup>492</sup> A kerületi csendőrök székháza ugyanitt volt. Ez ellen szól az, hogy Vaszilt végül tábori csendőrök vitték ki Seregélyesre, ám az is elképzelhető, hogy a kerületi csendőrök átadták a tábori csendőröknek letartóztatása másnapján; illetve a tábori csendőrök nemcsak a megyeházán, hanem a kerületi csendőrszékházban is berendezkedtek.

A verés hatására a rendőrségen Gy. szinte bármit aláírt a jegyzőkönyvben, akárcsak Fehér Sándor, aki rögtön minden rosszat elmondott vasutastársáról.<sup>493</sup> Ha nagyon vétkesnek érezték volna magukat, vélhetően jobban elrejtőznek vagy elmenekülnek, de az eljárás menetéből és a vallomásokból úgy tűnik, nem féltek attól, hogy az ügyet előkotorják. Talán arra is gondolhattak: ennél nagyobb büntettek is estek a frontvárosban és környékén néhány hónappal korábban.

A két fiatal vasutast napokig benntartották a rendőrségen. Fehérnek a tél óta nem sok nyugodt napja akadt. A letartóztatás előtt csak négy nappal tért haza Bukovinából, ahova a szovjet csapatok vitték magukkal málenkij robotra, előtte pedig – ahogy az igazolóbizottságban mondta – „a nyilasok hurcolták magukkal Veszprém megyébe” kényszermunkára – persze múltja alapján utóbbi vallomása is kritikával kezelendő. Mindenesetre mindkét helyről szabadult, ami talpraesettségét bizonyítja.<sup>494</sup>

Gy. és Fehér Sándor ártatlannak érezhette magát, hiszen erőszakos tettet nem követtek el. Sándor, aki sokat próbált, de huszadik évét épphogy csak betöltötte, együttműködőbbnek mutatkozott. Az eljáró rendőr jegyzőkönyvbe diktálta, hogy Fehér „tudomása szerint” Gy. tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak. Ebben az első rendőrségi jegyzőkönyvben előadott történet szerint az állomásfőnök azt mondta nekik, hogy a ruszin vasutas nagyon gorombán bánt vele az „orosz megszállás ideje alatt” (ekkor a kommunista rendőrök is így emlegették), és „ő parancsolt a vasútállomáson”. Azt is mondta, hogy az egész kivégzésről csak néhány napja értesült, amikor a fogságból hazatérve az állomásfőnök közölte vele Seregélyesen. Sándor magát is igyekezett mentegeni, egyúttal Gy. számára kedvezőtlen vallomást tett: „Tegnap este, mikor bejöttem a rendőrségre, bent a fogdába beszéltem velem Gy., és figyelmeztetett arra, hogy ne mondjak meg semmit. Azt mondotta, »Te nem tudsz semmit, te nem hallottál semmiről, ne mondd meg nekem azt, hogy fegyverem volt, nem a nyilasoknak adtuk át, hanem a csendőröknek, mert úgyis bent vagyunk a pácban, mert Meszesi állomáskezelő [sic! az állomásvezetőre gondol] mindkettőnket feljelentett, és azt mondotta, hogy mindenkit behozat az állomásról.»<sup>495</sup> Hónapok múlva a tárgyaláson Sándor visszavonta a vallomását, és azt mondta, csak azért tette, mert veréssel fenyegették.<sup>496</sup>

<sup>493</sup> Gy.-per 2. 21–22, 26. F. Sándor és Gy. vallomásai. 1945. szeptember 7.

<sup>494</sup> FML XVII. 402. 4. d. MÁV-alkalmazottak igazoló eljárásai. F. Sándor ügye.

<sup>495</sup> Gy. per 2. 21. F. Sándor vallomása a rendőrségen. 1945. szeptember 7.

<sup>496</sup> A kihallgatásokon szinte mindennapos volt a rendőri erőszak. Pl. FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. Érdi kapitányságról szóló jelentés 1945. július 29.

Az előző éjszakát szintén a fogdában töltő Gy.-t Fehér Sándor után hallgatták ki (a vallomás szövegéből lehet erre következtetni). Gy. vallomásáról aznap két jegyzőkönyv készült, előbb egy rövidebb, aztán – mivel valószínűleg rövidnek ítélték – egy hosszabb. Hogy a két vallomás szünetében, közben vagy előtt verték-e Gy.-t, kérdéses, de a jegyzőkönyvek szövegét és későbbi vallomásait összehasonlítva igen valószínű.

A hosszabb elsősorban abban különbözött a rövid jegyzőkönyvtől, hogy a vádlott minden olyan vonását és kapcsolatát igyekeztek jobban hangsúlyozni, amely nyilas párttagságára utalt: erre, mint háborús bűnre alapozva már önmagában is vádat lehetett volna emelni ellene. Gy. azonban nem a nyilas párttagságról, hanem a ruszin vasutas rablásáról és arról beszélt, hogy az „nőket szerzett” az orosz katonáknak. Az első, rövidebb vallomásában már beismerte, hogy a csendőrségen jegyzőkönyvet vettek fel tőle Vaszil tetteiről, és a jegyzőkönyv szerint az állomásfőnök „bútorát elvitte, az oroszoknak nőket adott, továbbá hogy [...] ruszin, illetve kisorosz”.<sup>497</sup>

A második jegyzőkönyvben igyekeztek Gy.-től terhelő adatokat kapni Fehér Sándorról. Ám Gy. annak ellenére, hogy az első vallomástételkor már megkérdeztek tőle valamit, amit előző este fogdatársának mondott (és ezt Fehértől tudták), Gy. semmi terhelőt nem vallott Sándorra. „Nem volt ezen ügyben semmi szerepe, csupán ő is velem jött Fehérvárra. A csendőrségen csak annyit mondott [...] Sándor, hogy tud ő is arról, hogy [a ruszin vasutas] lopott.”

Gy. igyekezett az állomásfőnökre „feljelentőjére” hárítani a felelősséget, mondván, tőle tudott a kivégzett vasutas viselt dolgairól. Egyik állításával kifejezetten az állomásfőnökre akarta terelni a gyanút: a ruszin vasutas „kivégzéséről ez év április elején szereztem tudomást K. Józseftől, aki azt mondta, hogy Meszesi [állomásfőnök] lövette agyon.” Ám ezt a mondatot később senki sem húzta alá, és sem a rendőrök, sem az ügyész és a bíróság nem tulajdonítottak neki jelentőséget.<sup>498</sup> Gy. állítása szerint, ha tudta volna előre, hogy kivégzik, nem jelenti fel Vaszilt, és csak azért mondta, hogy detektív és fegyvere van, mert felválni akart és dicsekedni.

Fehér Sándort a kihallgatások után továbbra is fogdában tartották, ám egyre inkább egyedül Gy. maradt a vádlott, pedig még azzal is megpróbálta menteni magát, hogy vallomása szerint „M. Ernő vonalfőnökségi tartalékos voltam jó barátságban, aki nyilas volt, és az ő

<sup>497</sup> A két jegyzőkönyv 1945. szeptember 7-én a székesfehérvári rendőrségen: Gy. per 2. 26–29.

<sup>498</sup> Gy. per 2. 28. Gy. László vallomása a székesfehérvári rendőrségen. 1945. szeptember 7.

hatása alatt vettem magamnak azt a bátorságot, hogy önállóan jelentsek fel valakit” – az, hogy nyilas barátja volt, csak tovább rontott a helyzetén.

Bár a rendőrök az eljárás kezdetén viszonylag gyorsan előállították a vallomások jegyzőkönyveit, Gy.-nek még három hónapot kellett várnia a fogdában, mire ügyében ítéletet hoztak. A következő három hétben szóba sem igen álltak vele, több jegyzőkönyv nem készült a rendőrségen kihallgatásáról.

A rendőrségi iratokból kiderül, milyen ügyekben járt el ekkoriban a rendőrség. Gy. kihallgatásának napján, szeptember 7-én vettek őrizetbe a székesfehérvári piacon egy pátkai kofát, aki 1 kg krumpliért 50 pengőt – szerintük spekuláns módon – kért: gyorsított eljárással 3 hónap fogházra és 2000 pengő pénzbüntetésre ítélték.<sup>499</sup> Az áruhiány ellen ily módon harcoló rendőrök a padlások lesöpítéséből is kivették részüket: sokféle váddal és feljelentéssel célt lehetett érni. Amikor Gy.-t kihallgatás közben megverték, nem messze onnan, a városháza közgyűlésén az egyik városi képviselő szóvá merte tenni, hogy az orosz katonák felszedik és elviszik a termést a földekről, minden ellenérték nélkül. Ennek ellenére az orosz katonák és a polgári ruhás, karszalagos rendőrdetektívek még 1945 őszén is rendszeresen együtt razziáztak.<sup>500</sup>

Ugyanazon a napon, szeptember 7-én, amikor Gy.-t kihallgatták, a rendőrség Csonka Lajosné augusztusi kérelmére hivatalosan is engedélyezte, hogy a Könyök köz 10. szám alatt működő „kéjnyő telepét” négy kéjnyővel újra megnyithassa (1944. október 15. óta a hely hivatalosan nem működött). A telepet csak decemberben zárták be ismét a szovjet katonai parancsnok megkeresésére, higiéniai okokra és fertőzésveszélyre hivatkozva. Hogy a katonák és a telepen dolgozók közötti konfliktus vagy a katonák tömeges megfertőződése állt-e a bezárás háttérében, nem derül ki az iratokból.<sup>501</sup>

Míg Gy. fogdában ült, történt egy, a rendőrök és a szovjet katonák közötti hatalmi viszonyra jellemző eset Székesfehérvár belvárosában 1945. október 8-án. Este 10 óra tájban Bozai Gábor rendőrjárőr a Sas vendéglő irányából hallotta, amint valaki rendőrért kiállt. Amikor odaért, a vendéglős előadta neki, hogy odabenn „orosz katonatisztek mulatnak, kik a

<sup>499</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 52. A „spekulánsok” elleni eljárásokról és annak politikai jelentőségéről bővebben: Apor 2021.

<sup>500</sup> Uo. 52–53.

<sup>501</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 1. d. Cs. Lajosné kérelme, a nyomozás az ügyben, és az engedély. 1945. augusztus 28.; 1945. szeptember 7.; az engedély visszavonása: 1945. december 7.

polgári közönséget háborgatják és a bort nem hagyják fogyasztani”. A rendőr bement, és szólt a katonáknak, hogy 22 órakor záróra van, de ezzel nem törődtek. Ezután a „polgári közönséget” szólította fel, hogy hagyják el a helyiséget, így egy részük hazament. Majd ismét az oroszokat figyelmeztette a zárórára. Erre az egyik tiszt arcon vágta, és a többi katonával együtt kidobták a vendéglőből: „egy orosz kapitány fenéken rúgott” – panasolta. A rendőr panaszt tett a szovjet katonai parancsnokságon – amelynek egy része nem messze onnan, a városházán működött. Kiküldtek vele két orosz katonai járőrt a vendéglőbe, akik igazoltatták a mulatozó katonákat, majd maguk is csatlakoztak az ivászathoz. A rendőr továbbra is nyugtalan volt, ezért ismét kiküldték a friss levegőre. Ekkor érkezett meg Arany János próbarendőr, aki egyedülként nem csatlakozott az ivászathoz. Visszaszaladt a parancsnokságra, és jelentette, hogy a kiküldött orosz járőrök is leültek inni. Erre kiment egy szovjet tiszt a parancsnokságtól: neki már mindenki engedelmeskedett, és bekísérte őket a városparancsnokságra. Mire a bekísértek kijózanodtak, a rendőrség sem bolygatta tovább az ügyet, hanem irattárba küldték az erről szóló jelentést.<sup>502</sup> A rendőröknek a rendet gyakran épp azokkal (a szovjet katonákkal) szemben kellett volna megóvniuk, akiktől megbízatásukat részben – a kommunista párton keresztül – kapták.

A rendőrök leggyakoribb közbiztonsági ügyei ekkoriban igen változatosak voltak: árva, menekült gyermekek bekísérése; szálláskeresés szovjet katonáknak; szovjet katonák megfékezése, erőszakoskodásaik, rablásaik, lólopásaik kivizsgálása; a városi szesztilalomra hivatkozva bor és pálinka elkobzása; a háború alatt ellopott „idegen holmi összegyűjtése”; eljárások orosz katonákkal együtt élő magyar nők ellen „erkölcstelen életmódjuk” vagy „titkos kéjelgés” miatt.<sup>503</sup> Utóbbi esetekből viszonylag sok maradt fenn a rendőrségi iratokban. A rendőrség szerepzavarára jellemző, hogy az orosz katonákkal együttélést, kitarottságot büntetendőnek ítélték, mivel a korabeli erkölcsi normák szerint (ahogy a feljelentésekből is kiderül) már szovjet katonával együtt mutatkozni is szinte bűnnek számított. A kitarotott nők ellen általában titkos kéjelgésre hivatkozva indítottak eljárást, ám ezek felsőbb szinten rendre elakadtak, mivel a járőrök felettesei nem akartak nézeteltérésbe keveredni a szovjet katonákkal.

A hatalom a városban végső soron a szovjet katonáké volt, csak azután a rendőröké, és intézkedéseiket nehéz is megérteni a szovjet hadseregtől különválasztva. Az elfogott „kéjnők” védettek voltak, így elég magabiztosan léphettek fel a rendőrökkel szemben, akiket ez – a

<sup>502</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság, általános iratok. 1. d. 376/1945. 1945. október 12.

<sup>503</sup> A példák forrása: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 1. d., ill. FML XXIV. 17. Székesfehérvár Járási Rendőrkapitányság iratai. 1. d.



jegyzőkönyvek tanúsága szerint – többnyire zavart. Bár a kitartott nők letartóztatása erősíthette a rendőrség tekintélyét, a konfliktus vállalása helyett mégis inkább együttműködtek a szovjet katonákkal, és csak igen ritkán, feltűnő „közszeméremcsértés” esetén merték – általában 45 napos – elzárásra ítélni a kitartott nőket. Az egyik nőt azért tudta a rendőri büntetőbíró ugyancsak erre ítélni, mert éppen elszakadt a szovjet csapatától, amellyel együtt élt, és 1945. augusztus 26-án délelőtt 11-kor az állomás előtti téren (ahová Gy. is dolgozni járt ekkoriban) egy szovjet katonával közöszlött. Vallomása szerint kényszerből tette, ám azt elismerte, hogy hónapok óta tart fenn „erkölcstelen viszonyt” orosz katonákkal, akiktől ezért pénzt és ruhaneműt kapott. 1945 nyarának végén a nyilvános nemi erőszak sem tűnhetett teljesen szokatlannak a városban, ám a nőt az intézkedő rendőr mégis „feszlettsége” miatt jelentette fel.<sup>504</sup> B. Margit esetében is hasonló vádat fogalmaztak meg, melyet ejtettek, mivel „nevezett terheltet orosz katonai Parancsnokságtól kiküldött orosz járőr elkísérte arra hivatkozással, hogy terhelt az orosz parancsnokság konyháján dolgozik”.<sup>505</sup>

A rendőröket – akik nyíltan együttműködtek a szovjet katonákkal – éppúgy megvethették, mint a katonák kitartottjait. A két megvetett és kiszolgáltatott csoport azonban egymás tagjaiban is csak az ellenséget látta. Az eljárások jelentős része így éppen a rendőrök elleni becsületsértési ügyekben keletkezett.<sup>506</sup> A rendőrség még 1947-ben is létszámhiánnyal küzdött: ez a foglalkozás a különleges juttatások dacára sem vált sokkal elfogadottabbá vagy népszerűbbé.<sup>507</sup>

A városi kapitányságon a politikai ügyek Székely György rendőr századoshoz tartoztak, aki hatékony embernek számított. Azon az őszön kezdtek rendszeresen fizetést kapni a járási kapitányságon addig csak ruháért és ellátásért dolgozók.<sup>508</sup> Gy. később, a bírósági tárgyaláson azt mondta, a kihallgatásakor különösen Székely ütötte, verte, és őt hitte rendőrkapitánynak, akit valójában csak a hónap végén neveztek ki formailag a székesfehérvári járási kapitányság

<sup>504</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. Az elítélés esete: S. Erzsébet ügye. 149/1/1945. 1945. augusztus 28.

<sup>505</sup> Uo. B. Margit ügye. 1945. június 12.

<sup>506</sup> Uo. pl. 147/1/1945. K. Jánosné ügye, aki a rendőri feljelentés szerint azt mondta az eljáró rendőrnek, hogy a rendőrök mind „szarjancsik” és tolvajok; emiatt 1000 pengő pénzbüntetésre ítélték.

<sup>507</sup> Az őrsemélyzet létszámhiányáról: FML X. 1. MKP Fejér megyei járási szerv. MKP Központi Vezetősége Karhatalmi osztály levele valamennyi megyei pártbizottságnak. 1947. október 3., ill. 1947. október 15. A létszámhiány miatt szinte állandósultak a rendőrségi toborzások.

<sup>508</sup> Vö. FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. 113/1945. 1945. június 20.

vezetőjévé. A járási kapitányságok élére ekkor többségükben kommunista párttagokat neveztek ki.<sup>509</sup> A rendfokozat és a besorolás bizonytalansága nem volt ritka: a rendfokozati jelzésekkel való ellátásra, állományi besorolásra és a rendőrök hivatalos kinevezésének megírására az októbert szabták határidőül, vagyis ezután rendőr már csak kinevezéssel teljesíthetett szolgálatot. Különleges juttatásként elrendelték azt is, hogy novemberig minden rendőrnek legalább egy ruhát és bakancsot kell kapnia. Addig a rendőrök többnyire karszalaggal, civil ruhában dolgoztak, és legfeljebb csak a begyűjtött fegyverekből, ún. „madzagos puskával” szerelték fel őket, azzal sem túl gyakran.<sup>510</sup> A rendőrségen belüli rendcsinálásra, a hivatalos besorolásokra és kinevezésekre éppen 1945 őszén, a Gy. elleni eljárás idején került sor, amikor a megyében összesen már 1631 fő teljesített rendőri szolgálatot, ám háromnegyedük a legalacsonyabb, XV. fizetési osztályba besorolva.<sup>511</sup>

A Gy. letartóztatását és kétszeri kihallgatását (véltetően megverését) követő hétvégén ezen az ügyön nem dolgoztak a rendőrök, ám hétfőn rögtön előkerítették Gy. téli szállásadóőjét, Erzsébetet, aki még mindig a Horthy Miklós téren lakott, és pénztárosként dolgozott a fogház és a rendőrség közelében. Ő volt az egyetlen nő, akitől tanúvallomást vettek fel. Erzsébet elismerte, hogy jó barátságban állt a letartóztatott Gy.-vel, ám nem sok jót mondott róla. Többször is „dicsekvőnek” nevezte, és elmesélte, hogy már a feljelentés napján, januárban elbűszkélkedett neki az ügygel. „Én figyelmeztettem, hogy ebből még baj lesz, de ő nagyképűen kijelentette, ne félj, győzünk. Erősen bízott a német győzelemben.”<sup>512</sup> Az egyetlen, amit Erzsébet vallomásából Gy. javára lehetett írni, hogy nem tudott Gy. esetleges nyilas párttagságáról.

Másnap Gy. letartóztatás előtti lakótársát, Virágot hallgatták ki a rendőrök, akivel együtt menekült Hegyeshalom állomásra a front elől, ahonnan az igazoló eljárás szerint együtt tértek vissza. Korábban az igazolóbizottság előtt tett nyilatkozataik szerint mindketten igazán csak a

---

<sup>509</sup> Gy.-per 2. 42. Gy. vallomása a tárgyaláson. Székely szeptemberi rendfokozata: Fejér vármegye törvényhatósági bizottság rendkívül közgyűlésének jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1945. szeptember 26.; FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 24. sz. melléklet. Székely novemberben már alezredes: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság Általános Iratok. 1. d. Székely György alezredes kinevezése a fegyelmi tanács rendes tagjaul. 1945. november 19. A fegyelmi tanács egyik funkciója éppen a rendőrségen belüli visszaélések kivizsgálása lett volna.

<sup>510</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 38.

<sup>511</sup> Uo. 58.

<sup>512</sup> Gy-per 2. 19. Gy. Erzsébet vallomása a székesfehérvári rendőrségen. 1945. szeptember 10.

sport iránt érdeklődtek. A fiatal lakótárs és kolléga a rendőrségen minden rosszat elmondott és aláírt Gy.-ről, amit csak lehetett: „a fasiszta rendszer ellen szólókat, köztük jó magamat is, azzal fenyegetett, hogy »bevisz a pártba«, ezalatt valószínűleg azt értette Gy., hogy ott felelősségre vonat bennünket kijelentéseink miatt.” Virág szerint Gy. „meg is pofozta” a ruszin vasutast, bár Gy. dicsekvő természetét háromszor is említette a rövid vallomásban: „Nem sok jelentőséget tulajdonítottunk Gy. elbeszéléseinek, mert tudtuk, hogy dicsekvő ember, aki nem mindig a valóságot mondja meg.” Ennek ellenére – vélhetően magánszorgalomból – azt is elmesélte róla, hogy ellopta egy vasutas ékszereit, amelyeket közösen ástak el a front idején Darnózseliben.<sup>513</sup> Virág szerint Hegyeshalomban Gy. még azt mesélte neki, hogy „bevitte” a ruszint „a pártba, és ott rögtön agyon is lőtték”.<sup>514</sup>

Virág vallomása elég volt arra, hogy másnap Fehért már tanúként, ne pedig gyanúsítottként hallgassák ki. Fehér Sándor már tudta, mit várnak tőle, és meg is felelt ennek, félve attól, hogy ismét vádlottá válhat. A jegyzőkönyv úgy kezdődik, mint egy feljelentés: „Gy. kimondott[an] fasiszta gondolkodású ember volt. Mikor Szálasi képét kellett a falra akasztani, kijelentette a képre mutatva, ez fogja a hazát megmenteni, az öreg Horthy hazaáruló.” Majd elmondta, hogy Gy. időnként „kitartással” és karfelemeléssel köszönt, a ruszin vasutast a nyilasházba vitte be, felvágós volt, agitált a nyilasok érdekében, „tagokat akart szerezni a nyilas pártnak”, és az utolsó pillanatig hitt a német győzelemben. Fehérnek ekkor saját magáról mást nem kellett elmondania, cserébe azért, hogy Gy.-ről csupa terhelőt mondott<sup>515</sup> – az elvárásoknak megfelelő vallomás jutalmat érdemelt.

A jegyzőkönyv felvétele után a rendőrök – ötnapi fogva tartás után – elengedték Fehért. Egy hétre rá még tessék-lássék becitáltak két seregélyesi vasutast vallomástételre Székesfehérvárra, akikkel alátámaszathatták a korábbi vallomásokat. Mindkét vallomástevő a rendőrök elvárásainak megfelelő jegyzőkönyvet írt alá. „Fasiszta, jobboldali gondolkodású egyén” – írta alá a jegyzőkönyvben az akkor közel 60 éves Váradi János, aki azon az öszön nyugdíjba akart menni, majd két évre rá inkább kommunista párttitkár lett.<sup>516</sup> Gy. „jobboldali, fasiszta érzelmű ember” – mondta a másik, Szántó Sándor. Mindkettejüktől megkérdezték,

<sup>513</sup> Darnózseli Horvátkimle mellett fekszik (Mosonmagyaróvár közelében). Kimlére menekült számos vasutas a front elől, és ott igyekeztek szolgálati beosztást és fizetést kapni az oda költözött üzletvezetőség egyik részlegétől. Lovas 1996: 545.

<sup>514</sup> Gy.-per 2. 15. V. József vallomása 1945. szeptember 11.

<sup>515</sup> Gy.-per 2. 13. F. Sándor vallomása. 1945. szeptember 12.

<sup>516</sup> FML X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága. MKP-gyűlés, Seregélyes. 1947. február 12.

hogy a karlendítéses nyilasköszöntést használta-e a vádlott – ám azt nem, hogy az állomáson dolgozók közül még ki tett így. Mindketten igennel válaszoltak, ám arról egyikük sem tudott, hogy Gy. nyilas párttag lett volna. A két, legutoljára felvett, nyúlfarknyi vallomás – amely már a háborús bűn gyökerét próbálta bizonyítani – végül a per aktájának legelejére került, bizonyítandó, hogy Gy. a „kisnyilas” kategóriába tartozik és ennek megfelelően kell eljárni ellene.<sup>517</sup>

Ebben az időszakban a legegyszerűbben vádat emelni – a törvény szövege miatt – a nyilas címkével lehetett, és a politikai osztályok elsődleges feladata is a „fasiszta maradványok felszámolása” volt.<sup>518</sup> 1945 utolsó negyedében – amikor a Gy. elleni eljárás is zajlott – közel 30 ezer főt gyanúsítottak politikai és háborús bűncselekmények elkövetésével, közülük csak minden hetediket adtak át a népügyészségnek, ám minden másodikat internáltak.<sup>519</sup> A rendőrség állam volt az államban, ezen belül az egyes járási és városi kapitányságok – szinte minimális felügyelettel – önálló szigetet alkottak, ahol eltérő jogszokások alakultak ki. A székesfehérvári járási kapitányságnak elvileg a megyei kapitányság volt a felettese, ám a gyakorlatban az ügyeket vagy átadták az ügyészségnek, vagy sem, ráadásul az egyes ügyek intézését nem ellenőrizte senki. 1945 szeptemberétől a rendőrség működésébe a gyakorlatban a főispán vagy más helyi hivatalok nem szólhattak bele, így a rendőrség már a kezdetektől szinte korlátok nélkül alkalmazhatott erőszakot, kommunista befolyás alatt. A rendőrség megjelenése a városi avatási ünnepeken szinte az új, legfontosabb hatalom reprezentációjának természetes velejárója volt: így 1945. szeptember 22-én az új városi sportpálya-átadási ünnepségen a teljes székesfehérvári rendőrkapitányság jelen volt.<sup>520</sup>

A fehérvári rendőröknek sok más dolguk mellett nem jutott több idejük Gy. ügyére: a két utolsó, rövid jegyzőkönyvvel lezártak tekintették, és átadták az ügyészségnek, ahol két hét múlva vádat emeltek Gy. ellen. A gyors „nyomozás”, amely gyakran csupán a vádirat megfogalmazásához szükséges állítások jegyzőkönyvezéséből állt, nem volt egyedi: például Balogh János fehérvári nyilas pártvezető ügyét tíz nap alatt zárták le.<sup>521</sup>

<sup>517</sup> Gy.-per 2. 7–9. V. János és Sz. Sándor vallomása. 1945. szeptember 19.

<sup>518</sup> Vö. Szakács – Zinner 1997: 97.

<sup>519</sup> Uo. 99–100.

<sup>520</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság Ált. Iratok. 1. d. Székesfehérvár város tekintetes rendőrkapitányságának. Székesfehérvár, 1945. szeptember 18.

<sup>521</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 38.

Székely Györgynek fontosabb dolga is akadt Gy. ügyénél: leendő pozíciója ezekben a napokban dőlt el. Miközben az 1945 őszi választási kampány nemcsak az utcán, hanem a megyeházán is folyt, a rendőrségi vezetők kinevezéséről is döntöttek. Eredetileg a városi kommunista pártszervezet – éppen a Gy. ügyében felvett két utolsó jegyzőkönyv elkészülte előtt egy nappal, szeptember 18-án – rendkívül fontos pozícióba jelölte: a város politikai osztályának vezetőjévé. Aki ezt a pozíciót birtokolta, annak szinte alig felügyelte valaki a tevékenységét a városban, és politikai ügyben szinte bárkit elvitethetett akkoriban. Ám a városi szociáldemokraták – akik helyben nagyobb bázissal rendelkeztek, mint a kommunisták – résen voltak, és szeptember 24-én sikerült a városi törvényhatósági közgyűlésen ellenjelöltjüket, Tolvaj Róbertet szavazással a pozícióba jelölniük. A szavazáson Tolvaj 37, míg Székely csak 12 szavazatot kapott.<sup>522</sup> A botrányos vitába fulladó szeptember 26-i megyei közgyűlés témája a rendőri kinevezések voltak. A kisgazdák, akiket a szociáldemokraták és a kommunisták szokás szerint ismét kisémmiztek, elhagyták az üléstermet, ez azonban a Székely számára kedvezőtlen döntésen mit sem változtatott.<sup>523</sup>

A közgyűlésen – amelyet a rendőrségi vezetők kinevezésére hívtak össze – a bátrabb törvényhatósági bizottsági tagok a megye falvait sújtó beszolgáltatásokra panaszkodtak. „Meg kell szüntetni a visszasságokat – mondta Vócsa Ferenc a rendőrség kapcsán –, hogy fogva tartanak hosszú ideig kihallgatás nélkül embereket”, miközben Gy.-t aznap már harmadik hete nem hallgatták ki. A főispán szerint éppen az új rendőrségi vezetők kinevezése lesz a garancia „a jobb rendre”. Ám Vócsa erre adott, szkeptikusnak is tekinthető válasza szerint: „A rendőrség ne legyen pártrendőrség.” Egy másik bizottsági tag ezen felbátorodva elmondta, hogy négy hetet ült kihallgatás nélkül annak ellenére, hogy „régisocialista”, és hogy a „községi rendőri állásokat a sógor-koma rokonsági alapon töltik be” – régi magyar hagyomány szerint. Ettől fogva elszabadultak az indulatok: panaszkodtak, hogy a beszolgáltatott széna kazalba rakva áll, mert nem volt, aki átvegye, miközben „a nép elkeseredett, mert nincs jószága; nem megy a szántás”. A szocdem, a kommunista és a kisgazda tagok ezt követően durván összeszólkoztak.

<sup>522</sup> SZVL XV. 1049. 157. d. Magyar Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949. Székesfehérvár thj. városi törvényhatósági bizottságának 1945. szeptember 24-én tartott rendkívüli közgyűléséről készült jegyzőkönyv-kivonata. S O-4924/1945. Gáspár János polgármester aláírásával.

<sup>523</sup> SZVL XV-31. Kézirattár 2. Dani Lukács: A Független Kisgazdapárt Fejér megyében. 1939–1949. Székesfehérvár, 1992. 51.

A megyei rendőrkapitányságok politikai osztályainak élére jelöltek listájának felolvasása után pedig a kiscgazdapárt kivonult a teremből.<sup>524</sup>

Székelyt a kommunisták a városi pozíció helyett „vigaszágon” a jóval kevésbé fontos járási kapitányság vezetőjének is jelölték, amely pozícióhoz a környékbeli falvak ellenőrzése tartozott. Székely csalódott lehetett, noha végül ide kinevezték. Nem ez az eset – amelyben úgy tűnik, a polgármester is a kommunistákkal szemben foglalhatott állást – volt az első konfliktus a város vezetése és a rendőrségben a vezetést megszerezni szándékozó kommunisták között. 1945 júniusában a polgármester a rendőrfőkapitány szóbeli megkeresésére megtagadta 100 ezer pengő személyi illetmény folyósítását a rendőrség részére, mivel azzal veszélybe került volna a havi 80 ezer pengő városi alkalmazotti munkabér folyósítása (a városi kasszában ekkor összesen alig több mint egymillió pengő volt).<sup>525</sup> A rendőrség többek szemében egyszerűen a kommunista párt pártrendőrségeként funkcionált, ebből kifolyólag egyetlen kiscgazda jelöltet sem terjesztettek elő a rendőrség magasabb beosztásába.<sup>526</sup>

A bíróságnak sorozatban átadott ügyiratok között Gy. ügye a viszonylag egyszerűbb ügyek közé tartozott. Székelynek Gy. ügye rutineljárás volt. Közben Székely György rendőr századost a városban zajló választási kampány közepette, szeptember 26-án immár formailag is kinevezték a székesfehérvári járási kapitányság élére, a következő hónapban pedig előléptették rendőr alezredessé.<sup>527</sup> Egy kommunista párt által támogatott rendőri vezetőnek ebben az időben a legfontosabb feladata minél több nyilas leleplezése és elfogása volt. Gy.-t – akit addig csak gyanúsítottként tartottak fogva – október elején előzetes letartóztatásba helyezték, és a fogdában várta a tárgyalás időpontjának kitűzését. Az előzetes letartóztatás elrendelését még kétszer meg kellett hosszabbítani, valószínűleg a népbíróság túlterheltsége miatt.<sup>528</sup>

<sup>524</sup> FML IV. 402. Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlés. 1945. szeptember 26.

<sup>525</sup> SZVL XV. 157. d. 1049. A polgármester 1945. június 19-i levele a székesfehérvári rendőrfőkapitánynak.

<sup>526</sup> SZVL XV-31. Kézirattár 2. Dani 1992: 51.

<sup>527</sup> Fejér Vármegye törvényhatósági bizottság rendkívül közgyűlésének jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1945. szeptember 26. In: Aradi 2002: 24. sz. melléklet. Novemberben Székely már alezredes: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság Általános Iratok. 1. d. Székely György alezredes kinevezése a fegyelmi tanács rendes tagjául. 1945. november 19.

<sup>528</sup> Gy.-per 1. 13. Székesfehérvári népbíróság Gy. előzetes letartóztatásának meghosszabbításáról. 1945. október 10.

Az eljárás elhúzódása az új intézmények túlterheltsége miatt és az 1945. november 4-re kiírt nemzetgyűlési választások kapóra jöttek Gy.-nek. Míg a fogdában a tárgyalását várta, kint a városban, a kisgazdák szeptember 30-i, városi nagygyűlése után választási kampányfeliratok jelentek meg az úttesteken: „Le a Kommunista Párttal!”<sup>529</sup>

---

<sup>529</sup> SZVL XV-31. Kézirattár. 2. Dani 1992: 52.

#### ***4. Népbíróság: döntés a tárgyalóteremben?***

Valaki megrágalmazhatta Gy.-t, mert bár a tárgyaláson teljesen ártatlannak vallotta magát, a fogdában közel három hónapig kellett arra várnia, hogy bíróság elé kerüljön az ellene indított perben. Azzal vádolták, hogy az ő feljelentésére végezték ki egy seregélyesi vasutastársát, miután a németek 1945 januárjában visszafoglalták a falut és Székesfehérvárt. Végül részben a népbíróságok túlterheltsége miatti várakozásnak köszönhető a felmentő ítéletet, mivel 1945 őszén a kisgazda kampánnyal párhuzamosan Székesfehérváron a kommunista párt fokozatosan vesztett befolyásából, ami hathatott a népbíróságok ítéleteire is. A Gy. által rágalmozásként ábrázolt cselekményt többen követték el: kollégái munkaköri feladatként (jelentés írása) vagy tanúként, ám mindannyian félve igyekeztek megfelelni egy olyan hatalom elvárásainak, amelyet még alig ismertek, hiszen csak éppen akkoriban kezdte szárnyait bontogatni. A tényállásokkal igazolt vádat végül az a bürokrácia ejtette el, amely miatt maga a büntetőeljárás is megindult.

A népbíróságokról szóló történeti irodalom eddig elsősorban olyan egyedi eljárásokat vizsgált a közel 30 ezer 1945–1948 közötti per közül, amelyeket híres közéleti szereplők vagy politikusok ellen indítottak.<sup>530</sup> Holott a perbe fogottak többsége „hétköznapi”, korábban politikai hatalommal nem vagy alig bíró ember volt. Zinner Tibor adatai szerint Magyarországon összesen 90 551 személy került népügyészség elé, hatvanezren pedig népbíróságok előtt álltak, azonban közel felüket kevesebb mint egy év szabadságvesztésre ítélték első fokon, a másodfokú ítéletek a Népbíróságok Országos Tanácsán (NOT) többnyire ennél enyhébbek voltak.<sup>531</sup> Ez utóbbi miatt terjedt a korban a NOT ironikus rövidítése: „Nem is Olyan Tragikus”. Ráadásul az újjászerveződő állami bürokrácia fellépése, valamint az eljárás módja a hétköznapi emberekkel szemben a propagandisztikus célkitűzések különbözősége miatt is eltérő volt.

Ezért is mérföldkő a téma magyarországi kutatásában Barna Ildikó és Pető Andrea munkája, akik statisztikai módszerekkel igyekeztek a népbírósági perek tömegében fellépő

---

<sup>530</sup> Pl. Karsai 2000, Pritz 2019. A frissebb kivételek közé tartozik Rigó Róbert a helyi kecskeméti elitváltozással foglalkozó, népbírósági perket is elemző munkája: Rigó 2012, 2014, valamint Pető Andrea Dely Piroska népbírósági perén keresztül a népbíróságok működését is vizsgáló műve: Pető: 2019.

<sup>531</sup> Zinner 1985: 134–135.



szereplők motivációt és társadalmi háttérét feltérképezni.<sup>532</sup> Kutatásaikból kiderül, hogy nem csupán a politikai szereplőknek, hanem a „hétköznapi embereknek” is volt érdekérvényesítési lehetőségük a népbírósi tárgyalásokon, ahol a második világháborúról szóló emlékezet első elbeszéléseit is megteremtették.<sup>533</sup> Vajon hogyan érvényesíthette érdekeit Gy. a népbírósi tárgyaláson azután, hogy a rendőrségen veréssel szinte beismerőnek tűnő nyilatkozatot csikartak ki tőle? Milyen körülményeken múltott, hogy az előre megírtnak tűnő forgatókönyv a tárgyalás során változzon? Milyen mértékben működött együtt a népbíróság a kommunista befolyás alatt lévő politikai rendőrséggel?

Az országos adatok alapján tudjuk, hogy a Gy. ügyében eljáró székesfehérvári népbíróságon a többihez képest kiemelkedően magas volt az elmarasztaló ítéletek aránya a perbe fogottak számához képest (61,5%, míg az országos átlag ezen a téren 45,4%). Tehát míg az országban a népbíróság előtt állók kevesebb mint felét ítélték el, addig Székesfehérváron közel kétharmadát. Azonban a statisztika – mint mindig – csalóka, mivel az elítéltek kétharmada Székesfehérváron kevesebb, mint egy év büntetést kapott (amibe beletartozik az addig letöltött büntetés ideje is, tehát sokakat a bíróság ítéletével szabadlábra helyeztek), ezzel szemben országosan a büntetések kevesebb, mint fele volt egy évnél rövidebb idejű szabadságvesztés (47%).<sup>534</sup>

A kommunista hatalomátvétel és a háború alatt átalakult normák egymásba fonódása hozzájárult ahhoz, hogy Gy.-nek a 1945-ös választások idején zajló perében<sup>535</sup> a vádlottnak és a tanúknak mozgásterük legyen, s hogy felmentő ítélet születhessen a néhány hónappal korábban a politikai rendőrségen még teljesen egyértelműnek látszó ügyben. Ezt nemcsak a tanácsvezető bíró korántsem csupán adminisztratív szerepe tette lehetővé, hanem a rendőrségen belüli politikai csatározások, az 1945-ben szinte havonként változó bírósági gyakorlat és az ügyvéd fellépése is. A per irataiban eleinte áldozatként szereplő idegen, a kivégzett ruszin

---

<sup>532</sup> Barna – Pető 2012. Szintén sok szereplő által konstruált eseményként értelmez egy népbírósi tárgyalást egy viszonylag szerény pozíciójú ember ellen: Apor 2014: 99–113. Apor kimutatja többek között, hogy a „háborús bűn” fogalmát mennyire szabadon használták a népbíróságok, még 1919–1920-as történéseket is ebbe a kategóriába sorolva.

<sup>533</sup> Vö. Barna – Pető 2015.

<sup>534</sup> Zinner 1985: 138 alapján számolva.

<sup>535</sup> A népbíróságok felállítását az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. számú rendelete alapján hozták létre, amelyet az 1440/1945. M. E. rendelettel módosítottak, majd az 1945. évi VII. törvénnyel, 1945. szeptember 16-án törvényerőre emeltek. Az országban budapestin kívül 24 népbíróságot hoztak létre. Zinner 1985: 133.

vasutas, Vaszil a tárgyalás végére – a tanúvallomások hatására – „vádlottá” vált, jóllehet alig tudtak róla valamit (nevét sem tudták helyesen leírni), és a tevékenységéről is csupán részrehajló tanúvallomások születtek. Hovatovább a per bizonyítási eljárásában az ő „bűnösségét” vizsgálták, mivel ezen múlt, hogy Gy.-t elítélik-e vagy felmentik.

A székesfehérvári zárkák a törvényszék 1902-ben ünnepélyesen átadott épületében három szintet foglaltak el a Zichy liget sarkán, Gy. Horthy Miklós téri egykori albérletétől kőhajításnyira. A folyosók biztonsági okokból zárt rendszerűek voltak: ezek néztek az utcára, míg a folyosókról nyíló zárkák az U alakú belső udvarra. Az eredetileg 48 zárka egy részét igen hamar ún. társas cellává alakították át, így a háborút követően 190 főt is elhelyezhettek a fogdában, a tervezett kapacitás háromszorosát.<sup>536</sup> Egy szűk cellában így egyszerre akár négy ember is várhatta tárgyalásának időpontját. A zsúfoltságot tetézte, hogy a népbírói fogdák ellátása a többi fogdáéhoz és börtönéhez képest is igen gyenge volt, amit a korabeli igazságszolgáltatásban dolgozók – köztük Major Ákos – szóvá tettek. A fogházfőorvosi jelentések szerint „ha gyors intézkedés nem történik, nem kerülhetjük el azt a vádat, hogy a demokrácia ilyen intézményei rosszabbak a fasiszmus hírhedt internálótáborainál”.<sup>537</sup>

A fogházban 1945-ben uralkodó körülményekre csak áttételesen lehet következtetni, mivel iratok vagy beszámolók nem maradtak fenn róluk. Viszont a fogházban dolgozott olyan fogházőr is, aki ellen 1946-ban korábbi politikai foglyok feljelentést tettek a háború alatti fogházőri tevékenysége miatt, ezért népbírói bíróság elé került. A rendőrségi és bírósági tanúvallomások jegyzőkönyveiből kiderül, hogy az előzetesbe helyezett politikai foglyok számára a legnagyobb nehézséget – akárcsak a háborút követően – az jelentette, hogy tilos volt az önkosztolás, azaz hogy a hozzátartozójuk rendszeresen csomagot küldjön, vagy maguk vásároljanak kintről élelmiszert. A fogházi koszt az amúgy is ínséges időkben szinte ehetetlen volt, gyakran találtak kavicsdarabokat a főzelékben. A fogházőrök brutalitásáról szóló vallomások szerint csupán annyi változott, hogy ugyanaz a fogházőr 1945 után már nem „bűdös kommunista”, hanem „bűdös fasiszta” felkiáltással verte a foglyokat. 1943 nyarán egy nagyobb politikai fogly-szállítmány beérkezésekor 42 foglyot helyeztek el három cellában. 1945-ben pedig általános gyakorlattá vált, hogy a szovjet katonák felmentek a börtön folyosójára, és ott választották ki azokat a nőket, akiket robotra hurcoltak és gyakran megerőszakoltak. A foglyok a cellákban szalmazsákokon feküdtek, amelyeket nappal egymásra

<sup>536</sup> [bv.gov.hu/kozep-dunantuli-szekesfehervari-objektum](http://bv.gov.hu/kozep-dunantuli-szekesfehervari-objektum) (2016. augusztus 23.)

<sup>537</sup> Idézi: Szakács – Zinner 1997: 95.

kellett halmozni: mivel egyszerre nem mindenki tudott felülni rájuk, előfordult, hogy felváltva ültek a szalmazsákok kupacán, illetve álltak. Beszédért sötétzárkát kaphatott az ember, a testi fenytés is mindennaposnak számított a vallomások alapján.<sup>538</sup>

A zsúfolt fogházban a napok nem csupán várakozással teltek, a foglyok dolgoztak is. A korabeli gyakorlat szerint ugyanis a letartóztatott gyanúsítottakat kivezényelték közmunkára, ami a szökésre is remek alkalom volt. Így szökött meg az egyik letartóztatott Gy. fogva tartása idején, szeptember elején a helybeli „villanygyári” építőmunkáról.<sup>539</sup>

A fogdában korántsem volt szokatlan, hogy valaki több hónapon át várakozott a tárgyalására. Bár 1945 nyarán a viszonylag egyszerűen bizonyítható politikai sajtóügyekben a vádlott letartóztatása után akár egy hónappal is ítéletet hozhattak,<sup>540</sup> a bíróságok túlterheltsége miatt már ekkor sem volt szokatlan, hogy az áprilisban letartóztatott vádlott ügyében csak júliusban mondták ki az ítéletet.<sup>541</sup> A nyáron dolgossá váló rendőrkapitányságok politikai osztályai miatt őszre a népügyészségek és népbíróságok irodáiban aktahegyek tornyosultak, a fogdában pedig egyre többen várakoztak arra, hogy a bírósági bürokrácia foglalkozzék ügyükkel.

Amikor Gy.-t letartóztatták, majd vizsgálati fogságba helyezték, a fogda női részlegében volt olyan vádlott, aki 1945 nyara óta közel fél évet várt decemberi második tárgyalására. A 17 éves lány azzal kérkedett, hogy 1945 januárjában Rózsa Sándor álnéven férfiruhába bújt, majd a Székesfehérvárt visszafoglaló Ney-féle harccsoport önkéntes magyar SS-katonájaként harcolt, és kedvtelésből sebesült orosz katonákat gyilkolt. Nem nagyon hittek neki, a Gy. tárgyalására is kijelölt tanácsvezető bíró, Boda József azzal indokolta a tanács felmentő ítéletét, hogy „regényes életre hajlamos, szerelmében csalódott lánynak ítélte”, aki pillanatnyi hazafias fellángolásból vonult be katonának. A bíróság – december eleji – véleménye és az ítélet szerint:

---

<sup>538</sup> A fogda korabeli viszonyairól: FML XXV. 1. 14. d. 167/1946. Debreczeni József és tsa. Tárgyalás jegyzőkönyve, 48–52 és 35.

<sup>539</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság. Általános iratok. 1. d. Jegyzőkönyv ifj. Perlaki János szökése tárgyában. 1945. szeptember 17.

<sup>540</sup> Vö. FML XXV. 1. 3. d. Nb. 231/1945. Irányi Kamil ügye. Letartóztatás: 1945. június 26. Ítélet: 1945. július 27.; uo. Nb. 291/1945. Adorján István. Letartóztatás: 1945. július 28. Ítélet: 1945. augusztus 21.; uo. 4. d. 267/1945. ifj. Réti József. Letartóztatás: 1945. július 9. Ítélet: 1945. augusztus 7.

<sup>541</sup> FML XXV. 1. Nb. 218/1945. Sz. László ügye. Letartóztatás: 1945. április 20. Ítélet: 1945. július 24.

„a nyilas hatalmának megszerzése vagy megtartása tekintetében” mindez „komoly erőt” nem képviselt.<sup>542</sup>

Simó Károly tárgyalását azon a napon tartották, amikor Gy.-t a rendőrök a fogdából átvitték első kihallgatására: az alig egy hónapja előzetes letartóztatásban lévő Simót határozatlan ideig tartó kényszermunkára ítélték, melynek legrövidebb időtartamát öt évben állapította meg a Boda József tanácsvezető helyettes bíró vezetésével összeülő bíróság (tehát ez egy viszonylag szigorú ítélet volt többihez képest). Az ítéletben megfogalmazott tényállás szerint Simó Károly próbarendőrként 1944 nyarán részt vett zsidónak minősített magyar állampolgárok motozásán, ahol több vallomás szerint is megverte, aki valamit rejtegetni próbált.<sup>543</sup>

Gy. túl volt már élete első rendőrségi kihallgatásán és verésén, amikor másnap, szeptember 8-án egy vele közel egyidős, 19 éves székesfehérvári, a vád szerint egykori „nyilas fegyveres pártszolgálatos” került a rendőrségi fogdába. Tárgyalását is kicsivel korábban tartották, mint Gy.-ét, így neki kevesebbet kellett bizonytalanságban várakoznia. A bíróság – bár nem ugyanaz a bíró és bíróság tárgyalta az ügyet, mint Gy.-ét – felmentette az ellene felhozott vádak alól, holott előtte egyértelműnek tűnt az ügy. A nyomozást Gy.-ével párhuzamosan folytatták le, ám nem a járási, hanem a városi kapitányságon.

A rendőrségen tett vallomásokban szeptember 12-én a vádlott szinte minden vádat beismert: azaz 1944 decemberében fegyveres pártszolgálatosként aktívan részt vett a leventék bevonulásra kényszerítésében. Közel két hétre rá az ügyészségen már csak részben vállalta a vádakot, és annyit mondott, hogy fegyverrel kísérte a leventéket, de senkit sem kényszerített. A november 2-i tárgyaláson aztán egyáltalán nem vallotta magát bűnösnek: eszerint már a hungarista ifjúsági mozgalomba is csak parancsra lépett be, de nyilatkozatot erről nem írt akkor alá. Rendőrségi és ügyészségi vallomását visszavonta, arra hivatkozva, hogy nem kérdezték ki elég részletesen, s ezért írták, hogy elismeri a bűnösségét. A bíróság ez utóbbi vallomást fogadta el, s mivel nem volt sem tanúvallomás, sem bizonyíték ellene, felmentette a vád alól.<sup>544</sup>

Mindez komoly reményekre adhatott okot a fogdában várakozóknak, köztük Gy.-nek is, hiszen ezek szerint a bíróságon – akárcsak az ügyészségen – meg lehetett változtatni a korábbi vallomásokat, ami akár felmentéshez is vezethet. Simót az eredeti rendőrségi vallomások

---

<sup>542</sup> FML XXV. 1. Nb. 269/1945. D. Róza ügye.

<sup>543</sup> FML XXV. 1. Nb. 311/1945. Simó Károly ügye.

<sup>544</sup> FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság. 7. d. 510/1945. G. János ügye.

jegyzőkönyve alapján a bírának szinte biztosan el kellett volna ítélniük. Nem tudjuk, hogy a fogdában az egyes tárgyalásokról milyen hírek keringtek, de a túlsúfoltság bizonyára lehetővé tette, hogy a gyanúsítottak hírt kapjanak róluk. Bár a fogházőrök tilthatták a beszélgetést a foglyok között, ők a tiltást számos esetben kijátszhatták.<sup>545</sup> A fogvatartottak zömét valószínűleg saját esélyeik mérlegelése és a bíróságról beszerezhető információk foglalkoztatták. Gy.-nek csak azt kellett végiggondolnia, hogyan módosítsa vallomását a bíróság előtt, hogy számára kedvező ítélet szülessen. A vallomás visszavonása tehát vélhetően nem egyéni lehetőség volt, ősszel a fehérvári fogdában mások is így döntöttek, mert ezzel javítottak kilátásaikon. A szabadulásra szinte ez volt a legkézenfekvőbb lehetőség.

Az október 3-ra datált vádiratban László Ervin népügyész említést sem tett arról, hogy Gy.-t az ügyészségen is kihallgatták volna. A korabeli joggyakorlat szerint az ügyész egyszerűen elkészítette a vádiratot, amelyet ismertettek a vádlottal, majd megkérdezték, elfogadja-e, és bűnösnek érzi-e magát. Az ügyész a vádiratban tényként kezelte, hogy Gy. a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, és egy ruszin vasutas haláláért felelős, mivel „katonai jellegű alakulatnak személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott”. A vádirat kézírásos változatából<sup>546</sup> jól látszik, hogy a „mint a Nyilaskeresztes Párt tagja” kitételt – amely miatt az eljárás lehetségessé vált – a népügyész csak utólagos lábjegyzetként szúrta be a szövegbe. Láthatóan nem nagyon mélyedt el az iratokban, mivel ott legalább az áldozat vezetéknevének első felét helyesen írták le, ezzel szemben ő azt sem. Esetleg olyan sorozatban gyártotta a vádiratokat, hogy csak szóban kért összefoglaló tájékoztatást az ügyről (ezért írta le rosszul a nevet), a papírokba – azoknak is az elejébe, az utoljára felvett vallomásokba, ahol a nyilas párttagság szerepel – pedig éppen csak belenézett.<sup>547</sup>

Gy. már több mint három hete ült a fogdában, amikor október 1-jén ismertették vele a vádiratot. Ekkor jelezte, hogy a rendőrségen „súlyos bántalmazások alatt” tette meg vallomását, és tanúkat sorolt fel, akik az igazát védhetik. Tagadta, hogy a nyilas párt tagja lett volna, sőt állítása szerint még azt sem tudta, hogy az áldozat „orosz származású” (ruszin) volt. A vádiratnak a törvényi és a bírósági bürokratikus elvárásoknak kellett megfelelnie, így az

---

<sup>545</sup> A fogházőrök között volt, aki a háború előtt is ugyanott, ugyanebben a beosztásban dolgozott. A politikai foglyoknak tilos volt séta közben beszélniük, de más esetekben is tiltották közöttük a beszélgetést. FML XXV. 1. 14. d. 167/1946. Debreczeni József és tsa. Debreczeni József vallomása, aki a fogház vezetője volt 1943–44-ben, 54–55.

<sup>546</sup> Gy.-per 1. 3.

<sup>547</sup> Gy.-per 2. 59. László Ervin népügyész 1281/1945. N. ü. számú vádirata. 1945. október 3.

ügyésznek, bármit mondott is neki a vádlott, a vádirat megfogalmazásakor elsősorban a vádemelés lehetőségeit kellett mérlegelnie.

A tanácsvezető bíró, Tánczos Kornél a járási rendőrségtől érkező ügyeket általában helyettesének, Boda Józsefnek és bíróságának szignálta ki, míg a városi rendőrség ügyei neki jutottak. A járási ügyekben Boda bírósága többnyire enyhébb ítéleteket hozott, mint Tánczosé. Gy. bő egy héttel az ügyészi kihallgatás után, október 10-én kapta meg a fogházban az értesítést tárgyalásának időpontjáról (november 6., 11 óra), helyéről és a kijelölt bíróról, így bőven volt ideje felkészülni.<sup>548</sup>

A tanúknak csak november 2-án, pénteken kézbesítették az idézést a következő keddi tárgyalásra, miközben vasárnap, november 4-én országgyűlési választásokat tartottak. Amíg Gy. a fogdában ült, választási kampány folyt a városban és szerte az országban. A kommunista párthoz kötődő *Fehérvári Hírek* a kampányhírekkel párhuzamosan azt taglalta, hogyan fogja el a székesfehérvári rendőrség politikai osztálya a hazaszivárgó nyilasokat.<sup>549</sup> Ám a nyilasok elfogásáról szóló rendőrségi hírekkel, hiába váltak kampánytémává, a kommunista párt, úgy tűnik, nem növelte népszerűségét. Azt, hogy a közelgő választások a népbírói tárgyalásokra komoly hatással voltak, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Kecskeméten az is felmerült, hogy „a folyó hó 12-ikihez hasonló vagy annál is elfajultabb tüntetések felette kívánatos megelőzése, illetőleg elkerülése céljából a küszöbön álló országgyűlési képviselő választások alatti időre kitűzött valamennyi kecskeméti népbírói tárgyalás leállítandó lenne.”<sup>550</sup> Ezek alapján a népbírói tárgyalások egy korlátozott politikai fórum szerepét is betöltötte, különösen az 1945 őszi választások időszakában.

A háborút követő első nemzetgyűlési választásokon a kommunista párt komoly vereséget szenvedett. Országos átlagban, akárcsak Fejér megyében, a választásra jogosultak több mint 90%-a járult az urnákhoz, és bár országos szinten az MKP közel 17%-os eredményt ért el, míg az FKGP 57%-ot, Székesfehérváron és a járásban ez az arány jóval kedvezőbb volt az FKGP javára. A városban a kommunista párt kevesebb mint 7%-ot, míg a kisgazdák 56%-ot kaptak; itt a szociáldemokraták szerepeltek jól több mint 30%-kal. A fehérvári járásban az MKP a szavazatok 12%-át, míg a kisgazdák 68%-át kapták. Fejér megye 99 községe közül a kisgazdáknak csupán hétben nem sikerült abszolút többséget szerezniük.<sup>551</sup> A választás előtt

<sup>548</sup> Gy.-per 1. 32.

<sup>549</sup> „Újabb nyilastársaság került horogra.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 4. 4.

<sup>550</sup> Rigó 2012: 179.

<sup>551</sup> SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 58–59.

naponta megjelenő, ám az eredményeket csak a harmadik napon, november 7-én közzétevő<sup>552</sup> *Fehérvári Hírek* a választásokat taglaló tudósítását azzal fejezte be, hogy miért fontos ünnep először szerte az országban november 7-e.<sup>553</sup> Ám ettől a naptól kezdve egyre visszafogottabb politikai hangot ütött meg.

A választási eredmények megfordították a hangulatot, a kommunista párt befolyása alatt álló politikai rendőrök is restebbé váltak, kevesebb háborús bűnöst vagy nyilast fogtak el. A várost körülvevő falvakban is újra a kommunistákat kezdték verni, őket okolva minden addigi rosszért. Novemberben a kommunista városi hírlap sem a nyilasok elleni politikai harccal próbált több népszerűsége szert tenni, ahogy a rendőrség sikerei közül is inkább a sporteredményeket emelte ki. A frissen alezredessé kinevezett megyei kapitányról, Szabadi Józsefről azt írták: „nagy értéket jelent a város sportéletében is. Éveken át középsúlyú birkózó bajnoka volt Magyarországnak, illetve Dél-Magyarországnak. Végigbirkózta egész Európát, közben a magyar névnek dicsőséget, magának pedig értékes tapasztalatokat szerzett.”<sup>554</sup> A november 16-i számban pedig a futballeredményeinek ismertetésével igyekeztek népszerűsíteni a rendőrséget.<sup>555</sup> Nem sok sikerrel. A lap néhány nap múlva megjelenő száma arról számolt be, hogy három kommunistát megvertek a városhoz közeli Szabadbattyánban, a lap szerint azért, mert az *Internacionálét* énekelték, és a helyi rendőrségen sem foglalkoztak a panaszukkal, hanem kidobták őket.<sup>556</sup>

A kiscgazdák a november 4-i választást elégtételként élhették meg, hiszen a kommunisták a tisztségviselők megválasztásakor szinte az összes addigi politikai céljuk teljesítését megakadályozták.<sup>557</sup> A választási eredmény új reményt nyújthatott a kiscgazda és szociáldemokrata kötődésű helyi politikusoknak és szavazóiknak. 1945 novemberében korántsem gondolhatta mindenki, hogy már minden eldőlt az országban vagy a városban. Ugyanez vonatkozik Gy. perére is és az abban résztvevőkre.

A választási eredményeket taglalták még szerte a városban, amikor november 6-án reggel Boda József, a bíróság tanácsvezető-helyettese ismét fárasztó munkanap elé nézett. Boda

---

<sup>552</sup> Uo. 48.

<sup>553</sup> *Fehérvári Hírek* 1945. november 7. 1.

<sup>554</sup> „Megjöttek a rendőrséghez a kinevezések.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 11. 1.

<sup>555</sup> „Futballozik a rendőrség.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 16. 4.

<sup>556</sup> „Dühöng a reakció Fejér megyében.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 23. 4.

<sup>557</sup> Hiába volt számos tisztségbe jelöltje az FKGP-nek, azt rendre leszavazták a megyei és városi nemzeti bizottságban. SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 35–36.

keddenként vezetett tárgyalást, míg a tanácsvezető bíró, Tánczos Kornél péntekenként. Aznapra 13 ügyet szignáltak ki Bodának, közülük a legtöbb megidézett tanú – 12 fő – Gy. 11 órakor kezdődő, utolsóként kitűzött tárgyalásán szerepelt.<sup>558</sup> A tárgyalások nagy száma ezen az őszön nem volt szokatlan. A fehérvári népbíróság 53 tárgyalási napon 514 személy ügyét tárgyalta, vagyis átlagosan közel tíz fő ügye jutott egy napra.<sup>559</sup> A több mint 500 ügyet két vezetőbírónak, Tánczos Kornélnak és Boda Józsefnek kellett adminisztrálnia.

November 6-án azonban a Nemzeti Parasztpárt képviselője nem jelent meg a népbíróságon, így a tárgyalásokat, köztük Gy.-ét is elnapolták. Az, hogy egy népbíró nem jön el, korántsem volt szokatlan. A pártok által delegált népbírák nem kaptak napidíjat és hol a lakosság, hol a delegáló pártjaik kritizálták munkájukat (az túl enyhe vagy túl szigorú), így más településeken is nagyon gyakori volt, hogy egyszerűen nem jelentek meg, emiatt el kellett napolni az ülést.<sup>560</sup>

Nem tudni, hogy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjének távolmaradásában mennyi szerepe volt pártja csúfos választási kudarcának,<sup>561</sup> ám az egészen biztos, hogy a baloldali pártok (MKP, SZDP) képviselői nem lehettek rózsás hangulatban. Aznap már nem tudták értesíteni a tanúkat sem, ezért a pártok által delegált, többi négy népbíró, valamint a seregélyesi és fehérvári tanúk meglepődve konstatálhatták a bírósági folyosón, hogy az aznapi tárgyalások elmaradnak.<sup>562</sup> A beidézett seregélyesi tanúk – dolguk végezetlenül – utazhattak haza a falujukba: mivel zömükben vasutasok voltak, ez nagy gondot nem okozott nekik.

A Gy. ügyében megidézett tanúk létszáma – a vádlottal és ügyvédjével együtt 12 fő – a per súlyához mérten szokatlanul magasnak számított, a bírósági napló szerint azon a napon messze ez volt a legnépesebb tárgyalás a székesfehérvári népbíróságon: vagyis fontosként kezelték az ügyet. A tárgyalások zömére ezekben a hónapokban általában legfeljebb csak 2–4 főt idéztek meg, igen ritka volt az 5-nél több tanú.<sup>563</sup> Székesfehérváron ugyanis a leggyakoribb ügýtípus ebben az időben a „nyilas, szélsőjobboldali testületi tagsággal” vádoltak elleni per volt

---

<sup>558</sup> FML XXV. 1. 18. d. Bírósági napló.

<sup>559</sup> SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 63.

<sup>560</sup> Rigó 2012: 178.

<sup>561</sup> A Nemzeti Parasztpárt a járásban 6,8, míg a városban csak 4,9%-os eredményt ért. Uo.

<sup>562</sup> FML XXV. 1. 18. d. Bírósági napló. 100–101.

<sup>563</sup> FML XXV. 1. 18. d. Bírósági napló.



a „zsidótörvények hatálya alá eső sértettekkel kapcsolatos ügyek” mellett.<sup>564</sup> Előbbi esetekben 1945–1949 között a Budapesti Népbíróság pereiben is átlagosan csak 4 tanút hallgattak meg. A tanúk létszáma – majdnem 10 fő – Budapesten akkor volt a legmagasabb, ha a sértett a „zsidótörvények alá eső magyar állampolgár” volt. Gy. perét sorolhatnánk nem csupán a nyilas párttagsággal, hanem a nem zsidótörvények alá eső sértettekkel kapcsolatos ügyek közé is, ahol szintén viszonylag magas volt országos szinten a tanúk létszáma.<sup>565</sup>

Ám a tanúk magas száma nem csupán a bíróság, az ügyészség vagy a rendőrség buzgalmán, hanem a vádlottak és tanúk önálló cselekvésén is múlhatott. A körülötte zajló perek alapján Gy. a fogdában rájöhetett, hogy a vádemelés módja és a rendőrségen tett beismerő vallomása ellenére is lehet esélye. Így amikor az addigra teljesen magára maradt, rendőrségen megvert, közeli munkatársai és részben barátai által is „feljelentett” vasutast október 1-jén elővezették az ügyészségre, már kész stratégiával rendelkezhetett a fogdában beszerzett információk alapján. Az ügyészségi kihallgatáson nem csupán azt hangsúlyozta, hogy a rendőrségen megverték – némiképp ehhez is bátorság kellett, hiszen az ügyészek és a rendőrök közeli munkakapcsolatban álltak egymással –, hanem kifejezetten kérte a tárgyalásra több tanú beidézését. Az ügyészségi meghallgatáson a jegyzőkönyv szerint kirendelt ügyvédje nem volt jelen, ezért vélhetően ez nagyrészt az ő döntése volt a formaságból feltett kérdésre adott válaszul.

Kérte az állomásfőnök beidézését, akiről talán akkor még nem sejtette, hogy korábban rá nézve nagyon terhelő vallomást tett. Javasolta két új személynek, Kádár Ilonának és édesanyjának (egy seregélyesi nyugdíjas vasutas feleségének) kihallgatását is, mert szerinte alátámaszthatják igazát abban a tekintetben, hogy a ruszin vasutas „pénzért vezette a nők lakására az oroszokat”.<sup>566</sup> Bár ez számára nem feltétlenül jelentett volna mentséget, hiszen a vonatkozó népbírósági rendelet (Nbr.)<sup>567</sup> 13. § 2. pontja alapján azért emeltek vádat ellene, mert „katonai jellegű alakulatnak személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget

---

<sup>564</sup> Ezzel szemben például Pécssett a „fennmaradt ügyiratok alapján a terheltek között feltűnően nagy számban (mintegy 90%-ban) voltak jelen a Volksbund tevékenységében közvetlenül érintett magyarországi németek, akiknél az eljárás során a fő kérdés jellemzően az volt, hogy a Volksbundba (közvetlen vagy közvetett) kényszer nélkül léptek-e be.” Niklai – Horváth 2018: 108.

<sup>565</sup> Barna – Pető 2012: 73–74.

<sup>566</sup> Gy.-per 2. 23. Gy. kihallgatásáról készült jegyzőkönyv a népügyészségen. 1945. október 1.

<sup>567</sup> A népbírósági perek alapjául szolgáló 1945: VII törvénycikkkel törvényerőre emelt 81/1945. M. E. rendelet (továbbiakban Nbr.) szerint.

nyújtott”. Ráadásul a vádirat elején az ügyész rögtön azzal érvelt, hogy mindezt a „nyilas párt tagjaként” követte el.<sup>568</sup>

Vajon mennyire befolyásolhatták a vádlottak és a tanúk a bíróság döntését? Más perek kvantitatív vizsgálata alapján „azt találjuk, hogy az ítélet végkimenetelére sem a vádlottak mellett, sem az ellenük vallók aránya nincsen hatással”. Ebből akár arra is következtethetnénk, hogy „ezeknél a leginkább ideológiai pereknél nem számítottak a részt vevő tanúk vallomásai, a vádlottak sorsa máshol és máshogyan dőlt el”.<sup>569</sup> Ám felmerül a kérdés, hogy akkor hol és ki döntött, ha nem a tanúk vallomásai alapján a bíróság a tárgyalóteremben. Vajon az ideológiai perekre valóban nem volt befolyásuk azoknak a hétköznapi, ám a döntés lehetőségét helyben mégiscsak kézben tartó embereknek, akik a tárgyalóteremben vallomást tettek? Persze kétségtelen, hogy a népbírósi perekben távolról sem volt kizárólagos szerepe a tanúknak és a tárgyalóteremben jelen lévő bírácoknak, azonban a cselekvés és részleges döntés lehetőséget korántsem vitatnám tőlük, amit Gy. pere is bizonyít.

Gy. esetében a vádlott taktikája és a tanúk magatartása nagymértékben befolyásolta az ítéletet. Ez persze korántsem általánosítható minden népbírósi perre, de a tanúk és a vádlott mozgástere perenként eltérő lehetett. Emellett igen fontos volt az egyes népbírósi tanácsok joggyakorlata, hiszen az országos – többnyire kommunista – propagandában megjelenő ügyektől eltekintve az egyes népbírósi tanácsoknak maguknak, helyben kellett kialakítaniuk a jogalkalmazás módjait azokban az esetekben, amikor a törvény homályosan fogalmazott. És persze a törvény – mint az oly gyakori – számos ponton homályos volt, ám a bíróságnak ezekhez az ügyekhez is egységesen kellett viszonyulnia.

A helyzetet bonyolította, hogy olyan embereknek kellett egyezsége jutniuk, akik az éppen kampányt folytató pártok delegáltjaiként kerültek a népbírósi tanácsokba. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó perben, Bárdossy László ügyében a Budapesti Népbírósi Tanács Major-féle tanácsa éppen a választások előtt egy nappal, 1945. november 3-án hirdetett ítéletet.<sup>570</sup> A népbírósi ítéletek, különösen a sajtóban részletesen tárltak, elsősorban kampánycélokat szolgáltak.

---

<sup>568</sup> Gy.-per 2. 59. Géppel írt vádirat. Dr. László Ervin népbíró. 1945. október 3. A vádirat kézzel írt változata erre a célra rendszeresített formanyomtatvány volt, amit október 3-ra datáltak.

<sup>569</sup> Barna – Pető 2012: 100.

<sup>570</sup> Pritz (szerk.) 1991.

A népbírósi tanácsok 1945-ben öt főből (népbírák) álltak, akiket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz tartozó öt politikai párt jelölt e tisztségre.<sup>571</sup> A népbírák egyszerű szótöbbséggel döntöttek az ügyekben. A népbírósi rendelet szövege szerint az elvileg laikus népbírák mellé tanácsvezető bírót jelöltek ki, aki azonban csak akkor rendelkezett szavazati joggal, ha a tanács tagjai nem tudtak dönteni, de a tárgyalást ő vezette le, összefoglalta az eredményét, és elmondta, milyen büntetések lehetségesek a törvény alapján. A szavazati jog hiánya ellenére a vezető bíró komoly befolyást gyakorolhatott az ügy végső kimenetelére, jóllehet véleményt is csak valamelyik népbíró kérésére nyilváníthatott.<sup>572</sup> A bírói gyakorlat is előnyt jelentett számára, s végül az ítéleteket is ő fogalmazta meg. Az ügyet is a vezető bírónak szignálták ki formailag, aki Székesfehérváron egy viszonylag állandó csapatból álló bírói tanáccsal dolgozott együtt.<sup>573</sup>

Amikor azonban „a vádlott a népbírósi büntetőtanács elé állt, egy komplett tanácsot láthatott, ahol általában közepén ült a tanácsvezető jogász-bíró”; és a vezető bírák „háttérbe szorulására” jellemző, hogy a „népbírósi tanácsok a tanácsvezető jogász-bíróról kapták »beceneveiket« is, így például a Budapesti Népbírósi legismertebb büntetőtanácsai a *Tutsek-*, a *Major-*, a *Jankó-*, a *Pálos-* és az *Ortutay-*tanácsok voltak”.<sup>574</sup>

A Boda Károly vezető bíró mellé kirendelt népbírák kilétéről és kijelölésük módjáról nem sokat tudtam meg. A népbírósi tanácsokról szóló gazdag történeti irodalom kutatói éppen azokról tudták eddig a legkevesebbet kideríteni, akik végül a népbírósi döntéseket meghozták. A történeti munkák – mivel erről volt forrás – elsősorban az eljárásra, a vádlottakra („tettesekre”), a vád „valóságtartalmára” és a sértettekre („áldozatokra”) vagy az ítéletekre koncentráltak; a népbírák, a tanácsvezető bírók és az ügyvédek személyével – forrás hiányában – igen keveset foglalkoztak.<sup>575</sup> A népbírákról írva nemritkán megelégedtek Major Ákos, az

---

<sup>571</sup> Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt.

<sup>572</sup> Papp 2011: 60–61.

<sup>573</sup> A népbírók neve alig-alig változott a tanácsvezető bíró, Tánzos Kornél, és helyettese, Boda Károly mellett 1945-ben. A pártok delegáltjai ugyanazok a személyek voltak, csak egy-egy addig nem vagy ritkábban előforduló tag került be a bíróságokba. FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbírósi iratai. 1945.

<sup>574</sup> Papp 2011: 60–61.

<sup>575</sup> Vö. Bernáth 1993; Horváth (szerk.) 1995; Karsai – Molnár 1994, 2005; Karsai 2000; Lukács 1979; Pritz (szerk.) 1991; Tilkovszky 1996. E könyvek érdemei vitathatatlanok, ám a népbírósi tanácsok tagjairól szóló történeti irodalom felettébb hézagos.

egykor kulcsszerepet játszó népbírósi tanácsvezető nyolcvanas évekbeli visszaemlékezéseivel, amit hol nagyobb, hol kisebb forráskritikával kezeltek.<sup>576</sup>

A népbíróságok felállítására és tagjaik kiválasztására – mivel a törvény csak annyit írt elő, hogy a tagokat mely pártok delegálják – megyénként, népbírósi tanácsonként eltérő módon kerülhetett sor. Fejér megyéből a főispán 1945. április 24-én írt a Székesfehérvári Népbíróság felállításáról az igazságügy-miniszternek, „egyrészt a szervezés nehézségeiről, másrészt pedig arról [...], hogy a népbíróságot felállították, és a népbírákat a demokratikus pártok által javasolt személyek közül kinevezte. Ezenkívül a főispán a népbíróság tanácsvezető bírójára és annak helyettesére, valamint a népügyész kinevezésére is előterjesztést tett.”<sup>577</sup>

A bíróságba delegált népbíráknak a közvélemény előtt azt kellett reprezentálniuk, hogy ők valóban a „nép egyszerű képviselői”, amit a fizikai foglalkozás feltüntetésével lehetett legegyszerűbben elérni: ácsok, asztalosok, kőművesek, földművesek, napszámosok. Az asztalos, cipész és „munkás” mellett azonban szerepelhetett egyetemi tanár, „építési vállalkozó” és több „tisztviselő” is.<sup>578</sup> Bár előfordulhatott, hogy a bírák között a fizikai munkások voltak többségben, népbíróknak olyanokat is jelölhettek, akik a vezető bírákhoz hasonlóan többnyire hivatali iratokkal dolgoztak, ugyanis a tárgyalóteremben elhangzottak mellett a korábban írásban tett vallomások jegyzőkönyveit a különböző olvasási készséggel rendelkező bírák eltérő mértékben vehették figyelembe. Ezért fontos lehetett, ha például egy korábbi vallomást a vezető bíró külön felolvasott a tárgyaláson, és felhívta a bírák figyelmét az eltérésre, szembesítve a vádlottat a korábban írásba foglalt (megszerkesztett) kijelentéseivel. A sorozatban tárgyalt ügyek miatt erre azért is szükség lehetett, mert az egy tárgyalási napra felgyűlt iratok tengerével még egy képzett, bürokratikus ügykezelésben jártas vezető bíró is nehezen birkózhatott meg, hát még egy laikus népbíró. Így a népbírák jogi képzetlenségük miatt gyakran mintha az „esküdtek” szerepét töltötték volna be a teremben. A népbíróságok gyakorlati működése sok esetben emlékeztethetett az esküdtszékekére, pedig az esküdtszéki rendszer nem feltétlenül az igazságügyi intézmény politikai célú felhasználása.<sup>579</sup> Mindamelllett, a laikusnak számító pártdelegáltak magas száma miatt az eljárás kimenetele bizonytalannak számított.

---

<sup>576</sup> Major 1988.

<sup>577</sup> Papp 2011: 37.

<sup>578</sup> Vö. uo. 61. 150. lábjegyzet, a Soproni Népbíróság tagjainak névsora.

<sup>579</sup> Vö. Papp 2011: 40.

Nyár elején egyetlen hónap alatt a rendőrség 212 ügyiratot és letartóztatottat adott át a népügyészségnek és népbíróságnak (a fogház mindeközben – ha négy személyt helyeztek el egy eredetileg egyfős cellában – 190 fős kapacitással működött).<sup>580</sup> Eredetileg Székesfehérváron is csak egy népügyész és népbíróság látta el a feladatokat, ám egy belügyminiszternek küldött júniusi előterjesztésben kérték még egy helyettes bíróság felállítását is a túlterheltség miatt. Így jött létre a Gy. ügyében ítélező Boda bírói tanácsa azzal a céllal, hogy a bírósági bürokrácia még gyorsabb ütemben legyen képes termelni és intézni a futószalagon érkező ügyek iratait.

A Gy. perében is eljáró Bodát már igen korán, népbírósági kinevezése idején igazolóbizottság elé állították: ennek köszönhető, hogy maradt fenn róla forrás. Fiatalon nevezték ki bírósági tanácsvezető-helyettesnek, alig múlt még 30 éves. Éppen azon a napon, május 10-én, amikor a seregélyesi állomásfőnök a csendőrök által januárban kivégzett ruszin vasutas ügyéről először jelentést tett, Boda az igazolóbizottságnak írt életrajzában azt bizonygatta: „Pártpolitikával nem foglalkoztam eddig hivatásomnál fogva, természetes[en] azonban mint szegény szülőktől származó, nagyon is nehéz, küzdelmes úton feltörekedett fiúban csakis erős demokratikus szociális érzés fejlődhetett ki.”<sup>581</sup>

Boda számára nem volt teljesen ismeretlen a vasutasok világa. Édesapja a gyerek 9 éves koráig segédfüttő volt a vasútnál, ezután elbocsátották, és ipari napszámos lett: vagyis a vasút a családnak az anyagi biztonságot is jelképezhette. Boda a székesfehérvári, külvárosi szobakonyhaszülői házban nőtt fel, a város mezőgazdasági kötődésére jellemző módon édesanyja később örökölt egy „fél búzaföldet”, amelynek másik felét is megvették.<sup>582</sup> Boda az Olaj utcába járt elemibe, a ciszterekhez középiskolába: 1933-ban érettségizett jeles eredménnyel. Bár apját ipari napszámosnak ábrázolta, az 1930-as években a család anyagilag gyarapodott. Boda életrajzában a nép egyszerű, ám szorgalmas fiaként írta le magát: iskolai tanulmányainak költsége nagy anyagi áldozatot kívánt szüleitől, ezért ő a nyári szünetben kőművesek mellett dolgozott. A jogi egyetemet Millenárius ösztöndíjjal végezte el. Katonának kéztörése miatt alkalmatlannak nyilvánították. Végzés után két hónapig ügyvédjelölt, majd még 1938-ban a

<sup>580</sup> FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság. Általános iratok. 2. d. Magyar Államrendőrség Székesfehérvári Főkapitányságának jelentése a székesfehérvári népügyészség munkájáról. 1945. június 20. 143/1945.

<sup>581</sup> FML XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottság. 1. d. 22/1945. Törvényszéki alkalmazottak. Boda életrajza az igazolási eljáráshoz.

<sup>582</sup> A „fél búzaföld” Boda kitétele igazolóbizottság előtt tett vallomásában, többet erről nem tudtam meg.

fehérvári törvényszéken joggyakornok. Évente lépdelt előre a ranglétrán: 1941 januárjában lett jegyző, 1942 tavaszán letette az egységes ügyvédi és bírói vizsgát, majd kis ideig a budapesti ítéltáblán dolgozott. 1942 szeptemberében (igen korán) kinevezték bírónak a székesfehérvári járási bíróságra, tehát már több mint három éve járásbíró, amikor Gy.-vel találkozott.<sup>583</sup>

Az igazolási kérdőív alapján szülei halálakor Boda megörökölte külvárosi szoba-konyhás házuk és a búzaföldjük felét, azaz nem tett szert nagy örökségre. Bár életrajzában azt írta, nem érdekli a politika, beismerte, hogy korábban előfizetője volt a konzervatív, „keresztény-nemzeti” *Nemzeti Újságnak*. Ezt a napilapot a Központi Sajtóvállalat Rt. adta ki, amelyet Bangha Béla jezsuita szerzetes alapított 1917-ben, katolikus vállalkozásként.<sup>584</sup> A cég éves veszteségeit a katolikus egyház finanszírozta. Noha a *Nemzeti Újság* a numerus clausus mellett tört lándzsát, és rendre foglalkozott a „zsidókérdéssel”, később a cég lapjai között nem a legradikálisabbak közé tartozott – ez persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna antiszemita. A háború idején voltak jóval angolbarátabb lapok is (például a *Magyar Nemzet* vagy más liberális és konzervatív újságok), így a német megszállás alatt is megjelent, igaz, 1944 novemberétől már csak egy másik lappal összevonva. A két világháború között előfizetőinek és vásárlóinak száma körülbelül 17–25 ezer lehetett – a korban ez nem túl magas szám –, de akad olyan forrás, amely szerint az 1930-as évek végén a példányszám a százezret is elérte. Olvasói Sipos Balázs szerint elsősorban a nagyon vallásos (katolikus) „konzervatívabb középosztálybeliek” közül kerültek ki (inkább az alsó középosztályból, mint az értelmiség felé hajlóból), azonban a helyi katolikus közélet aktív szereplői korántsem a katolikus Központi Sajtóvállalat lapjait olvasták elsősorban.<sup>585</sup>

Boda bíró életrajzában a háború után mentőkörülmény, hogy katonai szolgálatot nem teljesített (igaz, kartörés miatt minősítették alkalmatlannak). Magát politikailag semlegesnek igyekezett ábrázolni, és vagyona sem igen volt: bár már megnősült, és gyereke is született, mégis rokonoknál, egy szobában lakott, miközben a szüleitől örökölt külvárosi szoba-konyhás házat bérbe adta. Az igazolási kérdőívre írt hosszú magyarázkodásból kiderül, hogy több családtagja is meghalt a háború alatt: édesapja a második, nagy őszi, október 13-i székesfehérvári bombázásban, míg bátyja a németek visszajövetelét megelőző január 18-i

---

<sup>583</sup> Uo.

<sup>584</sup> Bangháról bővebben: Molnár – Szabó 2010. Bangha jezsuita szerzetesként 1917-ben szerzője volt *A zsidó sajtó a kereszténység ellen* című röpiratnak. Bangha 1917.

<sup>585</sup> Sipos 2004: 93–105.; Sipos 2011: 89–104, 144–145, 149. Ezúton is köszönöm Sipos Balázsnak a lapról nyújtott információkat.

bombázásban. A külvárosi szülői házat rommá lőtték, ezért már január 31-én távoztak Veszprémbe, ahol bevallása szerint a járásbírószágon teljesített szolgálatot. Bár ekkor Székesfehérvár lakóinak zömét kitelepítették, mivel az elköltözés január legvégén, az ún. nyilas kiürítés idején történt, gyanússá vált, hogy a bíró – sok máshoz hasonlóan – maga is együttműködött az akkori hatalommal. Magyarázkodnia kellett, ugyanakkor a németek visszatértek a városban volt – elég jól ismerhette azokat a körülményeket, amelyek között Gy. és az áldozat, a ruszin vasutas életútja egy kis időre keresztezte egymást. Boda Veszprémből tovább már nem költözött családjával, amit azzal is indokolt, hogy a front közeledtekor négy héten át gennyes foggyulladásra volt. Csak a személyforgalom megindulásakor tért haza Székesfehérvárra.

1945 áprilisában Boda tanácsvezető bíróvá választásában szerepet játszhatott, hogy ő volt a legfiatalabb bíró, aki még majdnem mindent elvállalhatott. Nem lehetett könnyű feladat a fehérvári törvényszéken sem népbírót találni.<sup>586</sup> Egy rutinosabb kollégája biztos lett volna abban, hogy a népbírói szerep nagyon erősen kapcsolódik a politikához, így egy esetleges politikai fordulatkor az ítélkező bíróból könnyen lehet vádlott; másrészt egyébként sem volt hálás szerep bíróként politikai döntéseket hozni pártdelegáltak jelenlétében. Az alig 30 éves Bodát a népbírószágon járási ügyekért felelős elnökhelyettesének jelölték, a 41 éves Tánczos Kornélt pedig elnöknek. Bodánál egyébként a törvényszék egész épületében mindössze egy 27 éves „irodagyakornok” volt fiatalabb.<sup>587</sup> Fiatal kora és annak ellenére, hogy a „nép egyszerű fiaként” jellemezte magát, a bíró nem szükségképpen tartozott az új rendszer feltétlen támogatói közé. Erre enged következtetni magyarázkodása az igazolási eljárás során, korábbi lapelőfizetése, és a háború okozta csapások sem feltétlenül tették az új rendszer hívévé. A Boda által hozott ítéletek is enyhébbnek tűnnek, mint a népbírói tanács elnökének ítéletei.

Az ügyészek feladata a népbírószágon tárgyalásokon igen egyszerű volt: a törvény adta lehetőségek között a lehető legszigorúbb büntetést kérték a vádlottra a rendőrségi iratok alapján, amelyek igazságtartalmával kapcsolatban egyetlen esetben sem hangoztatták kételyeiket (a vád képviselőjében miért is tették volna). Hiába változtatta meg valaki a vallomását már az ügyészségen, a szigorú ítélet végett a rendőrségi vallomásra hivatkoztak, mint Gy. ügyében is.

<sup>586</sup> Kecskeméten például egyetlen kecskeméti ügyvéd sem jelentkezett a népügyészi állásra valószínűleg annak népszerűtlensége miatt. Rigó 2012: 184.

<sup>587</sup> FML XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottság. 1. d. 22/1945. Törvényszéki alkalmazottak. Kimutatás a székesfehérvári törvényszéknél ténylegesen szolgálatot teljesítő és igazolás alá eső személyekről. 1945. május 11.

A rendőrségi vallomások kritikájára sok esélyük nem is lett volna. Tóth Gyula népügyészt – aki a két ügyész közül több ügyben járt el, de Gy. ügyét nem rá szignálták ki – az 1946. májusi politikai tisztogatás során – amelynek háttérében egy nézeteltérés is állhatott a rendőrséggel – a megyei rendészeti osztály letartóztatta, noha egy évvel korábban az igazolási eljárás minden probléma nélkül átment. A népügyésznél tartott házkutatáson „állítólag zsidó ékszereket és Hitler »Mein Kampf« című könyvét találták meg nála, valamint Endre László volt nyilas államtitkár néhány levelét”.<sup>588</sup> (A *Mein Kampf* őriztetése ezekben az időkben igencsak kérdéses lehetett, így lehetséges, hogy ezzel csak rágalmazták.) Tóth Gyula népügyészként többnyire igen szigorú ítéleteket kért a vádlottakra, ezért is meglepő az ellene indított – valószínűleg már koncepció – per, amely mindenesetre jelzi, hogy a helyi kommunisták korántsem lehettek megelégedve sem az ügyesség, sem a népbíróság szigorúságával.

Ennél is nagyobb visszhangot kapott Gy. kirendelt ügyvédjének, Simon Andrásnak hónapokkal későbbi, 1946. májusi pere. A megyében élő, volt csendőrök ellen folytatott eljárások egyikében, a Versényi Károly csendőr alezredes büntetőperében Simon védőbeszéde megjelent a korabeli lapokban – akárcsak az egész ügy tudósítása. A védőbeszéd kiváltotta közfelháborodásra hivatkozva 1946. március 27-én a rendőrkapitányság politikai rendészeti osztálya letartóztatta a védőügyvédet,<sup>589</sup> aki pedig korábban, májusi igazolása idején ideiglenes városi ügyészként is dolgozott. A Gy. pere idején 56 éves, dörzsölt ügyvédnek számító Simon háború előtti ingatlanai 1945-ben romokban heverték, vagy a város lefoglalta őket. A háború előtt ötszobás ügyvédi irodájából két szobát utaltak ki számára használatra. Az igazolási eljárás során Simon kénytelen volt beismerni párttagságát: a háború előtt a megyében közismert kigazda politikus 1927–1934 között kormánypárti országgyűlési képviselő is volt.<sup>590</sup> Az 1946-os, ellene indított eljárás már a pártpolitikai politikai tisztogatások körébe tartozott.

Gy. ügyvédje az *Országgyűlési almanach* szerint 1889-ben Fehérvárcsurgón született, Pápán járt iskolába, és Berlinben a közgazdasági fakultás hallgatója is volt. Az első világháborúban Lembergben súlyosan megsebesült, emiatt leszerelték. Az 1920-ban, Budapesten letett ügyvédi vizsga után a székesfehérvári törvényszéken elnöki titkárként dolgozott, ám ezt hamar felcserélte az ügyvédi praxissal, amelyet mindvégig Székesfehérváron folytatott. Ezen idő alatt „vezető szerepet vitt a Fejér megyei kigazdapárt megszervezésénél,

<sup>588</sup> FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 63.

<sup>589</sup> Uo.

<sup>590</sup> FML XVII. 403. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járás Igazoló Bizottságának iratai. 1. d. Dr. Simon András igazolásának iratai. 1945. május 8.





szembeszökő lehetett a nagyon fiatal bíró és a tekintélyes, országgyűlési szócsatákban edződött ügyvéd közötti különbség.

Gy.-nek azonban nem csupán a bíró és az ügyvéd személye, a választások eredménye vagy a kommunista befolyású politikai rendőrség hatalmának korlátai adhattak reményt, hanem más, az övéhez hasonló ügyek 1945-ös kimenetele is. A Gy. elleni ügyészégi vádemelés idején, október 2-án tárgyalta Boda József népbírósága Mócsi Károlyné ügyét. A népügyész, László Ervin és a hat népbíró közül négyen ugyanazok voltak, akik Gy. ügyében is eljárak.<sup>595</sup> A vádirat részben ugyanazzal vádolta Mócsi Károlynét, amivel Gy.-t: az Nbr. 13. § 2. pontjába ütköző „háborús büntettet” követett el, mivel hasonlóképp a németek visszajövele idején,<sup>596</sup> a Gy. feljelentése miatt kivégzett ruszin vasutas halálának napján, 1945. január 28-án „két magyar rendőr előtt azt állította Zsédely Ferenc székesfehérvári lakosról, hogy az vezetett hozzá nőket kereső katonákat (orosz); ezen állítása következtében egyik rendőr Zsédelyt terhelt lakására kísérté, ott tetteleg bántalmazta, majd a rendőrség elvitte”.<sup>597</sup>

Mócsinét a Boda-féle népbírósági tanács felmentette, részben azzal az indokolással, hogy ha a sértett ártatlan lett volna, a vádlott nem szólt volna a németeknek. Felmentő körülménynek számított tehát, hogy a feljelentés nem minősül háborús büntetnek, amennyiben a sértett megérdemelte a feljelentést (vagyis valóban nőkhöz kísérté a katonákat). A vád egyfelől enyhébb volt, mint Gy. ügyében, mivel a sértettet nem végezték ki, csak megverték, másfelől viszont annyiban súlyosabb, hogy Mócsiné német katonáknak is szólt, míg Gy. „csak” a csendőröknek. A felmentő ítélet alapján feltételezhetnénk, hogy Mócsiné ügye hivatkozási alapul szolgálhatott további felmentések számára.<sup>598</sup> Mindenesetre a népbírák közül többen, és maga Boda vezető bíró is emlékezhetett rá, amikor Gy. ügyében alig több mint másfél hónap múlva dönteniük kellett.

Gy. perében a november 6-án elnapolt tárgyalást a túlterhelt bíróság csak november 27-re tűzhetette ki, a tanúkat előtte bő két héttel újra beidéztek, így volt idejük egyeztetni.<sup>599</sup>

<sup>595</sup> Hegyemei Kiss Lajos, Lörentei József, id. Török Antal és Szabó Antal.

<sup>596</sup> A vádirat tévesen fogalmaz 1944 decemberéről, mivel a tárgyalás, ítélet, tanúvallomások alapján is 1945. január 28-ról van szó, valószínűleg az egy napon elkészített sok vádirat miatt az ügyész elírta a dátumot.

<sup>597</sup> SZVL XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 1. d. Nb. 393/1945. Mócsi Károlyné. Vádirat, 1945. augusztus 16.

<sup>598</sup> SZVL XXV. 1. 1. d. Nb. 393/1945. Mócsi Károlyné. 33/1945/3. Ítélet. 1945. október 2.

<sup>599</sup> A túlterheltségre jellemző, hogy november 13-án a Boda-féle bíróság 8 vádlott ügyét tárgyalta, és még ugyanazon a héten pénteken 17 fő ügyében kellett dönteniük (ekkor Tánzos Kornél bíró vezetésével). Az azutáni

November 27-én reggel már a Nemzeti Parasztpárt delegált népbírója is megérkezett, így az összes aznapra kitűzött népbíróági tárgyalást megtarthatták. Erre a napra még több személy ügyét tűzték ki, mint három héttel korábban: így Gy. azon a napon a 16. volt, aki Bodáék bírósága elé került. A reggeli tárgyalások kevés tanú meghallgatásával zajlottak, 15 vádlottról döntöttek két óra leforgása alatt, csoportosan tárgyalt, gyorsan elintézhető ügyekként; zömükben aznap ítéletet is hoztak.<sup>600</sup>

Már 11 óra volt, amikor a bíróság megkezdte Gy. ügyének tárgyalását.<sup>601</sup> Gy. számára nem indult kedvezően a nap: kiderült, hogy az általa beidézni javasolt Kádár Józsefné nem jelent meg az idézésre. Neki azt kellett volna tanúsítania, hogy a ruszin vasutas nőket „adott el” az oroszoknak Seregélyesen. Viszont odakinn a folyosón várakozott lánya, Kádár Ilona, így Gy. mellett is állt tanú. Boda bíró Gy. személyi adatainak ismételt rögzítése után felolvasta az október elején készült vádiratot, majd feltette a kötelező kérdést: megértette-e a vádlott a vádat, és bűnösnek érzi-e magát?

Gy. nem érezte magát bűnösnek. Majd elmondatták vele a télen történeteket: vallomásában már Meszesi állomásfőnök felelősségére helyezte a hangsúlyt. Vagy ügyvédje figyelmeztetésére, vagy az eléje tárt iratokból rájöhettek, hogy Meszesi félelmében ráhárított minden felelősséget, ezért a tárgyaláson már ő sem mentegette főnökét. A rendőrségi verés, a zsúfolt fogházban eltöltött közel három hónap és a rettegés megtörhették. Ennek ellenére jegyzőkönyvezett mondatai előre megfontoltnak látszanak: „Beszélgetésünk közben mondotta Meszesi Miklós nekem, hogy milyen rosszul bánt vele az orosz megszállás alatt Sz. László beosztotta.” A ruszin vasutas nevét a tárgyaláson is helytelenül írták le, átvéve a rendőrségi iratok helytelen névalakjait. Gy. szerint „...Meszesi mondotta nekem, hogy Sz. akart neki dirigálni, őt lepszkolta és lakását kirabolta, valamint az irodai bútorok egy részét is elvitte. Még mielőtt Meszesi Miklóssal beszéltem volna, Kádár Ilonától és az anyjától hallottam, hogy Sz. az orosz megszállás alatt nőket szolgáltatott ki a részeg orosz katonáknak – mondta Gy. a tárgyalás jegyzőkönyve szerint, majd tovább mentegette magát: – Meszesi Miklós főnökömet

---

hétre – mivel már kiértésítették a más ügyekben tanúskodókat – nem lehetett kitűzni a tárgyalást: 20-án 9 főről döntöttek a népbírák Boda vezetésével. FML XXV. 1. 18. d. Tárgyalási napló, 1945; Gy.-per 2. 74.

<sup>600</sup> FML XXV. 1. 18. d. Tárgyalási napló, 1945. november 27. bejegyzések.

<sup>601</sup> Ha külön nem hivatkozom a tárgyalási anyagra, akkor az 1945. november 27-i tárgyalás jegyzőkönyve: Gy.-per 2. 38–52.

nagyon szerettem és elhatároztam, hogy Sz.-tól visszaszerzem főnököm ingóságait, de erre nem kért engem Meszesi.”<sup>602</sup>

A valódi felelősséget azonban a ruszin vasutasra hárította: védelmét arra építette, hogy Vaszil bűnösségét bizonyítsa. „Elhatároztam, ha másként nem akarja visszaadni az ingóságokat, akkor a csendőrségnek fogom feljelentni, és egyébként is nagyon bosszantott, hogy a nőket kiszolgáltatta az oroszoknak – foglalták jegyzőkönyvbe Gy. szavait, aki ráérezett arra, hogy a saját igazságérzetének indoklása megértésre találhat a fehérvári tárgyalóteremben. – Sz. a pályamesteri lakásban lakott, én odamentem a lakásra, és mondtam neki, hogy azokat az ingóságokat, amelyeket főnökömtől elvitt, továbbá az irodabútorokat is adja vissza. Sz. azt válaszolta, hogy ő nem adja vissza, mert azok már az ő tulajdonát képezik. Erre azt válaszoltam neki, hogy jöjjön be velem a székesfehérvári csendőrségre, és ott majd a csendőrök elintézik, hogy kié az ingóság. Sz. nem ellenkezett, hogy nem jön Székesfehérvárra.” Itt a jegyzőkönyvben elkezdte ismételtetni önmagát, ráadásul a jegyzőkönyv bal oldalán valaki (talán Boda bíró?) a „nem ellenkezett” résznél három nagy kérdőjelet rajzolt. Az önkéntességről valószínűleg tovább faggatták a vádlottat, csak nem rögzítették a kérdést. Bár elvileg rögzíteni kellett volna, de nemigen képzelhető el, hogy egy három gépelt oldalból álló vallomásrészt teljesen egyedül, minden „segítő” kérdés nélkül mondott volna el. „Sz. felkészült és minden ellenkezés nélkül, önként jött velem, és a közben hozzánk csatlakozott Fehér Sándor forgalmistával együtt, aki éppen Székesfehérvárra igyekezett.” Egy járókelő tévesen igazította útba őket Gy. elmondása szerint, ezért mentek először a nyilasközpontba (bár Gy. már akkor másfél hónapja a városban élt), majd onnan a csendőrségre. Gy. ott egy főtorzsórmesternek elmesélte a rablást és a nők átadását – majd ismét a ruszint tette mindenért felelőssé: „Sz. ezeket a csendőrségen nem is tagadta.”

Gy. ekkor már nem olyan kegyes a végül ellene valló Fehér Sándorral szemben, mint a rendőrségen volt, ahol még mentegette: a tárgyaláson azt mondja, hogy Fehér „végig jelen volt a csendőrségen”, így akár őt is felelősségre vonhatnák. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint ezután a csendőrök elküldték őket, míg Sz.-t ott fogták. Február 1-jén aztán Gy.-t behívták Hajmáskérre katonai szolgálatra, „azonban mint vasutast felmentettek”. Kérdéses, hogy ezt hogyan érthette el, ha például Fehérnek nem sikerült. Gy. előadta, hogy február 22-ig Székesfehérváron teljesített szolgálatot (vasúti forgalom akkor egyáltalán nem volt), onnan a jegyzőkönyv szerint „Horváthkomlóra” (ez elírás, Horvátkimléről van szó) ment felvenni a

---

<sup>602</sup> Gy.-per 2. 1945. november 27. tárgyalás. 40.

fizetését, aztán pedig átküldték Hegyeshalomra. Április 11-én jelentkezett Börgöndön szolgálattételre, azokban a napokban, amikor szállásadónője, Erzsébet is. Vallomása szerint állomásvezetéssel bízták meg, de ez felettébb kétséges, mivel a rendőrségi letartóztatás jegyzőkönyve MÁV-segédtsízként, illetve állomásfelvigyázóként említette (talán ez utóbbit értette félre a bírósági jegyzőkönyvvezető).

Fentiekből kiderül, hogy a munkahelyi beosztás, a lakó- és munkahely, sőt még az egyes emberek neve is nehezen állapítható meg pontosan egy népbírósági tárgyalás jegyzőkönyve alapján. Bár formailag adtak a jegyzőkönyvvezetés pontosságára, a gyakorlatban a jegyzőkönyv-, ítélet- és iratgyártás üteme miatt a jegyzőkönyvvezőknek és gépíróknak alig volt lehetőségük arra, hogy a leírt adatokat egyeztessék más – az ügyben keletkezett – iratokkal. Ezért fordulhatott elő, hogy Gy. beosztásaként, lakhelyeként és az áldozat nevéként többfélet is leírtak ugyanabban az aktában.<sup>603</sup>

Ezek után Boda bíró felolvasta a vádlott népügyészségen jegyzőkönyvezett vallomását; Gy. kérdésre elmondta, hogy „az megfelel a valóságnak”. Ellenben a rendőrségi jegyzőkönyvvel kapcsolatban megismételte: „Soha semmiféle pártnak, így a nyilaskeresztes pártnak sem voltam a tagja. A rendőrség előtti vallomásomkor ütöttek, vertek, különösen Székely György rendőrkapitány.”

Nem valószínű, hogy Gy. ismerte Székely szeptemberi rendőrségi kinevezésének kálváriáját. Viszont legutolsó mondata, amellyel Székely hírnevét tovább rontotta, néhány év múlva meghatározóvá válhatott történetében. Székely – mint eljáró rendőr – később erről a kijelentésről is tudomást szerzett, és könnyen elképzelhető, hogy emiatt jegyezte meg Gy. nevét, vagy szúrta neki szemet a perirat. Ezért is vehették elő ismét Gy. peranyagát 1948-ban, amikor Székely György már a Népbíróságok Országos Tanácsánál dolgozott Tutsek Gusztáv mellett.<sup>604</sup>

A Gy.-t faggató népbírák közül id. Török Antal a ruszin vasutassal szembeni erőszak mértékét firtatta. Gy. csak annyit válaszolt: „mint felettesének szavára jött velem.” Bár a törvény vonatkozó paragrafusa nem tartalmazza, hogy a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges erőszakot alkalmazni, mégis úgy tűnik, a népbírák számára a közvetlen erőszak és a jogosnak tűnő feljelentés között éles választóvonal húzódott az ítélet szempontjából. A

<sup>603</sup> Az így jegyzőkönyvezett perek szövegének egy része persze használható társadalomstatisztikai elemzésre, de kétséges, hogy e pontatlan válaszok megbízható kvantitatív összehasonlításokra adnak lehetőséget.

<sup>604</sup> Gy.-per 2. 30–35. Perújrafelvétel tárgyalási jegyzőkönyve. 1948. október 10.

korábban említett Mócsiné sem követett el közvetlenül erőszakot (nem is kényszerített senkit fegyverrel), „csupán feljelentett”. Ez elfogadhatónak tűnhetett a népbírák szemében, ha bizonyítottnak vélték a feljelentett vasutas bűnösségét.

Nem volt ilyen elnéző a szinte azonos tagokból álló népbíróság egy hasonló feljelentési ügyben augusztus elején, még a választások előtt. Bár a Gy.-nél kevesebb mint egy évvel fiatalabb elsőrendű vádlott a tárgyaláson szintén elmondta, hogy „a beismerő vallomást a rendőrségen súlyos bántalmazásokkal kényszerítették ki belőle”, a népbírák ezt kevésnek találták. Ifjabb Róka József Abán 1945 márciusának elején feljelentette a németeknek Nyúl Istvánt, mondván, hogy az oroszok Nyúl feljelentése miatt vitték el az apját „mint nyilast”. Ezt a bíróságon már úgy adta elő, hogy egy nap a németek megkérdezték tőle, ki miatt vitték el az apját. A bosszúra emlékeztető helyzetben a fiúnak annyi feladat jutott volna, hogy neki kellett előbb bekísérni a feljelentőt a városba a csendőrségre, majd amikor a németek meggondolták magukat, neki kellett őriznie Nyúlt két napig, mielőtt a németek kivégezték.

A falu lakói egymás közötti viszállyaikban a feljelentést és a két nagyhatalom seregeinek tagjait eszközként is használták. A háború után ismét fordult a kocka: a kivégzett Nyúl apja feljelentette ifj. Rókát és társait, akik ezért népbíróság elé kerültek. Rendőrségi vallomásában az apa hangsúlyozta, hogy fia nem jelentett fel senkit, így szerinte ártatlanul végezték ki. A tárgyalás során az, hogy erőszakkal tartották fogva, és hogy senki nem tudta bizonyítani, hogy Nyúl feljelentést tett volna, eldöntötte az ügyet. Ebben az esetben nem az számított a népbíráknak, hogy a törvény homályos paragrafusai miként alkalmazhatók, hanem hogy a szemet szemért elvet ifj. Róka valódi ok nélkül és erőszakkal alkalmazta. Ezért tíz év kényszermunkára ítélték, viszont a másod- és harmadrendű vádlottat – akik nem alkalmaztak erőszakot – felmentették.<sup>605</sup>

Az ifj. Róka és a korábban említett Mócsiné pere alapján – mindkettőben Boda volt a tanácsvezető bíró – annak ellenére, hogy a törvény erről nem rendelkezett, két dolog lehetett döntő az ítélet szempontjából: 1. a feljelentés áldozatáról bebizonyosodott-e a közösség szemében, hogy „bűnös” abban a tettben, amelyért feljelentették; 2. a népbírósági per vádlottja alkalmazott-e erőszakot vagy sem. Gy. igyekezett meggyőzni a népbírákat arról, hogy Vaszil megérdemelte a feljelentést, ő pedig nem alkalmazott erőszakot ellene.

---

<sup>605</sup> FML XXV. 1. 4. d. Nb. 267/1945. ifj. R. József. 26–46. 1945. augusztus 7. tárgyalás jegyzőkönyve; 49–56. Ítélet.

A dörzsölt ügyvéd, Simon András az áldozat bűnösségének és a vádlott erőszakmentességének bizonyítására építette fel a védelmet, hogy bizonyítsa a feljelentés jogosságát. Valószínűleg belátta, hogy a feljelentés tényét nehezen tagadhatná. Ezért amikor védencének kérdést tehetett fel, a védő – bár ez nem szerepel a jegyzőkönyvben – vélhetően arról kérdezte Gy.-t, miért gondolta, hogy Sz. bűnös. „Sz. lakásán megtaláltam Meszesi bútorait, ingóságait és ezt felismertem – válaszolta a vádlott a jegyzőkönyv szerint. – Seregélyesen több nő panaszkodott, hogy Sz. kiszolgáltattott nőket az oroszoknak.”

Az ügyben elsőként a tárgyalóba behívott tanú, a vádlott szállásadónője, a 23 éves Erzsébet egyértelműen Gy. mellett vallott. Elmondta, hogy két éve ismeri Gy.-t (pedig másik állomáson dolgoztak, de ugyanazon a vonalon), és egyértelműen tagadta, hogy a nyilas párt tagja lett volna. A népjogász kérdésére – aki valószínűleg Gy. jelleméről érdeklődött – azt felelte: „vádlott jó ember volt, csak egy kicsit meggondolatlan, könnyelmű.” A védő pedig a kivégzett áldozat bűnösségét kérdezte Erzsébettől, aki az állomásfőnöktől származó információk alapján megerősítette, hogy „öt kirabolta és hogy nőket adott át az oroszoknak”. A népbírák nem kételkedtek vallomásában, indítvány hiányában nem eskették meg, mint ahogy egyetlen másik tanút sem.

Őt követte az ügyben koronatanú állomásfőnök, aki elmondta, hogy 1942 októberétől beosztottjaként ismerte Gy.-t, aki „forgalmi szolgálatot teljesített”. A ruszin vasutat már vallomása negyedik mondatában „megbízhatatlannak” minősítette, holott 1944. december 9-én ismerte csak meg. Az állomásfőnök szerint a pályamester elmenekült Seregélyesről, ezért költözött be a lakásába a front elől menekült ruszin vasutas. A tárgyalás résztvevői közül senki sem járt utána Vaszil családi helyzetének, vélhetően a szolgálati lap ezen részét a központban őrizték, mivel az állomásfőnök úgy tudta, „50 év körüli, nőtlen ember volt”. Majd amivel csak lehetett, megvádolta: „Lakásomat kirabolta, ingóságaimat elvitte, továbbá az iroda bútorait is elvitte. Sz.-nél az ágyneműmet, bútoraimat, irodabútorokat megtaláltam, kértem tőle vissza, azonban azt mondotta, hogy »ezeket már nem adjuk vissza«. Állandóan jelentgetett az orosz állomásfőnöknek. Eleinte az oroszok tolmácsa volt, később az oroszok mást alkalmaztak tolmácsnak. Sz. minden magyarra haragudott. Hogy az oroszoknak nőket szolgáltatott ki, azt közvetlenül nem tudom, csak másoktól hallottam.” Ezt követően magát mentegette: „Sz. ellen nem tettem feljelentést, mert tudtam, hogy statárium van. [...] Vádlott nem mondta, hogy feljeleni Sz.-t.”

Az állomásfőnök saját vallomását a ruszin vasutasról – amit a kivégzés napján a csendőröknek tett – csak az erőszak hatásának tudta be, egyébként úgy tett, mint aki ott sem

volt. Meszesi Gy. vallomása alapján rájött, hogy ebbe az ügybe a vádlottal együtt akár bele is bukhat, ezért Gy.-t – valószínűleg a bíró vagy az ügyvéd kérdésére – pozitív színben tüntette fel: „Vádlott nagyon pontos volt. Túl buzgóan látta el szolgálatát, fiatalos hévvel végezte munkáját. [...] Nem tudok arról, hogy vádlott a német győzelmet várta volna.”

Bár a vád tanúi következtek, a jegyzőkönyv szerint a népügyész és a védő többet egyetlen kérdést sem tett fel – mintha eldőltnek látszott volna az ügy. Az eset másik közvetlen számító tanúja, a váltókezelő Vadász János vallomása egyfajta felmentésként hangozhatott: nem Gy. feljelentéséről beszélt, hanem arról, hogy szerinte a ruszin vasutas a „főnökét kifosztotta” és „nőket szolgáltatott ki”. Amikor a bíró szembesítette az eltérő hangvételű rendőrségi vallomásával, arról is beszélt, hogy a ruszin vasutast két csendőr két nyilassal együtt hozta vissza Seregélyesre.

A front elől Gy.-vel együtt menekülő Virág József, aki korábban a rendőrségen minden rosszat elmondott Gy.-ről, a tárgyalóteremben már mentegette őt: „A kihallgatásomkor elmondták nekem, hogy vádlott állítólag mit vallott be, és azt mondták, hogy ha nem mondom én is azt, amit állítólag vádlott mondott, akkor engem internálnak.” Vagyis egyszerűen rendőrségi koholmánynak minősítette az ügyet. Ettől kezdve a tárgyalás majdhogynem a rendőrségi kihallgatásokon uralkodó verések elleni politikai tiltakozássá alakult.

A következő két tanú, akik a rendőrségen még Gy. nyilas voltát tanúsították, ezt most tagadták, és inkább a ruszin vasutas lopásának hírére erősítették meg. Először a 60 éves Váradi János következett, akit a tárgyalás hónapjában életkorára hivatkozva nyugdíjaztak. Az állomásfőnök nyugdíjazási kérvénye szerint már „nagyon nehézkesen mozog”.<sup>606</sup> Váradi is kedvező vallomást tett Gy.-re nézve, pedig két évre rá a falujában kis időre kommunista párttitkárnak is megválasztották. Szerinte „rendeletileg megparancsolták, hogy szolgálatban kitartás, éljen Szálasival kell köszönnünk” – így ezt a köszönést Gy. nem önszántából alkalmazta. Ezt erősítette meg Szántó Sándor vasúti segédtsízt is, mintha a faluban és az állomáson egyetlen nyilasszimpatizáns sem lett volna.

Váradi és Szántó – bár azonos vallomást tettek az ügyben – lakásügyük miatt Meszesi állomásfőnök elvárásainak is mindketten meg akartak felelni. Ugyanazt a lakást szerették volna megkapni, ám az állomásfőnök Szántó pártján állt, ezért is kérte valójában Váradi nyugdíjazását. Emiatt Szántó az állomásfőnököt támogatta, Váradi viszont már nem.

---

<sup>606</sup> MÁV Irattár, 34341/1945. V. János üzemi altiszt állomásmálházó szolgálatfelmondása. M. levele V. János nyugdíjazása tárgyában az üzletvezetőségnek. 1945. október 30.



Az állomásfőnök, amikor kérte Váradi nyugdíjazását az üzletvezetőségtől, azt is jelezte, hogy a harcok alatt Váradi kiköltözött a súlyosan megrongálódott 9. sz. őrházból az állomás területén különálló kőházba. Ám onnan nem akart a front elvonulása után sem távozni. A kőházat Meszesi a fiatal Szántó Sándor állomásfelügyelőnek szánta, akinek két kisgyermek (egy-, illetve két és féleves) volt, felesége is súlyosan megbetegedett, mégis „ablak nélküli szükséglakásban lakik a községben”. A nyugdíjkérelem így sajátos módon azzal zárult, hogy az állomásfőnök jelezte: „Váradi János özvegy és csak egy 18 éves leányával lakik együtt, akinek nem fontos, hogy a pályaudvaron lakjon.”<sup>607</sup>

Váradit végül – anélkül, hogy kérte volna – nyugdíjazására hivatkozva felmentették a szolgálat alól. A felmondás formanyomtatványi szövegében csak annyi maradt: „Hosszú időn át”. A „teljesített jó szolgálataiért elismerésem fejezem ki” szövegrészt kihúzták.<sup>608</sup> Azt nem tudni, hogy Váradinak kommunista pártbeli kapcsolatai révén mennyi szerepe volt másfél év múlva abban, hogy az állomásfőnököt a következő évben B-listázták, és neki is felmondtak.<sup>609</sup> A lakást 1946 februárjában utalták ki Szántónak.<sup>610</sup> Azt sem tudni, hogy végül Váradi milyen lakást szerzett, amikor kommunista párttitkár lett: viszont az idősök közül sokan emlékeznek rá a faluban.

Gy. tárgyalásán az utolsó – vád által beidézett – tanú, Fehér Sándor megerősítette a ruszin vasutasról addig elmondottakat, holott ott sem volt a front idején Seregélyesen, és azt is, hogy Vaszil erőszak nélkül ment velük Székesfehérvárra. Fehér is visszavonta rendőrségi vallomását, addigra ez elfogadottnak számított a tárgyalóteremben: „A rendőrségi kihallgatásom nem felel meg a valóságnak. A rendőrségen veréssel fenyegettek. Körülbelül 4-5 napig ott tartottak engem is, mint letartóztatottat kezeltek először, később hallgattak csak ki mint tanút. A jegyzőkönyvet csak azért írtam alá, mert féltem, hogy megvernek.”

A Gy. kérésére beidézett Kádár Ilona tanú vallomása tette fel a koronát a perre. A 34 éves – akkoriban már „vénlánynak” számító – hajadon elmondta: „édesapám mondotta, [...] hogy egy ízben Sz. ahhoz a házhoz ment az oroszoknak nőt keresni, ahol ő éppen tartózkodott, amint Sz. neki mondotta azért, mert ebből haszna volt. Sz. is mondta ekkor [mikor a házhoz jöttek], hogy az oroszokkal együtt mulattak, hogy a gazdag házakat mutatta meg az oroszoknak, és hogy nőket adott át az oroszoknak, mert ebből haszna volt neki.” Ezek után a népügyész

---

<sup>607</sup> Uo.

<sup>608</sup> Uo. Szolgálatfelmondás.

<sup>609</sup> M. Miklós iratai az állomásfőnök fiának magángyűjteményében.

<sup>610</sup> MÁV Irattár, 5059/1946. Sz. Sándor, Seregélyes, lakáskiutalás, 1946/6.

bejelentette, hogy a tárgyaláson meg nem jelent Kádár Józsefné kihallgatásától eláll, hiszen ő is csak vádlott malmára hajtaná a vizet.

Gy. számára a tárgyalás napja átütő sikert hozott. A bíróság még aznap kimondta a felmentő ítéletet, és elrendelte Gy. azonnali szabadlábra helyezését. A bírácoknak viszonylag könnyű dolguk volt: valamilyen formában a felsorakoztatott tanúk mindegyike Gy. mellett foglalt állást. A tanácsvezető bíró által megfogalmazott tényállás tényként ábrázolta a rablást és azt, hogy „általában az a hír tartotta magát a sértettről a községben, hogy része van neki is a nőkkel szemben elkövetett erőszakos cselekményekben, mert ő az, aki az orosz katonákat odavezeti a módosabb emberek házaiba s ahol nők tartózkodnak”. A korábban a *Nemzeti Lapra* előfizető Boda bíró az ítélet indoklásában így mentegette a vádlottat: „A vádlott az állomásfőnök panaszából értesült arról is, hogy a sértett általában úgy akart viselkedni, hogy most mindenki felett neki van joga rendelkezni” – holott ilyen kijelentést nem tartalmaz a tárgyalás jegyzőkönyve.

„...semmi adat nem merült fel, hogy a vádlott a nyilas párt tagja lett volna”, szölt az ítélet érvelése Gy. mellett, és Boda bíró még hozzátette – kicsit borsot törve a rendőrség és ügyészség orra alá –: „ez a körülmény a bűncselekmény elbírálásánál különben sem játszik szerepet”. A vád azonban ennél súlyosabb volt, hiszen azt kellett megállapítani, nyújtott-e segítséget a vádlott valamilyen katonai jellegű alakulat személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez. Boda bíró elismerte: „Kétségtelen és bizonyított tény az, hogy a vádlott jelentette fel a sértettet a csendőrségen, s hogy a sértettet ezen feljelentés következményeként végezték ki.” És inentől kezdve nyakatekert fejtegetésbe kezdett arról, hogy „a sértett az orosz katonai hatalmat érezve a háta mögött az állomásvezetőt és az állomási irodát kifosztotta, s nemcsak úgy terjedt róla a hír, hanem maga is mintegy hivalkodott azzal, hogy nőkhöz vitt orosz katonákat”. A vádlott viszont csak vissza akarta szerezni a lopott holmikat. „Erre a szándékra mutat az a későbbi esemény is, hogy amikor Fehér Sándorral együtt hármásban jöttek be Székesfehérvárra, még útközben is felhívta a sértettet, adja vissza a lopott holmikat, akkor visszamennek. Erre azonban a *vádlott* [sic! kiemelés tőlem] nem volt hajlandó.”<sup>611</sup>

Az ítélet szövegében a bíró elszólása korántsem véletlen. A sértett – a kivégzett Vaszil – a felmentő ítélet szövegében már vádlottá vált, akit Gy. jó szándéktól vezérelve jelentett fel. Ebben az ábrázolásban a feljelentés elfogadható magatartás, és jó célt is szolgálhatott.

<sup>611</sup> Gy.-per 2. 64–69. 522/4/1945. sz. Székesfehérvári Népbíróság ítélete. 1945. november 27.

A bíró az ítéletben másutt, és éppen a lehangsúlyosabb résznél is elszólta magát: „Mivel nem irányult a [Gy.] szándéka a vádlott [a bíró ezen ismét Vaszilt érti] ellen irányuló bármiféle erőszakos cselekmény elkövetésére, a bekísérési és feljelentési ténykedése nem minősíthető ilyenre irányuló [katonai jellegű alakulatnak tett] segítségnyújtásnak sem. Az kétségtelen ugyanis, hogy a sértettől [Vaszil itt ismét sértetté válik] a lopott holmik elvitele nem lett volna erőszakos cselekmény.” Vagyis jogos lett volna – ebből fakadóan a feljelentés is jogos volt. És a végső kitétel Boda bírótól: „A sértett kivégzésével a vádlott szándékán túlmenő olyan esemény következett be, amiért a vádlott nem tehető felelőssé.” Ráadásul – mivel a csendőrség tagjait hasonló cselekmények elkövetőire felkoncolási jog illette meg – „a népbíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a csendőrség mint katonai alakulat a sértett ellen nem követett el erőszakos cselekményt”. Boda gyorsan meg is magyarázza a törvényt: „Az erőszakos cselekmény alatt a törvényhozó nyilvánvalóan a törvénytelen cselekményt, eljárást érti. A közelben dúló front hasonló bűncselekmények elharapódzásának megakadályozása végett elrettentés céljára szükségessé tette a példás megbüntetést. S mikor a vádlott egy bűnözőt [sic! – itt Vaszilra gondolt] a csendőrségen feljelentett, feljelentésével nem egy erőszakos cselekménynek, hanem a bűnös ellen irányuló törvényes megtorlásnak útját indította el.”<sup>612</sup> Az erőszak sajátos értelmezéséből („törvénytelen eljárás”), illetve a fehérvári nyilasuralom napjaiban végrehajtott statáriális kivégzésnek mint törvényes eljárásnak ábrázolásából logikusan következett a vádlott felmentése.

A bürokráciát működtető emberek, a vezető bírótól a népbírákon és az ügyészen át az ügyvédig, az azt befolyásolni képes tanúk és a vádlott döntései miatt születhetett meg ez az ítélet, amely teljesen szembement a korábbi rendőrségi és ügyészi jegyzőkönyvekkel. A választási eredmény miatt megváltozott politikai légkör lehetővé tette, hogy a korántsem kommunista kézen lévő bíróság előtt visszavonhatók legyenek a rendőrségen erőszak hatására tett vallomások. Az ítélet alapján az, amit a csendőrség „szükséges büntetésként” vagy a korabeli törvényeknek megfelelő szellemben követett el, és az, ha ehhez valaki segítséget nyújtott, nem tekinthető háborús bűnnek. E szerint a logika szerint a csendőrség a korabeli – 1944-es – törvények szellemében járt el. Ezt követve a bíróság törvényesnek minősíthette Gy. feljelentését, ami miatt Vaszilt kivégezték. A kivégzett Vaszilt – akinek a nevét sem tudták leírni, és mit sem tudtak a családjáról és hét gyerekéről – a népbíróság tárgyalás nélkül bűnősként ábrázolhatta.

---

<sup>612</sup> Gy.-per 2. 64–69. Ítélet, 1945. november 27.

Az 1945 januárjában legitimnek tűnő feljelentés 1945 novemberében is annak számíthatott, ha megfelelő volt a politikai széljárás. Maga a feljelentés, bármikor tették is meg, így elfogadható, közösségért végrehajtott cselekedetnek tűnhetett a népbíróági ítéletekben, akárcsak 1944–45 fordulóján. Annak ellenére, hogy 1948 nyarán, amikor Gy. ügyét hivatalból ismét elővették a Népbíróóságok Országos Tanácsában, immár elmarasztaló ítélet született.<sup>613</sup> Gy. 1945 novemberében el tudta fogadtatni a népbíróóságon januári feljelentését olyan tettként, amely lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy egy „hétköznapi ember” is utat találjon a hatalomhoz, és igazságot szolgáltatasson.<sup>614</sup> A feljelentés lehetőséget jelentett – nem először és nem utoljára – arra, hogy az állami bürokráciát hívja segítségül vélt vagy valós sérelmei orvoslásához. A feljelentések korabeli elszaporodását az is jelzi, hogy a népügyészek a 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 31. §-a szerint egy feljelentést csak akkor vehettek figyelembe, ha abban szerepelt a feljelentő pontos lakcíme és aláírása is.<sup>615</sup>

Ebben a megközelítésben a népbíróóságok propagandisztikus és más funkcióik mellett azt a szerepet is betöltötték, hogy a tárgyalóterem úgy működött, mintha az állam és az állampolgárok közötti politikai tárgyalások színtere volna, ahol az állampolgároknak akár saját érdekeik érvényesítésére is lehetőségük nyílt a szűk keretek között.<sup>616</sup> Mivel a bíróság elé állók több mint fele felmentést, az elítéltek fele pedig egy év alatti büntetést kapott, érdemes volt ennek érdekében cselekedni, amire – mint Gy. példája mutatja – volt is lehetőség. Sőt, a népbíróóságok sajátos módon hozzáférhetőbbé tették a feljelentések révén a jogszolgáltatási rendszert sokak számára politikai alapon, így a bosszúállásra is több lehetőség nyílt állami segítséggel. A kialakult igazságszolgáltatási rendszernek tehát kettős célja volt. Bizonyos szempontból úgy tűnt, hogy „demokratizálta” a bíróságokhoz való hozzáférést (és többféle módon lehetett elérni, hogy valakit perbe fogjanak), egyúttal lehetővé tette a régóta fennálló sérelmek és viták megoldását akár állami erőszakkal (pl. egy érdekellentét megoldását politikai ügyben tett feljelentéssel), ugyanakkor a bosszúállás és a politikai célok megvalósításának eszközévé is vált.<sup>617</sup> Mindez átalakította az igazságszolgáltatás természetét 1945 után és megváltoztatta a politikai részvétel módjait azok számára, akik nem tudták nézeteltéréseiket

---

<sup>613</sup> Gy.-per 2. 57–58. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. 1948. július 8.

<sup>614</sup> Vö. Gellately 2001: 17.

<sup>615</sup> Jogi vonatkozásai bővebben: Niklai – Horváth 2018: 97.

<sup>616</sup> Vö. Retish 2013.

<sup>617</sup> Vö. Kowalsky 2019: 231.

állami intézményeken kívül rendezni, mivel politikai alapon a bíróságot könnyebben tudták segítségül hívni érdekeik érvényesítéséhez. Ez az értelmezési keret azt is lehetővé teszi, hogy a tárgyalóterem szereplőit ne csupán egy gépezet fogaskerekeiként, hanem önálló cselekvőként is megérthessük. Viszont milyen háború előtti mozgatórugó vagy mintái lehettek a politikai cselekvésnek és milyen lehetőségei voltak Gy.-nek egy népbíróági felmentés után? Erről szól a következő fejezet, amely Gy. gyermekkoráig nyúlik vissza.

## II. Életvilágok

### 5. Kolónia: cselekvési minták

Különös körözési feladatot kapott valamennyi magyar rendőrkapitányság a háborút követő őszön Sopron vármegye alispánjától. A rendőrök egy 69 éves, elmebetegnek tartott, hajlott hátú özvegyasszonyt kerestek, „teljesen ősz, arca kerek, feltűnően sovány. Az akkor rajta lévő ruházat a következő volt: vörös bojtos kendő a fején, kopott, barna ruha, egész fűzős cipő. Különös ismertetőjele, hogy elmebaja következtében az útközben talált rongyokat összegyűjti, bugyorba köti, és úgy cipeli magával a hóna alatt.” A körözés arról nem tájékoztat, hogy miért keresik, mi volt a bűne.<sup>618</sup>

Hogy miért gyűjtötte a rongyokat az özvegyasszony? A magyarázat a szokottnál is egyszerűbb: az emberek még 1945 őszén is rongyokkal pótolták szétfosló ruháikat, amikor már javában zajlottak a népbírószági perek, és túl voltak az igazolási eljárásokon, valamint az első, háborút követő választáson. A tél közeledtével a rendőröknek hiányos ruházatuk miatt ugyancsak szükségük volt rongyokra. Ezért már 1945 nyarán minden rendőrkapitányság országos – ám a testületen kívüliekkel szemben bizalmas – parancsba kapta, hogy területén az összes rendőr elsődleges feladata – a fasiszták üldözése mellett –, hogy „minél több nyersbőrt, gyapjút és rongyhulladékot gyűjtsenek össze”, ennek mennyiségéről havonta tegyenek jelentést. A bizalmas rendelkezés azt is előírta, miként tárolják, szellőztessék és tisztítsák a bőroket és rongyokat.<sup>619</sup> A rendőrök éppúgy rongyokat gyűjtöttek, hogy ruhát készítsenek belőle, mint a körözött asszony, miközben a demokrácia esélyéről elmélkedtek a fővárosi folyóiratokban.

Gy. néhány nappal a koldusasszony ellen kiadott országos körözés után szabadult, és éppen úton volt hazafelé a falujába, ahol felnőtt. A vasúthoz, ahol minden munkatársa elárulta, már nem ment vissza, noha a szabadulását is ugyanezen munkatársak vallomásai segítették elő. A tárgyalóteremben egyedül ő beszélt kicsit más kiejtéssel (palóc), mint a többi, zömében dunántúli tájszólást beszélő ember. Vasutasként kézenfekvőnek tűnhetett, hogy Gy. is

<sup>618</sup> FML XXIV. 18. 1. d. 6137/1945. Özv. Petó Gyuláné körözése. 1945. november 22.

<sup>619</sup> FML XXIV. 18. 1. d. 138.157/1945. Ékes István miniszteri osztálytanácsos körlevele minden városi és megyei főkapitánynak a nyersbőr, gyapjú és rongyhulladék gyűjtése tárgyában. 1945. július 10.

valamelyik batusokat szállító vonattal térjen vissza a nógrádi „fekete vidékre”, a bányászkolóniára, ahonnan származott, de arról nem maradt fenn irat, miként jutott haza.

Hogyan került a palóc tájszólást beszélő (ám négy polgárit végzett), nógrádi bányatelepről származó fiú a seregélyesi vasútállomásra? Felfedezhető-e bármilyen előzmény az életében, ami miatt rövid időre „igazságtevő” feljelentővé, „háborús bűnös” vádlottá, majd felmentett vasutassá vált? A politikai részvétel vagy politizálás milyen formáival és mintáival találkozott a háború előtt és követlenül szabadulása után?

Maga a kérdésselvetés is abból indul ki, hogy az ember élete – mint néha a történelem – lineárisan és folytonosan ábrázolható, ugrások és irányváltások nélkül, mintha logikus események láncolatából állna.<sup>620</sup> Holott Gy. élete egymásból gyakran alig következő, folytonos ugrások sorozata, amelyeket döntései éppúgy meghatároztak, mint környezete és lehetőségei. Ennek ellenére úgy tűnik, mintha minden fontosabb 20. századi esemény nyomot hagyott volna élete történetén.

Gy.-nek utolsó székesfehérvári lakcíméről szülőhelyére tartva Budapesten kellett áthaladnia. Hatvan környékén a dombok látványához szokott ember már-már megijed, hogy a nagy síkságon egyre távolabbra lát, mintha mi sem állná útját. Aztán Salgótarján irányába, észak felé fordulva a Zagyva völgyében megnyugszik a szem: a Cserhát és a Mátra között hosszan elnyúló, széles völgyben érzékelhetővé válnak a hegyek szabta határok. A Seregélyesről látható mezőföldi síkság talán éppígy szokatlan lehetett Gy. számára, mert a Zagyva völgyéből, ahol a gyermekkorát töltötte, mindenünnen a Mátrát látni.

„Az ember itt nem hódította meg a hegyet, mint a Kárpátok egyes vidékein, csak éppen meghúzódott alája. A falvak úgy állnak a hegytömbök körül, mintha lecsúsztak volna róluk, és a házakat megállította volna a súrlódás a síkabb vidéken, ahol már nagyobb volt a súrlódás ereje, mint a lejtő parancsa. Ezen a tájon nincsenek hegységi emberek, akiknek arcát érdesre fújta a szél, és nincsenek alföldi emberek, akik komolyak, nyugodtak, puritánok, mint a síkságok arca. Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő” – írta Szabó Zoltán a *Cifra nyomorúságban* 1938-ban e tájról.<sup>621</sup>

Szabó Zoltán akkor járt errefelé, amikor Gy. kamaszként vasúton utazott be reggelente a pásztói polgári iskolába a kisterenyei bányászkolóniáról. Ám a kolóniákon élő emberek többségének a Mátra távoli délibábnak is tűnhetett, amit a bányák mélyéről nem is láttak. Az

---

<sup>620</sup> Vö. Levi 2000.

<sup>621</sup> Szabó 1938: 7.

idillivé sohasem váló táj útjai a Zagyva északi forrásához közeledve egyre feketébbek lettek a közeli szénbányáktól és gyáraktól. A szénmedence és kolóniai sajátos belső világot jelentettek az ott élőknek és oda látogatóknak körülbelül egy évszázadon át, a bányák megnyitásától bezárásukig. Ebből a világból jött a „palócosan” beszélő Gy., és oda tért vissza a népbírósi per után.

Gy. az anyakönyvi bejegyzés szerint Zagyvarónán született, Salgótarjától keletre, a Zagyva forrása közelében. A jegyző a születési hely, Zagyvaróna mellé zárójelben odairta: (vízvásztó), hogy különbséget tegyen a falu és a Salgótarjáni Kőszénbánya (SKB) Rt. tulajdonában álló, vízvásztói villamos erőmű mellé épített kolónia között. Az erőművet 1912-ben adták át, és a maga korában az egyre bővülő bányatársaság egyik legmodernebb egysége volt, az addig elszórtan, egy-egy bánya mellett működő erőműveket egyetlen villamos erőművel váltva fel. Segítségével a teljes Nógrádi-szénmedence bányagépeit el tudták látni az addigra jóval gazdaságosabb villamos energiával, mint az ez idáig használt hőenergia volt. A völgyben, ahol Gy. született, a Zagyva-patakot gáttal zárták el, amellyel az erőmű hűtővizét is biztosították, így mesterséges tó keletkezett. Az első világháború alatt az erőmű termelése folyamatosan nőtt, de a háború után a szén minősége, amellyel az erőművet táplálták, romlott, ezért új berendezéseket kellett építeni.<sup>622</sup> Ezeknek a gépeknek a szerelésénél kapott munkát Gy. apja, Aladár, a 32 éves géplakatos, aki a szénmedence akkori túlsó végében, Mátraverebélyen született.<sup>623</sup>

Gy. nehezen ellenőrizhető, de több családtag által elmondott családi legendája úgy kezdődik, mint egy Palócföldön játszódó Mikszáth-novella: a dzsenti nagypapa az első világháború idején elkártyázta özvegyasszonyok rábizott pénzét, majd föbe lőtte magát. Ezért Gy. apja, Aladár „elszegényedett dzsenticsaládból” származott. Gy. felesége szerint „az öreg az egy dzsentrigyerek volt. Mert mikor összevesztünk az urammal, mindig mondtam neki magyarul, hogy b...d meg azt a dzsentrifajtádat. Úgy van, hogy annak főjegyző volt az apja, az anyja [családja] meg kisbirtokosok (sic!) volt Pálfalván [Zagyvapálfalva], ahol a gépgyár fekszik, meg ahol a falu van ott, ott van még a lakótelep. P. Klára volt az édesanyja.<sup>624</sup> [...] azt

<sup>622</sup> Ezt követően az erőmű termelése emelkedett, míg 1944 decemberében a visszavonuló német hadsereg felrobbantotta az erőmű egy részét. A háborút követően újjáépített erőművet 1949-ben kapcsolták rá az országos hálózatra. Az erőmű még a salgótarjáni 1973-as bányabezárások után is működött 1992-ig. Manapság ipari rom. Angyal 2009: 14–16.

<sup>623</sup> NML XXXIII.1. Születési anyakönyvek. Mátraverebély, 1891.

<sup>624</sup> A halotti anyakönyvben Gy. Aladár anyjának neve valóban ez.



tudom, hogy a 14-es háborúban elsikkasztotta az özvegyasszonyok pénzét, azt főbe lőtte magát.” Lehetséges, hogy a hadisegély kifizetésével voltak problémák, ami miatt „volt benne annyi önérzet, hogy főbe lőtte magát” – ahogy Gy. özvegye mesélte.<sup>625</sup> A családi legenda hitelességét nem tudtam ellenőrizni, azonban szerepe elsődlegesen az volt, hogy Gy. családját megkülönböztesse a szokásos telepi bányászcsaládoktól: azoktól eltérően nem külföldi, iparos, nem is summás, hanem elszegényedett „dzsentrí”-családból származott. A különbségtétel funkciója a telepen különleges – kifejezetten politizáló – családból származó özvegy számára fontos volt: nem akárkihez ment hozzá, még ha emiatt szidta is néha.

A családi történet szerint logikus, hogy az öngyilkos dzsentrí fia, Aladár a szegénység elől menekülve szakmát tanult, és végül lakatos lett. „Csak apósom nem szeretett tanulni. Hát azt mikor volt a B. tanácsos úr, mert ugye összejártak ezek az urak, uzsonnára, mondták, hogy valamit kéne csinálni ezzel a gyerekekkel, mert nem tanul. Azt mondták, na, majd a gépgyárba beteszik, a bányagépgyárba inasnak [...] úgyhogy fölszabadult mint lakatos.”<sup>626</sup> Ez volt a családi magyarázat arra, hogy a „lecsúszó dzsentricsalád” így került egyre közelebb a bányához: a hat elemít végzett lakatos fiú munkásként szorgalmasnak bizonyult, 51 évesen pedig műhelymesterré, altisztek neveztek ki.<sup>627</sup> Ezzel a család visszakapaszkodott az elvesztettnek hitt életformába. A telepi bányamunkások nézőpontjából előkelőbb családnak számítottak, az altisztek jobb telepi lakást és több juttatást kaptak a bányától magasabb bérük mellett. A közeli acélgyári kolónián az altisztek lakásának bejárata még magasabban is volt az utca szintjétől, mint a hierarchiában alacsonyabb lévő családoké. Az altisztek a telepi társadalom felső tíz százalékához tartoztak a művezetők mellett, és a visszaemlékezések szerint szaktudásuk miatt a többiek tisztelték őket.<sup>628</sup>

Zagyvarónán nemcsak Gy. született meg, hanem a szénmedence életét másfél száz évre meghatározó szénbányászat is. Nem messze a vízválasztói erőműtől, Zagyvaróna területén, Prónay Albert birtokán nyitották meg 1848-ban a salgótarjáni szénmedence első folyamatos bányaművelést előírányzó szénbányáját Inászón, az Ó-Mária tárót.<sup>629</sup> Ám a favágók már jóval

<sup>625</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.

<sup>626</sup> Uo.

<sup>627</sup> MOL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányagazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel, Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányagazgató Gy. Aladár kinevezéséről. Salgótarján, 1942. december 24.

<sup>628</sup> Várkonyi-Nickel Réka 2017: 92, 100, 174.

<sup>629</sup> Szvicsek 2000: 554.

korábban mesélték, hogy az egyik hegy állandóan füstölög, és 1776-ban szenet is találtak ott, de a folyamatos kitermelés csak több mint nyolcvan évvel később kezdődött meg.<sup>630</sup> A szénmedence és az ország iparosodása egymást táplálta, a szén miatt az elsők között épült meg a Salgótarján–Pest vasútvonal, a bányák és a sorban alapított gyárak a századfordulóra megváltoztatták a táj képét és lakosait. A bevándorló, nyugatról érkező, képzett ipari munkások és a föld alatti üregekbe lemászó, képzetlen napszámosok előzönlöttek a bányáktól és füstölgő kéményektől egyre feketébb vidéket. Az 1825-ben 700 fős palóc falu, Salgótarján népessége 1867-re elérte a 3700 főt, 1890-re pedig a majdnem tízezres lakosságszámot. Gy. születése előtt három évvel, 1920-ban pedig már több mint 15 ezren laktak a szénmedence központjában.<sup>631</sup>

A századfordulón a helyi emberek háromnegyede már elsősorban bányászatból és kohászatból élt, a gombamód szaporodó kolóniák a két világháború között már összefüggő tömböt alkottak, többségük az egyre növekvő társaság tulajdonában állt. A társaság bányái és kolóniái mesebeli kiscigányként falták fel a tájat. Zagyvaróna-Vízválasztó az ipartelep bezárása miatt mára összezsugorodott, 1973 óta Salgótarján része, ám a mai napig érezni különállását. Amikor a környékről származó segítőkkel, az akkor Egerben doktorandusz Racs Csabával végigjártam az egykori vízválasztói ipartelep közelében megmaradt épületsort, senki sem emlékezett Gy. szüleire, akik Gy. születésekor valahol errefelé lakhattak. Akkor még nem találtam meg az anyakönyvi kivonatokat, amelyekből kiderült, hogy Gy. családjának történetében Zagyvaróna csak rövid kitérőt jelentett.<sup>632</sup>

Amikor az elsőként nyitott tárók szénkincsét kitermelték, a bányászok újabb lelőhelyek és a közelükbe települt kolóniák mellé vándoroltak a szénmedencében. Ez a föld nem volt olyan zsíros, mint a seregélyesi, ezért a mezőgazdaságból élők elsősorban állattartással foglalkoztak. A parasztok és a bányászok kölcsönösen lenézték egymást, máshova jártak dolgozni és mulatni, másmilyen házakban laktak, és másképp öltözködtek. Az őslakosok nem voltak hajlandók a bányában dolgozni, „Majd ha ablak lesz rajta!” – mondták; ezért és a szaktudás miatt a társaság kezdetben külföldről hozott német, szlovák, osztrák, lengyel, krajnai és olasz munkásokat. Gy. születésekor, az első világháború és Trianon után a környéken élő családok zöme több nyelvet

---

<sup>630</sup> „A vármegye első szénbányáját 1768-ban nyitották fel Verőce (korábban Verőczemaros) határában [...], de gyenge minősége miatt ingyen sem kellett [a lignitszerű barnaszén], a kis bánya kénytelen volt munkáját beszüntetni.” Bánkúti 2013: 8.

<sup>631</sup> Szvircsek 2000: 554–555.

<sup>632</sup> NML XXXIII. 1. Születési anyakönyvek. Anyakönyvi kivonatok másolatai (születési, halotti, házassági) a következő településekről: Zagyvapálfalva, Kisterenye, Zagyvaróna, Mátranovák.

használó bányász volt, és a társaság által üzemeltett külön bányászvilágban élt, amely az iskolától a boltig és kocsmáig mindennel ellátta a kolóniák lakóit. Addigra a bevándorlók már magyarul is elkezdtek beszélni, de a munkához szükséges bányásznyelv és szakszavak továbbra is német mesterek nyelvére épültek.<sup>633</sup>

Gy. családjának neve és múltja hasonló volt a környék központjához, Salgótarjánéhoz, amelyet Szabó Zoltán így jellemezett: „Régi és patinás, de nem sok hasznát élvezik az utódok.”<sup>634</sup> A nemesi név a család több ága és a szétköltözések révén országosan elterjedt, összesen öt nemesi család ismert ezen a néven (ők a nádudvari Gy.-ktől származtatják magukat). A vezetéknév végi y-ra a mai napig büszke leszármazottak már rég elvesztették a kapcsolatot a nemesi gyökerekkel, és a különböző korszakokban az y végződés úgy változott i-re, ahogy azt az eljáró hatóság éppen megkívánta. 1945 előtt következetesen y-nal, majd a háború után i-vel írták a nevüket, attól függően, mit engedhettek meg maguknak. Az y egyedül Gy. 1923-as születési anyakönyvi kivonatában változott pontos i-re – vélhetően a jegyző tévedéséből –, összes testvérét és magát az apját is y-nal anyakönyvezték. Az 1945-ös népbírósi tárgyaláson az iskolai bizonyítványaiban még következetesen y-nal írt név a háború után i végződést kapott, és úgy is maradt az ötvenes évek végéig (kivéve házassági anyakönyvi kivonatában). Gy. tudatosan mondott le a hivatalos iratokban y-os származásáról, tudván, hogy az kedvezőtlen lehet számára.

Gy. apja, Aladár géplakatosként a képzetesebb szakmunkások közé tartozott, akit a társaság korábban már a szomszédos Zagyvapálfalván is alkalmazott. Valószínűleg a mindig másutt beüzemelt gépek szerelése volt a feladata, ezért is változott a munkahelye, így gyermekeinek születési helye is. A környékbeli születési anyakönyvek végignézésével tudtam rekonstruálni a család útját és lakóhelyeit, a vállalat iratanyaga sajnos ilyen mélységben nem maradt fenn. Két és fél évvel Gy. születése előtt a házaspár még Zagyvapálfalván örülhetett harmadik gyermekük, Aranka megszületésének.<sup>635</sup>

Gy. az anyakönyvek szerint német vezetéknevű édesanyja, Jusztina negyedik gyermekeként született. Jusztina első gyermekének anyakönyvi bejegyzésénél azonban – akit Zagyvapálfalván szült – hiányzik az apa nevének megjelölése, és az anyakönyvi bejegyzések

---

<sup>633</sup> Nívelt é. n.: 10–16.

<sup>634</sup> Szabó 1938: 149.

<sup>635</sup> Nógrád Megyei Levéltár (= NML). XXXIII. Anyakönyvi kivonatok másodpéldányai. Születési anyakönyvek. Zagyvapálfalva. 1915–1924.

gyakorlatától eltérően a bejelentő nem az apa, hanem az anya tíz évvel idősebb nővére, R. Aranka volt.<sup>636</sup> Az első gyermek szülésekor a „lányanya” mindössze 16 éves volt.<sup>637</sup>

R. Aranka a család megmentőjeként vonult be a családi emlékezetbe. Bár azt nehezen tudták megmagyarázni, miért viselte Jusztina és Aranka édesanyjuk nevét, az ő apjukról Gy. későbbi felesége azt mesélte, hogy „falusi kovács volt, oszt agyonrúgta a ló”. Ezek után az anya és a két lány elment Salgótarjánba szolgálónak, Arankát az anyjuk gyerekként beadta „a kuplerájba takarítani” (ahogy mesélik), ahol egy idősebb özvegyember, egy jómódú mészáros, Herczeg Pál szemet vetett rá, és szólt a kupleráj madámjának. „Na – aszongya –, akkor erre a lányra a két szeme! Itt van a pénz, öltöztesse fel! De ne úgy, hogy kuplerájosan! Hanem hogy ruha legyen rajta, meg minden. – Hát annyira fölöltöztették meg minden, úgy rendbe hozták, meg hát ugye tanígtatták, meg minden, hogy nagyon szép nő lett belőle! Az öreg oszt beleszeretett. Oszt mindig udvarolgatott, pedig idősebb volt vagy tizen... nem tudom, hány évvel. Mindig úgy így, úgy. Azt hát úgy ment az öreghő’, hogy nem nagyon szerette. Ő nekem bevallotta mán később, de megmenekültek attól, hogy... [Végül] mindenkinek lett otthona! Mer’ az anyját is hazavihette, segítette a hentesüzletbe, meg ugye ott a mészárszékbe, meg a húgát is ugye tudta nevelni rendes körülmények között.”<sup>638</sup> A lányok így Gy. özvegyének elbeszélése szerint csodával határos módon otthonra leltek, és nem kellett a kuplerájban dolgozniuk.

A 16 éves Jusztina tehát úgy szülte meg Lenke nevű lányát, hogy apát nem tudtak bediktálni, így lányanyaként élt egészen addig, amíg Gy. apjának, Aladárnak, a nála pontosan hat évvel idősebb géplakatosnak be nem mutatták. Aladárnál csak egyvalami hibádzott: sánta volt, mert az első világháború idején a fronton meglőtték a sarkát. „Mindig emlegette a párom, ha jó kedve volt, aztán apuka úgy billegett, bottal járt, akkor mindig énekelte neki, hogy »szép a rózsám, nincs hibája, csak egy kicsit bicegős a járása«. Mindig mondta: »Anyja, vigyázz! Mer’ kapsz a bottal!«” – mesélte Jusztina későbbi menyé, Gy. özvegye.<sup>639</sup>

Az özvegy elbeszélését az anyakönyvek szűkszavú bejegyzéseiben lehet követni: R. Arankát 1916-ban vette feleségül Herczeg Pál, aki egy évvel később, 1917 karácsonya előtt már – egyfajta nevelőapaként – Jusztina és Aladár esküvőjén is tanúskodott.<sup>640</sup> A jó szakmával

<sup>636</sup> NML Születési anyakönyvi kivonat. Zagyvapálfalva 1913. december 12.

<sup>637</sup> NML Halotti anyakönyvi kivonatok. Kisterenye. 1940–1952. 1946. Gy. Aladárné halotti anyakönyvi kivonata.

<sup>638</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.

<sup>639</sup> Uo. 2011. október 25.

<sup>640</sup> NML Zagyvapálfalva házassági anyakönyvi kivonatok, 1895–1921. 1916. február 17.

(géplakatos) rendelkező, „bukott dzsentrícsaládból” származó, ám sántikáló, 28 éves Aladár úgy vette feleségül „rangon alul” a szépnek mondott, 22 éves Jusztinát, hogy annak már volt egy négyéves lánya. A vőlegény tanúja az akkor Budapesten, a Baross utcában lakó Gy. Olivér volt, aki Gy. felesége szerint „egyetemet is végzett”.<sup>641</sup>

Az esküvő után 9 hónappal, 1918 szeptemberében Zagyvapálfalván megszületett Aladár és Jusztina első közös gyermeke, Sándor, majd két évre rá ugyanott a kislányuk, akit az anyát megmentő nővéréről Arankának neveztek el.<sup>642</sup> A család 1920-ban még Zagyvapálfalván élt, ahol a Salgótarjáni Kőszénbánya (SKB) Részvénytársaság már 1906-ban 40 új típusú munkásházat épített, hogy elősegítse a munkások megtelepedését, akik ezekben az években már nem csupán a mezőgazdasági munkára mentek haza a jó idő beálltakor, hanem sokan Amerikába is kivándoroltak. A kivándorlás megakadályozására ekkor Etesen, Mátranovákon és (Zagyva)pálfalván építettek munkásházakat,<sup>643</sup> azokon a településeken, ahol Gy. családja is élt, illetve ahonnan későbbi feleségének családja is származik. Ezek voltak az „ösi” kolóniák, ahol a völgy legrégebb bányászcsaládjai megtelepedtek. 1910-ben a környékbeli falvak közül Zagyvapálfalván élt a legtöbb bányában vagy iparban dolgozó munkás (928 fő), azonban az itteni munkásházak és a falusi házak között nem volt olyan éles képzeletbeli határ, mint később az új kolónián, Kisterenyén.<sup>644</sup>

A Gy. családban a fiúk apjuk református, míg a két lány anyjuk római katolikus vallását „örökölték”. Gy. középső gyermekként született. A születésekor, 1923-ban 26 éves anyja a következő kilenc évben még három fiút szült: Lajost (1927), Sándort (1930-ban, aki az 1925-ben gyermekként meghalt elsőszülött Sándor nevét kapta) és Gyulát (1932-ben).<sup>645</sup> Az anya 16 évesen szülte első, és 37 évesen legkisebb gyermekét, miközben a család 1924-ben beköltözött a felvirágzást is jelentő, újonnan épült és nagyon modernnek számító kisterenyei Chorin-

---

<sup>641</sup> Uo. 1917. december 16.

<sup>642</sup> NML Zagyvapálfalva születési anyakönyvi kivonatok. 1915–1924. 1918. szeptember 6.; 1920. december 22. A születési anyakönyvben 1918 szeptemberében tévesen Oszkárként tüntették fel az apa nevét, mivel Gy. Aladárnak a második keresztnéve Oszkár volt; ez a következő gyermek, Aranka (szül. 1920. december, Zagyvapálfalva) anyakönyvi bejegyzéséből derül ki.

<sup>643</sup> Szvircsek 2000: 54–55.

<sup>644</sup> Uo. 79.

<sup>645</sup> NML Kisterenyei születési anyakönyvi kivonatok.

telepre. A hatéves Sándort az 1924/25-ös tanévre már beírták a bányásztelep elemi iskolájába.<sup>646</sup>

Ám az új telepen a család élete tragédiával kezdődött. Költözésük dátuma sem csupán az iskolai anyakönyvből, hanem a halotti anyakönyvi bejegyzésekből is kideríthető: Aladár 1925 márciusában bejelentette elsőszülött, 6 éves kisfia, Sándor halálát, aki Gy. feleségének emlékei szerint leesett a padlásról, és eltörte a gerincét.<sup>647</sup> A kisterenyei halotti anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka szervi szívbaj volt.<sup>648</sup> A családi emlékezet és a halotti anyakönyvi kivonat ellentétes bejegyzése talán azzal is magyarázható, hogy a család eltitkolta a balesetet; persze az özvegy is emlékezhet rosszul. A kisfiú halálakor 1925-ben a család még a régebbi építésű, kisterenyei Erzsébet-telepen élt, csak ezután kaptak lakást az új kolónián. Bármelyik halálok az igaz, Gy.-nek gyerekkorában volt két nővére, egy bátyja, akire nemigen emlékezhetett, mert még nem volt két éves, amikor meghalt, és három öccse. Gy. volt a legidősebb fiúgyerek a családban, ami számos előjoggal, egyúttal elvárással is együtt járt.

Gy. születésekor a háború utáni válságot követően a társaság új lakóházakat kezdett építeni a szénmedencében, annak ellenére, hogy a trianoni döntéssel Salgótarján ipari vonzáskörzetének északi része a határon túlra került.<sup>649</sup> Az első világháború után Kisterenyén új lakótelep építését határozták el. A Tarjáni-patak keresztülfolyik Pálfalván – ahol a Gy. család élete indult –, és éppen az új bányászlakótelep építési területének kiszemelt ártéri medencénél egyesül a Zagyvával, amely Gy. szülőhelyénél, Zagyvarónánál ered. A társaság elnökéről, Chorin Ferencről elnevezett Chorin-telep a húszas évek eleji szénkonjunktúrának köszönheti létrejöttét, amikor a társaság a kisebb szénhozamú területeket is igyekezett újra kihasználni: ezek közé tartozott Kisterenye és vidéke is.<sup>650</sup>

A bányavidék belső, kolonizált társadalma a helyi bányászat központját is jelentette. A kolónián élők gyakran többgenerációs, eleinte zömében bevándorolt cseh, felvidéki, krajnai és

---

<sup>646</sup> NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. d. Felvételi napló 1924/1925.

<sup>647</sup> NML Kisterenye halotti anyakönyvi kivonatok, 1918–1927. 1925. március 30. Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>648</sup> NML Halotti anyakönyvi kivonat, Kisterenye, 1925. március 30.

<sup>649</sup> Szvicsek 2000: 451.

<sup>650</sup> Uo. 402.

stájer bányászcsaládok voltak, leszármazottjaik Kisterenyén már keveredtek a magyarokkal, és leginkább magyarul beszéltek, időnként egy-egy német eredetű bányász kifejezéssel keverve.<sup>651</sup>

Az újonnan épült Chorin-telep képviselte a harmincas évek második felében arrafelé járó Szabó Zoltán szemében a „kispolgárrá” váló munkások világát. Szabó akkoriban írt Kisterenyéről, amikor Gy. már polgárba járt a szomszédos Pásztóra. A mesterkéltséggel és a Mátra látványa központi helyet kapott Szabó leírásában:

„Kisterenyére a Mátra néz. Meredek oldalai nappal zöldek, mint az erdő, de estefelé kékek lesznek és ilyenkor szemlátomást megnőnek a hegyek. Ezek a hegyek, ha lenéznek Kisterenyére, civilizált falut látnak. Járda fut végig az út mellett s az épületeknek piros a tetejük. Messzebb egy csoport ház áll, rendezetten és szabályos terv szerint, nagy térséget fogva közre. E téren vasárnaponként vígan repül a labda az ég felé és harcias kiáltásokat hallatnak trikós fiatal emberek. [...] A házak ablakai délnek fordulnak, mint a napraforgók és a telep szélén villák állanak, széles terasszal, apró piroskavicsos és kanyargó utakkal, melyek inkább sétára csábítanak, mint sietésre. A nagy tojásdad térség egyik oldalán félrevetve és mintegy gondatlanul odahullatva gőzsütőde, egy fillérért sütik benne a kenyeret a kiváltságosoknak, akik itt laknak a szép táj keretében, fehér függönyök mögött. Az egész telep fölött, melyet Chorin-telepnek hívnak, végleges és elhatározott rend érződik, valami művésznek a keze, aki idejött egykor, esztendőkkel ezelőtt és attól kezdve: alkotott.”<sup>652</sup>

Akkoriban a környéken ezen a telepen voltak a legjobb bányász lakások a legjobb infrastruktúrával. Az itt élő munkásoknak külön házrészük volt, ahonnan saját kertjükbe léptek, és a szobákat a polgárit utánozó bútorokkal rendezték be. A telepen volt népiskola, bányabolt, kocsmák és a bálókra kaszinó, orvosi rendelő, és az egésznek a közepén egy nagy labdarúgó pálya, amely a társasági életben és a házassági piacon is meghatározó szerepet töltött be. A focipálya volt az a hely a bál mellett, ahová fiatal lányok is kijárhattak anélkül, hogy megszólították volna őket.

A bányabeli szigorú hierarchiát a telepi lakások mérete és elhelyezkedése szigorúan követte: a bányász ház szobaszámából és telepen elfoglalt helyéből lehetett tudni, hogy lakója a bányán belül milyen pozíciót tölt be. Gy.-ék a tisztik házáktól nem messze, a munkásházak felső részében kaptak lakást. A két szoba és a házhoz járó, megművelhető kis föld a többgyerekes

---

<sup>651</sup> A bevándorló bányamunkások eredetéről: Ifj. Noszky 2007: 71–72.

<sup>652</sup> Szabó 1938: 88.

családnak nem lehetett túl tágas, de még így is sokkal jobb körülmények között laktak, mint a telepi bányászok többsége, akik ennél több gyerekkel kisebb bányászlakásokban éltek.

A telep társadalmán belül a kétszobás ház a „felső középosztályt” jelentette. Szabó leírása szerint „107 család (kb. 300 lélek) egyszobakonyhás, kamrás lakásban lakik itt, 26-an, a mesterek és nagycsaládúak kétszobásban; 5-en, altisztek háromszobásban. Az orvosi rendelőben ragyognak a nikkelszípek [...] Az ablakok előtt buzgón nyílik a kötelező virág és kis kirakottköves járdák vezetnek a házak belsejébe. Egy házban két család lakik elkülönítve és csak akkor szomszédai egymásnak, hogyha akarják. Néhol drótvázra lugas fut fel és lehet, hogy hátul, valahol a házak mögött méhes van, ahová öregkorukban kiülnek az emberek pipázva és el-elmélázva az életen, meg a lombok ingásán. A térdükön valószínűleg apró unokák játszanak s az ablakokból vidám muskátlik integetnek a hegyek felé.”<sup>653</sup>

A telepről kikerülni vagy a számlétron feljebb jutni vágyó fiúk számára a telep egyúttal a biztos, ám távolról nézve helyenként szegényes megélhetést és a stabil társadalmi kapcsolatokat jelentette. Itt ismerték a Gy. családot, nemcsak szomszédjaik, hanem a bánya magasabb rangú alkalmazottai is. Szabó Zoltán pontos megfigyelése szerint: „e házak lakói már úgy látják, hogy inkább tudnak előre haladni, ha a felül levők felé engedelmesebbek és emellett jó munkások, mintha az alul levőkkel szolidárisak és emellett jó munkások. Magatartásuk inkább egyéni, mint közösségi és ők a legmegbízhatóbb munkaerők. Közülük, az ő gyermekeik közül kerülnek fel a legtöbben az intelligenciába. Ők tudják legjobban iskoláztatni a fiaikat, ők olvassák a legpolgáribb újságokat és az ő lakásaikban szól a legtöbb rádió.”<sup>654</sup> Szabó Zoltán szemében a kisterenyei telepiek a megalkuvók közé tartoztak, akik számára a boldogulás attól függ, hogyan jutnak előre a vállalati hierarchiában.

Gy. testvéreit egytől egyig jobb iskolákba járatták, nagyjából egyformán tanultak az elemiben és a pásztói fiúpolgáriban, ahová a szülők írták őket.<sup>655</sup> Egyedül a legkisebb fiú, Gyula lett Gy.-nél egy kicsit jobb tanuló a polgári iskola utolsó évében, amikor a magyart leszámítva színjelessel végzett.<sup>656</sup> Gyulát egyetemre küldték a háború után, Moszkvában tanult

---

<sup>653</sup> Uo.

<sup>654</sup> Uo. 89.

<sup>655</sup> Vö. Polgári és elemi iskolai előmeneteli naplók és anyakönyvek. NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai; Gy. Lajosra, Sándorra és Gyulára vonatkozó naplók. 1934/35–1942/43 tanévek; NML VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai. Anyakönyvek. (= Pásztói Polgári anyakönyvek). 5–8. d. 1937/38-as tanévtől 1946/47-ig iskolai anyakönyvek.

<sup>656</sup> Pásztói Polgári anyakönyvek. 8. d. 1946/47-es tanév negyedik osztály anyakönyve.



olajmérnöknek (1953-ban már onnan küldte levélben a diákszálló előtt készült képét a családnak).<sup>657</sup> Akárcsak a kevésbé jó tanuló Sándort, aki sógornője szerint egy estin megszerzett érettségi után ment a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemre.<sup>658</sup> Itt a miskolci egyetemi törzskönyv szerint Sándor 1956 áprilisában a gépészmérnöki kar bányagépészeti tagozatán jeles eredménnyel diplomázott, ahová 1951 őszén iratkozott be (a Dimitrov Diákszállón lakott).<sup>659</sup>

Az iskoláztatás Gy. családjának a felemelkedés lehetőségét jelentette, amivel igyekeztek is élni. A legidősebb lányt, Lenkét – aki nem a házasságban született – csak későn írták be elemi iskolába (10 évesen járt elsőbe, és csak 14 évesen végezte el a második osztályt). Aranka hatévesen kezdte az iskolát, és az osztályban a jobb tanulók közé tartozott (a tantárgyak többségéből jelest kapott, negyedik végén pedig két tantárgy miatt nem lett kitűnő).<sup>660</sup>

Gy. 1929 őszén kezdett a bányatársaság elemi iskolájába járni, és már elsőben az osztály legjobb tanulói közé tartozott. Mindenből kitűnő volt, kivéve olvasásból.<sup>661</sup> Simonyi Ede, a bányatelepi iskola tanítója nagyon szerethette, ami későbbi bizalmas kapcsolatukból is kiderül. Ezt Gy. utóbb ki is használta: jelentést írt a tanítóról, aki az ötvenes évek első felében szintén együttműködött az állambiztonsági hálózattal.<sup>662</sup> A tanítóra mindenki emlékezett, akivel beszéltem a telepen. Ede bácsi a telepi iskola egyszemélyes lelkes szervezője volt, aki a faluban érdekérvényesítő szerepet is betöltött: a német megszállás idején például feljelentette a falubeli német katonákat a bányagazgatóságnál, mert három nőt inzultáltak, és a „kerítést nem respektálták, [...] azokon keresztül sok helyen egyszerűen átgázoltak”.<sup>663</sup> A vállalat és a feljelentés ebben az esetben a társadalmi érdekérvényesítési fórum lehetőségét képviselte: ezen keresztül lehetett elérni, hogy a helyiek érdekeit is figyelembe vegyék. Ez a minta Gy. számos későbbi jelentésében is visszaköszön, csak itt már a nem a vállalatban, hanem az

---

<sup>657</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

<sup>658</sup> Uo.

<sup>659</sup> Miskolci Egyetem Irattára. Törzskönyvek kezelőjének szíves közlése, amiért ezúton is köszönetet mondok. Oklevél száma 50/1956. kiállítás dátuma: 1956. április 30.

<sup>660</sup> NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. és 15. d. Lenkénél az 1923/24. és 1927/1928. tanév; Arankánál az 1926/27.; 1927/28. és 1928/29. tanév előmeneteli napló.

<sup>661</sup> Uo. 1929/1930. előmeneteli napló.

<sup>662</sup> Erről bővebben a 8. fejezetben, amely Gy. első hálózati jelentéseiről szól.

<sup>663</sup> Levelét idézi: Szomszéd 2002: 134.

állambiztonságban látta az érdekérvényesítés lehetőségét jó magaviseletért cserébe (lásd 8-9. fejezet).

Ede bácsi több társulati elemi iskolában tanított, így a medence számos településén ismerték. Pályáját Mátranovákon kezdte 1913-ban, majd egy év múlva az egyik legrégebbi bányásztelepülésre, Etesre helyezték, és 1922-ben került az újonnan megnyílt telepi iskolába, Kisterenyére.<sup>664</sup> A telepi iskolák és tanítók általában jobb anyagi helyzetben voltak az állami iskoláknál és tanítóknál, de a gazdasági válságokat is jobban megéreztek.<sup>665</sup>

A második osztály végén egy másik fiú mellett egyedül Gy. kapott minden tantárgyból kitűnő osztályzatot, miközben egyetlen hiányzása sem volt; harmadikban szintén.<sup>666</sup> Negyedik osztályban az énekórán lehetett valami probléma, mivel azt leszámítva Gy. ismét mindenből kitűnő volt: énekből ellenben félévkor 3-ast kapott, év végén pedig csak jelest.<sup>667</sup> Az ötödik osztályt még mindig a helyi telepi elemi iskolában járta, holott az osztály legjobb tanulóit szüleik már beírták – többnyire a közeli pásztói – polgári iskolába. Gy.-nek továbbra is csak a hangjával vagy hallásával lehetett baja, mivel év végén mindenből kitűnőt kapott, csak énekből nem.<sup>668</sup> Ebben az évben már ide járt öccse, Lajos is, aki első osztályban alig néhány tárgyból kapott jelest, és bizonyítványa a következő években sem sokat javult, végül mégis jóval magasabb iskolát végzett és magasabb pozícióba került, mint Gy.<sup>669</sup> Ez testvéreiről és más iskolatársakról is elmondható. Az első iskolai évek osztályzatai nem sokat számítottak a későbbi végzettségben vagy a társadalmi mobilitásban, így azokból messzemenő következtetést dőreség lenne levonni.

Gy. jó tanulónak és eszes, szorgalmas fiúnak számított, ezért öt elemi után, 11 évesen beírták a pásztói polgáriba, egyből a 2. b osztályba. A bányavidék peremén fekvő mezővárosba akkoriban több gyerek is bejárt vonattal a bányatelepről, így reggelente és délután

---

<sup>664</sup> Szomszéd 1990: 211, 215.

<sup>665</sup> Diósi 1990: 289.; Szomszéd 2002: 172–174.

<sup>666</sup> NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. és 15. d. 1930/31 és 1931/32 előmeneteli napló.

<sup>667</sup> Uo. 1932/33. előmeneteli napló.

<sup>668</sup> Uo. 1933/34. előmeneteli napló.

<sup>669</sup> Uo. 1933/34. és következő évek előmeneteli naplói. Lajos végig 2-es (akkoriban fordított skálán osztályoztak) tanuló az elemiben, és Gy. kisebb öccsei sem tanultak olyan jól, mint ő, közülük mégis volt, aki egyetemre ment, és volt, akiből igazgató vagy főkönyvelő lett. Gyulánál és Sándornál is akadt egy-egy jeles az év végi bizonyítványban. NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 1937/38–1938/39–1939/40–1941/42–1942/43. tanévek.

elkülönítettek egy vagont az iskolásoknak. A félénken körültekintő új fiún látszhatott, hogy ő is az egyik bányatelepről érkezik; látványát az osztálytársak még meg tudták állni nevetés nélkül, de a neve már nem maradhatott kommentár nélkül.<sup>670</sup> Rövidesen számára is kiderült, mi a derűtség oka. Az osztályba már járt egy azonos nevű fiú, csak ő i-vel írta a vezetéknevét. Az iskolába két tanévvel korábban, a Kiskunhalas melletti, külön iskolaépülettel nem rendelkező Jánoshalmi polgáriból áthelyezett, fiatal (29 éves), két éve házasságban, <sup>671</sup> Jakobey-Lotz Károly osztályfőnök (mennyiségtan-, természettan-, vegytan- és tornatanár) ezért a következőket eszelte ki a megkülönböztetésükre. A Pásztón lakó Gy.-t, aki csaknem két évvel volt idősebb, idősebb Gy.-nek, míg a terenyeyi Gy.-t ifjabb Gy.-nek nevezte el. Így is jelölték őket a naplóban.

Az osztályban három fiút leszámítva mindenki idősebb volt Gy.-nél – a többségük két évvel –, a tanulás mégsem ment jobban nekik, de a testi fölényük érezhető lehetett. Iskolai számukhoz képest<sup>672</sup> az osztályba csak négy bányatelepi fiú járt, mindannyian Kisterenyéről, közöttük Gy. volt a legfiatalabb.

Az új fiúnak, aki az elemiben jól tanult, a polgáriban mindenért újra meg kellett küzdenie. Nem lehetett könnyű beilleszkednie az új osztályba, ahol mást vártak tőle, mint a telepen. Ismerős családok gyerekei helyett idegen, nagyobb fiúk vették körül. Az első félévben csak hittanból kapott jelest, ami a többiek osztályzatához viszonyítva nem lehetett könnyű (igaz, a zömében katolikus osztályban református hittanra kevesen jártak). A többi tantárgyból elégségest, esetleg jót ért el. Év végén előmenetelét osztályfőnöke átlagban elégségesnek értékelte. Írásbeli dolgozatainak külalakját tűrhetőnek minősítette, igaz, ennél jobbat külalakból csak négyen kaptak az osztályban, csinos külalakúra pedig csak egyetlen osztálytárs dolgozatait értékelték. Később ez sokat javult: Gy. felnőttként az állambiztonságnak írt kézírásos jelentései tiszták, egyenes vonalúak, egy időben, fiatal felnőttként még írnokként is dolgozott a bányánál. A második félévben jobban teljesített: részben a hittan oltárán feláldozva (ebből már csak „jó”-

<sup>670</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával, aki szintén ebbe a polgáriba járt vonattal a bányatelepről. 2011. október 24–25.

<sup>671</sup> Pásztói Polgári Értesítő 1932–33: 2. A római katolikus osztályfőnök a kiskunfélegyházi tanítóképzőben 1924/25-ös tanévben, V. éves növendékként az ifjúsági Toldi Miklós tornakör elnöke volt. A Kiskunfélegyházi M. Kir. Állami Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1923/24–1926/27 évekről. Kiskunfélegyháza, 1927. 51. A Jánoshalmi polgári iskoláról: Karsai 1982: 151. Jakobey-Lotz házasságkötése: 1932. augusztus 14. *Pesti Hírlap*, 1932. augusztus 13. 8. Jakobey-Lotz végül Pásztón ment nyugdíjba, ahol 1968-ban nyugdíjasként élt. A Népszavának írt 1968-as leveléből kiderül, hogy hiába reklamált egy hibás olajkályha vásárlása után, a vasbolt nem cserélte ki panaszára a berendezést, így „olajkályhája mellett didereg” a Népszava rövid cikke szerint, amely elsősorban a fogyasztóvédelem hiányosságairól szól. *Népszava* 1968. február 2. 4.

<sup>672</sup> 1933/34-ben a polgáriban a „vidéki” tanulók száma 246, míg a helybelieké 105 volt. Pintér – Vincze – Csépany: 1970: 94.

t kapott) elégséges bizonyítványát jóra javította, történelemből jobb jegyeket kapott, azonban németből, földrajzból és énekből nem tudott előrelépni.<sup>673</sup> Hangja ezután hamar megjött: talán elmúlt a kamaszkori mutálás, és énekből egyre jobban teljesített.

A bányászcsaládok számára felemelkedést jelentő polgári iskola megalakítását Pásztó városi képviselői nehezen szavazták meg, hiszen nagy terhet rótt a városra. A tanfelügyelő azonban felvilágosította őket: ha maguk határozzák el az iskola építését, támogatást kaphatnak az államtól, ellenben ha a város lakosságszáma miatt az állam rendeli el az iskola megépítését, elesnek tőle. Ez hatott. Az oktatás 1895-ben kezdődött meg egy vendéglőben, amíg az iskola fel nem épült. Addig meg kellett nyerni a környékbeli, zömében földműves szülőket is az iskola céljainak, melynek épületét 1897 őszén avatták fel. A helyi hírlap 1904-ben mégis elégedetlenül számolt be arról, hogy olyan halhatatlan világirodalmi alkotókról sem tanulnak a helyi polgáriban, mint Ibsen, Tolsztoj vagy Zola, sőt tiltják műveik olvasását. 1912-ben pedig arra panaszkodott, hogy a tanulást a kisiparosok és kiscgazdák zöme nem tartja sokra, szerintük anélkül is remekül lehet boldogulni.<sup>674</sup>

Pásztó alföldi mezővárosként inkább keltett falusias benyomást a vasútállomásról naponta az iskolába járó Gy. szemében, mint a teleppel szomszédos Salgótarján. Nem volt járási székhely, mégis viszonylag jelentős forgalom haladt át rajta. A századvégen épült vasútállomás a viszonylag nagy teher- és utasforgalom miatt a városka egyik legmozgalmasabb helyszíne volt. A két pár vágány Hatvannal és Salgótarjánnal kötötte össze a mezővárost, amely akkor Heves megyéhez tartozott. Szerdán és pénteken, a hetipiac napján rengeteg utas érkezett, akárcsak a rendszeres országos kirakodó- és állatvásárok idején. Hétfőnként és csütörtökönként innen indultak a helyi gazdák lovas fogatokkal vagy vonattal Tarjánba a hetipiacra. Sokan megfordultak errefelé, de a városban alig laktak többen, mint Terenyén. 1930-ban alig több mint hatezren, és ez a szám évtizedek óta nem változott. Egyre többen egykéztek, és el is vándoroltak a pásztóiak, ahogy a megyéből máshonnan is: a századforduló előtt a fővárosba, később a tengeren túlra.<sup>675</sup>

1930-ban, néhány évvel azelőtt, hogy Gy. megkezdte a polgárit, Pásztón is népszámlálást tartottak. A felmérés szerint a lakók több mint fele őstermelő volt, alig több mint hatoduk iparos, néhány száz közlekedési alkalmazott (vasutas), és csak 200 közalkalmazott élt

<sup>673</sup> NML VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai. Anyakönyvek (= Pásztói Polgári anyakönyvek). 4. d. 1934–1935 második b osztály anyakönyve.

<sup>674</sup> Pintér – Vincze – Csépany 1970: 37–39.

<sup>675</sup> Uo. 53.

a városkában. A település színmagyarnak és „színkatolikusnak” számított (6000-ból mindössze 29 fő volt nem magyar anyanyelvű, és 5 és félezer a katolikusok száma), holott száz évvel korábban a környező plébánia még a magyart és a szlovákot használta. Ez a többnyelvű és többvallású kolóniához szokott gyerekek szintén újdonság lehetett. A falusias jelleget erősítette, hogy néhány új középület és másfél száz téglaház mellett tízből minden kilencedik ház vályogból vagy sárból épült. A Fő utcában laktak az iparosok, kereskedők és tisztviselők, itt sorakoztak az üzletek, a tisztviselők és iparosok vendéglője. Az őstermelőként számon tartott lakosok többsége a nagybirtokon cselédeskedett a bányavidék éléskamrájaként funkcionáló földeken.<sup>676</sup> A bányatelepi fiúk szemében a gazdálkodók vagy iparosok fiai a helyi, földhöz vagy kisiparhoz kötött életformát képviselheték, míg a vasutas- és tisztviselőcsaládokból érkező gyerekek a felfelé törekvést. Ez utóbbi számukra is kitörési lehetőséget jelentett a telepről, hiszen földet szerezni vagy ipart űzni nem sok esélyük nyílt.

Az iskola éves díja 300 pengő volt abban az időben, amikor Gy. odajárt – ez a többgyermekes család számára érezhető tétel lett volna a családi kasszában, Gy. azonban – sok társához hasonlóan – tanulmányi eredménye miatt tandíjkedvezményben részesült, így csak évi 40 pengőt kellett kifizetni érte. Havonta négy pengő több gyerek mellett még belefért a család valószínűleg már akkor is száz pengőt meghaladó havi jövedelmébe.<sup>677</sup> Ez a kedvezmény igen gyakori volt, osztálytársai között többen fizettek ennél is kevesebbet, és körülbelül minden kilencedik diák kapott teljes tandíjmentességet.<sup>678</sup>

A fiúinternátus helyeiért – ahova Gy.-t sosem írárták be – a pénz mellett lizzttel is lehetett fizetni. Az iskola épületét 1937-ben kibővítették.<sup>679</sup> Amikor Gy. 1934 őszén megkezdte tanulmányait, az épület már kifejezetten szűkös volt – mivel 1921-ben polgári lányiskolát is létrehoztak benne. A kétharmadában távolabbról bejáró diákoknak 1932-ben létesített internátus tovább növelte a zsúfoltságot. Az iskola éves értesítőjéből kiderül, milyen körökből kerültek ki a diákok: a jómódúnak számító tisztviselőcsaládok mellett a „kisiparosok, vasúti és

---

<sup>676</sup> Uo. 53–55.

<sup>677</sup> A családft 1942 végén nevezték ki havi 130 pengős alapfizetéssel altisztté. MNL OL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányai igazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel. Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányai igazgató kinevezése Gy. Aladár úrnak, Salgótarján, 1942. december 24.

<sup>678</sup> A Pásztói Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője az 1934–35. tanévről. Szerk. vitéz Ágasváry Lajos igazgató (= Pásztói Polgári Értesítő). Pásztó, 1935. 5.

<sup>679</sup> Pintér – Vincze – Csépany 1970: 94.

bányatisztek, földművelők stb.” közül. Az internátusban Gy. tanulmányai idején már 120 diák lakott, miközben 264 fiú és 119 lány járt a polgáriba.<sup>680</sup>

Az iskola értesítője szerint a tanítási napokat, a korabeli gyakorlatnak megfelelően, imával kezdték és fejezték be a diákok, megemlékeztek az első világháborús, limanovai hősokról, magyarórán a modern kutatásoknak megfelelően felelevenítették a magyar–finnugor rokoni kapcsolatot, és halála évfordulóján megemlékeztek Madách Imréről. A magyar ipar támogatásának céljával ellenőrizték, hogy a tanulók csakis magyar gyártmányú tanszert és kézimunkaanyagot használjanak. Az értesítő szerint különösen az ingázó tanulóknak nehéz a helyzetük, „kiket a naponkénti utazás meggátol a kellő tanulmányi előmenetel felmutatásában”.<sup>681</sup>

Az osztály (internátusban lakó) felének szülei másik megyében laktak, a megye egyéb községeiben heten, ebből négyen Kisterenyén, ahonnan a legtöbben jártak be a másik bányásztelepülés, Nagybatony mellett. Gy. névrokona napszámosgyerek volt, és az internátusban lakott. Elégséges bizonyítványa ellenére félévkor eltűnt az osztályból, és nem is bukkant fel többé az iskolában (márciusban „szülői kívánságra kimaradt”): talán szülei nem engedhették meg tovább maguknak, hogy iskolába járassák. Gy.-t ezentúl nem kellett megkülönböztetni névrokonától, már az év végi iskolai ismertetőben is így jelent meg. Ebben az évben a pásztói nyugalmazott csendőr törzsőrmester fiai, a Bacsa fivérek kibuktak az osztályból: számtanból mindketten, és a nehezebb fejű idősebb fiú németből is elhasalt. A némettanár szeretett buktatni: félévkor a verpeléti MÁV-nál dolgozó pályáőr fiát is megvágta, az akkor már 15 éves, ismétlő Makszai fiút (Gy. ekkor még csak 12 éves), akinek év végére sikerült minden tantárgyból átcsúsznia. Az osztály legjobb tanulója, egy cserépkályhás internátusban lakó – Gy.-nél majdnem három évvel idősebb – fia minden tárgyból jelesre végzett.

Gy. az osztályban erős közepes tanulónak számított, semmiben sem tűnt ki, semmiből sem volt elégtelen. Az osztályba vele együtt járt három terenyei vasutasgyerek: Szeberényi András és József, unokatestvérek, és Vaspál János.<sup>682</sup> Gy. velük utazhatott mindennap, ekkor találkozhatott először a vasutascsaládok életével. A másik két telepí gyerek apja bányász volt, valószínűleg kevesebb jövedelemmel rendelkeztek, mint Gy. apja főgépészként.

<sup>680</sup> Pásztói Polgári Értesítő 1934–1935. 2–3.; 34–35.

<sup>681</sup> Uo. 7–8.

<sup>682</sup> NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–35. Második b osztály anyakönyve.

Mikor Gy. harmadik osztályba járt, az iskolákat kötelezték egyöntetű imaszöveg bevezetésére, minden más imádság elhagyásával. A hivatalos különbségtétel felekezetenként annyi lehetett csupán, hogy a katolikus tanulók az imádság előtt és után keresztet vetettek, míg a többiek nem. Az imádságot követően a központi utasítás szerint „a tanulók feszes állásban elmondják a magyar Hiszekegyet”.<sup>683</sup> Az állampolgárrá nevelés menetében a vallás kötelező állami és ideológiai keretet jelentett, azonban kérdéses, hogy az államilag propagált vallásosság mögött hogyan változott a mindennapi vallásgyakorlat.

Gy. egymaga volt református (apja után) a szinte teljesen katolikus osztályban, ahová még egy evangélikus és három izraelita vallású fiú is járt. Ez nem lehetett szokatlan Gy. számára, hiszen a telepen sem sok református lakott, és a környező településeken is elenyésző volt a nem katolikusok aránya. (Nógrádban 85% katolikus, 3% református élt; a legnagyobb létszámú evangélikus közösség a századfordulós bevándorlók miatt Salgótarjánban lakott.)<sup>684</sup>

A hazafias nevelés keretében a fiúkat kirándulás keretében Budapesten elvitték a Dreher Serfőzdébe, a Dreher Maul csokoládégyárba, a Ganz Danubius gépgyárba, majd a Kerepesi temetőbe látogattak „nagyjaink sírhelyéhez”, és este az Operában meghallgatták Lehár Ferenc *A mosoly országa* című operettjét.<sup>685</sup> Budapest hatalmas metropolisznak tűnhetett Gy. és társai szemében.

Gy. a negyedik polgárit végezte (ez volt az utolsó éve), amikor télen a hatvani cukorgyárba is elvitték őket, ahol egy hatalmas cukorrépalom feldolgozásának izgalmas folyamatát kellett végignézniük. Ám egy bő héttel Gy. 14. születésnapja után, 1937. május 20-án 54 diák kelt útra vonattal a nagy tavaszi kirándulásra, Budapestre, majd onnan a Balatonra.<sup>686</sup> Az iskola igazgatója mellett a 14–17 éves fiúkat (Gy. a legfiatalabbak közé tartozott) a lányok számtantanára kísérte, aki egyben igazgatóhelyettes is volt, és már 26 szolgálati évet tudott maga mögött. Velük utazott a középkorú természetrajztanár – aki úti beszámolójában a Balaton tektonikai szépségeit ecsetelte –, valamint a fiatal tornatanár. A fővárosban a fiúk az egy éve Mussoliniról elkeresztelt Oktogonon megnézték az olasz királyi pár tiszteletére rendezett katonai díszszemlét, amelyre már hónapok óta készült a főváros; a Margit híd renoválásával is

<sup>683</sup> NML VIII. 604. A Pásztói Kereskedelmi Szaktanfolyam iratai, benne a polgári iskolákra is vonatkozó körlevelek. 1. d. Körlevél az egységes iskolai imádság bevezetése tárgyában. 1936. április 20.

<sup>684</sup> Nógrád megyében a katolikusok aránya az 1941-es népszámlálás szerint 85% volt, 3% református, 9% evangélikus. 1941-es népszámlálás 1947: 16.

<sup>685</sup> Pásztói Polgári Értesítő 1934–1935. 8.

<sup>686</sup> A teljes kirándulás leírása: Pásztói Polgári Értesítő 1936–1937. 5–8.

a díszszemle időpontjáig kellett végezni.<sup>687</sup> A királyi pár látogatása iránt olyan nagy volt az állami propagandával kísért érdeklődés, hogy a Mussolini tér egyik épületében harmadik emeleti kiadó ablakokat hirdettek a díszszemle idejére.<sup>688</sup> Sokan ekkor még az olasz államban látták a magyar revízió legpotensebb támogatóját, ezért a belügy a látogatás előtt minden településen állambiztonsági razziát tartott.<sup>689</sup> Gy.-ék iskolai évkönyve így örökítette meg az eseményt: „Elvehettek tőlünk sok mindent, elparancsolhatta Trianon az égről a gépmadarat, eltilthatta a tankot, de lelkünkben nem vehette ki, szívünkben nem ölhetette meg: a Magyar Katonát.”

A magyar katona és Trianon kultusza volt Gy. iskolás éveiben a hazafias állampolgárrá nevelés két pillére: „Az oszladozó tengernyi néptömegeből kijutva, utunk az elszakított területek szobrai mellett visz el, melyek mint intőjelek állnak elibénk, eszünkbe juttatva a legnagyobb igazságtalanságot.” Gy.-ék a díszszemle után megnézték a Parlamentet, sétáltak a Duna-parton, majd a Lánchídon és az Alagúton át a Déli pályaudvarra siettek, ahonnan Székesfehérváron keresztül Balatonfüredre utaztak. Gy. ekkor járhatott először vonattal ezen a szakaszon, ahol néhány év múlva, a háború éveiben már vasutasként dolgozott.

A kamaszok Füredről indulva körbehajózták a Balatont, és felgyalogoltak Badacsonyan a Kisfaludy-házba. Az éves értesítő sommásan csak annyit írt a legismertebb borútról: „nincs nyaraló, ki meg ne ízlelné országos hírű borait.” Badacsonyból Keszthelyre hajóztak tovább, ahol a Festetics-kastély után siettek vissza, mert még éjszaka visszatértek Füredre. A tanároknak is tetszett a látvány: „Felejthetetlen csendes, meleg éjszaka. A lágyan ringó hullámokon a hold fénye táncol, fényes hidat verve a messzi partokig” – írták az éves iskolai beszámolóban, kissé elszakadva a tanügyi jelentések rideg stílusától.

Hazafias nevelés ide vagy oda, a fiúk útban hazafelé a Balatontól Budapesten még benéztek az akkor 11 éve megnyitott Corvin Áruházba. A Corvin ebben az időben a fogyasztás első számú palotájának számított. A németes áruház-építési mintát képviselő áruház azért is lehetett érdekes a vidéki kispolgári státuszra törekvő családok gyermekeinek, mert ún. „olcsó áruosztályt” is berendezett, ahol bár egy pengő alatt semmit sem lehetett kapni, mégis elérhető lehetőségnek tűnhetett a fiúk számára. Az áruház már annyira sértette a kiskereskedők érdekeit, hogy panaszuk a Gömbös-érában meghallgatásra talált: 1935-ben rendeletben kimondták, hogy

<sup>687</sup> „Lassan megy a Margit híd renoválása”. *8 Órai Újság* 1937. február 20. 4.

<sup>688</sup> *8 Órai Újság* 1937. május 16. 4.

<sup>689</sup> Kovács 2011.



új áruházat nyitni vagy meglévőt bővíteni csak állami engedéllyel lehet. A Corvin mindenesetre számított az ún. „középosztály” alatti vásárlókra is, ahova a fiúk családjai tartoztak.<sup>690</sup> Az áruház után a már szokásos turisztalványosságok következtek: Gellért fürdő, gellérthegyi sziklakápolna, Mátyás-templom, Halászbástya, Bazilika, Millenniumi emlékmű, Névtelen Hősök emlékköve, Feszty-körkép, Állatkert. Gondolva a kamaszok érdeklődésére a fennmaradt időt az Angolparkban (háború után Vidámpark) töltötték.

Gy. osztályfőnöke, Jakobey-Lotz Károly összesen hét éve tanított, ebből három éve a pásztói polgáriban, számtant és vegytant, hetente 22 órában, és a vegytani szertár óre is volt. A fiatalabb tanárok közé tartozott – vele írták meg a tanári értekezletek jegyzőkönyveit –, de a másik fiúosztály (a 2. a) osztályfőnöke is csak egy éve kezdte pályáját. A tanári karban több pályakezdő volt, például a cserkészcsapat parancsnoka, a harmadik éve torna- és földrajztanár Nagy József.<sup>691</sup>

A mezővárosi jelleg ellenére Pásztóról és környékéről elsősorban az iparoscsaládok járatták fiaikat az iskolába. A beíratott 264 fiúból 45 kisiparos, 37 „egyéb ipari vagy bányászati személy”, 18 pedig kiskereskedő fia volt. A legnépesebb csoportot a vasutasgyerekek alkották: az összes fiúosztályból 51-en (vagyis minden ötödik fiú), az osztályon belül még többen, 9-en, vagyis minden negyedik fiú. Az osztályban jól elkülöníthető csoportot alkottak a helyi „kisbirtokos, napszámos”- (5), kisiparos- (6) és bányászgyerekek (5). Közhivatalnok, katonatiszt apa egy sem volt az osztályban, köztisztviselők közé sorolható foglalkozású is csak egy: egy pestszenterzsébeti Hangya-tisztviselő, aki internátusba adta a fiát. Ő volt az egyik Gy.-nél is fiatalabb gyerek az osztályban – a fiúk harmada két évvel volt idősebb Gy.-nél –, aki majdnem megbukott számtanból, földrajzból, és a fiúk számára a harmincas években bevezetett kézimunkából. A kamasz fiúk számára kötelezővé tett kézimunka-oktatáshoz külön felfogadtak egy elemi iskolai tanítót.<sup>692</sup>

Gy. a jobb háttérű fiúk közé tartozott az osztályban. Apja főgépészi státusza a társaságnál jóval stabilabb egzisztenciát biztosított a család számára, mint a napszámosoké, vasúti pályaőröké, váltókezelőké, földműveseké, bádigosoké vagy kocsmárosoké (belőlük kettő is volt). Az apák foglalkozása meghatározta azt a kört is, amelyben Gy. otthonosan mozoghatott, akik között számíthatott valakinek. A szülők között környékbeli gazdák

---

<sup>690</sup> A Corvinról Gyáni 1997.

<sup>691</sup> Pásztói Polgári Értesítő 1936–1937. 20–21.

<sup>692</sup> Uo. 1934–1935. 20.

egyáltalán nem, iparosok is csak alig-alig bukkantak fel, ezzel szemben gyakoriak voltak a vasúti vagy bányatársasági (SBK) alkalmazottak.<sup>693</sup>

Gy. apját 1943. január 1-jén nevezték ki Pálfalván műhelymesteri címmel altisztté havi 130 pengős törzsfizetéssel (ezen felül még pótlékokat is kapott), ami az ingyenes lakást, fűtést is számítva a telepen lakók körében nagyon jó fizetésnek számított. Ezzel a helyi bányaaltisztek elitjéhez (pl. aknászok) tartozott.<sup>694</sup> A termelésen belül ennél magasabb pozícióba már nem lehetett kerülni, csak irodaiba. Gy. számára ezért a vasutas szakma teljesen reális, felemelkedést is jelentő célkitűzésnek tűnhetett.

Gy. a polgáriban egyre jobban tanult. Harmadikban már csak magyarból és történelemből kapott elégséget, minden másból jót vagy jelest, ezzel jó minősítésű bizonyítványt ért el. Ebben az évben idült tüdőhurut miatt az igazgató felmentette a tornaóra alól, talán ezzel függ össze 107 órányi igazolt hiányzása (a második félévben 90 órát, vagyis körülbelül három hetet hiányzik). Az elemiben ominózus énekből év végén már jeles az eredménye. A tüdőhurut a következő évre elmúlt: félévkor a magyar mellett testgyakorlásból kapta a legrosszabb jegyet, elégséget, a többi tárgyból általában jó osztályzatot ért el, miközben egyre szebb a kézírása. Dolgozatainak külalakját negyedikben mindkét félévben csinosnak (ez a legjobb minősítés) találták. Szép kézírásának később még nagy hasznát vette: 1945 után bányairnokként, 1956 után állambiztonsági informátorként. A négy polgárit jó minősítéssel fejezte be.<sup>695</sup>

A polgári iskola mint iskolatípus sohasem válhatott középiskolává, ám elvégzése rangot jelentett a helyi társadalomban. Ez volt az az iskola, amelyet egy bányatelepi altiszt és egy napszámos fia is elvégezhetett, viszonylag csekély szülői hozzájárulással. A formális

---

<sup>693</sup> NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–35. Második b osztály anyakönyve. Ugyanazon az évfolyamon, a 2. osztályba például a következő foglalkozású apák gyermekei jártak: vasesztergályos, bányász, aknász (több is), MÁV-pályaőr, MÁV-váltókezelő (több), MÁV-pályamester, főgépész, nyugalmazott százados, szódagyáros, fűtő, MÁV-tolatásvezető, cséplőgépszerelő, mozdonyvezető, jegykiadó, állomásfőnök, főerdész, szerelő, géplakatos, hentes-mészáros, főaknász, vasúti vendéglős, gazdatiszt, kereskedő, fűtő, főmolnár.

<sup>694</sup> MOL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányagazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel, Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányagazgató kinevezése Gy. Aladár úrnak, Salgótarján 1942. december 24. Egy ugyanekkor kinevezett, ugyanitt lakó aknász, Havrán István ugyanennyit keresett, Ogulin Ferenc aknász 145 pengőt, Oravec inászói Ferenc aknász havi 150 pengőt, Tóth Béla napidíjas írnok 125 pengőt. Uo.

<sup>695</sup> NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–36, 1936–37, harmadik és negyedik b osztály anyakönyve.

középiskolai végzettség azonban nem számított belépőnek az irodai állásokba.<sup>696</sup> Mivel itt speciális szakképzés nem folyt, arra adott lehetőséget, hogy további tanfolyamok után a diákok nagyjából abban a státuszban folytathassák életüket, amelyben apjuk volt, amikor iskolába küldte őket. A bizonytalan fizikai munka és a kispolgárinak számító, viszonylag stabil egzisztencia határán. Az ehhez hasonló, „kispolgári”, városi szegénységből kilábalni igyekvő iparos-kereskedő világot örökítette meg Németh László is a Medve utcai polgári diákjairól írva abban az időben, amikor Gy. a pásztói polgáriba jár.<sup>697</sup> A polgári iskola hivatalosan „gyakorlati irányú általános műveltséget” adott, és a gyakorlati életre készítette fel, ami arra volt elég, hogy a végzett növendékek továbbtanulhassanak, vagy gyakorlati szakképzettséget szerezzenek.

Gy. 1937 júniusában fejezte be a négy polgárit Pásztón: jónál nem volt rosszabb osztályzata, és néhány kevésbé fontos tantárgyból (mezőgazdasági és ipari ismeretek, ének, kézimunka) jelesre végzett, külön jutalmat nem kapott.<sup>698</sup> A jó tanuló fiú számára apja szakmája (gépész) is mintát nyújthatott, de a győri program hatására felfutó nehézipari termelés is ösztönzést adhatott a családnak, amikor egy évvel a polgári elvégzése után a 15 éves fiút beírták a kisterenyei iparostanonc-iskolába vasesztergályos-tanulónak. Az iskolát a társaságnál (SKB Kisterenyi műhelye) végzett munka mellett kellett elvégezni, kedden és pénteken délután 2-től 6-ig, illetve 3-tól 7-ig. A polgáriban átlagosan tanuló fiú itt kitűnt a társai közül: a 2. és 3. év fennmaradt bizonyítványa szerint minden tantárgyból jelest kapott, 1941 júniusában, a harmadik év végén jutalmat is. Az iparostanonc-iskola iratai, anyakönyvei nincsenek meg, csak a későbbi felesége által megőrzött két „értesítő könyvecske” bizonyítja, hogy Gy. iparostanonc volt a társaságnál és esztergályosnak tanult.<sup>699</sup> A bizonyítvány alapján Gy.-nek jó esélye lett volna arra, hogy a társaságnál helyezkedjék el esztergályosként, ám ő talán ennél többre vágyhatott, amihez némi szülői támogatás is kellett.

1942 márciusában Gy.-t már a Kisterenyéhez és Pásztóhoz képest nagyvárosnak számító Miskolcon találjuk. Az egyik vasutas rokon (anyja nővérének, Arankának a férje) segített bekerülnie a vasúthoz, ami nagy karriernek számított egy fiatal telepi fiúnak, még ha az apja főgépész volt is.<sup>700</sup> A terenyei bányásztelep és a pásztói mezőváros után Miskolc forgalmas

---

<sup>696</sup> Vö. Nagy 2011: 312–313.

<sup>697</sup> Németh 1988. Ennek társadalmáról: Némethi 69.; Gyáni – Kövér 2006: 305.; Szokol 2009.

<sup>698</sup> NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 5. d. 4 b 1936–37-es anyakönyve.

<sup>699</sup> Gy.-né G. Veronika magángyűjteménye. Értesítő (ellenőrző) könyvecske iparostanonciskolai tanulók számára, 1939/41., 1940/41. tanévben.

<sup>700</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.

pályaudvara és a mozgalmas város ezernyi csábítása új világot nyitott meg az utolsó tanulóévében már egész jól kereső fiú előtt. Gy. az állomáson dolgozott a raktárban, középiskolás vasúti tanulóként. Havonta 100,5 pengős havi fizetést kapott egységes besorolás szerint,<sup>701</sup> ami apja 1943. január 1-jétől 130 pengős műhelymesteri törzsfizetéséhez képest kifejezetten jónak számított egy 19 éves fiú számára (egy kőműves napszámos legfeljebb 40-50 pengőt keresett ezekben az években Miskolcon).<sup>702</sup> Gy. miskolci iratainak megtalálását a véletlennek és a MÁV iratok digitalizációjának köszönhetem.

A vasútnál sokkal jobban lehetett keresni, és kiszámíthatóbb pályát kínált. Ami Gy. számára hosszú évek alatt tanulással elérhető volt: egy mozdonyvezető vagy állomásfőnök havi 235–270 pengőt, egy váltókezelő 150–192, egy kalauz pedig 225–270 pengőt is kereshetett 1944-ben.<sup>703</sup> A IV. középiskolai osztályt 1942-ben végezte volna el Gy, azonban a miskolci beosztásnak később se híre, se hamva élettörténetében, még közeli hozzátartozói sem említették, külön kérdésre sem.<sup>704</sup> A tanulóévek lezárása előtt néhány hónappal el kellett hagynia az iskolát. A vasúti ügyiratok jelentős részét a manapság is zajló, komoly tételeket jelentő ingatlanviták miatt digitalizálta a MÁV. Ezért sikerült az ügyiratok tengerében rábukkannom arra a két iratcsomóra, amelyek azt dokumentálják, hogy Gy. Miskolcon volt vasutastanuló, és hogy miért kellett onnan csapat-papot odahagyva távoznia.

1942. március 2-án este – ahogy egy kollégám megjegyezte, „ha nem volt felhős az ég” – telihold világította be a miskolci pályaudvar hatalmas raktárépületének falát.<sup>705</sup> A raktárban őrizték többek között azokat az értékes dohányszállítmányokat, amelyek Budapestről a visszacsatolt Munkács felé tartottak, ahol áthelyezése előtt Vaszil dolgozott. Azon az éjjelen a főraktárnok, Csontos István, Gy. főnöke és Pető József raktáros a raktárban elkövetett apróbb lopások miatt nyomozott. Az egyik ablakon keresztül azt figyelték, mit csinál az aznap estére

<sup>701</sup> Az 1942-ben 4 polgárit végzett, „órábér-átalányos” IV. osztályos középiskolások havonta mindannyian 100,5 pengő fizetést kaptak. MÁV Irattár 23815/1942. Hivatalból IV. középiskolás órábér-átalányosok felvétele.

<sup>702</sup> MÁV Irattár. 12004/1938. Állomásfőnökség Miskolc.

<sup>703</sup> MÁV Irattár. 15100/1943 H. Automatikus előléptetések, napidíjas napibéremelések 1944. január 1-jétől.

<sup>704</sup> Sem özvegye, sem sógornője. Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.; Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25.

<sup>705</sup> [https://www.calendar-12.com/moon\\_phases/1942](https://www.calendar-12.com/moon_phases/1942) (2021. március 5.)

beosztott 18 éves vasúti tanuló, Gy. a tűzfal mögött a raktárban, és észrevették, hogy a Cikta cipőgyár átrakodásra váró dobozaiban turkál.<sup>706</sup>

Az érsekújvári cseh Bata gyárat a Felvidék visszacsatolása után keresztelte át Ciktára a cseh vállalkozó, akinek a revízió után új céget kellett alapítania Magyarországon. A Bata-konzernhez tartozó új cég Martfűn alapított cipőgyárat, ahol éppen 1942 elején gyártottak először Cikta-cipőket (az 1949-es államosítást követően a cég neve Tisza cipőgyár lett). A gyár termékeinek célközönsége a városi alsópolgárság és a munkások feltörekvő, „kispolgári” életformát megközelítő csoportjai voltak, ahova Gy. családja is tartozott. A cipők a maguk korában nagyon népszerűnek számítottak, annak az új fogyasztói üzletpolitikának a szellemében, hogy a jól kereső munkások minden évben vegyenek új cipőt. A cég magyar gyárából Budapesten keresztül érkező, a már csehszlovák időkben meglévő munkácsi üzletébe szánt szállítmány várt átrakodásra a miskolci raktárban.<sup>707</sup> Gy. számára a Cikta-cipő nagyon jó cipőnek számított, belépőt a polgári világba.

A két raktáros csalafinta megoldáshoz folyamodott: „Gy.-t békén hagytuk és midőn a raktár alsó végén tartózkodott, Okos Bertalan raktári munkással észrevétlenül a Cikta csomagokat átvizsgáltuk – abban több felbontott csomagot találtam” – írta a főraktárnok jelentésében.

Ezután kérdőre vonták Gy.-t, aki azzal védekezett, hogy a már sérült dobozokba igyekezett kiszóródott tartalmukat visszahelyezni. A főraktárnok megkérdezte, miért nem jelentette ezt, Gy. azonban nem tudott válaszolni. Így megmotozták, életében talán először. Cipőt nem találtak ugyan nála, de egyik zsebében egy doboz Dames szivarkát igen. A főraktárnoknak ez is gyanús volt, mivel Gy. tárcája tele volt „Symfonia” (sic!) szivarkával.

<sup>706</sup> MÁV Irattár. 7352/1942. Áll. főn. Miskolc. Gy. ksz. órabér-átalányos lopása. Csontos István főraktárnok jelentése. Miskolc, 1942. március 2.

<sup>707</sup> „Midőn a magyar hadsereg dicsőséges bevonulása után Felvidékről el kellett távoznia a cseheknek, sok iparmű magyar kéz alá került. Ezeknek a műveknek sok esetben kellett változtatni a nevükön. Így az érsekújvári »Bata« »Cikta« névre lett átnevezve. Amennyiben sok cseh munkásnak el kellett távoznia, igen sok munkát emberhiány végett nem lehetett végezni. Kevés szakemberrel nagy nehezen lassú mozgásba hozták a gyárat. Cseheknek el kellett menni haza, és Magyarországon nem lehetett találni a munkához szakembereket. A cégnek minden igyekezete arra irányul, hogy minél több magyar munkásnak biztosítsa a szebb jövőt. Hogy a gyár minél jobb és modernebb eszközökkel legyen vezetve, ki lett küldve néhány ember, különféle szakmát betanulni Zlinbe. Ezen emberek között voltam én is” – emlékezett vissza Klukon Tibor, a cipőgyár egykori alkalmazottja erre az időszakra 1939-es zsebnotezébe írt feljegyzéseiben. <http://jnsz.archivportal.hu/id-122-november.html> (2021. március 5.) A gyár alapításáról és célközönségéről: Jemelka 2014.

Megkérdezte tőle, hogy ezt honnan vette. Kérdésére Gy. azt válaszolta, hogy egyik rokonának vette a Gr. Apponyi Albert utcában. A motozás folytatása során még további három Dames-dobozt találtak nála, melyeket el is koboztak tőle. A négy elkobzott dobozból – helyüket megtalálták az egyik szállítmányban – kettő sértetlen volt, kettő pedig fel volt bontva, 1-1 szál Dames szivarka hiányzott belőlük. A Cikta-szállítmányokat is átnézték, és az egyik 66 kilós szállítmány – amelynek egyik belső dobozát megnyitották – két kilóval könnyebb volt, mint feladáskor. A másik – Kassa/Érsekújvárról szállított – Cikta-szállítmány súlya még több hiányt mutatott, de ezt a raktáros azzal magyarázta, hogy a feladási mérleg „nagyon érzéketlen állapotban van”. Átkutatták a raktárat is, hova dughatta Gy. a cipőket, de nem találtak semmit, így a cipőlopásra nem volt bizonyíték. A kutatás során még egy felbontott ruhaküldemény-dobozt is találtak.<sup>708</sup>

Gy. vasutaspályája rögtön egy raktári lopás vádjával indult és majdnem véget is ért azzal. Még aznap este, 1942. március 2-án, 23 óra 50 perckor a raktárban jegyzőkönyvet vettek fel az ügyről. A lopás kapcsán készült jegyzőkönyvekben itt bukkan fel először és végig az ügyben a név végén pontos i-vel Gy. neve, annak ellenére, hogy vallomását ipszilonnal írta alá.<sup>709</sup> Ez a későbbi személyi nyilvántartásokban még hasznára is lehetett, ahol hol i-vel, hol y-nal írták a nevét. A Dames cigaretta ellopását – amelyet bizonyítani tudtak – Gy. elismerte, de a cipőét – amiről a raktárosok meg voltak győződve – nem. Két napra rá a miskolci állomásfőnök a lopás leleplezése miatt jutalomra terjesztette fel a főraktárnokot. Nyáron előléptették, és az addigra 60 éves, négygyermekes főraktárnok 1946-ban a legmagasabb nyugdíjat igényelve mehetett nyugdíjba.<sup>710</sup> Korántsem biztos, hogy Gy. ügye szerepet játszott az előléptetésben (lehet, hogy csak elérkezett már az előléptetés ideje), azonban az bizonyosnak tűnik, hogy a főraktárnok munkájával elégedettek voltak főnökei.

A Dames szivarkát a cigaretták vetélytársaként dobták piacra, exkluzív árunak számított. Csupán 1,75 pengőbe került (1935–1943 között), így Gy.-nek keresetéből valószínűleg futotta volna egy-egy dobozra. A Dames Karády Katalin kedvencének számított,

<sup>708</sup> MÁV Irattár. 7352/1942. Áll. főn. Miskolc. Gy. ksz. órabér-átalányos lopása. Csontos István főraktárnok jelentése. Miskolc, 1942. március 2.

<sup>709</sup> Uo. és MÁV Irattár. 14989/1942. Tárgy: Bukovszky József Perecseny alkalmazást kér.

<sup>710</sup> MÁV Irattár. 7930/1945. Hivatalból Csontos István főraktárnok szolgálatfelmondása.

népszerűségét elegáns, díszes csomagolásának is köszönhetette.<sup>711</sup> Az egy-egy szál Dames – és a cipőlopás gyanúja – nagyon sokba került Gy.-nek.

Gy.-t az eset után három héttel elbocsátották a miskolci MÁV-igazgatóságról. Mentségére március 28-án csupán annyit hozott fel, hogy „nem is gondoltam cselekedetem elkövetésekor annak következményeire”. A jegyzőkönyvekben csak a születési helyét (Zagyvarónát) és idejét jegyezték fel, korábbi lakóhelyét, Kisterenyét nem.<sup>712</sup> Helyére május 8-án már fel is vettek egy másik középiskolást.<sup>713</sup> Gy. ügyét rendőrségi feljelentés követte, és a Miskolci Királyi Törvényszék 1942 szeptemberére tűzte ki tárgyalásra, ám a vádlott nem jelent meg; kérdéses, hogy egyáltalán ismerték-e az idézés kori lakhelyét. A novemberre, majd 1943 februárjára elnapolt második és harmadik tárgyaláson sem jelent meg, így elrendelték elővezetését. Ám Gy. addigra már messze járt, 1942 végétől egy másik vasúti igazgatóságon, a Dunántúlon kapott tanulói állást, ahol eredeti nevén, y végződéssel tartották számon. Nem tudni, hogy a folyamatos idézések elől menekült-e a Dunántúlra, Seregélyesre, ahol soha senki sem hallott miskolci viselt dolgairól. A harmadik idézés után az előállítás nem járt sikerrel, így a Miskolci Törvényszéken – vélhetően a nem túl nagy horderejű ügy súlyára is tekintettel – kezdeményezték az ügy irattározását.<sup>714</sup> A szivarkalopással és a cipőlopás gyanújával a háború alatt tovább már nem foglalkoztak.

Gy. ezután albérletet kapott Seregélyesen, és forgalmistagyakornok lett az selyemhernyó-tenyésztő állomásfőnök alatt az állomáson. A következő két évről nem maradt fenn irat. Gy. a front közeledtekor, 1944. december elején megkapta háromhavi járandóságát, ám albérletét felmondták a faluban, és beköltözött Székesfehérváron egy vele közel egy idős vasutas lányhoz albérletbe. Mikor a németek visszafoglalták a várost, a nagy havazások és a vasúti sínek megrongálódása ellenére visszament a seregélyesi állomásra, hogy munkába álljon. Buzgón hallgatta az állomásfőnök történetét a ruszin vasutas orosz megszállás alatti viselt

---

<sup>711</sup> Az egyik díszcsomagolás leírása: Szürke, hasáb alakú vaslemez doboz csapos fedéllel. Tetején piros „DAMES” felirat, alatta „Egyiptomi szivarka” „Magyar Királyi Dohány Jövedék” és egy egyiptomi szivarozó nő, pálmafák és egy épület mellett. <http://www.e-skanzen.hu/web/skanzendata.01.01.php?as=47074&bm=1&l=1> (2021. március 5.) A Dames bevezetéséről: *Országos Hírlap* 1898. június 24. 6.; Áráról: <http://www.dohanymuzeum.hu/dames-10-1> (2021. március 5.)

<sup>712</sup> MÁV Irattár 7352/1942. 1942. március 28.

<sup>713</sup> MÁV Irattár 14989/1942. Bukovszky József Perecseny, alkalmazást kér.

<sup>714</sup> MÁV Irattár 24903/1942. Áll. Miskolc Gy. büntetőügye.

dolgairól. Bizonyítani akarta lojalitását, meg újra fizetésre is szüksége volt. Ezúttal ő szánta el magát feljelentésre.

\*

Amikor Gy. a népbíróági tárgyalás után, 1945 végén visszatért a falujába, nem fogadta olyan nagy pusztulás képe, mint Seregélyesen. Kisterenyét kevésbé sújtotta a háború, a front hamarabb átvonult. Ennek ellenére a falut, a külön életet élő bányászkolóniát és az uradalmat szinte teljesen kifosztotta előbb a német, majd a szovjet hadsereg. Élelem és igaerő alig maradt.<sup>715</sup> A helyi rendőrség és a nemzeti bizottság 1945 őszéig az ország más területeihez hasonlóan itt is a kommunista párt befolyása alatt állt. A kommunista rendőrség 1945 májusában minden különösebb indoklás nélkül letartóztatott egy tucat régi szociáldemokratát, köztük Gy. egykori tanítóját, a telepi iskola igazgatóját és olyan régi, szakszervezeti mozgalmakban edződött szocdemeket is, mint Gy. leendő apósa. A letartóztatottakat Salgótarjánba kísérték, majd később a főjegyző parancsára szabadon engedték. A kommunisták elégedetlenek voltak, korábban kijelölt rendőrparancsnokukat leváltották, újat neveztek ki a helyébe, akinek az volt a feladata, hogy ismét letartóztassa a szocdemeket. A rendőrség új vezetője nyíltan állíthatta, hogy őt a rendőrség élére a kommunista párt nevezte ki. Az 1945. novemberi választások Kisterenyén nem sokat változtattak a hatalmi arányokon: a telepen – ahol a Szabó Zoltán szerint mindig felfelé alkalmazkodni tudó bányászok éltek – hatalmas fölényrel nyertek a kommunisták a szocdemek előtt. A faluban sem volt elsöprő a kisgazdák előnye, részben a kommunista párt által szervezett nyári földosztás miatt, amikor a Solymossy-uradalom földjeit szétosztották, épületeit szétbontották és széthordták, akárcsak a kastély bútortát.<sup>716</sup>

Ahogy annak idején a vasúthoz nővérének, Arankának vasutas férje, Gy.-t a bányához is be tudta segíteni a rokonság, mivel négy polgárit végzett, háború alatti múltjáról pedig ő is, a család is mélyen hallgatott. Bányáirnokként kapott hát munkát.<sup>717</sup> A bányászkolóniának nevezett településrészen – ahol földművesek nem laktak – neve ellenére 1946 júniusában csak 428 „bányász” élt, míg vasutasból 397 főt számoltak össze. A földművesek számát (gazdák)

---

<sup>715</sup> Szomszéd 2002: 136.

<sup>716</sup> Uo. 140–141. Kisterenyén a Magyar Kommunista Párt 46,5%-ot kapott, a Független Kisgazda Párt 28,46%-ot, a Szociáldemokrata Párt 21,22%-ot, a Nemzeti Paraszt Párt 2,75%-ot, míg a Polgári Demokrata Párt 1,07%-ot.

<sup>717</sup> NML Kisterenye Házassági anyakönyvek. 1947. november 8. Gy. házassága, foglalkozás: bányáirnok.



745 főre tették, de az ipari munkások közül 428 fő mezőgazdasággal is foglalkozott, így keveredtek a foglalkozási ágak, akár egy családon belül is. A négy és fél ezer fős községben a háborús veszteségek miatt 1946-ban 300-zal több nő élt, mint férfi: ez a nőtöbblet szinte kizárólag a 18–50 éves korosztályt érintette, akik közé Gy. is tartozott.<sup>718</sup> Volt választási lehetősége, ha nősülni szeretett volna, de bizony otthon nem sok hely jutott egy családtagra. Rajta kívül még három öccse élt szülei kétszobás bányászlakásában: a 18 éves Lajos, a 13 éves Gyula és az 5 éves Sándor.

Gy.-t 23 évesen nem csak a hely szűke sürgethette arra, hogy saját otthonot alapítson. Amikor a székesfehérvári fogházból hazafelé tartott, édesanyja már súlyos beteg volt. A család őt okolta a betegségéért, mivel ismét teherbe esett, ám a gyereket nem akarta megtartani. „Mer’ akkor is lett volna neki gyerek, azt valami nővel elcsináltatta, aztán belehalt. Rákot kapott, azt úgy nézett ki negyvennégy évesen, ahogy a fényképen van, hátul, ott, a sarokba. És nagyon haragudtak, hogy már hát a világra hozta, már’ azt is a világra hozta vóna.”<sup>719</sup> Gy. november végén tért haza, édesanyja három hónapra rá, még azon a télen, 1946 február végén meghalt. A halál okaként a bejelentő férj a méhrákot tüntette fel.<sup>720</sup>

Gy. apja nem sokáig özvegyeskedett. Menye szerint: „Komendáltak neki egy özvegyasszonyt Pálfalváról, mert ugye apósom odavaló volt, és egy hónappal előbb esküdtek, vagy kettővel, mint én. [...] úgy volt, hogy... mink is megesküdtük volna, de úgy volt, hogy majd velünk esküdnék meg, de ahogy meghalt a keresztapám, megvártuk a hat hetet.” Gy. anyjának halála után nem telt el hat hónap, amikor 1946 nyarán Gy. 54 éves apja már új házasságot kötött.<sup>721</sup> Felesége Aladár anyjának szülőhelyéről, Zagyvapálfalváról származó háztartásbeli özvegyasszony volt, akit nem fogadott kitörő lelkesedéssel a család.

Gy. addigra már udvarolt a feleségének, eltervezték, hogy összeházasodnak, ezért a jövődöbeli menyecske majdhogynem vizsgáztatta a leendő „mostohaanyósát” – ahogy hívta. „Eljött ide háztűznézőbe anyósom, azt elgyött ide. Hogyne, még emlékeztem rá, hogy jegyrendszer volt, azt vőlegény volt az uram, azt jött hozzánk. Azt mondja, hogy »van-e valami ennivaló?« Mondom: »Mér’? Nincsen! Menjél oda, ahonnan gyöttél! A jegyet nem énnekem adtad!« Én mindig olyan nyelves voltam, nem tudom, mér’, nagyon! Aszongya, hogy »margarinos kenyeret tudsz adni?« Mondom: »Tudok!« Vágtam neki, azt izé, ettük

<sup>718</sup> Szomszéd 2002: 150.

<sup>719</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.

<sup>720</sup> NML Kisterenye Halotti anyakönyvek. 1946. február 23.

<sup>721</sup> NML Kisterenye házassági anyakönyvek. 1946. augusztus 10.

hagymaszárral, ugye, meg hagymával. Mondom: »Mér', nem ettél?«<sup>722</sup> A család és az új feleség viszonya később sem lett túl baráti: a következő években a fiúk szép lassan mind elhagyták a családi házat. Gy. volt közülük az első, aki elvett egy szomszédban lakó bányászlányt, és odaköltözött hozzájuk. A foci iránti, egész életén át tartó érdeklődése segítette párja megtalálásában.

A háborút követő beszolgáltatások, válság, infláció, kommunista pártrendőrség (ahogy a faluban hívták, policáj) és munkanélküliség sújtotta bányásztelepen a foci jelentette szinte az egyetlen örömet a mindennapokban. És persze a csapatot biztató csinos bányászlányok. A kolónia fiataljai a bálónál gyakoribb labdarúgó-mérkőzéseket egyfajta házassági piacként is használták, ahol legálisan találkozhattak egymással a fiatalok, és a piros-fehér csapat játéknak néhány unalmasabb pillanatában szemezhettek egymással.

Gy. jól forgatta a tollat, a bányánál dolgozott, és szerette a focit. Bányairnökként rábízták a feladatot, hogy tudósítson a labdarúgócsapat mérkőzéseiről. A *Népsport*-tudósítói igazolványában pontos i-vel írták a nevét, ám a labdarúgás rajongói közül sokan mégis irigykedhettek az igazolvány miatt, amelynek tulajdonosa „hírlaptáviratokat a díjak hitelezése mellett” adhatott fel. Gy. *Népsport*-igazolványát kevesebb mint egy évvel szabadulása után állították ki – özvegye is megőrizte, és büszkén mutatta nekem. A tudósításokra azért volt szükség, mert a telepi csapat – a korabeli bányászcsapatokhoz hasonlóan – egyre feljebb jutott a bajnokságban.

A kolóniát egy hatalmas labdarúgópálya köré építették, szinte minden ablakból a gyepre lehetett látni, ahol vasárnaponként a helyi bányászcsapat játszott megyei, regionális meccseket. A pálya közösségi, találkozási helyként funkcionált hétvége. A Kisterenye labdarúgócsapatának fénykora a háborút követően kezdődött. A Kisterenyei Bányatelepi SE, amely előtte csak a Mátravidéki csoportban, szomszédos bányászcsapatok ellen játszott, az 1946-ban kezdődő szezonban feljutott a Nemzeti Bajnokság II. osztályának Keleti csoportjába. Ezért abban az idényben olyan országos hírű csapatokkal játszott, mint a Diósgyőr, az Ózd vagy a Debreceni Bocskai. A szezon végén a Terenye 34 rúgott és 84 kapott góllal, 20 ponttal nem tudta megismételni a bravúrt, és épphogy csak kiesett, mindössze három ponttal lemaradva a

---

<sup>722</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával.

Nyíregyházi MÁV csapatától. Így is kilenc mérkőzésen győztek; ezt a sikert majdnem tíz év múlva tudták csak megismételni.<sup>723</sup>

Gy. 1946-ban is bányaírnok volt és táviratban tudósította a *Népsportot*. Ebben az évben ismerte meg a feleségét is. Szűkszavú tudósításai csak az egyszerű adatokra szorítkozhattak: néhány mondatban kellett összefoglalnia a csapatok játékát, az eredményt, a góllövőket és a kiállításokat. A szezon kezdetén Gy. tudósítása szerint akár ezren is körülállhatták a nézőteret. Szeptemberben így tudósított: „A KBSE védelme – élén Válóczival – ragyogóan játszott. A támadósor Petre vezetésével sűrűn ostromolta az MTSE kapuját. A hazai csapat rászolgált a győzelemre.”<sup>724</sup> Az iram ecsetelése mellett gyakran a pálya talajáról is beszámolt, amely néha a hazai csapatot segítette. „A sáros, mélytalajú pályán nehezen kap lábra a budapesti csapat.”<sup>725</sup> 1946. december 3-án, a hideg ellenére 500 néző előtt a Kisterenye győzött, ezzel a 11. fordulóban felkapaszkodott a MÁV Bocskai elé: „Remek talajú pályán nagyszerű játék – írta Gy. – A mérkőzés során a hazai csapat volt a többet támadó.”<sup>726</sup>

Jövendőbelijét, a bányásztelepi bál 16 éves szépségkirálynőjét, akinek fontos szerep jutott a csapatnál, Gy. a pálya mellett ismerte meg. „Éppen én segítettem, tudja, front után volt a futballcsapat. Hogy is hívják, a hentes, adott húst, a másik meg lisztet, tojás meg mindig volt. Csináltak mindig vacsorát. Na, hát ki tálaljon föl a csapatoknak, hát a lányok. Oszt én úgy ismerkedtem meg vele, én ismertem őt, mert hazajárt a vasúttól. Mikor én polgáriba jártam, azt mentem így keresztül a pályán, mert úgy volt az út, nem úgy, mint most [amikor nem volt mérkőzés, a pályán is keresztül lehetett menni]. Azt mondta az öccse a férjemnek, hogy ott az a kislány. – Mit akarsz te azzal a kislánnyal. – Azzal akarok majd járni, ha kimarad iskolából. Mert törvény volt, amíg iskolába járnak lányok, nem járhattak fiúval. Azt mondja neki a férjem: – Azt a kislányt hagyjad, mert én már rég kinéztem magamnak.” Az akkor 23 éves Gy.-nél négy évvel fiatalabb Lajos így hoppon maradt: Gy. kérte meg a 16 éves lány kezét, akinek apját, a telep egyik közismert szociáldemokratáját majd minden kormány alatt elvitték a rendőrök „szervezkedésért”.<sup>727</sup> Gy. nem akárkit vette feleségül: párja az egyik legszebb lánynak számított

<sup>723</sup> 1946/47. év Nemzeti Bajnokság II, Keleti csoport tabellája: <http://www.magyarfutball.hu/en/bajnoki-vegeredmeny/526> (2021. március 5.)

<sup>724</sup> *Népsport* 1946. szeptember 26. 2.

<sup>725</sup> *Népsport* 1946. november 5. 2.

<sup>726</sup> *Népsport* 1946. december 3. 2.

<sup>727</sup> Az ellene indított perekről részletesen a 8. fejezetben.

a telepen, és egy mindenki által ismert, helyi szakszervezeti vezér lánya volt, akinek – talán apjától is örökölte – „jól felvágták a nyelvét” – ahogy jellemezte magát.

Ősszel Gy. egyik jó barátja, a vasutas Jóska is megnősült, aki Gy.-t kérte fel esküvői tanúnak.<sup>728</sup> Gy. menyasszonya addigra kijárta a polgárit, ám keresztapjának halála miatt az esküvő kitűzése elhúzódott. Az iskola után – ahogy Veronika mesélte – legalább mehetett bálba, ám abból nem sokat rendeztek akkoriban. Táncolni a front alatt beszállásolt katonáktól tanult meg, egy gramofon hangjaira. A tél végén, a farsangi bálon aztán megválasztották szépségkirálynőnek – mesélte. Amikor végül sor került az esküvőre, a fiatal párnak több munka jutott, mint szórakozás.

Gy. gyakorlatias emberként az esküvőre várakozva vett a menyasszonyának egy malacot, hogy télen vágni tudjanak. „Meg műveltük a földet menyasszonykoromban. Vett az uram nekem egy koszos malacot, azt azt nevelgettem. Mert férjhez mentem novemberben, decemberben már disznót vágtam. Mert olyan jegyrendszer volt.”<sup>729</sup> A bányairnok és a nála hét évvel fiatalabb, négy polgárit végzett menyasszonya 1947 novemberében házasodott össze. A lány épphogy betöltötte a tizenhetet. A házasságból születendő gyermekek vallásáról írásban megállapodtak a salgótarjáni járási főjegyzőnél a Gy. családjában is honos szokást követve: a lányok anyjuk római katolikus, míg a fiúk apjuk református vallását követik.<sup>730</sup> A vallás a szociáldemokrata mozgalmi hagyományok mellett a menyasszony családjában is fontos volt.<sup>731</sup>

A szezon végén a Terenye kiesett a másodosztályból. A nászajándék malacot az esküvőt követő karácsonyra levágták. Az 1947-es tavaszon és nyáron a falu élete egy kicsit jobbra fordult, ebben az évben már 12 kocsmá és vendéglő várta a vendégeket, és a romos épületek száma is csökkent.<sup>732</sup> Beköszöntött a nyár az ország leghidegebb megyéjében.

1948 júliusában a fiatal menyecske már négy hónapos terhes volt Gy. gyerekével, amikor Budapestről egy rendőr megjelent a faluban.<sup>733</sup> Letartóztatási parancsa volt Gy. ellen.

<sup>728</sup> NML Kisterenye Házassági anyakönyvek. 1946. október 26.

<sup>729</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

<sup>730</sup> NML Kisterenye házassági anyakönyvek. 1947. november 8.; Kisterenye Születési anyakönyvek 1948. december 24.

<sup>731</sup> Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25.

<sup>732</sup> Szomszéd 2002: 149–150.

<sup>733</sup> BFL Gy.-per 1. Értesítés a budapesti népbíróságtól letartóztatás elrendeléséről. 1948. július 10.; valamint az előzetes letartóztatás foganatosításáról. 1948. július 26. Gy.-per 2. 95. Sürgönylevél előzetes letartóztatás elrendeléséről. 1948. július 9.

Karácsony előtt megszületett Gy. első lánya, ő azonban addigra már börtönben ült. Jogerős ítélettel megkezdte tízéves kényszermunka-büntetésének letöltését a Budapesti Gyűjtőfogházban, közismert nevén a Gyűjtőben.<sup>734</sup>

Az 1945 előtti és az azt követő néhány év élettörténete alapján Gy. nem tűnt ki szinte semmivel környezetéből, különösen nem politikai véleményeivel, annak ellenére, hogy számos politikai véleménynyilvánítási formával találkozhatott már 1945 előtt is. Történt ez annak ellenére, hogy Kisterenye nem a lázadó, hanem inkább a jómódú bányásztelepek közé tartozott. Bár apósa (akiről bővebben később lesz szó) komoly szakszervezeti hagyományokkal bírt, és később hathatott Gy.-re, semmi olyan elem nem bukkant fel az életrajzában, ami alapján előre eldőlne volna, hogy később az állambiztonságnak fog jelentéseket írni. Valószínűleg nincs is ilyen „általános jellemvonás”, minden jelentésíró élete más és más. Ami egyedül feltűnő a település életében, az az alkalmazkodás a mindenkor hatalomhoz, azonban az ott élő bányászok esetében ez korántsem volt így, közülük sokan bírtak a szakszervezeti érdekérvényesítés képességeivel. Hiszen a bányászok általában nem egy településen éltek le korábban életüket, hanem vándoroltak a szénmedencében az újonnan feltárt lelőhelyekre, miután egy-egy lelőhely kimerült. Vajon hogyan hathatott a fogvatartás Gy. életére? És egyáltalán mit tudhatunk meg a fogvatartás körülményeiről az igencsak hiányos, 1945 utáni börtönvilágról szóló forrásokból?

---

<sup>734</sup> Budapesti Fegyház és Börtön Irattára. Fegyencnapló 3296-3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585. bejegyzése szerint Gy.-t 1948. október 19-én vezették át (ismételt tárgyalása után) a törvényszéki fogházból.

## **6. Gyűjtőfogház: az erőszak módjai**

A Budapesti Fegyház és Börtön, közismert nevén Kozma utcai Gyűjtőfogház Irattárába nem lehet a szokványos úton bejutni. Amikor a Magyarországon leghigorúbb börtön kapuján beléptem a tükrös ablakkal körülvett fogadótérbe, hangszórón keresztül egy határozott női hang arra kért, a bejáratnál egy szekrénybe rakjam le a telefonomat, táskámat, laptopomat. Toll és papír lehetett nálam. A hang tulajdonosát sosem láttam. Miután a repülőtéri biztonsági kapukhoz hasonló átvilágításon áthaladtam, egy várószobában vártam, hogy értem jöjjenek. A váróban a következő feliratot láttam: „Tévé csak szerdai napon hozható be.” Rövidesen megjelent az egyenruhás, határozott, büntetés-végrehajtási hadnagy, a börtön kapcsolattartója, aki először a fegyencnaplót őrző szobába kísért. A fogvatartottak tisztelettel lesütötték a szemüket, és a folyosó szélére húzódtak, amint elhaladtunk mellettük. Ezután a hadnagy kíséretében átmehettem az irattárba, bár – mint mondták – ott csak nagyon régi iratokat őriznek. Mivel kutatók nem járnak oda, az irattárral szomszédos ügyiratkezelőben ültettek le egy éppen üres asztalhoz. Időnként megjelentek a börtön alkalmazottjai, akik általában tegeződtek egymással, máskor rabokat hoztak, akiket szigorúan magáztak.

Ezt követően néhányszor még jártam ott, mindannyiszor a börtön parancsnokának különengedélyével. Megszoktam a közeget. Ők is megszokták, hogy a „régii” (értsd: 1945 utáni), nagyon poros iratokat nézegetem. Az eleinte furcsa szabályok természetessé váltak, a bejutás izgalma megkopott, ám egyre jobb érzés volt kijutni a friss levegőre az iratok átnézése után. Érdeklődésemre kiderült, hogy a korai nyugdíjazás miatt – ami a munkahely legfőbb vonzereje – a munkatársak senkit sem ismertek az 1980-as évek előtt ott dolgozók közül. A börtönőrök gyorsan cserélődnek. Aki kérdezte, mit csinállok ott, nem értette, miért érdekel ennek a régi börtönnek a története. Valójában elsősorban Gy. miatt érdekelt, viszont nagyon értékes jövőbeni kutatások kapcsolódhatnak a hazai börtönök 1945 utáni átalakulásának történetéhez.

Amikor Gy.-t 1948. október 19-én átszállították a törvényszéki fogházból a Gyűjtőbe, megmérték, és pontos személyleírást készítettek róla: 182 cm magas, erős testalkatú, kerek arcú, egészséges arcszínű, barna hajú, szemű, középmagas homlokú férfi. Nyírott, rövid bajuszt viselt, a fegyencnaplóba jegyzetelő hivatalnok az orrát és száját rendesnek, állát kereknek, ám fogait hiányosnak írta le. Felesége emlékei szerint fogai egy részét a rendőrök verték ki 1945-ben, a vallatáskor. Végzettségként elég volt a 4 polgári, a szakiskolák nem sokat számítottak.

Az akkor havi 400 forintot kereső férfi (ez 1948 nyarán körülbelül az átlagfizetés fele volt) egészségi állapotát beszállításakor jónak ítélték a fegyencnaplóban.<sup>735</sup>

Gy. azért került börtönbe, mert a Népbíróságok Országos Tanácsa – amely a népbíróságok fellebbviteli szerveként működött<sup>736</sup> – 1948. július 9-én Kádár Pál, a Budapesti Népügyészség népügyésze betérjesztésére semmissé nyilvánította az 1945. novemberi székesfehérvári népbírósági döntést. A régi felmentő ítélet ellen 1945-ben még az akkori ügyész élt fellebbezéssel.<sup>737</sup> Ugyanezen a tárgyaláson rendelték el Gy. előzetes letartóztatását is, azzal az indoklással, hogy „a kiszabható büntetés előre látható nagyságánál fogva szökéstől tartani alaposan lehet”.<sup>738</sup> A Budapesti Népügyészségen azonban a meglévő iratok alapján csak Gy. székesfehérvári, Horthy Miklós téri címe volt meg, ezért hiába sürgönyöztek Székesfehérvárra, a vádlottat előállítani nem tudták.<sup>739</sup> Ezután jutott csak tudomásukra Gy. kisterenyeyi lakcíme, és küldték el oda a fegyőrt, aki Gy.-t beszállította.<sup>740</sup> Terhes felesége később Budapesten, a Markóban találkozott azzal az őrrrel, aki vonattal vitte Gy.-t, ezúttal már a Markó utcai fogházba. A feleség emlékei szerint meg sem kötözte, szerinte „szégyellte megkötözni”.<sup>741</sup>

Gy. nem véletlenül került a Budapesti Népügyészség látókörébe, amely akár irattárba is helyezhette volna a közel hároméves ügy aktáját. A Népbíróságok Országos Tanácsa előtt 1948-ban számos, politikai propagandában felhasználható per zajlott, de Gy. ügyét valószínűleg nem csak azért vették elő ismét, mert szigorúbb ítéleteket vártak el a gyakori felmentéseket hozó a népbíróságoktól.<sup>742</sup> 1948-ban Székely György, aki egykor Gy. ügyében is nyomozott

---

<sup>735</sup> Budapesti Fegyház és Börtön Irattára. Fegyencnapló 3296-3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585. bejegyzése szerint Gy.-t 1948. október 19-én vezették át (ismételt tárgyalása után) a törvényszéki fogházból.

<sup>736</sup> Bővebben Papp 2011: 48–49.

<sup>737</sup> A fellebbezés népbírósági rendjéről: Lukács 1979: 293–294.

<sup>738</sup> Gy.-per 2. 57–58. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. 1948. július 8.

<sup>739</sup> Gy.-per 1. 12. Értesítés a budapesti népbíróságtól. 1948. július 10.

<sup>740</sup> Uo. 17. Értesítés Gy. beszállításáról. 1948. július 26.

<sup>741</sup> Interjú Gy.-né. G. Veronikával. 2011. október 24.

<sup>742</sup> Major Ákos (Major Tamás színművész testvére) szerint 1948-ban, amikor ő már nem dolgozott népbíróként, „minden tárgyalást kellő időben, kellő politikai propaganda céljából tartottak”. A népbírósági perek elsődleges célja szerinte 1948-tól a propaganda volt. Major 1988: 371. Ezzel szemben az is felvethető, hogy már 1945-ben is igen gyakran használták politikai propaganda céljaira a népbírósági pereket, nemcsak Budapesten, a nagy tárgyalásokon, hanem helyi szinten is, például a székesfehérvári, kommunista befolyás alatt álló helyi lapban. Ráadásul Major Ákos a Bárdossy László elleni per bírói tanácsának elnöke volt, az egyik első peré, amely nagy nyilvánosságot kapott.

Székesfehérváron a járási rendőrség politikai osztályának vezetőjeként, már a Budapesti Népügyészségen dolgozott előadóként. Ő volt az, akire az első tárgyalásán Gy. úgy emlékezett vissza, mint aki a legjobban verte a kihallgatások alatt. Székely emlékezhetett az ügyre, hiszen éppen akkor történt, amikor székesfehérvári rendőri karrierje kerékbe tört – persze nem emiatt. A felmentő ítélet azonban bizonyára nem tetszett neki. Bár erről nem maradt fenn semmiféle irat, könnyen elképzelhető, hogy ő is szerepet játszott a Fejér megyéből felterjesztett ügyek felülvizsgálatában. Mindenesetre nem találtam arról forrást, hogy miért vették elő ismét az ügyet. A járási politikai osztályok megszűnése után Székelyre nem várhatott nagy karrier Székesfehérváron, ahol 1947 elejéig az államvédelmi osztályon előadóként és csoportvezetőként dolgozott, mielőtt Budapestre került a népügyészségre előadóként.<sup>743</sup> Kádár Pál népügyész aláírásával már 1948. február 7-én kikérték Gy. ügyének teljes iratanyagát, melyet a Budapesti Népbíróság csak némi késéssel küldött meg a népügyészségnek.

Tárgyalása előtt Gy. 1948-ban három hónapot töltött előzetes letartóztatásban a Markóban, amely 1945 után a háborús bűntettek népbírósági tárgyalásainak egyik központja lett. 1948 őszén a hat-hét főre méretezett cellákban akár harminc-negyven embert is fogva tarthattak, sem feküdni, sem leülni nem lehetett.<sup>744</sup> Ekkor Gy.-hez fiatal felesége is felutazott, terhesen – neki nem sok információja volt arról, hol találhatója férjét, ezért mindenfelé, az Andrassy út 60-ba is elment. „Hát ott olyan helyiség volt csak, mint ez e [a konyha], ott álltak csomagokkal, minden. [...] a lópokrócon ott ült egy szovjet egyenruhába öltözött katona, aztán úgy szólítottak [...] Én meg lementem, bementem, azt ott ültek egyenruhába, mindjárt leültem, ott volt egy szék. »Hál’ istennek – mondom –, hogy végre leülhetek«, mondom, így e, ilyen jó nagy szájjal. Rám néz az az izé ember, azt mondja, »honnan jött maga, aranyos?« Mondom: »Nógrádból.« Merthogy mivel, mert annyit kellett állni, meg tolakodni. Azt mondja: »Hát a maga ura miért van itt?« Mondom: »Ha tudnám...« [...] Mindenről beszélgettünk, mondtam neki, hogy mennyi idős terhes vagyok. »De hogy találom meg?« Azt mondja: tudja mit, adott nekem számot, rajta is van a lányom fényképén, csak el nem küldtem [a börtönbe a fényképet]. Mikor kicsi volt, 9 hónapos, küldtem az apjának fényképet, az ott rajta van, a száma.” Találkozni nem tudott a férjével, de az iratok egy részébe belenézhetett. Akkor tudta meg, mivel vádolják Gy.-t.

<sup>743</sup> ÁBTL 3. 2. 5. „Colorado” O-8-018/1. 520. Jelentés Székely György százados ügyéről. Sütöry Lajos áv. ny. alhadgy. Székesfehérvár, 1950. július 10.

<sup>744</sup> Fehérváry 1978: 165.



A tárgyalásra az eljárási rend miatt Székesfehérváron került sor 1948. október 15-én. A Népbíróóságok Országos Tanácsának bírósága kiszállt a helyszínre, és Gy.-t is oda szállították. Ezen a napon a székesfehérvári *Kis Újság* a propaganda szempontjából egy jóval jelentősebb ügyről számolt be, miszerint a Székesfehérvárra kihelyezett Budapesti Népbíróóság 11 halálos ítéletet hozott a Városmajor utcai nyilas pártház tömeggyilkossággal vádolt tagjainak ügyében.<sup>745</sup> A Székesfehérvárról származó másik, propagandacélokra felhasznált ügy a fehérvári „Korbácsos Ilona” pere volt, amelyről a *Fehérvári Napló* is beszámolt címlapján Gy. tárgyalása előtt két héttel. Weisz Györgyné („Korbácsos Ilona” – később „Dorongos Violára” helyesbítették) ügyét azért adták át a Budapesti Népbíróóságnek, mert az 1944-ben zsidóként deportált asszonynak a katzauai lágerban kápoként elkövetett kegyetlenkedéseiről többen is beszámoltak.<sup>746</sup>

A nyilvános tárgyalást vezető Tutsek Gusztáv tanácselnök akkoriban még nem volt olyan hírhedt, mint az 1956-os megtorlási pereket követően. Dr. Tutsek Gusztáv Vazul az 1956–1960 közötti megtorlási perekben a legtöbb halálos ítéletet kimondó bírák közé tartozott (több tucattól 144-ig terjed az általa hozott halálos ítéletek becsült száma). Ám – mint Zinner Tibortól megtudtam – a legismertebb vérbíróról azért nem írt és ír senki érdemlegeset, mert „a vele összefüggő személyzeti iratok szórén-szálán eltűntek a Fővárosi Törvényszék, valamint az Országos Bírósági Hivatal jogelődeinek irattáraiból”.<sup>747</sup>

A tárgyalásra ugyanazokat a tanúkat hívták be, mint 1945-ben, ám az állomásfőnököt a tárgyalásig nem érték utol, mert akkor már Tárnokon lakott. Tutsek Gusztáv a jegyzőkönyvben is érzékelhető módon minél előbb szeretett volna túlesni az ügyészi indítvány alapján egyszerűnek látszó ügyön. Bár a vádlottat megkérdezték, hogy a súlyosabb büntetés lehetősége miatt nem kéri-e a tárgyalás elnapolását, Gy. ezt nem tette meg – vagy bízott ismételt sikerében, hiszen a tanúk és az ügy nem sokat változott, vagy egyszerűen nem is volt rá lehetősége, hogy

<sup>745</sup> *Székesfehérvári Kis Újság* 1948. október 15. 1.

<sup>746</sup> Lebukott a fehérvári „Korbácsos Ilonka”. *Fehérvári Napló* 1948. szeptember 30. 1. Helyreigazítás a névről: *Fehérvári Napló* 1948. október 8. 3.

<sup>747</sup> Zinner Tibor közlése, amelyet ezúton is köszönök. Tutsekről erdélyi származásán kívül annyi tudható, hogy Toroczkai László szélsőjobboldali politikus nyilvánosan beismerte: a vérbíró első felesége az ő dédanyja volt, akitől Tutsek még az 1930-as években elvált. Meg nem erősített hírek szerint dr. Torgyán József kispalotnik 1957-ben Tutsek mellett jegyzősködött. [origo.hu/itthon/20010110boritekugye.html](http://origo.hu/itthon/20010110boritekugye.html); <http://www.origo.hu/itthon/20160926-toroczkai-laszlo-jobbik-palyafutas-asotthalom-radikalizmus-dk.html> (2021. március 12.)

a Székesfehérváron megismételt tárgyalásra leutazó Tutsek Gusztáv tanácselnököt ezzel terhelje.<sup>748</sup> A tárgyalás az azon készült jegyzőkönyv szerint szinte előre lefutott ügy volt. Gy.-nek alig-alig volt esélye, a védő kérelmeit a népbíróság rendre elutasította: 1948-ban a népbíróság egészen más hely volt már mint 1945-ben, Gy. ügye alapján úgy tűnik, a vádlottaknak jóval kevesebb cselekvési lehetősége volt, mint 1945-ben. A bíróságban Tutsek mellett – akinek szavazati joga nem volt, csak a tárgyalást vezette, igen határozottan – két delegált ült a Magyar Dolgozók Pártja, egy a Független Kisgazdapárt, és egy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjében, így az 1945-ös pártbeli kiegyensúlyozottság már nem érvényesült. Az MDP két delegáltja a Nemzeti Parasztpárt jelöltjével együtt könnyedén leszavazhatta a velük esetleg szemben álló kisgazda véleményét. Az MDP-hez közel álló Nemzeti Parasztpárt delegáltjának szavazatára nem is feltétlenül volt szükség, mivel szavazategyenlőség esetén a tanácsvezető bíró, Tutsek szavazata dönthetett.

A tárgyaláson Gy. próbálta megosztani a felelősséget, és úgy állítani be tettét, mint aki főnöke, az állomásfőnök iránti szeretetből és tiszteletből cselekedett. Fehér Sándor tanúnak – akivel Gy. együtt kísérté be a ruszin vasutast Székesfehérvárra – rossz előérzete lehetett, teljes joggal. A megváltozott környezetben ezért ismét terhelő vallomást tett Gy.-re. Ezúttal azt állította, hogy a ruszin vasutas „nem önként jött Székesfehérvárra, hanem mint letartóztatott és vádlott, mint [a vasutas] felettese kísérté. Vádlott Seregélyesen azzal ment [a ruszin vasutashoz], hogy ő már nem vasutas, hanem detektív és így tartóztatta őt le. Saját magam hallottam, mikor mondta neki, hogy detektív vagyok, letartóztatom magát. [A ruszin vasutas] az úton nem beszélt semmit, de magyarul különben is csak törve beszélt.”<sup>749</sup> Ám Fehér ezzel a vallomással sem tudta magáról elterelni a gyanút, a tárgyalás végén a tanácselnök ügyészségi eljárást indított ellene és az állomásfőnök szerepének kivizsgálására.<sup>750</sup> Erről az eljárásról az állomásfőnök fia nem tud, és egyik eljárásról sem maradt fenn irat.

Kádár Ilona és édesanyja hiába tett ismét kedvező vallomást Gy.-re nézve, a bíróságot ez nem befolyásolta. Váradi János – akit annak idején végül az állomásfőnök javaslatára nyugdíjaztak és költöztettek ki a vasúti melléképületből – viszont épp az állomásfőnökre tett terhelő vallomást: szerinte a ruszin vasutasnak az állomásfőnöktől „kb. 1000 pengő követelése volt, amely összeget [az állomásfőnök] mint [a ruszin vasutas] háromhavi fizetését, mint

<sup>748</sup> Gy.-per 2. Nb XII. 802/1948/2. Tárgyalás jegyzőkönyve. 1948. október 15. Székesfehérvár.

<sup>749</sup> Gy.-per 2. Nb XII. 802/1948/2. Tárgyalás jegyzőkönyve. 1948. október 15. Székesfehérvár, Fehér vallomása.

<sup>750</sup> Vö. uo. 61. ítélet. 1948. október 15.

menekülési segélyét vette fel korábbi szolgálati helyén”.<sup>751</sup> Váradi valószínűleg a december elején a közalkalmazottak mellett a vasutasoknak is kifizetett háromhavi fizetésre céloz, amelyet ezek szerint Vaszil nem kapott meg. Ezért maradt Seregélyesen, és ezt a járandóságát követelte; ezért vihette el egyedüli értéként a bútorokat az állomás épületéből – amelyeket Gy. az állomásépület felső szintjén lakó állomásfőnök tulajdonának gondolt.

Mindezek Gy. helyzetét csak tovább súlyosbították. A Tutsek Gusztáv vezette bíróság igen szigorú ítéletet hozott: Gy.-t az 1945. évi VII. törvénycikk 11. § 5. pontjába ütköző háborús bűntettben mondták ki bűnösnek, és 10 évi kényszermunkára ítélték (a kényszermunka-büntetés ekkor a Gyűjtőben is végrehajtható volt). A gyorsabb ítélethozatalt egy formanyomtatvány kitöltése segítette elő: a bíró például a háborús és a népellenes bűntett közül választhatott, és ő vagy a jegyzője áthúzta az egyiket.<sup>752</sup> A jogszabályból az a rész vonatkozhatott Gy.-re, hogy „aki általában felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának”.<sup>753</sup>

Tutsek a tényállásban ezt emelte ki: „köztudomású volt abban az időben Seregélyesen, hogy az oroszok megszállása alatt hasonló cselekményeket elkövetők ellen azonnali felkoncolás volt hirdetve, s így vádlott tudott arról, hogy az általa tett feljelentésnek mi lesz az eredménye. [...] részese lett ezzel egy ember törvénytelen kivégzésének.”<sup>754</sup> Ebben az esetben fel sem merült – ami 1945 őszén igen –, hogy Gy. feljelentésének körülményeit, Vaszil „bűnösségét” vizsgálják.

Gy. és védője azon nyomban fellebbezett enyhítésért, akárcsak az ügyész súlyosbításért, de az új tárgyalásra a bíróságok túlterheltsége miatt több mint egy évet kellett várni. Ezt az időt Gy. már a Gyűjtőfogházban töltötte. Megérte fellebbezni: a fellebbviteli nyilvános tárgyalásnak már nem volt propagandacélja. A fellebbviteli bíróság 1949. december 8-án úgy találta, hogy a kivégzés „a vádlott cselekményével közvetlen okozati összefüggésbe nem hozható, csupán a következménye volt”, ráadásul „a vádlott feljelentése főleg a bútorok jogtalan eltulajdonítása miatt történt”. Emiatt úgy vélték, hogy „az elsőbíróság a vádlott büntetését aránytalanul súlyos mértékben szabta ki”, ezért azt kétéves fegyházbüntetésre mérsékeltek. A büntetés idejébe beszámították az 1 év 5 hónapot és 20 napot, amelyet Gy. előzetesben töltött el (ebből több mint egy évet a Gyűjtőben). A vádlott anyagi kártérítését – a súlyos büntetés miatt – azonban

<sup>751</sup> Uo. V. János nyugalmazott vasutas vallomása az 1948. október 15-i tárgyaláson.

<sup>752</sup> Uo. 60–62. Ítélet, 1948. október 15.

<sup>753</sup> Idézi Lukács 1979: 235; 255.

<sup>754</sup> Gy.-per 2. 60–62. Ítélet. 1948. október 15.

elutasították, azzal az indoklással, hogy „az elsőbíróság ítélete nem volt törvénytörő”. Az ítéletből kiderül, hogy az állomásfőnök és Fehér Sándor ellen azóta sem indult eljárás, mivel felhívták az elsőbíróságot annak lefolytatására (ez az eljárás nem maradt fenn, ezért elképzelhető, hogy végül sosem indították meg).<sup>755</sup>

Ezek alapján még több mint fél évet kellett volna Gy.-nek fogházban maradnia, ám alig több mint egy hónap múlva – feltételezhetően ekkor vizsgálták meg, hogy szabadlábra helyezhető-e, és mivel nem volt bejegyzése (vagyis hivatalosan nem büntették rossz magaviseletért) –, 1950. január 24-én feltételesen szabadon engedték.<sup>756</sup> A néhány hónappal később – a felszabadulás ötödik évfordulójára – adott közkegyelem rá amúgy sem vonatkozott volna, mivel egyévesnél hosszabb büntetése volt.<sup>757</sup>

Gy. öt évvel a Seregélyesen történtek után szabadult. A fegyencnapló szerint 461 napot töltött börtönben, ahol sok társához hasonlóan a bútorüzemben dolgozott. Többnyire székeket gyártottak. Ezért hivatásaként a „bányász” szó mellé (annak ellenére ezt írták vagy íratta magáról, hogy bányaírnok volt) 1949. október 17-én odaírták ceruzával: „bútor”.<sup>758</sup> Külön fegyelmezésre a börtönben Gy. esetén a fegyencnapló szerint nem került sor. A vele egy időben beszállítottak és fogva tartottak nem voltak mind ilyen szerencsések. Egyikük például „a séta alatt fegyelmezetlen magatartást tanúsított, az ór utasítását nem teljesítette”, ezért „három nap sötét[zárkát]” és két beszélőmegvonást kapott. Ugyanez a fegyenc néhány hónap múlva „megjegyzést tett a felügyelőnőre”, amiért már négy nap sötétzárkára ítélték, egy beszélő és egy levélírás megvonásával.<sup>759</sup> Azt, aki „zárkájában zajosan viselkedett”, egyhavi kedvezmény (levélírás, csomag, beszélő) elvonására ítélték.<sup>760</sup> Súlyos fegyelmezetlenség miatt 1949-ben hat-hét szigorított büntetés járt: ez hetente három nap sötétzárkát jelentett.<sup>761</sup> A legsúlyosabb bűnnek a szökési kísérlet számított: egy fegyenc zárkájában kisebb fűrészt találtak, amiért kétheti szigorított magánzárkát kapott, reggel héttől este hatig tartó leláncolással.<sup>762</sup> Sötétzárka,

<sup>755</sup> Gy.-per 2. 72–73. 1949. december 8. Ítélet.

<sup>756</sup> Gy.-per 1. 37. Államügyészségnek Gy. feltételes szabadon bocsátásáról az Igazságügy-minisztérium 1950. január 17-i, 1705/1950 I. M. III/2. sz. rendelete alapján. 1950. január 24.

<sup>757</sup> 1950. évi 9. számú törvényerejű rendelet a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából közkegyelem gyakorlása tárgyában.

<sup>758</sup> BFBI Fegyencnapló 3296-3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585.

<sup>759</sup> Uo. 3299. folyószám.

<sup>760</sup> Uo. 3300.

<sup>761</sup> Uo. 3302.

<sup>762</sup> Uo. 3303.

öt nap kemény fekhely (szalmazsák elvétele), zárkaelsötétítéssel súlyosbított magánzárka, lázító kijelentésekért hat nap sötétzárka – ezek voltak a leggyakoribb büntetések a fegyencnapló szerint.<sup>763</sup>

A fegyencek egymás elleni erőszakos cselekményeit jóval kevésbé büntették, mint egy-egy lázító szót. Egy fiatal nőfegyenc „rabtársaival fajtalankodott és trágár szavakat használt”, amiért csak négy nap szigorítottat és egy nap beszélőelvonást kapott.<sup>764</sup> Egy fegyenc mindössze hat nap szigorítottat kapott azért, mert egyik „rabtársát a munkateremben fejbeverte”.<sup>765</sup> Ezzel szemben egy fegyenc azért kapott nyolc nap szigorítottat, másodnapenkénti böjtöt, magánzárkát és kedvezményelvonást, mert „az őt kihallgató népügyésznek azt mondta, hogy kikérem magamnak és mert azt mondta, hogy jelentést teszek erről az Igazságügy miniszternek és ezen szavakat szemtelenül kiabálta”.<sup>766</sup> Ezzel szemben az egyik rab pusztán füttyült zárás után, majd feleselt emiatt az őrrel, ezért négy nap szigorítottat ítélték.<sup>767</sup>

A nem engedélyezett kommunikáció szankcionálása szintén mindennaposnak számított. Egy kalap belsejében rejtegetett levél három nap sötétzárkát,<sup>768</sup> a zárka fűtőcsövein morzézás hat nap sötétzárkát ért.<sup>769</sup> Aki hozzátartozónak az ablakból integetett, tíz nap szigorított büntetést kaphatott.<sup>770</sup> A hangos beszéd, beszéd a halálraítélthez egyformán szigorú büntetést vonhatott maga után.<sup>771</sup> A kártyázást a rabok között kevésbé büntették.<sup>772</sup> Az örökkel szembeni legkisebb szemtelenség fentieknél szigorúbb büntetést vont maga után.<sup>773</sup>

A büntetések egy részén látszik, hogy pusztán ürügyül szolgáltak: egy rabnak a „zárkájában kenyérből készült sakkot találtak” – levélírás-elvonást kapott;<sup>774</sup> másnál ceruzával, kézzel írt verseket találtak – két nap sötétzárkára ítélték;<sup>775</sup> volt, aki egy rabtársának zakót akart

---

<sup>763</sup> Uo. 3004–3312.

<sup>764</sup> Uo. 3314.

<sup>765</sup> Uo. 3318.

<sup>766</sup> Uo. 3324.

<sup>767</sup> Uo. 3535.

<sup>768</sup> Uo. 3330.

<sup>769</sup> Uo. 3345.

<sup>770</sup> Uo. 3355.

<sup>771</sup> Uo. 3388, 3410, 3420.

<sup>772</sup> Uo. 3489, 3516. Két beszélőelvonás járt érte.

<sup>773</sup> Uo. 3435. Szemtelenségért hat nap sötétzárka.

<sup>774</sup> Uo. 3467.

<sup>775</sup> Uo. 3470.

átalakítani – hat hét szigorított és heti három nap sötétzárka járt érte.<sup>776</sup> Egy fogait ápolni szándékozó rabnál fogkefedarabokat találtak – két napot sötétzárkában töltött.<sup>777</sup> A személyes tárgyak rejtegetése („szalmazsákjában elrejtve megírt levelet, fényképet és gyűrűt találtak”) két nap sötétzárkát jelentett.<sup>778</sup>

A Gyűjtő 1950 előtti mindennapjairól igen korlátozott tudással rendelkezünk, holott az 1956-os megtorlásban a Kisfogháznak – ahol a politikai elítélteket és kivégzéseket tartották, ezért 2001 óta emlékhely – kiemelten fontos szerep jutott. Itt végezték ki 1956 után többek között Nagy Imrét, Maléter Pált, Szabó Jánost és Angyal Istvánt.<sup>779</sup> A Gyűjtőben őrzött napiparancsokból és a visszaemlékezésekből<sup>780</sup> is csak hézagos kép tárul elénk.

Az 1894-ben Wagner Gyula tervei alapján építeni kezdett, 1896-ban átadott Gyűjtőfogház sokáig Európa egyik legkorszerűbb börtönének számított, egyúttal a magas falak és a háromágú csillagot formázó alaprajz nagyon megnehezítették a szökést. Wagner nem véletlenül tervezett több másik börtönépületet is, köztük a szegedi Csillagbörtönt. Az eredetileg 800 főre és javító-nevelésre szánt intézmény magánzárkákban tervezett celláiban azonban mindig többen laktak, mint az eredeti elképzelések szerint: 1945 után már 2-3 ezer főt tartottak fogva. A háború előtt itt működött az első börtönmúzeum, de az 1913-ban létesült Bűnügyi Embertani Laboratórium is, ahol a kivégzettek koponyáit vizsgálták. A politikai elítéltek száma a két világháború között egyre nőtt, és amikor Gy. bekerült, a háborús bűnösök mellett már az új népbírói elítéltek, a „népi demokrácia ellenségei” is itt töltötték büntetésüket, vagy itt végezték ki őket.<sup>781</sup>

A Gyűjtőfogház történetében a legnagyobb változások éppen abban időben történtek, amikor Gy.-t fogva tartották. Az előbb háborús bűnösöket, majd a népi demokrácia ellenségeit elítélő népbírói gyakorlatból kialakuló szocialista igazságszolgáltatás a börtön belső szabályaiban is változást hozott. A belső terek, egyenruhák és büntetések rendszere éppúgy átformálódott, mint a külvilág, amelynek a Gyűjtő csak sajátos, kevesebb hazugságot tartalmazó lenyomata volt. 1949-ig a Gyűjtőben még adtak azokra az öröklött formákra és

---

<sup>776</sup> Uo. 3481.

<sup>777</sup> Uo. 3526.

<sup>778</sup> Uo. 3527.

<sup>779</sup> <http://www.kisfoghaz.hu> (2021. március 12.)

<sup>780</sup> Javárészt ezeken alapulnak Fehérváry István és Tamáska Péter munkái: Fehérváry 1978: 167–175.; Tamáska 2006.

<sup>781</sup> Lőrincz – Nagy 1997; Fehérváry 1978: 167–169.

szabályokra, amelyek a fogvatartottak emberi méltóságát és megváltoztathatóságát a felvilágosodás emberbe vetett hite alapján fontosnak tartották. Gy. idején az erőszak magától értetődő ideológiai eszközzé vált, ami a börtönben kiadott napiparancsok átalakulásában is tetten érhető. Ahogy az is természetessé vált, hogy ide száműzzék a másként gondolkodókat, így a büntetések szerepe is átalakulóban volt. Ahogy a társadalom többi intézménye, a börtön is „bezár, átnevel, engedelmessé tesz, csupán azokat a mechanizmusokat ismétli, ha némileg hangsúlyozottabban is, amelyeket a társadalomban is fellelünk” – írja Foucault más korok és helyek kapcsán.<sup>782</sup> Ez a megfigyelés mégis adaptálható a Gyűjtőfogház és a szocialista állam párhuzamos történeteinek megértéséhez is. Gy. börtönélményei – melyekről sokat nem tudhatunk már meg – alapvetően formálták viszonyát az állami intézményekhez és az állami erőszak lehetőségéhez.

Gy. még az 1950-es évekbeli zsúfoltság előtt került a Gyűjtőbe, mielőtt az Államvédelmi Hatóság átvette a börtön felügyeletét, mely sokkal borzalmasabb helyé vált az ott végrehajtott kivégzések és embertelen testi fenytések, kínzások miatt.<sup>783</sup> Addig lehetséges volt a rabok önélelmezése; az elítéltek büntetéseiből is kiderül, hogy akkoriban rendszeresen kaphattak élelmiszercsomagot. Bár a foglyok verése a visszaemlékezések szerint sokkal gyakoribb lett,<sup>784</sup> az 1945 és 1950 közötti évek büntetéseiből is látszik, hogy a testi sanyargatáson kívül az örök már alig tudtak valamit bevetni a foglyok büntetésére az akkor még létező kedvezmények elvonásától eltekintve. A szigorítások ellenére 1947-ben az önélelmezés elvonására csak parancsnoki hozzájárulással kerülhetett sor.<sup>785</sup> A Kisfogház cellái eredetileg magánzárkának épültek, ám már a 1948–1950 közötti fenytésekből is látszik, hogy egyedül magánzárkában igen kevés fegyenc élhetett. A legnagyobb cella 5 × 6 méteres volt, ahová zsúfoltság esetén több mint tíz foglyot is bezárhattak, de egy két főre tervezett zárkában gyakran négy-hat rab is szorongott.<sup>786</sup> Nem rendelkezünk korabeli fogva tartási statisztikával, de ez alapján két-három négyzetméternél több hely nemigen juthatott egyetlen fogvatartottra, úgy, hogy éjjel a földön, szalmazsákokon aludtak, és a komfortot egy vödör („kibli”) jelentette,

---

<sup>782</sup> Foucault 1990: 317.

<sup>783</sup> Példának okáért az ÁVH börtöneiben ismét mindennappossá vált a kurtavas vagy „vasalás” használata, amikor az elítélt kisebb fegyelmezetlenségét (pl. beszéd) azzal büntették, hogy mindkét kezét több órára a bokáihoz bilincselték. A büntetés során szinte mindenki elájult, de többen bele is rokkantak. Fehérváry 1978: 190–191.

<sup>784</sup> Vö. Tamáska 2006: 50, 203.

<sup>785</sup> BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 1/1947. 1947. július 31.

<sup>786</sup> Fehérváry 1978: 168.; <http://www.kisfoghaz.hu/> (2021. március 12.)

amelybe a szükségüket végezték. Az egyik leghétköznapibb büntetésnek a „kemény fekhely” számított, amikor valakitől megvonták a szalmazsákokot.

Mindenesetre a különleges bánásmód a politikai foglyokkal – akik közé ekkor a népbíróság által elítélt háborús bűnösök, mint Gy. is tartoztak – az irattárban fennmaradt napiparancsokból is látszik, melyekben az örök megengedőbb magatartását feletteseik folyamatosan kritizálták, és büntetésükkel a szigorúbb fellépést ösztönözték a politikaiakkal szemben. A rabok már ekkor is végeztek külső munkát, a legtöbb szökési kísérlet ilyenkor történt. Ezért egy 1947 végi parancs szerint útban munkahelyükre meg kellett bilincselni őket.<sup>787</sup>

Amikor Gy. bekerült a Gyűjtőbe, számos felekezet számára engedélyezték a lelki gondozást és a missziós tevékenységet a fogházban.<sup>788</sup> A politikai foglyokat szigorúan a köztörvényesektől külön cellában helyezték el, és lehetőség szerint külön is dolgoztatták őket.<sup>789</sup> A népbírósági halálos ítéleteket viszont éppen 1947 őszétől kizárólag a Gyűjtőben hajtották végre, és 1948–49-ben, Gy. büntetése idején, folyamatosan zajlottak a kivégzések.<sup>790</sup> 1945 után ebben a börtönben végezték ki a legtöbb embert.<sup>791</sup>

Az egyik legfontosabb kedvezménynek a levelezés számított, melynek megvonásával gyakran büntették a fegyenceket. Ám 1947 nyarán ennek rendszere is szigorodott: a túlszűfolttság és a leveleket ellenőrző személyzet csekély létszáma miatt a postai levelezőlapnak, illetve az egyíves levélpapírnak csak az egyik oldalára írhattak a rabok.<sup>792</sup>

Egy kritikus hangú 1947. végi parancsnoki helyszíni szemléből kiderült, hogy a „belső őrszemek sokszor a fogház (csillag) közepén tartózkodnak és a köteles zárkaellenőrzést nem teljesítik”. A parancs éppen erre buzdította az öröket, mert „az ellenőrzésnek nem nagy zajjal szabad történnie, hanem úgy, hogy a zárkában letartóztatottak előre ne tudják”. A foglyok pedig

---

<sup>787</sup> BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 32/1947 a szökések csökkentéséről.

<sup>788</sup> Uo. 33/1947. 1947. július 22. Engedély Szász Miklósné missziós nővérnek „a háborús és népellenes bűncselekménnyel terhelt foglyok érdekében”. Ill. 71/1948. 1948. november 15.; 84/1948. 1948. december 17. Felekezetek istentiszteleteinek időpontjai.

<sup>789</sup> Uo. 33/1947. az Igazságügy Miniszter 70.056/1947. I. M. VI. sz. rendelet alapján.

<sup>790</sup> Uo. 35/1947. 1947. szeptember 2. Halálbüntetések végrehajtásáról.

<sup>791</sup> Fehérváry 1978: 168.

<sup>792</sup> Uo. 36/1947. 1947. augusztus 27. Levelezés rendjéről.



nem ácsoroghattak séta közben: „Azt is észleltem, hogy a séta alkalmával egyes foglyok nem sétálnak, hanem odaállnak a fogházőrhöz beszélgetni.”<sup>793</sup>

Az örök előjáróikat 1947-től rendfokozatukkal és a „bajtárs” szóval tartoztak megszólítani, beszélgetés során az „Ön” megszólítás is megengedett volt. Ugyanez a parancs szolgálati érintkezésben a tegezést megtiltotta.<sup>794</sup>

A rabok 1947 végén kísérletképpen még napilapokat, néhány hetilapot és szinte korlátozás nélkül bármilyen folyóiratot olvashattak, saját költségükön előfizethettek rájuk (napilaphoz csak előfizetéssel juthattak, a többit beadhatták nekik). Persze a beadott folyóiratokat átvizsgálták, nehogy egyes szavak aláhúzásával a hozzátartozók titokban üzenhessenek bennük.<sup>795</sup>

Az új házszabályokat – melyek 1948-tól 1950-ig Gy.-re is vonatkoztak – 1947 októberében vezették be. A teljes felügyeletet megvalósító intézmények egyik elsődleges célja a szabad kommunikáció korlátozása és kézbentartása volt. Ezért a foglyok közötti kommunikációt a házszabály is a legrészletesebben szabályozta: „a beszélgetés az istentisztelet, az oktatás, séta és az éji nyugalom ideje alatt tilos”; munka közben is csak a munkavégzéshez szükséges beszéd engedélyezett, és „szigorúan tilos az elkövetett bűntettek elbeszélése, jelek útján titkos érintkezés”. Ugyanígy a kommunikációt igyekeztek szabályozni azzal, hogy tiltották a zajos beszédet, fütyülést, káromkodást, engedély nélküli levelezést, letartóztatott társ megajándékozását, kölcsönzést. Az örök szökés közben a „Megállj!” kiáltás után egyből fegyvert használhattak. „A szesziesital élvezete, a szerencsejáték jellegű társaságjáték, önfertőzés, bárminő fajtalanság, öncsonkítás és öngyilkosság kísérlete tilos.”<sup>796</sup>

A házszabályok a betegségek elkerülése érdekében szigorúan szabályozták a zárkarendet és a higiénéiára vonatkozó szabályokat: „Az adott jelre mindenki köteles reggel azonnal felkelni, este pedig lefeküdni. Felkelés után a letartóztatottak kötelesek arcukat, nyakukat, kezüket megmosni, szájukat kiöblíteni, megfésülni, rendesen felöltözni és ágyukat megvetni. A szennyes munkával foglalkozó letartóztatottak étkezés és lefekvés előtt is

---

<sup>793</sup> Uo. 38/1947.

<sup>794</sup> Uo. 42/1947.

<sup>795</sup> Uo. 42/1947. 1947. október 25.

<sup>796</sup> BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 43/1947. sz. parancs. Házszabályok az Ig. Min. 1947. október 7. 61.918/1947 I. M. alapján.

tartoznak kezüket megmosni. Az illemhelyet egyidejűleg csak egy letartóztatott használhatja.” A motozást bármikor el kellett tűrni.<sup>797</sup>

Gy. fogsága idején cserélték le fokozatosan az örök egyenruháit. Első lépésben „felújították” a régi egyenruhákat, 1947 végéig kicserélték a gombokat, a rangjelzéseket pedig ibolyaszín vállszalagra kellett helyezni. A régi, kék egyenruhákat csak 1947. december 31-ig lehetett viselni, a raktáron lévő sötét galambszürke ruházati cikkeket pedig 1949. december 31-ig. Az új, csokoládébarna egyenruhákat 1948-tól 1949 végéig kellett bevezetni – Gy. fogva tartása idején, még mielőtt a fogház átkerült az ÁVH-hoz.<sup>798</sup>

Gy.-t a beszállításkor megbilincseltek, mert a szökések miatt 1947-ben a foglyok szállítására szigorításokat léptettek életbe.<sup>799</sup> Mivel először kényszermunkára ítélték, az 1947 végén bevezetett rendszer szerint önélelmezésben nem, csak a megszabott állami élelmezésben részesülhetett. Amikor végül enyhítették a büntetését, és fogollyá vált, külön engedéllyel megengedhették neki az önélelmezést, de erről nem maradt fenn dokumentáció. Az önélelmezés elsősorban azokon segíthetett, akiknek a hozzátartozói a közelben laktak, nekik naponta beadhattak pontosan szabályozott élelemcsomagot. Akinek nem adtak be csomagot, de engedélyezték számára az önélelmezést, havonta 36 – napi alig több mint egy – forintot fordíthatott élelmiszer-beszerzésre – ennyiért gyakorlatilag csak néhány alapélelmiszert lehetett beszerezni (ekkoriban a budapesti átlagfizetés 800-1000 forint körül mozgott).<sup>800</sup> Háromhetente viszont az összes elítélt kaphatott egy 5 kilogrammos élelmiszercsomagot.<sup>801</sup> Gy. felesége nem beszélt a csomagokról, valószínűleg Nógrádból nehéz is lett volna megoldani a gyakori csomagküldést az amúgy sem bőségben élő családnak a kisgyerek mellől.

---

<sup>797</sup> Uo. 10–12. pont.

<sup>798</sup> Uo. 44/1947. sz. parancs.

<sup>799</sup> Uo. 54/1947. Eszerint az öt évnél hosszabb időre elítélteket egyéni szállításkor megbilincseltek, csoportos szállításkor fűzőláncon egymáshoz kötötték.

<sup>800</sup> Marton 2012.

<sup>801</sup> BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 11/1948. Az Ig. Min. 101.000/1947. I. M. VI. sz. rendelete alapján. A beadható csomagban lehetett a mindenkori fejadagnak megfelelő kenyér, hőpalackban kávé vagy tea, 5 dkg szalonna, vagy 5 dkg tepertő, vagy 5 dkg túró. Ebédre leves és főzelék, vagy leves és tészta, csütörtökön és vasárnap legfeljebb 15 dkg hússal kiegészítve. A mindenki számára beadható hidegcsomagban lehetett 1 kg felszelt kenyér, egyszerű hús, szalonna, tepertő, főtt tojás, túró, keksz, cukor, citrom, hagyma, zöldpaprika, paradicsom, 100 db cigaretta, két doboz gyufa. „Luxuscikk és bárminemű ingyenség, így sonka, szalámi, déligyümölcs, kávé, csokoládé, kakaó” nem lehetett a csomagban.

1948-ban a politikai elítélteknek még nem volt olyan rossz a helyzetük, mint az 1950-es években, ám ezen folyamatosan igyekeztek változtatni. A korábbi tiltások ellenére 1948-ban is rendre bírságotlák az öröket azért, mert a népbírósi elítélteket kedvezőbb elbánásban részesítették: például ritkábban ellenőrizték a csomagjaikat, időnként elmaradt a zárkavizsgálat, kedvezőbb munkabeosztást kaphattak, élelmiszert vittek be nekik, szalmazsákjukat a köztörvényesekkel tömötték meg. Két ör azért kapott 1948-ban 300 forintos rendbírságot, mert „barátkoztak” a népbírósi elítéltekkel.<sup>802</sup> Egy harmadikat pusztán azért bocsátottak el, mert többször is „politikai együttérzést” mutatott egy népbírósi elítélttel.<sup>803</sup> Fentiek alapján a népbírósi elítéltekkel szemben az örök nagyobb együttérzést mutattak.

A Gyűjtő őrszemélyzetével más gondok is akadtak: 1948 májusában utasították az őrszemélyzetet, „hogy a szomszédos vendéglőket, illetve kocsmákat ne látogassa”.<sup>804</sup> A parancsnok szerint az utóbbi időben ráadásul az örök hibájából több lett a vesztegetés, szökés, levélcsempészés, tiltott csomagbeadás és leittasodás a fogházban.<sup>805</sup> A foglárók képzésére tett kísérletek – a folyamatos őrszemélyzethiány miatt – jószerével a lögyakorlatok rendszeresítésében merültek ki.<sup>806</sup> A lögyakorlatok rendszeresítése miatt azonban elharapódzott a fegyverek cserélgetése az őrszemélyzet körében, amit ezért korlátozni kellett.<sup>807</sup>

A sajtó fogházra vonatkozó információszerzési lehetőségét azokban a napokban szigorították, amikor Gy. a Gyűjtőfogházba került. A sajtónak 1948. október 16-tól csak az ügyészség vezetőjének előzetes engedélyével volt szabad bármiről nyilatkozni.<sup>808</sup> A fogház megbízott parancsnoka ebben a hónapban kiadott parancsában érdemesnek tartotta az őrszemélyzet számára atyáskodva megjegyezni: „Amikor esetleges hibákra fogok rámutatni, ne vegyék azt ellenségeskedésnek, hanem támaszt lássanak benne, mert csak úgy fogjuk tudni kifogástalanul ellátni ránk bízott feladatunkat és a demokráciával szemben kötelességünket.”<sup>809</sup> A börtönöröknek „személyi színvonaluk emelése” érdekében őrmestertől fölfelé önéletrajzot

<sup>802</sup> Uo. 15/1948. 1948. május 8-i parancs, rendbírságok a népbírósi elítéltekkel szembeni kedvezőbb elbánás miatt. Valamint 18/1948. írásbeli megintések. 1948. május 11.

<sup>803</sup> Uo. 30/1948. 1948. május 10. 33/1948.

<sup>804</sup> Uo. 19/1948. 1948. május 11.

<sup>805</sup> Uo. 21/1948. 1948. április 15.

<sup>806</sup> Uo. 24/1948. Az őrszemélyzet lögyakorlatokon elért eredményének minősítéséről. 1948. május 18.

<sup>807</sup> Uo. 74/1948. 1948. november 23.

<sup>808</sup> Uo. 60/1948.

<sup>809</sup> Uo. 61/1948. 1948. október 28.

kellett beadniuk, hogy növekedjék az ideológiai ellenőrzés, viszont az önéletrajz megírása számos ör képességeit meghaladta.<sup>810</sup> Hogy érezzék az örök, mégis foglalkoznak velük, az újévben, 1949. január 4-től új borbélyműhelyt nyitottak a Gyűjtőben az alkalmazottak számára.<sup>811</sup>

Az őrszemélyzet fegyelmezettsége a parancsnok szemében az atyai jó tanácsok, a lógyakorlatok és az új borbélyműhely ellenére sem javult. A parancsnok így felháborodva írta Gy. fogva tartásának negyedik hónapjában: „Tudomásomra jutott, hogy a különmunkákra vezényelt letartóztatottak az utcai járókelőktől szabályszerű kéregetéssel szereznek maguknak cigarettát és egyéb holmit, ami a fogház tekintélyének csorbítására és lekicsinylésre ad alkalmat.”<sup>812</sup> A parancsnokot nagyon aggaszthatta a járókelők véleménye az intézményéről, így kiadta a parancsot, hogy vizsgálják felül a bilincs alkalmazását, mivel kérdéses, „nem vált-e ki a bilincs együttérzést?”<sup>813</sup> Az empátikusnak tűnő parancsnok 1948 karácsonya előtt engedélyezte, hogy egy rendőr vezérőrnagy „a letartóztatottakon esetenként legfeljebb három órán keresztül, őri felügyelet nélkül is pszichológiai tanulmányokat végezzen”. Ám a népbírói elítéltekkel ő sem foglalkozhatott.<sup>814</sup>

Hogy végleg elvegyék az örök kedvét az ivástól, két őrt 1949 májusában leittasodás miatt felfüggesztettek állásukból.<sup>815</sup> Ugyanez a vétség 1949 végén egy esetben már csak két hét szabadnapmegvonással járt.<sup>816</sup> Az őrséget a parancsnok csapnivalónak ítélte: „Az őrség fegyelme laza, az alkalmazottak magatartása nem eléggé katonás, az intézetbe lépőket nem igazoltatják, előljáróik előtt szabályszerűen jelentkezni nem tudnak, őrszolgálat alatt dohányoznak, sőt, alusznak, a hivatali titoktartást nem veszik komolyan...”<sup>817</sup> A rendcsinálás jegyében a fogházban lakó örök számára kötelezővé tették a lakóhely szerinti bejelentkezést. Az örök csak előljáróik engedélyével köthettek házasságot, és hogy ne csak köztük, hanem a

---

<sup>810</sup> Uo. 70/1948. 1948. november 13.

<sup>811</sup> Uo. 3/1949. 1949. január 4.

<sup>812</sup> Uo. 12/1949. 1949. február 18.

<sup>813</sup> Uo. 23/1949. 1949. március 7.

<sup>814</sup> Uo. 83/1948.

<sup>815</sup> Uo. 51/1949. 1949. május 3.

<sup>816</sup> Uo. 129/1949. 1949. november 9.

<sup>817</sup> Uo. 95/1949. 1949. augusztus 8.

rabok körében is nagyobb rend legyen: a raboknak megtiltották, hogy a sétaudvaron ruháikat kitergessék száradni.<sup>818</sup>

A helyzet a parancsnok szerint nem javult, az őrök pénzben kártyáztak, nagyobb összegekért.<sup>819</sup> Egyenruha helyett tömegesen furcsa ruhadarabokat kezdtek hordani: tarka nyakkendő, bilgeri csizmát és katonanadrágot.<sup>820</sup> A fegyelem lazulása miatt 1949-ben számos szökési kísérlet fordult elő.<sup>821</sup> Minderre válaszul – és persze felsőbb elvárásra – 1949. november végétől a Gyűjtőben is bevezették a hétfő és kedd reggeli kötelező világnézeti előadásokat.<sup>822</sup> Előtte a parancsnok a délutáni órákkal próbálkozott, ám úgy tűnik, reggel jobban lehetett mobilizálni a bajtársakat (igaz, kézírással hozzátette: a szolgálatot teljesítőknek és szabadnaposoknak nem kötelező).<sup>823</sup>

A világnézeti fejtágítók ellenére év végéig számos szabálytalanság történt: egyik őr egy „női letartóztatottal szórakozott, tehát szolgálatát kellően nem látta el”; több őr nem tartotta rendben a puskáját, és időnként még mindig az „úr” megszólítást használták az elöljárókkal szemben a „bajtárs” megszólítás helyett.<sup>824</sup> Mielőtt Gy. szabadult, elszaporodtak a kisebb szabálytalanságok miatt kirótt büntetések, például az egyik ört két hét laktanyafogságra ítélték, mert „ittas állapotban jött be szolgálatba”.<sup>825</sup> A parancsnok épp az előtt igyekezett nagyobb rendet tenni, hogy az ÁVH átvette a Gyűjtőt. Ebben az időszakban került a Gyűjtőbe elítéltként Mindszenty József mellett egyre több katolikus pap, akiknek engedélyezték, hogy rózsafüzért és breviáriumot tarthassanak a zárkájukban.<sup>826</sup> Gy. 1949-ben Mindszenty Józseffel egy időben várta másodfokú ítéletét, amire a felesége is külön emlékezett.<sup>827</sup>

Amikor Gy.-t 1948 őszén elítélték, felesége emlékei szerint Budapestről leutazott egy „ávós” a faluba, és elbeszélgetett vele: „Az uramat lecsukták. Akkor úgy született az öregebb

<sup>818</sup> Uo. 99/1949. 1949. szeptember 3.; 96/1949. 1949. augusztus 22.; 118/1949. 1949. október 18.

<sup>819</sup> Uo. 119/1949. 1949. október 18.

<sup>820</sup> Uo. 127/1949. 1949. október 31.

<sup>821</sup> Vö. uo. 132/1949; 133/1949.

<sup>822</sup> Uo. 140/1949. 1949. november 28.

<sup>823</sup> Uo. 139/1949. 1949. november 26.

<sup>824</sup> Uo. 141/1949; 144/1949; 148/1949.

<sup>825</sup> Uo. 2/1950. 1950. január 3.

<sup>826</sup> Uo. 19/1950. 1950. február 2.

<sup>827</sup> Mindszenty Gyűjtőben töltött idejéről a vele találkozó feljegyzései, a róla írt jelentések, onnan írt levelei és a visszaemlékezések miatt jóval több forrás található, amelyekből elsősorban Mindszenty magatartása figyelhető meg. Erről bővebben: Balogh 2015: 941–963.

lányom, hogy ő otthon se volt. Igen ám, de ott is olyan hülyék voltak a bíróságon, hogy elítélték öt húsz évre. Kijött az ávos, ide behívtak engemet a tanácsházára, hogy még fiatal vagyok, csak 18 éves, és váljak el az uramtól, mert mi lesz húsz év alatt. Én meg mondtam neki, hogy akkor se leszek még csak 38 éves, megvárom. Azt mondja, mivel gyűttem. Biciklivel jöttem. Még az kellett volna, hogy faluhelyen hazajöjjenek az izé, ávos dzsipjével, a tanácsháza- meg a községházáról.”

1949 őszén, amikor Klári már 9-10 hónapos volt, Veronika felvitte megmutatni a kisbabát a férjének (előtte küldött róla neki fényképet). Ekkor még nem tiltották meg, hogy csecsemőt vigyenek be beszélőre a Gyűjtőbe. „Klári napozóba, meg olyan kis gombos ruha, hogy lássa az apja, hogy megvan keze, lába, minden.” Veronika ekkor ismét találkozott ugyanazzal az „ávóssal”, aki Terenyén javasolta neki a válást. „Na, aztán hát csak ott jön velem szembe! Majd elájultam! Azt mondja, hogy jó napot, fiatalasszony! Mondom: Jó napot! Azt mondja: megismer? – Hajaj! – mondom, ilyen nincsen. – Hajaj! Hát, ha azt tudta volna! Jöttem ki, akkor is megvárt. Jancsi [a bátyja, aki elkísérte az útra] azt mondja: – Mit akar ez? Mondom: – Nem tudom. Azt mondja nekem, hogy nem gondolta meg? [...] Mondom én: mér’, mit kéne még gondolnom? Azt mondja: hogy elválik. Mondom: nem ért maga magyarul? Hát megmondtam, hogy nem válok! Hát azt tényleg akkor hazajött, azt...”<sup>828</sup>

1949 végén, amikor Gy. büntetését enyhítették, az a rendőr, aki fogházba juttatta, már nem volt az országban. Székely György – aki egy belügyi jelentés szerint addigra elvesztette állását az ügyészségen – 1949 végén „nyugatra disszidált”.<sup>829</sup> Salzburgban ismerte fel egy székesfehérvári egykori nyilas, akinek ügyében közvetlenül a háború után szintén Székely nyomozott. Gy. számára is lehetőség lett volna, hogy a második tárgyalás előtt Nyugatra szökjön, ha sejtette volna, hogy ennyire szigorú ítélet várja. Ám az első, 1945-ös tárgyalás sikere őt akár önbizalommal is eltölthette.

Nem úgy, mint Juhász Gyulát, aki a háború alatt a „nemzeti szocialista párt titkára lett Székesfehérváron. A Fejérmegyei Naplón keresztül [...] saját írásaival igyekezett a város közvéleményét a nemzeti szocialista irányzatnak megnyerni.” Juhász – sok akkori hivatalnokhoz hasonlóan – nyíltan kiállt a németek oldalán vívott végső harc mellett, majd 1944. december végén a szovjet hadsereg elől elmenekült Székesfehérvárról. 1945-ben tért csak

<sup>828</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

<sup>829</sup> ÁBTL 3. 2. 5. „Colorado” O-8-018/1. 520. Jelentés Székely György százados ügyéről. Sütöry Lajos áv. ny. alhadgy. Székesfehérvár, 1950. július 10.

vissza Székesfehérvárra, a városházára. Ám itt – hogy elterelje magáról a gyanút – az elsők között kezdte szervezni a városházán az MKP-t. „Múltbeli tevékenységére rövidesen rájöttek [ti. Székely, akinek egy helyi sajtóban cikket író szerző esetén nem volt nehéz dolga], eljárás indult ellene a politikai osztályon.”<sup>830</sup> Az eljárással párhuzamosan B-listázták, és kitették a városházáról. Kitanulta a címfestő szakmát, és talált is munkát címfestőként.

Juhász tárgyalását többször is elnapolták – miközben ő szabadlábban védekezett. Végül 1948 decemberére kitűzött népbírósi tárgyalásán nem jelent meg: Nyugatra menekült, Ausztriába, 1950-re azonban már igen megunt a emigráns lét sanyarúságait. A bécsi Magyar Nagykövetségnek írt levelében azért merete kérni, hogy engedjék haza, mert Salzburgban találkozott az állítása szerint nagyon jómódban élő Székellyel, aki szerinte Magyarországon az angolok (sic!) ügynökeként dolgozott, és Ausztriában is a támogatásukat élvezte.<sup>831</sup> Felesége – akivel a belügyesek is elbeszélgettek – addigra már nem nagyon várta haza, de négy lányuk időnként kapott tőle csomagot. A belügyi hálózatot csak azért érdekelte Juhász, hátha információszerzésre külföldön is felhasználhatják, éppen a Székelyhez hasonló ügyekben. Kérését ezért sem teljesítették – hiszen külföldön lett volna hasznos számukra –, viszont az egykori nyilas hivatalnok éppen emiatt vándorolt aztán tovább Ausztriából: előbb beállt a francia idegenlégióba, majd meg sem állt egészen Amerikáig, New Yorkig, ahol közben kitanult szakmájában, címfestőként dolgozott.<sup>832</sup> Székely külföldi emigrációjáról és annak hátteréről más állambiztonsági aktából egyelőre nem lehet tudni.

A szavahihetőség szempontjából nem túl hiteles Juhász szerint azt, „Hogy a rendőri felügyelet [mármint ellene] mennyire alaptalan és igazságtalan volt, igazolja az a tény is, hogy az a politikai rendőrszázados, aki a rendőri felügyeletemet a legjobban szorgalmazta és aki később a NOT mellé lett rendelve Budapesten a pol. rendőrség részéről, ez a Székely György ma már itt Salzburgban IRO-tag, amerikai védelem alatt (lakik Gross Gmainban Kata nevű feleségével és ugyanilyen nevű kislányával) és a legaljasabb rágalmozója a népi demokráciának és a saját bevallása szerint az utóbbi években otthon az amerikaiak<sup>833</sup> javára kémkedéssel foglalkozott (valóban szép pénzekkel jött ki).”<sup>834</sup> Juhász egy feleségének írt levelében pedig arról számolt be, hogy a székesfehérvári városnál dolgozó egyik tisztviselő kollégája

---

<sup>830</sup> Uo. 536.

<sup>831</sup> Uo. 531.

<sup>832</sup> Uo. 500–506.

<sup>833</sup> Ellentmondásos, hogy hol az angoloknak, hol az amerikaiak való kémkedéssel vádolja Székelyt.

<sup>834</sup> Uo. 495.

feljelentette Székelyt az angoloknál „a felszabadulás után tanúsított baloldali magatartása miatt. Az angolok Székely György ügyében tárgyalást tűztek ki, amelyre tanúnak meghívták ifj. Juhász Gyulát is.” Ám Székely a tárgyaláson végig gúnyolódott, „miközben megjegyezték, hogy Székely az ő emberük volt”.<sup>835</sup>

A Gyűjtő fegyőreinek sapkájára 1950 márciusától új címer került. A világoskék mezőben ötágú vörös csillag a fogházban élő foglyok számára is új időket jelzett.<sup>836</sup> Addigra Gy.-t 461 nap után már kiengedték. Benti, közel másfél évnyi asztalosmunkájáért 2305 forintot kapott – ami kéthavi átlagfizetésnek felelt meg akkoriban. Elindult haza Kisterenyére, a kolóniára, miközben a rendőr, aki a fogházba juttatta, valószínűleg már Salzburgban élt.

Amikor Gy. télvíz idején, abban a nyári öltözetben, amelyben elvitték, váratlanul betoppant otthonába, apósa házába, kislánya már több mint egyéves volt.

---

<sup>835</sup> Uo. 507.

<sup>836</sup> BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 41/1951.



## **7. 1956: a politikai részvétel új mintái**

Ki meri kimondani, hogy meztelen a király, és ha kimondja, mire számíthat? Mivel hitették el és rombolták szét azt a mítoszt, hogy a kommunisták a létező világok legjobbjai közül a munkások államán dolgoznak, ha egyáltalán sikerült ezt valaha is elhiteni, és mit jelentett ugyanebben az időben a munkásoknak a politizálás?

Gy. szabadulása óta több mint hat év telt el. Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz visszhangja hamar eljutott a fővárosba. A sortűzzel egy időben a Budapesti Központi Munkástanács országos sztrájkot hirdetett, amely a Szabad Európa Rádió szerint a sortűz miatt következett be, pedig az országos sztrájkfelhívásról a küldöttek már néhány órával korábban döntöttek. A két esemény csak egy napra esett, viszont emiatt másnap a Központi Munkástanács több vezetőjét letartóztatták, és a Kádár-kormány szakított a munkástanácsokkal egyeztető politikával. Addig a munkástanácsok javarészt térbelileg megmaradtak a gyárak és bányák falain belül, ezzel is jelezve, hogy hatáskörük pusztán az üzemekre vagy bányákra terjed ki, még akkor is, ha azokon túlmutató követeléseik is voltak. A Nagybudapesti Központi Munkástanács november 15-ei létrejöttével a munkástanácsok kiléptek a gyárak falai közül. A munkástanácsok a környékbeli lakóhelyek „ellátóközpontjai” is lettek. A Nagybudapesti Központi Munkástanács első székhelye Budapesten a belvárosi Akácfa utcában volt. A belvárosi székhelyválasztást ugyan a véletlen szülte, mégis szimbolizálja azt, hogy a munkástanácsok összefogására is hivatott Nagybudapesti Központi Munkástanács olyan koordinációs szerepkörbe került, amelyhez kifejezetten politikai célkitűzések is társulhattak. Amikor a Kádár-kormány a későbbiekben a kormányzati negyedben (a Földművelésügyi Minisztériumban) ajánlott fel helyet a Nagybudapesti Központi Munkástanács számára, akkor ezt Rácz Sándor, a szervezet vezetője éppen a térválasztás jelképes volta miatt utasította hevesen vissza. Ezzel szemben, mikor a Nagybudapesti Központi Munkástanács vezetői elfogadták a szakszervezetek ajánlatát december legelején, és átköltöztek a ledöntött Sztálin-szoborral szemben álló MÉMOSZ-székházba, akkor a szimbolikus térhasználat is befolyásolhatta a helyi munkástanácsok és a Központi Munkástanács kapcsolatát. A hely szelleme kívülről nézve „félhivatalos” szervezetté tette a Központi Munkástanácsot, hiszen az MÉMOSZ-székház a régi hatalmat szimbolizáló épületek egyike volt.<sup>837</sup> A munkások

---

<sup>837</sup> A Központi Munkástanács 1956. december 8-i gyűléséről készült jegyzőkönyv: ÁBTL V – 141797/4. Vizsgálati dossziék Rácz Sándor és társai ügyében. 129–141. Bővebben erről: Horváth 1999.

érdekképviselete, politikai cselekvési mintái és reprezentációs módjai – a munkástanácsok későbbi felszámolása ellenére – nagymértékben megváltozott 1956 és a korábbi politizálási minták 1956-os feltámadásának hatására. Ahogy arra 1956 kapcsán Standeisky Éva rámutatott: „A hatalmi, kommunikációs és kulturális űr nem maradhatott kitöltetlen: megjelentek az erőszakszervi és ideológiai nyomás alól felszabadult múlt olykor avított, olykor megújíthatósággal kecsegtető eszmei és hatalomgyakorlási rekvizitumai.”<sup>838</sup> Ez Gy. és a nógrádi bányákban dolgozók politikai cselekvési mintáira is nagymértékben hatott.

Az 1956-os országos sztrájk és a salgótarjáni sortűz mindenki számára világossá tette, hogy változtatni kell a munkásokat megcélzó intézkedéseken, ha azt szeretnék, hogy a szocialista ipart az állami alkalmazott munkások működtessék. A munkáskérdés kezelésének módja 1945, majd 1956 után a kommunista párt önlegitimálásának egyik legfontosabb tényezőjévé vált,<sup>839</sup> ahogyan az átalakított nacionalista retorika is.<sup>840</sup> Mindkét kérdéskör alapvetően meghatározta Gy. és környezete viszonyát a politikához, mivel a politikai véleménynyilvánítást és annak gyökereit a bányavidékeken sem lehetett megszüntetni. Sőt, az állam szinte minden kizárólagos tulajdonosaként, új szerepkört öltött magára, így minden munkáltató elleni tiltakozás politikai színezetet öltött. A tiltakozásoknak azonban a nógrádi szénmedencében is régi hagyományai voltak, az ellenállás formái nem 1945-ben vagy 1956-ban keletkeztek.

A salgótarjáni tüntetést közvetlenül kiváltó ok az volt, hogy aznap hajnalban letartóztatták a kisterenyei Gál Lajost, akiről a rendőrség úgy vélte, két nappal korábban a sztrájk mellett agitált a kisterenyei bányauzemben. Egy másik munkástanácsi tagot, Kelemen Károlyt is le akarták tartóztatni, ám ő elbújt a rendőrök elől (majd egészen Brazíliáig szökött), így helyette Viczián Tibort vitték be, aki 1956 októberéig „kiszegzardapárti összeesküvés” miatt börtönben ült.<sup>841</sup> Gál és Kelemen is Gy. közelében lakott, és egy munkahelyen dolgoztak. A bányászok sokáig azt hitték, Gál mellett Kelemen Károlyt is elvitték.

A bányászok Kisterenyéről és a környező településekről busszal, teherautóval és a bányatársaság kisvonatával Salgótarjánba mentek, hogy a letartóztatottakat kiszabadítsák a rendőrségi fogdából. A sztrájk addigra már több mint egy hónapja tartott. A megyei tanács

---

<sup>838</sup> Standeisky 2010: 537.

<sup>839</sup> Pittaway 2012.

<sup>840</sup> Mevius 2005.

<sup>841</sup> Á. Varga – Pásztor 2002: 435. és 352.

épülete előtt a tömegtől tartó karhatalmisták az emberek közé lőttek, majd sorozatlövéseket adtak le a fegyvertelen civilekre. 46 halottat és 90 sebesültet sikerült azonosítani (köztük számos nőt és gyereket), ám az áldozatok száma valószínűleg ennél is több lehetett.<sup>842</sup> A salgótarjáni kórház hamar megtelt sebesültekkel és holttestekkel. 1956. december 8-án, a sortűz után néhány napig Gy. is a kórházban feküdt. Nem a sortűzben sérült meg, csak véletlen egybeesés volt, de a sortűz és a bányászsztrájkok ismét fordulatot jelentettek az életében.

Az 1950-es évek elejére a politikai letartóztatások egyre megszokottabbá váltak a kisterenyei bányásztelepen és a faluban. A szabad politizálással és szólásszabadsággal kapcsolatos illúziók – melyek a politikai perek alapján egyesekben még 1949-ig éltek – hamar szertefoszlottak. A politikai feljelentés mindennapos konfliktuskezelési módszer volt, akárcsak a nyilas időkben vagy korábban.

Kisterenyén a háborút követő politikai konfliktusok azzal kezdődtek, hogy 1945-ben a falubeli rendőrség kommunista befolyás alá került, majd 1947 elején azzal folytatódott, hogy a kispapokkal szimpatizáló terenyi főjegyzőt, Garamvölgyi Gézát puccsszerűen el akarták távolítani. A helyi szociáldemokrata szervezet vezetője, ifj. Kelemen Károly azonban a pártja támogatásáról biztosította a főjegyzőt, és ehhez a többi helyi párt is csatlakozott. A település falusias részét a kispapok, míg a kolóniát a szociáldemokraták és a kommunisták uralták. Végül a többi helyi párt nyomására a helyi kommunisták is bizalmat szavaztak a főjegyzőnek. A probléma azonban nem oldódott meg: a főjegyzőt azzal vádolták, hogy olyan kispapokat támogat, akik a beszolgáltatás ellen agítálnak, és emiatt nem „folyik a község területén” a beszolgáltatás. Februárban és márciusban a kommunista párt ismét megkísérelte eltávolítani a jegyzőt. Március 1-jére a kisterenyei irodájukba hívták a pártok helyi képviselőit, ám Koós hutás László, a Nemzeti Parasztpárt új helyi elnöke és Újvári Ferenc, a szociáldemokraták helyi vezetője teljes mértékben kiállt a főjegyző mellett. A szociáldemokrata Fekécs Ignác bírálta is a kommunisták eljárását: szerinte a főjegyzőt az összes helyi párt támogatja, csak a kommunisták akarják – a többiek megkerülésével – leváltani. A kommunisták előadták panaszait, amelyek ellen mindenki tiltakozott. Hiába: a vádak az MKP buzgó helyi tagjai futárral vitték Balassagyarmatra, azonnali kivizsgálásra. A „vizsgálat” eredményeként a főjegyzőt leváltották, és megkezdték az ellene emelt vádak, valamint a „zavargás” kivizsgálását, ahogyan a helyi pártok tiltakozását értékelték. Az 1947 nyár végi – kékcédulás – választások eredménye jelzi az MKP erőszakos térhódításának eredményességét. Kisterenyén

---

<sup>842</sup> Uo. 498.

az MKP elsőpró győzelmet aratott: a választók 49%-a szavazott rájuk, a helyi szociáldemokraták 20%-ot, a kisgazdák csak 13,5%-ot kaptak.<sup>843</sup>

Az 1945. novemberi választások szertefoszlatták a kommunisták azon illúzióját, hogy mindenféle átmenet nélkül, pusztán szovjet támogatással hatalomra juthatnak: ügyesebben kellett küzdeniük. Ezután volt kénytelen a kommunista párt egyre inkább népszerűség-növelő ajánlatokat tenni a munkásoknak. A népszerűség azonban nem az ígéreteken, hanem az egyes pártok hitelességén múlt. Nem azért hittek a munkáskörzetekben, Tatabányától Újpestig jobban a kommunistáknak, mert jól ígértek, hanem azért, mert a populista ígéretekben sem szűkölködő kormányzó pártok nem tudták valóra váltani ígéréteiket.<sup>844</sup> Emiatt a kommunista párt az ipari körzetekben 1947-ben már igen komoly támogatottságot tudott felmutatni, nem pusztán a kékcédulás választási csalás miatt. Az 1945 és 1948 közötti években a kommunisták populista eszközök bevetésével próbálták elfogadtatni célkitűzéseiket, és megszerezni a társadalom egy részének támogatását, miközben helyi szinten nem fért kétség hozzá, hogy a céljaikat nem feltétlenül demokratikusan valósítják meg (lásd a terenyei jegyző leváltásának esetét vagy Székesfehérváron a politikai rendőrség körüli vitákat).

Következő nyáron, 1948-ban – amikor Gy.-t elvitte a rendőr Budapestre – megkezdődtek a politika perek a helyi politikai ellenfelek megfélemlítésére. 1948. június 12-e után, amikor a szociáldemokraták beolvadtak a kommunista pártba (a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása), szerte az országban őrizetbe vették azokat a szociáldemokratákat, akik emiatt elégedetlenkedtek. A szociáldemokrácia terén már a két világháború között is különutas Nógrád különösen kiemelt megyének számított. A telepen éppen Gy. apósát jelentették fel az elsők között, mert bírálta a két párt egyesülését. A kocsmai beszélgetésre alapozó feljelentést hamar eljárás is követte.

Az öreg szocdem bányásznak számító apóst, aki szakszervezeti vezetőként részt vett a Tanácsköztársaságban, majd szociáldemokrataként a sztrájk ügyében még Peyerral is összeveszett, telepi ismertsége, lányai és unokái miatt álnéven Gindel Józsefnek nevezem. Gindel 1948-ban töltötte be hatvanadik évét. Azért indítottak ellene eljárást, mert a feljelentő szerint „1948. június 30-án azt a kijelentést tette, hogy »a jelenlegi rendszer sokkal rosszabb, mint a régi volt, a munkássággal egyáltalán nem törődnek, inkább azokkal, akik 1945-ben hazatértek. Zsidók, akik nehéz ezreket szedtek fel, és az állam mindenben őket támogatja

---

<sup>843</sup> Szomszéd 2002: 146–149.

<sup>844</sup> Vö. Pittaway 2012: 67–68.

(sic!). Úgyhogy most a kezükben van a hatalom. Ezzel szemben a hadifoglyok nem kapnak semmit, legfeljebb egy fél deci pálinkát. Nincs itt a munkásságnak annyi követelési joga sem, mint a múltban volt.«<sup>845</sup> A másik – feljelentésre alapozó – vádpont szerint a „két munkáspárt egyesülése” után Gindel kritizálta az „egyesülést”, mely szerinte „erőszakosan történt, mert az SZDP a kommunista vezetők ráerőszakolása révén ment bele az egyesülésbe. Marosánt Hitlerrel hasonlította össze, aki csak azért vezette az egész egyesülési kongresszust, mert hatalomra akart jutni”. Gindel a bányatelepi kaszinóban – szól a feljelentés – „december 17-én [...] kijelentette, hogy a Kommunista Pártból a becsületes munkásembereket kizárják, a gazembereket pedig bennhagyják”.

Az ügyben eljáró Kádár Ottó rendőr főhadnagy életrajzot kért a vádlottól, amelyből megállapította, hogy Gindel szinte az összes rendszer börtönében ült: 1919 előtt sztrájkszervezésért, 1919 után aztán másfél év börtönt kapott, majd kiszabadulva szociáldemokrata lett, ahonnan 1924-ben zárták ki (ez téves, 1926-ban önmaga lépett ki a Szociáldemokrata Párt nógrádi, Csóka-féle pártszerű szervezetének megalakulásakor, amely Peyer Károlyt sikkasztással és a munkások elárulásával vádolta). 1945-ben belépett az új SZDP-be, ám 1948-ban az MDP-be már nem vették fel (véltetően ő maga sem kérte felvételét). A rendőr szerint „1945-től a fennálló rendszerrel szemben áll”; „izgága természetű ember, aki úton-útfélen izgat a demokratikus rendszer ellen, és olyan kijelentéseket tesz, ami alkalmas arra, hogy a munkásságot a fennálló rendszerrel szembe állítsa. Politikai szempontból nem megbízható.”<sup>846</sup>

Az 1949 tavaszán készült rendőrségi jelentéshez képest ugyanazon nyáron már úgy állították be Gindelt, mint akinek „szoros kapcsolata volt Peyer Károllyal, akinek politikai irányvonalát igyekezett párton belül érvényre juttatni”. Ráadásul a környékbeli mendemondák alapján róla szóló jelentésében egy ÁVH-s főhadnagy azt írta, hogy a két háború között a társaság szinte minden ügygel foglalkozó igazgatója, Róth Flóris besúgással is megbízta. „Nevezettől több esetben vett fel pénzt munkatársaira való besúgásokért. A szénmedencét előzőnlő német katonákkal jó barátságot tartott fenn” – folytatta.<sup>847</sup> A főhadnagy arról nem írt, hogy – mivel szlovákul is tudott – az orosz katonáknak is tolmácsolt, akik közül többet a front

<sup>845</sup> Ez utóbbi részlet S. József 9 hónappal későbbi tanúvallomásán alapul. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 10. S. József vallomása. 1949. március 3.

<sup>846</sup> BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. Kádár Ottó rendőrfőhadnagy jelentése a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának. 1949. március 4.

<sup>847</sup> Uo. 6. T. Varga József rendőr főhadnagy jelentése G. J. ügyében. 1949. június 27.

után beszállásoltak nála (legidősebb lánya, Gy. későbbi felesége az egyik beszállásolt katonától tanult a gramofon zenéjére táncolni).<sup>848</sup> A rendőr jelentése szerint „a felszabadulás után aktívan részt vett az SZDP megszervezésében és állandóan lázított az MKP ellen, ráadásul veszélyes ember, mert »széles baráti köre van« MDP-ből kizárt emberekből”. Annyit az eljárással a rendőr szerint sikerült elérni, hogy a feljelentés miatt indult nyomozás és eljárás megindulása óta, 1949 első felében nyilvános politikai megnyilvánulásuktól távol tartotta magát, „barátaival azonban a Kaszinóban [a helyi kocsmában] sűrűn összejön, és ott beszélnek meg egymás között a napi politikai eseményeket”.<sup>849</sup>

Az ügyben a rendőrség több tanút is meghallgatott a telepről, akik többsége félelemből vagy gyávaságból terhelő vallomást tett Gindelre. Bazsó Pál például pusztán arrafelé járt, de elmondta, hogy hallotta az ablakon keresztül Gindel egyik rendszerkritikáját, amelyben a pártbeli kizárások ellen tiltakozott.<sup>850</sup> Sz. Antal, a kaszinó kocsmárosa viszont arra hivatkozott, hogy más vendégeket szolgált ki, így nem hallotta, miről beszélnek; illetve Gál Sándor ittasságára hivatkozva nem emlékezett semmire.<sup>851</sup>

Gindelt 1949 márciusában hallgatták ki tanúként, 61. életében. A kihallgatáson tagadta, hogy azt mondta volna, ami a feljelentésben szerepelt.<sup>852</sup> Szabadlábban védekezhetett, népbírósi tárgyalására 1949. május 3-án került sor Budapesten. Az áprilisi vádiratban az ügyész a vádlott azon kijelentéseire helyezte a hangsúlyt, amelyek az SZDP és az MKP egyesülését erőszakosnak tartották, Marosánt Hitlerhez hasonlította, és arra, miszerint azt mondta: „a mai rendszer csak szemfényvesztés. A múltban a munkásságnak sokkal jobb dolga volt.” Mindez a vádirat szerint az 1946. VII. tc. 2. § b) és c) pontjába ütköző izgatás büntettének minősült.<sup>853</sup> Gindel bő fél évvel Gy. tárgyalása után állt népbírósi bíróság elé, egészen más váddal. 1949-re a népbírósi szerepköre megváltozott, egyre kevesebb háborús ügyet, ám annál több rendszer elleni izgatást tárgyaltak.

---

<sup>848</sup> Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.

<sup>849</sup> BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbírósi Bíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 6. T. Varga József rendőr főhadnagy jelentése G. J. ügyében. 1949. június 27.

<sup>850</sup> Uo. 12.

<sup>851</sup> Uo. 14–16.

<sup>852</sup> Uo. 21.

<sup>853</sup> BFL XXV. 2. b. Budapesti Népbírósi Bíróság. Büntetőügyek. 1000/1949. Szekeres Károly népbírósi vádirata. 1949. április 5.

A tárgyalási jegyzőkönyv Gindelnek a kihallgatása során védekezésékképp írt önéletrajzára építve, azt újrainva mesélte el a vádlott életét. Ezekben az években a vádlottnak a vád megalkotásában „tevéleges szerepet szántak” azzal, hogy megkérdezték, mi nem igaz az önéletrajzából.<sup>854</sup> Önéletrajza szerint Gindel 1888-ban született; apja, aki – mint a családi iratokból és fényképekből kiderül – az akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Goriciában (németül Görz, ma Gorizia, Észak-Olaszországban, Szlovénia határán) született, szintén föld alatti bányamunkás volt, és 40 éves korában bányaszerencsétlenségnek esett áldozatul.

Gindeléről a gorikai Anton Jerkić fényképész készített családi portrét. A századfordulós családi fényképek – amelyek egy része Ljubljanában készült – békés, kispolgári életvitelt felmutatni szándékozó zsánerek.<sup>855</sup> A gorikai fényképész 1901-ben költözött át a Gosposka utca 7. szám alá, amikor műterme egyre divatosabb lett – a családi fényképek is ebben a periódusban születtek –, és 1910-től dolgozott Triesztben.<sup>856</sup> A Gindel család a külföldi mesterek bevándorlóhullámával érkezett Nógrádba, és az olaszországi rokonokkal még évtizedekkel később is tartották a kapcsolatot.

Gindel apja képzett bányamunkásként, lőmesternek jött Goriciából Nógrádba a századforduló után, még mielőtt családi fotósuk Triesztbe költözött volna. Nyolc gyermekéből hat maradt életben. Gindel két lánytestvéréből bányászfeleség, három fiúból bányász, a negyedikből üvegfüvő lett. Utóbbi kivándorolt Amerikába és Ausztráliába, mivel – Gindel önéletrajza szerint – a „salgótarjáni üveggyárban mozgalmi és szervezési ügyekkel foglalkozott”, így mennie kellett. Gindel 1912-ben nősült, bányászcsaládból származó, ám félig kismemesi felmenőkkel rendelkező lányt vett feleségül, akivel több településen is éltek a bányászmedencében. A családban több nyelven beszéltek, ha a gyerekek elől titkolni akartak valamit (általában pénzügyeket), németül, olaszul vagy szlovákul beszéltek meg a szülők, ahogy azt a gyerekek hívták, „franzigoltak”.<sup>857</sup>

A fiatal Gindel, a jól képzett gorikai bevándorló fia 1915–1916-ban már aknászként dolgozott Mátranovákon. Mivel szervezett munkás volt – önéletrajza szerint –, a bányavezetőség áthelyezte idegen közegbe, Etesre, hogy ne tudjon szervezkedni. Hiába, mert

<sup>854</sup> Kövér 1998: 324.

<sup>855</sup> Interjú M-né G. Ilonkával. Az interjú során mutatott és lefényképezett fotók. 2011. október 25.

<sup>856</sup> Anton Jerkić fényképészről: [biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?Record=19395834157911130169&idlist=1](http://biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?Record=19395834157911130169&idlist=1) (2021. április 3.)

<sup>857</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

ott is igen hamar szervezkedni kezdett. Az 1917-es etesi sztrájk megszervezését részben saját eredményeként tüntette fel: „A sztrájk alatt kb. 800 embert Kassára kísérték, s öt nyolcadmagával mint kolompost berukkoltatták. Az emberek azonban kitartottak addig, amíg őket is hazaengedték.” Végül a sztrájk folytatódott, őt a kassai hadbíróóság ismét letartóztatta, és csak két hét után engedte szabadon. A sztrájk Gindel szerint mégis győzött, mert emiatt váltották le a régi vezetőket, és nevezték ki bányaigazgatónak Róth Flórist, aki jobban törődött a bányászokkal. „Róth bányaigazgatónak első intézkedéséhez tartozott, hogy Gindelt visszahelyezte Mátranovákra” – írta Gindel 1949 májusában, népbíróági önéletrajzában.<sup>858</sup> Az 1917-es etesi sztrájkok valóban sikeresek voltak, a háború okozta szénhiány miatt szinte összes követelésüket teljesítették.<sup>859</sup> Gindel azonban tovább szervezkedett.

1918-ban – írja magáról – „nemzeti biztosként” fegyverrel harcolt a „Károlyi forradalomban”, 1919-ben pedig néhány társával 200 puskát és három láda kézigránát vitt ki Mátranovákra a munkások felfegyverzésére. A Tanácsköztársaság idején fegyverrel a kezében részt vett egy környékbeli főbíró és egy földbirtokos letartóztatásában.<sup>860</sup> Emiatt három év börtönre ítélték, amelyből 1921 februárjáig 18 hónapot töltött le. A börtön után sokáig nem tudott elhelyezkedni, továbbra is szervezkedett, pedig csendőrségi felügyelet alatt állt.<sup>861</sup> A tanácsköztársasági múlt nem hősködés: Gindel rajta van azon a listán, amelyen az 1919. augusztus 1-jén izgatás miatt letartóztatottak szerepelnek.<sup>862</sup>

Emlékei szerint Peyer Károlyék 1924-ben zárták ki a Szociáldemokrata Párt országos szervezetéből. Ekkor Csóka Vendel vezetésével „egy politikamentes gazdasági szövetséget” alakítottak, amely „kimondottan a munkások gazdasági ügyeivel foglalkozik majd, s senkinek a politikai nézetét nem befolyásolja”.<sup>863</sup> Gindel 1926-tól a Csóka-féle „elhajló” szocdemekkel tartott (Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesülete), akik a nógrádi bányász- és ipartelepeken meghatározóbbak voltak, mint a Peyer-féle

<sup>858</sup> BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróóság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 30–34. G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza a bíróságnak. Címe: G. J. életrajzi és mozgalmi adatai. (G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.)

<sup>859</sup> Vonsik 1986: 17–18.

<sup>860</sup> Az *Egri Népiújság* szerint társával „Zmeskál Zoltán nádújfalusi földbirtokost a diktatúra idején megszarolták, többek között arra kényszerítették, hogy a kálkapolnai vásárra hajtott 16 darab marháját Nádújfalura vissza hajtassa”. *Egri Népiújság* 1920. február 11. 1.

<sup>861</sup> G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.

<sup>862</sup> Schneider 1979: 103–106.

<sup>863</sup> Vö. Bányatárspénztárak munkásválasztmányi tagjainak országos értekezlete 1924. október 26-án. Kiadja Csóka Vendel. Budapest, 1924.



szociáldemokraták.<sup>864</sup> Lapjaikban a Peyer- és a Csóka-párt kölcsönösen sikkasztással és a munkások elárulásával vádolták egymást. Később a Csóka-féle egyesület kettészakadt, egy részük – köztük Gindel is – elpártolt Csókától, akit Gindel emlékei szerint menesztettek. A Csóka-féle szervezet tisztségviselői között számos olyan akad, akiknek fiai 1945 után vagy 1956-ban választott tisztségeket viseltek (pl. Kelemen, Gindel, Morgenstern).<sup>865</sup>

Gindel rendszeresen írt Csókáké lapjába,<sup>866</sup> tisztséget is viselt a szervezetben, és ő maga is azok közé tartozott, akik később Csókát megvádolták, hogy szervezete „havonként 2400 pengőt vesz fel a bányától [...], erről elszámolás nincs” – vagyis a pénzt a szervezet addigi vezetői eltüntették. „Vizsgálatot tartottam, de mint fentebb már kihangsúlyoztam, ennek az összegnek a könyvekben semmi nyomát nem találtam. Vizsgálatomnak aztán az lett az eredménye, hogy Tábori [a szervezet akkori elnöke] összehívott 10-14 embert a Badacsonyra s ott mindenki kapott egy liter bort és 10-10 pengőt s engem kiraktak.”<sup>867</sup>

A Csóka-féle párt lapja 1933-ban egy cikkben maga is részletesen beszámolt a kizárásról, azzal vádolva Gindelt, hogy lepaktált a szociáldemokratákkal, a vállalat vezetőivel, és még a „horogkeresztesekkel” is cimborál, miközben a Csóka-féle vezetőséget sikkasztással vádolja. Túl sok ellenség jelent meg Gindel körül ahhoz, hogy hiteles legyen a cikk, amely ráadásul „üzérkedéssel” is gyanúsította: „azt ajánljuk, folytassa nagyobb ambícióval a boreladást, a liszt és rőfös áruk árusítását, malacok és borjak vételét.”<sup>868</sup>

Eközben többször bíróság elé állították, például azért, mert feljelentették, hogy a kommunistákat dicséri; máskor pedig házkutatást tartottak nála röplapok után 1924 és 1934 között. Amikor 1927-ben a munkások egy részét elbocsátották, azzal próbálták meg segíteni, hogy csak napi 7 órát dolgoztak 12 óra helyett. Ám volt, aki a pótlékért napi 12 órát is vállalt. Gindelnek ez nem tetszett, aminek hangot is adott. „A főmérnök még másnap hívatott, hogyha még valakit a túlórázásért meg merek szólítani, leszámolnak.”

Mentegeti is magát, amiért a mozgalminak ábrázolt múlt ellenére magas beosztást is ajánlottak neki: „1923 és 1926-ban Grosinger termestert a bányai igazgató küldte el hozzám,

---

<sup>864</sup> Lapjuk: *A bányász: a Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesületének hivatalos közlönye*. Szerk.: Csóka Vendel. Salgótarján: Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesülete, 1926–1939.

<sup>865</sup> Vonsik 1986: 37–38.

<sup>866</sup> Pl. *A bányász* 1927. március 1. 2–3.

<sup>867</sup> G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.

<sup>868</sup> *A bányász* 1933. április. 2.

hogy beszéljen rá, fogadjam el az aknászságot, de én visszautasítottam.” Ugyanez 1928-ban is megtörtént. A harmincas években átalakult a munkásság érdekérvényesítési lehetősége, amit Gindel így konstatált: „1932-től szervezetlen volt a munkásság. 1939-ig többször próbáltak az Ébredők, a Magyar Élet Pártja, 1939-ben a Nyilasok beszervezni...” Ám Gindel mindvégig a nyilasok ellen agitált. „A nyilasok tintával írt plakátokat ragasztottak ki ellenem, de ezt a tömeg nem vette figyelembe.” Úgy ábrázolja, ő végig a munkaidő hosszabbítása vagy a bér csökkentése ellen tiltakozott. Emiatt keletkezett közte és az üzemvezetőség között az a konfliktus, amely miatt elhagyta Mátranovákot, és a harmincas években átköltözött Kisterenyére; ezzel ismét új közegbe került.

Emlékei szerint Kisterenyén sem hagyták nyugodtan szervezkedni: „1941–42-ben a kisterenyei csendőrőrs és a miskolci nyomozók zaklattak, hogy titkos gyűléseket tartunk.” 1945-ben aztán az oroszoknak dolgozott mészárosként – amit büszkén ír bele mentőkörülményként életrajzába, de a Csóka-féle bányászlapból is kiderül, hogy már a háború előtt is kereskedett a hústól kezdve a boron át szinten mindennel.

A háború utáni szociáldemokrata harcairól Gindel előadja a bíróságnak, hogy találkozott Marosánnal: „ennek az elvtársnak köszönhető – mutatták be neki –, hogy annak idején Peyer kibukott a vezetőségből.” 1947-ben szocdem delegációt vezetett Salgótarjánba, de kevesen gyűltek össze a demonstrációra, amit szóvá tett, ezért az új szocdemek helyi vezetőségéből is kirakták. „Azt suttozták rólam, hogy én úgyis kommunista vagyok” – írta némi iróniával a népbíróságnak.

„Még a Csiga lejtősben dolgoztam – jut el a tárgyalás környékének idejéig –, mindazok, akik velem érintkeztek, csak azt igazolhatják, hogy én sohasem láttam a kommunistákban ellenséget, dacára annak, hogy én szoc.dem. pártnak voltam a tagja. Szeretném azonban az én nagyvonásokban leírt mozgalmi életem elmondása után annak a véleményét hallani, aki ezt olvassa, hogy én jobb- vagy baloldali beállítottságú ember vagyok-e?”<sup>869</sup>

A népbíróság nem is foglalkozott ezzel a kérdéssel. A tárgyaláson Gindel hosszú mozgalmi múltjából csak azt emelte ki, hogy a háború előtt hányszor ítélték szabadságvesztésre. Gindel megszeppenve – nyilván a veje ellen nemrég hozott tízéves ítélet és más ekkor zajló koncepciós perek miatt – tagadta, hogy szidta volna a kommunistákat. „Az ellenem emelt vádak minden alapot nélkülöznek, már azért is, mert a községben sokan haragszanak rám. Azért is,

---

<sup>869</sup> G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.

mert én mindig a szemébe mondom mindenkinek az igazságot, függetlenül attól, hogy valaki a Kommunista Párt (sic!) tagja vagy sem.”

Ez a mondat a népbíróságon 1949 tavaszán karakán kiállást jelentett. A bizonyítási eljárás során az első tanú elismételte, hogy hallotta a kérdéses kijelentéseket Gindel szájából, míg a második tanú már nem emlékezett erre. Próbálta mentetni a vádlottat. Az elé tárt nyomozati jegyzőkönyvre – amely szerint még pontosan emlékezett – azt mondta: „a rendőrségen nagyon meg voltam ijedve”, majd kisvártatva azt: „a telepen hangoztatták, hogy vádlott jobboldali beállítottságú.” A jegyzőkönyvvezető rögzítette, hogy a vádlott Gindel erre azt felelte: „még én mondtam a tanúnak, hogy lépjen át a szocdem pártból a kommunista pártba.” Erre a tanú nem emlékezett, ám visszakozott is Gindel mentetegetéséről: „ha a rendőrségi nyomozati iratban felvett vallomásomat annak idején úgy mondtam, akkor valószínűleg úgy van.” Az összes többi tanú terhelő vallomást tett Gindelre.<sup>870</sup>

Az ominózus mondatok miatt Gindel három hónap fogházat kapott: a bíróságra mégis hathatott a mozgalmi múlt, mivel a büntetés végrehajtását jóindulatúan három év próbaidőre felfüggesztette.<sup>871</sup> Gy. után nem vitték el a másik családfenntartót is Gy. felesége mellől.

Nem volt ilyen szerencsés Koós hutás László, a helyi Nemzeti Parasztpárt elnöke, aki 1947-ben még a helyi főjegyző eltávolítása ellen tiltakozott. Koós hutás 1948. július 15-én „szembetűnően ittas” állapotban betévedt a községben a beszolgáltatással kapcsolatos gyűlésre. Ittassága miatt eleinte nem akarták megengedni, hogy felszólaljon, végül mégis szóhoz jutott. Több tanú szerint a következőket mondta: „A parasztot kínozták a Horthy-rendszer, de a sorsa most sem változott a demokráciában. A parasztnak C-vitamint adott a Horthy-rendszer, a demokrácia pedig D-vitamint és nagy lófaszt ad.” Emiatt a Budapesti Népbíróság 1949. február 24-én négy hónap fogházra ítélte, s bár az ítéletet – mint Gindelét – három évre felfüggesztették, addigra Koós hutás már két hónapot előzetes letartóztatásban töltött.<sup>872</sup>

Nem sokkal Gindel felfüggesztése után Kisterenyén, 1949. augusztus 20-án az esti bányászmulatságon a helyi MDP kultúrtermében verekedés tört ki. Rákos József MDP-titkár unokahúgát Szomszéd Miklós egy összeszólalkozás végén arcul ütötte, majd hajnalban, a

---

<sup>870</sup> Uo. 22–25.

<sup>871</sup> BFL XXV. 2. b. 1949-1000. 4–5.

<sup>872</sup> BFL VII. 5e. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) Népbíróságtól átvett peres ügyei. 20364-1949. Koós László ügye. 5–6. Ítélet. 1949. február 24. A fellebbviteli tárgyaláson két hónap fogházra szállították le az ítéletet, ami a letöltött két hónap miatt már nem sokat nyomott a latba. Uo. 7. 1950. január 21.

teremből az udvarra kivezető ajtónál a távozó MDP-funkcionáriusokat megverték. Ők ezt sérelmezték, és feljelentésükben úgy tüntették fel az elsősorban nőügyből kiinduló falusi kocsmái verekedést, mint ha a pártot érte volna támadás. A népbíróság azonban ezúttal nem állt az MDP oldalára: szerintük nem „gyűlöletre izgatás büntette miatt emeltek vádat”. Mindenesetre az MDP érintett tagjai ezt az ügyet is politikai feljelentéssel szerették volna megoldani.<sup>873</sup> Akármiről – pozícióharcról, beszolgáltatásról vagy nőügyről – volt is szó, a konfliktus politikai ürüggyel adminisztratív, peres úton is megoldhatónak látszott.

A településen az ártatlannak tűnő tettért a legsúlyosabb ítéletet egy szabadságolt kiskatonára, Bazsó Vilmosra kapta 1949 októberében. Bazsó nyári szabadsága idejére hazament falujába, és egy „italozás után hazafelé menet az utcán azt kiabálta, hogy »nem mindenkinek van szabadsága«, továbbá »ki kell gyilkolni ezeket a mocskos kommunistákat, hol vagytok nyilasok, gyertek elő, gyilkoljuk ki ezeket a mocskos kommunistákat«, [...] Szilágyi László kisterenyei lakost több ízben »büdöskommunistának« nevezte, a nyilaskeresztes pártot éltette és fasiszta dalt énekelt”. A haditörvényszék ezért egy év egyhavi szabadságvesztésre ítélte.<sup>874</sup>

Ebbe a korántsem nyugodtnak tűnő közegbe tért haza Gy. 1950 elején a Gyűjtőfogházból. Amikor kiengedték, a telepről politikai okokból már sokan börtönben ültek. A telepen korán feküdtek az emberek, különösen télen, amikor egy gyenge izzó mellett nem nagyon tudtak mit csinálni, és másnap hajnalban indultak munkába. 1950. január végén Gy. felesége és családja este 8 után már aludt. Veronika a babával a konyhában, a többiek a szobában. Veronika 7 éves húga hallotta, hogy hirtelen kopognak az ajtón. Gy. állt az ajtóban, abban a nyári öltözékben, amelyben másfél éve elvitték.<sup>875</sup>

A börtön után a visszatérés a bányához írnokként kizártnak tűnt. A vasúthoz már sem a sógora, sem a nagybátyja, sem a barátai nem tudták besegíteni, már csak azért sem, mert politikailag megbízhatatlannak számított. A bányánál viszont a nehézipari termelés 1950-es felfuttatása miatt szükség volt fizikai munkásokra. Gy. megérkezett a gazdasági hatékonyság növelésére rákényszerülő kommunisták gazdasági intézkedéseinek világába, amelyben a munkások és a vállalat között a legnagyobb konfliktust a szovjet mintára bevezetett darabbér okozta. Az új bérezési rendszer a teljes iparban és bányászatban rengeteg feszültség forrása volt, ami az 1956-os munkástanácsi követelésekben is megmutatkozott.

<sup>873</sup> BFL 17009/1949. 5–7. Ítélet 1949. november 8.

<sup>874</sup> ÁBTL O–15226/230. 7–8. Ítélet.

<sup>875</sup> Interjú N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27.

1950-ben Gy.-nek semmiféle földalatti munkatapasztalata nem volt, apja is a gépműhelyben dolgozott, műhelyfőnökként. Ezért a földalatti munkát 26 évesen ott kellett kezdenie, ahol a bányába leszállók 16 évesen szokták: csillésnek osztották be, ahol vasúti ismereteit kicsit hasznosították, igaz, csak kezdetleges módon: fékező lett. A fékező épphogy csak meghaladta a nehéz fizikai munkát végző csillések rangját, ám nagyon messze volt a vajúrók vagy az irodán dolgozók státuszától. A föld alól nézve az irodai úri munka volt. Négy polgárijával, műhelymester apjával, egyetemen tanuló öccsével és szép kézírásával Gy. kilógott a többiek közül a bányában. Nagyon mélyen kellett újrakezdenie, szó szerint a föld alatt, ráadásul 1950-ben, egy igencsak szűkös esztendőben, de legalább már nem volt börtönben.

Pontos beosztásáról – mivel az alacsony beosztású fizikai munkásokról alig maradt fenn valami a vállalati iratanyagban – csak egy 1953-as baleset-jelentőkönyvi bejegyzésből lehet tudni. Júliusban Gy. a jobb kezének egyik ujját megütötte, amivel egy nap alatt gyógyuló sérülést szerzett. Ám a bányában, mivel nagyon veszélyes üzemnek számított, minden apró balesetet jegyzőkönyveztek. A jegyzőkönyv szerint Gy. 1950. február 8-tól dolgozott a Csigá lejtősaknában „fékesként”.<sup>876</sup>

Ezek szerint hazatérte után két héttel már a bányában dolgozott, az 1942-ben megnyitott Csigakúti lejtősaknában. 1955 szeptemberében ismét a jobb kezét érte kisebb baleset – „pályakocsifa fordítás közben megcsúszott és a pályakocsi [amit a szállításhoz használtak] az ácsolathoz szorította a jobb kéz gyűrűs ujját”. Gy. beosztása szerint ekkor is fékes volt. A gyógyulási időről a baleset-jelentőkönyv nem szól. Gy. nevét mindkét esetben i végződéssel írták.<sup>877</sup>

Gy. sógornője úgy emlékszik, hogy Gy. csupán papíron végzett fizikai munkát, szép írása és képzettsége miatt továbbra is az irodán alkalmazták, csak politikai okokból fizikai státuszban (ennek ellentmondanak a balesetekről szóló bejegyzések).<sup>878</sup> Felesége emlékei szerint a férje a föld alatt is és többféle bányamunkán dolgozott.<sup>879</sup> A baleset-jelentőkönyv bejegyzéseit vélhetően nem hamisították, így Gy. a bányában minden bizonnyal fizikai munkát is végzett – és sógornője esetleg az 1956 utáni időkre emlékszik vissza, amikor néha csak

<sup>876</sup> NML XXIX. 681. I. A. 16. Nógrádi Szénbányászati Tröszt (NSZB). Újlaki bányauzem. Csigai lejtősakna. Kisterenye. NSZB Baleset-jelentőkönyv. 17/7. 1953. július 18. bejegyzés.

<sup>877</sup> Uo. 1955. szeptember 26.

<sup>878</sup> Interjú N. Eleménné G. Katalinnal. 2011. október 27.

<sup>879</sup> Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.

papíron dolgozhatott a föld alatt.<sup>880</sup> Az irodán dolgozó öccse is 1953-ban túlórapótlékokat írt be Gy.-nek, ami valószínűsíti a fizikai munkavégzést. Ebből a szempontból azonban egyik forrás sem megbízható: a beírt munkahelyi beosztás még egy fékező és egy bányaírnok esetében sem feltétlenül esett egybe a tényleges munkavégzéssel.

Gy. feleségével és kislányukkal apósa szoba-konyhás telepi házában lakott a gyerek négyéves koráig. Mielőtt a középső lányt, Veronikát feleségül vette volna, a két nagylány egy ágyban aludt, a kislány az anyjkkal a másik, bútorosnál készült ágyban. Mindkét ágy lábánál állt egy-egy sezlón. Az egyikben aludt a családfő, a másikon a család fiatal fia, aki néha nappal is aludt: a vasútnál dolgozott, ahol gyakran kellett éjszakáznia. Mindegyik ágyban szalmazsák, azokon párnák és dunyhák. Fűtés a helyszűke miatt sem volt a szobában. A konyhában állandóan meg volt rakva a bányától kapott szénnel egy sparhelt [tűzhely], így ott mindig meleg volt. Amikor nem aludtak, mindenki a konyhában tartózkodott.<sup>881</sup>

Gy. az esküvő után a feleségével a konyhába költözött be, ahol egy dikón, szalmával befönt lócaszerű ágyon aludtak. Miután Gy.-t letartóztatták, Veronka visszament a szobába a húga mellé aludni, majd a kicsi megszületése után ismét kiköltözött a konyhába, ahol apja a dikó folytatásaként készített a falig egy priccset. Itt laktak akkor is négy éven át, amikor Gy. hazatért a Gyűjtőből. Húga szerint a konyhának az volt az előnye, hogy „itt mindig fűtöttek. És akkor így éltünk.” Viszont ez volt a nappali élet színtere is: „Mindenki a konyhába volt reggeltől estig. Ha itt vendég jött, ha a szomszéd átjött, elfértünk a konyhába.”<sup>882</sup> Emiatt viszont Gy.-ék a társasági élet középpontjában, a konyhában éltek, ők nem tudtak hova elvonulni.

Miközben Gy. börtönben ült, a vasutas fiú, Jancsi megnősült, és elköltözött, a másik nagylány is férjhez ment. A 19 éves Veronkát egy darabig az apja tartotta el: állapotos is volt, meg politikai okokból bebörtönzött férje miatt sem kapott munkát. A baba néhány hónapos korában aztán sikerült munkát kapnia a pékségben. Hajnalonként járt befűteni, még mielőtt a pékek érkeztek; néha, ha kellett, az apja helyettesítette.<sup>883</sup>

<sup>880</sup> Gy. a Csigai lejtősakna munkatörzskönyve szerint is fékesként dolgozott. NML XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB). Csigai lejtősakna törzskönyve. 1953 áprilisában, fia születési anyakönyvi kivonatában Gy. foglalkozása: bányagépező. NML Salgótarján. Születési anyakönyvi kivonatok. 1953. április 6.

<sup>881</sup> Ez a leírás a Gindel mindhárom lányával készített interjú alapszik.

<sup>882</sup> A lakásbeosztásra és -használatra N. Eleménné G. Katalin, Veronka húga emlékezett vissza, aki a mai napig abban a telepi házban él, ahol apjukkal laktak. 2011. október 27.

<sup>883</sup> Uo.

1953 áprilisában született meg Gy. fia, Gyula. Az első gyereket Veronka otthon szülte meg bábával, még az orvos sem ment ki. A második miatt már be kellett utaznia a városi szülészetre, Salgótarjánba, mivel a gyerek koraszülöttnek számított. Az y-t egyik gyerek anyakönyvezésekor sem hagyták el a név végéről – erre az első gyerek születésekor apósa is figyelmeztette a fiatal anyát. A szülő foglalkozásához mindkétszer azt írták: gépkezelő – ez a bányán belül a felszíni és a föld alatti fizikai munka közötti átmeneti státuszt is jelölte.<sup>884</sup>

A kórházi szülés éppen az ötvenes évek elején kezdett egyre gyakoribbá válni, ám a fiatal bányászfeleség számára az idegen orvosok és nővérek jelenléte még a második szülésekor sem volt megszokott. „Oszt mikor mondja a hogy is hívják, a szülésznő, aszongya: »Feküdjön le!« »Én – mondom – itt nem fekszek le!« Aszongya az orvos: »Elmegyünk ebédelni.« Mondom: »Csak menjenek!« Azt mondja, hogy fekédjek má' le! »Jaj – mondom –, nem tudok lefeküdni!« Utána mondom: »na, most má' lefekszek!« Aszongya, hogy »na, majd mindjárt jövök, megvizsgálom!« Olyan egy-kettő meglett a fiam, hogy azt se tudtam mondani, hogy »jaj, de!« Úgy tép... mindent szét ízélt, szakított. Ahogy keze-lába kiment, ahogy má' a szülésznő nem tudta, hogy a gyereket fogja-e meg, vagy a szemet fogja-e, vagy a kötényt fogja-e! Úgy telefonált, szólt egy másik nővérnek, hogy »gyorsan híjad a... doktor urat, mer' megvan a baba!« Azt mondja: »Azt má' este gondoltam!« Úgyhogy [...] visszavettek, begyött. Na, azzal meg annak örvendeztek, hogy »jaj de nagy baba! 61 centi, 4 kiló 25, nyolc hónapra, mer' a placenta nem ment el!« Csak én mondtam, hogy »nagyon meleg van! Nem...?« Akkor oszt kapkodtak! Elaltattak, oszt akkor mütöttek utána. Úgyhogy majdnem lefolyt a vérem. [...] Öcsi kopasz volt! Fehér bőrű, akár a... nagyanyám! Meg utána aztán szökés volt. Nagy kék szemével! Oszt a szülésznők így vették le róla ezt a formát! Mer' az érték. Na de azzal meg majdnem levéreztem. Mer' ugye nem volt beérve a gyerek, aztán... de burokba született.»<sup>885</sup>

Ehhez képest az első, bába segítségével végbement szülés emléke igen békés. A bányásztelepen a bába „Piros néni, szomszéd néni [volt]. Meghalt. Jaj, de nagydarab asszony vót! Annak vót olyan keze, hogy nincs az a izé, szülészasszony!” Az orvost a telepiek Laci doktornak nevezték (Laci Pál volt a neve). A bánya fizette, és bolondosnak tartották; néha lóháton járt, mert úrnak képzelte magát. „Úgy hívtuk csak, hogy a Laci doktor. Aztán mikor mondta, hogy» adok neked erősítőt!« »...Hozzad!« Azt ugye ott hagytuk az erősítőt, azt közbe meg nem olyat adott. Mer' olyan is vót, aki ugye másmilyent kapott, hogy megjöjjön neki a

<sup>884</sup> NML Salgótarján. Születési anyakönyvi kivonatok. 1953. április 6.

<sup>885</sup> Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.

piros pünkösdi napja, azt azt adta be nekem, kettőt!” Az első gyerek négy és fél kilósan született, de a bába mellé nem jött ki a telepi orvos. Az y bejegyzése a név végén – ami a börtön ellenére csak azért is megtörtént – fontosabb téma volt a születés körül, mint a szülés maga. Gy. felesége szerint „a másik anyósommal, hát övele úgy volt, hogy hát ő nagyon elbolondította apósomat, meg vitte neki a pálinkát, az nem vót hozzászokva, meg mi. Azt bizony má’ apósom úgy vót, hogy mikor született nekem Klári, azt ugye sétáltam, mit tudtam én azt, majd milyen fájások jönnek. Oszt sütött a nap, meg minden, azt jött egy fájás, aszongya: »Kisfiam, kisfiam! De aki megy majd – aszongya – a baba szülni« – én nem tudtam, hogy majd szülni fogok. Aszongya: »Az ipszilont el ne felejtsd, hogy ipszilonnal köll írni a Gy.-t, aki megy bejelenteni!« Na, megint elkapott a baj! Mondom: »Szarok én az ipszilonra, csak egészség legyen!« Hazamegy az öreg, mondja, hogy én hogy mondtam, mer’ két órákor ment ide is, a Kompresszorba. Aszongya: »Nézd mán a lány! Hogy sose beszél! Most meg aszonta, hogy szarni az ipszilonra!« – »Te, igaza is vót!«” – mondta neki anyósom. »Igaza is vót!« Aszongya: »Mér’, még te is őt pártolod?« – »Na, mit gondolsz te, mi baja vót a lánynak? Mitől? Unokád van, kislány, Kláríka! Este született.«”<sup>886</sup>

1952-ben indult a bányászteleptől nyugatra, a főút túloldalán a bányász saját ház-építési akció (BSH), melynek résztvevői állami támogatással jutottak telekhez és építőanyaghoz, kedvezményes kölcsönhöz, amelyből házat építhettek. Gy.-éknek eleinte politikai okokból nem volt esélyük, hogy felkerüljenek a listára, ám Sztálin halála után új szelek fújtak a politikában. Az 1953. júniusi párthatározatban a BSH-akció támogatása kiemelt szerepet kapott: ettől kezdve vált egyre intenzívebbé a bányász saját ház-építés Kisterenyén is.

Amikor 1954-ben kezdtek beköltözni a házakba, Gy.-ék neve is megjelent a listán: egy másik bányász által elkezdett házat fejezhetek be. 1952-ben 34, 1953-ban 101, 1954-ben pedig 22 lakás átadására szóló szerződés Kisterenyén. Gy. és családja 1954 tavaszán egy kétszobás házba költözhetett be.<sup>887</sup> A régi kolóniával szemben felépült új bányászkolónia korszerűbb és valamelyest nagyobb házai az 1950-es évekbeli kolonizált munkások elhelyezését szolgálták.

Sem a visszaemlékezésekből, sem az iratokból nem derült ki, hogyan kerülhetett fel a listára egy korábbi politikai elítélt, csak annyi, hogy az eredetileg kijelölt bányász lemondott a házról, mielőtt felépült volna.<sup>888</sup> Mindenesetre nem volt ritka, hogy az egyik bányász egy másik

---

<sup>886</sup> Uo.

<sup>887</sup> NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/42. Levelezés. BSH. 1954. május 21. villanybekötés. Lakók névsora.

<sup>888</sup> NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/43. 901/1954.



bányász javára szerződésben lemondjon az épülő házról, az addig befektetett pénz megfizetéséért cserébe.<sup>889</sup> Valószínű, hogy ekkortól Gy. is jobban tudta érvényesíteni rokoni kapcsolatait, hiszen régi családnak számítottak a telepen. Egy utcával feljebb sógora, felesége nővérének férje is kapott egy kétszobás házat.<sup>890</sup> Az építkezések kivitelezésével és az épülő házak szétosztásával megbízott Takács Bélát többen feljelentették, például szabálytalan anyagmozgatás miatt. Ám a régi vágású szakember, akinek – úgy tűnik – valóban szívügye volt az új házak építése, élvezte a trösztvezetők bizalmát.<sup>891</sup> A BSH vállalati irataiból szembetűnő, hogy 1954-ben nagyon sokan kapcsolódhattak be az BSH-akcióba olyanok, akiket korábban részben politikai okokból elítéltek.<sup>892</sup> A lakásért havonta 185 forintot kellett törleszteni, ami egy átlagos fizetés ötödét sem érte el – így kifizethető volt egy család számára.<sup>893</sup> A törlesztőrészlet összegét meghatározó listán Gy.-t gépészként tüntették fel – elképzelhető, hogy ekkor már esztergályosi végzettsége miatt nem fékezőként alkalmazták (ahogy azt a baleseti napló 1955-ben jelezte).<sup>894</sup>

Az akkor kétgyerekes család számára a kétszobás lakás a szűkös konyha után nagy ugrást jelentett, noha a ház nem volt összkomfortos. A fürdőszobában csak mosdó és egy nagy lavór volt. „Volt kicsi lavór, nagy lavór. [...] akkor meg vót egy olyan lavór, amibe csak a ruhát raktuk, vagy a pici babát fürdettük. Abba fürödtünk. Ugye tettük bele a pelenkát, vagy tettük bele a kimosott ruhát. De abba semmit nem mostunk, csak a babát fürdettük.” A beköltözéskor a szomszédokat még nem választotta el kerítés, néhányan később próbálták is bővíteni a számukra kijelölt kertrészt, kicsit távolabb felhúzza a kerítést, ám azt elbontatták velük.<sup>895</sup>

1954 azonban nem csak a szerencsés lakásszerzés éve volt a család életében, ekkor került bíróság elé Gy. három évvel fiatalabb öccse is sikkasztás miatt. Az eljárás azzal egy időben zajlott, hogy Gy. lakáshoz jutott, de azt nem akadályozta. Az 1954. március végi feljelentés szerint a bányánál bányáirnokként és bérelszámolóként dolgozó Lajos az üdülési és éjjelezési pótlékot helytelenül könyvelte, a valóságosnál több üdülési szabadságot számolt el,

---

<sup>889</sup> Uo., ill. NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/41. Levelezés. BSH 1953. 1953. július 10. jegyzőkönyv BSH-szerződés átírásáról.

<sup>890</sup> NML XXIX. I. A. 17. NSZB. 3/43. Villanybekapcsolás. 1954. október 12.

<sup>891</sup> Vö. uo. 1953. április 18. Fegyelmi határozat T. Béla megrovásáról.

<sup>892</sup> Vö. Filep Lajos, Bazsó Vilmos. NML XXIX. I. A. 17. NSZB. 3/43. 1954. december 20.; 1954. november 24.

<sup>893</sup> Uo. 748/1954. 1954. október 11-től havi törlesztőrészlet-levonások.

<sup>894</sup> Uo. 3.

<sup>895</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

és a jogtalanul elszámolt összeget részben vasárnapi előleg formájában saját maga vette fel hamis elismervények alapján, amelyeket megsemmisített. Új fizetési és bérlistákat hamisított, új átvételi jegyzéket készített, és a maradványt 1953. januártól októberig maga vette fel.<sup>896</sup>

Lajos Gy.-nek egy vasárnapi és hétköznapi pótlékát is szabálytalanul számolta el 1953 márciusában (46 forintos összegben), ugyanezt kétszer 1953 augusztusában (92 forint). Az ilyen, apránként rosszul könyvelt maradvány 36 ezer forintra rúgott, ami ebben az időszakban körülbelül hároméves átlagfizetésnek felelt meg. Ezt Lajos végül be is ismerte az ellene indított eljárás során.<sup>897</sup> A sikkasztást 1952-ben kezdte, még sokkal kisebb tételekkel: ebben az évben összesen 1200 forint hiányt találtak, amit elrakhatott.<sup>898</sup> Ez még alig haladta meg egyhavi fizetését, mivel Lajos, akinek ekkor két ötéves ikerfia volt, az átlagosnál jobban, havonta 1520 forintot keresett.<sup>899</sup> Nem tudni, mire költötte el a következő évben elsikkasztott jelentősebb összeget. Kiugró költsékezést senki sem vett észre nála. 1954 májusában már tanúkat hallgattak ki a sikkasztási ügyben a Kisterenyei Bányagazgatóság irodájában. Ugyanebben a hónapban költözhetek be Gy.-ék az új BSH-lakásba.

A Lajos elleni eljárásból kiderül, hogy a négy polgári után, amelyet testvéreihez hasonlóan Pásztón járt ki, a Kisterenyei Bányavállalathoz került, ahol 1945 februárjában már írnokként alkalmazták – ekkor együtt dolgozhatott a háború után hazatérő bátyjával, aki 1945 telétől szintén írnok volt. Lajost 1951 februárjában nevezték ki bérelszámolási csoportvezetővé, ami lehetővé tette számára a sikkasztást. 1946. február 1-jétől a Szociáldemokrata Párt tagja volt, majd 1947 augusztusában – megérezve az új idők szelét – átlépett a kommunista pártba, ahonnan lebukásakor, 1954 márciusában kizárták.

Lajos 1954-es vallomásában beszámolt családtagjainak foglalkozásáról: „Lenke üzemi konyhai beosztott, Aranka háztartásbeli, férje vasutas [ő segítette be Gy.-t a vasúthoz], Gy. szállító csillés, Sándor a Rákosi Mátyás egyetemen gépészmérnök hallgató, Gyula moszkvai ösztöndíjas, olajkutató mérnöknek tanul. Édesapám nyugdíjas géplakatos, Kisterenyei lakos. Őt mostohaanyám tartja el. Feleségem szülei Kisterenyei lakosok. Apósom a bányában dolgozik mint szállító csillés és 9 hold földje van.” Vallomása szerint már 1951-ben észlelte a

---

<sup>896</sup> NML XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék. B 273/1954. 1. Kisterenyei Szénbányák Vállalat igazgatójának feljelentése a megyei ügyészségnek. 1954. március 31.

<sup>897</sup> Uo. 12–14.

<sup>898</sup> Uo. 17.

<sup>899</sup> NML Születési anyakönyvek. Kisterenye. 1949. március 12.

bérfizetéseknél tapasztalható káoszt, és csak ezt használta ki a továbbiakban.<sup>900</sup> Az első évben csak kisebb pótlékokat vett fel munkatársai nevében. 1953-ban – mivel nem bukott le – vérszemet kapott, és egyre nagyobb összegeket utalt ki magának, ráadásul egyre hanyagabban hamisította a pénzfelvétel igazoló bizonylatokat. Így fordult elő, hogy 1953–54 fordulóján nem tudta felmutatni egy ezer forint feletti pénzfelvétel bizonylatát. Emiatt indult ellene munkahelyi kivizsgálás, és így derült ki a sikkasztás.<sup>901</sup>

Gy. öccsének a nevét az eljárás során végig i-vel írták, ahogy 1954-ben előnyösebb volt számára. Amikor egy esetben a jegyzőkönyvben y-nal gépelték le, ő e fölé is i-vel írta oda nevét.<sup>902</sup>

Az egyre nagyobb sikkasztásokat – Lajos elmondása szerint – az tette lehetővé, hogy nagyobb bértömeeggel gazdálkodtak, mint amekkorát végül kifizettek, így a tervgazdasági mutatók miatt egyáltalán nem volt feltűnő, ha néhány fiktív bizonylatot illesztett az elszámolásba. A bérszámfejtést 1952-től önállóan végző vállalat becslés alapján mindig magasabb összeget igényelt előre a valóban bérszámfejtettnél. Ideológiai legitimációt ehhez az ún. Lozinszkij-mozgalom adott, amely a könyvelést volt hivatva egyszerűsíteni, de végül a sikkasztást segítette elő. A mozgalom lényege az volt, hogy hónap végén rohammunkában végzik el a számviteli feladatokat, egy lépésben, sztahanovista módon – ezzel ki is iktatták a folyamatos könyvvitelt, és ez lehetőséget nyújtott az utólagos könyvelésre.<sup>903</sup> A cél pusztán az adott bértömegeből a terv teljesítése volt, a gazdaságosság az új – 1952-ben bevezetett szabályozók alapján – nem annyira. Lehetséges, hogy ha Lajos időben megírja az utolsó ezer forintról szóló bizonylatot – vagy két részletben veszi fel az összeget –, sosem tűnik fel senkinek a sikkasztás.

A pénz nem lett meg. Az eljárás során Lajos azt mondta, hogy nagyrészt felélte, „italra és kosztra” költötte. Állandóan hordott magánál pénzt egy pénzeszsákban, a táskájában. Elmondása szerint hetente átlagban 400 forintot költött,<sup>904</sup> ruhaneműt egy 1500 forintos

---

<sup>900</sup> NML Balassagyarmati Büntető Törvényszék. XXV. 4 c. B 273/ 1954. 31. Jegyzőkönyv 1954. május 7.

<sup>901</sup> Uo. 25. Jegyzőkönyv 1954. május 6.

<sup>902</sup> Uo. 41.

<sup>903</sup> Vö. Horváth 1952., ill. NML XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék. B 273/1954. 73–75. Balassagyarmati Megyei Bíróság ítélete.

<sup>904</sup> 52 héttel beszorozva még mindig csak az elsikkasztott összeg kb. fele jön ki, ennek ellenére az ügyészség elfogadta, hogy ez az összeg havi kétezer forint elköltésével felélhető. Uo. Megyei ügyészség vádirata. 1954. június 5.

öltönyön kívül nem vett. Néha hónap végén feleségének adott 80-100 forintot kosztra, ha elfogyott a hazaadott fizetése, mondván: a prémiumból van. Akárcsak Gy., ő is a foci bolondja volt, mindenhova kísérte a csapatot. „Mint sportintéző, a Bányai futbalcsapat tagjainak több esetben fizettem különböző összegű italmennyiséget. Elmondhatom tehát azt, hogy jól éltem és nagyvonalú voltam.”<sup>905</sup> A június végi tárgyalásig szabadon védekezhetett, azzal a kitételrel, hogy lakóhelyének elhagyását engedélyhez kötötték. A tárgyaláson a Balassagyarmati Megyei Bíróság három év hat hónapi börtönre ítélte, valamint arra, hogy az elsikkasztott 37 538 Ft-ot 5%-os kamattal fizesse meg a vállalatnak részletekben.<sup>906</sup>

Gy. feleségét – bár neki is volt négy polgárija Pásztórol – a gyerekek születése után csak segédmunkákra alkalmazták: apja és férje is politikailag megbízhatatlannak, ő maga pedig – elmondása szerint is – nagyszájúnak számított. „Telefonkezelő voltam. Voltam gépkezelő, az is megvan, lámpakezelő, az is megvan. Majd megmutatom, milyen érdekes oklevelek vannak! És utána nem dolgoztam ugye, mer’ a fiam született, csak hat hónapig volt a szülés[i szabadság].”<sup>907</sup> A hétéves kislány és a hároméves kisfiú mellé 1956. szeptember elején született a főút túloldalán, a BSH-házban Gy. legkisebb gyermeke, Zsuzsi. A születési anyakönyvbe Gy. foglalkozásához gépkezelőt írtak be, az édesanyja foglalkozásához semmit.<sup>908</sup>

A harmadik gyerek az elsőhöz hasonlóan otthon született, ezúttal a férj, Gy. is segített a bába mellett. „Helyrepakoltunk, meg minden, volt, hogy majd lesz a Bányász Nap, meg mit tudom én, mi, mondom, még a függőnyt föl kell tenni. Közbe aszongya nekem, hogy

– Én még bemegyek dolgozni.

– Hát – mondom – nemigen! – aszongya:

– Nem? Mondom:

– Nem!

– Hát de mégis bemegyek!

– Mondom: – Nem mész te má’ sehová!

– Aszongya: – Mé’?

– Mondom: – Hordjál vizet, fűtsél be, ereggyé’ le a bábaasszonyé, azt csendbe legyé’ [...] mer’ nemsokára szülök! – hát bizony nem volt soká, reggel volt, mire mégis megszülettem. De olyan... ilyen kicsi volt! De egyforma volt a válla eddig! Három fodor volt a combján! A

<sup>905</sup> Uo. 39. Gy. Lajos vallomása. 1954. május 7.

<sup>906</sup> Uo. 73. Ítélet.

<sup>907</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

<sup>908</sup> NML Kisterenye. Születési anyakönyvek. 1956. szeptember 1.

Piros néni megfogta: – Az anyád mindenit! Én még ilyen babát nem fogtam! – Azt mondja: – Három fodor van a...! – Olyan formás volt! Olyan fekete hajjal, minden! Ki se volt abból a slamasztikából, azt odaadta az apjának. De nem az uram nyomta ki. Azt mondta: – Akárhogy jajgat! – Én nem azt sirattam, hogy szülök, hanem a lábam, mert trombózisos lett. [...] És nem is lettem többet terhes! Mer’ az uram nem evett egy hétig! Azt mondta: – Ha tudtam volna, hogy ilyen a szülés, nem lett volna több!”<sup>909</sup>

A baba még nem volt két hónapos, amikor Gy.-t beválasztották a bánya 1956. október 28-án alakult ideiglenes munkástanácsába. A Belügyminisztérium Nógrád megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának *Nógrád megyei ellenforradalmárok* című, 1958 tavaszán készült összegzése szerint a megye területén 29 helyen, elsősorban Salgótarjánban és a szénmedence bányauzemeiben alakultak munkástanácsok.<sup>910</sup> Az 1958-as összefoglalóban egyszer sem tették hozzá, hogy az addigra ellenségként elkönyvelt munkástanácsok létrehozását éppen a párt és a Szakszervezetek Országos Tanácsa kezdeményezte még 1956. október 26-án, emiatt alakultak meg szerte az országban október utolsó napjaiban.<sup>911</sup> Ám a munkástanácsok központi kezdeményezésre épp abban az időben jöttek létre, amikor helyi és országos szinten ismét lehetőség támadt az autonóm politizálásra, a vezetők valódi megválasztására.<sup>912</sup>

1956 ősze a család emlékezetében más miatt is emlékezetes. Gy. özvegyének emlékei szerint: „Zsuzsi [...] hathetes volt, amikor volt a [...] szoptattam őt éppen, mer’ az volt a konyha, oszt mindig be vót [...] egy kis néprádió volt csak ott a sarokba (mutatja), mer’ nem volt annyi pénz, hogy mindenhova. Annyi biztosíték volt, hogy égett a konyhába, abba, a spájzba, meg a rádió égett. Szóval az lehetett. Mer’ ha már valahova többet kapcsoltunk, de nem tettünk égőt, akkor már kiverte a biztosíték. Mer’ nem volt pénz, azt csak annyi villany jöhetett.”<sup>913</sup>

<sup>909</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>910</sup> ÁBTL O–15325. 1a. 448.; 487–488.

<sup>911</sup> *Népszava* 1956. október 26. 1.; A párt- és szakszervezeti határozat szövege: *Szabad Nép* 1956. október 27. 1–2.; A SZOT javaslata. Kemény – Lomax (szerk.) 1986: 16–17.; Bővebben ennek körülményeiről: Horváth 1999.

<sup>912</sup> Tyekvicska Árpád kiváló tanulmányában hat nógrádi község példáján bizonyítja, hogy a felülről érkező utasítások milyen kis mértékben befolyásolták az öngazgató szervezetek létrejöttét, a községek belső erőből, a szervezők autonóm törekvéseitől vezérelve hozták létre szervezeteiket. Tyekvicska 1992: 61.

<sup>913</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.

A megyei politikai nyomozó osztály összefoglalója szerint a kisterenyei üzemben október 28-án megalakított munkástanács élére „jobboldali beállítottságú” személyek, köztük a sortűz előtt letartóztatott Gál Lajos kerültek. „Ezek a személyek a személyzeti vezetőt elbocsátották, ugyancsak elbocsátották Uj Jánost, az üzem igazgatóját is. A KISZ és a párt helyiségét lezárták, október 30-án megalakították a nemzetőrséget, parancsnokául Páles József MDP-tagot nevezték ki, a nemzetőrség tagjai ellenforradalmi tevékenységet nem fejtettek ki, az üzem biztonságát igyekeztek megőrizni” – szól az „elnéző” értékelés. Főkolomposnak Angyal Jenőt és Gál Lajost ábrázolták (a körülbelül 600 emberből, aki jelen volt a munkástanácsot megalakító gyűlésen, 48-an voltak munkástanácsstagok).<sup>914</sup>

A Nógrád megyei 1956-os történéseket összefoglaló jelentésben a négy legfontosabb kisterenyei munkástanácsstag között Gy.-t is megemlézték: „... négy polgári, csillás [...]. A felszabadulás után a Szoc.Dem. Pártnak volt a tagja, sikkasztásért a felszabadulás után el volt ítélve [tévednek, keverik öccsével; eredeti népbírószági ítéletét nem ismerik; szociáldemokrata párttagságára más forrás nincs]. Az ellenforradalom ideje alatt a munkástanács tagja volt, sztrájkot szervezett. A nemzetőrség-parancsnok helyettesévé nevezték ki. Operatív célra felhasználva.” Ez utóbbi kitétel – amelyet számos esetben alkalmaznak az „ellenforradalmárokról” szóló dossziében – azt jelentette, hogy 1956 után operatív, állambiztonsági információszerzéssel bízták meg, amit teljesített.<sup>915</sup>

A négy kiemelt kisterenyei munkástanácsstag közül az első 1956-ig az MDP tagja volt (igaz, rajta kívül 1956-ban még közel 900 ezer MDP-tag volt az országban); a második Gál Lajost vājárként jelölték (ekkor már aknász volt), és ellene eljárást is indítottak; a Gy. után következő negyedik, az összefoglalóban kiemelt munkástanácsstagról azt írták, hogy egyetemet végzett, és főkönyvelő volt a bányánál.<sup>916</sup>

A kisterenyei szervezők is a leggyakrabban a 30–39 közötti korosztályból kerültek ki, és a telepi munkások élesen különváltak a falubeli parasztoktól.<sup>917</sup> Tyekvicska Árpád nógrádi kutatásaiból meglepő módon kiderült – ami Gy. esetében is igazolható –, hogy a nem katolikus vallásúak a megyében betöltött arányukhoz képest nagyobb számban válhattak fontos

<sup>914</sup> NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék. B 6/1957. Gál Lajos (= Gál Lajos ügye). 16. Angyal Jenő vallomása. 1956. december 13. Gál 1936 óta dolgozott a bányában: csillésként kezdte, majd vājár és aknász lett.

<sup>915</sup> ÁBTL O–15325. 1a. 487–488.

<sup>916</sup> Uo.

<sup>917</sup> Vö. Tyekvicska 1992: 68–71.

szervezővé 1956-ban.<sup>918</sup> A politikailag aktív családok – amelyek közül sokakat az ötvenes évek első felében sérelem ért – tagjai vagy közeli rokonaik 1956-ban is jóval aktívabbak voltak.<sup>919</sup> Majdnem mindig ugyanazok a nevek ismétlődnek Kisterenyén is a pereket kiváltó lázadások vagy hétköznapi ellenállások idején: ugyanazok a családok folytatják a rebelliók történetét, csak mindig egy új generáció tagjai. Bár 1956 előtt nem beszélhetünk sehol tartós és szervezett politikai ellenállásról, az „ellenálló potenciál” – ahogy Rainer M. János hívja<sup>920</sup> – családokhoz, szűk közösségekhez tapadva megőrződött, bármikor újra lehetett élesíteni, legyen szó helyi kisgazda, szociáldemokrata, vagy a háború előtt is aktív, sztrájkot szervező szakszervezeti vezetőkről. Persze nem feszült robbanásig a helyzet, és nem csak a szikrára kellett várni, ahogy a forradalomról szóló elbeszélések előszeretettel használják ezt a toposzt. Gy. és apósa azonban ilyen ellenálló potenciállal rendelkező személynek számítottak: az após valós munkásmozgalmi múltja és 1949-es pere miatt, Gy. pedig környezetében képzettnek számító politikai elitként.

Gál Lajos a munkástanács megalakulását a megtorlás során ellene indított eljárásban így elevenítette fel: „A kisterenyei üzemnek kb. 1300 dolgozója van. Ennek a tanácsnak a megalakítása bizonyos nehézségekbe ütközött, mert nem tudták összehívni a dolgozókat, végül is, amikor már a megyei szervek – hogy milyen szervek, nem tudom – sürgették a névsor beküldését, mintegy 5-600 dolgozó előtt megválasztották ezt a »forradalmi« munkástanácsot, úgyhogy a szakszervezet részéről, emlékezetem szerint Kiss Lajos tette meg a javaslatát és azt a jelenlévők vagy elfogadták, vagy mást választottak helyette. A szavazás nyíltan, kézfelnújtással történt. Engem is ilyen módon választottak meg a kisterenyei munkástanács tagjának.”<sup>921</sup> A mentegődzés mellett a munkástanács megválasztását Gál sajátos, bürokratikus elvárásaként ábrázolta. Az ideiglenes munkástanács megválasztásakor ügyeltek arra, hogy bürokratikus intézményként a tanácsnak iratokat kell létrehoznia, ezért olyan – ellenzékinek számító – embereket jelöltek tagként, akik az ügyiratkezelésben is gyakorlattal bírtak.

A sortüzet kiváltó letartóztatás téves helyi híreken és egy félretájékoztató jelentésen alapult. 1956. december 5-én Gál és Kelemen Lajos munkástanácsstagok a reggeli műszak előtt a munka felvételére biztatták a bányászokat, akik aznap le is szálltak a bányába. Erre azért is

---

<sup>918</sup> Uo. 74.

<sup>919</sup> Vö. uo. 79–80. Tyekvicska kimutatja, hogy „1956 októberének helyi főszereplői nem a semmiből jöttek, hanem sorsukban, helyzetükben, múltjukban és egyéniségükben hordozták a részvétel fokozott lehetőségét”.

<sup>920</sup> Rainer 2007: 113.

<sup>921</sup> NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék. Gál Lajos vallomásának jegyzőkönyve. 1957. február 4. B 6/1957.

volt szükség, mert a bánya egyre rosszabb állapotban volt, kezdte elönteni a víz. Ezt követően már hiába próbáltak közvetíteni, a bányászok nem akartak dolgozni. Gálról és Kelemenről viszont egy rendőri jelentés azt írta, hogy sztrájkra buzdítottak, Gál egy nyolcpontos követelést is felolvasott a bányászoknak, ezért kiadták ellenük az elfogatóparancsot.<sup>922</sup> A rendőri jelentés egyik szerzőjét, Zöldi Tóth Istvánt néhány héttel korábban a Salgótarjáni 33. sz. Autó Közlekedési Vállalattól (Aköv) bocsátották el mint a „megbuktatott rendszer hű kiszolgálóját”, rendőri alkalmazása ellen korábbi munkahelyének munkástanácsa november 22-én tiltakozott.<sup>923</sup>

Zöldinek bizonyítania kellett, hogy hasznos tagja a rendőrségnek, és jelentése – mely részben képzeletének szülötte volt – nagyon hatásosnak bizonyult: elképzelhető, hogy nélküle december 8-án hajnalban nem tartóztatják le Gált, és a kisterenyei bányászok nem indulnak aznap Salgótarjába a kiszabadítására (így talán még a sortűz is elkerülhető lett volna). (Mint arról már szó volt, Kelemen elbújt, ezért helyette egy másik „politikailag megbízhatatlan” személyt tartóztatnak le, csak hogy letartóztassanak valakit).<sup>924</sup> Bár Gál korántsem volt radikálisan a rendszer ellensége – amit az ellene hozott, viszonylag enyhe ítélet is alátámaszt<sup>925</sup> –, letartóztatásának súlyos következményei lettek.

Felesége és sógornője szerint Gy. nem is volt jelen, amikor megválasztották munkástanácstagnak (persze könnyen lehet, hogy ez a rendőrségnek kitalált alibi, de nehezen ellenőrizhető). Özvegye a családi emlékezetet így elevenítette fel: „Jött az ellenforradalom, vagy forradalom, vagy az Isten fasza se tudja má’ – elnézést! –, mert annyit mondták má’, hogy az embernek szétmegy a feje! Akkor el akarták vinni az uramat, hogy megverik, de lent volt a bányába, nem tudták. Utána megválasztották őt az ő tudta nélkül, nem is tudom, a fegyveres... katona sose volt, mert a... parancsnokának. Ide följött az izé, a Sanyi bácsi a hintóval [a bánya egyik kocsisa], hozott egy csomó röpiratot az uramnak. Na, már – azt mondja –, hogy én a parancsnok?! [...] Nem is vót ott. Nem is tudta, hogy meg van választva. Aztán voltak... az

---

<sup>922</sup> Gál Lajos ügye. Godó János rendőr t. őrm. és Zöldi Tóth István rendőr őrm. jelentése 1956. december 5. Salgótarján.

<sup>923</sup> Vö. Á. Varga – Pásztor (szerk.) 2002: 352–353. A rendőri jelentés szövegét is közlik, amely a Gál Lajos elleni eljárásban bizonyítékként szerepelt.

<sup>924</sup> Gál Lajos ügye. 16–17. Angyal Jenő vallomása. 1956. december 13.

<sup>925</sup> Uo. Ítélet. 1957. február 4. Mindössze egy hónap börtönre ítélték „demokratikus államrend alapintézménye ellen lealacsonyító kifejezés” használata miatt, amelyet az előzetes letartóztatással kitöltöttnek vettek februári tárgyalása időpontjában.



izéket, a papírokat, azt betette a csirkeóliba. Nem, be se hozta. Be se hozta. Azt mondta, »elég volt a politikából!«.<sup>926</sup>

Az özvegy története szerint az addigra már közel hetvenéves, szocdem Gindel, Gy. apósa és maga Gy. is megpróbált politikailag passzív maradni, különösen novembertől, a sztrájk idején. A sortűz reggelén a kisterenyei bányatelepen gyülekeztek és teherautókra szálltak a bányászok, hogy bemennek a városba kiszabadítani a hajnalban letartóztatott Gál Lajost. Ekkor Gy. apósa átment a lányáékhoz. „Apuka följött [a bányatelepről]. Mer’ má’ akkor zúgott a nép, hogy mennek Tarjánba. Azt mondja apuka [Gy.-nek]: »Te, nehogy elmenjünk, mer’ úgy van ez, mint a Kominba [Tanácsköztársaság idején] volt« – mert apuka nagy kommunista volt, azt mégis megverték! Na mindegy. Akkor, ’19-be ugye. Ott meg Egerbe ült. Azt mondja: »Ne menjél, mer’ az megint nagyon izé politika.« Azt mondja: »Apuka, akkor hova menjünk?« »Hát ki tudja, mi ez, mi megyünk Verpelétre borér!« Hát elmentek! Ezek meg ugye gyülekeztek. [...] »Tudod, most kaptuk ki az izét, 16-án a kijárót, van egy kis pénzünk, karácsonyra ki tudja, milyen világ lesz, menjünk el borér!« Hát fogták magukat, kilenc óra felé, elmentek a borér’. Hát ugye lövöldöztek, meg mit tudom én, mindent csináltak.»<sup>927</sup> Verpelétre gyakorta mentek helyi vonattal borért Kisterenyéről a bányászok, több pincészetnél is ismerősök voltak. A történet szerint, mialatt Salgótarjánban összegyűltek a tüntetők, Gy. és apósa megjárta Verpelétet vonattal a borért – legalábbis ezt mondták az asszonyoknak vagy így mondták tovább az asszonyok később a rendőröknek. Ám balul ütött ki a borért tett kirándulás.

„Egyszer csak kigyön egy biciklis ember, hogy menjek, mer’ az uram elesett a hídnál – akkor csinálták a sorompónál a hidat –, azt azt mondja: eltörte a lábát, bevitték őt az evangélikus paphoz. Mondom: Hát apám meg hol van? Azt mondja: ott káromkodik a hídnál, mer’ ő meg elesett, oszt összetört a lapos üveg, elfolyt a bor, bedobta az izét a Tarján-patakba. Mondom: hát a bor? Azt meg Jankó bácsi – mert úgy hívták – a Laci borát elvitte haza. Hogy má’ legalább akkor valakinek legyen. Na, elmentem az evangélikus papig, akkor jött a mentő, de engem nem hozott, csak eddig, mer’ már Tarjánba akkor lövöldöztek.»<sup>928</sup> A vasútállomás és a bányásztelep között akkor még nem volt híd, így a legrövidebb út a Tarján-patakon, a köveken át vezetett az állomásra. Így eszerint a történet szerint: a kannában hozott borral Gy. megcsúszott a köveken, a patakba esett, és eltörte a lábát. A bor is odalett, és lábtörés miatt kórházba is kellett vitetni.

<sup>926</sup> Interjú Gy.-né G. Veronkával, amit jelen lévő húga, Gy. sógornője megerősített. 2011. október 24.

<sup>927</sup> Uo.

<sup>928</sup> Uo.

Eközben Salgótarjánban lőtték az embereket, így a bányakórház tele volt a sortűz sebesültjeivel, akikről később a politikai nyomozók listákat készítettek. A lábtöréssel kórházba került, rovott múltúnak számító munkástanács tag felkeltette a politikai rendőrség érdeklődését. A sortűz kapcsán szinte az egész szénmedencére kiterjedő nyomozást folytattak, és a munkástanács tagok közül többeket bíróság elé állítottak. A nyomozók feladata az volt, hogy alátámasszák a sortűz hivatalos elbeszélését, miszerint jogosan, önvédelemből lőttek az emberek közé.

Gy.-t behívták a rendőrségre, de végül mégsem került bíróság elé. Ezúttal megúsza. Új lehetőséget kapott, amelytől szabadsága is függött.

## III. Az informátor

### ***8. Megtorlás: a jelentések nyelvének elsajátítása***

Ahhoz, hogy egy állambiztonsági jelentést elfogadjanak és komolyan vegyenek, azt a megfelelő formában kellett benyújtani, az állami bürokrácia és elsősorban az állambiztonság nyelvi elvárásainak megfelelően. Így a jelentések szerzői számos stílus- és retorikai elemet alkalmaztak annak érdekében, hogy jelentésüket elfogadják és céljaikat elérjék. Hogyan sajátították el ezt a bürokratikus nyelvi stílust az informátorok és tartótisztjeik, és hogyan döntöttek a hétköznapi emberek az 1956-os forradalom után a kommunista rendszerben a hatóságokhoz való alkalmazkodás vagy a velük való együttműködés mellett? Ebben a fejezetben azt vizsgálom, hogy az állambiztonsági jelentések létrehozói és „szerkesztői” (az informátorok és tartótisztjeik) miként sajátították el és alakították az állambiztonsági nyelvet gyakorlati használata közben. Munkájuk korai szakaszában, amelynek során megtanulták, hogy mit várnak el tőlük, és hogyan feleljenek meg ezeknek az elvárásoknak, az informátorok elsajátították az állambiztonság nyelvét, hogy időközben az állambiztonsági hálózathoz való hozzáférésüket kihasználva saját személyes céljaikat valósíthassák meg helyi közösségeikben. A jelentések funkciója tehát egyrészt retorikai volt: azért készültek, hogy a bürokráciát táplálják. Másrészt olyan eszközként szolgáltak, amellyel szerzőik a hálózat többi tagja körében jóváhagyást nyertek személyes, mindennapi céljaiknak. A jelentések írása, amely egyfajta képzési, tanulási időszakként is felfogható, tehát nem egyszerűen a társadalmi ellenőrzés célját szolgálta, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalom egyes tagjai által a hatalom kisajátításának eszközeként is szolgált olyan konkrét személyes célok érdekében, amelyeknek közvetlenül kevés vagy semmi közük nem volt az uralmi rendszer céljaihoz.

1957. február 4-én tartották az 1956. december 8-án letartóztatott Gál Lajos tárgyalását, akinek a kiszabadítására tett kísérlet a salgótarjáni sortűzzel végződött. A tárgyaláson nem sikerült bizonyítani, hogy sztrájkra buzdított volna, másrészt ebben az időben már kezdett megindulni a termelés, így nem lett volna célszerű egy szigorú politikai ítélettel megkockáztatni, hogy a bányászok esetleg ismét lázongani kezdjenek. Szükség volt a munkájukra, hiszen szén nélkül nem indult újra az élet. A tanúk, hogy Gált ezzel is mentsék, többnyire a közben Nyugatra menekült Kelemen Károlynak tulajdonították a Gállal szemben

fölmerült vádak. Arra számítottak, hogy Kelemennek külföldön már úgyis mindegy. Az ítélet lényegében felmentésnek számított: Gált a tárgyalás után egyből szabadon engedték,<sup>929</sup> mivel az egyhavi börtönt, amelyre ítélték, a bíróság az előzetes letartóztatás idejével letöltöttnek tekintette.

A kisterenyeyi szénbányák munkástanácsának elnökét, Angyal Jenőt 1956. december 13-án szintén kihallgatták, ám nem vonták felelősségre.<sup>930</sup> Valószínűleg az ő elítélésével sem akarták felhergelni a helyi bányászokat, emellett a munkástanácsok 1956–1957 fordulóján még nagyon képlékeny szervezetek voltak: novemberben a Kádár-kormány legitimálta működésüket, ezért télen még lehetőség volt arra is, hogy a kormány rajtuk keresztül konszolidálja majd a termelést a jugoszláviai „munkás-önigazgatáshoz” hasonló módon.<sup>931</sup>

Vétkesekre azonban az újrászerveződő nógrádi politikai rendőrség és a megtorlás miatt is szükség volt. A kisterenyeyi „1956-os bűnösök” felkutatásával megbízott Ecsegi János rendőr főhadnagy 1957 nyarán a terenyeyi szénbányánál főkönyvelőként dolgozó Filep Lajos ügye kapcsán számos embert hallgatott ki a bányából. A vád szerint a főkönyvelő sztrájkra buzdított, dicsőítette Nagy Imrét (ez 1957 nyarán már főbenjáró bűn volt), „uszított a szovjet csapatok és a kommunisták ellen”. Filep részben Kender Imre bércsoportvezető bosszújából került a politikai rendőrség látóterébe, aki azért jelentette fel, mert 1956 őszén a főkönyvelő több munkatársának és Gy.-nek is azt terjesztette róla, hogy ávós volt, s emiatt „el lehetne intézni”.<sup>932</sup> Kender feljelentésével és kihallgatási jegyzőkönyvével a rendőrök egyre közelebb kerültek Gy.-hez, aki börtönbüntetése miatt amúgy is szerepelt a rendőrségi nyilvántartásban, ráadásul a sortűz sebesültjei mellett ő is rajta volt a december első felében megsebesülteket összesítő kórházi listán.

Ecsegi főhadnagy júliusban több embert hallgatott ki Filep ügyében, köztük volt ÁVH-sokat is, akik örömmel vallottak Filep ellen.<sup>933</sup> Ezzel párhuzamosan Filepet sikkasztással is megvádolták, miszerint egy Magas-Tátrába indított vállalati kirándulásra több pénzt szedett be a résztvevőktől, s csak késve fizette vissza.<sup>934</sup> A politikai és a köztörvényes ügyek egymásra

<sup>929</sup> NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék, B 6/1957. Gál Lajos (= Gál Lajos ügye). Tárgyalás jegyzőkönyve és ítélet. 1957. február 4.

<sup>930</sup> Uo. Angyal Jenő kihallgatása 1956. december 13.

<sup>931</sup> Horváth 2000.

<sup>932</sup> ÁBTL V-141818. Vizsgálati dosszié Filep Lajos ügyében. 1957. július 3. K. József vallomása.

<sup>933</sup> Pl. uo. Gordos Nándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1957. július 3.

<sup>934</sup> Uo. Ifj. Szeberényi István vallomása.

rakódása korántsem számított ritkának: politikai vádlottakkal szemben 1957-ben igen gyakran indítottak köztörvényes eljárást, ha politikai alapon nem könnyen találtak fogást rajtuk. A júliusi nyomozás után a bírósági szakasz közel fél évig húzódott. Filep ellen csak 1958. február 4-én hoztak elmarasztaló ítéletet: „államrend elleni izgatásért” a Balassagyarmati Megyei Bíróság egy év hat hónapi börtönre ítélte.<sup>935</sup>

Amikorra Filepet elítélték, az ügyben nyomozó Ecsegi főhadnagy már beszervezte Gy.-t hálózati informátornak, mivel új feladatot kapott: meg kellett tudnia, hogy a szocdemek és az egykori munkástanácsosok ismét szervezkednek-e a szénmedencében. Akkoriban a nógrádi szénmedence az ipari termelés újraindítása miatt kulcsszerepet töltött be az ország gazdaságában. Ecsegire és Gy.-re emiatt – látszólag – nagy feladatok hárultak.

Gy. a Filep-ügy és amiatt, hogy tudtak korábbi börtönbüntetéséről, igen gyorsan lehetséges vádlottnak vagy informátornak kínálkozott. 1957 karácsonya előtt öt nappal, 1957. december 19-én szervezte be „terhelő adatok” alapján Ecsegi főhadnagy, ám konkrét feladata korántsem lehetett világos egyikük számára sem. Mindenesetre az oly sokakat foglalkoztató 1956. december 8-i salgótarjáni tüntetés és sortűz, az újrainduló sztrájk mind lehetséges megfigyelési témák voltak. Gy.-t pedig egykori háborús bűnösként (csak feltételesen szabadult 1950-ben), munkástanács tagként és a nemzetőrség fegyveres parancsnokhelyetteseként is meg lehetett zsarolni. Ha nem működik együtt, annyi büntetést Ecsegi főhadnagy biztos össze tudott volna hozni neki, mint Filepnek. A beszerzés idején a foglalkozás megjelölésével már nem sokat bajlódtak: bányász, munkahelye pedig a Csiga-bánya. A „mely kategóriához tartozik” kérdésre a karton kitöltője azt válaszolta: „jobboldali szoc. dem.”, a foglalkoztatás vonala pedig „ipari szabotázs elhárítása”.<sup>936</sup>

Gy. hálózaton belüli „besorolásai” sem árulnak el sokat a hálózathoz fűződő viszonyáról: első jelentéseit „ügynökként” adja egy éven át, 1958 végéig, majd 1959 elejétől 1973. május 29-ig „informátorként”, azután pedig „titkos megbízottként” (tmb).<sup>937</sup> Ugyanezeket a besorolásokat rögzíti 6-os kartonja is, azonban a besorolásokból alig lehet megtudni valamit arról, mennyire bíztak meg benne. Bár nem minden hálózati személy volt ügynök, Gy.-t sajátos módon már a kezdet kezdetén ezzel az általános elnevezéssel illették (vagy pusztán azért hívták annak, mert pressziós alapon szervezték be, vagy az általános

<sup>935</sup> Uo. 25–28.

<sup>936</sup> ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások – „Gy. József.” 075506

<sup>937</sup> ÁBTL M-42 230. 112–113; ÁBTL M-42 230/1. 167–170.

hálózati szabályozás hiánya miatt). Amikor pedig titkos megbízott lett belőle, semmi sem változott feladatkörén. Informátorra nem jelentései miatt, hanem valószínűleg azért vált, mert 1958-ban a belügyminiszter 33/1958. számú parancsa határozta meg először átfogóan a hálózati munka alapjait. Ennek megfelelően informátornak főszabályként a „rendszerhez hű” embereket lehetett beszervezni, ügynöknek pedig elsősorban az „ellenséges körökhöz” tartozókat (a hálózati személyek kevesebb mint negyede volt ügynök 1969-ben).<sup>938</sup> Persze a karton alapján könnyen hihetnénk, hogy egy év után „ellenségből” átkerült a „rendszerhez hű” besorolásba, de erre a jelentések szövegéből és értékelésükből korántsem lehet következtetni.

Bár az informátor besorolást elvileg már 1970-ben megszüntették, Nógrádba talán lassabban jutott el ennek híre, így Gy.-t még három évig annak nevezték (időnként az értékelésben ügynöknek is). Amikor pedig titkos megbízott lett, azzal nem munkáját ismerték el jobban, egyszerűen megváltozott a besorolási rendszer és ezúttal már abba a kategóriába sorolták, amelynek tagjai elvileg „elvi meggyőződésből” jelentettek, ami nagyjából megfelelt az informátor kategóriának az új, 1972-től újraszabályozott rendszerben. Eszerint a titkos megbízott „elvi, hazafias meggyőződésből vesz részt a titkos együttműködésben”; míg az ügynök „terhelő vagy kompromittáló adatok, illetve anyagi érdekeltség alapján”.<sup>939</sup> Fentiek alapján a 6-os karton és a hálózati besorolás alapján igen felületes kép alkotható csak valaki hálózati tevékenységéről: az együttműködés lényege a jelentéseket tartalmazó aktákban van. Ismerve az ügynök, informátor és társadalmi megbízott közötti hivatalos jelentésbeli különbségeket, igyekszem Gy.-t mindig az aktuális besorolásával megnevezni, még akkor is, ha maga a tartótiszt vagy annak felettese is gyakran hívta ügynöknek akkor, mikor már informátor volt.

Ennél kutatásom szempontjából jóval fontosabb kérdés volt, hogy miként tanult bele Gy. a jelentésírásba, miről kezdett jelentéseket írni, hogyan jelenítette meg mindennapjait és céljait a jelentések formalizált stílusában? Egyáltalán miért tartották őt nyilván eleinte „jobboldali szocdemként”, háborús bűnösnek? Az utókor felől nézve egyszerűnek látszó kérdések, ám Gy.-nek napról napra meg kellett birkóznia ezekkel az új feladatokkal ahhoz, hogy ne kerüljön ismét börtönbe, felesége ne maradjon ismét egyedül három kisgyerekekkel, munkahely nélkül.

---

<sup>938</sup> <https://ugynoksorsok.hu/hatteranyag/5-1958-tol-1972-ig> (2021. május 6.)

<sup>939</sup> <https://ugynoksorsok.hu/hatteranyag/6-1972-tol-a-rendszervaltozasig> (2021. május 6.)

Gy. az ügynök, majd informátor szerepében és a tartótisztje, Ecsegi többféle összjáték révén formálta egymás mozgásterét és magát a szöveget (a jelentéseket), amelyet a tanulási folyamat során létrehozottak. Az állambiztonsági szervezet ugyanis a diktatúrának nem csupán ellenőrző vagy büntető, hanem pedagógiai intézményeként is értelmezhető Katherine Verdery megközelítése nyomán, amelynek működéséből elsődlegesen maguk az informátorok és tisztjeik tanultak.<sup>940</sup> Ebben a tanulási folyamatban az informátor és tartótisztje azt a bürokratikus nyelvet is elsajátította, amelynek használatát elvárták tőle, és amelynek alkalmazásával egyéni céljait is könnyebben elérhette.

Amikor beszervezték, a 34 éves Gy.-nek három kisgyereke volt: a börtön idején született nagylánya kilencévesen már iskolába járt, felesége otthon volt négyéves kisfiával és alig több mint egyéves kislányával, aki 1956-ban, a bányászsztrájk idején született. Az ehhez nemigen szokott Gy. ekkor már ténylegesen föld alatt dolgozott csillésként, ahová 1957 elején helyezték. Három műszakban reggel 6-ra, délután 2-re vagy este 10-re járt dolgozni. A vasárnapi műszakért pótlék járt, ezért e lehetőség megvonása büntetésnek számított. „Elvonták tőle, hogy megválasztották ennek-annak, hogy ellenforradalmár volt [...] elvették a hűségpénzt tőle, meg ilyeneket csináltak. Meg nem engedték be vasárnap dolgozni. Szóval volt ilyen. De mondtam neki, »Föl a fejjel! Egy szót nem szólsz senkinek! Mutasd meg, hogy azér' is vagyunk valakik! Nem sírunk! Azt csináljuk, hogy minden jó legyen!«<sup>941</sup>

Felesége a harmadik gyerek születése után nem sokkal fekvőbeteg lett, ám az óvodás korú kisfiút – helyhiány miatt és politikai okokból – nem vették fel az óvodába. Az 1956 szeptemberében született kislány 1957–1958 fordulóján másfél év körül volt, amikor szóltak nekik, hogy a kicsi járhat bölcsődébe, a másik gyerek pedig mégiscsak mehet óvodába, amiről nem is álmodtak. A két felvétel azzal egy időben történt, hogy Gy. jelentéseket kezdett írni. Felesége azonban másképp magyarázta:

„Beadtam a bölcsődébe, de már beszélt, meg nem tudom én, káromkodott, mint nagypapa! Aztán beadtam, négyéves koráig járt a bölcsődébe, mer' úgy szerették ott! Mer' olyan kis tiszta volt, meg olyan kis kótyos [kotyogós] volt, azt nagyon szerették őt! Azt közbe mondtam, hogy má' be kéne íratni, hát nem, hogy nem veszik föl. Én meg közbe mellhártyás lettem. 140 volt a vérsejtszámom, nekem be kellett feküdni a kórházba. A férjem meg bement a személyzetishöz, akkor lett az S. Karcsi négyelemis izé, bányász, ő lett a személyzetis,

---

<sup>940</sup> Verdery 2014: 17.

<sup>941</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

azt mondta, hogy »Karcsi, baj van!« Aszongya: »Mér' nem akarjátok tik fölvenni a kislányt – aszongya –, nézd, a két gyerek iskolába jár...« Idejártak. Aszongya: »A kicsivel nem tudok mit csinálni, nekem három szakra kell járni a bányába, az anyja a kórházba lesz, ki tudja, meddig! Segítsé' má' valamit! Tudod, hogy én mindenbe benne vagyok...«, ha valami rendezvény volt, mer' ő nagyon tudott rendezni, meg minden. Aszongya, hogy »rendbe van!« Na, akkor fölvtették az óvodába [...], és hétéves koráig járt, mert szeptemberi volt.»<sup>942</sup> Az állambiztonsági jelentésekből még egy ilyen egyszerűnek tűnő ügyről, mint az óvodai felvétel is, más kép rajzolódik ki.

Gy.-nek számos érdeke fűződött a jelentésíráshoz: tarthatott a terhelő adatok miatti megtorlástól, s reménykedhetett abban, hogy visszahelyezik irodai munkára, ahol 1956 előtt bújtatottan dolgozott.<sup>943</sup> Az is motiválhatta, hogy esetleg el tudja intézni, hogy felvegyék a feleségét valahová dolgozni, majd a gyerekeit bölcsődébe, óvodába, mivel Veronika közben súlyosan megbetegedett.

Gy. és tartótisztje, Ecsegi szinte együtt tanulta meg a jelentésírást. Az ekkoriban többször áthelyezett, elég gyakorlatlan tartótiszt munkáját felettesei – a margóra írt ceruzás megjegyzések tanúsága szerint – folyamatosan kritizálták.<sup>944</sup> Gy. előzőleg nem kapott hosszú oktatást, hiszen Ecsegi sem tudta pontosan, mi is a jelentések fő célja. 1957 végén annyi volt számára világos, hogy fel kell göngyölni, kik miatt mentek oly sokan tüntetni Salgótarjánba, így Gy.-nek is azt a feladatot adta, hogy jelentsen egyik, megsebesült szomszédjáról.

Gy. első jelentésén érződik a szöveg formai kellékeinek hiánya. Bányáírnokként megszokhatta, hogy a szöveget megszólítással kezdje, ám tartótisztjét mégsem szólíthatta meg tisztelt főhadnagy úrként, elvtársként a konspiráció miatt. Végül katonás, hivatalnoki hangnemet alkalmazott: „Tisztelettel jelentem, hogy B. Sándor kisterenyei, Kossuth-telepi lakos” – majd tömör személyleírás következett: „magas barna”, és az egészségi állapotra utaló részlet – mint különös ismertetőjel (például sántít). A testi jegyek után a korabeli hivatalos szóhasználatból átvett politikai jellemzés, amely később Gy.-nek is szavajárásává vált:

---

<sup>942</sup> Uo.

<sup>943</sup> Interjú Gy. sógornőjével, N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27. Ezt megerősítette özvegye, interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>944</sup> ÁBTL 2.8.1. 511/1960. sz. BM-parancs. Ecsegi János r. fhdgy. Az állományparancsokból csak igen hézagos információkhoz juthatunk a Gy.-vel közel egyidős, 1924-es születésű Ecsegivel kapcsolatban: 1957-ben és 1958-ban is kis időre kinevezték Heves, majd Borsod megyébe. A Nagybányai Bányászati Kikérésére Alapítvány alapján pedig kis időre leszerelték, amit Biszku Béla belügyminiszter helyettese, Földes László írt alá.



„ellensége a népi demokráciának.”<sup>945</sup> Ecsegi ezt a jelentést gyakorlásnak és a lojalitást bizonyító eszköznek szánhatta, mivel a telepi, 1956-hoz kapcsolódó nyomozások megbízottjaként nem szorult rá hasonló információkat tartalmazó jelentésekre.

Gy.-nek igyekeznie kellett, hogy valami hasznosat és terhelőt írjon, hiszen tarthatott attól, hogy ha elégtelen jelentést ad, őt magát viszik börtönbe, mint 1948-ban, vagy mint kollégái egy részét 1956 után. A börtöntől nagyon félt. A felesége szerint: „Őt megverték nagyon, ő nem politizált.”<sup>946</sup> Pedig a családból talán ő politizált legintenzívebben ebben az időszakban. Első jelentését ezért így folytatta: „Ő tavaly december 8-iki salgótarjáni eseményeken részt vett nejével együtt, ahol megsebesült.” Gy. szorgalmas az első jelentésben. Ecsegi valószínűleg megmondta neki, hogy információgazdag jelentésre van szükség, ezért részletezi: „A combjába kapott lövést. A 8-iki eseményeknél” – a semleges szóhasználatból baj nem lehet – „az üzemnél a nejével együtt nagyon hangoskodott és az elvitt Gál és Kelemen kiszabadítása érdekében izgatott.”

Hogy beszámolója hitelességét erősítse, Gy. drámai leírást adott egy több mint egyéves párbeszédéről – valószínűleg külön, szóbeli kérésre –: „a nevezett az említett aknához ment és a következő kijelentést tette: »mindenki kifelé innen a gépházból és indulás Tarjánba. Mindenkinek ott a helye. Aki nem jön: a nép ellensége«” – az elvárt klisével ezúttal az „ellenség” szájába adta, hogy érthető legyen. Gy. kifejezetten feljelentés jellegű kijelentéseket tett, amivel elérte, hogy – bár ekkor még nem sajátította el kellőképpen a kívánt stílust – szövegét elfogadják, szorgalmát megdicsérik. „K. Béla az ottani gépész csitítani akarta B.-t, de ő hajthatatlanul kiabált, hogy mindenki menjen vele.”<sup>947</sup>

Gy. rutintalanul egyes szám első személyben írt magáról („itt voltam én is”). „[B.] bekerült a kórházba, ahol, mikor jobban lett, sokat uszított a demokrácia ellen. Ebben a kórteremben voltam én is 6 napig.”<sup>948</sup> Magát mentgetve, a kórteremben történeteket bizonyítandó, az elvárásoknak megfelelően tanúkat is megnevezett.

Gy. ezek után biztatást kaphatott Ecsegitől, belelendült, és sorjázza a vádakát: „[B.] bitangoknak nevezi a karhatalmistákat. Több mint egy éve húzza a táppénzt. Munkába nem jár, mert azt mondja, nem tud dolgozni. Itthon pedig állandóan dolgozik.” Ez utóbbi mondatot a jelentés olvasója, Ecsegi aláhúzta, és nagy kérdőjelet tett mellé, vagyis felkeltette az

<sup>945</sup> ÁBTL M-42 230. 59–60. 1957. december 22.

<sup>946</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>947</sup> ÁBTL M-42 230. 59. 1957. december 22.

<sup>948</sup> ÁBTL M-42230. (= Gy 1.) 59. Gy. 1957. december 22-i jelentése.

érdeklődését, egyúttal bizonytalanságát. Gy. rosszindulatúan megjegyezte: szerinte amúgy is „dologkerülő emberről van szó”; „ennek az embernek is nagy része van abban, hogy Tarjánban az esemény [a sortűz] megtörtént”. A jelentés végén még hozzáfűzte: a vezetők közül kettőt ki akart zavartatni az üzemből. Gy. B.-ről írt első jelentésének az volt az elsődleges funkciója, hogy „értékes jelentést” adjon, hogy ne indítsanak eljárást ellene.

Ecseginek tetszett a szöveg, amelyet együtt alkottak meg: „feladatát végrehajtotta, jelentése értékes.” A következő találkozót az ünnepek utánra, január 18. este 7-re tűzte ki a kisterenyei T(titkos)-lakáson, és feladatul adta két szociáldemokrata leírását, szintén a jelentésírás tanulási folyamatoként. Ám Gy. túlteljesített: már december 31-én jelentést írt apósáról és egy másik nyugdíjas bányászról.

A szociáldemokraták megfigyelése nem számított új állambiztonsági feladatnak, ám az 1956-os munkástanácsok miatt a róluk alkotott ellenségkép megváltozott, és új tartalommal telítődött. Az állambiztonság 1957 utáni átszervezéséhez és megújult klasszifikációs rendszeréhez az irattermelők minden szintje alkalmazkodott: a helyi vezetőktől a tartótiszteken keresztül az informátorokig. Ha másképp nem, az új, még épphogy csak körvonalazódó ellenségkép alkalmazásával, amelyben a szocdemeknek csak kis időre, 1957–1958-ban jutott némi szerep. Az állambiztonsági irattár (az akták) rendszerét és nyelvhasználatát követő, megfelelő formátumú dokumentumok előállításának módját Gy. első jelentéseinek megírása közben sajátította el. Az állambiztonsági irattározás rendjének felülvizsgálata Magyarországon 1957-ben is meghatározó volt az állambiztonság későbbi működése szempontjából. Az 1956 előtti nyilvántartásban szereplő személyek jelentős részét ugyanis 1957 után „racionalizálták”, törölték, vagy újra besorolták az átalakított rendszer régi-új „ellenségeinek” csoportjaiba. Ez döntötte el, hogy kit (milyen csoportokat) figyelnek meg, és milyen körökből igyekeznek informátorokat és ügynököket beszervezni.<sup>949</sup>

Az állambiztonság új szervezete Gy. betanításának időszakában rendre átalakult, ami Gy. korai jelentéseinek tartalmára is rányomta bélyegét. A szervezet csak 1962-re stabilizálódott, amikor az is megszilárdult, hogy milyen társadalmi kategóriák alapján sorolják be Magyarországon az állambiztonság látókörébe 1956 után bekerülő 120 000 főt a nyilvántartási regiszterbe.<sup>950</sup> E besorolási szempontok azután a mindennapokban azoknak a körét is meghatározták, akik között informátorokat kerestek. 1957 után az állami bürokrácia a

---

<sup>949</sup> Vö. Baráth 2013: 463.

<sup>950</sup> Uo. 470.

párttagokat velük intenzíven együttműködő csoportnak, a bürokrácia informális részének tartotta, így őket nem kellett feltétlenül informátornak beszervezni.<sup>951</sup> Ezzel szemben az „ellenség” ideális informátornak számíthatott, mivel a többi „ellenségről” adhatott információkat megbízhatatlansága ellenére. Ám az „ellenség” számát 1957 végén 200-300 ezer főben korlátozták, mivel a nyilvántartott, „ellenségesnek tartható” személyek száma addigra meghaladta a félmilliót, s ez áttekinthetlenné tette az irattárat.<sup>952</sup> Ezen belül a különösen veszélyesek számát először 6-7 ezer, majd később 10-15 ezer főben maximalizálták.<sup>953</sup>

Így közvetve irattári szempontok is meghatározták, hogy kit tekintenek „ellenségnek”, milyen kategóriába sorolják, és a róluk szóló jelentéseknek milyen funkciót tulajdonítanak. Ebben a megközelítésben az állambiztonsági akták és a nyilvántartás irattári rendszere meghatározta a hálózat működését: az irattár nem egyszerűen információt tárolt, hanem a kapacitások és a besorolások átalakításával befolyásolta a hálózat működését, közvetve a társadalmi tapasztalatok reprezentációját, sőt, ennek hatására magukat a társadalmi tapasztalatokat és az információk formai és tartalmi elemeit is. Ann Stoler antropológus többször adaptált levéltár értelmezése szerint a levéltár nem egyszerűen ékköve és információgyűjtő szervezete volt az angol gyarmati igazgatásnak, hanem meghatározó eleme, amely folytonosan újradefiniálta a gyarmatokat átszövő kapcsolathálózatok jelentőségét. Ez a megközelítés gazdagíthatja a kommunista korszak irattermelésére épülő kutatásokat is, mivel az irattermelő intézmények irattárai (állambiztonság, tanácsok, minisztériumok) nem csupán információt tároltak, hanem közvetve meg is határozták az információ létrejöttének folyamatát.<sup>954</sup>

A szervezeti átalakításnak köszönhetően 1957–1958-ban a szociáldemokraták potenciális ellenségnek számítottak, hiszen az állambiztonsági hivatalnokok sztrájkra buzdítókat láttak bennük. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya felépítéséről készített összefoglaló 1957 augusztusában „a belsőreakció-elhárító osztályon belül feltüntet egy »Szocdem alosztályt« is”, amely később eltűnt a szervezeti egységek sorából.<sup>955</sup> Mindenesetre a bányavidéken a rebellis szociáldemokraták megfigyelése Gy. számára kezdetben alapfeladatnak számított. A nógrádi szénmedence 1956–1957-es sztrájkja azért is számított

---

<sup>951</sup> Krahulcsán 2012: 223.

<sup>952</sup> Borvendég 2012: 231.

<sup>953</sup> Baráth 2011: 53.

<sup>954</sup> Vö. Stoler 2009. Ezt adaptálja: Verdery 2014.

<sup>955</sup> Takács 2013b: 145.

fontosnak a hatalmát éppen csak megszilárdító Kádár-rezsimnek, mert ez a szénlelőhely esett legközelebb Budapesthez. Szén nélkül pedig nem volt termelés, nem tudtak munkába járni a munkások. A nógrádi szén 1956–1957-ben irreálisan felértékelődött, épp amilyen gyorsan a következő évtizedekben elvesztette értékét.<sup>956</sup> A szociáldemokraták megfigyelése a munkástanácsok elleni határozott kormányzati fellépés fényében érthető meg. A munkástanácsokat 1957-ben már túl spontán, a rendszer stabilizálására alkalmatlan intézménynek tartotta az a kormány, amely korábban még tárgyalópartnert és lehetséges szövetségest látott bennük.<sup>957</sup> Így minden munkástanácsot szervező szociáldemokrata ellenségévé változott.

A Gy. informátori képzésében szintén bemelegítőnek szánt feladat két, a településen jól ismert szocdem jellemzése volt. Az első szociáldemokrataként nyilvántartott célszemély, akiről gyakorlasként nagyon részletes jellemzést adott, a közel 70 éves apósa volt. Gy. korántsem mentegette Gindelt, azonban csak köztudott dolgokat írt le róla. „Inkább jobboldali beállítottságú, kinek nem tetszik az, hogy a kommunisták vannak uralmon” – írta a polgári iskolában tanult kerek betűivel. Majd hogy értékeljék teljesítményét, hozzátette: „Nem is tetszett neki soha, hogy az 1945 és az ezt követő választásokon az MKP, illetve az MDP győzött. A volt szocdem pártnak állandó agitátora volt.” Ám a politikai aggályokon túl, hogy lojalitását igazolja, személyes megjegyzésekkel is telezsúfolta szövegét: „Nagyon bőbeszédű és összeférhetetlen ember.” A másik célszemélyéről hasonló általánosságokat és köztudott dolgokat írt, de hozzáteszi: „ugyanúgy, mint Gindel, szívesen látná a rendszerváltozást.”<sup>958</sup>

Ezt a jelentést Gy. már egyedül készítette otthon, a kis bányászházban; úgy látszik, a három kisgyerek mellett erre is talált búvóhelyet, ám panaszkodott a szűkös viszonyokra. Ezt Ecsegi az értékelésbe be is írta: „odahaza körülményes volt az írás”, nehezen tudott dolgozni – mentegette informátorát. Bár Ecseginek tetszett a jelentés stílusa, felettese másra vágyott: „azt kell [...] felderíteni az ügynökön keresztül, hogy Kisterenye, Nagybátony és Salgótarján között, milyen összeköttetések vannak a régi szociáldemokratáknak. Hogy van-e egyáltalán ilyen? Kik ezek a személyek?”<sup>959</sup> Ezáltal Ecsegi és Gy. is végre megtudta, mi a teendőjük, nem kellett többet sötétben tapogatózniuk. Az első két jelentés sorrendje később emiatt fel is cserélődött, s

<sup>956</sup> A bányászok sztrájkjának országos és politikai intézkedésekre gyakorolt hatásáról: Pittaway 2012: 251.

<sup>957</sup> A munkástanácskérdés 1957-es kezeléséről: Horváth 2000.

<sup>958</sup> ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 53. 1957. december 31.

<sup>959</sup> Uo. 54.

az utóbbi került az akta elejére, mivel Ecsegi felettesét 1957 végén már nem az 1956-os salgótarjáni sortűz, hanem a szocdemek érdekelték.

Emiatt lett a következő jelentés szocdem megfigyeltje Gy. egykori tanítója, a bányatelepi elemi volt igazgatója, Simonyi Ede.<sup>960</sup> Ez a dokumentum viselte először a *Jelentés* címet; az előzőnek Gy. még a „Feladatom kettő szocdem jellemzése” címet adta.<sup>961</sup> Ecsegi végre elmondta neki, hogy mindig a „Jelentés” szót írja a szöveg fölé, amit a korábbi jelentés gépirója már meg is tett a gépelt változaton. Ecsegi főhadnagy további okításának megfelelően a későbbi jelentéseket Gy. a „feladatom volt” formulával kezdte.

Gy. azzal az ürüggyel kereste fel a tanítót, hogy segítsen neki felvetetni négy és fél éves kisfiát az óvodába. A jelentésben – saját céljaként – el is panaszkolta a felvételi ügyét: „Ugyanis, amikor a beíratások voltak, 1957. szeptember 1-én a fiam felvételét elutasították. Kértem őt arra, hogy diktáljon le nekem egy kérvényt a kultuszminiszterhez vagy valahová máshová. Nagyon szeretném, ha bekerülne, mivel a fiam sír, hogy [nem] lehet óvodás. Nekünk is jobb volna a szülőknek, ha egyik gyermek nevelése az óvodára lenne bízva. Ő erre a kérésemre azt a választ adta, hogy mi szocdemek el vagyunk nyomva.” Ecsegi főhadnagynak ez utóbbi fél mondat volt fontos, rögtön alá is húzta a szövegben. A panasz, a feladat és a személyes érdek összefonódása a feljelentés szövegében egyértelmű – látszólag mégis alig kapott „hatósági” figyelmet.

Gy. leírta a tanító véleményét, aki szerint akárhova küldik, úgymint elutasítják a kérvényt. Majd a nagypolitikába fordult az óvodai felvétel ügye, annak folyásától tette függővé, hogy érdemes-e bármilyen óvodai felvételi kérvényt benyújtani: „Különben várjuk meg a mostani Bulganyin-féle békeajánlatot.<sup>962</sup> Ha meg tudnak egyezni, akkor szerinte ellenőrzés mellett fognak választásokat tartani, és akkor csak mi szocdemek győzhetünk.”

Bár az óvoda kérdése nem Bulganyinon múlt, Gy. a tanító béketárgyalásokkal kapcsolatos véleményét is ecsetelte, amelyből Ecsegi főhadnagy figyelmét az utolsó mondat ragadta meg: „Egyelőre várnunk kell.” Mintha a nyugdíjas tanító csak a megfelelő alkalomra várt volna, hogy romba döntse a Szovjetunió hatalmát Magyarországon. Ecsegi olyannyira

---

<sup>960</sup> Uo. 84–86. 1958. január 16. A jelentést csak két hónap múlva, 1958. március 16-án gépelték le és fűzték az aktába a februári jelentések után.

<sup>961</sup> Uo. 56. 1957. december 31.

<sup>962</sup> „1957 végétől Hruscov (illetve az akkor még miniszterelnök Bulganyin) számos javaslatot tett a fegyverkezési verseny korlátozására, a Varsói Szerződés és a NATO között kötendő megnevezési egyezmény megkötésére, ennek érdekében pedig a nagyhatalmak újbóli csúcstalálkozásának összehívására.” Rainer 1994.

értékesnek találta a jelentést, hogy hamarosan ismét elküldte hozzá Gy.-t. Az állambiztonság azonban nem csak a szovjet hatalom stabilitását féltette a nyugdíjas tanítótól: véleménye és politikai megbízhatósága azért is annyira fontos volt számukra, mert ő maga is „a belső elhárítás ügynöke” volt, mint azt Ecsegi is leírta a jelentés értékelésében.<sup>963</sup> Gy.-t és a tanítót egymás ellenőrzésére használták fel, ők viszont személyes ügyeikre (pl. óvodai férőhely) használták a hálózatot. Gy. elfogadható jelentéseivel elérte, hogy nem indítottak ellene eljárást, és gyerekeit is felvették az óvodába. Valódi hatalmát azonban akkor érezhette meg, amikor később a „nép nevében” írt jelentések formájában tett feljelentést.

Ecsegi étvágya, aki két hét múlva, január 30-án találkozott ismét Gy.-vel, fokozódott. Gy.-nek már nem két, hanem négy régi szociáldemokratát kellett jellemeznie, ráadásként pedig be kellett számolnia a „dolgozók hangulatáról”. Gy. csak közeli ismerőseiről tudott hirtelen több információt szállítani, és azokról, akiket apósán keresztül ismert. Az időhiány miatt a családi és baráti körből származó információk a túlélést is jelenthették számára. A konkrét útmutatásnak köszönhetően már több mint öt A4-es kockás papírt írt tele, jóval többet, mint korábban,<sup>964</sup> ceruzával, szép, olvasható, kerek betűivel. Kockás papírra szeretett írni vagy csak ahhoz jutott hozzá, az oldalakat akkurátusan megszámozta, a sorokat szabályosan tagolta, semmi kapkodás nem látszik a kézíráson.

Akárcsak második, apósáról is szóló jelentését, ezt is a „feladatom volt” formulával indította: az egyes szám harmadik személyben beszélő formát csak évekkel később kezdte alkalmazni az „ellenség” megtévesztése és a hálózati elvárás miatt. Gy. a jelentések számának szaporodásával egyre fontosabbnak érezte magát. Kevésbé félt, ami abból is látszik, hogy már akadt olyan megfigyeltje, akit mentegezni próbált. Politikailag minél passzívabbnak ábrázolt valakit, annál kevésbé ártott neki, s az illető annál kevésbé tűnhetett veszélyesnek. Ezért arról, akit mentegezni próbált, azt írta: „Az ellenforradalom leverése után nagyon zárkózott életet él a politika leverése [sic!] terén. Nem mer sem jót, sem rosszat mondani a jelenlegi helyzetre vonatkozólag. Tartózkodik a társaságtól.” Egy másik szocdemről (ugyanebben a jelentésben a negyedikről) pedig azt: „Ő akkor is tartózkodó volt, meg most is.”

A jelentésben szereplő második szocdemet azonban meg sem próbálta mentegezni: „Ő aktív tagja volt a régi szoc.dem pártnak. Részt vett [sic!] a volt taggyűléseken és többszöri

---

<sup>963</sup> Uo. 85–86.

<sup>964</sup> Uo. 64–69. 1958. január 30.

felszólalása arra következtet, hogy a munkáshatalom ellensége volt és az is. [...] Ő jobban szeretné a rendszer bukását, mint bármi más.”

A harmadik szocdemnek is a politikai aktivitás az egyik fő bűne: „Mint villanyszerelő, nagyravágyó ember volt. Általában terenyei viszonylatban nem kedvelték őt a beképzeltsége miatt.” Ennek ellenére kiderül róla, hogy 1956-ban még egy árva tisztséget sem kapott, szemben Gy.-vel: „Az ellenforradalom ideje alatt többször beszélgettem vele. Akkoriban olyan kijelentéseket tett, hogy itt az ideje annak, hogy az üzemekben átvegyük mi szoc.dem-ek a vezetést. A volt kommunistákat [...] leváltjuk és helyükbe a mi pártunkból tegyünk oda megfelelő egyéneket. Ő sohasem bírta a kommunistákat és mindég ellenségük volt. Az ellenforradalom alatti gyűlésen részt nem vett. Nem tudom, miért? Pedig szerintem ő is kapott volna helyet a vezetőségben.”

Gy. füle mögött több volt – ezt Ecsegi is tudta –, hiszen Gy. kapott helyet, nem is egy forradalmi választmányban – de a jelentés szövegében erről nem illett írni. A szöveg elfogadhatóságához a szerzőnek új identitást kellett felépítenie szinte a semmiből: a rendszer feltétlen hívének kellett ábrázolnia magát, ami persze a hálózat felé mutatott álca is lehetett. Ehhez hozzátartozott, hogy magánál 1956-ban jóval kisebb szerepet játszó embereket fontos szereplőként ábrázoljon.

Ennek a hosszú jelentésnek a végén kapott helyet a kötelező feladaton túl írt első „hangulatbeszámoló” a bánya mélyéről, amely a feljelentés funkcióját töltötte be. Gy. dramatizálta, hogyan politizálnak a csigakuti lejtaknában két munkafázis között a bányászok, a félhomályban, a bányászlámpák fényében: „üresre vártak az emberek”, amikor „szóba került a jelenlegi országgyűlés ülészsaka”. Mint egy drámában, Gy. mondatokat adott szereplői szájába: G. P. István csapatvezető vájár „azt mondta, hogy kész röhej az egész. Olyan, mint a cirkusz vagy mint a Déryné színház. Hazugság az egész. Kádár azért beszélt olyan cinikusan nevetve, mert a Szovjetunió áll mellette, és ha valaki az igazságot megmondta az országgyűlésen, azt kidobják és lezárják.” Gy. a vájár adatait is megadja: „mihálygergei lakos,<sup>965</sup> csapatvezető vájár, akinek e rendszer nem tetszik.”

Bár senki sem kérte tőle, ezzel feljelentette a csapatvezetőt, majd felsorolta, kik hallgatták „rendszerellenes” kijelentését (így őket is feljelentette). A neveket valaki (valószínűleg Ecsegi) zöld ceruzával alá is húzta. Gy. magánszorgalomból hozzátette: a

---

<sup>965</sup> Mihálygerge 1950-es évek eleji „makacsságáról” és ellenállásáról a kollektivizálással szemben lásd: Varga 2015.

várakozó bányászok (a munkatársai) a csapatban nagyjából konszenzusra jutottak abban, hogy hazugság a rendszer, majd folytatták a munkát. Külön kiemelte még egy jól értesültnek tűnő lakatos közlését, amelyet a jelentés egyik olvasója szintén aláhúzott: „tudomása szerint az oroszok tárgyalnak Nagy Imrével. Szerinte ő a legjobb magyar ember, akit valaha ismert.” Eszerint Nagy Imre 1958. január végén a nógrádi bányászok számára már egy másik világot és valamelyest a szabadságot szimbolizálta. Az állambiztonsági hálózat egyik olvasója számára ez vagy kötelezően aláhúzendó vagy fontos információ volt – inkább ez előbbire tippelnék, és Gy. ezt újdonságként tudta tálalni.

A feljelentés hatásos volt. A jelentésnek ezt a részét Ecsegi főhadnagy igen értékesnek tartotta: a személyzeti vezetőn keresztül intézkedett, hogy a csapatvezető vájár „és az ügynök egy műszakba járjon”. Gy. azt a feladatot kapta, hogy kutasson fel további jobboldali szocdemeket, és mélyítse el a kapcsolatot Gindellel. Ezzel arra is ösztönözték, hogy a kötelező feladatain kívül is számoljon be a környezetében történekről. Gy.-t másik műszakba helyezték, hogy munka közben másokat is kihallgathasson.

Két hét múlva, feladatának megfelelően („jobboldali szocdemek felkutatása”) Gy. három új szocdem jellemzését vitte a kora esti találkára. Ecsegi és Gy. a szocdem vonallal lendületet kapott. Az első után kevesebb, mint két hónappal később keletkezett jelentés jelzi Gy. fejlődését. Volt mit közölnie. Majdnem négy oldalt írt sűrűn tele, ennek több mint felét a feladaton kívüli, „azonkívül jelentem” kezdetű megfigyelés tette ki, melyben a bányatelepi farsangról és a borral történő üzérkedésről számolt be.<sup>966</sup> Gy.-t ösztönözhetette előző, feladatán kívüli jelentésének következménye, így olyan fórumnak kezdte használni a jelentéseket, amely révén javíthat a saját és környezete helyzetén, álrühában járó királyként igazságot tehet. Legalábbis így ábrázolta magát a szövegben.

A kötelező feladatok között elsőként és legrészletesebben egy szocdem vasutas 1946–1947-es nézeteit ecsetelte („az egyesülés előtti időszakban sokat beszélt arról, hogy egy tálból nem eszünk cseresznyét a kommunistákkal”), amivel nem sokat árthatott. Az 1948 előtti szociáldemokrata nézetek bemutatásával a hálózat nem sokra mehetett. Ezzel valószínűleg Gy. is tisztában volt, így azonban letudta feladatát. Ecsegi főhadnagynak viszont a jelentés értékelése során nem okozott problémát, hogy Gy. nem arról ír, létezik-e valamiféle szocdem összeesküvés 1958-ban, hanem arról, mit gondolt valaki 1948 előtt. Nem erőltette a szocdem összeesküvés felfedését. Ebből a szemszögből szinte teljesen haszontalan információkat

---

<sup>966</sup> ÁBTL M-42 230. 73–76. 1958. február 16.



gyűjtött Gy.-tól, ám mindketten végrehajtották feladatukat: létrehoztak közösen egy olyan jelentést, amelyet aztán le lehetett adni Ecsegi feletteseinek. Egy időre teljesítették küldetésüket.

A jelentésben megjelenő második szocdemet Gy. egyenesen mentegette, amikor politikai passzivitását ecsetelte: „[Ő] inkább a zenével volt elfoglalva mindég, mert zenész is. A gyűléseken részt vett ő is, de csak mint csendes hallgató. Nemigen lehetett tőle hallani semmi politikai megnyilvánulást.” Ráadásul 1956-ban is passzív volt: „Egyszer beszéltem vele akkoriban. Arra a kérdésemre, hogy jön-e a gyűlésre, azt mondta: nem érdekli őt a gyűlés.”

A politikai passzivitás ezekben a szövegekben kifejezetten pozitív tulajdonság, hálózati szempontból kedvező vélemény a megfigyeltre nézve. A rendszerváltás után fetiszizált hálózati akták jelentős részéből sem a szereplők, sem a szerzők politikai attitűdjére nem lehet következtetni, pusztán arra, éppen mit vártak az informátortól/ügynöktől és tartótisztjától, és ők hogyan próbáltak ennek éppen csak elfogadható mértékben megfelelni. Ugyanis az akták elsősorban a politikai rendőrség működésébe<sup>967</sup> és abba a folyamatba engednek betekintést, ahogy a „beszervezettek” birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a feljelentések nyelvét. Másképp fogalmazva: az a nyelv, amelyhez a jelentések szerzői alkalmazkodni kényszerültek, átformálta a szűkebb környezetükről alkotott képet és saját identitásukat is.

Az 1956-ban lázongó bányászok politikai passzivitását pozitívnak értékelhették a hasonló kérdésekre választ kereső jelentések megrendelői, a feladatot (a hangulat felügyeletét) pedig megoldottnak. Az azonban felettébb kérdéses, hogy a jelentések szereplői pusztán azért mutatnak-e időnként passzivitást, mert ezt várták a jelentések olvasói, vagy a jelentések szerzői mentegették őket. Gy. 1958 eleji írásaiban a politikai aktivitáshoz már az is elég volt, ha valaki viszonylag szűk körben politikai véleményt nyilvánított.

A harmadik, akit Gy. szocdemként felderített, a helyi postásnő volt, talán azért is, mert róla mindenki tudta, hogy a háború után tagja volt a szociáldemokrata pártnak. Könnyű célpont, kifejezetten pozitív vélemény, Gy. láthatóan csak a feladatot akarja teljesíteni: „Gyűléseken részt vett ő is, de szerintem nem volt MKP ellenes. Ő a községben egy köztisztviselőben álló egyén, kit mindenki csak Ilka néninek hív.” S bár 1956. november 3-án a „Szocdempárt” alakuló gyűlésén megválasztották a jelölőbizottságba, „ő inkább a hivatásának élő nő” – jelentette. A feladat teljesítése egyúttal a szocdem vonal kifulladását is jelezte: a felderítettek

---

<sup>967</sup> Erről részletesen ír Gyarmati 2011: 51–52.

egyike sem látszott veszélyesnek, hiszen Gy. köztudott vagy semmitmondó információkat közölt róluk.

Gy. azt is feladatul kapta, hogy a Gál mellett aktívnak tartott, de részben a büntetés elől külföldre menekült Kelemen Károly hollétét felderítse. Gy. emiatt beszélt Kelemen apósával, akitől megkérdezte, „hogya Karcsi merre van”. „Azt mondta, hogy Dél-Amerikában, Braziliában van. Egy pár hónappal ezelőtt kaptak tőle egy lapot Nápolyból, melyben azt írja, hogy most indulnak hajón Braziliába.” Azóta nem kaptak róla hírt. Gy. nem elégedett meg ennyivel, Kelemen itthon maradt feleségét is megkérdezte, ám ő is csak ezt mondta neki. A jelentések szövegében Gy. igen szorgos nyomozásnak ábrázolta, hogy szomszédjainak kérdéseket tesz fel.

A falu szép lassan új életet kezdett a jelentések szövegében, amelyben a politikailag passzívként ábrázolt emberek éltek szorgos mindennapjaikat néhány „hözöngő” mellett. Ám nem maradhatott el – mindvégig Gy. jellegzetes megnyilvánulási formájaként – a „nép hangját” közvetíteni igyekvő igazságszolgáltatás sem. Gy. ebben a jelentésben is részletesen beszámolt egy olyan eseményről, a telepi jelmezbálról, amelynek leírására senki sem kérte, miközben saját céljait is igyekezett érvényesíteni és igazságot szolgáltatni a „nép nevében”, még hozzá nagyobb terjedelemben, mint a kötelező feladat esetében tette.

A telepi jelmezbál ebben az időben a kolónia egyik legnagyobb társasági eseménye volt. A bálról írt jelentés Gy. első átgondolt kísérlete, amely elsősorban önmaga középpontba állítására épült, s amelyben fogyasztói panaszba csomagolt feljelentést írt, mintegy „mellékes” közlendőként, „azonkívül az alábbi megfigyelésem és észrevételem volt” kezdettel. Erről a jelmezbálról Gy. özvegyénél nem maradtak fenn családi fényképek, de a következő évi farsangról igen. A képek kölcsönzői jelmezekben ábrázolják a család tagjait: Gy. díszmagyarba, idősebb sógornője a török basa „egyik háremhölgyének” öltözött. Ő azért szeretné, írta, ha védenék a fogyasztók érdekeit, mert szerinte Dobozi aknász és Oravec nyugdíjas főaknász, akik az italmérést szervezték a bálban, üzérkedtek a borral. „Közben több egyéntől hallottam, hogy itt volna az ideje annak, hogy megszüntessék ezt az állapotot. Mert sok embertől lehet hallani, hogy Doboziék annyit kérnek az italért, amennyit akarnak.” Gy. úgy tett, mint aki tudatos fogyasztóként a közösség érdekében lép fel.<sup>968</sup> Valójában arra utalt, hogy a két „üzérkedő” bányász helyett ő maga is mérhetné a bort, hiszen apósával együtt jó kapcsolatokat ápol egy verpeléti borással. Elsősorban tehát üzleti érdekekről volt szó.

---

<sup>968</sup> Ennek a „fogyasztói” érvelésnek a szocialista korszakbeli, különösen 1957-től növekvő fontosságáról: Mazurek – Hilton 2007.

A jelentésben néha elvétí még a szabályt, miszerint magáról egyes szám harmadik személyben kell írnia: „Én kértem egy alkalommal egy nagyfröccsöt [...] Kért azonkívül Gy. egy nagyfröccsöt és nem adtak neki, mert nincs szóda.” Talán nem figyelmetlenségből ekkor ipszilonnal írta le a nevét. Hogy elérje célját, politikai érveket is használt, és nem csupán az üzérkedésre panaszkodott, hanem a két italmérő 1956-os múltját kezdte ecsetelgetni: „Dobozi és Oravec az ellenforradalom ideje alatt fuvarozták az italt, a bort és pálinkát.” A probléma szerinte 1956-ban is az volt, hogy mindig más-más áron adták el a bort és a pálinkát, amivel tetemes haszonra tettek szert. „A dolgozó nép megvette” – írja, alkalmazva a hivatalos klisé – , „mert akkor örült az ital hiányában, hogy a Clubban volt.” Majd az üzérkedők álruhás bírójaként különbséget igyekszik tenni köztük: „Oravec Ferencet egyébként mindig a demokráciához hű egyénnek ismertem. Dobozi azonban nagyon kétkulacsos emberként van ismerve.” Rosszallóan még azt is elpletykálja: „Az ellenforradalom idején tett olyan kijelentést, hogy azt hitték ők, hogy majd mindég úgy lesz, ahogy eddig volt.” Gy. végül kimondja a verdiktet: „Ő olyan ember, hogyha az ellenforradalom győzött volna, oda is tudott volna táncolni.”<sup>969</sup> Az üzérkedés önmagában nem elég vád és információ, tőle politikai véleményeket várnak, a két információ csak együtt lehet hatásos.

Gy. is leírja, hogy Dobozit még a sportklubból ismeri, ahol intéző volt, de miután lemondott, az italmérést bízták rá. Dobozinak özvegye és lánya szerint nagyon széles baráti köre volt a telepen.<sup>970</sup> A bort – akárcsak Gy.-ék – ő is Verpelétről hozta. A Sportclubban sokan pályázhattak a báli és mérkőzések utáni italmérés jogára, hiszen szinte ebből az egyből lehetett üzletet csinálni. Mivel Verpelétről gyakran hordtak bort, Gy. és apósa szívesen mérték volna az italt. Jelentésének szövege alapján Gy. szinte egész biztosan irigykedve figyelte, ahogy az aknász Dobozi jövedelemre tesz szert az italmérésből, egyúttal népszerűségét is megőrzi a baráti társaságban.

Gy. szeretett volna központi helyet betölteni a „sportbarátok” között (ahogy a focimeccsek törzsközönségét és a csapat körüli szervezésben részt vevőket a faluban hívták), ám erre formálisan 1956 után politikai múltja miatt nem sok esélye volt. Évekkel később, 1964-ben, amikor a Kisterenyei Bányász rövid időre feljutott az NB II-be,<sup>971</sup> mégis a helyi labdarúgó szakosztály meghatározó tisztviselője lett. Dobozi megvádolása abból is fakadhatott, hogy

---

<sup>969</sup> ÁBTL M-42 230. 75.

<sup>970</sup> Interjú D. Istvánnéval és lányával. Budapest, 2011. október 21.

<sup>971</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/csapat/2886/bajnoki-mult> – utolsó letöltés: 2021. április 3.

Doboziéknak – akik a focipálya mellett, a Sportclub szomszédságában laktak – akkoriban egy kicsit jobban ment, mint neki. Gy. emellett munkahelyi sikkasztással is megvádolta Dobozi, „a kiszállított csilléknél többet írtak be és számoltak el a csapatoknak, hogy ezáltal az ő prémiumjukat emeljék” – írta le ugyanazt a bevett módszert, amelyet 1954-ben sikkasztás miatt elítélt öccse alkalmazott. Gy. Dobozi feleségét sem kímélte: szerinte 1958 előtt két-három évvel „sikkasztás miatt elbocsátották”. Az üzérkedésre vonatkozó jelentést Ecsegi főhadnagy továbbküldte a bünyügyi osztálynak nyomozás végett, de ennél többet nem sikerült elérnie. Dobozi lányának és özvegyének emlékei szerint semmiféle szankció nem érte őket az ötvenes évek végén.<sup>972</sup>

Ecsegivel két hét múlva, február végén találkoztak, ismét este 7 órakor a terenyei T-lakáson. Gy. szóban kaphatta feladatul, hogy beszélgesse a régi szocdem Simonyival, egykori tanítójával, és Garamszegivel, akinek politikai passzivitásáról már írt jelentést. Simonyit és Garamszegit is kedvelhette, mivel mindkettőről kedvező jelentést készített: kiemelte politikai passzivitásukat és azt, hogy inkább távol szeretnének maradni a politikától, ami a legpozitívabb magatartásnak számított a politikai rendőrség szemében. Simonyiról így többek között azt írta: „Egyébként, mint mondta, nagyon tartózkodni kell a nyilvánosságtól, nehogy valami rosszat mondjunk, mert még tesznek is hozzá. A jelenlegi politikai helyzettel kapcsolatban annyit mondott, hogy a Kádár vezette Szocialista Munkás Párt (sic!) az országban jobban meg van erősödve, mint a volt Rákosi-féle MKP. [...] Azt mondta, elég nekem, hogy dolgozzak én is az üzemben rendesen és ne avatkozzam a politikába.” Garamszegiről azt írta: bár fájalta, hogy – valószínűleg politikai okokból – elhelyezték Nagybátonyba, de azt mondta, „ha tudtuk volna, hogy mi lesz, nem szóltunk volna egy szót sem. [...] Legjobb erről már nem is beszélni. Nézd, azt mondta, nekem is, neked is családod van, hallgassunk.”<sup>973</sup>

Ecsegi ezek után megelégte a szocdemekről szóló semmitmondó jelentéseket. Gy. feladatát kiegészítette a „kulák, csendőr, horthysta katonatiszt” csoport felkutatásával, akik közel másfél évtizedig jóval tartósabb „ellenségnek” és gazdagabb témának bizonyultak, mint a szocdemek. A szocdemek már nem voltak olyan fontosak, egyrészt, mert 1958-ban a sztrájk veszélye nagymértékben csökkent, mivel emelték az ipari munkások és a bányászok bérét, valamint átalakították a bér- és normarendszert;<sup>974</sup> másrészt a hivatalos ellenségkép

<sup>972</sup> Interjú D. Istvánnéval és lányával. 2011. október 21.

<sup>973</sup> ÁBTL M-42 230. 77–78. Jelentés 1958. február 27.

<sup>974</sup> Pittaway 2012: 241.

megváltozott: 1956 után az antifasiszta narratíva határozta meg a párt propagandáját, ami az állambiztonsági munkát és nyilvántartást is befolyásolta. A belső elhárítás propagandisztikus feladatokat teljesített, amikor az „ellenséget” 1956 „jobboldali hagyományában” igyekezett megtalálni, így jóval több egykori „nyilas, csendőr”-t helyezett megfigyelés alá.<sup>975</sup> Az 1956 után felfutó, antifasiszta narratívára épülő ellenségkép másfél évtizedig Gy. célszemélyeit is meghatározta, aki jelentéseibe „mellékesen” feljelentéseket is belefoglalt saját céljai érdekében. Gy.-nek a szocdem vonal után más irányba kellett elindulnia, már nem volt elég néhány régi szocdem ismerőssel beszélgetnie.

Be kellett számolnia azokról, akiket „nyilasként” vagy „csendőrként” tarthatnak számon. Nagyjából sejthette, kikre gondolhat Ecsegi főhadnagy, hiszen őt magát a hasonszörűek között tartották nyilván – noha apósa miatt szocdemnek is tartották. Gy. a jelentések sorát Pajer Józseffel kezdte, aki a háború előtt csendőr volt, és 1956-ban internálták (ezzel sok újat nem közölt róla Ecsegivel). Pajer József a Nógrád megyei összefoglaló jelentés szerint csendőr volt, aki „az ellenforradalom alatt tagja volt a községi nemzeti őrségnek, és mint ilyen, résztvett a K. János kommunista funkcionárius lakásán tartott házkutatáson, amikor K. János leányát tettelesen bántalmazta. Már az ellenforradalom előtt is hálózatunkban szerepelt [ennek más nyoma nem maradt], majd az ellenforradalom után felvettük, ekkor azonban nem volt hozzánk őszinte. Fenti tevékenységéért közbiztonsági őrizetbe helyeztük, majd hálózatunkból kizártuk.”<sup>976</sup>

Ezután Gy. – az új feladatnak megfelelően – még egy csendőr és egy egykori nyilas nevét és személyleírását adta meg (utóbbiról mindenki tudta a faluban, hogy nyilas volt). Ezt követte a negyedik jelentése óta igen gyakori „feladatomon kívül jelentem” formula, amikor magánszorgalomból adott fel valakit. Ezúttal apósa szigorúan bizalmas közlését osztotta meg Ecsegi főhadnaggal arról, hogy Gindel öccse miket hallott Mátranovákön egy náluk kosztoló pesti mérnöktől. A mérnök szerint a nemzetközi helyzet korántsem döntötte még el Magyarország sorsát, emiatt néhány havi élelmiszert érdemes felhalmozni. Szerinte „a Szovjetunióknak ki kell vonulni Kelet-Németországnál, ugyanakkor a nyugatiak kimennek a nyugati övezetből. Ezzel egyidejűleg követelni fogják, hogy Magyarországot is hagyják el.

<sup>975</sup> A „nyilasellenes” antifasiszta ellenségkép 1956 utáni felfutását, majd 1971 utáni hanyatlását igazolja és okait vizsgálja: Lénárt – Paksa 2013: 350.

<sup>976</sup> ÁBTL 3.1.9. V-150 373. Összefoglaló jelentés a Nógrád megyei ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről. 83.

Ebből nagy bajok lesznek.”<sup>977</sup> Ecsegi ezeket a részeket vastagon aláhúzta, a Mátranovákon megszálló mérnök pletykáit igen fontos hírnek minősítve, ami jelzi, hogy a hálózat hivatásos működtetői milyen kevéssé voltak képesek szelektálni az egyes hírforrások között.

Gy. legnagyobb problémája ebben az időben a jelentései kapcsán az volt, hogy sokan ismerték, így már alig tudott alibit kitalálni munkatársai és rokonai előtt arra, miért hívták be a politikai osztályra. Katherine Verdery szerint azok váltak informátorokká, akik széles körű társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Ez Gy. esetében igaz is lehet, mivel azért is volt szüksége rá a hálózatnak, mert sok embert ismert, viszonylag sok baráti, haveri és rokonsági kapcsolata volt.<sup>978</sup> „Kihallgatás után azt a felvilágosítást kaptam, hogyha kérdezik az üzemben, hogy miért hívták, azt mondjam az aknavezetőnek, hogy a Filep ügyében voltam kihallgatáson.” A műszakelszámolásba azonban ez nem került bele, így végül üdülési szabadságként írták be a kétszeri hiányzást. Az após is gyanakvóbb lett: az ő kérdésére azt felelte, hogy a kiírással (üdülés) kapcsolatban hívták be. „Azt is mondtam neki, hogy le kellett írni az önéletrajzomat, erről az ügyről ugyanakkor beszéltem M. János nevű sógoromnak is. Ez még az előtt az idő előtt történt, amíg a bizonyos kapcsolat köztünk fel nem állott” – írja Gy., azt is bizonygatva, hogy titokban tudja tartani feladatát. Ezt megerősítendő hozzáteszi: „Azóta soha senkinek egy árva szót sem szoltam az ügyben. Különben is előttem az államtitok szent és sérthetetlen.”<sup>979</sup>

Gy. február végi jelentése után nyolc nappal, már március elején megírta új jelentését Ecsegi főhadnagynak. Feladata az volt, hogy derítse fel apósa kapcsolatait. Gy. azt eszelte ki, hogy szokásukhoz híven elhívja apósát Verpelétre borért. „Először úgy volt, hogy jön, majd az indulás napján, reggelén meggondolta a dolgot és nem jött velem. Írt azonban egy levelet, amit velem küldött el Verpelétre.” Levelében az após egy kis fizetési haladékokat kért, valamint kérte a borászt, hogy a szokásos borból adjon a vejének. Ám a Verpelétiig nyúló „szocdem összeesküvés” felderítése további akadályokba ütközött. „Amikor odaérkeztem, csak Molnár felesége volt otthon. Tőle kértem 15 liter bort.” Az üvegek tartalma azonban 17 liter volt, így kicsit többet vitt magával. A bor ára körül némi szóváltás kerekedett, „az asszony nem akarta 15 Ft-ért adni literét, de amikor a levelet megmutattam, akkor azt mondta, hogy rendben van”. Aztán megérkezett a férj is, Gy. megmutatta a levelet, és ott ragadt a verpeléti pincében. „Ő

---

<sup>977</sup> ÁBTL M-42 230. 81.

<sup>978</sup> Vö. Verdery 2014: 176.

<sup>979</sup> ÁBTL M-42 230. 83.

engem borral kínált és elkezdtünk beszélgetni. Ő tudta azt, hogy én is be voltam zárva. Azt mondta, hogy őt nagyon megverték az ÁVÓN.” Gy. azért leírta vendéglátója véleményét: „Azt mondta, nem baj az ő uralmuk”, majd zárójelben hozzátette, hogy Ecsegi is értse, ki az az ők: „(mind a népi demokrácia), nem tart sokáig.” A jelentés prózaian zárult: a borozásnak véget vetett, hogy „eljött az idő, a vonatindulási idő, én elbúcsúztam és eljöttem haza”.

Ecsegi a borozásról szóló beszámolót is értékesnek ítélte, még ha nem az apósról szolt is. A borász címét külön megismételte (hátha hálózati haszna lehet), értesítette a Heves megyei kapitányságot, és leírta, hogy bizony a verpeléti borász is szidta a rendszert. A találkozóra a jelentés megírása után csak egy héttel került sor, március 14-én, a terenyei T-lakásban, ám a jelentést „operatív szempontból” olyannyira semmitmondónak találták, hogy csak négy hónappal később gépelték le.<sup>980</sup>

A másik személy, akiről Gy.-nek március elején jelentenie kellett, a bányász sajtóháza-építési akcióban (BSH) épülő házak kivitelezéséért felelős Takács Béla volt. Formálisan Gy. is tőle kérte és kapta 1954-ben új otthonát. Takács Bélát régi vágású tisztviselőként jellemezte, aki korábban újságíró volt a „rég Pesti Hírlapnál”, és csak 1943 óta lett a SKB-nál tisztviselő. „Felszabadulás után 1945-ben, mint ÜB elnök működött a helyi üzemnél. Akkoriban több dolgozó kifogásolta, hogy mit keres Takács Béla ott. Régi újságíró, jelenlegi kiscgazda, a rendszerünk ellensége.” Gy. nagyon hamar elsajátította a többes szám első személyt, amikor a rendszer védelme került szóba. Szerinte Takácsot 1946-ban leváltották, mégis vezető maradt, és 1952 óta irányítja a BSH építkezést. „Azóta is ott van, ugyanabban a beosztásban. A hangulat a dolgozók között az, hogy miért bízták rá az építkezés vezetését az ilyen egyénre.”<sup>981</sup>

Gy. nem szereti Takács Bélát. Ami rosszat csak tud, leír róla, persze ez az elvárás. „Azért is haragszanak rá, mert neki fontosabb az olyan egyének építkezése, mint pl. Filep Lajos, volt főkönyvelő, mint valamely más dolgozóé.” Gy. melleleg Filepet is bemártja, igaz, neki már úgyis mindegy, mivel ekkor börtönbüntetését tölti. Elmesél egy történetet, amelynek csak ő volt a tanúja: „1956 októberében, amikor az üzemről a csillagot levették, bejött az építkezési irodába Filep Lajos volt főkönyvelő és a következő kijelentést tette: »Jövök Bélukám, mert a csillag akkorát zuhant, hogy majd leütött.« Erre Takács Béla azt mondta: »Már régen kellett volna neki zuhanni.« Ezen kijelentésnél jelen volt Filep Lajos, Takács Béla és Gy. – írja magáról egyes szám harmadik személyben. – Takács Béla egyébként is maga köré olyan

<sup>980</sup> Uo. 87. Jelentés 1958. március 7. Legépelve 1958. július 17.

<sup>981</sup> Uo. 89. Jelentés 1958. március 13. Legépelve 1958. július 23.

embereket gyűjt állásba, akik valami úton-módon máshonnan lettek elbocsátva, legtöbbször politikai okokból.”<sup>982</sup>

Közéjük sorolja Rezner Kálmánt, Takács Béla jobbkezét. „Ő a felszabadulás után idekerült a környékre valami juhtenyésztő vállalatba vezetőnek, ahonnan, mint nekem elmondta, elbocsátották, mert nem tetszett valakinek. Valami politikai ok lehetett.” Gy. szerint Reznert is Takács Béla karolta fel politikai okokból. Még azt is leírja, hogy egyik szomszédja fia, Bereznai Sándor bányamérnök „Angliába disszidált”, onnan levelez apjával. Ecsegi a jelentés miatt priorálta Takács Bélát és Rezner Kálmánt (a priorálás itt azt jelentette, hogy lekérte adataikat a központi nyilvántartásból), és további feladatnak adta megfigyelésüket.<sup>983</sup>

Gy. a következő két hétben kétszer is beszélt Reznerrel, mindkétszer az építkezéssel kapcsolatban. „Kérdeztem tőle, hogy mikor és hogyan lesz a lakásügyben végelszámolás? Azt mondta: Öregem, azt nem tudom, de a Takács Béla az majd elintézi simán. Az egy fasza gyerek.” Majd a politikáról látszólag semleges témára tértek át, a focira, ám az még közelebb esett a politikához, így Gy. a későbbiekben meg is maradt ennél. Mint a helyi labdarúgócsapat állandó szurkolója, a csapat körüli teendők szervezője szinte mindenkivel szóba elegyedhetett a fociról, amivel a legtartózkodóbbakból is ki tudta szedni politikai nézeteiket. Jó kapcsolatrendszere értékes ügynökké majd informátorrá tette. Reznerről leírja, amit Ecsegi fontosnak tartott aláhúzni a jelentés szövegében: „hiába akarták ebben a rendszerben elnyomni a Fradit, nem sikerült nekik. Tudod, azt mondta, a zöld-fehér szín nekem nagyon szimpatikus. A biboldók nagyon nyomják előre az MTK-t, a régi Hungáriát. Nem fog nekik sikerülni, mert a keresztény szív a Fradihoz húz. A zsidókról általában úgy nyilatkozik, mint akiknek nem tetszenek ők. [sic!]”<sup>984</sup>

Gy. egy fontos információt is módosított, de ez kevésbé érdekli Ecsegi főhadnagyot, mint a Fradi-szív politikai háttere, ezt nem húzza alá. „A múltkori jelentésem téves volt, mert Takács Béla 1945-ben és 1946-ban nem mint ÜB elnök volt Kisterenyén, hanem mint saját magát kinevező igazgató.” Majd hozzátette, hogy azért letegyen valamit az asztalra: „Az akkori ÜB elnök Sándor István volt, akiről még a mai nap is beszélnek, hogy 1945 előtt csendőr-besúgó volt.”<sup>985</sup> Ecsegi számára fontos azoknak az embereknek a neve, akik együtt dolgoznak Takács Bélával, módszeresen aláhúzza őket. A külföldre „disszidáltakról” szóló

---

<sup>982</sup> Uo.

<sup>983</sup> Uo. 90.

<sup>984</sup> Uo. 95–96. Jelentés. 1958. március 27.

<sup>985</sup> Uo.



információszerzés visszatérő feladattá válik: a Svájcba emigrált Czebei László terenyei mérnökről jelenti Gy., hogy szüleivel, Kalaposékkal levelezik.

A jelentés kiértékelésében Ecsegi számára a legfontosabb információ Rezner „zsidóellenessége” (Ecsegi szóhasználata). A konspiratív feladat is módosul, a szocdemek helyett: „Reznerrel elmélyíteni a kapcsolatot és rajta keresztül bejusson a csoportba, csoport tagjainak jellemzése”; és egy hangulatjelentés a közelgő ünnepről: „április 4. kapcs[olatos] hangulat.”

Ecsegi két hét múlva, csütörtök este 7-kor ismét megszokott találkahelyükön várta Gy.-t, aki nem érkezett üres kézzel, időközben kétszer is beszélgetett Reznerrel. Tanulva Ecsegi elégedettségéből, nem is nagyon próbálkozott mással, a fociról és a Fradiról beszélgettek – ehhez kiváló alkalmat nyújtott a közelgő Fradi–SBTC (Salgótarjáni BTC) rangadója. A salgótarjáni csapat 1957-ben a legjobb vidéki labdarúgócsapat volt, és Kisterenyéről is sokan bejártak NB1-es teltházás mérkőzéseire. „Ő nagy zöld-fehér szurkoló és biztos Fradi győzelmet vár. Szerinte ez az egy igazi nagycsapat, ami jelenleg az országban van. Ez egy régi csapat, ennek kell szurkolni. Ezután megemlítette, hogy az MTK-nak, mivel az zsidó csapat, akarják a bajnokságot, de ezt mi magyarok a Fradinak való szurkolással nem engedjük.” Ecsegi ezúttal figyelemre sem méltatta az antiszemita megjegyzéseket, és magát a jelentést is csak hónapokkal később, július 14-én gépelték le, amikor már tudni lehetett, hogy az idényt az MTK nyerte a Honvéd előtt, két ponttal megelőzve a csupán harmadik helyen végző Ferencvárost. Az SBTC a középmezőny elején végzett, a 6. helyen. A vidéki csapatok közül egyedül a másik bányászcsapat, a Tatabánya előzte meg.<sup>986</sup> A Kádár-korszak „konszolidációja”, a bányászat kiemelt szerepe és a bányászcsapatok jó szereplése a bajnokságban kéz a kézben jártak (ebben az évben a 14 első osztályú csapatból négy bányászcsapat volt).

A jelentés értékelésében Ecsegi kibővítette Rezner jellemzését, „zsidóellenes, de a rendszerrel sem szimpatizál”. (A „de” szócska elírás lehet, ha mégsem az, annyit jelenthetett, hogy attól, hogy „zsidóellenes”, a rendszert még szerethetné.) Emellett Gy., minden kérdés nélkül, új embert jelentett fel az építkezés szervezői közül: Kerekes Istvánról azt írta, hogy „közutálatnak örvend”, arrogáns, és „mindenki azt kívánja, bárcsak küldenék már el”. Gy. ismét úgy érezhette, hasznosat cselekszik, hiszen olyan személyről írt közel egy oldalon (a másfél oldalas jelentésben) rosszakat, akitől szerinte mindenki szeretne megszabadulni. Ecsegi meggyőző volt, és a bemártott Kerekest „kommunista ellenesnek” ábrázolta, aki „az üzemi

<sup>986</sup> magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/37 (2021. április 3.)

anyagból sok maszek munkát” végeztet. Az előző találkozón adott feladat, április 4. hangulatjelentése kimaradt a jelentésből, de ezt Ecsegi időközben már el is felejtette. Ettől függetlenül a következő közelgő ünnepet nem feledte: a május 1-jével kapcsolatos hangulatról is jelentést kért.

Két hét múlva Gy. meg is írta rövid, egyoldalas jelentését, amelyben Kalapos Sándorral foglalkozott. „Kalapos Sándor elmondta nekem a következőket: Én ugyanis a háza előtt mentem el a múlt héten, amikor azt kérdezte, hová megyek? Mondtam: fűért. Azt mondta, minek az. A nyúlnak – válaszoltam. Erre ő azt mondta [és ezt a részt Ecsegi aláhúzta]: kár érte menni, mert mire azok felnőnek, addigra ki tudja, mi lesz a világgal. Majd úgy folytatta, hogy hallotta, itt volt Hruscsov és felállították neki az éljenző és tapsoló gépezetet.” Hruscsov 1958. április eleji látogatása igen jelentős eseménynek számított még a bányásztelepen is: hiszen egy szuperhatalom vezetője ritkán látogat Magyarországra, másrészt 1956 ősze óta alig másfél év telt csak el.<sup>987</sup>

Gy. a jelentés végén idézte a fia Svájcba emigrálásán búsongó Kalapos bácsit: „a nyugat előbb-utóbb győzni fog.” A fiát és menyét hiányoló idős ember keserősége elég volt arra, hogy Gy. politizálással töltse tele rövid jelentését, amely korántsem olyan megformált, mint a korábbiak. Mintha sietve írta volna, és végül nem is értékelte senki. Ecsegi később csatolta csak a többi mellé kézírásban, és sohasem gépelték le. Kalapos bácsi kesergése a több hónappal későbbi jelentések mögé került kallódó papírfecniként.<sup>988</sup>

Gy. és Ecsegi találkozóit ezután rendszertelenné váltak. Az iratokból nem derül ki, hogy ez Ecsegi miatt történt-e így, de a többi jelentés korántsem mutat olyan rendezett képet, mint az 1958. április 24-ig készültek. Ecsegi és Gy. csak egy hónap múlva találkozott ismét, a szokásos csütörtöki napon. A tág feladatkör – „osztályellenes egyének felderítése” – miatt Gy.-nek magának kellett kitalálnia, miről írjon. Első mondata arról árulkodik, hogy nincs könnyű helyzetben, amikor magának kell tárgyát meghatároznia, mivel nem tudja, így elfogadja-e Ecsegi a jelentést vagy sem. Beismeréssel kezdi, amit akár pozitívan is lehet értékelni: „Osztály, illetve rendszerellenes egyéneket ismerem.” Majd egy kollégájáról kezd írni, nem derül ki, miért, csak annyi, hogy szidja a rendszert: „Nem tetszik neki a rendszer, az biztos” – vonja le a kolléga de Gaulle-lal kapcsolatos nézeteiből, akinek hatalomra jutásában Gy. apósa is hitt, „aki régi nagybeszédű egyén is meg van átkodva a franciaországi események miatt. A többi

<sup>987</sup> A látogatásról bővebben: Rainer 1994.

<sup>988</sup> ÁBTL M-42 230. 109–110.

szocdemek meg vannak hunyászkodva.” Az algériai válság miatt a keményvonalasnak tartott de Gaulle ezekben a napokban vette át a hatalmat, ami Gy. szerint elkedvetlenítette a terenyei szocdemeket. Persze kérdéses, hogy kuglizás közben a terenyei kocsmában mennyire volt fontos de Gaulle politikája, de Gy. a jelentés szövege szerint ennek kapcsán nem egy emberrel beszélgetést tudott kezdeményezni.

Gy. ezekben a napokban együtt utazott Budapestre Takács Bélával: „a napokban f. hó 16-án voltunk Pesten Takács Bélával az Iparügyi Minisztériumban, építkezési ügyben. Takács Béla nagyon jó nekszusban [sic!] van az igazgatási osztályon. Az úton iparkodtam a kapcsolatot felvenni, de ő inkább húzódott valami Tröszi főmérnökhöz, kinek a nevét nem tudtam meg és azzal beszélgetett. Népszavát olvastak és a mosolyukból arra következtetek, hogy nem hisznek a 3. szovjet szputnyikban. Egész gúnyosan beszélgettek róla.” Ez volt az egyetlen sikeresen pályára állított szovjet műhold 1958-ban, amelyet épp előző napon, május 15-én lőttek fel sikeresen Bajkonurból. Az első szputnyik addigra már elégett, míg a másodikon Lajka kutya túlmelegedés miatt „megfőtt”. Ez a műhold a neki szánt feladatot betöltve közel két évig keringett a Föld körül.<sup>989</sup>

A szputnyik nemzetközi visszhangja alapjaiban befolyásolta a Szovjetunió világhatalmi pozícióiba vetett hitet. Kétkedni a hír valóságában rendszerbíráltnak számított. A terenyei „jobboldali szocdemek” hangulatára de Gaulle és a szputnyik mért csapást, legalábbis Gy. Ecsegi elvárásainak megfelelni szándékozó szövegében. Erre Ecsegi is felfigyelt, akinek az értékelése szerint a francia helyzetre „a szocdemek is igen felfigyelnek és jelenleg passzivitásban vannak”. Ecsegi külön fontosnak tartotta leírni, mintha nemzetközi politikai tényezőről lenne szó: „Bereznai György bányász igen bízik, hogy Amerika nem engedi, hogy Franciaországban ne az ő politikájuk érvényesüljön.” Mintha Ecsegi úgy vélné, minden egyes ember politikai véleménye fontos a hatalom számára, különösen egy bányászé. Olyannyira, hogy intézkedik: megszerzi Bereznai személyi adatait, ellenőrzi, hogy „volt-e ellenforradalmi tevékenysége”, és priorálja, lekérdezi adatait a nyilvántartásból. Ecsegi csapong a célpontok között: ezúttal Bereznaira küldi rá Gy.-t, aki ezzel maga talált magának célpontot.<sup>990</sup> Ledolgozandó a kiesést, megbeszélük, hogy a szokásos kettő helyett egy hét múlva ismét találkoznak, június 3-án este 8-kor.

---

<sup>989</sup> Almár 1981.

<sup>990</sup> ÁBTL M-42 230. 100–101.

Am ha készült is írásos jelentés az adott napra, azt Ecsegi vagy nem fűzte be Gy. aktájába, vagy nem is vette át. A következő, kéthetes menetrend szerinti találkozóra pedig hiába írta meg Gy. a jelentését, nem adhatta át, mivel a június 19-éhez folytatólagosan hozzáírta a július 3-át is. Ecsegi és Gy. a fennmaradt jelentések szerint júniusban nem találkozott, csak július 3-án. Gy. észrevette, Ecseginek mennyire érdekesek a de Gaulle-lal kapcsolatos reakciók, így elsősorban erről kérdezgette az embereket, vagy úgy tett, mintha erről akarna folyton beszélgetni.

Júliusban beszámolt arról, hogy lenn a csigakuti aknában, evésszünetben egy vājár miket beszélt a franciákról (de Gaulle be fogja tiltani az ottani kommunista pártot). Egy teljes földalatti beszélgetést igyekezett rekonstruálni vagy kitalálni, hogy Ecseginek megfeleljen. „Várad Pál vājár – az aknában lezajló beszélgetésen – azt mondta, hogy ezzel a de Gaulle ügygel inkább erősödik a nyugatiak többsége. Szerinte ez nagy veszteség lesz a Szovjetunióknak. Juhász Ferenc vājár szerint semmit sem jelent, mert a francia munkásosztály erős és nem hagy békét de Gaulle-nak.”<sup>991</sup>

A félelem az elbocsátásoktól (racionalizálásokról) úgy jelenik meg a beszélgetésben, mintha politikai tisztogatásnak tartanák a bányászok. „Egyesek szerint azokat küldték el, akiknek járt a szája a rendszer ellen.” Gy. pozíciója, hogy közvetíti a nép hangját, ezért hozzáfűzi: „Mások pedig azt mondják, hogy nem kell a szénünk annyira, mint eddig.” A bányászok igen korán felismerik érdekérvényesítési pozíciójuk gyengülését.

Egy Hajdúszoboszlóra üdülni elutazó szocdemet pedig hiába faggat, nem húz ki belőle információt: „ott inkább üdülnék, szórakoznak. Szerinte a beszédtema inkább a labdarúgó világbajnokság volt. A Szocdemek nagyon csendesek, figyelemmel kísérem őket, nem politizálnak, különösen most, amikor megtudták Nagy Imre és társai ítéletét” – írta Gy. június 19-én, Nagy Imre kivégzése után három nappal. Azért odacsap Emődi István nyugdíjas vājárnak, akit a telepről ismer, „aki azt mondta, hogy nem lehet ezeknek hinni, hisz Nagy Imréeket is kinyírták és milyen titokban”.

1958 nyarán a fő hír Nagy Imre kivégzése: az 1956 utáni megtorlások csúcspontja, egyúttal Gy. informátori tanulóéveinek zárása. Gy. addigra a feladat meghatározása nélkül is tudta: elvárják tőle, hogy írjon Nagy Imre kivégzésének fogadtatásáról. Mindenesetre a párhuzamosan zajló labdarúgó-világbajnokságról szabadabban tudnak beszélni ők is, a kollégái is. A megtorlási perekkel párhuzamosan zajló, a magyaroknak csalódást okozó svédországi

---

<sup>991</sup> ÁBTL M-42 230. 104. 1958. július 3.

foci-világbajnokságról Gy. szívesebben írt volna, csakhogy nem ezt várták tőle. Az aranycsapat tagjainak zöme emigrált.

A Gy. június 19-i jelentésének megírása előtti napokban két fontos esemény történt. Június 16-án kivégezték Nagy Imrét, ám csak az éjféli hírekben mondták ezt be a rádióban. Másnap este a világbajnokságon a magyar válogatott 2–1-re kikapott Walestől a rájátszásban, így az 1954-ben ezüstérmes csapat a csoportmérkőzéseken kiesett a további küzdelemből. Két szimbólum semmisül meg két napon belül: 1956 reménye és az aranycsapat. Gy. is kicsit passzív rezisztenciába vonul, nem kérdez és nem jelent fel másokat annak kapcsán, mit mondtak a kivégzésről. „Másokat nem hallottam erről az ügyről tárgyalni” – foglalja össze magához képest igencsak lakonikusan.

Gy. megtehetette volna, hogy tovább kérdezősködik Nagy Imre kivégzése kapcsán, vagy azt írja, hogy másokat is hallott erről beszélni, ám nem teszi meg. Június 19-i jelentését – mivel nem is kapott konkrét feladatot – letargikusan kezdi: „Feladatom volt De-Gaulle-lal kapcsolatban lévő hangulat figyelése, volt Szoc.demek ellenőrzése és ezzel kapcsolatos dolgok jelentése.” Nem tudni, hogy fogadta a szimbolikus jelentőségű kivégzés hírért.

Két héttel később visszatér korábbi felfedezettjére, Bereznai Györgyre, aki ebben a szövegben éppúgy kitalált alak, mint Gy. Teljesen ellenőrizhetetlen, hogy amit mond, azt valóban hallotta-e bárki is. Gy. formalítások nélkül a dolgok közepébe vág, első mondata egyúttal Kádár Jánost is vádolja, s olyan súlyos kijelentést tartalmaz, amit Gy. figyelemfelhívásként, de fenyegetésként is írhatott.

„Bereznai György szerint Rákosinak Titóba tört bele a politikája, és Kádárék is emiatt fognak rossz helyzetbe kerülni, a Nagy Imre ítélete miatt.” Nem tudni, Gy. osztja-e a véleményét, és hogy mit érez a kivégzés kapcsán. Mindenesetre azzal folytatja, hogy a telepen a helyzet változatlan. „Az elmúlt kétheti helyzet a munkások és a szocdemek körében nem változott semmit sem. Félelem uralkodik a dolgozók körében. Azért félnek, mert az újságok azt írják, hogy sok a bányász. Most attól tartanak, hogy nem lesz-e egy nagyobb arányú elbocsátás? Sem a Nagy Imre ügyről, sem a francia helyzetről most semmit sem lehet hallani.” Ecsegi felületesen összegzi: „Jelenti, hogy a dolgozókat igen foglalkoztatja a francia helyzet, igen félnek a háborútól [ezt vajon miből olvasta ki?]. Szoc.demek igen meghúzódtak, amióta Nagy Imréeket elítélték.” Ecsegi azt írja értékelésében, amit hallani vagy olvasni szeretett volna, és a sorok között ezt olvasta. Enyhe diadallal írja intézkedésként: „A jelentésből kitűnik, hogy a Szoc.demek illegalitásban vannak, illetve vonultak, így még szorosabb hálózati megfigyelés alá veszem. Jelentést hangulatba leadom.”

Ecsegi fáradt lehetett már, nem sok leleményességgel tűzi ki új feladatul szinte ugyanazt, amivel fél évvel korábban kezdték: „Menjen el [apósával] Gyöngyösre és derítse fel kapcsolatait. Szoc.demek és egyéb osztályidegen személyek figyelése.” Két hét múlva este fél 9-kor kellett volna ismét találkozniuk, ám ennek és későbbi találkozásjuknak már nem maradt fenn nyoma.

\*

Két hét múlva Gy. a kisterenyei T-lakáson vagy nem talált senkit, vagy Ecsegi már előre értesítette, hogy ne is menjen oda. Ezek után több jelentést nem írt tartótisztje számára. Ettől függetlenül Gy. elmehetett apósával borért, ahogy addig is. Közben figyelt, hiszen nem tudhatta, mikor kell újra jelentenie. Írásos nyoma mindenesetre ennek nem maradt.

Gy.-nek alig másfél év alatt – amíg az 1956 utáni megtorlás malma lassan őrölni kezdett – sikerült megtanulnia a hálózati nyelvet, amelynek használatát elvárták tőle. Sőt, a jelentésekben ábrázolt identitását is sikerült átformálnia: az „ellenségből” szövetségessé vált, a kisemberek érdekében felszólaló, a rendszert apró változtatásokkal jobbra formálni szándékozó állampolgár képét alakította ki magáról. Ezzel önmaga és a hálózat előtt is pozitívan tudta ábrázolni jelentéseit. A feladatain túlmenő, magánszorgalmú feljelentéseivel pedig egy olyan új nyelvi eszközt („egyebek közt jelentem”) teremtett magának, amelynek felhasználásával szinte bárkivel szemben bármely célja érdekében felléphetett. Meg is tette, hiszen ekkor hasznos kapcsolatnak számított: nagyon sok embert ismert, és sokakkal találkozott a faluban. A politikailag egyre passzívabbnak tűnő helyi társadalom tagjai közül csak azokat ábrázolta passzívnak, akiknek kedvezni szándékozott.

A feljelentések és bürokratizált megfelelőik, az írásos jelentések/panaszok fontos elemei voltak a szocialista korszakban „intézményesült panaszskultúrának”, ahogy azt több történész is nevezi.<sup>992</sup> E források a mindennapok történetének remek tárházát kínálják, ám módszertani szempontból korántsem mindegy, mit szeretnénk megtudni a pártállami bürokráciának (legyen az tanács, minisztérium, párt- vagy szakszervezet) önként vagy kényszerből írt forrásokból. A mindennapok jelennek-e meg bennük áttételesen, a mindennapok tapasztalata, vagy az állam és polgárainak kapcsolata?<sup>993</sup> A bürokrácia azon törekvése, hogy felügyelje a mindennapokat,

---

<sup>992</sup> Vö. Staadt 1996; Betts 2012: 173.

<sup>993</sup> A szocialista korszak mindennapjairól szóló történetírás kritikája: Apor 2008. Ezeket összegzi: Valuch 2013.

vagy az is, ahogyan erre a jelentések szerzői reflektáltak? Korántsem érdektelen szempont ugyanis, ki és hogyan szerezte meg a jogot arra, hogy panaszkodjon, és kinek a panaszát vették figyelembe. Akinek a panaszát elfogadták, az önkéntelenül is az államhatalom részévé vált, hiszen a panaszra/feljelentésre meginduló állami intézkedéssorozat végső soron tőle indult ki. Ahhoz, hogy egy panasz meghallgatásra találjon, megfelelő formában kellett előadni, igazodva a bürokratikus állami nyelvhasználathoz. Gy. sikeresen alkalmazkodott hozzá, így hosszú évtizedek után – igaz, titokban – lehetővé vált számára, hogy a bürokrácia „külső tagjaként” befolyásolja a hatalmi rendszer működését.

A hálózati jelentések (melyek jelentős része panaszként is értelmezhető) a megrendelőik szándékai szerint készültek, így elsősorban nem a jelentések tárgya, hanem a megrendelőik és a szerzőik ismerhetők meg belőlük.<sup>994</sup> A szerzőknek azonban lehetőségük volt arra, hogy a kötött formába belecsempéssék saját szándékaikat, a hálózatnak mutatott „arcukat”,<sup>995</sup> és ha a megtanult írásbeli fordulatokat elég ügyesen alkalmazták, szándékaik egy részét érvényre is juttathatták, akár csak Gy. Emiatt számos frissen tanult stíluselemet alkalmaztak, hogy érdekeiket érvényesíthessék. Így válhattak írásaik hatásossá, amelyek miatt a bürokrácia akár intézkedhetett is. Vajon milyen lehetőséget kínáltak e (fel)jelentések arra, hogy valaki beleszólhasson az uralmi mechanizmusokba? Milyen mértékben és formában vehettek részt az uralmi rend alakításában az állampolgárok? Ez elvezet annak a tézisnek a vizsgálatához is, amelyet a „klasszikus sztálinista” rendszer kapcsán vizsgált Sheila Fitzpatrick, aki szerint a nyilvánosságnak írt (gyakran panasz-) levelek a Szovjetunióban arra is lehetőséget adtak, hogy szerzőik olyan közel kerülhessenek a csak látszólag létező nyilvános szférához, amennyire csak lehetséges, ami hozzájárult a rendszer stabilitásához, mivel a levélírók így környezetük alakításához állami segítséget kaptak.<sup>996</sup>

Ez utóbbi azért is fontos kérdés, mert közelebb vihet annak megértéséhez, mennyiben fogadták el és tették magukévá az állam célkitűzéseit azok a kisemberek, akik végső soron mindennapi együttműködésükkel működtették és legitimálták a fennálló uralmi rendszert. Sőt, szűkebb környezetük mindennapjait az uralmi rendszer által biztosított technikákkal (például jelentés, feljelentés, panasz, kérvény) is befolyásolhatták azzal, ahogy birtokba vették az állami

---

<sup>994</sup> Ezt bizonyítják: Rainer 2008: 16–19, 158.; Farkas 2006.

<sup>995</sup> Takács 2013a: 17.

<sup>996</sup> Fitzpatrick 1996: 78.

bürokrácia által kínált eszközöket, a hivatalnokoknak írt hivatalos iratok nyelvhasználatát.<sup>997</sup> Ebben a megközelítésben nem önmagában a „mindennapok” vagy „tapasztalatuk” a megfigyelés tárgyai, hanem az, hogyan formálták egymást és a mindennapokat az állam és polgárai.<sup>998</sup> Hogyan mozgósították az állampolgárokat politikai/ideológiai célok érdekében, és ők hogyan alkalmazkodtak ehhez, ami alapvetően meghatározta, hogy a szocialista államok még utolsó éveikben is stabilnak tűnhettek.<sup>999</sup>

Korai jelentéseinek nyelvéből kiderül, hogy Gy. először a jelentések megírásához szükséges nyelvhasználatot sajátította el, majd személyes céljai érdekében munkáját önkéntes igazságtételi folyamatként ábrázolta, amely szorosan kapcsolódott az állam propagandisztikus céljaihoz. Ám a lojalitás önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy egy óvodai felvételt, vagy később, a hetvenes években egy magánvállalkozási engedélyt „a belügy” segítségével elintézzon. Amikor el akart valamit érní, fecsegni kezdett magán- vagy társasági életéről, a jelentésen belül feljelentést tett, néha a helyi hírlap cikkeit segítségül hívta a megfelelő szóhasználathoz.<sup>1000</sup> Máskor politikai passzivitásként is értelmezhető, hogy szűkszavú jelentéseket adott, vagy azzal mentegedett embereket, hogy politikailag passzívak – ami a legnagyobb dicsőretnék számított. Önmagát is hasonlóan ábrázolta, holott jelentéseivel folyamatosan befolyásolta környezetét életét (ha úgy tetszik, politizált), hiszen beszélgetéseinek jelentős részét éppen azért terelte a politikára, mert feladatul kapta, hogy arról beszélgesse

---

<sup>997</sup> A lakáskérvényekben ezeknek a technikáknak a birtokbavételét vizsgálja: Nagy 2013. Ennek a megközelítésmódnak a gyökerei Viktor Klempererig nyúlnak vissza, ám míg ő elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan alakítja át a hatalom által létrehozott nyelv az állampolgárokat, addig Stephen Kotkin nem csupán a hatalom által kínált nyelv birtokbavételét, hanem azt is vizsgálta, hogyan alakítják át a múlt szereplői saját céljaik érdekében ezt a nyelvet. Ebben a modellben a szocialista (szovjet) rendszer folytonosan változtatható, ami stabilizálja is, hiszen a politikai participáció lehetőségének érzetét kínálja. Kotkin modelljének meggyőző kritikája: Krylova 2014: 178. Krylova azzal érvel, hogy az a Magnyitogorszk építésénél elemzett nyelvhasználat, amelyet Kotkin bolshevikként ábrázolt, valójában posztbolshevik volt. Ennek oka, hogy az 1930-as évekre a bolshevik kollektívizmus ideája (amely az individuum és közösség egységét hirdette) felbomlott, és a hivatalos nyelvhasználat ismét szétválasztotta egymástól az egyéni és a közösségi érdekérvényesítési lehetőségeket, mivel külön-külön lehetett egyéni és közösségi érdekekre hivatkozni.

<sup>998</sup> A múlt szereplői így cselekvőképességüket is visszanyerik, hiszen ebben a megközelítésben nem csupán elszenvedői, de alakítói is sorsuknak. Vö. Lindenberger 1996.

<sup>999</sup> Ennek a problémának kiemelkedő vizsgálatai: Fitzpatrick – Lüdtke 2009; Pittaway 2012; Lebow 2013. Hasonló problémát vizsgál a náci állam kapcsán: Connelly 1996.

<sup>1000</sup> Ehhez hasonló megfigyelést tesz Takács 2014: 123.



mindenkivel. Gy. az állambiztonság „pedagógiai szándékainak” megfelelően íróasztal nélküli bürokratává változott a jelentések szövegében, aki létrehozásukkor tudatosan alkalmazta az elvárt nyelvi kliséket.<sup>1001</sup>

A történeti irodalom régi és visszatérő kérdése, hogy a kommunista állam célkitűzéseit mennyiben fogadták el azok a kisemberek, akik együttműködésükkel működtették az államot.<sup>1002</sup> Bár a sztálinizmus a Kádár-korszak kezdetével nem ért véget, a valóság tapasztalási módja a Kádár-korszakban megváltozott.<sup>1003</sup> A jelentésekbe csomagolt feljelentések újabb lehetőséget adtak arra, hogy az egyének személyes érdekeiket úgy érvényesítsék, mintha éppen a közösségi érdekekért harcolnának, mintha részt akarnának venni az állam működtetésében, mintha politizálnának. Gy. esetében a közösségi érdekek emlegetése saját érdekeivel fonódott egybe, attól szinte elválaszthatatlan volt. Egyúttal a szolidaritás emlegetése saját érdekeit is szolgálta: ezt várták tőle, és így tudta elérni egyéni céljait és elkerülni a büntetést (ami kezdetben valószínűleg valós veszély volt, később egyre kevésbé).

A szolidaritás 1956-os élménye így válhatott cinikus, ám hatékony retorikai fordulattá a hálózati jelentések szövegében. A szolidaritás itt már az álruhában segítő, atyáskodó királyt jelképezte, nem a nyilvánosan vállalt személyközi kapcsolatokat vagy az önzetlen segítséget.

---

<sup>1001</sup> Vö. Verdery 2014: 17.

<sup>1002</sup> Vö. Connelly 1996.

<sup>1003</sup> Vö. Rainer 2011: 145–146.

## 9. Átváltozások: az „ellenség” elleni kampányok változása

Az ellenség felkutatása a kommunista párt és az állambiztonság számára a kezdetektől elsősorban a társadalmi legitimitáció hiányából fakadt. Ezt a hiányt – mint arra Jobst Ágnes rámutat – a párt „kíméletlen ellenségkeresési kampányokkal” tudta csak kompenzálni.<sup>1004</sup> Azonban az ellenség folytonos újrateemtése nem csupán legitimitációs vagy mozgósítási/kampánycélokat szolgált: az ellenségről szóló jelentések munkahelyeket teremtettek (pl. az állambiztonsági hálózatban), sőt, ezeken keresztül Gy. saját céljait is kifejezésre juttathatta. Az ellenség megkonstruálására és az ellene folytatott harcra, a „feketézőktől” a „kulákokig”, az „ellenforradalmároktól” a „huligánokig” azért volt szükség, hogy a rendszerből fakadó állami erőszaknak fiktív célpontjai legyenek és legitimálja saját intézményrendszerét.<sup>1005</sup> Hogy az erőszak alkalmazása az utópia jegyében legitim lehessen, mindig szükség volt ellenségekre, bárkiket is értsünk e fogalom alatt.

Hogyan és kik határozták meg „terepen”, hogy ki legyen az ellenség? Kinek állt érdekében egy-egy célszemély kiválasztása és hogyan történt ez? Gy. első tartótisztjével közösen elsajátította a jelentésírás formai szabályait. Azonban azt, hogyan tudja a saját maga céljai kifejezésére hatékonyabban használni a jelentéseket már következő tartótisztje idején találta ki. Ebben nagy segítségére volt a folyton változó ellenségkép, ami nagyobb szabadságot biztosított neki abban, hogy az „új ellenségek” felkutatása és a róluk szóló beszámolókhöz csatolva saját céljait is kifejezésre juttassa. Ebben segítségére volt új tartótisztje is, akiről viszonylag sok információ maradt fenn a BM központi fogyatéki ügyek között, amelyek rendkívül értékes tárházat kínálnak az állambiztonsági hálózatban alkalmazott személyekről szóló forrásoknak.

Havasi István a székesfehérvári ÁVH után 1956-tól szolgált Nógrádban a Rendőrfőkapitányság Politikai osztályán, és a szénmedence bányáiban több informátor és ügynök volt a gondjaira bízva. Ő lett Gy. második tartótisztje Ecsegi főhadnagy után. A bányászokra igen nehéz volt vigyázni, különösen 1956 után. Saját tulajdonuk alig volt. Amijük volt, a bányáé. Könnyebben odébbálltak, mint teszem azt, a macska – ahogy a bányavidéken

---

<sup>1004</sup> Jobst 2009: 190.

<sup>1005</sup> A „feketézők” elleni harc felhasználásról a kommunista populizmus céljaira lásd: Pittaway 38, 73 és Apor 2021; a „huligán” fogalmának megalkotásáról Magyarországon Nagy-Csere 2009; a „kulák” fogalom magyar jelentésárnyalatairól: Bolgár 2008. A szovjet ellenségkép-alkotás prototípusairól: Goldman 2011; Baráth 2011.

mondták. Ráadásul a földalatti munka miatt állandó veszélyben forogtak, így feletteseik vagy az állambiztonság szemében bármi kitelt tőlük. Egyforma ruhájukban messziről alig lehetett megkülönböztetni egyiket a másiktól. Pedig mindegyik másmilyen. Ez sem könnyítette meg Havasi dolgát, aki sosem dolgozott a mélyben, csak kinn, a mezőkön, majd a gyárban, és végül az ÁVH-nál találta meg boldogulását.

Havasi Hugyik István néven látta meg a napvilágot a Felvidéken, Érsekújváron 1927-ben. Tanyán nőtt fel, közel a városhoz, szülei gazdasági cselédek voltak. 11 éves korában – a Felvidék Havasi életrajzában „visszacsatolása”, a korabeli propagandában „visszatérte” után – költöztek Fejér megyébe, gazdasági cselédnek. István gyerekként már cselédként dolgozott, amikor a front elérte a Fejér megyei Antónia-majort. Azokban a zűrös napokban, amikor Gy. a ruszin vasutas ügyében intézkedett magánszorgalomból, a 17 éves Havasit – elmondása szerint – besorozták leventének. Lehet, hogy találkoztak is Székesfehérváron ezekben a napokban.

A Nógrádban is újjáalakuló rendőrségi politikai osztályon, amelyből ekkor lett III/III. Alosztály, Havasinak 1962 augusztusában önéletrajzot kellett írnia, amelyben persze ki kellett magyaráznia ezt a leventeműltből származó fekete foltot, elhallgatni sok értelme nem lett volna. „1945. május 1-jén Radechkrálovében [Hradec Králové, ma Csehország] megszöktem egy csehszlovák állampolgárral, aki bevitt a Radechkrálovéi közkórházba. Ott tartózkodtam, míg a szovjet csapatok be nem jöttek, majd az ottani Kommunista Párt igazolásával 1945. május 16-án hazaindultam szüleimhez...” Havasi további magyarázkodást tartott szükségesnek: „A fenti időtartalom alatt mint levente erődítményeket és lövészárkokat ástunk.”<sup>1006</sup> Nem véletlen a magyarázkodás: egykori leventeként maga sem tartozik a legmegbízhatóbb elvtársak közé, bizonyítania kell valamivel elkötelezettségét.

1945-ben a Hugyik család a földosztáskor 8 hold földet kapott. A négy fiúgyerek (a legfiatalabb akkor 6 éves) megélhetéséhez azonban kevés volt ez a kis föld. István, a legidősebb 1947-től, 20 éves korától a közelben megnyílt bazalt- és mészkőbányában dolgozott, ahol annyit keresett, hogy 1950-ben, 23 évesen már nősülésre is gondolhatott. Feleségül vette egy közeli, hasonló sorsú család 17 éves lányát, akik a háború előtt cselédek voltak Sárkeresztesen, majd a háború után 12 hold földet kaptak. István öccse, a 18 éves János is a bányában dolgozott, akkor már két éve, ám István házasságkötésének esztendejében még ennél is jobban fizető és jóval kényelmesebb állást kapott.

---

<sup>1006</sup> Havasi önéletrajza 1962-ből: ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatéék. 11449 Havasi István. (Hugyik) 1962. augusztus 31.

Az uradalmi cselédekből aprótelkes gazdákká váló Hugyik család fiai más-más irányba folytatták életüket: egyikből vájár, másiból segédmunkás, a harmadikból ÁVH-s lett, de az ÁVH-s karrier látszott a legsikeresebbnek. A legkisebb fiú, Jancsi őrmester lett a székesfehérvári ÁVH-n, és valószínűleg ő vitte be bátyját is a testületbe 1951 nyarán. Havasi Pista a fehérvári ÁVH IV. Alosztályán kezdett dolgozni, ekkortájt változtathatta meg vezetéknevét a kissé pejoratívnak számító Hugyikról Havasira. Következő évben belépett a pártba, a család pedig Székesfehérvárra költözött. Ebben az évben, 48 évesen adta vissza a földet Havasi apja, majd gyári segédmunkásnak állt. Ennyi földdel talán nem érte meg foglalkozni neki.

A hat elemi végzett Havasi 1953-ban átkerült az ÁVH személyzeti osztályára, majd karrierje töretlenül ívelt felfelé: kinevezték csoportvezetőnek a XI. Alosztályon. Ebben az évben, 1954 nyarának elején született a lánya, amikor Gy.-ék két kisgyerekükkel beköltöztek az új BSH-s házukba. A kinevezés előtt Havasit elküldték egyhónapos átképzésre (a 8. általánost csak 1961-ben végezte el). Terveik voltak vele: 1956-ban öthónapos pártiskolára küldték, ám ősszel az ott tanultaknak nem sok hasznát vette.<sup>1007</sup>

Havasi szolgálati adatlapján a 18-as számú, hosszúra hagyott rovatba, amely fölött ez a szöveg szerepelt: „Hol tartózkodott és milyen tevékenységet fejtett ki az 1956-os ellenforradalom idején”, 1962-ben, Havasi elmondása alapján a következőt gépelték be: „1956-os ellenforradalom idején a Székesfehérvári Főkapitányságon védelmi szolgálatra voltam beosztva. 1956. október 29-től 1956. november 4-ig a Fejér Megyei Börtönben voltam letartóztatva. 1956. november 4-től 1956. november 17-ig ismét a Fejér megyei Főkapitányságon teljesítettem szolgálatot. Ez idő alatt részt vettem az ellenforradalmárok felszámolásában.” Havasit tehát a forradalom napjaiban ÁVH-sként néhány napra börtönbe zárták. Ugyanabba a börtönbe, ahol 1945-ben, első népbírói tárgyalására várva Gy., korábban pedig a ruszin vasutas is raboskodott. Havasi november 4-én, a börtönből kiszabadulva egyből karhatalmista, más szóval „pufajkás” lett.

1958 márciusában munkáját ismét minősítették, 1956 kapcsán kicsit bővebben: „1956. október 29-én a Főkapitányságon megjelent ellenforradalmárok az ÁVH-sokat lefegyverezték és hazaküldték. Majd 30-án az éjjeli órákban Havasi elvtárs lakásán megjelentek az ellenforradalmárok és őt őrizetbe vették. Többedmagával, előbb a Főkapitányság, majd pedig a megyei börtön fogdájába zárták. Itt kihallgatásokat végeztek, melynek során Havasi elvtárs nem

---

<sup>1007</sup> Uo., ill. uo. Szolgálati adatlap 1962. augusztus 31.

vált árulóvá. 1956. november 4-én a szovjet csapatok kiszabadították a börtönből. Ezután Havasi elvtárs a szovjet elvtársaknak segített, mint tolmács.” Ezt követően nevezték ki 1956. november 27-én Fejér megyétől távol, Nógrádba, „főoperatív beosztottnak”. Vélhetően azért is volt szükség erre, mert Nógrádban nem ismerték előéletét. „Területe a bányaiipari vonal Mizserfai körzete” – írta Havasiról közvetlen felettese, Szabó Béla főhadnagy és csoportvezető.<sup>1008</sup>

Főnöke kedvelte Havasit, mivel ezt írta még róla: „Szerény, nem önző, vígkedélyű, becsületes elvtárs. Szereti a társaságot, szeszitalt kismértékben fogyaszt. Káros szenvedélye nincs, erkölcsi kifogás alá nem esik. Feleségét és Ibolya nevű leánygyermekét szereti, szórakoztatásukról gondoskodik.” Szabó szorgalmasnak és állhatatosnak jellemezte Havasit, akit szerinte a dolgozók szeretnek. Egyetlen hiányosságának „általános műveltségének nem kielégítő voltát” tartotta. Ám a műveltségi hiányosságokat határozott fellépésével ellensúlyozta. „Havasi elvtársat kapcsolatai a nála fennálló hiányosságok ellenére tisztelik és szeretik. Titkos kapcsolatai előtt határozott fellépése következtében tekintélye van és az általa kiadott utasításokat a legmegfelelőbbben végrehajtja.” A technikumot és 1955-ben a BM egyéves Dzerzsinszkij Tiszti Továbbképző Iskoláját elvégzett Szabó a műveltségi hiányra vezette vissza, hogy Havasi kevés szóval kommunikál, „gondolatait a legegyszerűbb szavakkal igyekszik kifejezni”. A jelentés elején ugyanerről azt írta: „mivel kevés iskolával rendelkezik, eléggé gyenge.” Szabó azt is javasolta, hogy megbízható alárendeltjét küldjék el 6 hónapos szakmai iskolára, ám ehelyett 1958 őszén a nyakába sózták Gy.-t.<sup>1009</sup>

Havasi Gy. mellett folyamatosan fejlődött. Szabó Bélának Havasival 1960-ban már az volt a legfőbb gondja, hogy „a taggyűléseken csak ritkán vagy egyáltalán nem szólal fel”. Viszont elismerőleg írta róla: „gondolatait kerek mondatokban fejezi ki és szókincsének gyarapodása következtében beszédmodora a korábbi akadozóval szemben folyamatosabb lett. Korábban az olvasás területén voltak problémák Havasi elvtársnál olyan vonatkozásban, hogy nem elég folyamatosan olvasott. Ebben a tekintetben Havasi elvtárs szintén nagy lépést tett előre, mert jelenleg már elég folyamatosan olvas. Annak érdekében, hogy általános műveltsége szélesedjen, igen sokat olvas, gyakrabban látogatja a film és a televízió előadásait, ezen túlmenően önállóan olvasgatott műszaki vonatkozású irodalmat.” Szorgalma abban is megmutatkozik, hogy miközben esténként informátoroktól gyűjt be jelentéseket, „általános

<sup>1008</sup> Uo. Minősítés. 1958. március 18.

<sup>1009</sup> Szabó Béláról bővebben: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 9832.

műveltségének növelése érdekében jelenleg az általános iskola esti tagozatán tanul”. Hobbija is van, a film mellett „a nyári időszakban saját motorkerékpárján gyakran jár kirándulni”.<sup>1010</sup> A motorozó rendőr, úgy tűnik, jól beilleszkedett a szénmedencében, és olvasni is egyre jobban megtanult (igaz, a nyolc általánost csak évekkel később végezte el).

Gy.-nek mind Havasinál, mind annak főnökénél, Szabó Bélánál magasabb iskolai végzettsége volt, és korábbi bányaírnokként éppúgy hivatali iratokkal dolgozott, mint Havasi és Szabó. Az általuk létrehozott jelentések alig képzett hivatalnokok rendszeres találkozóin létrehozott ügyviteli iratokként is értelmezhetők. Azok közül, akik létrehozták ezeket az iratokat (ide számítva a tartótisztet és felettesét is), Gy. számított a legtanultabbnak.

A Gy. korai jelentéseit háttérből figyelő Szabó Béla, Havasi csoportvezetője a bányamedence állambiztonsági felügyeletének kulcsembere volt. A Gy.-nél öt évvel fiatalabb Szabó a háború alatt és után végigjárta a Kisterenyével szomszédos nagybátonyi bánya ranglétráját, napszámosból csillás, majd a felnőttként elvégzett technikum után, 1951 végén igen hamar aknász, főaknász lett. 1953-tól már az ÁVH Nógrád megyei 3. Alosztályán operatív tiszt és csoportvezető, 1954-től 1956-ig a tiszti iskola elvégzése mellett osztályvezető-helyettségé neveztek ki. 1957 tavaszán rövid kitérével visszakerült aknásznak, majd főaknásznak Nagybátonyba, végül ismét a rendőrség politikai nyomozó osztályán kötött ki, ahol 1957-től csoportvezető, 1960-tól alosztályvezető, 1962-től pedig osztályvezető lett.<sup>1011</sup>

\*

Egy őszi estén, 1958. október 23-án Ecsegi helyett a harmincéves Havasi várt Gy.-re a titkos találkahelyen. 1956 óta csak két év telt el. Az új tartótiszt Gy.-nél négy évvel fiatalabb volt. A kerek képű, egyenes tekintetű, nem túl választékos és néha akadozó beszédű Havasi az „operatív munkában” még kezdőnek számított. Gy. volt az egyik első ügynöke, akin a szakma csínját-bínját gyakorolhatta. Sem Havasi, sem Gy. nem kapott túl megterhelő feladatokat, hiszen mindketten kezdőnek számítottak, talán Gy. egy kicsit több rutinnal rendelkezett, mint tartótisztje. Gy. jártasabb volt az elvárt nyelv használatában, mint Havasi.

---

<sup>1010</sup> ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 11449 Havasi István. Szabó Béla csoportvezető minősítése. 1960. február 29.

<sup>1011</sup> ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 9832.

A Havasi által aláírt első jelentés (nem kézírással készült, gépbe diktálhatta) tárgya az október 23-mal kapcsolatos hangulat, amelyről a jelentések megrendelői a későbbi években is visszatérően érdeklődnek. A jelentés szerint Gy. ezzel kapcsolatban azt mondta: az 1956 után internált személyek körében az a vélemény alakult ki, hogy „nagyon kell vigyázni, óvakodni kell attól, hogy két büntetett előéletű személy együtt beszélgessen, mert biztos beviszik őket 2-3 napra.” Szabó kioktathatta Havasit a fontos politikai témákról, mert Gy.-t a bányászok távolkeleti helyzettel kapcsolatos véleményéről is kérdezte. Ennek kapcsán az ötsoros fejtegetés záróakkordjaként összegezte: „félnek az esetleges háborútól.”<sup>1012</sup>

Havasi nem írt értékelést, feladatot, a jelentés szövegét a szóbeli tájékoztatás alapján diktálta. Következő alkalomra már ismét írásos jelentést kért Gy.-től, aki az akta szerint nyár közepe óta egyetlen jelentést sem írt. Gy. nem kapott konkrét feladatot, ám még nem ismerte Havasit, óvatos volt vele, nem tudta pontosan, mik az új tartótiszt elvárásai. A szokásos formulában emiatt olyan általános feladatról írt, amely miatt baja nem eshet: „Feladatom volt az általános hangulat megfigyelése és az általam ismert egyénekkal való beszélgetés az általános helyzetről.” A jelentés szerint a hangulat a júniusához képest hirtelen nagyon megváltozott, „a dolgozók többsége meg van elégedve a rendszerrel, a fennálló körülményekkel és a bér és árrendszerrel. [...] Jobb a vezetés és nagyobb a fizetés” – írta Gy., majd neveket sorolt fel, mivel sejthette, hogy nevek nélkül egyetlen jelentés sem számít értékesnek. Talált egy kritikus hangot is, a korábbi jelentésekben már kiszemelt Bereznai Györgynek – szerinte – „nem tetszik a mostani választás”.

Majd a nép hangja és képviselője ismét határozottan megszólal: „November 7-ével kapcsolatban több dolgozónak nem tetszik, hogy dolgozni kell. Jobban szeretnének a dolgozók úgy ünnepelni, hogy fizessék ezt a napot.” A nemrég még sztrájkoló bányászok jámborságának és ünneplési vágyának „őszintesége” és „hitelessége” átüt a papíron: a mondatot Havasi is fontosnak tartotta aláhúzni az írásos jelentésben.

Gy. ezután áttért a kocsmai politizálás kivonatatos ismertetésre: elmondta, hogy a szocdemek, köztük apósa szerint „Amerikának ő eddig hitt, de a hite megingott azóta, amióta »minket« cserben hagyott”. Havasi azt is megtudhatta a szövegből, hogy „félnek az atomtól, úgy keleten, mint nyugaton” – ennek már számára sem lehetett különösebb információtartalma, mert nem húzta alá. Mindenesetre Gy. első jelentését értékesnek ítélte, ám hogy mi benne az értékes, nem írta le. Viszont végre sikerült célpontot találni a Terenyén idegenként mozgó

<sup>1012</sup> ÁBTL M-42 230. 108. 1958. október 23.

Havasinak: Gy.-n keresztül szinte mindenkit ismert a faluból. Első konkrét feladatául tehát azt tűzte ki, hogy beszélgesse a már amúgy is szóba hozott Bereznai Györggyel. Havasi nem akart olyan kései órákban találkozni, mint Ecsegi, különösen nem a korán sötétedő novemberben, így a következő találkozót két hét múlva este fél 7-re beszélték meg.<sup>1013</sup>

Gy. első aktájában 1958-ban ez az utolsó jelentés. Ám az nem derül ki, talákoztak-e még Havasival, vagy a jelentések szövegei egyszerűen nem kerültek be az aktába. A következő jelentésig és találkozóig – az akta szerint – közel fél év telt el. Télen Terenyén mintha megállt volna az idő: 1959 tavaszán már rügyeztek a fák, amikor Havasi és Gy. ismét találkozott. Gy. ott folytatta, ahol abbahagyta: „Feladatomból volt Bereznai Györggyel kapcsolatban az ő viselkedése a külpolitikával és egyéb ellenséges kijelentésével kapcsolatban.” És itt bátran leírta: „A feladatot nem tudtam elvégezni, mert őt más szakba osztották be.” Ám egyéb, sokkal érdekesebb témákra lett figyelmes. Terenyén is megindult a rekordsebességgel végrehajtott mezőgazdasági kollektivizálás, amiről a bányászok egy részének megvolt a határozott véleménye. Gy. ismét a föld alól jelentett: „Pusztai Ödön olyan kijelentést tett folyó hó 13-án a csigakuti aknában, hogy a lóci parasztok sohasem fognak a tszCs-be belépni, mert nekik a földet ez a rendszer adta és ha kell, inkább ökölrel is, de megvédik.” A kétlaki, földet is művelő bányászok számára a szembenállásnak a kollektivizálással a szöveg szerint szimbolikus jelentősége is volt: „Gyürki Gyula vájár ugyanakkor azt mondta, hogy ő sem áll be a téeszbe, inkább vigyék a 3 hold földet.” Majd Gyürki szájába adva hozzátette (mintha a télen változott volna a rendszer): „üres spejzből nem lehet megélni.” Az egyes jelentések közötti eltérések a jelentésekkel szembeni elvárások változásából, vagy egyszerűen Gy. hangulatváltozásaiból fakadtak, lineárisan és logikusan alig írhatók le. „Általában az a hangulat az emberek között, hogy nem lesz jó oda belépni.”

Magyarországon szinte rekordsebességgel ment végbe a mezőgazdasági kollektivizálás 1959-60-ban. Példának okáért a mezőgazdasági aktív keresők száz lakosra vetített száma a városiasnak számító Fejér megyében csökkent leggyorsabban országos viszonylatban 1949–1966 között.<sup>1014</sup> Ez nem csupán azt jelentette, hogy a mezőgazdaságból élők nagy számban ipari foglalkozásra váltottak. A gazdasági aktivitás arányai elsősorban a belső vándorlás növekedése miatt változtak. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya jelentősen nem az ötvenes években csökkent, amikor a megyei ipari beruházások zöme e megyében Sztálinvárosra jutott,

---

<sup>1013</sup> Uo. 111–112.

<sup>1014</sup> Ö. Kovács 2012: 419.



hanem csak az 1960-as években, a megyében is lezajlott kollektivizálással párhuzamosan (1960-ban az aktív keresők 15, 1970-ben pedig már csak 6%-a dolgozott a mezőgazdaságban).<sup>1015</sup> A vidéki városi tanácsok üléseinek témái között az 1950-es években oly gyakori tsz-kérdések a kollektivizálás után lassan eltűntek a napirendi pontok közül. Mint ahogy a parasztság is fokozatosan eltűnt a magyar társadalomból. Ez más megyékben is így volt: a lakosság foglalkozási rétegződésében a kollektivizálásnak legalább akkora, ha nem nagyobb szerepe volt, mint az új gyárak megjelenésének. A vidéki városi tanácsok üléseinek témái között az 1950-es években oly gyakori tsz-kérdések a kollektivizálás után lassan eltűntek a napirendi pontok közül. Mint ahogy a történeti parasztság is fokozatosan eltűnt a magyar társadalomból.

A történeti parasztság eltűnését – amely európai tendencia volt – a kollektivizálás a mezőgazdasági bérmunka tömegessé tételével felgyorsította.<sup>1016</sup> Fél Edit és Hofer Tamás az utolsó pillanatok egyikében, a kollektivizálás előtt figyelték meg a bérmunkásokká váló falusi társadalom tagjait.<sup>1017</sup> Ettől függetlenül a kollektivizálással együtt járó állami erőszak olyan ábrázolása, amely pusztán a parasztság eltűnésének tragédiájaként fogja fel a történeteket, beszűkíti a kollektivizálás értelmezési lehetőségeit. Ebben a kontextusban válhatott a kollektivizálás „agrártörténeti” és „néprajzi” eseménnyé, így a magyar történetírás néhány munkától eltekintve alig-alig vett az ezt kísérő állami erőszakra tudomást, inkább előszeretettel ábrázolta a kollektivizálást a szocialista állam modernítésre törekvő célkitűzései között.<sup>1018</sup> Holott a kollektivizálás és azt kísérő erőszakhullám sem csupán a „parasztok” ügye és tapasztalata volt, hanem sokkal szélesebb körben volt hatása. „A mezőgazdaság szocialista fejlődésének meggyorsulása még a párttagok egy részénél is pillanatnyi zavart okozott, sok volt a kétely, a hitelenség aziránt, hogy ez tényleg erőszak nélkül következett be” – írta az MSZMP Budapesti Bizottság Agitációs és Propaganda osztálya a „budapesti dolgozók hangulatáról” 1959-ben.<sup>1019</sup>

Havasi reálisnak értékelte a Gy. jelentését a kollektivizálás kapcsán, és azért tetszett neki, mert „elégedetlen megnyilvánulásokat tartalmaz”. Bereznai megfigyelése – jobb híján – továbbra is feladat maradt, és a közelgő május 1-je rituális hangulatjelentésre adott lehetőséget.

<sup>1015</sup> KSH. 1970. évi népszámlálás 7.b. Székesfehérvár. 27.

<sup>1016</sup> Azonban a történeti parasztság teljes eltűnését akad, aki csak az 1990-es évekre teszi, vö: Kovács 2003.

<sup>1017</sup> Fél – Hofer 2011.

<sup>1018</sup> Vö. Ö. Kovács i.m. 53–63.

<sup>1019</sup> BFL. XXXV.1.a.3. 1959. MSZMP Budapesti Pártbizottságának ülései, 15. ő.e. 1959. június 25. 41.

Havasi sokkal jobban szerette a hangulatjelentéseket a korábbi tartótiszt Ecseginél, Gy. pedig igyekezett megfelelni elvárásainak.

Rejtélyes okokból a kollektivizálás témája egyelőre nem ragadta meg Havasi figyelmét, holott a föld, egykori uradalmi cselédként neki is fontos lehetett. Talán annyira gyakori volt a kollektivizálást kísérő erőszak és elégedetlenség tapasztalata, hogy nem is volt számára információ-értéke a jelentés erről szóló részének. Gy. kísérlete, hogy új témát dobjon be – akár elterelő szándékkal, hiszen így másról kellett volna írnia, mint közeli ismerőseiről, a szocdemekről – kudarcot vallott. Viszont Gy. fedőneve ebben a jelentésben módosult: addigi „László” keresztnévét Havasival közösen – de az is elképzelhető, hogy ő maga egyedül – 1959 tavaszán „Gy. József”-re módosították.<sup>1020</sup> Az írásos jelentést már így írta alá. Vélhetően Havasival így érezték sikeresebbnek a konspirációt.

Bereznai részletes jellemzése alól már nem lehetett kibújni. Gy. megértette, mit vár tőle Havasi, és következő jelentésében meg is felelt az elvárásnak. Továbbra is csütörtök esténként találkoztak, ám az április 30. este 19.45-re megbeszélte találkozó elmaradt (az időpont jelzi, hogy az elfoglalt Havasinak pontos időbeosztása lehetett). Így hiába szorgoskodott Gy., a jelentését csak két hét múlva este 8 órakor tudta átadni. Ebben tételesen felsorolta feladatait, új kezdőformulát választva: „Feladatom volt: 1) Bereznai György jellemzése. 2) május 1-i hangulat figyelése.”

Gy. ismét részletes személyleírással kezdte, mivel Havasi ezt kérhette tőle. „Bereznai György 46 éves, inkább alacsonyabb termetű, mint közepes. Kissé kövér, szőke hajú, nős, gyermektelen egyén. Kisterenye csigakuti bányauzem dolgozója. Mint gépkezelő van alkalmazásban.” Bereznai Gy. közeli munkatársa, a személyleírás a rendőrség számára készült. „Úgy én mint több munkatársa tudjuk, hogy ezen rendszernek egyáltalán nem híve, hanem ellensége.” Érdeemi, aktuális információt ezután sem közöl: „Pártnak tagja sem a Horthy-rendszerben, sem a felszabadulás után nem volt. Szakszervezetnek régi tagja. Baráti köre nincsen. Moziba néha jár. Sporteseményekre, gyűlésekre azonban nem megy el.” Így Gy. szemszögéből nehezebb vele szóba elegyedni. „Lakás Kisterenye Újtelep.” Bereznai jellemzése itt véget ért, mintha egy egyszerű személyzeti aktába írtak volna szöveget közösen Havasival, amelyet később le tudnak fűzni Bereznai esetleges személyi anyagába. Az akták szerkezete meghatározhatja tartalmukat: korántsem mindegy, milyen célból írt Gy. valakiről. Havasi azonban új főnök volt számára, előbb meg kellett győznie, hogy megbízhat benne.

<sup>1020</sup> ÁBTL M-42 230. 113–114. 1959. április 16.

„A május 1-gyel kapcsolatban a hangulat jó – kezdi örömittasan –, szeretik ezt a nagy munkásünnepet. Különösen nagy örömet keltett, hogy kétnapos lett az ünnep.” Gy. jót is tesz valakivel: „Szócs Péter szerint ezen ünnep a legszebb a világon. Kovács János úgy vélekedik, hogy ő is ezt a napot szereti a legjobban.” A pozitív hangulatjelentést követi a lényeg, a kötelező feladatok után az „egyéb” kezdetű szövegrész, ami háromszor hosszabb a kötelező feladatnál (a kötelező jelenteni való fél, az „egyéb” másfél írott oldalt tesz ki). Gy. szeret olyasmiről írni, amit nem várnak el tőle – itt fecsegni kezd, maga alakítja a cselekmény szálát. Az „egyéb” szövegekben ugyanis cselekmény is van, szemben a kötelező penzummal, ahol pillanatfelvételeket olvashatunk egy-egy emberről vagy kérdéssel (ünneppel) kapcsolatos hangulatról, véleményekről.

Gy. az egyéb kezdetű részekben – döntési lehetősége miatt – magánszorgalmú, ám hivatali formákat betartó feljelentővé válik, aki igazságot szeretne szolgáltatni visszásnak tetsző helyzetekben, egyúttal érvényesíteni érdekeit. Ezek a szövegek nagyon gyakran egy-egy konkrét személy ellen irányulnak, követve a feljelentés vagy hivatali iratok formáját. A tárgy gyakran sokkal konkrétabb, mint a megrendelésre készített jelentéseké. Ha önmaga alakíthatja a szöveget, beleszólhat abba, miről ír, közlékenyebbé és alaposabbá válik. Ezt egy idő után Havasinak is észre kellett vennie, és ha taktikus, úgy alakította beszélgetéseiket, mintha Gy. magánszorgalmú közléseire is kíváncsi lenne. A szabad feljelentési lehetőség megteremtése (az ügynök kezdeményezése egyes témákban) és az erre való odafigyelés látszata igen hamar meg is jelenik a feladatok kiértékelésében.

Gy. a legtöbb szabadidejét a Bányász Sport Club körül tevékeny emberek között töltötte. Jelentéseiben gyakran foglalkozott a klub vezetőségével, mivel itt egyéni sikerekre is törekedett. Valószínűleg ő is szívesen bekerült volna a helyi sportbarátok körének vezetőségébe, hiszen egyik legstabilabb, legtartósabb tulajdonságának a labdarúgás iránti rajongása tűnik. Elsősorban politikai alapon támadta a sportkör tagjait: „elégedetlenséget keltett az a dolog, hogy a Bányász Sport Clubba olyan egyének kerültek, akik nem odavalók. Tarnai Kovács István a Nagy Imre idejében (1956. október 31-én) a bányatelepi tüntetésen fegyverrel a kezében egy nagy nemzeti színű szalaggal a ruháján tett hitet az akkori kormány mellett.” Valószínűleg ez sem őt, sem környezetét nem zavarta különösebben, ám Havasinál ezzel lehetett Tarnait befeketíteni. Ráadásul, „most ennek az embernek a felesége a Club vendéglőse”. Egy másik Sport Club-tagról pedig a legnagyobb irigység hangján azt írta: „Fa Dezső, volt horthysta főtiszt, illetve főfegyvermester lett a labdarúgó szakosztály vezetője. A dolgozók meg vannak átkodva [legalábbis ezt írja Gy.], nem tudják, miért van ez.”

Gy. szívesen vállalt volna tisztséget a labdarúgó szakosztály vezetésében. Nem maradt fenn forrás és egyik interjúpartner sem emlékszik arra, milyen nézeteltérések merültek föl a vezetőségi tagok választásakor. Mindenesetre Gy.-nek csak később sikerült bekerülnie a vezetők közé a klubban, amit ügynök/informátorként is hasznosítani tudott. Így többet utazhatott, könnyebben beszélgetésbe elegyedhetett megfigyelendő személyekkel, hiszen a közeledés és információszerzés kulcsa a foci volt – márpedig erről szinte bárkivel lehetett beszélni. Mindez hálózati szempontból is hasznos volt. Az „egyéb” feljelentés burkolt célja Gy. saját aspirációinak egyengetése. Meg akarta nyerni, eszköznek használni Havasit céljai megvalósításához azzal, hogy a Sport Club vezetőit politikailag befeketíti.

Magánszorgalomból két másik szomszédját is feljelentette: „Jelentem még, hogy a helyi bányatelepen gyakran beszélnek egyes emberek, mint pl. Gindel [Gy. apósa], Marek Sándor és sokan mások Havrán István és Bercsényi János dolgairól.” Mindketten szerepeltek már egy évvel korábban, Ecseginek írt jelentésében „régikommunistaként”. Gy. először azzal támadja őket, hogy a régi – rákosista – rendszer emberei. Havrán a „Rákosi kormány idején iparügyi miniszter első helyettese volt”, és most is fontos pozícióban van (az Országos Bányarendészeti Felügyelőség vezetője). Ám tudja, hogy a rákosista múlt kevés a megbuktatásukhoz: sokkal egyszerűbb, ha nyilasbarátnak ábrázolja őket. Hiába a Kádár-rendszer önlegitimációs kísérlete, hogy elválassa magát a Rákosi-rendszertől, a régi vezetők magas pozíciói és a folytonosság miatt Gy. érvei között az 1944-es vagy azt megelőző múlt szerepelhet hatásosan. Él is ezzel az eszközzel: „többen mondják és látták Szálasi idején a telep sarkán fogadta a híres nyilasvezért virágcsokorral.” Barnáról elég ugyanezt a pletykát elterjeszteni, és egymás mellé rendelni a két feljelentett embert: „A fogadáson jelen volt jó barátja, Bercsényi János is. Bercsényi fényképfelvételt is készített Szállasiról ekkor. Bercsényi annakidején csendőrgyermek volt. Apja csendőrtörzsőrmester, majd a helyi szállásmester lett.”<sup>1021</sup>

A Gy. által felidézett jelenet Havrán 1984-ben megjelent hivatalos életrajzában is szerepelt. Havrán szerint a „fogadás” épp ellenkezőképpen történt: az akkori tarjáni főszolgabíró, Matyasovszky Kamill nem engedte be Szálasit Zagyvapálfalvára. (Matyasovszky szegről-végről rokona volt Gy. feleségének: a Gindel lányok nagymamája Matyasovszky lány). Havrán azt állította, hogy ő csak nézelődni ment oda. Ám miniszterhelyetteseként 1951-ben

---

<sup>1021</sup> Uo. 115–118. 1959. április 30-i jelentés. Havasi vette: 1959. május 14-én.

behívták a pártközpontba, mert meglátták a Szálasi fogadásakor készült fényképen.<sup>11</sup> Havrán szerint „a képen, aki fogadta, nem én voltam. Megmutattam a fotón, hogy én az árok szélén állok, kihúzott ingderékkal. A Központi Ellenőrző Bizottság öttagú bizottságot küldött Kisterenyére. Egy hétig vizsgálták az ügyet. A KEB akkori elnöke, Kiss Károly hívatott és közölte, hogy az ellenem bejelentett feljelentést kivizsgálták. Megállapították, hogy rosszindulatú feljelentés. Lezárták az ügyet.”<sup>1022</sup>

Gy. és apósa irigyelhette a hozzájuk hasonló sorból származó – esetleg nyilasokkal is szimpatizáló – Havrán 1945 utáni karrierjét. „Havránból helyi párttitkár lett az MKP-ban, és ő Bercsényit is segítette. Bercsényiből előbb művezető lett, majd amikor Havrán feljebb jutott, őt is magával vitte. Bercsényi beiratkozott az egyetemre és mérnök lett. Jelenleg Pesten van valami Újpesti Bányagépkutató gyárban.” Gy. levonja némileg keserűnek tetsző következtetését, amit a nép hangjaként ad elő: „Nyilasokból lettek nagy emberek a szocializmusban.” Ezt a vádat az MKP alapítói is elő-elővették, ha valakit le akartak járatni. Maga Havrán is felidéz egy esetet, amikor 1950-ben Handlován járt (Nyitrabánya, akkor Csehszlovákia) egy sztahanovista bányászdelegációval a csehszlovák bányásznapon. „Ott is láttam 8-10 olyan embert, aki nyilas volt Magyarországon, de kitelepültek.”<sup>1023</sup>

Havasi, némileg kételkedve, bekapja a horgot, és azt írja intézkedésnek: „Megállapítom, hogy ténylegesen ellenforradalmi személyek vannak-e vezető beosztásban.” Következő mondatából pedig kiderül, hogy kiket tart illetékesnek az ügyben: „Amennyiben fedi a valóságot, úgy a pártbizottság felé jelentést teszünk.” Ám hiába a sok Havránról szóló adalék, Havasi nem kér új információkat a helyi potentátról, viszont monomániásan nem tágít Bereznaitól, az ő kapcsolatainak felderítését tűzi ki célul.<sup>1024</sup>

Havrán István karrierje Gy. apósának is szúrhatta a szemét. Mindketten Mátranovákon, az apró bányásztelepülésen születtek, ám Gindel több mint húsz évvel idősebb volt Havránnál. Gy. jelentése egyáltalán nem befolyásolta Havrán karrierjét, de a két család között – az irigységen túl – más ellentétek is lehettek. Az mindenesetre valószínű, hogy a háború előtt – saját ábrázolása ellenére – Havrán nem tartozott az „elnyomott bányászok” közé, mivel Gy.

<sup>11</sup> Elképzelhető, hogy a fogadás Szálasi 1936. május 8–9-i látogatásakor történt, amikor Szálasi „Maconka, Kisterenye, Dorogháza, Szúpatak, Mizsérfa, Jánosakna és a Horthy-telep bányászait kereste fel”. Karsai 2012: 55.

<sup>1022</sup> Ladányi 1984: 35–36.

<sup>1023</sup> Uo. 35.

<sup>1024</sup> ÁBTL M-42 230. 115–118. 1959. április 30-i jelentés. Havasi vette: 1959. május 14-én.

apjával egyidejűleg, hasonló fizetéssel nevezték ki aknásznak 1942-ben,<sup>1025</sup> csakhogy a háború után elköteleződése a kommunista párt mellett jóval nagyobb karrierlehetőséget biztosíthatott számára. A hivatalos életrajza szerint 1946 júniusában az – addigra már erőszakos módszereiről ismertté váló – MKP kisterenyei titkára, és az 1947-es választásokon az MKP Nógrád megyei képviselőjelöltje volt. Ám a pártja annyira nem nyert, hogy bejutott volna az Országgyűlésbe. Az 1947-es választási plakáton életrajza sötét foltjait így magyarázták: „1941-ben a kisterenyei üzem irodájában kapott beosztást. Nyilas irodafőnökének intrikája miatt, gyermekkori lábsérülése ellenére bányamunkára kérte vissza magát, 1942-ben havidíjas aknásznak nevezték ki.” Az aknász a mélyben a főnökség és a csapatvezető vajúrok között helyezkedett el, egyfajta bányai művezetőként, a lent dolgozó fizikai munkások fölött. Hasonló volt a ranglétrán, mint Gy. apja. Havránál persze a „nyilas múlt” nagyon áttételesen jelenik meg. Biztos, ami biztos, a helyi kommunisták a választásokra készülõ életrajzban szükségesnek tartották, hogy valahogy megmagyarázzák 1944 telét: „1944 novemberében, minthogy mentesítése nem volt, katonai szolgálatra hívták be, de sikerült megszöknie, s a felszabadulásig a bányában bujdosott.”<sup>1026</sup>

Havrán helyi pártszervezése jutalmaként 1948-ban felkerült a szakszervezeti központba, a Szaktanács termelési osztályának helyettes vezetője lett (Gy.-vel azonos végzettsége volt: négy polgárit, majd lakatostanfolyamot végzett). 1949-ben a Rákosi Mátyás elnökletével induló Magyar Függetlenségi Népfront<sup>1027</sup> országos listájáról pótképviselővé választották, 1949. december 5-én be is hívták képviselőnek. 1950-tól a bányászszakszervezet főtitkára, 1951–1953 között bánya- és energiaügyi miniszterhelyettes, 1953-tól 1974-ig vegyipari miniszterhelyettes. Mindig időben váltott, ráadásul 1956-ban is tudta, mikor kell bekapcsolódnia a politikába. A munkásörögbe salgótarjáni megalakulásakor lépett be, és mint hivatalos életrajzában mesélte: „Mi, kormánybiztosok elmentünk a Honvédelmi Minisztériumba – mivel Zgyerka János és Pothornyik József is tudott oroszul –, ott beszéltek meg, hogy a munkásörögnek adjanak fegyvert. Adtak is géppisztolyokat és TT pisztolyokat.”<sup>1028</sup> A salgótarjáni sortűz után, az MSZMP Megyei Intézőbizottságának december közepi ülésén már részt vett többek között Pothornyik József (névváltozatok: Pothornyik,

<sup>1025</sup> MOL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányai igazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel. Havrán István aknász kinevezése.

<sup>1026</sup> Ladányi 1984: 67.

<sup>1027</sup> A szociáldemokratákból és kommunistákból létrejött MDP mellett megmaradt négy pártot tömörítő, kényszerből alakult pártszövetség, amely 1949-ben a szavazatok 96%-át kapta.

<sup>1028</sup> Ladányi 1984: 148.

Podhornik) mellett, akit ekkor neveztek ki a Nógrádi Szénbányászati Tröszt igazgatójává (1973-ig volt igazgató, korábban 1948–1952 között a bányászszakszervezet elnöke, 1951-től 1954-ig pedig az MDP Központi Vezetőségének tagja, és egy nagyon válságos két hónapban, 1956. november-decemberben a kormány széntermelési kormánybiztosa volt).<sup>1029</sup>

Havrán távoli és túl magas célpont volt Gy.-nek, aki rosszul mérte fel az erőviszonyokat. Egy egyszerű hálózati jelentéssel sok kárt nem okozott neki. Valószínűleg Havasi is tarthatott tőle, ezért sem kért Gy.-től több rá vonatkozó információt. Havrán mozgalmi múltjáról, sztrájkharcairól 1984-ben portrékötet is megjelent, Gy. semmiféle „pletykával” nem árthatott neki.<sup>1030</sup>

A következő találkozóig több mint egy hónap telt el, ám Gy. egy szóval sem említette Bereznait. Bár előző alkalommal azt kapta feladatul, hogy Bereznai kapcsolatairól tudjon meg többet, írásos jelentését mégis így kezdte: „Feladatom volt a külügyminiszteri tanácskozással kapcsolatos megfigyelés.” Az 1959 májusában rendezett genfi külügyminiszteri értekezlet egyik fő kérdése a német békeszerződés megkötése és Berlin státusának rendezése volt, ám a magyar hivatalos hírekben az ügy a béke vagy háború kérdéseként jelent meg. Az 1959. májusi Magyar Filmhíradóban az esemény beszámolóját a következő szöveg kísérte: „Százerek tiltakoznak a háborúra spekuláló politika ellen, követelik, hogy tizennégy év után kössék meg a békeszerződést.”<sup>1031</sup>

Gy. a Bereznairól szóló beszámoló helyett mellébeszél: „Tisztelettel jelentem a fenti tanácskozással kapcsolatban derülátók a dolgozók és bizakodók. Többek állítása szerint [itt nevek következtek] a nyugati hatalmaknak meg kell hajolni a szovjet javaslatok előtt, mert azok a békét akarják.” Gy. szerint ellenséges hangulat nincs az ügyben, csupán Vámos Pál csigai vájárról állítja, hogy szerinte a tanácskozás butítja és félrevezeti a népet – ami elég maliciózus kitétel egy jelentésben. Gy. hivatalos intézkedéshez felhasználható tanúkat is hoz: „Ők, mint mondta, nagyon jóban vannak egymással és állandóan esznek, isznak. Ezen kijelentést f. hó 22-én este kb. 20 óra tájban tette a IV-es ereszei kapcsoló helyen üresre várás közben Nagy Mihály csillés, Urbán József vájár és György László csillés előtt.” A föld alatti megjegyzés a külügyminiszterekről azonban nem maradt válasz nélkül. Gy. szerint „Urbán erre azt felelte, hogy ott nem evésről, ivásról van szó, hanem nagyon komoly dolgokról”.

<sup>1029</sup> NML MSZMP Nógrád Megyei Intéző Bizottságának ülései. XXXV. 51c. 1956. december 17. 2. ő. e. 1.

<sup>1030</sup> Ladányi 1984.

<sup>1031</sup> Magyar Filmhíradó 1959/22. 1959. május. A genfi tanácskozás. Szinkronszöveg. filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1701&eid=10745#go (2016. október 4.)

Ezt követi az „egyéb jelenteni valóm” rész, amely szokás szerint hosszabb, több adatot, nevet és történetet tartalmaz, hiszen „szívből jövő”, valódi feljelentés a jelentésen belül. Gy. a pletykára alapozva ismét nála jóval befolyásosabb személyre céloz. Elmeséli, úgy hallotta, hogy „Váczi István Tröszt titkár átjár Csehszlovákiába és onnan nagyon sok holmit hoz haza. Gumi, nylon és egyéb ruházati kelengye és bőryananyagokat.” A csempészárú egy részét eladja, többnyire a nejlonharisnyákat az asszonyoknak. „Az otthonában, mint Válócziné mondja [annak a felesége, akitől az egészet Gy. hallotta] vagyont érő csehszlovák anyagok vannak. A legfinomabb női és férfi holmik.”

A hatvanas évek fogyasztási láza Kisterenyén (is) a közeli Csehszlovákiából csempészett nejlonharisnyákkal kezdődött. „A 12 éves leányuknak a kelengye is onnan lett beszerezve, illetve átcsempészve.” Gy. nyomozóként lép fel, mert bizonyíték után szimatol: „Hogy sok lehet a pénzük, mi sem bizonyít jobban, minthogy nagyon költekeznek és sokat isznak.” Majd megszólal az irigység hangja: „Drága tömény italokat fogyasztanak”; és a rosszindulat hangja: „Váczi felesége, Tanyai Gizella sokat iszik.”

Váczi és felesége nagyon Gy. begyében lehetett, mert ráadásul egy adomát is elmesél róla és a pénz rossz hatásáról: „egy alkalommal a faluban úgy berúgott a Németh féle italboltban, hogy az nem mindennapi dolog. Ott álltunk az üzlet előtt húsért és a fiatalasszony jött nagy részegen. Megállt az út közepén és úgy vizelt.” Ezután már saját kútfőből mondja el mindennek Váczit: nyugdíjcsalónak, mert apjának magasabb nyugdíjat állapított meg („emlegetik többen”); papi kocsisnak; a helyi malomtulajdonos Babják kocsisa is volt, de onnan Gy. szerint lopás miatt elküldték. A fiát rokkantként felvette a bányához dolgozni, majd nyugdíjazta jogtalanul magas nyugdíjjal, hatalmaskodóként (sic!). Ráadásul az egész család tele van egykori „vitézekkel, horthystákkal.” „Ezt tudja a helybeli nép, de nem mer szólni senki, csak suttog.”

Havasi csak annyit tartott érdemesnek aláhúzni: „Nevezett asszony is vett tőle egy hónapja egy pár Nylon vagy Szylon harisnyát 100 Ft-ért.” Havasi észrevette, hogy nem tudott meg újat Bereznairól, ám kesztyűs kézzel bánt Gy.-vel, értékesnek ítélte jelentését, ismét feladatnak adta, hogy „Bereznai kapcsolatait jellemezze politikai és erkölcsi vonatkozásban”. Váczi István ügyében is intézkedett: „csempész dolgait” felettese, „Nagy Imre alosztályvezető elvtárs fogja megbeszélni Pothornyik elvtárral”. A tröszt igazgatójával, Pothornyikkal zajló megbeszélés vélhetően feddással végződött. A csempészéssel kapcsolatos „egyéb jelentés” Gy. első sikeres magánszorgalmú feljelentése volt közel másfél évvel beszerzése után. Ám Havasi kevésbé járt jól az intézkedéssel. A jelentéssel foglalkozni kénytelen Nagy Imre –



elárasztva az akták tengerével – ingerülten odaírta a legépelt jelentés végére: „Tárgyba nem azt írjuk, hogy »hálózati jelentés«, hanem azt, amivel a jelentés lényegében foglalkozik.” Lehet, hogy Nagy hiába kereste a megfelelő szöveget, amikor Pothornyik igazgatóhoz készült, ezért szeretett volna részletesebb tárgymegjelölést. Az alosztályvezető Nagy Imre ezután sem szállt le Havasiról, a következő jelentéseket rendszeresen véleményezte és kritizálta, ami kiderül kézírásos bejegyzéseiből.

Nagy Imre 1956 előtti múltjáról nem sokat lehetett megtudni. 1957 márciusában soros előléptetéssel őrnaggyá nevezték ki, egyúttal a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán alosztályvezető.<sup>1032</sup> Lapszéli kommentárjaiból úgy tűnik, az eddigi személyek közül szinte ő az első, aki pontosan tudta, mire érdemes Gy. információit felhasználni. Időnként úgy tűnik, sem tartótisztje, Havasi, sem Gy. előtt nem világos, mi is a célja találkozóiuknak.

A következő találkozóra készült jelentés első mondatából ki is derül, hogy Havasi és Gy. sötétben tapogatódnak, mivel az érdekesnek tűnő célpont, Bereznai, Gy. szerint majdhogynem remeteként él (persze könnyen lehet, hogy ez Gy. képzeletének műve). Gy. végül veszi a bátorságot, és leírja: „Tisztelettel jelentem, Bereznai Györgynek baráti köre egyáltalán nincs. Magába zárt életet él. A kertjében van elfoglalva minden szabadidejében. Moziba vagy alkalmi helyi színházi előadásokra csak a feleségével jár. Korcsmába nem megy. Otthon fogyaszt italt.” Az ilyen remetek pedig nem túl érdekesek a hálózatnak, mivel nagy bajt nem okozhatnak. A tökéletes bajkeverő társaságkedvelő, mindenkivel barátkozik, beszélget, kritizál, és adott esetben akár szervezkedik. Aki otthon iszik, az nem ilyen. Persze kérdéses, hogy Gy. nem mentetegeti-e Bereznait, de a folytatásból kiderül, hogy korántsem, egyszerűen megunta az unalmas célpontot, akin keresztül semmit sem ér el. Gy. rendszeresen figyelte szomszédja házát. Leskelődött, de semmit sem tudott felfedezni. Ilyenről még nem számolt be korábban.

„Lakását, most, hogy módomból volt rá, megfigyelés alatt tartottam esténként. Oda csak a sógora, egy [...]”<sup>1033</sup> kis gnóm emberke ment, kit nagyon jól ismerek, V. József helybéli lakos, csigakúti szivattyús.” Majd az is kiderül, hogy Gy. munka közben sem pihenteti megfigyelő énjét, még a mélybe leszállva is igyekszik értesüléseket szerezni – legalábbis így ábrázolja önmagát jelentésében. „A múlt héten egy pár percre ki- és beszállás [bányába leszállás] közben

<sup>1032</sup> [abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:2390914274732560::NO::P5\\_PRS\\_ID:955218](http://abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:2390914274732560::NO::P5_PRS_ID:955218) (2021. május 3.)

<sup>1033</sup> Valószínűleg betegség megjelölése, például angolkóros vagy TBC-s, amit manapság anonimizálnak a törvény miatt.

tudtam az illető Bereznaival beszélgetni. Ő kérdezett, hogy mit szólok én a mostani helyzetről, hogy a külügyminiszteri értekezlet szünetel.” Siklottak a bánya mélye felé, miközben Gy. – leírása szerint – azt válaszolta: „a mostani küldöttségek át fogják a kormányaikkal tanulmányozni a helyzetet.” Kattogó bányagépek suhantak el mellettük, és még mindig lefelé tartottak: „Erre ő azt mondta, ne higgye, hogy meg fognak egyezni. Amerika követeli, hogy a Szovjetunió vonuljon vissza az általa megszállva tartott területekről.” Aztán kiszálltak a sötétségben, ahol néhány gyenge lámpa fénye látszott csupán. Gy. ebben az évben, a többiekhez képest nem túl fiatalon, 36 évesen vajúri képesítést szerzett: így egyre többet szállt le a mélybe.<sup>1034</sup> „Többet mondani nem akart vagy nem tudott” – zárja Bereznai megfigyelésének „hiteles” történetét Gy. Havasi nem vonta kétségbe a jelentés hitelességét, szerinte Gy. elvégezte feladatát, „jelentése értékes, fel tudjuk használni Bereznai György ellenőrzéséhez”.

Gy. a hangulatjelentést három sorban intézte el, az emberek szerinte a külügyminiszteri értekezlet kapcsán – amire annyira kíváncsiak voltak odafenn – bíznak a békés rendezésben. Nehezen hihető, hogy sokakat komolyan érdekelt volna a külügyminiszteri értekezlet lent a bányában. Ezt azonban Gy. nem írhatta. A jelentés „egyéb” része viszont ismét hosszabb lett, mint a kötelező feladat.

Az egyéb jelentenivaló ismét egy feljelentés, amely Gy. egyik szomszédjáról, a pletykák szerint költekező életmódot folytató Galla József bányász-zenekari karmesterről és feleségéről szólt: „Helybeli telepen sokan beszélnek mostanában Galla József zenekari karmester (fúvós) és felesége költekező és flancoló életmódjáról. A keresetükhöz mérten nagyon sokat költekeznek, öltözködnek, esznek, isznak.” Gy. sikkasztásra gyanakszik, és persze irigy: „Gallané a helybeli üzemi konyha főnöke. Tudomásunk szerint innen ered a jobb lét, mint ami a rendes körülményekhez képest lehetne.” Gy. és a szomszédok nem csupán irigyek, de rosszmájúak is: „könnyű nekik, bírja a konyha. Gallané pedig sokat elbír. Ez alatt azt értik, hogy az illető asszonynak már volt egy pár gavallérja (mint pl. [...] a volt terenyei főkönyvelő) a bányánál. Az üzemélelmezési autók naponta megállnak Galláék előtt és oda minden esetben visznek be valami csomagot vagy csomagokat. Mint mondják a szomszédok, az ő kosztjuk semmibe sem kerül. A ruházkodásuk meg egészen kiváló.”

Gy. a panaszkodó nép hangját szólaltatja meg ismét. Az „igazságosságot” keresi és próbál neki érvényt szerezni – nem feltétlenül csupán rosszindulatból vagy pozíciószerezésből.

---

<sup>1034</sup> Ez az 1970-es népszámlálási ív fizikai szakképesítés rovatából (13) derül ki. MOL XXXII-23-a 1970. évi népszámlálás 25%-os reprezentatív felvétele. Nógrád, Kisterenyé, 1970. évi. 019 számlálókörzet anyagai.

Egyszerűen közvetíti, hogy a szomszédok szerint Galláéknak kicsit jobban megy, ezért a körmükre kell nézni. A telepen 1959-ben „flancolásnak” számít, hogy „amilyen az idő, olyan ruhát viselnek, amiből sok van. Nagykabát és felöltő féle minden színben, úgyszólván hetenként rendeznek zsúrokat a sógorokkal, Bercsényi Jánossal, aki Pesten lakik.” Gy. ismét megpróbálkozik a Havránnal együtt karriert befutó Bercsényi befektetésével. „Most pl. építkeznek is.” Az irigység hangja ez a három kisgyerekekkel két szobában élő Gy. részéről, aki valószínűleg szintén elfogadna még egy-két szobát. „A teljesen készen volt, mindenhol ellátott BSH lakáshoz még építenek, mert a kettő szoba fürdőszoba, nyári konyhás lakás sem elég kényelmes és kicsi szerintük.” Gy. szerint ezeknek semmi sem elég, és semmi sem drága. Gy. figyel és jegyzetel, feljegyzi, majd beleírja jelentésébe a náluk megforduló autók rendszámát is. Ám ha Havasin múlik, egyáltalán nem éri el a célját. Havasi elengedi a füle mellett Galláék feljelentését, egyáltalán nem foglalkozik vele. E feljelentésnek is beillő beszámoló után nyárközépi feladatnak azt adja (talán neki is melege van): „Írja össze azokat a volt csendőröket, akik a bányatelepen laknak vagy a bányában dolgoznak.” A nyári melegben nem könnyű feladatra ráadásul a szokásos két hetet adja csupán.

Ez a feladat és az egyéb, „feljelentő” rész semmibevétele megütközést kelt a Havasi szövegeit olvasó Nagy Imre alosztályvezetőben. Megdorgálja Havasit, „arra a feladatra, amit az ügynöknek adott, nincsen szükség”, hiszen máshonnan is ismerik az egykori telepi csendőröket. Emiatt arra utasítja Havasit, hogy egyrészt a Galla Józsefről szerzett információkat adja át a bűnügyi osztálynak; másrészt „arra adjon az ügynöknek feladatot, hogy a csendőrök közül kire milyen adatokat hozzon nekünk”.<sup>1035</sup> Vagyis ne neveket gyűjtsön, hanem beszélgessen egykori csendőrökkel. Nagy Imre alosztályvezető miatt Gy. Galláról szóló feljelentése is részben célt ér, mivel bűnügyi kivizsgálásra küldik tovább.

Az 1959-es nyárról több jelentés nem került az aktába. Az akta lapjainak számozása is száz oldalt ugrik, a 127. helyett 227. következik, de nagyon valószínűtlen, hogy július közepétől szeptember elejéig 100 oldalnyi jelentés készült volna. Ennél valószínűbb, hogy egyszerű tévedés történt, és százat véletlenül ugrott az, aki a lapokat megszámozta. Gy. nem csinált problémát a feladat módosításából, nem sejtette, hogy Havasit a főnöke megfeddte, ezért kell neki is más irányba mennie. „Feladatomból volt a volt csendőrök leírása, [...] Gál Lajos

---

<sup>1035</sup> ÁBTL. M-42 230. 124. Nagy Imre kéziratos megjegyzése Gy. 1959. július 10. jelentéséhez. 1959. július 16. Ekkor hivatalosan már informátor Gy., azonban az általános elnevezés miatt Nagy Imre továbbra is ügynökként emlegeti.

megfigyelése és Takács Béla ügye.” Bár egyikőjük sem volt csendőr, sem Havasi, sem Gy. nem érzi problémának, hogy e két prominens személyről, a helyi munkástanácsagról, Gálról, akit a sortűz előtt letartóztattak, és a helyi BSH-házak építésvezetőjéről politikai jelentés készüljön.

Mivel a szociáldemokratákról már korántsem volt fontos jelentést írni, lassacskán az egykori csendőrök kerültek Havasi, az ügyosztály, és emiatt Gy. jelentéseinek középpontjába. Gy. két egykori csendőrt ismert, mint írta: Péter Józsefet (45 éves) és Tóth Józsefet (60 éves), mindketten szomszédjai az Újtelepen. „Péter a nagybátonyi mélyfűrőknél, Tóth pedig a Gyulai-rakodón dolgozik”, vagyis mindketten a bányánál. Gy. elsőre nem ír róluk sokat, mentegette a szomszédjait: „Mindketten szerény, csendes életet élnek, családosak. Az általános hangulat igen jó, mindenki örül a közelgő bányásznapnak és a vele járó pénznek. Semmiféle ellenséges hangulat nincsen.”

Ezután tér rá Gál Lajos jellemzésére, akiről – úgy tűnik – nem akaródzik rosszat írnia, pedig meglehetné, ha rosszindulatú lenne vele szemben. „Gál Lajos nagyon szolid életet él, a korcsmától is tartózkodik. Rendesen jár munkába, a családjának él.” Ezzel szemben telepi szomszédját, Takács Bélát, a BSH-házak építésvezetőjét – akiről már korábban is nagyon ellenséges hangon írt – csupa negatív tulajdonsággal ruházza fel. „1953-ban került át a BSH-hoz, ahol olyan sokat tett bolonddá, hogy az fogalom. A 36 600 Ft-ból 60 000 Ft-osok lettek a házak” – közvetíti a nép hangját, majd alkalmazkodik az elvárt nyelvhez is: „A dolgozó népet ő becsapta.” S hogy mi a módszere: „Mézes mázos szavakkal behálózott mindenkit. Nagyon sok lakás még most sincs kész, de a végelszámolást már aláírta mindenkivel. A minisztériumban a fejesek pertubarátai.” A jelentésekben elvárt nyelvhez igazodva Takács Béla barátairól azt írja: „Az irodájába a régi élet egyéneit vette csak be. Mint pl. volt katonatiszt, jegyző vagy földbirtokos.”<sup>1036</sup>

Havasi értékelése szerint Gy. azzal foglalkozik, amivel kell, ezért azt a feladatot kapja, hogy „Gál Lajossal beszélgessen el és vesse fel neki, hogy az utóbbi időben zárkózott életet él”. Havasi is tanácstalan, mihez kezdjen Gy.-vel, akárcsak Gy., amikor Gálról kell írnia. Ez fel is tűnt Nagy Imre alosztályvezetőnek, aki azt írta a jelentés alá: „Az informátor jelentése gyenge. – De gyenge a feladat is. Honnan tudja az informátor, hogy a Gál személyével kapcsolatosan mire van neked szükség, ha nem igazítottad el arra, hogy mit tudjon meg tőle vagy mit állapítson meg róla.” Havasi megkapja a magát: „Egyébként is azt írja róla a kapcsolat, hogy rendesen viselkedik. Szükséges-e egyáltalán Gálra dolgozni? Minden egyes intézkedésnek elsősorban a

<sup>1036</sup> Uo. 228. (a vélhetően téves, de papíron szereplő számozást használom) 1959. szeptember 4.

differens [az indifferensből képezhető, nem közömbös jelentésben] személyek felé kell irányulni.”<sup>1037</sup> A jelentést Gy. egy félbehajtott kockás lapra írta, akárcsak másik szeptemberi jelentését. Ez senkinek nem okozott problémát. Főnökének értékelése szerint Havasi gyengébb munkát végez, mint Gy., ráadásul rosszul utasítja az ügynököt.

A következő jelentésben – új feladat hiányában – Gy. továbbra is az építésvezető Takács Bélára és helyettesére, a már korábban is feljelentett Kerekes Istvánra panaszkodik (aki ugyanabban az utcában lakott, mint Gy.). A panaszként előadott feljelentésben Gy. folyamatosan a népre hivatkozik: „A nép szerint nagyon sok anyagot elmismásoltak falukra. [Mármint Kisterenyén kívüli településeken.] Azon kívül az úgynevezett fejéseknek nagyon komoly és szép házakat építettek, aránylag olcsón.” Ennél a pontnál Gy. le is írta néhány ún. „fejes” nevét, hogy hangsúlyosabbá tegye az önkéntes (fel)jelentés szövegét.

Gál Lajossal is beszélgetett, „ő nagyon meg van hunyázkodva” – írta róla; az általános hangulat kapcsán pedig mint emlegetett hírt Hruscsov amerikai utazását említette két sorban. Ám nyitott szemmel és füllel járt: „megfigyelésem szerint az ellenséges elemek most nem mernek szólni, lesütött fővel járkálnak.” Bár Havasinak csak a Gálra vonatkozó rész volt érdekes, azt kivonatolta, főnöke ismét közbelépett: „a BSH lakásépítkezésre vonatkozó részt közöljük a társadalmi tulajdon védelmi osztállyal.” A jelentés intézkedést kiváltó részeit ez alapján korántsem csak a tartótiszt határozhatta meg. Gy. „egyéb” jelentései egyre gyakrabban válhattak közbiztonsági ügyé.<sup>1038</sup> Az a szomszéd, akiről nem kértek jelentést, ám Gy. önszántából jelentett, egyre nagyobb veszélynek volt kitéve.

Gy. fokozatosan a saját céljait is képes volt érvényesíteni a politikai jelentések szövegébe csomagolva, és önmaga is egyre magabiztosabb bürokratává változott, aki az aktuális „ellenség” ellen harcol, miközben egyre hatékonyabban lép fel „egyéb” ügyekben. A nép hangjaként olyan titkos hivatalnok szerepét öltötte magára, aki közbenjár a szűkebb környezetében észlelt visszasságok kapcsán. Bár teljesíti az állambiztonsági megrendelők kéréseit, önmaga előtt azzal is igazolhatta tevékenységét, hogy álruhában igazságot tesz olyan ügyekben, amelyek szűkebb környezete számára igazságtalanságnak számítanak. Bárkit bármikor feljelenthetett a számára rendszeresen biztosított, formális keretek között, ezzel korlátozott módon részt vehetett a helyi hatalomban. Ahhoz azonban, hogy „egyéb jelentenivalóként” tálalt szövegével intézkedést érjen el, körültekintően kellett kiválasztania a

<sup>1037</sup> Uo. Gépelt jelentés végén Nagy Imre megjegyzése Havasi részére.

<sup>1038</sup> Uo. 231–232. 1959. szeptember 18.

feljelentett személyt és a feljelentés tárgyát. Túl magasra nem célozhatott (lásd Havrán feljelentésének sikertelenségét), és valamelyest megalapozottnak is kellett lennie annak, amiről írt.

1959. szeptember 29-én írt jelentése hosszú idő után az első, amelyben nem szerepel „egyéb” rész, csak az, amivel Havasi megbízta. Havasi értékelése, főnöke utasításait követve, szigorodik. Az első, az „informátor a kapott feladatával foglalkozik” mondat után a következő egyértelműen elmarasztaló: „Jelentése értéktelen, felhasználni nem tudjuk.” Havasi lefelé tapos, az őt ért kritikát lefelé hárítja, mintha Gy. lenne minden őt ért kritikáért felelős, és amiért értéktelen jelentések születnek. Gy. Gálról csak azt írja, hogy „tartózkodó”, és maszek asztalosmunkát fog végezni. A hangulatjelentésben sincs elégedetlen hang. Új feladat nincs, továbbra is Gált kell figyelni, és Gy.-nek kell megfejtienie, mi lehetne értékes Havasinak és főnökének.<sup>1039</sup>

Gy.-nek nem volt könnyű dolga, hiszen ismét neki kellett kitalálnia, mivel kápráztathatná el Havasit. Elhatározta, hogy Gál Lajossal együtt megy munkába, a csigai aknába. Az út a telepről körülbelül félóra lehetett gyalog. A beszámolóban nem rögzítette, hogy hajnali 5 óra tájban, ebéd után vagy este 10 óra előtt indultak munkába (három műszakban jártak dolgozni). Gyaloglás közben Gy. – hogy eredmény szülessen – elmondása szerint Eisenhower és Hruscsovot hozta szóba, és mikor emlékezetből körmölte beszélgetésüket, Gált továbbra sem mártotta be: „Mint mondta, nekünk úgyis mindegy. Legyen, aminek lennie kell. Én megkérdeztem tőle, nem-e lenne jobb, ha kibékülnének, mire ő azt a választ adta, hogy inkább pusztuljunk el. Ennek az életnek úgy sincs sok értelme.”

Gy. folytatja beszámolóit az akna mélyén zajló beszélgetésekről. Ismét megpróbálkozik egy akkor divatos témával, a téesz kérdéssel: „mit erőszakoskodnak ezzel kapcsolatban.” A nép képviselője újra felemeli mutatóujját, más személy szájába adva a tiltakozást: „A népnek ez nem tetszik. Inkább maradna a nép úgy, ahogy volt, a kisparcellákkal. Juhász azt fűzte hozzá, hogy szél ellen pisálni nem lehet. Ha a TSZ megalakul, ő is elmegy a vizslási TSZ-be traktorosnak.” Gy. már rutinosan egyes szám harmadik személyben ír magáról: „Gy. megkérdezte, honnan tudja ő ezt.” Az október 15-i jelentés a téesz kérdéssel le is zárulna, ám vagy Havasi, de az íráskép alapján inkább még a szöveg leadása előtt maga Gy. utóiratként szükségesnek tartott hozzáírni néhány sort apósa politikai magatartásának megváltozásáról. Ez Gy. szorgalmát mutatja, nehogy Havasi megint értéktelennek ítélje a jelentést.

---

<sup>1039</sup> Uo. 227. 1959. szeptember 29. (Ezt a jelentést nem gépelték le.)

Apósa, írja, „egészen megváltozott. Ő mind[ig] mondta neki, ez a rendszer tetszik, tetszett is volna mindég, csak ne lettek volna olyan helyi vezetők benne (helyi szerveknél), mint pl. Havrán István és Bercsényi János, akik nyilasok voltak.” Gy. célpontja apósáról szóló szövegein keresztül továbbra is Havrán és Bercsényi, az eddigi sikertelen feljelentések nem vették el a kedvét. Ám a kiértékelések és az alosztályvezető bírálatai alapján próbálkozásai hiábavalók. Havrán túl fontos ember ahhoz, hogy bármelyik vád figyelembevétele egyáltalán szóba kerüljön. Apósáról még azt is írja: „Kádár elvtárs politikáját sokkal helyesebbnek tartja, mint a múltat. Azt mondja, ha az ő idejében ilyen sok jó juttatásban részesültek volna a bányászok, mint most, akkor a 19-es forradalom sem bukott volna el. Kádár elvtárs politikája azért is tetszik neki, mert amit Ő [sic!] megígér a népnek, teljesíti is.” Gy. próbálja kiengesztelni Havasit a legutóbbi értéktelennek minősített jelentés után. Neveket ír, új témákat, munkába megy Gállal, és még mennybe is meneszti – a régi, rebellis szocdem szájába szavakat adva – Kádárt. A bányászok fizetésemelése és a gyors tézesítés párhuzamosan, épp ebben az időben zajlik.<sup>1040</sup>

Igyekezését siker koronázza. A jelentést Havasi értékesnek tartja, kivonatot készít Gálról és az apósáról szóló részből. Havasi főnökének, Nagy Imrének pedig a tészkérdésről írtak tetszenek, átadja őket a VII. Alosztálynak.<sup>1041</sup> A szomszédokról és munkatársakról készült részletes szövegek megmentik Gy.-t, Havasival együtt. Ismét a hálózat hasznos, egyéb felvetéseivel figyelmet kiérdemlő tagjának érezhette magát. Gy. újfent megértette, mit várnak tőle. Havasit is eléggé kioktatja már a főnöke arról, milyen jelentéseket kell létrehozniuk Gy.-vel. A szomszédban lakó Gál Lajos egyelőre megfelelő célpontnak tűnik, akinek a megfigyelése mellett „a nép hangja” is megszólalhat.

Gy. kezdőből konkrét feladattal megbízott informátorrá változik, aki immár bármikor képes használni a hálózatot szomszédjai feljelentésére. Havasi ezzel párhuzamosan egyre több ügynököt felügyel, és szép lassan ő is beletanul feladatába. Mindeközben a képzelt „ellenség” folyamatosan változik, attól függően, hogy mi Havasi és Gy. érdeke.

---

<sup>1040</sup> Pittaway 2012: 241.

<sup>1041</sup> Uo. 234–238. 1959. október 15.

## 10. „Konszolidáció” és egyéni boldogulás

1960 őszén a bányásztelepen hiánycikk lett a kerítésnek való drót. A bányászok bekerítették telkeiket. Addig a bányász sajtóház-építési akcióban épült házak lakói nem sokat törődtek aprócska telkeik határaival, a telkeket a házak között közösen használták. Az 1956-ban még közösen munkástanácsokat választó, sztrájkoló és tüntető bányászok 1960-ra a kádári konszolidáció egyik nagy találmányával, a saját telekkel kezdtek foglalkozni. Bár Gy. jelentései szerint az 1959-es téveszesítés miatt a telep lakói évekig attól tartottak, hogy maradék magántulajdonukat is államosítják, Gy. jelentéseiből eltűnt ez a félelem. A bizonytalanság érzését lassan felváltotta a stabilitásba és kiszámíthatóságba vetett hit. A telep nemcsak politikai, hanem a magántulajdont érintő kérdésekben is „konszolidálódni” látszott. A megművelhető telek Kádár-korszakbeli ethosza Kisterenyét is elérte. Az államosítások után minden sajátjának érzett darabka föld fontosabbá vált, 1960-tól a saját telek az egyéni boldogulás egyik szimbóluma lett.

Gy. is drótot akart szerezni kerítésépítéshez. Elment hát egyik szomszédjához, Kalmár Ferenchez, akiről azt beszéltek, hogy van még drótja. Kalmár azonban ezt tagadta, és gyanakodva megkérdezte, különben is, miért ősszel, miért nem tavasszal keríti be a házát. Majd hozzátette: „Most nem tud, de ha lehet, tavasszal majd szól nekem.” Ez nem tetszett Gy.-nek. Jelentést írt Kalmár politikai nézeteiről, no meg a drótról. Drót híján kerítést építeni nem tudtak, így politizálni kezdtek. Gy. megkérdezte tőle, mi a véleménye a dróton kívül a szovjet–amerikai viszonyról. „Erre ő azt válaszolta, hogy intézzük mi, fiatalok a dolgokat. Mint mondta, ő már nagyon beteg és öreg ember. Az egyik lába a sírban van.” Gy. szerint még hozzátette: „Nagyon jól tudja, mondta, hogy én már 1956-ban tisztséget sem akartam vállalni maguk között. Nekem már mindegy.”<sup>1042</sup> Kalmárt azonban nem hagyták békén, és Gy.-nek télen a drót ürügyén ismét fel kellett keresnie (kérdesse meg tőle, hogy „amennyiben drótot tud szerezni, úgy megfogná-e neki kerítéshálónak”). Következő alkalommal a szputnyik felbocsátásról kérdezte, ismét nem sok sikerrel.<sup>1043</sup> Januárban Gy. kerítés iránti olthatatlan vágya még gyanús is lehetett. A volt szocdem Kalmár megfigyelését végül csak az szakította meg tavasszal, hogy alig öt hónappal

<sup>1042</sup> ÁBTL M-42 230. 276–277. 1960. december 1. A jelentés szerint Gy. október 18-án találkozott Kalmárral.

<sup>1043</sup> Uo. 279. 1961. január 11.



az első róla szóló jelentés után Gy. jelentette: meghalt.<sup>1044</sup> Drótot sem tudott már adni, és Gy.-nek sem kellett jelentenie róla: az ügy az akták szintjén megoldódott.

Hogyan alakult át az 1956-os szolidaritás érzete 1960-ra a kerítések és az apró telkek iránti vágygá? Miként érhető tetten az ellenségről szóló képzetek átalakulása 1957 és 1961 között Gy. jelentéseiben, és emiatt hogyan változnak célpontjai? Gy. ezekből az évekből származó jelentései az 1956 utáni „konszolidáció” sajátos lenyomatai, nem csupán témáikban, hanem az ellenségkép változásában is: az 1956-os valódi szereplők helyett Gy. és tartótisztje képzelt ellenségekkel népesítette be a jelentéseket. Fantomok ellen harcolni hatékonyabbnak bizonyult, mint olyanokat a rendszer ellenségeként számon tartani, akiknek 1956-ban valóban közösség szervező erejük volt. Ezért is változott meg rövid idő alatt a megfigyelt személyek köre: míg 1959-ben a szocdemeket és munkástanácsosokat, addig 1961-ben már egyre több egykori „nyilast” vagy „csendőrt” kellett megfigyelni, annak ellenére, hogy ők addigra már végképp nem sok vizet zavartak. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott 1956 állampárti átértelmezésével, amelynek egyik következményeképp hivatalosan megbocsátottak – amnesztia formájában – az 1956-os politikai elítélteknek. A megbocsátás arra nem volt elég, hogy a börtönből kiszabadulva az elítéltek „normális”, például képzettségüknek megfelelő életet éljenek, de ahhoz igen, hogy 1956 imázsa átalakuljon.

1959 októberének végére Gy. és tartótisztje megtalálni vélte Gy. küldetésének állandó célját, az 1956-os salgótarjáni sortűz előtti éjszakán letartóztatott Gál Lajos megfigyelését. Az egykori munkástanácsos ekkor még ideális célpontnak látszott, bár politikai értelemben már nem csinált semmit, így nehéz volt róla jelenteni. „Feladatomból volt Gál Lajos személyével kapcsolatos folyamatos beszélgetés” – kezdte ezentúl gyakran jelentéseit Gy. kissé tanácstalanul. A célszemély – informátor – tartótiszt – alosztályvezető négy szögben fontos volt egy biztos célszemély kijelölése, hiszen így a jelentésekből összeálló szöveg folyamatosan olvashatóvá válik, az informátor teljesítménye pedig értékelhetővé. Kerekké válik a kommunikációs aktus, mivel megvan a folyamatos jelentésírás célja, ami elsődlegesen a jelentés szövegének szabályoknak megfelelő létrehozása és archiválása.

Gált azonban nem mindig sikerül megfigyelni, „nem tudtam vele beszélni, mert nem egy szakba járunk”. Ha együtt mennének munkába, könnyebb lenne – panaszkolta Gy. Valamit mégiscsak írnia kellett, ezért beszámolt arról, hogy miről beszélgettek evés közben a csigakuti aknában. Korábbi, azonos tárgyú beszámolója sikerén felbuzdulva ismét a téeszokról szóló

---

<sup>1044</sup> Uo. 294. 1961. május 24. Gy. jelenti: „f. hó 5-én meghalt K. Ferenc terenyei volt szoc.dem.”

beszélgetést részletezte: valaki ellenezi, valaki közömbös, valaki szerint pedig egyre többen lépnek be. A jelentést ismét kivonatolták, és átadták a mezőgazdasági osztálynak – mintha bármi hasznát lehetne venni és bármit eldönthetne. A kollektivizálással kapcsolatos ügynöki munkák eléggé akadoztak, bármilyen információnak örültek az erőszakos kollektivizálás és az 1956 utáni megtorlások miatt bezárkózó vidéki társadalomból. A téészesítéssel kapcsolatos állambiztonsági munkát hivatalosan a kollektivizálás üteméhez képest lassúnak ítélték, egyrészt a „falusi ügynökök” továbbra is az „izgatásos ügyekre” koncentráltak a téeszügyek helyett, másrészt számos kudarcos beszerzés történt a „mezőgazdasági vonalra” ebben az időszakban.<sup>1045</sup>

Havasit mégsem ez érdekelte, mert a bányászoknak a föld bár fontos volt, de nem elsődleges. Egyre konkrétabb feladatokat adott Gy.-nek Gállal kapcsolatban, hátha sikerül politikai állásfoglalásra bírnia az egykori munkástanács-vezetőt. „Vesse fel, hogy a Szovjetunió – Egyesült Államok között a tárgyalás nekik semmilyen eredményt nem hoz.” Havasi a bizalom megszerzésének módjairól is ellátta tanácsokkal: „Tekintve, hogy az informátornak az utóbbi időben problémája volt, használja ki az alkalmat és panaszkodjon rá, hogy még mindig nem hagynak békét. Ezekkel a kérdésekkel elérni, hogy Gál úgy nyilatkozzon, ahogy érez.” Havasi főnöke elégedetlen volt, véleménye: „Konkrét és határozott feladatot adni az informátornak.”<sup>1046</sup>

Következő alkalommal Gy.-nek munkába menet sikerült Gállal beszélnie. Sok újat nem tudott meg, de valamit jelentenie kellett a beszélgetésről: „kérdezett, hogy hogyan vagyok. Én azt feleltem, fesz, mint a bányászok. Ő erre azt mondta: – Majd meglátjuk, mit hoz a [párt] kongresszus.”<sup>1047</sup> Én kérdeztem, mire gondol, ő erre azt felelte, hogy valami könnyítésre, de a könnyítést nem magyarázta meg, csak annyit mondott, hogy az idők meghozzák.” A jelentés többi része a pártnak írt hangulatjelentések stílusához hasonló. Például: „a dolgozók közül sokan reménykednek abban, hogy a bányászok dolga ezután jobb lesz.” Eljuttatja a vágyakat a felsőbb szerveknek, mintha egyfajta imát juttatna az égbe, hátha megvalósul: „Bíznak abban, hogy a munkaidő meg fog rövidülni, az idősebbek pedig abban reménykednek, hogy a nyugdíjkorhatárt leveszik 53 évre.”

---

<sup>1045</sup> Papp 2015: 231, 256.

<sup>1046</sup> ÁBTL M-42 230. 239–240. 1959. október 29.

<sup>1047</sup> Az 1959. november 30. és december 5. között tartott MSZMP VII. kongresszusról van szó.

Ezt követően Gy. ismét beszámolt arról, hogy ki és mit beszélt az akna mélyén a tévesztésről. Ugyanezt kérték tőle a többi hangulatjelentéshez hasonló feladatban is, ki kinek mit mondott például a munkaidő vagy a nyugdíjkorhatár kapcsán. Le is írta, hogy kik szeretnék rövidebb munkaidőt, magára Kádár Jánosra hivatkozva. Mintha a hálózat közvélemény-kutatási feladatokhoz hasonló szerepet is betöltött volna ekkor, csak a kérdéseket a tartótisztek állították össze. Szokás szerint Havasi elégedett a jelentéssel, főnöke – ezúttal közvetlen felettese, Szabó Béla – viszont nem: „A feladat megadása túl általános”, „konkrétan meg kell határozni, hogy ki milyen adatot szerezzen be.”<sup>1048</sup>

Legközelebb Gy. egy félbehajtott A4-es, kockás papír első oldalát írta csak tele – ez volt talán egyik legrövidebb jelentése. Munkából hazafelé tartva az egyik bányász annyit mondott: „»isten faszát« sem ér a kongresszus [MSZMP VII. kongresszusa 1959-ben], mert a bányászok részére nem hozott semmi jót.” Nem csökkentették a munkaidőt. Egy társuk szerint viszont azért nem kerültek szóba a bányászok, mert külföldieket is hívtak a kongresszusra.<sup>1049</sup>

A kongresszus egyik fő témája, az MSZMP folytonosságának deklarálása, hidegen hagyta a bányászokat – Gy. jelentése nem is foglalkozott ezzel. Az MSZMP-nek ezt a tanácskozását ugyanis azért számították hetediknek, mert ezzel szerették volna hangsúlyozni a jogfolytonosságot az 1918-ban alakult Kommunisták Magyarországi Pártjával (egyúttal a Tanácsköztársaság eszméjével), másrészt a Magyar Dolgozók Pártjának korábbi három kongresszusával.<sup>1050</sup> Ekkor már nem csupán a Rákosi-féle vezetést tették felelőssé 1956-ért, hanem a háborút túlélő „belső burzsoá ellenforradalmi erőket” is (a hivatalos szóhasználatban pl. a volt horthystákat, csendőröket stb.). Ez a változás meghatározta Gy. következő években adott jelentéseinek témáit is, mivel részben emiatt változott az ellenségről alkotott kép is: a célpontok a volt szocdemek helyett a „belső ellenforradalmi erők” lettek. Ahogy a rendszer ellenségképe változott, úgy változott Gy. feladatköre is: így annak igen kevés köze volt ahhoz, hogy ki milyen közösség-szervező erővel bírt a telepen.

1959-ben Gy. szerint a bányászok körében elterjedt, hogy a munkaidőt hat órára csökkenthetik, így csalódottnak tünnek, amiért ez nem történt meg. A jelentést a korábban lágyszívűnek mutakozó Havasi is csak nehezen fogadta el, „hangulati tájékoztatóhoz fel tudjuk használni”; ám főnöke, Szabó azt javasolta, hogy ilyen jelentést ne fogadjon el.<sup>1051</sup>

<sup>1048</sup> ÁBTL M-42 230. 241–242.

<sup>1049</sup> Uo. 243–244.

<sup>1050</sup> Ennek a történelmi folytonosságnak a megteremtéséről: Apor 2014: 150–151.

<sup>1051</sup> ÁBTL M-42 230. 243–244.

Gy. következő jelentése már üres A4-es papíron készült, és háromszor olyan hosszú volt, mint az előző. Gy. formát is adott neki. Havasi érdeklődési köre is megváltozott, egyre inkább az emigránsok családjai (nyugati kapcsolatok) és az egykori „csendőrök”, „nyilasok” felé fordult – bámulatosan gyors összhangban a VII. pártkongresszus határozatával, amelyben megnevezték az új ellenségeket. Gy.-nek emiatt el kellett mennie Kalapos bácsihoz, hogy „disszidált” fiáról kérdezzesse. Ennek kapcsán szóba is hozott egy apósától hallott régi pletykát: „Kalapos eladta őket [a szocdem, sztrájkoló bányászokat a háború előtt] 10 pengőért. Megkérdeztem az öreget, hogy milyen pénzhistória volt ez. Azt mondta, hogy egy alkalommal valami Knob képviselő lépett ott föl a tarjáni »Badacsony« vendéglőben mint kormánypárti és ez a Kalapos megmutogatta a hátuk mögött őket [Gindeléklet, Gy. apósáékat] mint munkáspártiakat. Ezzel a képviselővel ettek, ittak Kalaposék és kaptak az ő elárulása végett, hogy jelen vannak 10-10 pengőt.” Gy. fő információforrása továbbra is apósa volt, aki szakszervezeti múltja miatt nagyon sok embert ismert. Az após „szerint Kalapos a csendőrség embere volt”, amivel Gy. a nem is olyan rég még gyanús szocdem véleményét közvetítette. A lelepleződés, úgy tűnik, nem nagyon veszélyeztette Gy.-t. Azt is leírta Kalapos kapcsán, hogy a nyáron „felhívta a figyelmemet, hogy vigyázzak a szomszédjától, [...] mert az rendőrbesúgó”.<sup>1052</sup>

Az egykori „kisnyilasok” állambiztonsági vizsgálata 1959-től egyre intenzívebbé vált, akárcsak a „fasiszta emigrációé”.<sup>1053</sup> A kádári konszolidáció és emlékezetpolitika fontos eleme volt, hogy hivatalosan olyan embereket tettek felelőssé 1956-ért (ábrázoltak ellenségként), akiknek politikai szervezettsége nem vagy alig-alig létezett: közéjük tartoztak az egykori csendőrök és kisnyilasok. Velük szemben a régi szociáldemokraták jóval szervezettebbnek tűntek, ám taktikai okokból őket egyre inkább békén hagyták.

A hivatalos ellenségkép változásával párhuzamosan Gy. állambiztonsági feladatai is megváltoztak. A szocdemek és munkástanácsosok helyett a majd minden korábbi hibáért felelőssé tett egykori csendőrökről, „nyilasokról” és az emigránsok családtagjairól kellett írnia, valamint arról, hogy kinek milyen homályos folt akad a múltjában<sup>1054</sup> – azaz olyanokról, amilyenek háborús bűnössége miatt ő maga is számított. A múlt úgy vált egyre érdekesebbé az állambiztonság számára, hogy a pártvezetők is elkezdtek újraértelmezni saját múltjukat.

<sup>1052</sup> Uo. 245–246. 1960. január 9.

<sup>1053</sup> Lénárt – Paksa 2013: 328.

<sup>1054</sup> Az ellenségkép változásának hatásáról az állambiztonság szervezetére: Baráth 2013: 463.

részben propagandisztikus célokkal. Emiatt Gy. egyre gyakrabban kapta feladatul, hogy valaki, például a vele egykorú Fedeles Pál múltjáról érdeklődjön másoktól (ne pedig a jelenbeli cselekedetéről). Azt kellett például megtudnia, Fedeles „volt-e Hunyadi páncélos vagy hogy hol tartózkodott az 1944–45-ös időkben”. Gy. elég hamar kiderítette, hogy Fedelest levontként hurcolták el Németországba másokkal együtt, és ott amerikai fogságba került. Tanúkat is hozhatott volna, ha szükséges. Gy. mindezek alapján megállapította, hogy „fegyveres kiképzett katona nem volt”. Nyomozását Havasi és főnöke is értékelte: a főnök most először nem kritizálta a jelentést, Havasi három kivonatot is készített. Egyedül az általános hangulat jellemzésére megírt életképet nem értékelték.<sup>1055</sup>

A karácsonyi ünnepekot követő első napon, december 27-én írt jelentésében Gy. visszaemlékezett egy még a hónap közepe táján történt esetre. Emlékezőképessége fantasztikus, ha lehet hinni a szövegnek: napra és órára pontosan leírta a történetet, vagy egyszerűen csak megfelelt a stílusbeli elvárásnak. December 18-án, este 23 órakor hazafelé tartott a munkából három vájár, köztük Gy. a csigai bányából. Az egyikük azt mondta: „be van baszva Vilokém”. Erre Gy. megkérdezte: „Mi van Gyula bácsi, megint valami újfajta vicce van?” Erre ő azt felelte: „Nem [...], hanem a mostani TSZ államosítás után a házakat is államosítani fogják egy pár év múlva. Mire én nyugdíjba megyek, akkor se szőlő, se házam nem lesz.” A többiek nem nagyon hittek neki, ám Gy. még hozzátette, hogy többektől hallotta már ezt a híresztelést. Ezúttal ő maga akart információkat szerezni a hálózattól: azért is írhatta bele ezt a részt jelentésébe, hogy a rá adott belügyi reakciókból megtudja, valóban tervbe van-e véve a magántulajdon államosítása, de nem kapott semmilyen reakciót a rémhír kapcsán.<sup>1056</sup>

A disszidens fiú apja, Kalapos továbbra is megfigyelési célpont maradt, ezért a következő jelentés is róla szólt. Gy. egyre rafináltabbá vált: úgy elegyedett szóba Kalapossal, hogy bélyeggyűjtőként megkérdezte tőle, „van-e külföldi bélyege. Erre ő azt válaszolta, van egy svájci bélyeg. Majd ide adja nekem.” Így már beszélgethettek is a Svájcba emigrált gyerekről. A feladat az volt, hogy Gy. megtudja, a fiú haza akar-e jönni. Ezért megkérdezte, van-e ott pénzük (a feleségével emigrált). Erre adta válaszul Kalapos, hogy állásban vannak – amiből akár arra is következtethetett, hogy már nem jönnek haza.

Gy. az általános hangulatot visszatérően az aknában folytatott beszélgetésekkel jellemezte, nem pedig azzal, hogy mit hallott a kocsmában. „A csigakuti lejtősaknában füstre

---

<sup>1055</sup> ÁBTL M-42 230. 245–249.

<sup>1056</sup> Uo.

várás közben, amikor ettünk, felvetődött a mostani helyzet” – kezdte 1960. január 20-án írt hangulatbeszámolóját. A beszélgetéseket dramatizálta, mindig megjelölte, hogy ki a beszélő (néha azt is hozzátette, hol lakik az illető, vagy éppen nem tudja, hol a lakása). Ekkortájt a fő téma továbbra is a magánházak államosítása volt, ami a tészesítés miatt terjedt el rémhírként. „Deák Sz. felfalusi vájár azt mondta az ott egybegyűlteknek, hogy most már nem érdemes építeni, mert minden házat államosítani fognak.” Szó szót követett, végül Gy. magát is a házak tulajdonjogáról beszélgetők közé helyezte. Így hitelesebb volt az elbeszélés. „Gy. azt mondta, hogy azért dolgozik mindenkor vasárnap is, hogy még mellékhelyisége nincsen. Erre György János, aki már azt tudta, hogy Gy.-nek van téglája, azt mondta, adja el azt és addig, amíg lehet. A beszédbe bekapcsolódott Molnár István szerelő és ő mondta, hogy nemcsak a házakat, de még az autókat és a motorkerékpárokat is fogják államosítani. Ő már el is adta a motorkerékpárját.”<sup>1057</sup> Ebből az is kiderül, hogy az 1956 után Gy.-nek büntetésképp megtiltott vasárnapi munkát 1959-ben már engedélyezték, amelyért külön bérpótlék járt – vagyis együttműködését siker koronázta és saját egyéni boldogulása is könnyebben ment.

Gy. másodjára is előhozta a házak államosításának tészesítéshez kapcsolódó félelmeit. Aggodalma ezúttal kapott némi figyelmet. Továbbra is Kalapossal kellett beszélgetnie, de a házak államosításának kérdését is szóba hozhatta, mondván, hogy ő ezt nem hiszi el. Gy.-t a félelem az államosítástól jobban érdekelte, mint jelentéseinek megrendelőit. A következő jelentésben is erre összpontosított, és a tészek szervezésével kapcsolatos véleményeket közvetítette: „sokan bíznak abban, hogy nem fog sikerülni a közös gazdálkodás [itt neveket sorolt fel] és akkor az állam az eddig államosított földeket meghagyja a parasztoknak.” A jelentés elejére a tészesítéssel kapcsolatos hangulatot teszi, annak ellenére, hogy Kalapossal kellett beszélnie. Ezután azért leírja, hogy Kalapossal is beszélt, akitől csak annyit tudott meg, hogy beteg. Munkából jövet pedig magánszorgalomból a továbbra is fontos célpont Gál Lajossal beszélgetett, aki gúnyosan azt mondta neki: „az öreg Hruscsov járja a világot, mint valami turista.”<sup>1058</sup>

Egy héttel Gy. és Havasi találkozója előtt cikk jelent meg a *Népszabadság* második oldalán „Miért nem teljesítette a tervét a kisterenyei szénbánya?” címmel. A cikk a Nógrád megyei Pártbizottság vizsgálatának tanulságait foglalta össze, és a bányavezető Ujj István nevét is kritikusan említette. A cikk abból az apropóból született, hogy a nógrádi szénmedencében

---

<sup>1057</sup> Uo. 250–251. 1960. január 20.

<sup>1058</sup> Uo. 253. 1960. február 18.

1959-ben egyedül a kisterenyei bányáüzem nem teljesítette a tervét, ráadásul az előírtnál gyengébb minőségű szenet hoztak felszínre, miközben túllépték a tervezett beralapot. A bánya vezetői az új vágatok és folyosók nyitásához szükséges munkálatokkal indokolták az elmaradást. A vizsgálat szerint azonban a vezetők nem terveztek előrelátóan, és gyakran nem szervezik jól a termelést: a bányászok sokszor állnak tétlenül az üres csille hiánya miatt. (Lehetséges, hogy Gy. kollégái ilyenkor, várakozás közben beszéltek meg a téveszesítést.) A cikk szerint „egyes vezetők durva hanggal, parancsolgatással és adminisztratív eszközökkel akarják irányítani a munkát, elhallgattatni a jogos bírálatot”.<sup>1059</sup>

Ezt a fonalat vitte tovább Gy. A cikk érvelésére támaszkodva, szokásához híven „a nép hangjaként” feljelentette a bányavezetőt az „egyébről szóló” részben. Nyílt kapukat döngetett, más szavakkal megismételte a cikket; az informátorok gyakran jártak el így, amikor nem tudtak miről jelenteni.<sup>1060</sup> Itt azonban másról volt szó: Gy. a tekintélyre hivatkozott, és a kötött történetbe saját szándékait is belecsempészte. Mintegy megfellebbezhetetlen fórumként idézte a cikket: eszerint Ujj István kijelentette, hogy a tervet nem lehet teljesíteni. Majd azt írta: „Több dolgozó kifogásolja, hogy a bányavezető nem úgy viselkedik a dolgozókkal, ahogy kellene.” Gy. azt is problémásnak tartotta, hogy a bányavezető csak „2-3 vezető egyénnel” ül össze a kaszinóban. „A dolgozókkal nem tárgyal.” Ám hiába a feljelentés, Havasit és főnökét nem érdekelte, még egy félmondatban sem foglalkoztak vele. Ehelyett azzal bízták meg, hogy olyan személyek után kutasson, „akik büntetve voltak vagy csendőrök, nyilasok, katonatisztek voltak”.<sup>1061</sup> Vagyis magához hasonlókat kellett keresnie, hogy jelenthessen róluk. A bányavezetőit már a pártszervezet értékelte, amikor az elmaradás okát elsősorban „politikai természetűnek” találta: „nagyfokú a tömegek lebecsülése.” Emiatt a megyei pártvezetés el is marasztalta a kisterenyei bánya vezetőségét<sup>1062</sup> – talán ezért sem akartak állambiztonsági oldalról beleavatkozni az ügybe. A nem túl gazdaságos termelés azonban a hatvanas években megpecsételte a terenyi bányának és dolgozóinak sorsát is.

Amíg a tökéletes célszemélyt meg nem találta, Gy. Kalapos bácsi emigráns fiáról és az egykori munkástanácsos Gálról írt. Utóbbival egy műszakba jártak, így könnyebb dolga volt

---

<sup>1059</sup> S. Nagy Sándor: Miért nem teljesítette tervét a kisterenyi szénbánya? A Nógrád megyei Pártbizottság vizsgálatának tanulságai. *Népszabadság* 1960. február 11. 2.

<sup>1060</sup> Vö. Takács 2014: 123.

<sup>1061</sup> ÁBTL M-42 230. 254.

<sup>1062</sup> NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 89. ő. e. 1960. február 1. ülés jegyzőkönyve. 1–20. 18.

vele. Emellett elkezdte összeírni azok listáját, akikről tudta, hogy korábban politikai okokból büntetve voltak, jöllehet a belügyesek részletes listával rendelkeztek róluk.

Feladatul kapta, hogy derítsen fel „volt nyilas személyeket”. Gy. Bazsó Vilmostal kezdte a sort, aki „Kisterenyén megverte állítólag a párttitkárt, mint katona. Ezért ült a Margit-körúton másfél évet.”<sup>1063</sup> Ezt rosszul tudta, mert éppen a Gyűjtőfogházban ült, amikor Bazsó szabadságolt kiskatonaként 1949 nyarán hazament a falujába, és egy este nagyon berúgott. Részegen szidta az utcán a kommunistákat, és az 1949. októberi ítélet szerint a Nyilaskeresztes Pártot éltette. A Budapesti Katonai Törvényszék egy év egy hónapi börtönre ítélte (ezért is volt ilyen szigorú az ítélet).<sup>1064</sup> Bazsóról ezután is jelentenie kellett, annak ellenére, hogy pozitívan írt róla.<sup>1065</sup>

Gy. két másik, kisebb köztörvényes bűncselekmény elkövetéséért elítélt mellett – talán megbízhatóságát igazolandó – az általa ismert börtönviseltek mellé odaírta öccse nevét is, akit sikkasztásért ítélték el. „Jelenleg ezek mind a terenyei üzemnél dolgoznak, fizikai földalatti munkán” – akárcsak ő, innen is ismerheti őket. Az egykori nyilasok névsorát a faluban mindenki által közismert Faragó Aladárral kezdte, de harmadikként ismét szóba hozta Havrán Istvánt is. Nem adta fel könnyen, hogy lejárassa a faluból származó miniszterhelyettest, akit már korábban is egykori nyilasszimpatizánsként ábrázolt.<sup>1066</sup> Ez most sem sikerül neki.

Gy. a helyi labdarúgó-mérkőzésen – kedvenc helyszínén – beszélgetésbe elegyedett Sebes Józseffel is, akinek később fontos szerepe lesz jelentéseiben. Egyelőre beszélgetésük tárgya a mérkőzés volt, „megismerkedés céljából történt ez”. Az „azonkívül jelentem” részben leírta a téeszésítés és a borbeszerzési források változásának összefüggését: „említettem apósomnak, hogy szeretnék vele elmenni Verpelétre borért. Mivel Andornak jó bora van, onnan kéne hozni húsvétra. Apósom azt mondta, hogy a múlt héten volt ő (ez f. hó 13-án történt) Verpeléten és elment Molnár Andorhoz, és Andor mint mondta, nem igen fog bort eladni, ha ad is, csak 18 Ft-ért, mert beállt a téeszbe és le kellett neki adni mindent. [...] A megmaradt bor kell már neki, mert nem tudja, mi lesz.”<sup>1067</sup>

A következő találkozó azonban elmaradt Havasi miatt, akinek „Nagy et. utasítására a Lenin ünnepségen kellett résztvennie”. Nagy meg is dorgálta később: szerinte Havasi már

<sup>1063</sup> Uo. 257. 1960. március 10.

<sup>1064</sup> ÁBTL O-15226/230. 7-8. Ítélet. Bazsó ügye részletesebben a 8. fejezetben.

<sup>1065</sup> ÁBTL M-42 230. 257. 1960. március 10.

<sup>1066</sup> Uo.

<sup>1067</sup> ÁBTL M-42 230. 260-261. 1960. március 31.



korábban tudott arról, hogy részt kell vennie az ünnepségen, „miért most írta meg csak e jelentést?”<sup>1068</sup>

Gy. a nyilasok utáni nyomozás ellenére egyre közelebb került Gál Lajoshoz. Következő alkalommal már igen részletes jelentést írt a beszélgetésükről. A két bányász munkába menet és jövet – a jelentés szövege szerint – rendszeresen politizált, elsősorban Gy. „provokatív” kérdései nyomán. Ez alapján arra is következtethetnénk, hogy csak azért tették ezt, mert Gy.-nek jelentést kellett a politizálásról írnia. Gy. kérdezősködött a nemzetközi helyzetről, Gál Hruscovval kapcsolatos véleményéről, és még arról is, miért tartják Gált ellenségnek. „Erre ő azt a feleletet adta, hogy a csapat, ahol dolgozik, ellenségnek van mind nyilvánítva. Megkérdeztem, hogy ő miért tartja magát ellenségnek, azt a választ adta, hogy ő az ellenforradalom alatt Kelemennel, aki jelenleg Brazíliában van, átvették a vezetést egy kis időre és ők akkor hintón jártak. Kérdeztem, hogy mégis ő mit akart akkor, azt mondta, hogy jobb beosztást kapott és ő jobb helyzetet akart a munkásságnak.” Gy. ezután kifejezetten szót emel Gálért, és javasolja, hogy helyezték vissza régi pozíciójába: „Az én belátásom szerint, ha most őt a népi demokrácia visszatenné a régi helyére, mivel ő aknász volt 1956 előtt, ő újra jó és hű embere lenne a rendszernek. De hajlamos arra, ha valami változást látna, ő a pozícióhajhászás végett már ellenség lenne annak a népi demokráciának (sic!) úgy, mint jelenleg. Így is beszélne a rendszerünk ellen.” Gy. tehát az ellenségként kezelt Gált nemhogy lebuktatja, épp ellenkezőleg, mentegeti és szeretné kiemelni az ellenség kategóriájából.

Gy. éppen az után kérte Gál visszahelyezését aknásznak egyszerű vajúrból, amikor 1960 tavaszán „Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából” kihirdették a részleges politikai közkegyelmet: azokat, akiket 1957. május 1-jénél nem későbbi cselekmény miatt hat évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélték, három év próbaidővel szabadon engedték. Az életfogytiglanra ítélt háborús bűnösöket, ha már tíz évet leültek, szintén kiengedték, és olyanok is egyéni kegyelmet kaptak, mint Déry Tibor, Donáth Ferenc, Jánosi Ferenc vagy Farkas Mihály. Április 1-jén a váci börtönből 193 elítéltet helyeztek szabadlábra, ám akik benn maradtak, az amnesztia szűk volta elleni tiltakozásképp éhségsztrájkba kezdtek, amelynek a letörését Földes László irányította.<sup>1069</sup>

<sup>1068</sup> Uo. 264. 1960. május 7.

<sup>1069</sup> Beck – Germuska 2001: Kronológia – 1960. *Beszélő évek: a Kádár-korszak története 2.* (2). [beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1960](http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1960) (2021. május 3.)

Gy. kérelmét Havasi úgy értelmezte, hogy „Gál egy karrierista egyéniség, aki funkcióért képes mindent megtenni”; majd ismét ráküldte Gy.-t.<sup>1070</sup> Havasi pontosan értette, mit szeretne Gy. és Gál – még az is lehet, hogy közösen – elérni. Ezért azt a feladatot adta Gy.-nek, hogy kérdezze meg Gált, „ő mint volt kommunista miért nem közeledik a jelenlegi kommunisták felé, hisz akkor hamarabb megbocsátanak neki”. Havasi is hajlamos felfedni gondolkodásának logikáját: „Erre a kérdésre, amennyiben kommunista és rendszerellenes, úgy ilyen irányú választ is fog adni.” Majd hozzáteszi a végső célt: „Ezzel közelebb jutunk Gál gondolatának megismeréséhez.”<sup>1071</sup> Havasi főnökének, Nagynak tetszik a gondolatmenet, nem bírálja, csupán aláírja a jelentést. Az egykori munkástanácsos Gál megfigyelése Havasi és Gy. szerint is jó úton haladt előre, annak ellenére, hogy Gál egyre kevésbé számított ellenségnek.

Gy. tél óta beszélgetett Gállal munkába menet. Politizáló beszélgetéseik azon a nyáron már egész gyakorivá váltak, Gál érzékelhetően feloldódott, és kicsit megnyílt Gy.-nek. Ám a jelentések szövege mégis olyan közhelyek szintjén mozgott, mint hogy például „szerinte a nyugati hatalmak erősebbek mint a Szovjet”. Gy. egyre határozottabban nyilvánított véleményt Gálról, ahogy Havasi elvárta tőle: „szerintem Gál megrögzött nyugatbarát. Ő képes lenne adott helyzetben újra föllépni úgy, mint tette azt 1956 okt 31-én, amikor megválasztotta magát a hetes bizottságba.” „...egyébként – írta Gálról – gyáva embernek ismerem őt. Fél a beszélgetésünk közben is. Azt mondja, vigyázzunk, nehogy valaki meghallja.”

Gy. továbbra is apró-cseprő ügyei intézése közben elegyedett szóba szomszédjaival és munkatársaival. „Kalapos Sándorral beszéltem f hó elején, amikor füvet mentem szedni a nyulaknak.” Ám hiába a fűszedés, Gy. egyre gyanúsabb lett környezete számára. „Megkérdeztem tőle, hogy miért tartózkodik tőlem és miért mondta nekem a múltkor, hogy galagonyából nagy termés lesz? Erre ő azt válaszolta, hogy nem jó szemmel nézi ő azt, hogy engem beválasztottak a Népfront bizottságába és a sógornómet a nőtanács titkárává. Azt mondta, hogy biztos olyan vagyok én is, mint az apósom.”<sup>1072</sup> Gy. gyanús volt, és ennek hangot is adott a hálózatnak írt szövegeiben. Túl sok volt az előléptetés és megadható kedvezmény a családjában.

Gy. először panaszkodott, hogy a telepen gyanakszanak arra, hogy már ő is együttműködik az elvtársakkal. Emiatt magyarázkodni kezd: „Én oda nem kínálkoztam. Én

<sup>1070</sup> ÁBTL M-42 230. 265–267. 1960. május 27.

<sup>1071</sup> Uo. 265–269. 1960. május 26.

<sup>1072</sup> Uo. 270. 1960. július 7.

nem voltam a gyűlésen akkor sem, amikor megválasztottak, meg azóta sem. Erre azt mondta, hogy olyan vagyok én is mint az apósom. Különben majd meglátjuk.” Havasi látszólag nem foglalkozott ezzel; neki az volt fontos, hogy Gálnak és Kalaposnak is van mit takargatnia.<sup>1073</sup>

Az ezt követő nyárról nincsenek jelentések az aktában – mintha Gy.-t kicsit pihentették volna, hogy eltereljék róla a gyanút vagy egyszerűen nem kapott új feladatot. A találkozók Gy. és Havasi között amúgy is ritkultak. Gy. fokozatosan tartalékba került, akivel elsősorban azért kellett fenntartani a kapcsolatot, hátha később szükség lesz rá egy-egy ügy megoldásához. A következő jelentés a kisterenyei sportpályán lezajló vasárnapi mérkőzésről szólt már szeptemberben: „A kisterenyei sportpálya nézőterén beszélgetett Gál Lajos Gy.-vel.” Rá egy hétre ismét beszélgettek, Gy. megint próbálta politikára terelni a szót, egyre kevesebb sikerrel és egyre kevesebb elvárással. 1960 őszén a volt munkástanácsos Gál már nem volt annyira érdekes. Mindenesetre annyit megtudunk róla Gy.-től, hogy továbbra is bízik a nyugati fölényben, ami nem túl sok információ.<sup>1074</sup>

Gy. – szokás szerint – Gál Lajossal munka közben beszélgetett, először családi kérdésekről, majd őt is a nagyhatalmokról faggatta. Szóba került az amerikai elnökválasztás, a nyugatnémet esélyek, a fegyveres költekezés, Gál végül optimistán azt mondta, hogy „szerinte győzni fog Amerika”. Havasi egyre jobban beleélte magát az instruálásba. Miután értékesnek tartotta a jelentést, rafinált feladatot adott neki: „Beszéljen Gállal és bosszankodva közölje vele, hogy a »ruszkik« már megint fellőttek nagyteljesítményű rakétát. Tegye hozzá azt is, hogy ő nem hiszi azt, hogy az amerikaiak le lennének maradva, csak az ő eredményeikről mi nem tudunk. Magatartása legyen szovjetellenes, de izgató vagy rágalmozó kijelentéseket ne tegyen. Általában kételkedjen a szocialista országok eredményeiben.” Az utolsó két mondat kiváltotta Havasi felettese, Nagy Imre alosztályvezető nemtetszését. Megdorgálta a kreatívan provokálni szándékozó Havasit: „Havasi et.! A Gállal (sic!) kapcsolatos feladat, a megadott szempontok nem jók, nem helyesek. Ez a módszer durva és provokatív. Ellentmondás van a feladatban.” Gy. azonban semmit sem tudott meg, amiért Havasi főnöke nem őt, hanem Havasit tette felelőssé. Kézírással feltette az elmarasztaló kérdést: „csak ennyit tudott meg az informátor?”<sup>1075</sup> Havasi maga alatt lehetett. Hiába minden rafináltsága és a Gy.-vel közösen kitalált megfigyelési célpont (Gál), főnökei elégedetlenek vele.

---

<sup>1073</sup> Uo. 271. 1960. július 7.

<sup>1074</sup> Uo. 272. 1960. szeptember 29.

<sup>1075</sup> Uo. 276–277. 1960. december 1.

A következő jelentés szerint Gy. mégis végrehajtotta a Havasi főnökei által túl provokatívnak ítélt feladatot. Karácsony estéje előtt két nappal, munkába menet a szovjet holdrakétáról kezdett beszélgetni Gállal. Kihúzta belőle, amit kellett, vagy csak beleírta a jelentésbe, amit elvártak tőle: Gál végül azt mondta, „hogy az amerikaiak annál sokkal nagyobbat lóttak fel”. Ezt az egy mondatot olvasói közül vélhetően Havasi aláhúzta a jelentésben. Gálról immár egész biztosan tudják, hogy „szovjetellenes”. Továbbra is Gál marad a célpont, kevésbé provokatív módszerekkel: „a nyugatiak részéről mint erélyes fellépésnek nevezze a kongói és laoszi intézkedéseket.”<sup>1076</sup> A jelentés kivonata ismét Gál anyagához került, akiről így egyre több információval rendelkeztek, holott politikailag nem volt nagyon aktív.

A következő alkalomra Gy. nem írt jelentést, Havasi mégis mentette: a felesége már másfél hónapja beteg – emiatt Gy. nem tudott írni, mivel a háztartást is ő egyedül látta el. Értékes adatokat Havasi szerint Gy. nem tudott meg Gáltól.<sup>1077</sup>

A következő találkozóra Gy. nem tudott elmenni, jelentése szerint megsérült, és hosszabb ideig betegen feküdt. Március 1-jén munkába menet, a Mátra látványával a hátuk mögött kérdezte meg Gált a kongói helyzetről. Ám ott volt egy kollégájuk, Gál sógora, Pallós Pál is, aki nem hagyta Gált szóhoz jutni, így Gy. nem tudhatta meg Gál véleményét. 1961. február 15-én jelent meg a Népszavában, hogy a szovjet kormány elítélte Lumumba gyilkosait és követelte az ENSZ-től a nyugatbarátnak tartott Mobutu letartóztatását.<sup>1078</sup> Gy. jobb híján a sógor véleményét írta le részletesen, aminek lényege az volt, hogy az amerikaiak úgysem hagyják ezt az oroszoknak, Gy. pedig azzal indokolta ezt, hogy Gál és sógora „testi-lelki jóbarátok és sógorok. Véleményük mindig megegyezik.” Gy. jelentése szerint a sógor és Gál is tájékozottak voltak a kongói helyzetet illetően: kérdéses, hogy Gy. ezt csak kitalálta, mivel nem sok érdeke fűződött hozzá.

Ugyanezen a napon Gy. a börtönviselt Bazsó Vilmos vájáról részletes jellemzést készített Havasi megbízására. Ő volt az, aki 1949 nyarán – amikor Gy. még a Gyűjtőben ült – kiskatonaként távolléten azt kiabálta részegen a faluban, hogy „nem mindenkinek van szabadsága”. Ezért akkor egy év börtönre ítélték. Gy. pozitív véleményt írt Bazsóról: „A Csigakuti lejtős aknában a Gárdos János-féle csapaton dolgozik már kb. hat éve. Ez a csapat az üzem egyik legjobban termelő, úgynevezett »hajtós csapata«. Mint munkás Bazsó Vilmos jó

---

<sup>1076</sup> Uo. 279. 1961. január 11.

<sup>1077</sup> Uo. 281. 1961. április 12.

<sup>1078</sup> *Népszava* 1961. február 15. 3.

dolgozó.” Gy. leírja Bazsó vélt motivációit is: „Mint mondta, azért dolgozik ilyen nagyon, mert amióta 1950-ben megverte a helybeli pártvezetőket, azóta nagyon rajta van minden szem. Egyébként is, őt a pénz érdekli, nem pedig a komcsik fecsegése.” Gy. nem ismeri Bazsó múltját, hiszen börtönben ült, amikor Bazsót lecsukták. 1950-ben Bazsó nem verhetett meg senkit a faluban, mivel ő is börtönben ült.

Ennek ellenére Gy. úgy ábrázolta a mendemondát, hogy Bazsó szájába adta, ezzel is hitelesebbé téve az elbeszélést. Még magát a verekedést is részletezte, összekeverve egy másik, féltékenységből eredő verekedéssel,<sup>1079</sup> holott Bazsóról sem a bíróságon, sem a későbbi hálózati jelentésekben nem állították, hogy a helyi kultúrházban összeverekedett Fodor István pártvezetővel. Gy. azért fenntartásokkal kezelte Bazsót: „Szerintem Gárdos azért vette magához, mert tetszik neki Bazsó, mivel ő [Gárdos] csendőr volt.” Bár 1956-ban nem politizált aktívan, Gy. szerint „az ellenforradalom idején [...] inkább kellett volna neki a változás”.<sup>1080</sup>

Gy. pozitív véleményt írt, vagyis politikailag teljesen passzívnek ábrázolta Bazsót. Hogy ezzel mentegette a Gárdos csapatában dolgozó, korábban korántsem passzív vajúrt, vagy annak valóban elment a kedve a politizálástól, azt a levéltári iratok alapján nehéz megítélni. „Gyűléseket és a munkás ünnepeket nem szereti. Nem jár felvonulásra sem.” Havasi egyetlen mondatot tartott érdemesnek aláhúzni a jellemzésben: „Megnyilvánulása szerint a nyugat lesz a győztes fél.” Vagyis van neki határozott véleménye, csak legfeljebb nem meri bárkinek elmondani. Ami azonban elég volt a jellemzést megrendelő Havasinak a politikai passzivitásról, kevésnek bizonyult az alosztályvezető Nagy Imrének. Hiába Gy. és Havasi igyekezete, Nagy Imre őrnagy tovább mérgeződött. „Havasi et.! A feladattal egyetértek, de miért nem adott egyéb feladatot az informátornak, Bazsó, Pallós és Gál személyekre mi ennek az informátornak az állandó feladata? A jellemzést állandó feladat mellett kell elképzelni az informátorral.”

Már majdnem három és fél év telt el Gy. beszerzése óta, ám tartótisztjei, Ecsegi, Havasi, Nagy Imre még mindig nem tudták kitalálni, mi legyen Gy. állandó feladata. Gál megfigyelése – úgy tűnik – kevésnek bizonyult. Ennek ellenére Bazsó jellemzését évekkel később is felhasználták. Gy. információi alapján maga Nagy Imre alosztályvezető is javasolta részben, hogy a politikai okokból elítélt Bazsót helyezték „kutatói nyilvántartásba”, vagyis további megfigyelését feleslegesnek ítélte. Arra hivatkozott, hogy Bazsó „a termelésben élenjár és ebből adódóan havi 3000-4000 Ft keresete van” (1965-ben ez körülbelül kéthavi átlagbér).

<sup>1079</sup> BFL VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék iratai. 17009. G. Sándor ügye.

<sup>1080</sup> Uo. 282. 1961. április 12.

Másrészt „jó véleményt mond Bazsóval kapcsolatban Gy. fedőnevű informátorunk is” – írta.<sup>1081</sup> Ezek alapján korántsem volt érdektelen, hogyan ábrázolt valakit Gy., különösen, ha azt nem „magánszorgalomból” tette.

Gy. feladatának átalakulása miatt ismét két, egykor „csendőrként”, illetve „SS-barátként” számon tartott személyről, Sebes Józsefről és a „hajtós” csapatot vezető vájárról, Gárdos Jánosról kellett írnia. Hátha ők lehetnek majd az állandó célpontok. Sebest a balassagyarmati népbíróság azért ítélte el 1945 nyarán hat hónapi börtönre, mert 1944 nyarán önkéntesként lépett be a német Waffen-SS-be. A nyomozás során 1945-ben a rendőrségen készült jegyzőkönyv szerint – melynek hitelességéről már szó volt a Gy. elleni eljárás kapcsán – Sebes azzal indokolta 15 éves korában elkövetett tettét: „engem is fűtött a harci vágy és mivel német katona akartam lenni”.<sup>1082</sup> Gy. a szokásos provokatív beszélgetést folytatta vele is, az ürrepülésekkel indított, amire Sebes csak azt mondta, hogy az mind hazugság.

Gárdos János Gy. jellemzése szerint „évek óta jól kereső ember” volt. „Nagyon jól számol és ír. A múltban csendőr volt.” Csak 1945 után került a bányába dolgozni. „Egyébként susogó egyén.” Gy. alapvetően pozitív véleményt írt róla. „Bízott az ellenforradalom győzelmében. Utána leváltották a csapatvezetői tisztségéből, de később a csapat kérésére visszatették.” Ezenkívül a téveszesítést ellenezte, de a gyűlésekre igyekszik nem elmenni. Havasi számára Gál és Sebes külön-külön is érdekesek. Gy.-t továbbra is az ő figyelésükkel bízta meg. Mindkettejüket a bérrendezésről, az új normarendszerről kell kérdeznie, hogy kiugrassa a nyulat a bokorból.<sup>1083</sup> Havasi a sztrájkhangulatra kíváncsi, hiszen a normarendezések többnyire növelték az elégedetlenséget és a sztrájkra való hajlamot a bányászok körében.

Jelentéseit Gy. továbbra is füzetből kitépett, A5-ös kockás papírra írta, amely akár lánya matematikafüzetéből is származhatott. Következő alkalommal ezt már az alosztályvezető, Nagy Imre is szóvá tette: „Ha nincs rendes papírja az informátornak a jelentés írásához, adjon neki!” – írta rá a május végi jelentésre. Ám míg a rendes papírról szóló igény eljutott Gy.-hez, és teljesítette is, másfél hónapnak kellett elteltie: csak 1961 júliusában kezdett el A4-es, tiszta, üres és jobb minőségű papírra írni.<sup>1084</sup>

<sup>1081</sup> ÁBTL V-136388. Bazsó Vilmos. Kovács Pál szds. és Nagy Imre r. alezredes, alosztályvezető jelentése Bazsó Vilmosról. 1965. február 22.

<sup>1082</sup> NML XXI. 1 b. Balassagyarmati Népbíróság. 96/1945. S. József. 8. Jegyzőkönyv S. József kihallgatása.

<sup>1083</sup> ÁBTL M-42 230. 288–289. 1961. május 3.

<sup>1084</sup> Uo. 294. 1961. május 24.; az első új papírra írt jelentés: 1961. július 8-án készült. Uo. 306.

Gy. normarendezésről szóló hangulatbeszámolója nem váltott ki komoly reakciót olvasóiból. A volt SS-ként, illetve csendőrként ábrázolt Sebessel és Gárdossal a lottó és a foci mellett az „amerikai űrutazásról” lehetett még beszélgetni. „Az amerikai űrutazással kapcsolatban az a Sebes véleménye, bár az utasuk a tengerbe esett, legalább a ruszkiak nem tudnak annyira ugrálni, hogy csak nekik sikerült.”

Havasi feladata, hogy ellenséget vagy ellenséges hangulatot leplezzen le. Emiatt Gál részéről a bérekkel kapcsolatban rosszindulatot vél felfedezni, holott Gy. jelentésében sokkal enyhébb vélemény olvasható. Az űrhajósok kapcsán pedig Havasi Sebest Amerika-barátnak találta, mert az ő űrhajójukat jobbnak tartja. Az új feladatok is az aktuális hírekre épültek. Havasi Sebes barátaira kíváncsi, valamint azzal a szöveggel küldi Gy.-t Gálhoz, mit szól ahhoz, hogy „Kennedy igen gyorsan tárgyal Hruscsovval”.<sup>1085</sup>

Azonban Gy. ennél sokkal közelebb gondokkal is foglalkozott. Legközelebb, amikor már mindenki számára kiderült, hogy a normarendezés kevesebb bérrel jár, Gy. arról jelenthette, hogy Gárdos János haragosan jött kifelé a csigai bánya irodájából. Arra hivatkozott, hogy becsapták, „ezzel az új normával nem lehet keresni”, és ezért „bitang az egész világ”. Az addig kiszámolt 120 Ft helyett 98 Ft-ot kerestek. „Ebbe én nem nyugszom bele, mondta ő. Az elszámolás nem tiszta. Úgy csapják be a dolgozókat, ahogy akarják.” A főaknászt, a bányamestert és a műszakiakat tartották hibásnak. Másnap – bár nem történt semmi – Gárdos kicsit nyugodtabb volt, így Gy. végre megkérdezhetette a Hruscsov–Kennedy-találkozóról is, amelyet 1961. június 4-én Bécsben rendeztek. „Szerinte Kennedy nem fog az öreg kopasznak [Hruscsovnak] behódolni.” Ezzel szemben Gál az új normával elégedett volt, és Gy. a Kennedy–Hruscsov-találkozóval kapcsolatos véleményéről – a két nagyhatalom vezetőjének találkozója csak ismerkedés volt – sem ír semmi negatívát. A normával kapcsolatos problémákat Gy. érdekérvényesítésből is szóba hozhatta, hiszen őt is érintette a „bérrendezés”. Ezért is írhatta, hogy a dolgozók „zúgnak” az új elszámolási forma miatt.

Azon a találkozón, amikor Gy. a normarendezésre panaszkodott, más – Gárdos – szájába adva az elégedetlenség szavait, már nem Havasi ült vele szemben. Jelentését Kovács Pál rendőr főhadnagy vette át, és bár láttamozásra még továbbadta Havasinak, Gy. Havasinak többet nem írt jelentést. Az új intézkedést már az új tartótiszt, Kovács Pál hozta, aki azt a feladatot adta: „a norma rendezéséből adódott problémákat megbeszélem az üzem igazgatójával.” Nem tudni, mi

---

<sup>1085</sup> Uo. 295. 1961. június 14.

lett a megbeszélés végkifejlete, de úgy tűnik, Gy. valamelyest célt ért, mivel foglalkoztak az ügygel.<sup>1086</sup>

Kovács Pál azonban rövidesen új feladattal látta el Gy.-t. Sem a normarendezés, sem a kollektivizálás, sem a munkástanácsos Gál nem volt már érdekes többé, mert a bányában folyó termelés és az egykori szocdemek és munkástanácsosok egyre jelentéktelenebb üggyé váltak. Továbbra is állandó célpontra, olyan ellenségre volt szükség, aki elég veszélyes ugyan, de megfigyelésével nem kockáztatnak semmit. Egy új ellenséggel végül sikerült megtalálni a tökéletes célpontot hosszú évekre, aki azért is volt megfelelő, mert Gy. vele kapcsolatban elmondhatta egyéni boldogulásához kapcsolódó „egyéb” gondolatait is. Vagyis mindkét fél számára megfelelt: az informátornak és a tartótisztnek is.

---

<sup>1086</sup> Uo. 300–301. 1961. július 7. jelentés; a találkozó 1961. július 9.



## 11. A „kisnyilas”

Bükkvölgypuszta Kisterenye mellett, a Mátrával átellenben lévő dombon túl fekszik. Nehezen járható, köves földút vezet oda – ezért is építették át a puszta alsó részén a bükkvölgyi majort a Teljes Valóság Magyar Taoista Közösség vidéki elvonuló helyévé évtizedekkel később.<sup>1087</sup> A hallgatagságukról is közismert juhászok egykori birodalmában manapság magyar taoisták gyakorolják a napokra fogadott némaságot. A major melletti pusztán nőtt fel, a juhász fiaként Kovács Pali, aki 1961 nyarán tartótisztként átvette Gy.-t Havasitól.<sup>1088</sup>

Addigra Kovács már egy évtizedet lehúzott a cégereit az ott dolgozóknál néha gyakrabban cserélgető ÁVH-nál, később a nógrádi rendőr-főkapitányság politikai, majd III/III. Alosztályán. A bükkvölgyi juhász fia apját rendre cselédként ábrázolta feletteseinek írt önéletrajzaiban, eltitkolva, hogy a juhász Palóc földön még a saját földdel rendelkező parasztnál is különbnek tarthatta magát, ezért nem volt illendő az életrajzban a juhászt juhásznak ábrázolni. A föld nem volt olyan zsíros errefelé, ezért az állattartás jobban jövedelmezett. A bükkvölgyi juhásznak csak az ura, báró Solymossy parancsolt, akit a háború előtt messziről „megsüvegeltek” a parasztok a környező falvakban, és aki terenyei kastélya tavába kedvtelésből még fókát is telepített. A juhász 1941-ig hűségesen szolgálta urát, amikor fia hálózatnak írt önéletrajza szerint megbetegedett, és elcsapták a nyájtól. Pali a mezőn és a hegyen át feljárt a másik dombra, a kicsiny Szúpatak falu elemi iskolájába.<sup>1089</sup>

A Gy.-nél csupán három hónappal fiatalabb, 1923-ban született Kovács Pali járhatott volna Gy.-vel egy osztályba a jobbnak számító, hasonlóképp félórányi járásra fekvő bányatelepi iskolában is. Ám Terenye felé magasabb a domb, meg mit is keresett volna a juhász fia a telepi iskolában a bányászgyerekek között. Sokkal idegenebb lett volna, mint Gy. a pásztói polgáriban a katolikus diákok társaságában. Apja betegsége és a hat elemi kijárása után Kovács Pali beállt cselédnek a báróhoz. Szerencséjére később vitték el katonának, így a front már hazai földön húzódott. A juhász fia hamar érzékelte, miképp változott a világ. A szovjet hadsereg elvitte néhány hónap málenkij robotra. Onnan hazatérve belépett a kommunista pártba, akárcsak az öreg juhász, a felesége, majd az egész család. Földet akartak, és jól mérték fel a lehetőségeiket: földosztáskor kaptak is egy kis gyenge nógrádi földet. Ebből az öt testvér nem tudott megélni,

<sup>1087</sup> <http://dao.hu/taxonomy/term/169> (2021. május 13.)

<sup>1088</sup> ÁBTL M-42 230. 300. 1961. július 7. A váltás okáról nem írtak.

<sup>1089</sup> ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatéék. 1069. Önéletrajz 1962. június 26.

így Pali 1949-ben elszegődött a kisterenyei bányába csillésnek.<sup>1090</sup> Egy évre rá már Gy. is a bányában dolgozott, éppen csillésként, de Pali addigra már továbblépett.

A szénnel teli csille ugyanis nehezebb volt a párthűségnél, meg rosszabbul is fizetett, így Pali elérte, hogy kiemeljék normásnak, aki kollégái munkavégzése alapján meghatározta, mennyit kell teljesíteni. No persze ennek ára volt: normás senki sem szeretett volna lenni, csak aki a többiekénél jobban akarta, hogy kiemeljék a bányászok közül. A normarendezések idején, amikor folyamatosan csökkent a bányászok keresete, Palit beiskolázták kéthónapos normás (hivatalosan időelemző) tanfolyamra Dorogra. Egy év múlva már normásként dolgozott annál a bányánál, ahol Gy. a börtön után csillésként kezdte újra életét. Pali elvégezte a vajúrtanfolyamot is, ám vajúrként csak 1956 után dolgozott nagyon kis ideig. Helyette újabb tanfolyamra küldték a szorgalmas fiút, aki szorgalmát a párthűséggel tetézte. A káderhiány közepette szüksége volt rá a pártnak, neki pedig a pártra.

A kölcsönös szükség tartós kapcsolatot szült: 1952-ben megnyílt számára az út felfelé, beiskolázták három hónapos pártiskolára Salgótarjánba. A bányá már kevés volt neki: 1953-ban, Sztálin halála előtt öt nappal belépett az államvédelmi hatósághoz, amelyet betegségéig és előnyugdíjazásáig hűséggel szolgált, változó cégek alatt, mint apja a bárót, csak a nyáj helyett ügynököket terelgetett. A fiatal ÁVH-s őrmester azon a nyáron nősült, amikor felvette az egyenruhát, feleségül vett egy nála nyolc évvel fiatalabb, a báró gazdaságában cselédsorból származó lányt. Hamarosan lakást kaptak, a következő nyáron pedig megszületett kisfiuk, a kis Pali.<sup>1091</sup>

Kovács elvtárs megállta a helyét az ÁVH-nál. Alig 30 évesen, fél évvel belépése után őrmesterből alhadnaggyá léptették elő, és fia születését követően, 1954-ben Miskolcra küldték öt hónapos pártiskolára. 1956. szeptember 10-én egy évre beiskolázták az ÁVH központi iskolájába, a Dzerzsinszkij-iskolába Budapestre, hogy kitanulja az államvédelem csínját-bínját akkor már hadnagyként. Ezért 1956. október 23. Budapesten érte, ami későbbi pályafutását is eldöntötte.<sup>1092</sup>

A fővárosban a Belügyminisztérium védelmére és több bevetésre is beosztották. Szolgálati lapjára beírt saját bevallása szerint részt vett a „Budapesti Rendőrfőkapitányság visszafoglalásában, a Csepeli Rendőrfőkapitányság visszafoglalásában is”. 1956. október 30-

---

<sup>1090</sup> Uo.

<sup>1091</sup> Uo. 7.

<sup>1092</sup> Uo. 14. Szolgálati Lap.

án a tököli repülőterre vezényelték, majd november 7-én Budapesten az I. forradalmi karhatalmi ezred tagja (köznyelven: „pufajkás”) lett. „Itt részt vettem a Péterffy Sándor utcai kórházban lévő ellenforradalmi csoport felszámolásában”, ahol Tóth Ilona szigorló orvostanhallgató volt.<sup>1093</sup> A budapesti harcok után csak november 25-én tért haza salgótarjáni lakására. Arról, hogy a december 8-i sortűznél jelen volt-e, egyetlen irat sem szól. 1962-es önéletrajza szerint 1956 novemberétől 1957. május 1-jéig vājárként dolgozott a Zagyvai Szénbányáknál. Ezután ismét visszavették a BM állományába, és az ipari szabotázs elhárítása lett a feladata.<sup>1094</sup>

1958-as minősítése szerint Kovács „párthűsége kifogástalan”, „politikailag abszolút megbízható”, politikai képzettsége pedig „közepesnek mondható”. Ez már elég volt ahhoz, hogy kollégáinak „marxizmus-leninizmus” tanfolyamokat vezessen, és pártcsoportbizalmi legyen. Hiányosságként főnöke, Szabó Béla azt rójta fel neki, hogy „nem eléggé kezdeményező, önállóan nem mert operatív kombináció kidolgozásához hozzáfogni”. Fegyelmezett, soha nem vitatkozik, „kapott feladatokat nem kritizálja”. Viszont „kissé lassú munkamódszerrel dolgozik”. Műveltségét főnöke, aki „eléggé olvasott ember”-ként jellemezte, középiskolai végzettségű ember műveltségéhez hasonlította. „Magasabb műveltséggel rendelkező emberekkel is tud megfelelő hangnemben tárgyalni. Kovács elvtárs megjelenése jó. [...] Szerény, természeténél fogva munkatársai szeretik. Szorgalmas, egyébként víg kedélyű elvtárs.” Sokakhoz hasonlóan Kovács „kedvenc szórakozása a labdarúgó mérkőzés”. A minősítését 1958-ban azzal a megjegyzéssel hagyták jóvá, hogy „nagyobb aktivitást kell kifejtenie a hálózati és feldolgozó munka terén”.<sup>1095</sup>

Az 1959-ben főhadnaggyá, majd 1963-ban századossá kinevezett, utasításokat fegyelmezetten végrehajtó Kovács 1964-es minősítését az alosztályvezető Nótás István azzal zárta: „jelenlegi beosztásában alkalmas, azonban a káderfejlesztési tervnek megfelelően a BM Akadémiát el kell végeznie.” Az 1959-ig marxista foglalkozásokat vezető Kovács, aki számos párthű társához hasonlóan megkapta a „Munkás-Paraszt Hatalomért” érdemérmét is, a propagandista feladatát is ellátta a pártszervezetben belül. „Az alosztály kollektíváján belül politikai jellegű beszélgetéseket kezdeményez. Rendszeresen olvas Népszabadságot, klasszikus könyveket és látogat filmeket. [...] Szereti a társaságot, víg kedélyű, baráti köre az alosztály kollektívájából tevődik ki. Szeszessitalt csak kismértékben fogyaszt...” 1960-ban a minősítését

<sup>1093</sup> Eörsi László egyetlen dokumentumban sem találta említeni a Péterffy utcai kórház kapcsán. Tóth Ilonáról: Eörsi 2016; Szokolczai 2016; Kiss – M. Kiss 2007.

<sup>1094</sup> ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatéék. 1069. 7–8. Önéletrajz 1962. június 26.

<sup>1095</sup> Uo. 15–16. Minősítési lap. 1958. március 3.

végző közvetlen főnöke, Nagy Imre szerint szakmai képzésében 1958 óta folyamatos fejlődést mutat, „azonban nem állapítható meg ugyanez az op[eratív] munka végzésében. A két évvel ezelőtti kezdeményezés hiánya, a bátortalanság jelenleg is meg van nála. Ez különösképpen a kiválasztásokban, tanulmányozásokban mutatkozik meg. Konkrétabban úgy, hogy nehezen fog hozzá, lassú a munkaüteme, különösképpen, ha műszaki értelmiségi személyről van szó.” Némi segítséggel azonban – Nagy értékelése szerint – ezektől a hibáktól képes megszabadulni, s ezután „magasabb beosztással járó feladatok elvégzésére is alkalmas”.<sup>1096</sup> Ezért szükséges őt tovább iskoláztatni. Kovács továbbra is szerepel a káderfejlesztési tervben. Egyelőre azonban falfirkálás, röpcédulázás és névtelen levélírók felderítésével bízták meg, amíg levelező tagozaton el nem végezte a Rendőrtiszti Főiskolát.<sup>1097</sup>

Kovács Pál alaposan kikérdezhetette Gy.-t, vagy át is nézhetett néhány jelentést, mivel első találkozójuk után pontosan felmérte, milyen lehetőségei vannak: Gy. fő feladatának a munkástanács-vezető Gál, az egykori csendőr Gárdos és a Waffen-SS-be<sup>1098</sup> 1944-ben, 15 évesen önként belépett Sebes megfigyelését tartotta. „Továbbra is tartson szoros kapcsolatot a fentebb már említett három személlyel. A velük való beszélgetés során ne csak a politikai helyzetet tárgyalják, hanem érdeklődjön családi helyzetükről, problémáiról is, mesélje el saját problémáját is. Olyan magatartást tanúsítson, hogy benne a jó barátot lássák. Tárgyalják meg a munkahelyi problémákat és ennek kapcsán állapítsa meg a munkahelyen kifejtett tevékenységüket.” Őszinteségért várt őszinteséget, Kovács Havasinál jóval tapasztaltabbnak mutatkozott. Új feladatot is kitalált Gy. számára: a tévesztés ellen agitáló, szocdem Sajtó Józsefről kellett jelentenie.

Kovács szinte egész életét a bányamedencében töltötte, jobban ismerte a helybélieket, mint Havasi. Nagy Imre alosztályvezető kérésére Gy.-vel új jelentéseit már tiszta fehér lapra íratta. A feladatok végrehajtását értékelő szövegek nyelvéből is kiderül, hogy az 1961-ben még főhadnagy Kovács Havasinál iskolázottabb volt. Kevesebb a helyesírási hibája, összetettebben és nyelvtanilag is szabályosabban fogalmaz, határozott sorvezetéssel.<sup>1099</sup>

Amikor Gy.-t átvette, Kovács levelező tagozaton már befejezte az általános iskola 7–8. osztályát, és a bányaiipari technikumba járt (a következő évben eredményesen el is végezte).

<sup>1096</sup> Uo. 19. 1960. február 25.

<sup>1097</sup> Uo. 17. 1964. február 28.

<sup>1098</sup> A német SS önkéntes katonai szárnya a Wehrmacht irányítása alatt. Sebes is önkéntesként lépett be 1944-ben. NML XXV. 1 b. Balassagyarmati Népbíróság. 96/1945. S. József. 8. Jegyzőkönyv S. József kihallgatása.

<sup>1099</sup> ÁBTL M-42 230. 306. 1961. július 8. A teljes oldal kiértékelés, intézkedés és feladat, amelyet Kovács írt.

Havasinál több helyismerettel rendelkezett, tudta, mi zajlik a bányában, hogyan tagozódik a kolónia és a bánya társadalma, ismerte a szóbeszédet a bányában, az irodai pletykákat és a bányászok trükkjeit. Családja révén is benne élt a bányamedence társadalmában: bátyja Kisterenyén lakott, bérfelelősként a Szénbányászati Trösztnél dolgozott, egyik sógora a terenyei, másik a kányási bányüzemnél dolgozott vājárként.<sup>1100</sup>

Gy. az új tisztnek fegyelmezetten, két hét múlva szállította az új anyagot a „tévesítés ellen aggitáló” Sajtostól. Kováccsal már új napokon, nem csütörtökön vagy szerdán, hanem kéthetente péntek estéknél találkozott. Kovácsot komolyabban vette, ezért jobban meg akart felelni az elvárásoknak: „erősen demokrácia ellenes egyénnek” ábrázolta Sajtost, aki „szörnyen haragszik a tszcs. dolgok miatt. Azt mondta, ez sajnos a csajka rendszerhez fog vezetni.” Gy. szerint Sajtostnak a fiával is kenyértörésre került a sor, amikor fiát 1952 környékén katonatiszti főiskolára küldték, mert nem akarta, hogy „ennek a rendszernek a tisztje legyen”. Ismerve a tiszték érdeklődését, Gy. az űrhajósokat is szóba hozza: „Annak idején, amikor Gagarin átrepülte a világot, azt mondta, hogy ezek a ruszkik be akarják kormolni a világot.” A végén azonban szerinte az amerikaiak fognak győzni – írta Gy. A jelentés értékelése szerint Gy. maga találta meg Sajtost célpontnak – akárcsak Gált, Gárdost és Sebest –, mivel az előző találkozáson már beszámolt arról, milyen ellenséges a rendszerrel szemben, emiatt kapta feladatul a jellemzését. Legközelebb is róla kellett írnia, a jelentést a „Tavaszi” fedőnevű kisterenyei T-lakásban adta át.<sup>1101</sup> A jelentések adására szolgáló lakás (ahol Gy. a jelentései zömét is írta) mellett 1969-től orvosi rendelőt nyitottak, ami attól fogva rövidebbé tette az ott tartott találkozókat.<sup>1102</sup>

A következő nyáresti találkozáson Gy. nem sok sikerről számolhatott be. Összedőlni látszott a kártyavár, amely a kiválasztott célszemélyek megfigyelésére épült: egyikükről sem tudott meg új dolgokat. Gál a hónap eleje óta autóbusszal járt a munkahelyére, így munkába menet nem tudtak beszélni. A labdarúgószézon őszi beindulása azonban reménnyel tölthette el Kovács főhadnagyot: a mérkőzéseken beszélgethetnek majd, mivel „több esetben együtt szoktunk járni vele a mérkőzésekre” – írta Gy.

Az összes beszélgetésük Sebes Józseffel is abban merült ki, hogy az NB III-as sorsolás lehetőségeit taglalták. Gy. azt írta, magáról egyes szám harmadik személyben, magyarázkodva:

<sup>1100</sup> ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatéék. 1069. Kovács Pál. Szolgálati adatlap és Önéletrajz. 1962. június 26.

<sup>1101</sup> ÁBTL M-42 230. 307. 1961. július 21.

<sup>1102</sup> ÁBTL M-42 230/1. 90. 1969. július 15.

„Véleményem szerint Gy. politikai dolgokról szeretett volna Sebessel beszélni, de ezt nem tette, mivel Gy. felesége is ott volt.” Most először említette, hogy a feleségével szembeni titkolódzás akadályozza hálózati munkáját.

Gy. nem volt túl jó véleménnyel Sebesről, magának való embernek tartotta: „Társaságba nem megy, egyedül iszik, nem igen tárgyal senkivel. Az italt igen szereti. Néha kelletténél többet is iszik. Feledékeny is. Egy időben Gy. vett tőle lottószelvényt és kb. egy fél óra múlva kérdezte őt, hogy miért nem vesz most. Gy. erre azt felelte: – Ejnye, Jóska, hát nem az előbb vettem magától, amikor ötvenessel fizettem. Mire ő azt mondta: – Tényleg.” A Kádár-kormány népszerűségi intézkedéseinek első lépései között szerepelt 1956 decemberében a lottó bevezetése, amely össznépi szerencsejátékként 1957 januárjában indult meg.<sup>1103</sup> Sebes a lottó helyi értékesítői közé tartozott, bizományosi rendszerben.

Az „egyebek” részben Gy. ezúttal a bánya szellőzéséről írt, és arról, hogy többen rosszul lettek, hánytak a levegőhiány miatt a műszakban. Kovács főhadnagy intézkedést rendelt el a levegőhiány megszüntetésére, amit főnöke, Nagy Imre is fontosnak és sürgősnek ítélt, szabotázstól tartva. A célszemélyek kapcsán azonban Kovácsnak is le kellett írnia, hogy Gy. csak Sebessel tud majd rendszeresen találkozni. Gál más útvonalon jár munkába (busszal), Gárdos pedig távoli munkahelyre került a Csigán belül, és többnyire más harmadba (műszakba) jár dolgozni. A véletlen és a lehetőségek is eldönthették, kiből vált végül állandó célszemély. Korántsem csak az számított, milyen a magatartása vagy mennyire tarthatták veszélyesnek, hanem az is, mennyire volt megközelíthető egy informátor számára. Az „ellenség” kiválasztását tehát nagymértékben befolyásolta, kapcsolatba tudnak-e lépni vele: vagyis egy-egy ellenség inkább a hálózat kapacitásairól tudósít, mintsem az ellenség „veszélyességének” mértékéről.

Ha Sebes az egyetlen lehetőség, akkor legalább róla készüljenek alapos jelentések: döntött Kovács, és Gy. összes új feladata Sebes megfigyeléséhez kapcsolódott. Fel kellett térképeznie Sebes kapcsolatait, munkahelyi körülményeit, és kérdezősködni kellett a nemzetközi hírekkel kapcsolatos véleményéről.

Kovács főhadnagy kreatív volt. Például Gy. szájába akarta adni: „Tegye hozzá, hogy Nyugat-Németországban a volt SS-ek komoly nyugdíjat kapnak” – hátha Sebes ráharap erre. Ám a lelepleződéstől is tartott: „Ha azt látja, hogy Sebes nem reagál a fentiekre, ne erőltesse a beszélgetést...” Szerencsére volt közös hobbi, ami összekötötte az informátort és megfigyelt barátját, mint a munkástanácsos Gállal is: a foci, ami ráadásul a tartótiszt Kovács kedvenc

<sup>1103</sup> [http://mult-kor.hu/20120117\\_ossznepi\\_bufelejto\\_](http://mult-kor.hu/20120117_ossznepi_bufelejto_) (2021. május 13.)

hobbija is volt. „A fenti feladat megoldására használja fel azt az időt, amikor Sebes lottót árul.”<sup>1104</sup> A helyi labdarúgócsapat egyik fontos intézője, aki háborús bűnösként ült börtönben, és a szomszédoknak lottót áruló, egykori Waffen-SS Sebes ideális párosítás megfigyelő és megfigyelt szerepére. Bátran felelősködhetők lettek volna, hiszen Sebes is figyelhette volna Gy.-t. Gy. özvegye ebből annyit érzékelt, hogy férje nagyon sok időt töltött a focicsapat körül, vagyis a labdarúgócsapat körüli teendők alibiként is szolgáltak.<sup>1105</sup>

Gy. nem tiltakozott a könnyűnek látszó feladat ellen, hiszen neki is érdeke volt, hogy minél egyszerűbben teljesíthesse. 1961 augusztusában már csak Sebesről jelentett, ő vált megfigyelésének célpontjává. Míg Gál megfigyelését Havasival közösen, addig Sebesét Kovács főhadnaggyal együtt eszelték ki. A megfigyelés súlypontja az állambiztonsági munka hangsúlyeltolódását, ideológiai töltetének megváltozását is jelzi. Az 1960-as évek elejére az állambiztonságiak szemében a rendszerre a veszélyt már nem a munkások elégedetlenségére építő „szocdem”, hanem a „jobboldali ex-SS” jelentette. És persze a véletlen is komoly szerepet játszott: ha Gál nem kezd el busszal munkába járni, akkor a szociáldemokrata hagyományokra építő munkástanácsos éppúgy a megfigyelés célpontja maradhatott volna.

Viszont a véletlen sem volt teljesen véletlen: a csigai bánya és a telep közötti buszközlekedés bevezetése éppen a munkásjóléti intézkedéseknek köszönhető, amelyek – a bérek emelkedése mellett – részben kifogták a szelet a munkás-érdekvédelem vitorlájából. Másfelől Gy. is alakította saját és tartótisztje sorsát: a könnyebb teljesíthetőség irányába próbálta terelni a kötelező feladatot. Sebesről egyszerűbb volt jelentenie, noha Sebes alig csinált valamit. A kötelező feladaton túl viszont Gy.-nek lehetősége nyílt arra, hogy saját észrevételeinek is hangot adjon, időnként magánszorgalomból feljelentsen valakit, megpróbáljon igazságot szolgáltatni, és érdekeit igyekezzen érvényesíteni.

Gy. a következő találkozásig végre politikai kérdésekről is szóra bírta Sebest. A *Ludas Matyi* címdalával összefüggésben tudta elmondani a Kovácstól feladatul kapott mondatot (bizonyítva, hogy még tartótisztjénél is ravaszabb). „Gy. kérdezte Sebestől, hogy látták a mostani Ludas Matyit, aminek a címlapján Adenauer fizeti a volt SS tisztet. Sebes azt a választ adta, hogy nem. Erre Gy. azt mondta, hogy kár, maga is kaphatna most egy csomó pénzt, ha kint lenne.” Ám hiába a ravaszság, Sebes azt válaszolta, hogy nem érdekli, különben is „jól megy az üzlet a lottóval”. A politikai hírek kapcsán azzal dicsekedett Gy.-nek, hogy ő hallgat

<sup>1104</sup> ÁBTL M-42 230. 311–312. 1961. július 20.

<sup>1105</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

francia híreket, mert tud franciául. Ott hallotta, hogy Kennedy elnök még abban az évben (1961-ben) parancsot fog adni az atombombák ledobására. „Még megjegyezte, hogy az azonban nem biztos, hogy mi életben maradunk.” Ettől a bányatelepi világvégevárástól eltekintve Sebes elégedettnek tűnt a beosztásával: vasutasként a 16-os őrházban teljesített szolgálatot, ahol eleget pihenhetett, otthon pedig lottót és könyveket árult bizományosi rendszerben. A könyv luxuscikkből mindenki számára elérhetővé vált, akárcsak a szerencsejáték, és a bányatelepen az egyik fontos láncszem az egykori Waffen-SS Sebes volt: aki könyvet és lottót árult. Gy. számára ideális megfigyelési célpont is volt, mivel nem kellett messzire mennie, így azt a konklúziót vonta le: „Szerintem a demokratikus rendszernek elég nagy ellensége.”<sup>1106</sup>

Az atombomba ledobásával kapcsolatos vélekedés ellenére Sebes valóban tudott franciául, mivel Kovács főhadnagy értékelése szerint több évig tartózkodott Franciaországban. Kovács kifejezetten támadóan lépett fel a békésnek tűnő Sebessel szemben: persze azért is akart belőle ellenséget fabrikálni, mivel ellenség nélkül nincs jelentés. Azt a veszélyt vélte felfedezni Sebesben, hogy lottóárúsítás közben politikai pártolókat szervezhet. Erre némi rosszállással azt írta rá főnöke, Nagy Imre alosztályvezető kézzel: „ha nem tudja, miért írja le?” A nem tudást ebben az esetben a bizonyosság elmaradása, a feltételes mód jelentette.

A másik, sokkal súlyosabb intézkedés Sebes egész életét befolyásolta. Gy. jelentésében – lehetséges, hogy tudtán kívül – első ízben ártott valakinek, anélkül hogy feltétlenül ez lett volna a szándéka. Az intézkedés szerint „A Szolgáltató Vállalat vezetőjével megbeszéljük, hogy Sebest a 16-os őrházból váltsák le, mivel ott nagy lehetősége van arra, hogy szemet és személyeket szállító vonatokat összeengedje vagy a termelést szabotálja”. Ezt a veszélyhez mérten elég szigorúnak tetsző intézkedést Kovács főnöke nem bírálta felül, csak annyit írt hozzá: „Vigyázni kell arra, hogy az informátor hírszerző lehetősége Sebes irányában megmaradjon.” Kovács feladata Gy.-nek: foglaljon úgy állást Sebes előtt, hogy az úgy érzékelje, Gy. a Nyugat mellett van. A végső cél a bizalom elnyerése. Emellett Gy.-nek továbbra is próbálkoznia kellett Gárdos megfigyelésével, bármennyire távol dolgozott is tőle.<sup>1107</sup>

Gy. emiatt szándékosan találkozott Gárdossal, de semmi rosszat nem árult el róla, „nagyon kiváló munkás” – írta. Pozitívan nyilatkozott Bazsó Vilmosról is, aki szerinte csak annak él, hogy most építi második házát. Ezzel szemben Sebes a disszidálást fontolgatja.

<sup>1106</sup> ÁBTL M-42 230. 316. 1961. augusztus 14.

<sup>1107</sup> Uo. 316–317.



„Szeretne visszamenni Franciaországba. Szerinte itt élni már nem érdemes. A feleségével nem tud kijönni.” A jelentésben Sebes a feleségét okolja, mert elviselhetetlen, ám Gy. szerint épp fordítva, Sebes lehet az oka a megromlott házasságnak.<sup>1108</sup>

A következő alkalommal, szeptemberben Gy. Sebesről csak szóban jelentett. Gy. és Kovács egyre negatívabb tulajdonságokkal ruházta fel a lottóárust, hogy még komolyabb ellenségnek látsszék. A szóbeli jelentést összefoglaló Kovács egyszerűen csak volt SS-ként emlegeti, holott Sebes 15 éves kori belépését a Waffen-SS-be – amelyért fél évet ült börtönben – kamaszkori eltévelyedésként is ábrázolhatná. Egyelőre az nem derült ki, hogy Sebest áthelyezték-e kényelmes munkahelyéről, azonban Gy.-nek már disszidálási szándékát kellett kiderítenie, ami arra utal, hogy Sebes jóval elégedetlenebb volt, mint nyáron. Gy. elmondása szerint Gállal is tudott beszélni. Ennek összefoglalása szerint a faluban sokan annyira félnek az atomháborútól, hogy [élelmiszer] felvásárlásba kezdtek – de Gál szerint ennek nincs értelme, „mert ha lesz háború, úgylis elpusztulunk”.<sup>1109</sup>

Egy hónap múlva Gy. ismét csak szóban jelentett – úgy tűnik, Kovácsnak ez így is megfelelt. Gy. arról számolt be, hogy Sebes szabálytalanul fordult meg az új és a régi bányatelepet elválasztó műúton, emiatt egy személyautó csak úgy tudta kikerülni, hogy nekiütközött az ott lévő híd betonkarzatának. A helyszínre kiszálló rendőrség szabálytalan közlekedés miatt eljárást indít Sebes ellen. Gy. látta az esetet, de nem várta meg a rendőröket, mivel nem akart tanúskodni. Gy. feladata továbbra is annak kiderítése, akar-e disszidálni Sebes. Ezért Kovács – más ötlete nem lévén – elküldte Gy.-t hozzá, hogy vásároljon lottószelvényeket tőle.<sup>1110</sup>

Sebest munkahelyén is figyelni kezdték, felvesz-e előleget, hogy külföldre disszidáljon, ám semmi szokatlant nem tapasztaltak. Kovács főhadnagynak így elmaradt a nagy fogás lehetősége, nem tudták megakadályozni a lottóárust, mert mégsem akarta elhagyni az országot. Végül Kovács főhadnagy már csupán azzal indokolhatta disszidálási kísérletének megfigyelését, hogy „sorsának jobbra fordulását a nyugatiak győzelmétől várja”. Sebes télen már szóba sem hozta Gy.-nek disszidálási szándékát.<sup>1111</sup>

Sebes már olyan sokszor szerepelt Gy. jelentéseiben, hogy egy kézírás – amely nem Nagy Imre alosztályvezetőtől származott – mintegy figyelmetlen szerkesztőként odairta:

---

<sup>1108</sup> Uo. 324.

<sup>1109</sup> Uo. 320. 1961. szeptember 20.

<sup>1110</sup> Uo. 323. 1961. október 24.

<sup>1111</sup> Uo. 329. 1961. december 1.

„Sebesnek ismerjük-e a baráti körét?” Gy. már hónapokkal korábban megírta, hogy a lottóárusnak bezárkózó magatartása miatt nemigen vannak barátai (emiatt a feltételezett „pártszervezés” sem ment volna könnyen). Ennek ellenére Gy. fő feladata továbbra is az ő megfigyelése maradt, annak kiderítése, hogyan viszonyul a politikához, és fennáll-e disszidálási szándéka.<sup>1112</sup> Gy. és Sebes beszélgetései (akit Gy. csak úgy emlegetett, mint „az SS, aki lottószelvényt árusított”) egyre inkább kezdték felvenni a kocsmai politizálás stílusát: arról vitatkoztak, hogy atomháború esetén lennének-e rakétacsaták. „Sebes szerint az amerikaiaknak már van olyan szerük, amely az irányában esetleg kilőtt rakétát vagy atombombát megállítja a levegőben és odaküldi vissza, ahonnan kilőtték” – vetítette évtizedekkel előre a csillagháborús programot.<sup>1113</sup>

Gy. a feladatát fegyelmezetten hajtotta végre, ám jelentései egyre rövidültek, alig volt már miről írnia Sebes kapcsán, aki alig járt társaságba, ráadásul a lába munka közben megsérült. A következő jelentés csak féloldalnyira sikerült. „Jelentem, hogy Sebessel az elmúlt találkozásunk óta nem tudtam beszélni, ugyanis Sebes betegen fekszik otthon. Az ünnepek előtt megsérült.” Miről írjon hát? – gondolkozott Gy., hiszen háromsoros jelentést csak nem adhat le. Ezért beszámolt arról, hogy a korábban annyira érdekesnek tűnő Bereznáival beszélgetett.

Gy. 1962 januárjában magáról szólva már nagyon ügyesen használta jelentéseiben a lelepleződés ellen az „ismerősöm” formulát, amikor magáról írt. Bereznairól írta: „Ismerősömmnek azt mondta, hogy az elkövetkező új év, 1962 a világmegváltás éve lesz. Szerinte a Szovjetuniót a nyugat el fogja törölni a földről. Meg fogják az emberiséget szabadítani a kommunizmustól.” Kovács figyelmet érdemlőnek tartotta az óvatlan kijelentést, és elhatározta, Bereznait nyilvántartásba helyezi. Elég lett volna, ha megnézi Gy. három évvel korábban, még Ecseginek írt jelentéseit, hiszen Bereznai többször is szerepelt bennük. Annyira azért sem Kovácsot, sem Kovács feletteseit nem érdekelte Gy., hogy a teljes aktát figyelmesen végigolvasták volna.

Kovácsot továbbra is a „volt-SS Sebes” érdekelte, a párt ellenséggel kapcsolatos elvárásai miatt is őt tartotta ideális célszemélynek. Gy.-nek feladatul adta, hogy a lottózás ürügyén látogassa meg otthonában, és beindította fantáziáját. Kovács szövevényes történetet gyártott Gy.-nek legenda gyanánt – ahogy az állambiztonsági nyelvben a bizalmat elnyerő történetet hívták: „Mert amióta Sebes beteg, nem vett szelvényt, de szeretne lottózni továbbra

---

<sup>1112</sup> Uo. 330.

<sup>1113</sup> Uo. 329. 1961. december 1.

is. Amikor ezt megbeszélték, utána kérdezze meg, hogy milyen rádiókészüléke van. Amikor mondani fogja, hogy a készülék világvevő, panaszkodjon, hogy az övé kis készülék és a külföldet nem lehet vele fogni. Ezután érdeklődjön tőle, hogy mit mond a külföldi rádió, majd térjenek rá a külpolitikai kérdések megbeszélésére.”<sup>1114</sup> Nyakatekert terv, pusztán azért, hogy az ágyban fekvő Sebes politikai véleményét kiderítsék, amelyet amúgy is borítékolni lehetett.

Tél végére Sebes már felépült, és Gy.-nek csak akkor sikerült beszélnie vele, amikor ismét lottót kezdett árusítani. A kubai válságról váltottak szót, az amerikai és szovjet lehetőségekről, és arról, hogy nem tudja, „mi lesz a disszidálással”. „Dolgozik mindennap és a lottóárusítással foglalkozik.”

Hogy a jelentésben több információ szerepeljen, Gy. leírta: emlékei szerint 1962. február 8-án beszélgetett a korábban a téveszesítés komoly ellenzőjeként számon tartott régi szocdemmel, Sajtos Józseffel is. „Szóbakerült az időjárás.” Az időjárás kapcsán virágnyelven folytatott beszélgetésüket így részletezte: „Ismerősöm mondja Sajtosnak, hogy jó lenne, ha már tavasz lenne. Sajtos erre úgy válaszolt, hogy »már jó volna egy igazi, szép tavasz, amikor az ember szabadon tudna levegőt szedni, mert higgye el cimborám – mondotta Sajtos –, ez már nem élet így. Nagyon sokan ülnek a nyakunkon, úgy lenne jó, ha minden a régi lenne. Hagynának minket nyugodtan dolgozni. Menne mindenki haza, még az oroszok is.«” Kovács értékelésében fontosnak tartotta Sajtosról leírni, hogy bár ellenezte, manapság a Kisterenye mellett Szupataki Tsz.-nek tagja, „a múltban báró Solymossynál volt béresgazda”. Kovács szerint Sebes a nemzetközi feszültség enyhülése miatt nem akarta elhagyni az országot. A következő feladatban Gy.-nek már panaszkodnia kellett Sebesnek arra, milyen nehéz a bányában dolgozni. Ennek célja, hogy a bizalom meglegyen közöttük, mivel Kovács elsősorban arra volt kíváncsi, nem tervez-e Sebes szabotázsakciót a vasútnál.<sup>1115</sup> Kovács egyre inkább a szabotázsakciókra készült, ez volt az állambiztonsági nyomozás egyik fő vonala.

Több mint egy hónap telt el a következő találkozóig. Ismét kitavaszkodott, és Gy. nem vitt magával írásos jelentést. A találkozón Kovács szerint elmondta, hogy bár rendszeresen beszélgetnek, Sebes „semmi érdemleges kijelentést nem tett”. Gy. nem akart semmit elintézni, nem volt ügyes-bajos dolga, feljelenitenivalója sem, így nem írt. Az ekkori találkozón Sebesen

---

<sup>1114</sup> Uo. 333. 1962. január 11.

<sup>1115</sup> Uo. 336–337. 1962. február 23.

kívül is csak a bánya biztonságáról beszélt hosszabban, amely szerinte sok kívánnivalót hagy maga után.<sup>1116</sup>

Gy. feladata továbbra is Sebes és kapcsolatainak megfigyelése, ám egy hónap múlva sem tudott újdonságról beszámolni. Az április végi találkozóra mégis írt egy féloldalas jelentést. Hiába a tavasz, Sebes nagyon el volt keseredve, mert tüdőbetegség gyanújával vizsgálták. Sajtossal tejért álltak együtt sorba, úgy beszélgettek. Sajtós az időjárás virágnyelvén mondta neki ismét, hogy „jó lenne már egy igazi tavasz”. Gy. Gárdosról és Bazsóról az elmúlt jelentésekben és ezúttal is csak azt állapította meg, hogy szorgosan dolgoznak.<sup>1117</sup>

Nyár elejére Gy. szerint Sebes teljesen letett a disszidálás szándékáról. Az amerikai kísérletekről meg azt mondta, hogy velük akarják megakadályozni a kommunizmus támadását. Gy. nem akart éppen elintézni semmit, „más rendkívüli eset nem történt. Az emberek az üzemben rendesen dolgoznak. Általában a hangulat az elégedett emberekről tesz tanúságot.”<sup>1118</sup> Kovács főhadnagy nem dőlt be az örömdának. Értékelése szerint lehet, hogy mindenki dolgozik és elégedett, „Sebes azonban úgy nyilatkozik, hogy abból a szovjetellenesség állapítható meg”. Minden ember számít, még Sebes véleménye is. Így továbbra is ő a célpont, Kovács látszólag nem unja a megfigyelését, de Gy. mindinkább tartalékba kerül.<sup>1119</sup> Egyre ritkábban tesz jelentést.

Nyár végéig nem született több jelentés. Gy. meglehetné, hogy egyre ritkábban ír, és viszonylag kevés szankcióval megpróbál kilépni a kötelékből. Senki sem venné észre, ha nem járna többet havonta esténként egy lakásba, ahol ismerőseiről és rokonairól szóló jelentéseket ad le. Ám így végképp elveszne a remény, hogy ismét az irodán dolgozhat. Elvesztené annak lehetőségét, hogy kisebb-nagyobb protekciót szerezzen, vagy hogy álruhás királyként igazságot tegyen szűkebb környezetében, feljelenthessen bárkit, akin bosszút akar állni. Nem is sok erőfeszítés ekkor a hálózat tagjának maradni. Gy.-nek időnként beszélnie kell Sebessel arról, amit az újságban olvasott, és ezt elmondja vagy leírja Kovácsnak. A főhadnagy és a nógrádi hálózat szemszögéből 1962-re Gy. nem túl értékes informátor, azonban érdemes tartalékolni. A pihentetése, vagyis hogy nem kap túl nehéz feladatokat, és havonta egyszer jelent, hosszú távú – közös – érdek. Elbocsátani a hálózatból alig-alig érné meg, hiszen jelentéseivel így is igen ritkán kell foglalkozni, ám ha Kisterenyén valami baj történne – sztrájk vagy „ipari

<sup>1116</sup> Uo. 341. 1962. március 30.

<sup>1117</sup> Uo. 342. 1962. április 26.

<sup>1118</sup> Uo. 345. 1962. június 29.

<sup>1119</sup> Uo.

szabotázs”, amelynek réme állandóan ott lebeg tartótisztjeinek szeme előtt –, akkor bevethető. Nála hasznosabb, egykori csendőrök és szocdemek között is hitelesnek tűnő informátort is nehéz lenne találni. A kapcsolat fenntartása mindkét fél érdeke volt a kölcsönös hazugságok ellenére. A szakítás rövid távon Gy.-nek és Kovácsnak is több munkát okozott volna (a sok papírmunkával és indoklással), mint a havi formális találkozók. Kovács ráadásul vélhetően kereshetett volna új informátort a vidéken, akit ismét be kellett volna tanítania (hogyan néz ki egy jelentés, milyen nyelvet kell használni), pedig éppen alig-alig fenyegetett komolyabb veszéllyel. Persze más nézőpont alapján: az informátor, ha nagyon szerette volna, komolyabb retorzió nélkül is megszakíthatta volna ekkor már a kapcsolatot a tartótisztjével, viszont akkor azokat a kis előnyöket, amelyeket a hálózat segítségétől várhatott, elvesztette volna.

Gy. 1962 nyarának végén a kisterenyei rakodón beszélt akkor már állandó célpontjával, Sebessel, ezúttal a helybeli labdarúgásról, ami talán jobban érdekelte őket, mint az úrhajózás vagy a szovjet–amerikai viszony. Rá öt napra este megint összefutottak: Sebes „az SBTC meccsről jött haza kerékpárral”. A salgótarjáni focicsapat, népszerű nevén a Stécé 1960/61-ben a legjobb vidéki csapatként szerepelt az első osztályban (5. lett, a Ferencváros csak gólaránnyal előzte meg), egy olyan időszakban, amikor a magyar labdarúgás az európai élvonalhoz tartozott.<sup>1120</sup> Kisterenyéről is nagyon sokan jártak a Stécé meccseire, bányavonattal, busszal, teherautóval vagy éppen biciklivel. Az 1961/1962-es szezon már nem sikerült olyan jól, a csapat egyre lejjebb csúszott a tabellán, ám végül sikerült bennmaradnia az I. osztályban, és még a másik bányászcsapat vetélytársát, a Komlót is megelőzte gólaránnyal.<sup>1121</sup> A következő évtől kezdve azonban a helyi csapat, a Kisterenyei Bányász is elkezdett menetelni a bajnokságban, 1963 ősztől az új lebonyolítási rendszerben már a Nemzeti Bajnokság keleti II. osztályában játszott a III. osztály után. Ez volt a telepi bányászcsapat második aranykora, így nem csupán az SBTC kapcsán lehetett a fociról beszélgetni.<sup>1122</sup>

Aznap, amikor a meccs után beszéltek, a Stécé a Győrt verte hazai pályán 4–2-re, amivel a csapat a 4. forduló után a 6. helyre ugrott előre a tabellán. Az SBTC ekkor még jól állt. A szezon második felében azonban végig kieső helyen várta a mérkőzéseket, és az idény végén a bányamedence nagy bánatára kiesett az I. osztályból.<sup>1123</sup> (Utolsó két meccsükön a Bene Ferencel felálló Újpesti Dózsa, illetve az Albert Flórián vezette, bajnok Ferencváros ellen

<sup>1120</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/71> (2021. május 13.)

<sup>1121</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/70> (2021. május 13.)

<sup>1122</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/csapat/2886/bajnoki-mult> (2021. május 13.)

<sup>1123</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/69> (2021. május 13.)

kellett volna nyerniük, hogy esélyük maradjon. A válogatott Szojka Ferencsel játszó SBTC-nek nem sikerült a bravúr.)

Gy. beszámolója szerint „az egykori SS” békésen alkalmazkodott a kádári konszolidáció kultúrpolitikájához, és „családi helyzete is rendeződött”. „Sebes jelenleg könyvárusítással foglalkozik az üzem területén.” Azonban mintha kicsit bizalmatlanná vált volna Gy.-vel szemben: „Sebes ismerősömnök politikai dolgokról nem nyilatkozott.”

A Sebesről szóló nyúlfarknyi szöveg után Gy. újra a közélet tisztaságáért indít harcot, magánszorgalomból. Ismét egy helybéli pártebert vesz célba, fontos információt kapott ugyanis a feleségétől, erre alapoz. „Ismerősöm felesége beszélgetett Janáknéval, aki elmondotta, hogy az öccsének, Nádasai Sándornak milyen jó dolga van. Turisták Szálloda ellenőre és a rendőrségen is nagykutya. Több esetben szabadított ki letartóztatott egyéneket és ezért a cselekedetért pénzt, malacot, libát, csirkét és még sokféle honoráriumot kap. Nagylábon él. Hol autója, hol motorkerékpárja van. Televízió készüléket többször cserélte már be, mert nem tetszett neki az előbbi.” Csak úgy ömlik Gy.-ből a panasz: „Állandóan tele van pénzzel. Egy-egy hazajövetel alkalmával a helybeli korcsmában az egész rokonságával együtt a legfinomabb és elég drága italokat fogyasztják. Hetenként szokott hazajárni. Ezenkívül azzal dicsekedett ismerősöm feleségének, hogy neki sok nője van.”<sup>1124</sup>

Kovács főhadnagy e jelentés után továbbra is elsősorban Sebesre koncentrált, akinek immár külső mozgását is meg kell figyelnie Gy.-nek, „mivel egy utcában laknak és a munkahelyük is egymáshoz közel van”. Ennek ellenére intézkedésként felvetette: „Megállapítom Nádasai Sándor munkahelyét és az illetékes szervnél megteszem a szükséges intézkedést.”<sup>1125</sup> Kovács egyik felettese – az aláírása olvashatatlan – azonban közbelépett, a nyilvántartásba vételt megakadályozta, így Nádasai ügyében semmi sem történt. Bár néhány évvel később a nyugdíjba vonuló (1894-ben született) Nádasai Sándor hiába akarta elismertetni kommunista párttagságát 1917 óta, beadványát nem fogadták el. Az MSZMP Nógrád Megyei VB nem találta megalapozottnak erről szóló igazolásait, mivel „csak arról tanúskodnak, hogy esetenként illegális sajtóterméket, röpcédulát kapott terjesztésre”.<sup>1126</sup> Ennek ellenére húsz évvel később egy munkásmozgalmi gyűjteménybe életrajzot írtak róla,<sup>1127</sup> 1984-ben

<sup>1124</sup> ÁBTL M-42 230. 347–348. 1962. augusztus 27.

<sup>1125</sup> Uo. 347/b. 1962. augusztus 27.

<sup>1126</sup> NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 331. ó. e. 1968. december 29. 33. Elképzelhető, hogy a magasabb nyugdíj reményében nyújtotta be ezt a kérelmet, de erre nincsen forrás.

<sup>1127</sup> *Harcos életrajzok 1983*:166–167. N. életrajza.

internacionalistaként tüntetik fel „a megye forradalmi munkásmozgalmában jelentősebb részt vállalt elhunyt személyiségek” között (eszerint 1976-ban hunyt el),<sup>1128</sup> és a *Nógrád* című napilap szerint a kommunista párt helyi alapító tagja volt a háború után.<sup>1129</sup> A család meghatározó szerepét a település életében jelzi, hogy 2010-ben a Nádasi család egyik tagját a Fidesz–KDNP támogatásával polgármesterré választották. Gy. ismét túl magasra célzott, mint Havrán esetében, így a feljelentéssel nem ért célt.

Ebben az évben Gy. nem is adott több írásos jelentést, és csak egyszer, ősszel találkozott Kováccsal, amikor igen szűkszavú szóbeli jelentést tett Sebesről. Nem tudni, összefüggésben áll-e ez Nádasi feljelentésével, vagy csupán Sebes érdektelen szerepe és a feladat hiánya húzódik meg a háttérben. Mindenesetre Gy.-t ezentúl egyre ritkábban foglalkoztatják. Kovács már alig-alig találkozik vele, a találkozóról szóló feljegyzések is igen szűkszavúak. A kommunistapárt-alapító Nádasi megfigyelésére – holott ő „jóhiszeműen” felvetette – egyáltalán nem kapott megbízást, ezzel szemben Sebest továbbra is szemmel kellett tartania. Ezekben a hónapokban ez volt az egyetlen feladata.

1962. szeptember 9-én – Nádasi feljelentése után bő egy héttel – „kötelességtudóan” együtt ment el Sebessel az SBTC–Komló mérkőzésre, amely 1–1-gyel végződött. Az SBTC az akkori 5. forduló után a szezonban a legjobb helyre ugrott előre: egy hétig negyedik helyen állt a tabellán, ekkor megelőzte a későbbi bajnok Ferencvárost, a Dózsát és az MTK-t is. A következő három meccset viszont zsinórban elvesztették.

A meccs után Gy. csak egy hónappal találkozott Kováccsal. Nem is csoda, hogy a szóbeli összefoglaló egy ilyen fontos meccs kapcsán csak annyit jegyzett meg: „útközben az informátor több témájú beszélgetést kezdeményezett, de Sebes azokra közömbös válaszokat adott és inkább a sporttal kapcsolatban mondott el dolgokat.” A jelentés szerint Sebes nyugodtabb lett, viszont feleségével „egy lakásban laknak, azonban mindenféle kapcsolat meg van köztük szakadva. Sebes nem is étkezik otthon, hanem a Kisterenyei Bányüzem étkezdéjében.”<sup>1130</sup>

Nincs utalás arra, miért telt el az akta szerint három hónap a következő találkozásig, 1963. január 18-ig. Ekkor Gy. írásos jelentést adott, amelyből kiderült, hogy Sebessel mindössze egyszer találkozott, az orvosi rendelőben, ahol Sebes arra panaszkodott, hogy beteg.

<sup>1128</sup> NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 1984. július 17. 745. ó. e. 38.

<sup>1129</sup> V. G.: Egy internacionalista emlékezete. *Nógrád* 1984. augusztus 10. 3.

<sup>1130</sup> ÁBTL M-42 230. 349. 1962. október 11.

Telik-múlik az idő, a telepiek öregszenek. Gy. már nemcsak a munkahelyén, a kocsmában vagy a focimeccsen, hanem az orvosi rendelőben is összefut azokkal, akikről írnia kell. Politikáról szó sem esett, ám rossz családi helyzetére Sebes továbbra is panaszkodott. Gy. szerint már a könyv- és lottóárusítással is felhagyott, így egyre kevesebb emberrel találkozik.

Gy. – hogy ne legyen túl rövid a jelentés – írt egy kicsit Bereznai Györgyről is, aki a csigakuti aknában „a SZU-ra gúnyos megjegyzéseket tett vice formájában”. Kovács továbbra sem tudja hova tenni Bereznait. Egyetlen szabályt követ: csak akkor készít róla kivonatos feljegyzést, ha már szerepel a nyilvántartásban. Úgy tűnik, még mindig nem olvasta el figyelmesen Gy. régi jelentéseit, de ez nem is feladata, fegyelmezett hivatalnokként csak az új jelentéseket kell előállítania. Gy. új megbízása ismét Sebesre vonatkozott: meg kellett tudnia, miért hagyta abba a lottó- és a könyvárusítást, mi állhatott emögött (Kovács folyton valami hátsó szándékot szimatolt, azt, hogy egy „volt SS” egyszerűen beteg legyen, és emiatt hagyjon fel valamivel, nem akarta elhinni). Sebes családi helyzetét is fontosnak tartotta megfigyelni, és továbbra is félt disszidálási szándékától. Kovács jelentéseit immár új főnök olvasta, Nótás István rendőr százados, aki rögtön megjegyzést is tett: helyes-e Bereznaival bármit is foglalkozni? Nótás hivatalosan csak 1963 októberében vette át a III/III-1. Alosztályt Nógrádban, februárban már mégis ő nézte át az ide befutó jelentéseket.<sup>1131</sup>

A találkozók elmaradását a rendőr-főkapitányságon végbement átszervezések is okozhatták. Az őszi, utolsó jelentés az első, amely a BM Nógrád megyei Rendőrfőkapitányság III/III-1. Alosztálya számára készült a korábbi Politikai Nyomozó Osztály VI. Alosztálya helyett. Az állambiztonság 1962 őszi átszervezése Gy. és Kovács találkozásainak rendszerét és gyakoriságát sem hagyta érintetlenül, akárcsak a találkozók témáit. Az irattár és a megfigyelés rendszerének átszervezése Gy. informátori identitását is meghatározta.

1963. február 14-én – hiába ütemezte be Kovács – nem találkoztak. Kovács másnap kiderítette, miért. „Az informátor műszakjában változás állott be a vasárnapi termelés beindítása miatt és így délutános műszakban volt.”<sup>1132</sup>

Legközelebb csak márciusban sikerül találkozniuk, Gy. le is írja az okot: „a rendkívüli széntermelés miatt műszakot kellett cserélnem. Majd későbbben megsérültem.” Gy. ezentúl is Sebest figyeli, 1963 tavaszára rögzült a jelentések elején használt formula: „Feladatom volt

<sup>1131</sup> Nótás István: [https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:211663596384140::NO::P5\\_PRS\\_ID:693031](https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:211663596384140::NO::P5_PRS_ID:693031) (2021. május 13.)

<sup>1132</sup> ÁBTL M-42 230. 350. 1963. február 16. Találkozó megghiúsulásáról.



Sebes József volt »SS« magatartásának figyelése és baráti körének felderítése.” Sebes továbbra is szidta a rendszert, „a mi országunk a ruszkiknak a gyarmata”, a választásokat (1963. februárban, a helyi tanácstagok és országgyűlési képviselők választása) is csak üres cirkusznak tartotta. „Egyébként Sebes magatartása olyan, vele az emberek nem szívesen barátkoznak, igen goromba, magába zárkózott.” Gy. külön feladat nélkül írt Kelemen Károlynéval folytatott beszélgetéséről, akinek a férje 1956 után Brazíliába emigrált, és az asszony már egy éve nem tud róla semmit. Kovács főhadnagynak értékes Sebes választásokkal kapcsolatos nézete, a problémát csak abban látja, hogy Gy. és Sebes találkozóit nehéz megszervezni, mert nem egy helyen dolgoznak. Szerencsére „egymáshoz közel laknak”, így hetente egyszer-kétszer összefutnak. Talán Kovács is soknak találja már Sebes megfigyelését ahhoz képest, hogy nem fejt ki komoly tevékenységet, így a rá vonatkozó „társadalmi és hivatalos ellenőrzést” elegendőnek ítéli. Új célszemélyt nem tud vagy nem akar kitalálni. A kiértékelésbe az is bekerül, hogy Gy. szerint Sebes vasárnaponként Salgótarjánba utazik, „az utazás célja sportesemények megnézése és italozás”. Kovács két lábon jár a földön, tudja, hogy focimeccsen a legegyszerűbb feltűnés nélkül találkozni, ezért azt a feladatot adja Gy.-nek, hogy menjen el a következő meccsre Kisterenyén, és beszéljen Sebessel, de csak a fociról, másról ne, „vagy amit Sebes felvet”. A cél inkább az, hogy kiderítse, kikkel áll jó viszonyban Sebes. Hívja meg egy pohár sörre, és kérdezze ki a következő kérdésekről: „Nem-e [sic!] akar disszidálni? Milyen a családi helyzete? Hogyan van jelenleg megelégedve sorsával?”

A közvélemény-kutatás e sajátos módszere Kovács számára azért érdekes, mert Gy. egyetlen feladata még éveken át Sebes megfigyelése maradt. Minden eshetőségre gondolt: ha Sebes nem megy el a meccsre, akkor tudakolja meg tőle, hogy „miért nem volt a mérkőzésen”.<sup>1133</sup>

Ám hiába a részletes terv, Gy. egy hónap múlva, a következő találkozón szóban csak annyit ad elő, hogy bár találkozott Sebessel, „politikai jellegű beszélgetés nem alakult ki”. Ezután megbeszéltek egy új találkozót, amelyre Gy.-nek új eredményeket kellett volna szállítania, ám nem jelent meg. „Jelenleg éjjeles műszakban dolgozik. Éjjeles műszakból reggel 7 óra és ½ 8 óra között szokott hazamenni. Április 19-én reggel ebben az időpontban nevezett nem ment hazafelé munkából, amiből arra lehet következtetni, hogy beteg, szabadságon volt,

---

<sup>1133</sup> Uo. 353–354. 1963. március 20.

vagy pedig műszakot cserélt, illetve váltott.” Kovács tanácstalan, két hét múlva egy következő időpontra új találkozót szervez.<sup>1134</sup>

A következő két hónapban mégsem találkoznak. Gy. – úgy tűnik – kezdi lazábban venni a feladatát, csak akkor ír részletes jelentést, ha valamit szeretne elérni. Ebből a szempontból a hálózat sokkal inkább eszköz az ő kezében, mint ő az állambiztonsági tisztékében. Korántsem biztos, hogy félelemből jelent, sokkal inkább azért, hogy néha ő is elérhessen valamit titkos kapcsolatain keresztül.

1963. június 24-én egy félbehajtott kockás papírfecnit ad át jelentésként, amelyben még csak meg sem indokolja, hová tűnt hónapokra. Az elején cinikusan megismétli: feladata volt Sebes megfigyelése. Leírja, hogy beszélgetett vele, megtudta tőle, hogy elvégezte a 7. osztályt, és most iratkozik be a 8. osztályba, hogy utána gépipari technikumba mehessen. Gy. nem veszi komolyan feladatát, tudja, hogy az úrhajókról kéne Sebest beszéltetnie. „Beszél új vosztok utasokról is. Sebes olyan megjegyzést tett, hogy nem valami nagy dolog.” Kovács ezt az egy „rendszerellenes” kijelentést tudta aláhúzni a rövid szövegben, valamint azt a bölcsességet, miszerint Sebes szerint „az amerikaiak soha nem fognak a ruszkikkal megegyezni”. Gy. azt állítja, hogy Sebes már nem tervez semmit, „tanul, hogy könnyebb állást tudjon kapni”.<sup>1135</sup>

Két hónap múlva ismét találkoztak, és Kovács – akit időközben előléptettek századosnak – szinten elég könnyedén egy jelentésben foglalt össze két jelentést (a nyár eleji írásost, és a nyár végi szóbelit). Ennek lényege, hogy Sebes zárkózott, jóformán senkivel sem találkozik, csak a sport érdekli, ezenkívül ponyvaregényeket olvas. Feleségével egy házban élnek, de külön háztartásban. Ettől függetlenül Sebes már nem akar disszidálni.<sup>1136</sup> Felmerülne a kérdés, hogy akkor mi értelme a megfigyelésének, ám ezt egyik fél sem veti fel: sem Gy., sem Kovács, sem Kovács felettese, aki felületesen átfuthatta a jelentéseket. Ehelyett Kovács ismét focimeccsre küldi Gy.-t, hogy ott figyelje meg Sebes baráti körét (amelyről mindketten tudják, hogy nem létezik). Nádasi feljelentése óta Gy.-nek elment a kedve az öntevékenységtől, írásban vagy szóban nagyon tömören jelent Sebesről, vagy el sem megy a találkozókra. Egyéb közölnivalója nem nagyon akad. Sem Kovács nem motiválja Gy.-t, sem ő Kovácsot, így új ember sem kerül kettejük szövegeibe.

---

<sup>1134</sup> Uo. 355. 1963. április 19.

<sup>1135</sup> Uo. 356. 1963. június 24.

<sup>1136</sup> Uo. 357. 1963. augusztus 16.

Lehullanak a falevelek, és Gy. még mindig ugyanazt írja Sebesről: kicsit szidja a rendszert, de csak neki, rendszeren jár dolgozni, „ő vele nem barátkozik senki”, pedig erről még szomszédjaitól is érdeklődött, feleségével pedig még mindig sokat veszekszenek. „A szomszédai sem tárgyalnak Sebessel, mert mint mondják, nagyon együgyű ember.”

Kovács ekkor váratlanul meglegeli Gy. magatartását, és hiányosnak ítéli a jelentést. Ám csupán formai hibát talál: „fő hiányossága, hogy nem írja le, hol, milyen körülmények között folyt le a beszélgetés és ki volt még jelen.” Talán el sem hiszi, hogy Gy. beszélgetett Sebessel. A feladat is más volt, focimeccsre kellett volna menni: „a feladatot [...] konkrétan kapta meg.” Kovács is talál azonban mentséget Gy. viselkedésére: a találkozó csak rövid ideig tartott, mivel Gy. betegállományban van, és nagyon rossz az egészségi állapota.

Kovácsból előbújik a filológus: „Sebes a fentiekhez hasonló kijelentéseket a múlt évben tett. Ez évben még hasonló ellenséges kijelentései nem voltak.”<sup>1137</sup> Valóban nem, mert Gy. alig írt erről bármit is. Sebes kijelentésein keresztül megtudni a telepen élők hangulatát, merész vállalkozás. Ha kíváncsi volt bárki is arra, mit gondolnak a politikáról, vélhetően nem Sebest akarták volna faggatni, akinek nem voltak barátai. Gy. célszemélye a szövegek alapján eléggé magányos életet élt, jóformán Gy.-re volt utalva, amikor társaságra vágyott. Ezzel szemben Gy. társasági ember volt. Ennek ellenére Kovács továbbra is fontos embernek érezte Sebest, nem szállt le róla, vagy csupán felettese számára ábrázolta úgy, hogy dolgozik az ügyön: „adatgyűjtést végzek Sebes munka és lakhelyének megállapítása végett.”<sup>1138</sup>

Kovács felettesének is szemet szúr a fölösleges jelentések gyártása: „informátortól nem lehet ilyen hiányos jelentést elfogadni” – írja rá a papírra Nótás százados, az alosztály vezetője. Úgy tűnik, bajban vannak, kicsit dolgozni kellene, azaz értékesnek tűnő jelentéseket gyártani. Ám Kovács a betegségére hivatkozva kimenőt adott Gy.-nek: megállapodnak, hogy felgyógyulása után újra jelentkeznek, és akkor majd kap új feladatot.<sup>1139</sup>

A tartótiszt és főnöke közel egy évig nem találkozott. Gy. nem keresi Kovács társaságát. Beteg is, és nem is motiválja, hogy bármit akart is eddig elrendezni környezetében, tanácsait nem nagyon fogadták meg (sem Havrán, sem Nádasi esetében).

1964. június 18-án este fél 8-kor találkoznak csak ismét, ám nem valószínű, hogy a megállapodás szerint Gy. kereste volna meg Kovácsot. Gy. egyetlen félbehajtott kockás A4-es

---

<sup>1137</sup> Uo. 359. 1963. szeptember 18.

<sup>1138</sup> Uo. 359/b.

<sup>1139</sup> Uo. 360/b. 1963. szeptember 18.

papírra firkantotta jelentését, amely egyik, Sebessel júniusban folytatott beszélgetését foglalta össze. Kovács szerint Gy. betegállományban van, de járóbeteg, így megállapodtak, hogy havonta egyszer találkoznak, „illetve az egészségi állapotához képest ellenőrzi Sebes Józsefet. Amíg az informátor teljesen meg nem gyógyul, Sebessel addig az üzemhez vezető úton és a sporteseményeken találkozik.” Sebesnek közben javult a családi élete, gyereket várnak, „életcélja a tanulás. Be akar iratkozni a technikumba Terenyén. Politikáról nem igen beszélget. Annyit azonban megemlített, hogy nem hitte volna azt, hogy ilyen sokáig és úgy látszik ezután is, a ruszok fognak uralkodni felettünk.” Kovács feladata Gy.-nek: találkozzon Sebessel, amikor csak teheti, és próbálja megismerni politikai állásfoglalását, illetve foglalkoztatja-e még a disszidálás gondolata (ez utóbbi Kovács vesszőparipájává vált). Nótás százados Kovács feladatmegjelölését túl általánosnak ítélte, a jelentésben semmi lényegeset nem talált.<sup>1140</sup>

Ismét eltelt egy évszak, őszre fordult, mire Kovács és Gy. megint találkozott, továbbra is a „Tavaszi” fedőnevű T-lakásban, ezúttal egy szerdán este 7-kor. Gy. mégis csupán fél oldalt írt jelentésképpen, betegségével mentegette magát („ismerősöm hosszabb ideig beteg volt”), ezért nem tudott Sebessel „kellő mértékben foglalkozni”. Azért persze esetenként beszélgettek, de „politikai témára nem került sor”. Különbösen is, Sebes „megelégedett ember képét mutatja. Ez valószínű abból adódik, hogy 11 évi házasság után gyermekük született.” Feladatul Gy. azt kapta, hogy hetenként legalább kétszer munkából hazafelé csatlakozzon Sebeshez, és a két kilométeres úton, a telep és a csigai akna között, érdeklődjön tőle politikáról és a disszidálás gondolatáról. Maga Kovács is meglepődött a célszemély kapcsolatainak beszűkülésén, amikor azt írta: „Érdekes módon sem hálózati, sem hivatalos és társadalmi kapcsolat útján ez idáig egyetlen személyt sem tudtunk felderíteni, aki Sebes kapcsolataként vetődne fel.”<sup>1141</sup> Más szóval, Gy. évekig olyan személyt figyelt, aki szinte senkivel sem barátkozott. A megfigyelés célja ezért nem egy veszélyesnek gondolt személy elszigetelése volt, hanem egyszerűen egy ellenségként számon tartott ember megfigyelése, egyúttal Gy. informátor feladattal való ellátása.

Egy hónap múlva – meglepő módon – ismét találkoztak. Gy. rövid, ám annál információdúsabb jelentést adott: Sebes időközben váratlanul Budapestre távozott, a kisterenyei üzemtől leszámolt, magával vitte ruháit, a feleségét és a gyermekét a településen hagyta. Azóta egyszer járt otthon, a gyermekét meglátogatni, feleségével rossz viszonyban van,

---

<sup>1140</sup> Uo. 363–364. 1964. június 18.

<sup>1141</sup> Uo. 365–366. 1964. október 14.

valószínűleg ezért távozott. Bár ez lehetett hirtelen döntés eredménye, Sebes távozása megkérdőjelezte a többéves megfigyelés hatékonyságát. Hiszen Gy. csak utólag vette észre, hogy másik városba költözött, hiába találkozott és beszélt vele rendszeresen évek óta. Bár a jelentések nyelvéből úgy tűnik, a célszemély minden rezdülését követik, közben igen kétséges, mit tudtak meg róla. Persze Gy. maga is elrejtőzött ezekben a szövegekben. Róla többnyire azt tudjuk meg, hogy mit akart elérni a kötelező feladatokon kívül, egész pontosan kikkel volt haragban, kinek akart ártani, kit jelentett fel.

Sem Gy., sem Kovács, sem az ő főnöke nem kommentálta az esetet. Kovács azért megnyugtatót mindenkire, hogy semmi sem utal arra, hogy Sebes Nyugatra akarna távozni, mivel a gyermekéhez kötődik. Gy. továbbra is ugyanazt a feladatot kapta, próbálja meg követni Sebes helyzetének alakulását – persze ez nem lesz könnyű, hiszen más településen él.<sup>1142</sup>

1965 januárjának elején már megnyugtatóbb jelentést adott, rajta van az ügyön: bár Sebes továbbra is Pesten dolgozik, „ismerősöm beszélt a sógorával, aki elmondotta neki, hogy Sebes már rendszeresen hazajár. A család állapota kezd újból helyrejönni.” Eközben – hogy mégiscsak legyen feladata – „Nyilas” fedőnevű ügyben<sup>1143</sup> Gy. új feladatot kapott, Balázs Jánost kellett megfigyelnie, akinél házkutatás során – Balázs anyja szerint – nyilaskeresztes jelvényel ellátott lepedőket és takarót találtak. A házkutatást lopott holmik miatt rendelték el. Gy. beszámolt arról, hogy a Balázs családban nagyon rossz a viszony a férj és a feleség között, rendszeres a családon belül az erőszak, ami miatt elváltak.<sup>1144</sup> Ha Sebes nincs itthon, akkor legalább a sógorával beszéljen – adta ki az új feladatot Kovács, de Gy. nem vette túl komolyan.

A következő találkozóra írásos jelentés nélkül érkezett. Lehet, hogy nem nagyon értette, hogyan írjon olyasvalakiról jelentést, aki még csak ott sincs a faluban. A találkozó rövid ideig tartott, mivel „bizonyos körülmények folytán a T-lakásban nem volt fűtve. A hidegre való tekintettel az informátor nem írt jelentést, hanem szóban közölte megállapításait.” Eszerint a jelentések egy részét Gy. Kovács jelenlétében írta, részben együtt fogalmazhatták őket. Gy. annyit tudott meg, hogy Sebes a környéken tartózkodik, visszajött Pestről, „mert látta, hogy Sebes busszal utazik”. Ez azonban csak nagyon rövid jelentéshez lett volna elég, ezért Kovács még kérdezgethette Gy.-t, mit látott és hallott maga körül. Nagy nehezen összeraktak még egy hosszú mondatot arról, hogy az egyik aknában Dénes Ferenc mihálygergei lakos „kiforgatta

<sup>1142</sup> Uo. 367–369. 1964. november 13.

<sup>1143</sup> Amelyről dosszié nem maradt fenn az ÁBTL nyilvántartásában.

<sup>1144</sup> ÁBTL M-42 230. 371–372. 1965. január 11.

Kádár et. szavait, mely a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával volt kapcsolatos”. A célpont továbbra is Sebes: „megállapodtunk, hogy főleg a futballmeccset használja fel a Sebessel való találkozásra.”<sup>1145</sup>

Tavasza sikerült kideríteni, hová tűnt Sebes, az elveszett bárány. Gy. büszkén hozta a hírt: Sebes újra a családjával lakik Kisterenyén, és a vízművek nagybányai üzemében dolgozik. Még beszélt is vele. Ezt gyorsan írásba is foglalták Kováccsal a találkozón (a jelentés keltezése megegyezik a találkozó dátumával). A szöveg szerint Sebes azért jöhetett haza, mert sokba került az utazgatás és a különélés. „Szerinte jobb lesz itthon.” Szeretne visszakérülni a bányához Terenyére. Politikáról csak annyit mondott, hogy „nagyon »tré« a helyzet”.

Így a szöveg nem tett ki még fél oldalt sem, Gy.-nek és Kovácsnak írniuk kellett még valamiről. Kádár János 1965. februári beszéde lett az apropó, de a beszédről egyetlen mondat sem hangzott el a jelentésben. Az viszont kiderült, hogy a bányában nagyarányú leépítés indult, az emberek Gy. szerint „kifogásolják, hogy csak a fizikai munkáslétszámot csökkentik mindég és a főnökségen (az irodákon) megmarad a volt létszám, vagy még inkább emelik. [...] Sérelmesnek tartják még azt is, hogy kényszerüdülésre küldik a dolgozókat 3-4 napra. [...] Általában elég nyomott a hangulat a bányában. Az emberek idegesek, félnek. Nem tudják elképzelni, hogy mi lehet az oka annak, hogy télnék idején nem kell a munkaerő úgy, mint pl. 1964-ben volt.” Gy. név szerint is leírja néhány ember véleményét: egy vizslási vájár szerint „olyan lesz, mint ’56 előtt. Szerinte a béreket még lejjebb fogják venni, húst sem lehet majd kapni. A népet pedig úgy fogják dobálni (helyezgetni), ahogy ők akarják. Aki nekik nem tetszik, azt áthelyezik vagy elküldik.”<sup>1146</sup> Bár a jelentés szövegének zömét ezek a panaszok teszik ki (több mint egy oldal a másfélből), Kovács a kiértékelésben ezzel nem, csak Sebessel foglalkozik. Valószínűleg ismeri az elbocsátások miatti hangulatot. A kisterenyei bánya és a környékbéli bányák végnapjai 1965-ben kezdődtek.

Az „átmeneti kifejlődésűnek” mondott, nem túl vastag szénmezőre települt kisterenyei szénbányák az 1950-es években fokozatosan kimerültek, minőségük sem volt már kielégítő. Kisterenye 1960-ban 6594 fő lakosával a megye legnagyobb községei közé tartozott, népessége az 1950-es évekbéli szénhiány miatt 20%-kal nőtt, de még így sem érte el a szomszédos Nagybányai népességének növekedési ütemét, amely 1949 és 1960 között háromezerről hétezer

---

<sup>1145</sup> Uo. 373. 1965. február 13.

<sup>1146</sup> ÁBTL M-42 230. 374–376. 1965. március 2.

főre növelte lakóinak számát.<sup>1147</sup> Kisterenyén ehhez hasonló arányú népességnövekedés utoljára az 1920-as években volt, amikor a Chorin-telepre beköltöztek lakói.<sup>1148</sup> Az ötvenes években a bányák válságát még nem lehetett érezni, különösen nem az 1956-ot követő béremelések idején. A kegyetlen, 1956 utáni megtorlások ellenére, ha valaki politikailag megbízható volt, a környéken élőkhez képest a bányából biztosan meg tudott élni. A nők munkavállalása csak kismértékben nőtt, a bányászcsaládokban a nők többsége eltartott maradt.<sup>1149</sup> Az ötvenes években Kisterenyén minden nehézség ellenére sok gyerek született, több, mint a járásban átlagosan. 1960-ban az itt élők negyede 14 éven aluli, és rengeteg fiatal élt a községben: 40 évesnél csak a településen élők harmada idősebb.<sup>1150</sup> A demográfiai adatok alapján a település az ötvenes években második virágzását élte, és bár az egykézők száma egyre nőtt, még mindig igen gyakori, hogy egy családban két, három, néha még négy gyerek is született.<sup>1151</sup> A bányászcsaládokban a gyerek hagyományosan növeli a család bevételeit a korai munkavállalás miatt (a gyerekek zöme továbbra sem ment középiskolába), s mivel a nők számára kevés munka akadt, a gyermekszám sem csökkent.

A bányászvirágzásának az olaj alacsony világpiaci ára vetett véget. Az 1960-as évektől, még az energiaválság előtti időkben a sokkal olcsóbban beszerezhető kőolaj és benzin csökkentette az ország szénigényét: a gőzmozdonyok és szénfűtés kora leáldozóban volt, egyre több busz járt az utakon, és egyre több településen vezették be a távfűtést. Ez megpecsételte a gyengébb minőségű, viszonylag drága szén kitermelő bányák és a terenyei bányászok, köztük Gy. és Sebes sorsát. A kolonizált bányászok a bányauzem vándorlását generációk óta megszokták, most azonban nem egyszerűen vándorlásról volt szó. Új, jelentős szénlelőhely már nem volt a medencében: a nógrádi szénlelőhelyek zöme az 1960-as évekre kimerült, az olcsó kőolaj miatt pedig új bányák sem nyíltak az országban. Azok az emberek, akik 1956-ban még oly fontosak voltak, és sztrájkolni tudtak, néhány év múlva elvesztették érdekérvényesítési képességüket. Egyszerűen nem vagy sokkal kevésbé volt szükség a munkájukra és annak gyümölcsére: a szénre. Az 1960-as évek második felében a nógrádi szénmedence termelését

---

<sup>1147</sup> Nógrád megye fontosabb statisztikai adatai 1960: 12.

<sup>1148</sup> 1960. évi népszámlálás. 3. Nógrád megye személyi és családi adatai: 39. Kisterenyé népességnövekedése 1869–1960 között.

<sup>1149</sup> Uo. 12.

<sup>1150</sup> Uo. 47.

<sup>1151</sup> Uo. 54.

néhány év alatt a negyedére csökkentették (csak a legjobb minőségű szenet kitermelő bányák maradtak meg).<sup>1152</sup>

A bányászat hanyatlása, a munkanélküliség (vagy a korai előnyugdíjazásból fakadó válság) a Kádár-korszakban épp azon a vidéken köszöntött be elsőként, amelynek szénét először aknázták ki az országban a 19. század végén. A terenyei bányászok egy ideig még átjárhattak a környező településekre dolgozni, de a keresők száma folyamatosan csökkent. 1986-ban az 1981 és 1984 között egyesült Kisterenye, Nagybátony, Maconka és Szúpatak „szocialista iparban foglalkoztatottjainak” létszáma alig több mint négyezer fő volt. Háromezerrel kevesebb, mint 1960-ban az akkor még különálló, ugyanezen négy településen a keresők száma. A népesség létszáma azóta is folyamatosan csökken: a fiatalok elköltöznek, gyerek egyre kevesebb születik, az itt élők társadalma lassan elöregszik.

Kovácsnak az állambiztonságnál azonban stabil a munkahelye, és a válság ellenére Sebes ügyét is megnyugtatónak tartotta: „Mivel Sebes visszajött, így ellenőrzése újból kielégítő lesz.”<sup>1153</sup> Sebes az elmúlt években nem csinált semmit, Gy. szomszédságában lakott, így Gy.-nek és Kovácsnak kézenfekvőnek tűnt, hogy továbbra is róla gyártsanak jelentéseket. A bányák bezárásával kapcsolatos hangulat csak Gy.-t érdekelte, Kovács a jelentések alapján látszólag nem foglalkozott vele, de mivel a Sebesről szóló rész rövid, bekerülhetett a szövegbe.

Gy. gyorsan felmérte a lehetőségeket. Legközelebb is Sebesről ír – a jelentés dátuma ismét megegyezik a találkozóéval. A vietnami háború és a beavatkozás lehetőségét taglalja, és Sebes véleményét, aki áprilisban már Kisterenyén dolgozik a vontatásnál, és felkészül minden eshetőségre. „Ha a helyzet tisztázódna és nem lenne a háború, akkor az itteni (terenyei) házat eladná és Vecsésen venne házat helyette és pesti munkás lenne. Erre azonban még az asszonyt is meg kell puhítani.” A megoldás az elvándorlás – ám Sebes felesége ez ellen van. A hangulat kapcsán Gy. ismét közvetíti a valós problémákat, amiről mindenki tud, ám senki sem foglalkozik vele: „nagyon fél a nép a háborútól” – kezdi, hogy rátérhessen a lényegre: „Azonkívül félnek a bizonytalan munkájuktól. Fogynak a terenyei bányák, nem tudják, mi lesz velük.” Kovács erre sem reagált, továbbra is Sebest kell figyelni, akiről továbbra sem derült ki semmi lényeges.

Kovács főnöke azonban megelégtelt a semmitmondó jelentéseket, és dörgedelmes feljegyzést ír a papírra: „Kovács et! Több célszemély [megfigyelésével] és más irányú

---

<sup>1152</sup> Nagy 1985: 95–98.

<sup>1153</sup> ÁBTL M-42 230. 374–375. 1965. március 2. A találkozó és a jelentés dátuma megegyezik.



feladatokkal ez a 'H' [hálózati] személy nem foglalkoztatható?"<sup>1154</sup> S bár ezt az aktát jóval később, csak 1976-ban zárták le (vagyis ekkor nyerte el végső formáját), ez maradt Gy. utolsó jelentése benne.<sup>1155</sup> Kovácsot nem lehetett kiközösíteni, továbbra is Sebesről íratja a jelentéseket, és Sebes megfigyelésére ad feladatot. Nem talál új célpontot, de szóban felhívhatja Gy. figyelmét arra, hogy mással is foglalkozni kéne.<sup>1156</sup> A következő találkozón már mások is képbe kerülnek, ám Sebes megfigyelése olyannyira biztos pont a Kovács és Gy. által létrehozott szövegekben, hogy tíz év múlva is hasonlóan rituális szövegeket hoznak létre továbbra is Sebesről, nagyjából hasonló tartalommal: Sebes alig csinál valamit és senkit sem ismer Gy.-n kívül. Ez a legkényelmesebb megoldás mindkettőjüknek. Felettesük – Kovács főnöke – már nem talál kivetnivalót ebben; mind az egykori SS, mind a bányavidék sorsa egyre érdektelenebbé válik.

Ha 1968-ban egy fontos állami megemlékezésen nem történik szabotázsakció épp a bányák bezárásával összefüggésben, akkor valószínűleg sokkal hamarabb megritkultak volna a karrierjét sikeresen építő Kovács és Gy. informátor találkozói.

---

<sup>1154</sup> ÁBTL M-42 230. 377. 1965. március 29.

<sup>1155</sup> Uo. 380. 1976. január 30.

<sup>1156</sup> ÁBTL M-42 230/2. 19. 1965. május 23.; ÁBTL M-42 230/2. 21–22. 1965. június 17.

## 12. Új mechanizmus – 1968: válság és szabotázs

1968-ban, az „új gazdasági mechanizmus” bevezetésének évében rejtélyes esetek történtek a kányási aknában. Horogkereszteket rajzoltak a csillékre, és az egyik szállítószalagot is átvágták. Ebbe a bányába irányították azoknak a bányászoknak egy részét, akiket a környékbeli bányabezárások során elbocsátottak. A gazdaságossági okokból a környéken bezárt bányák között a kányási volt az egyik legnagyobb. A régi kányásiak és az újak már-már félni kezdtek, hogy szabotázs miatt a mélyben tragédia történik, hogy valaki bosszút forral a vele történt méltánytalanságok miatt. Az apróbb balesetek a bányában mindennaposak voltak (Gy. is többször szenvedett kisebb sérülést),<sup>1157</sup> de a szállítószalag elvágása nagyobb baleset lehetőségét, akár több ember halálát is előrevetítette. A nógrádi bányákban az 1960-as években is számos halálos baleset történt, ezért is tartottak annyira a szabotázstól.<sup>1158</sup> A nyomozás ennek ellenére viszonylag lassan indult meg. A rendőrök és „társadalmi kapcsolatok”, valamint a nyomozást segítő párttagok és munkásörök kérdezősködését sokan zaklatásnak tekintették.<sup>1159</sup> A kányási rejtély megoldását a bükkvölgyi juhász fiára, Kovács Palira bízták, akit frissen léptettek elő, és aki évek óta Gy. tartótisztje volt.<sup>1160</sup> Kovács őrnagynak nem ez volt az első ügye, és hosszú utat járt be, míg a nógrádi rendőrség III/III. Alosztályának nyomozásvezetője lett.

1967-re a felettesei minősítései szerint víg kedélyű Kovács levelezőn elvégezte a Rendőrtiszti Főiskola politikai tagozatát, így egyből előléptették. 1967 decemberében előbb a Belügyminisztérium főoperatív tisztjévé nevezték ki, innentől nyomozócsoportot is vezethetett; a következő hónapban pedig, 44 évesen előléptették őrnaggyá. Önálló csoporttal nyomozásokat vezetett, külön megbízás alapján időnként osztályvezető-helyettesi teendőket is ellátott, és a III. Alosztály pártcsoportjának vezetőjévé is kinevezték.<sup>1161</sup> 1967-ben a Gy. számára is oly kedves kisterenyei labdarúgócsapat is sikert sikerre halmozott, és ismét feljutott az akkoriban igen erősnek számító NB II-be.<sup>1162</sup> Gy. ekkor már meghatározó szerepet játszott a labdarúgószakosztály vezetésében. 1967 Kovács és Kisterenye labdarúgócsapata számára sikeres év volt,

<sup>1157</sup> NML XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB). Csigai lejtősakna törzskönyve.

<sup>1158</sup> *Népszabadság* 1964. október 21. 8.; *Népszabadság* 1968. május 29. 8.; *Népszabadság* 1971. június 22. 5.

<sup>1159</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 125. Határozat. 1969. május 8.

<sup>1160</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14.

<sup>1161</sup> Uo. 21. 1970. július 7.

<sup>1162</sup> Egy év megyei sportkrónikájából. *Nógrád* 1967. január 1. 6.

de 1967 mást is jelentett a településen: a bányát ebben az évben zárták be gazdaságtalan termelés miatt, és ebben az évben emeltek 1919-nek emlékművet a településen.

Amikor 1968. február 4-én, vasárnap reggel telefonáltak a kányási aknából, hogy horogkeresztrajzokat találtak a bányában, a másnap a helyszínre kiszálló Kovács még nem sejtette, hogy ez lesz az évben a legnagyobb szabású ügye. Pedig kezdetben mindennapos, nem túl nagy jelentőségű esetnek tűnt a dolog.

1968. február 3-án, szombaton az éjszakai műszak kezdetekor, 22.45-kor Tóbiás István aknász és Mentzer Vilmos pártbizalmi kilenc horogkeresztrajzot talált a szerszámos raktár ajtaján és környékén, a kányási aknában.<sup>1163</sup> Mentzer 1956 után az elsők között lépett be a megalakuló MSZMP-be és a Munkásőrségbe, a pártirodán szinte minden nap megjelent, hogy beszámoljon a munkahelyén tapasztaltokról és munkatársai hangulatáról.<sup>1164</sup> Tóbiás és Mentzer azonnal beszámolt felfedezésükről a műszakban dolgozó társaiknak. Tóbiás István aknász később a rendőröknek elmondta, hogy amikor felfedezték a rajzokat, közvetlenül Mentzer mellett állt, majd sietve a kiszálló akna felé mentek, hogy szóljanak a többieknek. Ekkor találkoztak Csóka Ferencsel, majd Király Viktorral és társaival. Felmerült, hogy „nem-e [sic!] Király rajzolta a horogkereszteket azért, hogy mint önkéntes rendőr erről jelentést tehessen az esetleges jobb érvényesülés reményében”. A helyszínre nyomozni kiszálló Kovács Pál azonban adatgyűjtése eredményeire hivatkozva hamar elvetette ezt a vádat. Bár vasárnap reggel telefonáltak a rendőrségre, Kovács őrnagy egy rendőrségi technikussal, egy másik rendőrrel és az üzemi párttitkárral csak hétfőn reggel szállt ki helyszíni vizsgálatra. Több embert kihallgattak, de az ügy miatt hivatalos nyomozást ekkor még nem indítottak.<sup>1165</sup> Talán arra számítottak, hogy az ügy magától elül, és néhány krétarajz miatt nem érdemes külön nyomozást folytatni, mert akkor nagyobb lenne az eset füstje, mint a lángja.

Az ügy azonban nem zárult le. Március 20-án ismeretlen tettes három csillére rajzolt horogkeresztet. Aznap Ribánszki Róbert, a KISZ Központi Bizottságának titkára tartott beszédet az 1919-es Tanácsköztársaságot ünneplő gyűlésen az aknánál. A nagyon fontos elvtárs, Ribánszki 1956 után rövid ideig Kádár János személyi titkára is volt. A gyűlés idejére már a felszínre tolták azokat a csilléket, amelyekre feltehetően még a mélyben rajzoltak

---

<sup>1163</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14.

<sup>1164</sup> ÁBTL V-156190. 95–107. Tóth László r.őrnagy, Szabó József r.szds. és Kovács Pál r.őrnagy jelentése, Salgótarján 1969. február 28. 104.

<sup>1165</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14. 17–20.

horogkeresztet.<sup>1166</sup> Bár a krétarajzok közül az egyiket felfedezőjük, Vojvoda László azonnal letörölte, a nyomozók a rajzok formáját és az aknaüzem térképét is elemezték. Mindezek alapján a nyomozást vezető Kovács őrnagy és a vizsgálatot végző rendőrök három nap múlva megállapították, hogy a horogkereszteket „mindkét esetben egy személy rajzolta”. A rajzoló – szerintük – valószínűleg a szállítáznál dolgozott. Az ügyben átfogó, a párt- és gazdasági vezetők, valamint „megbízható személyek” kikérdezésével járó nyomozás indult. Kovács őrnagy a gyanúsítható személyek lakhelyén is elrendelte az adatgyűjtést.<sup>1167</sup>

Az üggyel azért is foglalkozni kellett, mert ezekben az években 1919 megünneplése központi jelentőségre tett szert. Az 1919-es Tanácsköztársaság kikiáltásának emlékére megrendezett 1969-es ünneppsorozat elhozta Kisterenye számára a falu első köztéri emlékművét is, amelynek felállításáról már 1967-ben döntöttek.<sup>1168</sup> Abban az évben, amikor a kisterenyei bányát bezárták, és dolgozóinak zöme munka nélkül maradt, a település emlékoszlopot kapott az 1919-es „dicső harcok emlékére”.<sup>1169</sup> Az emlékoszlop márványtáblájára arany betűkkel rávésték, mintegy indoklasként: „A Kisterenyénél álló ellenséget délről támadjuk. A salgótarjáni csapatok feladatai: Kisterenyét északról és északkeletről azonnal támadni, és az ellenséget bekerítve elfoglalni. (A harmadik vörös hadosztály-parancsnokság 1919. V. 20-i parancsából.)” A Tanácsköztársaság helyi vonatkozását történelmi dokumentummal kellett igazolni, az emlékmű a helyi pártszervezet presztízsét is emelte. „A Tanácsköztársasági emlékmű talapzatán díszőrség állt. A község lakói vörös- és nemzetiszínű zászlók alatt, táblákkal a kezükben vonultak az ünnepség színhelyére.”<sup>1170</sup> 1989 után ezt az emlékművet alakították át és avatták fel ismét, kétszer is: előbb ökümenikus emlékműnek, amelyen a világháborúban elhunytak nevei szerepeltek, majd 2011-ben Trianon-emlékműnek Nagy-Magyarország térképét ábrázoló emléktáblával.

1967-ben, a bánya bezárása után, a kisterenyei és környékbeli bezárt bányákból sokan Kányáson kaptak munkát. Gy. szomszédja, az utcában szemközt lakó Mentzer is, aki önként jelentkezett alacsonyabb beosztásba Kányásra (korábban aknász volt), hogy megőrizhesse

---

<sup>1166</sup> Uo. 21. 1968. március 22.

<sup>1167</sup> Uo. 22. 1968. március 25.

<sup>1168</sup> T. E.: „Az emlékműveket is fogadni kell.” *Nógrád* 1967. május 31. 1.

<sup>1169</sup> 1919 történetének újrateremtéséről, ennek fontosságáról a Kádár-rendszer történelempolitikájában és az emlékművek felhasználásáról e megújuló történelempolitikában lásd: Apor 2014: 119–157.

<sup>1170</sup> Emlékmű és emléktábla. *Nógrád* 1969. március 24. 1.

munkahelyét.<sup>1171</sup> A Tanácsköztársaság megünneplése az épülő emlékmű miatt már 1968-ban fontos eseménynek számított. Adtak rá, hogy minden rendben menjen, hogy fontos vezető beszéljen az ünnepségen.

A tanácsköztársasági ünnepség megzavarása már elég indok Kovács őrnagy és rendőrei számára, hogy átfogó vizsgálatot indítsanak. A vizsgálatba bevonták a helyben dolgozó párttitkárokat, pártaktivistákat és munkásöröket is. Az ügy felderítése munkahelyi dicsérettel, akár az előléptetés lehetőségével is kecsegtethetett. Mindenesetre stabilizálhatta annak a munkahelyét, aki használható információt adott a tettesről, egy olyan időszakban, amikor ezrével bocsátották el a bányászokat a szénmedencében. A szocialista állam teljes foglalkoztatásról szóló mítosza Nógrádban már a hatvanas évek végén szertefoszlott. A rendőrök jelentésükben nem sorolták fel segítők nevét, ám közéjük tartozott az akkor 57 éves Mentzer Vilmos is. Sokat tapasztalt, régi párttag volt. A kányási aknában új embernek számított. Nemrég helyezték oda a bezárt mizserfai bányüzemtől több száz társával együtt. Előtte a csigakúti aknában dolgozott, ahol Gy. is, egészen a bezárásig. Mentzernek nem sok volt már hátra a nyugdíjazásig; alacsonyabb vajúri beosztásban kevesebb nyugdíjra is számíthatott. Látva a környezetében elszegényedő, előnyugdíjazott bányászokat, egykori aknászként nem akarhatott a sorsukra jutni. Hogy mutassa aktivitását és elkötelezettségét, pártcsoport-értekezleten és párttaggyűlésen még fel is szólalt, hogy a nyomozás állásáról érdeklődjön. Buzgalmában odáig ment, hogy arról is érdeklődött: a pártvezetőség hogyan akarja elejét venni hasonló cselekményeknek, illetve mit tett a tettes felderítése érdekében. Mentzer nem tudott meg többet, és a tettesnek sem tudta nyomára vezetni a rendőröket.<sup>1172</sup> Még komolyabb gyanúsított sem akadt.

Kovács és nyomozói lassan haladtak az ügy felgöngyölítésével – ám Kovács korábban sem a gyors nyomozásokról volt híres. Május 16-án ismét horogkereszteket fedeztek fel. Alakjuk hasonlóan „szabálytalan” volt, mivel horgaikat szándékosan „harapófogószerűen” képezték ki, emiatt a nyomozók úgy vélték, hogy a rajzok egyetlen kéz munkái. Méghozzá olyasvalakié, aki aznap nappalos műszakban dolgozott, mivel csak a bányából kifelé jövet voltak láthatók az aknát lezáró, egyik vaslemez ajtón.<sup>1173</sup> A helyszínre ismét kiszálló Kovácsék megállapították, hogy a rajzolás mindhárom üzemben egyazon műszak idején történt. A

---

<sup>1171</sup> ÁBTL V-156190. Jelentés. Salgótarján 1969. február 28. 95–107. 99.

<sup>1172</sup> Uo.

<sup>1173</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 28. 1968. május 20.

helyzetet bonyolította, hogy éppen ekkortájt helyeztek át több száz új bányászt Kányásra más, a környéken bezárt aknákból, akiket alig ismertek. A gyanú hamar az áthelyezett személyekre terelődött. Az intézkedési terv elsősorban az ő vizsgálatukra fektette a hangsúlyt: kiket helyeztek át, és volt-e valahol korábban a környéken hasonló cselekmény. A tervben Nagy Imre alosztályvezető főnöke, Szabó Béla osztályvezető őrnagy elrendelte a bányában a „rejtett figyelmet” „párttagok, munkásörök és más becsületes elvtársak bevonásával”. A felelős Kovács közvetlen főnöke, Nagy Imre lett.<sup>1174</sup> A nyomozás kiterjesztése épp ellenkező hatással volt a tettesre: egyre gyakrabban rajzolt horogkereszteket, májusban még három további alkalommal.<sup>1175</sup> Mintha élvezte volna, hogy egyre nagyobb figyelem irányul rá.

A májusban negyedszer rajzolt horogkereszteket Mentzer Vilmos vette észre. A rendőrök ekkor őt is alaposan kihallgatták. Az áthelyezettek között 1968 nyarán megvizsgálták a mindhárom esetben közelben tartózkodó Polgár Tibor és rutinból a nyomozást segíteni szándékozó Mentzer Vilmos előéletét is, akinél semmi gyanúsítást nem találtak. Mentzer a jelentés szerint már „a felszabadulás után bekapcsolódott a munkásmozgalomba”. „Ellenséges” személyekkel kapcsolatot nem tartott, korábbi munkahelyén horogkereszt-rajzolás nem történt. Polgár a jelentés alapján szintén semlegesnek látszott, ráadásul zárkózottnak.<sup>1176</sup> A nyár gyanúsított megnevezése nélkül telt el, miközben 63 személyt vizsgáltak meg lehetséges gyanúsítottként. Kovács őrnagy és csoportja beszerezte a lehetséges tettesek listáját, amely egyre bővült, hiszen nem csupán a közelben dolgozók, az áthelyezettek, de a hálózati nyilvántartásban már szereplő, „antidemokratikus” egyének is lehetőségként merültek fel.<sup>1177</sup>

Ebben az évben összesen hatszor találtak horogkeresztrajzokat az aknában és környékén. Júniusban azonban elvágtak egy elektromos jelzőkábel, augusztusban pedig egy éles tárgyjal az 1000-es szállító gumiszalagot vágták be több helyen, amely emiatt el is szakadt. 1968. október 9-én, reggel fél 7-kor Lavaj István, a kányási akna párttitkára telefonált a rendőrség ügyeletére, hogy előző nap délután valaki megrongálta az 1000-es gumiszalagot.<sup>1178</sup> A rendőri jelentés szerint a felháborodás mellett félelem is érzékelhető, „arra gondolnak, hogy a tettes esetleg súlyosabb bűncselekmények elkövetésére is elhatározza magát”.<sup>1179</sup>

<sup>1174</sup> Uo. 28–30. 1968. május 20.

<sup>1175</sup> Uo. 14. 1968. október 14.

<sup>1176</sup> Uo. 37. 1968. augusztus 8.

<sup>1177</sup> Uo. 92. 1968. december 9.

<sup>1178</sup> ÁBTL V-156910/2. 468. Jegyzőkönyv helyszíni szemlérlől. 500. Javaslat. 1968. december 28.

<sup>1179</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 13. 1968. október 14.

Mindez már bőségesen kimerítette az ipari szabotázs fogalmát, amire elvileg Gy.-t is alkalmazták. Gy. az elmúlt három évben – a második akta megnyitása, 1965 óta – is szorgalmasan írta a jelentéseket Kovácsnak, akivel többnyire havonta találkozott, de a találkozók között néha két hónap is eltelt. A téma szinte mindig ugyanaz: Sebes teljesen érdektelen politizálása kenyérré várás vagy focimeccs közben, kiegészítve a bányászok hangulatával és a körükben terjedő mendemondákkal. Emellett feltűnik néhány hazalátogató 1956-os emigráns megfigyelése vagy a rokonaikkal folytatott beszélgetés, de ezek alapján intézkedés ritkán történik. Sebes azóta gyerekei miatt hazaköltözött, a családi veszekedéseken kívül semmi különös nem történt vele, társaságba továbbra sem járt. Gy. is szinte csak labdarúgó-mérkőzésen tud vele találkozni.<sup>1180</sup> A nép hangját közvetíteni szándékozó informátor rendre kirohan a többet fogyasztók ellen, kritizálva a „luxus-fogyasztást” elfogadó rendszert, elővigyázatosan más szájába adva a sopánkodást: „miért pont a hús árát kellett felemelni. Miért nem a kölni, púder, rúzs vagy akár a selyemharisnya árát.” Gy. és Sebes viszonyát ekkor már olyan bizalom jellemezte, hogy nemritkán Sebes figyelmezette Gy.-t politikai kijelentései miatt.<sup>1181</sup> A „nem-politizálva” politizálás szinte rituálissá vált közöttük, miközben a szemében fényűzésnek számító fogyasztás elfogadását kritizálja jelentéseiben.

Azonban hiába a panaszkodás az állam fogyasztásbarát intézkedései miatt, Kovács nem nagyon foglalkozik ezzel, mivel ő képviseli az „államot”, hús és vér tartótisztaként. A szocialista korszakban engedélyezett fogyasztás az uralmi rendszer egyik fő legitimációs forrásává és stabilizáló erejévé vált az 1960-as és 1970-es években.<sup>1182</sup> A fogyasztáspárti politika részben a az 1956-os forradalom utáni konszenzuspárti politika terméke volt. Ahogy Fehérváry Krisztina antropológus fogalmaz, "a modern anyagi világgal szemben magas elvárásokat támaztó állampolgárok létrehozása szerves része volt az utópikus társadalom megteremtésére irányuló tervnek",<sup>1183</sup> még akkor is, ha ez a terv egyre inkább idejét múltnak tűnhetett. Ahogy azonban Eli Rubin történész az NDK fogyasztói kultúrájával kapcsolatban megjegyezte, az a mindennapi kultúra, amely részben a fogyasztás- és konszenzusbarát politika következményeként alakult ki a szocialista országokban, nem értelmezhető pusztán a hatalmi törekvések eredményeként bináris felfogásban. Ezt a kultúrát inkább lehet megérteni, mint "a

---

<sup>1180</sup> ÁBTL M-42 230/1. 19-30.

<sup>1181</sup> Uo. 29–30. 1966. január 29.

<sup>1182</sup> Patterson 2011: 10.

<sup>1183</sup> Fehérváry 2013: 5.

hétköznapi állampolgárok igényeinek és szükségleteinek" és "a hatalmat irányító erők igényeinek és szükségleteinek hibridjét".<sup>1184</sup>

Gy.-t a fogyasztás elfogadása mellett leginkább a bánya bezárása és a leépítések aggasztják. Óvatosan próbál is eredményt elérni, de fél, nehogy magára haragítsa pártfogóit: „Sokakban felvetődik a gondolat, hogy egy ilyen létszámapasztásnál miért küldenek el olyan dolgozókat, akik mint kenyérkeresők [fontosak] a családjuknak” – írta 1966 áprilisában, az után, hogy közel három hónapig nem találkozott Kováccsal az akta szerint.<sup>1185</sup> Fél elveszíteni kapcsolatát az állambiztonsággal, fontosnak ábrázolja magát, ami mögött az is állhat, hátha így megőrizheti állását, ameddig csak lehet.

1966 nyarán Sebes felesége a perpatvarok ellenére ismét gyermeket vár, Sebes Gy.-vel a vietnami háborúról és a labdarúgó világbajnokságról beszélget. Különösen a magyar válogatott szovjetek elleni negyedöntőbeli 2–1-es vereségét taglalják, amelyet politikai okokkal magyaráznak. Gy. Sebes szájába adja az akkoriban elterjedt viccet: „A magyar–szovjet mérkőzés előtt belátogatott a mi öltözőnkbe egy angol újságíró és látta, hogy a magyar csapat térdel. Megkérdezte, mit csinálnak, csak nem imádkoznak? Erre a mieink azt felelték, hogy lefekvés előtt szoktak.”<sup>1186</sup>

Mindent felülír azonban az 1966 őszen nyilvánossá váló terv: a kisterenyei bányaüzemet 1967. január 1-jétől bezárják. Gy. a gazdasági vezetés sikkasztásait okolja a gazdaságtalan működésért – „ez a dolgozók általános véleménye” – írja. Úgy tűnik, Kovácsot meggyőzi, hogy vizsgálják meg, valóban be kell-e zárni a bányát, mivel Kovács együttérzéssel azt írja intézkedésként: „Megvizsgálni [...] Mi indokolja a bányák bezárását, miért vetődött fel. Mennyire megalapozott a döntés.”<sup>1187</sup> Gy. következő jelentéseiben mindig ír valamit Sebesről, ám sokkal részletesebben ágál a bánya bezárása ellen. Mindhiába. A kérdés már eldőlt, a gazdaságtalanul működő bányákat minden helyi igyekezet ellenére bezárják, ami megpecsételi a telepen élők sorsát. Gy. is hiába igyekszik, egyre ritkábban kell jelentenie, mivel nem tud semmi érdemlegeset Sebesről, akinek 1966 őszen megszületett az újabb gyerke, emiatt a politikáról is egyre nehezebb vele beszélgetni. 1966-ban Gy. csak hétszer, 1967-ben pedig kilencszer találkozott tartótisztjével: ez gyakorlatilag a tartalékolását jelentette. Kovács nem szakította meg vele a kapcsolatot, mivel sok erőfeszítésébe nem került fenntartani, Gy. pedig

<sup>1184</sup> Rubin 2008: 12.

<sup>1185</sup> ÁBTL M-42 230/1. 33–34. 1966. április 28.

<sup>1186</sup> Uo. 37. 1966. június 30.; uo. 45. 1966. augusztus 22.

<sup>1187</sup> Uo. 46. 1966. október 19.



nem akart kilépni a hálózatból, hátha segítenek neki a bánya bezárása után. Gy. az utolsó akna üzemeléséig a terenyei bányánál dolgozhatott, de információszerzésre egyre inkább a labdarúgó szakosztályban betöltött pozícióját használta fel. A bányabezárásról írt drámai hangú beszámolóját Kovács már nem is kommentálta: „Félnek az emberek, nem tudják, mi lesz velük. Különösen a rokkant és az idősebb bányászok, akiknek már csak 5-6 év van a nyugdíjig hátra.”<sup>1188</sup> 1967-ben csak ezt a január elején írt jelentést gépelték le Gy. jelentései közül. Kovács 1968 ősziig egyetlen jelentését sem tartotta legépeltetésre érdemesnek, egészen addig, amíg a rejtélyes kányási ügy nyomozásában be nem vetette.

Ahhoz képest, hogy Kovács nyomozott az ügyben, és Gy.-vel is rendszeresen találkozott, elég sokára jutott az eszébe, hogy Gy.-t is felhasználja. Az ipari baleset fennálló lehetősége miatt Szabó Béla osztályvezető engedélyezte, hogy Kovács őrnagy és kollégái „Ravasz” fedőnéven külön aktát nyissanak az ügynek. A hivatali ügykezelés és a konkrét nyomozati javaslatok mind Kovács vállát nyomták, aki 1968 őszén valószínűleg másra sem tudott gondolni, csak a kányási horogkereszt-rajzoló felderítésére. A következő másfél hónap ezzel telt el, és alig akadt nyom.

Gy. szervezési adatait rögzítő 6-os kartonján (amely a 6-os kartonok fetisizáltsága ellenére igencsak kevés forrásértékkel bír önmagában) 1968-ban egy rejtélyes, a jelentéseit tartalmazó dossziékkal egyáltalán nem egybevágó bejegyzés található. Eszerint 1968. július 4-én „irattár (dekonspirálódott)” – ami elvileg azt jelentené, hogy informátorként történő lelepleződése miatt irattárba került az anyaga (egy alatta lévő bejegyzés szerint pedig 1970. május 20-án visszavették). Csakhogy Gy. jelentéseiben és tartótisztje összefoglalóiban szó sincs ilyesmiről, Gy. ebben az időszakban is ugyanolyan gyakran jelentett, mint korábban (többnyire havonta, néha kéthavonta).<sup>1189</sup> Sőt, 1968 őszén, részben az ő segítségével oldották meg a Kovács akkor fő ügyét, a „szabotázs” tűnő ügyet.

1968. november 27-én már besötétedett, amikor Kovács őrnagy meghallgatta Gy. beszámolóját többek között arról, hogyan vélekedik Sebes az amerikai elnökválasztásról („olyan elnököt kapott Amerika, aki nem fog meghátrálni a ruszkiknak”). A keménykezűként ismertté vált Richard Nixon politológiai elemzése – a témával a megyei hírlap is foglalkozott – csak annyiban érdekelte Kovácsot, hogy Sebes nézeteit ismét jobboldalinak minősíthette. Megállapodtak, hogy bő két hét múlva, karácsony előtt ismét találkozni fognak. Bár Kovács

---

<sup>1188</sup> Uo. 52–53. 1967. január 20.

<sup>1189</sup> ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. 075506. „Gy. József”

intézkedést nem igénylőnek ítélte, a kányási ügy „Ravasz” fedőnevű aktájába helyezte, és néhány nap múlva le is gépelték a jelentést.<sup>1190</sup>

Másnap azonban váratlan dolgok történtek. Kivonat készült a „Kovács Péter” fedőnevű informátor jelentéséből, amely Mentzerről igen negatív képet festett. Eszerint „állandó jelleggel dolgozik azon, hogy frontmester, aknász, felvigyázó, illetve hasonló funkcióba kerüljön”. Emiatt „több esetben hamis jelentést is tett” a frontmesterek ellen, hogy helyükbe kerülhessen. „Áskálódó természetű, rendszeresen panaszkodik, be- és feljelentéseket tesz a főmérnök, a bányamester és párttitkárnak.” A jelentés összeférhetetlennek, iszákosnak ábrázolta Mentzert, aki a családjával sincs jó viszonyban.<sup>1191</sup>

Kovács ezúttal nem torpant meg, mint a felettesei által írt minősítése szerint más esetekben, hanem rögtönzött. Bár adminisztratív tervet szokása szerint nem készített (a szabályok szerint kellett volna),<sup>1192</sup> még aznap rendkívüli találkozóra hívta Gy.-t. Eszébe jutott, hogy Gy. Mentzerrel szemközt lakik. A találkozón kérte, hogy Gy. jellemezze szomszédját, a gyanússá vált Mentzert. Gy. valószínűleg hallott a kányási horogkereszt-firkálásokról, ám nem biztos, hogy sejtette, a pártemberként számon tartott Mentzernek bármi köze lehet hozzá. Ennek ellenére a szöveg alapján előre tudhatta, mit vár tőle Kovács. Elérkezett a lehetőség, hogy ne csupán Sebesről írjon érdektelen beszámolókat, hanem valami olyat tegyen, ami beindítja a gépezetet, és amiért később esetleg ellenszolgáltatást is kaphat.

Gy. igen részletes beszámolót adott Mentzerről. Eszerint Mentzer iszákos, a teljes fizetését elissza. Három évvel korábban, miután a fizetését elitta, öngyilkos akart lenni. „Egy búcsúlevelet hagyott hátra, melyben elbúcsúzott a családjától, az ismerősöktől, rokonoktól, sőt még a párttól is.” Gy. egyes szám harmadik személyben Mentzer ismerőseként emlegeti magát, és ebben a formában leírja, hogy Mentzer gyermeke találta meg a búcsúlevelet, amit átadott neki. Ő sajnálta a sok gyereket – mivel Mentzernek nyolc gyereke van –, ezért elment megkeresni Vilit. Az erdőben találta meg, kötél volt nála. Kérte, hogy jöjjön haza, de ő azt válaszolta: „meguntam az életemet, hagyjál”. Gy. erre szólt a rendőrségnek, akik beszállították a kötekedő Vilit a helyi őrsre.<sup>1193</sup> Mentzer 1967 húsvétján is részegen ment haza, majd feleségével veszekedni kezdtek. Gy. nem fukarkodott a rosszindulatú megjegyzésekkel, holott ott sem volt az esetnél (igaz, csak kétháznyira laktak egymástól). „Kisbaltát és szűrőkést rántott

<sup>1190</sup> Uo. 80–81. 1968. november 27.

<sup>1191</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 86. 1968. november 28. „Kovács Péter”.

<sup>1192</sup> ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatéék. 1069. 20–21. Minősítés. 1970. július 7.

<sup>1193</sup> ÁBTL M-42 230/1. 81. 1968. november 28.

elő, hogy kiirtja a feleségét és az ott lévő gyermekét. Azok elsikoltották magukat és a szomszédok átszaladva tudták nagy nehezen lecsillapítani.” Ám ez is kevés a rosszmájúságból, így folytatja: „Egyébként rettenetesen hazudik. Nagyravágyó. Aknász szeretne lenni minden áron.” Ezenkívül „szeret árulkodni a följobbvalójának. A lakás ajtaján ismerősöm [Gy.] tudomása szerint ki van írva, Mentzer Vilmos aknász.” Gy. elmeséli azt a hallomásból ismert esetet is, miszerint „amikor még munkásőr volt”, 1956 után közvetlenül a bányatelepi „Clubban” a szolgálati fegyverével lövöldözött.

Gy. vele is elsősorban a labdarúgásról tudott beszélgetni: „Ismerősömmel a futballról igen előszeretettel beszél.”<sup>1194</sup> Volt is miről, hiszen ebben az évben a Kisterenye másodosztályban játszott, és a szurkolók vérmes reményeket tápláltak a csapattal kapcsolatban. Gy., aki addigra a labdarúgó szakosztály vezetőségének tagjaként a megyei hírlapba tudósításokat is írt a mérkőzésekről, két nappal Mentzer lebukása előtt, amikor a csapat nagy csalódásra 6–0-ra kikapott a középmezőnybe tartozó, miskolci Papp J. SE-től, az utolsó fordulót így kommentálta: „A taktikailag fegyelmezetlen, lélek nélküli játék eredménye a féltucat gól. A hazaiak ilyen arányban is megérdemelték a győzelmet. A Kisterenyei Bányászból senki nem érdemel dicséretet.”<sup>1195</sup> A helyi csapat, amely a szezonban állt már a 3. helyen is, az utolsó fordulóban ezzel lecsúszott az NB II. Középcsoportjának 12. helyére, épphogy csak elkerülve a kiesést.

Az ital Gy. szerint gyorsan hatott Mentzerre, és öltözködése is különleges. „Télen bevizezi a haját és sapka nélkül jár, kel.” Ellenben „nyáron jobban öltözködik. A fejére svájci sapkát tesz és arra rá a bányász bőrsapkát, és általában fázik.” Gy. még arról is rosszindulatúan beszél, amikor Mentzer semmit sem csinál: „Lakásán jóformán semmit sem csinál. Járkál és cigarettázik.”<sup>1196</sup>

Gy. 1968. november 28-ára keltezett jelentése az ügy felderítésében kulcsfontosságúnak számított. Jelentéséig Kovács őrnagy és nyomozócsapata vakvágányon haladt. Október végén még egy csillést is meggyanúsítottak, aki időnként viccből szeméremstó krétarajzokat készített, és munkatársait rendszeresen megtréfálta.<sup>1197</sup> Hogy ellenőrizzék a Mentzerről hallottakat, egy másik informátortól, Mentzer régi ismerősétől is jelentést kértek. „Marosi” fedőnevű informátor szerint Mentzer azért jött el Tiribesről, mert nem foglalkoztatták

---

<sup>1194</sup> Uo.

<sup>1195</sup> Nem sikerült a hajrá. *Nógrád* 1968. november 26. 5.

<sup>1196</sup> ÁBTL M-42 230/1. 81–82. 1968. november 28.

<sup>1197</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 74–75. Kovács jelentése 1968. október 30.

aknászként természete és a technikai végzettség hiánya miatt. Kányáson robbantómesterként dolgozott. Rendszeresen jár kocsmába, „barátai” kihasználják, és fizettetik vele az italt, emiatt rossz a viszonya férjezett lányával.<sup>1198</sup> A jelentés tovább erősítette a gyanút.

Eltelt a hétvége. Hétfőn Kovács őrnagy döntött: titokban átkutatják Mentzer munkaszekrényét, valamint megpróbálnak Gy.-n keresztül, konspiráció útján bizonyítékot szerezni. Ám mindezt hosszú jelentésben meg is indokolta, amelyet főnökei is aláírtak, sőt láttamozásra még a megyei főkapitánynak is megküldtek. A szekrény átvizsgálásáról szóló jelentés azzal érvelt, hogy 63 személlyel kapcsolatban vizsgálták, elkövethették-e a kányási rajzolásokat és a szállítoszalag bevágását. A 63 fő végül ötre szűkült a rajzolással, és hatra a rongálással kapcsolatban. A priorítások (központi adatlekérések) alapján végrehajtott vizsgálatok is tovább szűkítették az összesen 80 ellenőrzött személy számát. Mintha szigorú tudományos kísérletről lenne szó hipotézisek vizsgálatával. A jelentés szerint „5 fő leépített hálózati személlyel vettük fel a kapcsolatot” – arra nem tér ki, hogy Gy.-t közéjük sorolja-e, de vélhetően nem. Bár Gy. addig és sokáig később is csak Sebes apró-cseprő ügyeivel foglalkozott többnyire hivatalos feladatként, ettől ő még a hálózat aktív – ám félig-meddig pihentetett – tagjának számíthatott. A jelentés fontos kitétele, miszerint a hálózati személyek egybehangzó jelentése alapján terelődött a gyanú Mentzer Vilmosra. A hálózat fontosságát és eredményességét – rendőrségi logika szerint – maga az ügy is bizonyította, hiszen a hálózat nélkül nem tudtak volna ilyen mélységű információkat szerezni a gyanúsítottról. A hálózat tehát önmagát is legitímálta, hiszen az ügy létrehozása, a nyomozás és a felderítés mind azt a célt is szolgálta, hogy a gyakran érdektelennek tűnő jelentéseket adó informátorok fontosságát bizonyítsa.

A karrierizmus még önmagában nem volt gyanús, ám az fontosnak számított, hogy Mentzernek tartalék aknászként a munka átvételekor gyakran kellett alkalmaznia a bányászkalapács-jelzést. „A rajzolt horogkeresztek kiképzése nagy többségében a bányászkalapács-hoz hasonló”, ráadásul Mentzer műszakjai mindig egyeztek az elkövetési idővel. Végül az is gyanús volt, hogy „az első és utolsó rajzolásos bűncselekménynél ő volt a felfedező tanú”. Egy alkalommal a rendőrök nyomozókutyát is le akartak vinni a bányába, és arra kérték Mentzert, menjen velük, „ennek hallatára igen meglepődött, amit szemmel lehetett rajta tapasztalni. A nyomozókutya felhasználásra különböző okoknál fogva nem került sor.” Másnap viszont Mentzer nem ment munkába, és amikor pár kérdés miatt felkeresték a lakását,

---

<sup>1198</sup> Uo. 91. „Marosi Kálmán” fn. inf. jelentése Szabó szds.nak. 1968. december 6.

nagyon meglepődött. Gy.-nek az ügyben kulcsszerepet szántak: a kutatások mellett rajta – mint szomszédon – keresztül akarták megfigyelni Mentzert, és ravasz feladatokat is kidolgoztak számára.<sup>1199</sup>

Kovács őrnagy még aznap este soron kívül találkozót szervezett Gy.-vel, azzal a céllal, hogy részletek nélkül elmondja neki, mivel gyanúsítják Mentzert, és csavaros feladattal lássa el. Gy.-nek horogkeresztet kellett rajzoltatnia Mentzerrel „kombináció útján”. Gy. megerősítette a gyanút, „mindenre képes a neki tetsző állás kiharcolásáért”. Ő is elmondta, hogy Mentzer régen aknász volt, de leváltották, és az új aknásszal állandóan összeszólalkozik. A kombináció tömören a következő volt: Gy.-nek meg kellett hívnia Mentzert italozni, azzal a „legendával”, hogy pinceépítéséhez TH-gyűrűt [beomlás elleni biztosításhoz szükséges eszközt] szeretne vásárolni. Az italozás közben rajzoljon TH-gyűrűt, és kérdezgesse arról, mik történnék Kányáson. Maga nem hozhatja szóba a horogkereszt-rajzolást, ám ha Mentzer megemlíti, tegyen úgy, mint aki nem tudja, hogy néz ki a horogkereszt. „Ekkor elővesz egy papírt és rajzol egy nyilaskeresztet. Mentzer ezt látva minden valószínűség szerint megmutatja az informátornak, hogyan kell rajzolni a horogkeresztet.”<sup>1200</sup> Kovács ravasz tervének végrehajtására azonban nem volt szükség.

Még azon a héten, vasárnap, december 15-én egy „társadalmi kapcsolat” bevonásával átkutatták Mentzer munkaszekrényét. A kutatást vasárnap végezték, de Mentzer aznap is ment munkába: két részletben kutattak a szekrényben, hogy a bejáró és munkaruháit is átvizsgálhassák. Bejáró ruhájában, zakója zsebében egy jegyzettömböt találtak, „melyben valószínű, hogy mint pártcsoportbizalminak pártcsoport szempontok és hozzászólások voltak feljegyezve”. A szekrényben szintén volt négy jegyzettömb, hasonló tartalommal. A munkaruha érdekesebb kincseket rejtett. Találtak két használt fehér krétát, a nadrágban pedig egy zsebkést, amelynek a 3-4 cm hosszú hegye hiányzott.<sup>1201</sup>

A kést Kovács őrnagy nyomszakértőnek adta vizsgálatra, aki megállapította, hogy a gumiszalagot a bányában ezzel a késsel vágták be, a zsebkés vágási nyoma megegyezik az ezer méter hosszú, egy méter széles szállítószalagon található bevágással. A szekrény átkutatása után néhány nappal, december 22-én Mentzert őrizetbe vették a munkahelyén. Ezután hivatalosan is megismételték a szakértői vizsgálatot, mivel a kutatás titkosan történt. A titkos

<sup>1199</sup> Uo. 92–95. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 9.

<sup>1200</sup> Uo. 96–97. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 10.

<sup>1201</sup> Uo. 98–99. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 17.

szakértői vélemény hivatalos megerősítése után a gyanúsítottat előzetes letartóztatásba helyezték, egyúttal fogdaügynököt bízta meg a megfigyelésével.<sup>1202</sup> Ám még így is kevés volt a bizonyíték, hiszen a krétadarabok a horogkeresztek rajzolását nem bizonyították. Mentzer a letartóztatásáról szóló jelentés szerint a kapitányságon „kérdés nélkül elkezdett beszélni az úrhajósokról hosszadalmasan, majd rátért, hogy a főkapitányságon kiket ismer, ezt felsorolta, majd elmondta, hogy 1956-ban ő is jelentkezett a karhatalomba, de visszaküldték őt a bányához, hogy rá ott van szükség, és ezután ő volt a bányauzem és a karhatalom között az összekötő.”<sup>1203</sup> Nem ígérkezett könnyű esetnek.

Ráadásul közben, karácsony után, 1968. december 26-án, 37 éves korában elhunyt Kovács őrnagy felesége, akivel 15 éve voltak házасok. Kovács őrnagy egyedül maradt 14 éves fiával és 8 éves kislányával, s még jobban a munkába temetkezett. Január 3-án, pénteken már megírta jelentését Mentzer karácsonyi elfogásáról. Munkahelyén elismerték Kovács érdemeit többek közt a Mentzer-ügyben, és 1969. január 22-én jó munkájáért 2500 forint jutalmat kapott. Kovács a Mentzer-ügy felgöngyölítése mellett alosztályának pártcsoportját is vezette, két évig pedig propagandistaként dolgozott.<sup>1204</sup>

Mentzer, a kányási MSZMP-alapszervezet párttitkára önkéntes nyomozóból gyanúsítottá vált. Hiába volt a kommunista párt, majd az MDP és végül az MSZMP tagja, hiába vett részt propagandistaként a téesszervezésekben, és hiába fejtett ki „pozitív tevékenységet az ellenforradalom időszakában”, hiába szervezte a munkásörseget, már senki sem hitt neki.<sup>1205</sup> Ám ahhoz, hogy önmaga szolgáltasson elegendő bizonyítékot, a fogdaügynök kellett. A fogdaügynöknek fecsegett, „felelőtlen, nagyképű, valótlan állításokról nyilatkozott. [...] Mint mondta, nem ezt az elismerést várná az 1956-os tevékenysége alapján.” Egy hónapon keresztül tagadott, folyamatosan fellebbezett fogva tartása ellen. Végül megtört, és a fogdaügynök hatására beismerte a gumiszalag bevágását.<sup>1206</sup>

A horogkeresztek rajzolását eleinte csak írásszakértői véleményekkel sikerült igazolni, majd nagyon lassan kicsikarták Mentzertől a beismerő vallomást a horogkereszt-rajzolásról.<sup>1207</sup>

<sup>1202</sup> Uo. Kovács őrnagy jelentése. 1969. január 3.

<sup>1203</sup> ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. Jelentés. 59. 1969. január 8.

<sup>1204</sup> ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyatéék. 1069. Szolgálati adatlap. Önéletrajz kiegészítés 1971. április 21.

<sup>1205</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. Összefoglaló jelentés. 1969. március 8. 116–123. (különösen 118.).

<sup>1206</sup> Uo. 119.

<sup>1207</sup> Csak másfél hónappal letartóztatása után ismerte be a horogkereszt-rajzolásokat. ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. 133. 1969. február 10-i vallomása.

Ez utóbbi azért is volt fontos, mert ezzel elkövette az „izgatás büntettét”. Indítékként Mentzer az aknavezető elleni bosszút jelölte meg vélt sérelmei miatt. „Több esetben úgy nyilatkozott, hogy cselekményeit azért követte el, hogy azokkal Storm Péter aknavezetőre terelje a gyanút. Arra számított, hogyha ezen terve sikerül, akkor Stormt zaklatni fogják, esetleg beosztásából is leváltják.” Arról a tervéről is beszélt, hogy horogkeresztet akart rajzolni az aknavezető íróasztalára, illetve a fogdaügynök szerint (persze kérdéses, hogy valóban így volt-e) tervbe vette, hogy mint a robbantómester rárobbant az aknavezetőre a bányában.<sup>1208</sup> (Ez persze nagyon kockázatos lett volna.) A vizsgálat során többször arra panaszkodott, hogy szerinte gazdaságos bányákat állítottak le<sup>1209</sup> – ezzel sok, a medencében élő, munkahelyét elvesztő bányász érthetett egyet, attól függetlenül, hogy így volt-e. A csalódottság a munkahelyek elvesztése és a bányák bezárása miatt a hatvanas évek végén majd minden kolónián érzékelhető volt. A lelkes pártbizalmi, akiről sokan úgy tudták, már 1945 előtt is „kommunista módra harcolt a munkások érdekeiért”, a pártmunkát „nagy igyekezettel végezte”. Emiatt zárták ki többen is, hogy ő lett volna a tettes. Tettével Mentzer azért is dicsekedett a fogdában cellatársának (aki jelentést írt róla), mert az aknavezető lejárását több másik bányász „érdekvédelmével” is indokolta.<sup>1210</sup>

Mentzer egy Szudéta-vidékről bevándorló iparos fia volt, apja az 1920-as években érkezett asztalosként a megyébe, és Etesen elszegődött a bányába (itt élt ekkor Gy. apósa, Gindel is). Az 1920-as években tagja lett az ún. „Sárga Szakszervezetnek”. „E szervezeten keresztül a kormánypart korteseként lépett föl, s ebből az időből vele kapcsolatban több anekdota maradt föl a bányatelepen, ugyanis idős Mentzer még abban az időben is rosszul beszélt magyarul, s így a választási üléseken felszólalásai s közbeszólásai kapcsán nevetségessé vált.” Ezzel együtt munkatársai kedvelték és szorgalmasnak tartották. Idősebb Mentzer 1945-ben belépett az MKP-ba, az 1960-as években meghalt.<sup>1211</sup>

Az ifjabb, 1921-ben született Mentzer (Gy.-nél csak két évvel idősebb) Etesen járt iskolába. Nyáron asztalosként apja mellett dolgozott, télen pedig a szénosztályozón palaválogató volt. Fiatalon került a bányába: 15 éves korától csillás. 21 évesen feleségül vett egy zagyvapálfalvai lányt, így akárcsak Gy.-nek, neki is volt pálfalvai kötődése. A bányamedence kolóniái és a bányászok lakta falvak családjai úgy vándoroltak egyik településről a másikra, nemzedékről nemzedékre, ahogy az új aknákat nyitották, amikor a

<sup>1208</sup> ÁBTL O-13366. „Ravasz”. Összefoglaló jelentés. 1969. március 8. 120–121.

<sup>1209</sup> Uo. 122.

<sup>1210</sup> Uo. 125–127. Határozat a személyi dosszié lezárására. 1969. május 8.

<sup>1211</sup> ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. 95–107, 95. Jelentés. 1969. február 28.

régiek kimerültek. 1944-ben már családjával együtt Petőfi-bányára költözött, ahol segédvájár, majd vájár lett. Bár ott szakszervezeti tag is volt, azon belül tisztséget nem vállalt, de a sztrájkokban ő is részt vett.<sup>1212</sup>

A rendőrök tévesen írták róla korábban, hogy már 1944-ben tagja volt a kommunista pártnak (nem is lehetett, mivel Petőfi-bányán csak 1945-ben alakult meg a párt, de Mentzert addigra a szovjet katonák már elvitték – elsősorban a neve miatt). A front közeledtével borral és pálinkával üzérkedett, mások szerint a transzformátorház olaját étolajként adta el. Bevonulnia nem kellett, mert a bányászok felmentést kaptak, amikor pedig mindenkit behívtak, több századmagával együtt elrejtőzött egy bányatáróban, ott várta be a frontot. Állítása szerint ekkor pár napra belépett a „megszervezett policáj őrségbe”, majd az MKP-be.<sup>1213</sup>

Többek szerint pusztán azért, mert németes hangzású volt a neve, elvitték málenkij robotra (a Dombasz vidéken, Sztalinóban, az 1047-es számú fogolytáborba), ahonnan csak 1947-ben került haza. Hazatérése után egyből belépett a kommunista pártba, majd segédaknászi iskolát végzett, és 1952-től aknász lett a nógrádi medencében (előbb Katalin lejtősaknán, aztán Tiribesen, végül Kányáson).<sup>1214</sup> A munkájáért többször kitüntették, megkapta az élmunkás-, majd a sztahanovista-kitüntetést, a Kiváló Dolgozó és a Magyar Népköztársaság Érdemérem arany fokozata kitüntetésekét.<sup>1215</sup> A rendőrségi jelentésben mégsem ezt, hanem azt emelték ki, hogy többen úgy emlékeztek rá vissza, mint aki már Petőfi-bányán is szeretett nagyokat mondani és nagyképűsködni, és családi élete már ekkoriban kezdett megromlani.<sup>1216</sup> Persze mindezt a rendőrök írják összefoglalójukban, az igencsak megszeppent tanúk vallomásai alapján, akik sejtették, hogy nem Mentzer pozitív tulajdonságait akarják tőlük hallani.

Szinte egy valamibe nem tudtak Mentzerrel kapcsolatban belekötni: a pártmunkájába. Többen is elmondták róla, hogy igen tevékeny volt ezen a téren, s amikor pártbizalmi lett, „szinte minden egyes nap megjelent a pártirodán és kérés nélkül beszámolt a munkahelyén tapasztaltakról, a dolgozók hangulatáról”.<sup>1217</sup> A kányási rejtélyes ügyek idején is rendszeresen érdeklődött a helyi pártforumokon a nyomozás állásáról. Fontosnak tartotta az ügyet – utóbb könnyen érthető, miért. Elég gyorsan lépdelt felfelé a bányászranglétrán, és 1952-től 1959-ig

---

<sup>1212</sup> Uo. 95–96., valamint 108–111. Jegyzőkönyv M. Vilmos kihallgatásáról. 1968. december 22. 18h

<sup>1213</sup> Vö. uo. 111.

<sup>1214</sup> Uo. 97.

<sup>1215</sup> Uo. 109–111.

<sup>1216</sup> Uo. 99.

<sup>1217</sup> Uo. 104.



aknász volt, így munkájával sem lehetett sok gond. 1959-ben a kányási aknaüzemnél, ahol ő volt az aknász, két bányász fulladásos halált halt. Szóban felfüggesztették beosztásából, és a baleset miatt az ő felelősségét is vizsgálták, pedig előtte 1956-tól ő volt a párttitkár. A járásbírószágon elsőrendű vádlottként tárgyalták az ügyét, ám a bíróság nem hozott elmarasztaló ítéletet.<sup>1218</sup> Mégsem kerülhetett vissza Kányásra aknászként, a baleset miatt áthelyezték. 1959-től a csigai lejtősaknába (Gy. munkahelyén) vájárnak fokozták le, illetve lőmesternek. Ekkortájt, 38 éves korában kezdődhetett lejtmenete, munkahelyi problémái, csalódottsága, és ahogy többen állították róla, italozása miatt. A munkásórségből is végül italozása miatt zárták ki a kocsmai incidens után.<sup>1219</sup>

A rendőrségi nyomozás során az is kiderült, hogy azok a vezetők, akiket Mentzer le akart járatni, többek véleménye szerint „igen erőszakos, ellentmondást nem tűrő” emberek hírében álltak. Ellentétük nem politikai volt. Storm Péter aknavezetőnek ráadásul ugyanúgy bányaiipari technikuma volt, mint Wilhelm Ferenc bányamesternek. Az ellenségeskedés egyik oka az lehetett, hogy „1956 után Mentzer és más helyi vezetők nem akarták Storm Pétert bányavezetőnek, azonban felsőbb szervek döntése szerint mégis ő lett a vezető. Ekkor Wilhelm Ferenc előtt megcsillant a lehetőség, hogy ő kerülhet a helyébe, de ez nem így lett.” Storm a fentiek miatt érthető okokból nem akarta kinevezni Wilhelmet bányamesternek, ám végül a megyei pártbizottság – engedve a helyi vezetőknek – mégiscsak őt nevezte ki. Ebbe a párharcba keveredett bele Mentzer párttitkár-helyettesként. Teljes vállszélességgel Wilhelm kinevezése mögött állt. Mentzer újbóli aknászi előléptetése így azon is múlhatott, hogy Wilhelmet esetleg kinevezik Storm helyére a firválások miatt.<sup>1220</sup> Mentzer mozgásterének és tetteinek háttérében a helyi gazdasági-műszaki vezetők és a pártbizottság közötti konfliktus húzódozott meg. Erre maguk a rendőrök is felhívták a figyelmet összefoglaló jelentésükben.<sup>1221</sup>

Mentzer félt az alacsony nyugdíjjal járó kiszolgáltatottságtól. Látta szomszédságában az alacsony fizetéssel (elő)nyugdíjazott bányászok nyomorgását, azt, hogy a nyugdíj mellett másik munkát nem kaphatnak. Az ötvenes évek végén még prosperáló bányamedencében a hatvanas évek végétől a legnagyobb érték a munkahely lett. Ezért a sztrájk helyett a lojalitás

---

<sup>1218</sup> Uo. 111.

<sup>1219</sup> Vö. uo. 110. M. vallomása 1969. december 22.

<sup>1220</sup> Uo. 106.

<sup>1221</sup> Uo. 107. „Amennyiben az illetékes gazdasági szerv, illetve pártbizottság nem tesz hathatós intézkedést az aknaüzemnél fennálló nézeteltérések kiküszöbölése érdekében a vezetők között, elképzelhető, hogy a jövőben is bekövetkezhetnek hasonló bűncselekmények, mint a M. Vilmos által elkövetett sorozatos bűncselekmények.”

demonstrálásában versengtek a bányászok, hogy megtarthassák munkahelyeiket. Mentzer a horogkereszt-rajzolások évében 57 éves volt. Mielőtt nyugdíjazták, szeretett volna kicsit jobban keresni. A nyugdíjba vonuló frontmester helyére kérte magát, de Storm aknavezető ezt nem támogatta. „Ezután felvetődött bennem, valamilyen formában bosszút álljak Storm főmérnökkel [másutt üzemvezetőnek hívja] szemben, mert nem támogatja kérésemet. Ekkor arra gondoltam, hogy ha Storm Péter főmérnök bent jár a bányában, azon a helyen, ahol tartózkodott vagy közlekedett, horogkeresztet rajzolok annak tudatában, hogy ennek rajzolása személyére terelődik és őt ezért felelősségre vonják.” Mentzer első rajzait észre sem vették, nem is jelentette senki, annyira félreeső helyen voltak. Csak a második rajzolat – amit az ő segítségével fedeztek fel – jelentették a rendőrségnek is.<sup>1222</sup> Ekkor szállt ki Kovács őrnagy nyomozni az ügyben.

Mentzert végül a Salgótarjáni Járásbíróság az áprilisi tárgyaláson összesen négy és fél év szabadságvesztésre ítélte, amelyet szigorított börtönben kellett letöltenie.<sup>1223</sup> A fellebbviteli tárgyaláson júniusban ezt két év szabadságvesztésre enyhítették, arra hivatkozva, hogy csak kísérletet tett a szabotázsra, baleset nem történt.<sup>1224</sup>

Gy. és Kovács nagy fogása 1968–69-ben kétséget kizáróan a Mentzer-ügy felgöngyölítése volt. Az ügy hozzájárult ahhoz, hogy Gy., továbbra is tartalékosként, fontos tagja maradhatott a hálózatnak, holott Sebesről semmi érdemlegeset nem tudott jelenteni. A volt csendőrök, „nyilasok” és SS-ek iránti államvédelmi érdeklődés 1967-ben amúgy is megszűnt, pusztán emiatt felesleges lett volna Gy.-t tovább foglalkoztatni. A Mentzer-ügyben – amely Kovács egyik nagy sikere volt – betöltött szerepe azonban Kovács szemében megőrzendő informátorrá tette.

A kisterenyei bánya bezárt, Gy.-t nem helyezték át másik bányába, így a föld alól, az aknából már nem írhatott jelentéseket. A labdarúgó szakosztályban betöltött fontos pozíciója miatt azonban továbbra is sok emberrel találkozott, sőt új feladatait részben ezzel indokolták. Továbbra is igyekezett megőrizni a magánszorgalmú feljelentésből („egyebek közt jelentem”) származó lehetséges előnyöket, a közvetlen és titkos összeköttetést a hatalomhoz, amelyet saját érdekében is fel tudott használni. A bürokráciát képviselő Kovács szemében Gy. egy volt a sok tartalékos informátor közül, akiket bármikor elő lehetett venni, így erősítették az

---

<sup>1222</sup> Uo. 134–135. Mentzer vallomása. 1969. február 10.

<sup>1223</sup> Uo. 652–656.

<sup>1224</sup> Uo. 658–660.

állambiztonság saját mindenhatóságába vetett hitét. Mentzer ügye is ezt a hitet erősítette, pedig kudarcként is felfoghatták volna, hiszen Gy.-tól kétháznyira élt egy olyan bányász, aki hónapokon keresztül szabotázsakciókat hajtott végre. Gy. mégsem tudott erről, pedig ez volt foglalkoztatásának addigra elsődleges célja.

A titokban szerzett információ mégis értékesebbnek tűnt a kihallgatási jegyzőkönyvekbe kerülteknél, ami az állambiztonság működésének módjából fakadt. A megfigyelt személyeket pedig nem azért választották ki, mert széles körű társadalmi kapcsolataik lettek volna. Sem Sebesnek, sem Mentzernek nem volt széles baráti köre. Ezzel szemben Gy. szinte mindenkit ismert, társasági ember volt, részben munkája, részben titkos megbízatásai miatt. A telep társadalmán belül fontos szerepet játszott, mivel összekötötte a régi szocdemeket (apósa baráti köre) az új munkástanácsosokkal (Gál), ismerte azokat, akiket jobboldaliként tartottak nyilván (Sebes), szinte minden szomszédja magánéletébe belelátott (Mentzer) és a társasági élet középpontja, a labdarúgócsapat körül is forgolódott. A bányából is többféle embert ismert a vezetőktől, régi aknászoktól kezdve egészen az egyszerű csillésekig, mivel négy polgárrival, egykori írnokként föld alatti munkát végzett. Kovács őrnagy számára nemcsak azért volt fontos, mert bármikor bevethették, hanem azért is, mert a hosszú évek alatt az információáramlás metszéspontjába került, részben feladatai miatt. Ezek alapján Gy. nem azért lett és maradt hosszú évtizedekig hálózati személy, mert fontos információk birtokában volt, hanem azért, mert mélyen beágyazódott a helyi társadalomba.<sup>1225</sup> Ezt a jelentései terjedelmének a zömét kitevő egyéb, feladaton kívüli (fel)jelentései is bizonyítják, amelyekben többféle társadalmi hangot igyekezett megszólaltatni, hogy növelje beszámolóí hitelességét. Mintha kis időre ő maga is bürokratává vált volna, íróasztal nélkül, aki számos emberrel találkozik, és panaszukat továbbítja.

Azzal, hogy Gy. informátorrá vált, társadalmi helyzete is megváltozott. Jóval többet kellett társaságba járnia vagy különböző emberekkel kapcsolatba lépnie. Bár magánszorgalmú jelentései ritkán értek célt, önmaga is formálta környezetét, hiszen eltérő embereket köthetett össze pusztán azzal, hogy rendszeresen megkereste őket, mivel ezt kapta feladatul. Sebesnek vélhetően az egyik legfontosabb bizalmasa lett, minthogy rendszeresen beszélgettek és találkoztak. Mindeközben kívülről szürke életét a titok megváltoztatta, amivel felmentette önmagát hazugságai alól. Jelentéseiben önmaga előtt is úgy ábrázolhatta magát, mint aki a

---

<sup>1225</sup> Vö. Verdery 2014: 176.

közösség érdekében cselekszik, szót emel az igazságtalanságok ellen, legyen szó a bányá bezárásáról, a magas árakról vagy a helyi potentátok hatalmaskodásairól.

### **13. Nyugdíj: „szemem, fülem nyitva tartom”**

1967-ben a kisterenyei bányüzemet a mizserfai bányüzemhez csatolták, 1968-ban a kisterenyei bányákat leállították.<sup>1226</sup> A Kisterenyén élők többségét leszámítva nyugdíjazták, a fiatalabbak átkerültek a még működő bányákhoz a közeli Nagybátonyba, ahová buszokkal vitték őket. Gy.-t 1969-ben egy komolyabb betegség miatt nyugdíjazták. Amikor először lett rosszul a bányában, azt hitték, csak egy bordája törött el, de másodszorra kórházba került, ahol kiderült, hogy föld alatti munkát már nem tud végezni. A szép kézírása miatt ekkor az irodára helyezték, ahogy özvegye mesélte: „a sérüléséből kifolyólag [...] azt mondták, hogy járjon be akkor is az irodára.” Majd újból rosszul lett, ismét kórházba került. „És akkor megbeszéltek vele, hogy menjen ideiglenesen nyugdíjba, rokkantnyugdíjba, és akkor ők meg megfizetik a másik felét, amit a vójárért [vójár fizetésért] legott kapna. Azzal tett be, hogy rá[juk] hallgatott!” Végül nem kapta meg a pótlékot, amit ígértek neki, így rokkantnyugdíjasként alig kapott több nyugdíjat a hetvenes években, mint végül felesége, aki takarítónőként dolgozott.<sup>1227</sup>

A családján kívül két stabil pont maradt életében: a helyi labdarúgócsapat, amelynek szakosztály-vezetőségi tagjaként a hetvenes évek első felében körbeutazta a megyét, és Sebes, akivel együtt öregedtek meg. Gy. még húsz éven keresztül írt jelentéseket, többnyire Sebesről, egészen 1989-ig, Nagy Imre újratemetéséig. A jelentések szövegének egyes elemei úgy ismétlődtek, mintha megállt volna az idő, és mi sem változott volna, Gy. kicsit átalakítva gyakran idézte önmagát: „Társaságba nem jár – írta 1969-ben. – Baráti körei nincsenek. Kocsmába ritkán jár. Keveset iszik. Ha valaki megkínálja, elfogadja. Ő azonban nem szeret visszahívni. Potyaleső. Otthoni szórakozása a nyúltenyésztés, baromfitenyésztés és kertészkedés. A sportot kedvelő egyén főképpen labdarúgó szurkoló. [...] Szovjet és kommunista ellenes. Amerika és nyugat barát. Vannak neki olyan időszakok, amikor nagyon elmereng. Néha úgy tűnik fel, mintha nem lenne teljesen normális.” Kovács szűkszavúan ismétli írásban a feladatot: „a Sebesre vonatkozó feladat a korábban meghatározottak szerint.” Kovács is önmagát ismételte más-más szavakkal, hiszen ami eddig is bevált, ezután is beválhat.

<sup>1226</sup> Szvircsek 2000: 403. Szvircsek Ferenc: A kazári barnaköszén-bányászat történeti fejlődése. [http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek\\_ertekei/Kazar/pages/Kazari\\_evszazadok/009\\_banyaszat.htm](http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kazar/pages/Kazari_evszazadok/009_banyaszat.htm) (2021. május 20.)

<sup>1227</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

Gy. 1970 és 1989 között született jelentései közül csak némelyiket gépeltetik le, annyira nem tartják fontosnak őket.<sup>1228</sup> Ahogy Kovács jellemezte többségüket: „operatív értékkel nem bír[nak].”<sup>1229</sup> Gy. és Sebes rendszeresen beszélgetett a labdarúgásról, és Sebes éveken át panaszkodott lábfájásról Gy.-nek.

Közben az 1968 karácsonyán megözvegyült Kovács őrnagy a Mentzer-ügy lezárása és fél évvel felesége halála után, 1969 nyarán feleségül vett egy salgótarjáni özvegyasszonyt.<sup>1230</sup> Kovács jó munkát végzett, és megbíztak benne, de a szabály alól nem mentesülhetett: egyre fontosabb pozíciókat töltött be, ezért jövőbelijéről főnökei környezettanulmányt készítettek, nehogy az ellenség bebújjon az operatív tisztté avanszált juhász fiának hitvesi ágyába. Egyik tíz évvel fiatalabb kollégáját bízták meg, hogy az esküvő előtt másfél hónappal jellemezze az ugyancsak megözvegyült menyasszonyt.<sup>1231</sup>

A fiatalabb kolléga jóindulatú környezettanulmányt írt. Két párttitkárt és egy BM-dolgozót kérdezett ki arról, nem jelent-e veszélyt az új feleség a hálózatra. Az özvegyről kiderítette, hogy katonatiszt férje 1966-ban hunyt el, azóta az asszony zárkózott életet él, „férje sírjához naponta kijár”, senkivel sem barátkozik, külföldieket nem ismer. 1946-tól az MKP tagja volt, majd 1948-ban a két párt egyesülésekor törölték a tagok közül (nem derült ki, miért). 1959 óta az MSZMP tagja, „politikailag megbízható”. A jellemzés szerint „beosztó életet él, nem könnyen barátkozó, zárkózott típus”. Apja – aki az Acélárugyárban dolgozott 40 évet – az aktívan politizáló munkások közé tartozott. 1944-ben tagja volt a nyilas pártnak, majd 1945 után belépett az SZDP-be, de még idejében rájött a helyes útra: 1948 előtt átlépett az MKP-ba. „1956 után folyamatosan tagja lett az MSZMP-nek is, de 1957 tavaszán önkéntesen kilépett kevés nyugdíja miatt.” Szakszervezeti bizalmi létére rendszeresen járt templomba, ám a hálózati értékelés szerint „politikai magatartása ellen kifogás nem merül fel”. Az özvegy egyik sógora ugyanúgy a rendőrségen dolgozott, mint Kovács őrnagy, innen jöhetett az ismeretség.<sup>1232</sup> A jelentés alapján az esküvőt engedélyezték.

Kovács továbbra is általában havonta találkozott Gy.-vel, aki 1970-ben beszámolt szomszédja, Mentzer feltételes szabadlábra helyezéséről: a kétéves büntetésből végül – az

<sup>1228</sup> ÁBTL M-42 230/1. 95. 1969. november 16.

<sup>1229</sup> Uo. 96. 1970. január 19.

<sup>1230</sup> ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyatéék. 1069. Szolgálati adatlap. Önéletrajz kiegészítés 1971. április 21.

<sup>1231</sup> ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyatéék. 1490. Andó József.

<sup>1232</sup> Uo. 4–6. Környezettanulmány 1969. június 18.

előzetessel együtt – jó magaviselete miatt csak másfél évnél kevesebbet ült le.<sup>1233</sup> Gy. áprilisban még azt írta róla, hogy megváltozott és sokat dolgozik,<sup>1234</sup> majd nyáron azt, hogy nagyszájú lett, és „italszagot vett észre rajta”.<sup>1235</sup> Ősszel arról számolt be, hogy Mentzert feltűnően jó műszakokba osztották be, kivételeznek vele.<sup>1236</sup> Majd jelentette, hogy „október hó 17-én szombaton délután nagyon berúgott. A rendőrség szállította haza a lakására. Délután műszakba ment el otthonról és beivott. [...] Azóta a családdal ismét haragban van. Sem a felesége, sem a gyermekei nem beszélnek hozzá.”<sup>1237</sup> Télen azt írta róla, hogy nyugdíjba szeretne menni, idézte: „Betegeskedik és elmegy nyugdíjba, nem dolgozik ő már ezeknek a bitangoknak.”<sup>1238</sup> Kovács csak ezután adta ismét feladatul, hogy Mentzert figyelje és jelentsen róla. Gy. szemmel tartotta Mentzer nyugdíjazásának kálváriáját, és rendszerint azt boncolgatta jelentéseiben, Mentzer mennyit iszik,<sup>1239</sup> ám ez egyre kevésbé érdekelte Kovács őrnagyot. Az ő figyelmét már egy új célpont kötötte le.

Kovácsot sokkal jobban érdekelték a sikkasztások és az 1956-os emigránsok. A sikkasztásokról Gy. magánszorgalomból jelentett az „egyéb” részekben. Mivel nyugdíjazása után, a hetvenes évek elején a labdarúgó-szakosztály vált életének központi helyévé, feljelentette a szakosztály vezetőségében dolgozó kollégáit, akik szerinte a labdarúgók átigazolásokkor sikkasztottak a bányatröszt pénzéből, ezért is tellett nekik annyi ajándékra, amikor a csapattal Lengyelországban tartózkodtak. Kovács a jelentés alapján intézkedésként gépelt jelentést fogalmazott, melyet megküldött a gazdasági jellegű bűncselekményeket vizsgáló osztálynak: „a fentiek kivizsgálása feltétlen szükséges, mivel nemcsak a hálózati személy[nek], hanem az állampolgároknak is feltűnő a két személy tevékenysége” – írta.<sup>1240</sup> Az „állampolgárokra” történő általános hivatkozás ez alapján hálózati oldalról elfogadhatóvá vált, még ha nem ellenőrzött értesülésről volt is szó. 1970-ből ez az egyetlen gépelt jelentés az aktában, de arról nincs szó benne, hogy más is történt volna az ügyben. Interjút is készítettem Kisterenyén az egyik feljelentett szakosztályvezetővel, aki a hatvanas években még egy

---

<sup>1233</sup> ÁBTL M-42 230/1. 102. 1970. április 27.; 106–107. 1970. augusztus 10. 108–110. 1970. július 30.

<sup>1234</sup> Uo. 103. 1970. május 25.

<sup>1235</sup> Uo. 106. 1970. július 28.

<sup>1236</sup> Uo. 112/a. 1970. szeptember 29.

<sup>1237</sup> Uo. 113. 1970. november 3.

<sup>1238</sup> Uo. 117. 1971. január 25.

<sup>1239</sup> Uo. 123. 1971. július 28.; uo. 126. 1971. augusztus 30.

<sup>1240</sup> Pl. uo. 104. 1970. június 22.

egyszobás szolgálati lakásban lakott, de később telket vásárolt a telep központjában a pálya mellett, és a helybéliekhez képest feltűnően nagy házat épített rajta. Beszámolója szerint nem érte őt sosem hivatalos retorzió.<sup>1241</sup> A nagy, berendezett ház, drága kerítés, garázs és a Renault márkájú autó szúrta a szemét Gy.-nek.<sup>1242</sup>

1971-ben nyáron Brazíliából hazatért a telepre Kelemen Károly egykori 1956-os munkástanácsos, akit az 1956-os salgótarjáni sortűz előtti éjszakán nem tudtak letartóztatni, mert elbújt, később pedig átszökött a határon. Kelemen és Gy. találkozása nagyon érzelmes lehetett a szikár hangnemű jelentés szerint: „Ismerősöm [írja Gy. magáról] [...] jött hazafelé, amikor Kelemen elé állt. Megcsókolta az ismerősömet, aki viszonzta, majd behívta a lakásába. Nagyon örült annak, hogy találkoztak, mondta a hazatért, legalább van még egy jó cimborája itthon.” Kelemen elmesélte kalandos útját, a négy nap bujkálást a telepen 1956 decemberében, a szökést Jugoszláviába, majd Brazíliába. Négy nappal később Gy. jelentést írt a találkozásukról, amelyet Kovács azonnal kivonatolt és legépett, mivel az emigrált munkástanácsos hazatérése külön figyelmet érdemelt.<sup>1243</sup> Kelemen az 1963. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett amnesztia miatt térhetett haza, és azért figyelték meg, mert a 005/1963. számú belügyminiszteri parancs kiemelten hangsúlyozta a jogellenesen külföldre távoztak, majd később hazatértek megfigyelését, ami komolyan igénybe vette az állambiztonsági erőforrásokat.<sup>1244</sup> Ettől fogva Gy. feladatai között is szerepelt, hogy jelentsen Kelemenről, aki – mint az több jelentésből is kiderült – megbízott benne.<sup>1245</sup>

Gy. ősszel jelentette Kelemenről, hogy bár dolgozni kezdett a traktorgyárban, már nyugdíjas éveit várja, elkezdte kibővíteni kis házát, és vett egy kis motorkerékpárt, a politikáról pedig nagyon óvatosan mer csak beszélni.<sup>1246</sup> Ebben az időszakban Gy. párhuzamosan jelentett Sebesről, Kelemenről és Mentzerről, miközben a labdarúgócsapattal utazgatott. Kovácsot azonban elsősorban – a feletteseitől kapott utasítás miatt – Kelemen érdekelte.<sup>1247</sup>

Gy. a kapott feladatok alapján megérezte, milyen hangot kell megütnie Kelemenről szólva. Az első rosszindulatú jelentését alig fél évvel Kelemen hazatérte és meleg fogadtatása

<sup>1241</sup> Interjú V. Jánossal. 2011. október 25.

<sup>1242</sup> ÁBTL M-42 230/1. 107. 1970. augusztus 10.

<sup>1243</sup> Uo. 122–124. 1970. július 28. és 1970. július 30.

<sup>1244</sup> Takács 2013c: 3.

<sup>1245</sup> ÁBTL M-42 230/1. 126–127. 1971. augusztus 30.; 128–129. 1971. szeptember 27.

<sup>1246</sup> Uo. 132. 1971. október 25.

<sup>1247</sup> Uo. 136–137. 1971. december 28.



után írta: „Furcsa, rafinált ember ő. Nagyon, nagyon óvatos. Azt kezdi fejtegetni, hogy neki nem is a rendszerrel volt baja, hanem az akkor uralmon lévő” – és itt az akkori bányavezetőket sorolja, akiket korábban maga is feljelentett. „Ismerősöm nagyon jól ismerte Kelement a disszidálása előtt. Ő mindent a maga javára akart tenni a volt Szoc.dem. pártban is.” Kelement kétszínűnek és karrieristának ábrázolja: „ha őt a Kommunista Párt meghívta volna és valami jó helyet kínált volna neki, Kelemen elfogadta volna.”<sup>1248</sup> Máskor Kelemen panaszait sorolja, akinek nagyon kevés a fizetése, és nem tudja, hogy fogja bírni a munkát még négy évig, ami a nyugdíjhoz hiányzik.<sup>1249</sup> A magas árakat és alacsony béreket Gy. ettől függetlenül is egyre gyakrabban emlegeti jelentéseiben.

A hetvenes évektől visszatérő elem jelentéseiben a nyugdíjasok panaszainak ismertetése, amit Kovács időnként alá is húzott hangulatjelentésként. 1972-ben például így írt: „Az elmúlt időben kialakult bér és árszabályozással kapcsolatban ismerősöm több megjegyzést írt fel. Általában az alacsonyabb keresetű egyének és a kisebb nyugdíj összeggel rendelkezők sérelmezik az árak emelkedését. Több idősebb nyugdíjas panaszkodik a kevés pénze miatt.” Majd egy később szintén visszatérő motívummal a jobbmódúakat ostromozza: „Sokan azt beszélgetik, hogy a nyugdíj összeg emelésénél a nagyobb nyugdíjakat emelik jobban, és nem a kevesebbet.”<sup>1250</sup>

Míg Sebessel igen gyakran a fociról beszélgettek, Kelemen erre nem volt hajlandó, őt látszólag sem a politika, sem a labdarúgás nem érdekelte. Ekkor, 1972 nyarán kapta feladatul Gy., hogy új célszemélyről, Péter Józsefről jelentsen, aki bár „volt csendőrként” korábban is szerepelt jelentéseiben, sok vizet nem zavart, Gy. jelentései szerint leginkább csak méhéskedett.<sup>1251</sup> Sebestől már semmi újat nem sikerült megtudni, így Péter helyettesítő funkcióval is rendelkezett, igaz, a jelentések zömében csak arról lehetett beszámolni, hogy méhéskedik. Amikor már végképp nem volt mit írni Sebesről – akinek Gy. a szájába adta a munkanélkülivé vált bányászok vagy a nyomorgó nyugdíjasok panaszait –, akkor Pétert beszéltette a jelentésekben. Ha egyiket sem tudta megszólaltatni, akkor maradt a „sokat lehet hallani” formula, mint például: „sokat lehet hallani a TV és a Rádió rossz nevelő hatásáról. Pl.

---

<sup>1248</sup> Uo. 139–140. 1972. február 29.

<sup>1249</sup> Uo. 141–142. 1972. március 27.

<sup>1250</sup> Uo. 140. 1972. február 29.

<sup>1251</sup> Uo. 150. 1972. augusztus 25.

a gépeltérítéseket, melyek nyugaton történnek, miért kell úgy részletezni. Mások szerint nagyobb fegyelem kellene a fiatalokkal szemben.”<sup>1252</sup>

1973-ban bukkant fel az a másfél évtizedig gyakran előforduló formula, amely Gy. feladatkörét utolsó állambiztonsági periódusában pontosan meghatározta: „A közelgő felszabadulás ünnep és a választás alkalmával szemem, fülem nyitva tartom” – írta, azaz, ha bármi gyanúsat észlel, azonnal szól, egyfajta riasztóként tevékenykedik a bányásztelepen.<sup>1253</sup> A „szemem, fülem nyitva tartom” tétel rituálisan ismétlődik Gy. későbbi jelentéseiben, mivel elfogadható forma, önmagát idézi vissza-visszatérően. Vagyis a Sebesről szóló folyamatos jelentések már nem töltötték be a nekik szánt szerepet, Kovács is tudta, hogy csak akkor érdekesek, ha bármi készülne, egyébként kár velük időt tölteni. Lassan azonban mindenki ellenséggé válhat, hiszen egyre több az elégedetlen ember a telepen – különösen a bánya bezárása óta, miközben a rendszer továbbra is örökéletűnek látszik. Kovácsnak megvannak a maga szövetségesei ebben a látszólagos felügyeletben, Gy. pedig egyetlen emberben bízhat: Kovácsban. Hiszen látszólagos barátai mindegyikéről jelentéseket kell írnia, miközben az az ember, aki a legtöbbet tudja róla, éppen Kovács, aki – Gy. lehetséges félelmei szerint – bármikor árthat neki.

Gy. egyetlen cinkosa Kovács, aki viszont bürokrataként kell, hogy eljárjon vele szemben. Kovács ismerte Gy. mint beosztott előnyeit és hátrányait: könnyen és gyorsan teremtett bárkivel kapcsolatot, és szinte minden fontos embert ismert a korosztályából a telepről, eléggé megfélemlítették már ahhoz, hogy fegyelmezetten hajtsa végre feladatát; azonban időnként a saját malmára igyekszik hajtani a vizet, hol mások befektetésével, hol apróbb szívességek kérésével. Kovács ezeket a maguk helyén tudta kezelni, nem foglalkozott sokat velük. Gy.-nek megvolt az az előnye, hogy a régi kapcsolatait bármikor újabbakra cserélhette, és befolyásolhatta, miről beszéljenek rajta keresztül a bányásztelepen.

Kovács (és a hálózat) célja ezek alapján nem egyszerűen az volt, hogy információkat szerezzen, hanem hogy befolyásolja a beszédtemákat, figyelje a rájuk adott reakciókat és azt, hogy ki kivel barátkozik. A kapcsolatrendszer lehetett lakóhelyi-szomszédsági, munkahelyi, politikai irányultságon vagy hobbin alapuló. A Kovács (és a hálózat) által elképzelt társadalom fontos sajátossága azonban, hogy hierarchikusan szerveződik, hangadókkal és alárendeltjeikkel. Ezért úgy vélték, ha a hangadókat – mint Gy. vagy barátai – a kezükben

---

<sup>1252</sup> Uo. 161. 1973. január 23.

<sup>1253</sup> Uo. 163. 1973. március 20.

tartják, akkor minden mást is uralhatnak. Nem a helyi társadalmat akarják a jelentések ábrázolni, hanem a helyi társadalomra hatást kifejteni: elsősorban politikai véleménynyilvánítást elérni egy-egy ember részéről. Ebben a logikában, ha Gy.-n keresztül gyanús információhoz jutnak, annak útját és létrejöttét befolyásolni tudják, maguk az akták ennek függvényében képesek uralni a legapróbb település mindennapos ügyeit is: legalábbis ennek látszatát kelteni. Ezért adta Kovács évről évre feladatnak, hogy Gy. derítse fel Sebes kapcsolatait, annak ellenére, hogy Gy. mindig leírta: Sebes senkivel sem barátkozik.<sup>1254</sup>

Gy. hiába panaszkodott a nyugdíjában meglévő különbségekre, Kovács egyáltalán nem reagált ezekre a panaszokra, bárki szájába adta is őket Gy.<sup>1255</sup> Az idő múltával azonban csak egyre több betegeskedésről tudott beszámolni: nem csupán neki romlott meg az egészségi állapota, hanem megfigyelt „barátainak” is. Az információszerzés lehetősége is mindinkább beszűkült: mivel a csapat elkezdett rosszabbul játszani, kevesebben jártak a labdarúgó-mérkőzésekre, így a pletykák begyűjtésének helye a népbolt és a kocsmá lett.<sup>1256</sup> Kelemen is mind többet gyengélkedett, így Gy. alig tudott találkozni vele.<sup>1257</sup> Sebesről pedig – akit az állambiztonság veszélyes személyként tartott nyilván – legújabb információként azt közölte, hogy „el volt keseredve. Jegykezelői tanfolyamra járt és megbukott. [...] Szeretne kalauz lenni.”<sup>1258</sup>

A népbolt előtti sor egyre gyakrabban jelent meg az informálódás helyszínéül: Gy. is sorban állt kenyérért, miközben akadt, aki elégedetlenkedett: „nem szégyelli a rendszer, hogy ’73-ban kenyérre kell itt tolakodni, sorban állni. B...a meg a betyár-szentség az ilyen vezetőket, akik nem tudnak a népnek elég kenyeret adni.”<sup>1259</sup> Mintha a rendszer válságát előrevetítő jelek, a munkanélküliség, az alacsony nyugdíjak, az áruhiány, Terenyén már az 1970-es években mindennaposak lettek volna. Kovács azonban nem sokat foglalkozott a jelekkel, számára – mint talán mindenki, de bizonyosan a többség számára – a rendszer öröknek tűnt. 1973-ban egyetlen jelentést gépelt le, amely szerint Gy. a szélvihar miatt nem ment el a találkozóra (ebből lehet megtudni, hogy Gy. kerékpárral közlekedett).<sup>1260</sup> 1974-ben szintén hasonló okokból gépelték

<sup>1254</sup> Vö. uo. 166. „Továbbra is előtérbe kell hozni S. kapcsolatainak felderítését.” 1973. február 20.

<sup>1255</sup> Uo. 167. 1973. április 17.

<sup>1256</sup> Uo. 169. „Ezt beszélgetik a népboltban és a kocsmákban” – írta Gy. 1973. június 19.

<sup>1257</sup> Uo. 171. 1973. május 22; 173. 1973. július 17.

<sup>1258</sup> Uo. 174. 1973. augusztus 21.

<sup>1259</sup> Uo. 175–176. 1973. szeptember 18.

<sup>1260</sup> Uo. 177. 1973. november 22.

le egy jelentést, amely Gy. kerékpárbaeset miatti távolmaradásáról tudósított.<sup>1261</sup> Gy. a következő találkozón – mintha mi sem lenne természetesebb – Sebes szájába adta a sportvezetést szidó szavakat, amelyeket akár ő is mondhatott volna: „köszönhetjük a tökkel ütött vezetőinknek, akik nem értenek a sporthoz, hanem sógor-koma alapon kerülnek be vezető pozíciókba.”<sup>1262</sup> A választott előadásmód performatív, nem pedig informatív jellege miatt nem volt sem „állampárti”, sem „államellenes”; inkább a történések tevékeny újraértelmezését jelentette, amivel Gy. nem a társadalmat kívánta ábrázolni, sokkal inkább magára a hálózatra akart hatni, legalább annyiban, hogy elfogadják jelentését (ha már a nyugdíjak emelését nem tudja elérni).<sup>1263</sup>

Gy. 1973 végén először kíván kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új évet jelentése utolsó sorában.<sup>1264</sup> A focicsapat hanyatlik, munkahelye nincs, nyugdíja alig elég a megélhetésre: az egyetlen, ahol valamifajta pozíciója van, a hálózat, még ha ez a pozíció titkos is. Hálás és jóban szeretne lenni tartótisztjével és annak feletteseivel.

Gy. legkisebb, 1956-ban született lánya már másik városban jár középiskolába, a felesége takarítónő és mindenek, akit múltja és a négy polgárija miatt „nagyságos asszonynak” szólítanak, tréfából. Péter Józsefhez Gy. egyre eredményesebben közeledik, de Kovács óvatosságra inti.<sup>1265</sup> Az is előfordul, hogy már csak szóban jelent, mivel semmi újdonság nem történik.<sup>1266</sup> A legfontosabb hír egy esetleges nyugdíjemelés és az arra adott reakciók összefoglalása a településen.<sup>1267</sup> „A nyugdíjrendezést is kedvezően fogadták az alacsony összegű nyugdíjasok. Remélik, hogy kapnak így párszáz forintot.”<sup>1268</sup> Bár Gy. még utazik sportügyben, „a nép kedvét egy kissé az borzolta föl, hogy a futballcsapat kiesett az NB III-ból. De minden csoda 3 napig tart. Ezen is túteszi magát a szurkolótábor.”<sup>1269</sup> A Kisterenye előtte nyolc évig a másodosztályban játszott, miközben Gy. a labdarúgó szakosztály vezetőségének

---

<sup>1261</sup> Uo. 182. 1974. január 24.

<sup>1262</sup> Uo. 178. 1973. december 18.

<sup>1263</sup> Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik Yurchak performatív megnyilatkozások uralkodóvá válásáról szóló elméletéhez. Yurchak 2006. Bővebben lásd a Következtetésekben.

<sup>1264</sup> Uo.

<sup>1265</sup> Uo. 194. 1974. szeptember 17.

<sup>1266</sup> Uo. 196. 1974. október 24.

<sup>1267</sup> Uo. 202. 1975. április 22.

<sup>1268</sup> Uo. 207. 1975. január 21.

<sup>1269</sup> Uo. 209. 1975. július 15.

tagja volt.<sup>1270</sup> Ám a harmadosztályból is kieső Terenyének is volt lejjebb, ahogy a településnek. A bánya bezárása után szinte alig akadt munka a környéken, a helyi focicsapat pedig 1977-ben még a megyei bajnokságból is kiesett: a nemrég még másodosztályú csapat három szezonn keresztül csak a Salgótarjáni járási bajnokságban indulhatott.<sup>1271</sup> Ahogy a telep és az ott élők életszínvonala hanyatlott, úgy csúszott lefelé a bajnokságban a focicsapat.

1975-ben Gy. egyetlen jelentését sem gépelték le, pedig – ahogy írta: „az elmúlt időszakban több helyen megfordult. Buszon, vonaton utazott, italboltokban tartózkodott. Járt labdarúgó mérkőzésekre is.” Csakhogy legjobb esetben is csak hangulatjelentést adott: „A hangulat elég jó a nép között. Érdekessége az, hogy mostan nem az áremelésekről vagy ezekhez hasonló dolgokról beszélnek az emberek, hanem inkább a leendő nyugdíjrendezésről, emelésről” – írta 1975 tavaszán. Ezt az 1975-ös jelentését Gy. ismét klisékkel zárta: „A közhangulat jó. Az emberek nyugodtak és, ami a magyart jellemzi, iparkodva dolgoznak.”<sup>1272</sup>

Az optimizmust némileg árnyalta, hogy 1975 őszén fondorlatos bűntény gyanújáról számolt be. Amikor sógora meghalt, a felesége „találta őt halva a fotelban”. Gy. gyanúsna tartotta, hogy két nap múlva már el is temették, nem boncolták fel, és a sógorasszony nem szólt a halálesetről sem neki, sem a férje bátyjának, aki a szomszédban lakott. A szomszédasszony azt mondta az özvegyen maradt feleségnek: „Nem csodálkoztam volna, ha tegnap halt volna meg, amikor annyira összeverted.” Gy. szerint is a felesége „ütötte, verte, ahol érte” az elhunytat, aki erről többeknek panaszkodott is. Ennek oka szerinte az volt, hogy az asszony jóban volt egy nála fiatalabb férfival a telepről, neki hordta régóta az ételt-italt, és emiatt rendre veszekedtek. Gy. szerint a feleség korábbi barátai miatt is sokszor hajba kaptak, de ez a mostani mindenen túltett, ráadásul a nőtől sokan félték, mert „állítólag a pártban is jól beilleszkedett”.<sup>1273</sup> Bár a sógorasszony valóban aktív párttag volt (ami a vele készült interjúból is kiderült)<sup>1274</sup>, Kovács – azon kívül, hogy kivonatolta ezt a feljelentést – nem foglalkozott az ügyel.

A munkanélküliség a bánya bezárása után mindennapos jelenséggé vált a településen, annak ellenére, hogy az 1970-es népszámlálási ívek szerint Gy. szomszédságában egy mozdonyvezető és egy vasesztergályos lakott, akik ez idő tájt mindketten dolgoztak. Ekkoriban

<sup>1270</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/csapat/2886/bajnoki-mult> (2021. május 20.)

<sup>1271</sup> <http://www.magyarfutball.hu/hu/csapat/862/bajnoki-mult> (2021. május 20.)

<sup>1272</sup> ÁBTL M-42 230/1. 201. 1975. március 18.

<sup>1273</sup> Uo. 215-216. A haláleset a jelentés szerint 1975 októberében történt.

<sup>1274</sup> Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24.

a kétszobás házon kívül, az udvaron volt a WC, a konyhában a palackos gázzal ment a rezsó, szennyvízelvezetés nem létezett. A fűtéssel mindig spóroltak.<sup>1275</sup> Gy. hiába végezte el levelezőn a középiskolát és szerzett agronómusi papírt, nyugdíjas maradt és a hálózat sem segített neki álláskeresésben.

A szűkös lakásban ekkor velük élt még központifűtés-szerelő fiuk, aki állandó munkahelyén, Nagybátonyban keveset keresett, de ahhoz, hogy másodállásban dolgozhasson, tiszta erkölcsi bizonyítványra lett volna szüksége. 1973-ban azonban, katona korában verekedésért pénzbírságra büntették. Ez az egyszerű büntetés az erkölcsi bizonyítványban megakadályozta abban, hogy „maszek”, magánvállalkozó lehessen. Gy. mindezt azért írta le, mert kérte a „t. Szerv szíves segítségét” a probléma megoldásában. A jelentés aljára Kovács feljegyezte: „megvizsgálni az ügy elintézésének lehetőségét.”<sup>1276</sup> Gy.-nek végül Kovácson keresztül sikerült is elintéznie, hogy töröljék az erkölcsi bizonyítványból a bejegyzést, és fia a „maszek” engedélyt kiválthassa. Cserébe néhány hónapon át jóval részletesebb és egyes személyekről szóló informatívabb jelentéseket írt a hangulatjelentések helyett. Az állambiztonsággal történő együttműködés a kis szívességekért cserébe nem volt számára hiábavaló.

Gy. 1975. december 23-án találkozott utoljára Kovács őrnaggyal. A közel 15 év alatt jól megismerték egymást. Utolsó jelentését Kovácsnak így zárta: „T. Szerv! Kívánok Önöknek Kellemes Karácsonyt és Békés, nyugodt Boldog Újévet!”<sup>1277</sup> Az őrnagynak alig több mint egy éve volt hátra a nyugdíjazásig, felügyelt hálózati embereit, köztük Gy.-t is fokozatosan átadta más tartótiszteknek.

Kovács őrnagy 1977 márciusában, 54 éves korában, méltányossági alapon kérte nyugállományba helyezését, amit július 31-i hatállyal engedélyeztek számára.<sup>1278</sup> Belügyi szolgálata alatt hat kitüntetést kapott; amikor nyugdíjazták, hivatali utódját már ki is szemelték.<sup>1279</sup> Nyugdíjazása után a Volán 2. sz. vállalatnál kezdett dolgozni „rendészeti előadóként”, ám a nyugdíj melletti munkavégzés korlátozására született rendelkezések miatt havonta a 192 óra helyett csak 160 órát. Nyugdíja 1979-ben havi 6544 forint volt, az akkori

<sup>1275</sup> MNL MOL XXXII-23-a 1970. évi népszámlálás 25%-os reprezentatív felvétele. Nógrád, Kisterenye, 1970. évi. 019 számlálókörzet anyagai; Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>1276</sup> ÁBTL M-42 230/1. 216. 1975. december 2.

<sup>1277</sup> Uo. 217–218. 1975. december 23.

<sup>1278</sup> ÁBTL. 2.8.1. BM Nógrád megyei fogvaték. 1069. 26–27. Javaslat. 1977. március 22.

<sup>1279</sup> Uo. 25. Javaslat 1977. június 28.

átlagkereset közel kétszerese, és Gy. nyugdíjának négy-hatszorosa.<sup>1280</sup> Ezenfelül Kovács felesége munkaügyi előadóként 3500 Ft-ot keresett. Nyugdíjazása után Kovácsnak két nagyobb anyagi terhe volt: lánya is, fia is megházasodott, „az esküvőre OTP kölcsönt kellett felvennie”. A rendőrségtől kérte, hogy segítsenek, és egykori hűségét a rendőrség meghálálta. Az állambiztonság jobban bánt a nyugdíjas tiszttel, mint régen a báró az apjával, a beteg juhással. Közbenjártak ügyében. „Amennyiben a teljes havi foglalkoztatása engedélyezve lenne, úgy a megbomlott anyagi helyzete újra rendbe jönne” – írták róla. A rendőrség indítványozta, hogy éves keresetét 27 756 Ft-ról 36 200 Ft-ra emeljék fel úgy, hogy teljes munkaidőben dolgozhasson. Ezzel együtt Kovács havi jövedelme nyugdíjasként elérte a 9500 forintot, az akkori átlagkereset közel háromszorosát.<sup>1281</sup>

Kovács őrnagy fiából, a kis Paliból autószerelő és tartalékos rendőrtiszt lett. A fiú nem tanult jól Kisterenyén, ahová hatéves korában költöztek vissza Salgótarjánból. Önéletrajzában maga is leírta, hogy általában hármásokat és négyeseket kapott. „Ezt a szintet »kevés« tanulással értem el, így bőven jutott idő szórakozásra is. Szerettem a természetet járni, sokat fociztam vagy amatőr rádiózással foglalkoztam. Közben egy autószerelő ismerősömnél szétnézve, és a vele való beszélgetés után úgy határoztam, autószerelő leszek.” A szakmunkásképző intézetet hármás eredménnyel végezte el, aminek az is oka lehetett, hogy az első évben, 14 éves korában halt meg az édesanyja. „Ennek hatását a későbbi években is éreztem” – írta. Bár nem volt jó tanuló, talán apja hatására, aki egész életében tanfolyamokat végzett, beiratkozott esti gimnáziumba, miközben a salgótarjáni autójavítóban dolgozott (időközben újra visszaköltöztek a városba). Apja hobbiját örökölte: „hobbim a motorozás és a Dózsa lövészklub tagja voltam.” Külföldön akkor csak Csehszlovákiában járt. A 22 éves fiú így képzelte el jövőjét 1976-ban: „A továbbiakban az a célom, hogy kb. 26 éves koromban megnősülök és családot alapítok. Szeretnék ezenkívül néhány országban turistaként szétnézni.” A tartalékos tiszti képzés után készült életrajzában hangsúlyos helyen szerepelt, hogy apja 1953 óta dolgozott a rendőrkapitányságon, „az ellenforradalom alatt fegyveresen harcolt az ellenforr. leveréséért.”<sup>1282</sup>

<sup>1280</sup> 1979-ben az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 3877 Ft volt. [http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qli001.html](http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html) (2021. május 20.) Gy. nyugdíjára nincs pontos adat, csak az interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>1281</sup> Uo. 36–37. Javaslat. 1979. szeptember 5.

<sup>1282</sup> ÁBTL. 2.8.1. Nógrád megyei fogyatéék. 1049. Ifj. Kovács Pál. 3. Ifj. Kovács Pál önéletrajza. 1976. február 2.

A kis Kovácsot azonban a rendőrök nem értékelték eléggé. Iskola után készült jellemzése szerint bár „szívós fizikumú, a megterheléseket jól bírta”, „sok belső feszültséggel telített, indulatos, vitatkozó természet. Nehezen viseli el a bírálatot.” Ráadásul felettesei szerint a szakasz életével nem mindig tartott lépést, és „a kisebb megbízatásokat sem mindig végezte el megjegyzés nélkül”. Általános műveltségét és felkészültségét hiányosnak tartották, és kimondták róla a verdiktet: „gyenge képesség”, vagyis nem érhet apja nyomába a rendőri munkában (habár eredetileg apjának is csak hat elemije volt). Ebben az időszakban a lojalitás mellett már egyre jobban számításba vették a képzettséget is. Egyedül politikai aktivitását tartották elégségesnek, ám kifejezőkészségét gyengének, nehézkesnek ítélték. „Jelen felkészültsége mellett tartalékos beosztásában önálló feladat elvégzésére nem alkalmas”, osztályzatai közül pedig egyedül marxizmus–leninizmusból kapott hármast, a többi jegye épphogy csak elégséges, vagyis kettes volt.<sup>1283</sup>

A kis Kovács szolgálati lapján ezután már csak annyi szerepelt, hogy 1981-ben tartalékos zászlósból alhadnaggyá léptették elő (a legalacsonyabb beosztásokat töltötte be), és mintha egyetlen feladatot sem kapott volna. Munkahelye javaslatában is szerepelt, hogy „csendes egyéniségű személy, szókincsét gyarapítani kell”. Továbbra is autószerelőként dolgozott, ám a róla készült fotó alapján ez nagyon nem viselte meg: jó kedélyűnek tűnő, fess fiatalember mosolyog a kamerába, arca jobb oldalán grüberlivel, aki egyenruhában talán népszerű lehetett a lányok körében. Autószerelőként valószínűleg jobban is boldogult, mint az rendőrségnél.

Az új tartótiszt, az 1976-ban 35 éves Gajdár József 18 évvel volt fiatalabb Gy.-nél: az egyre rosszabb egészségi állapotú, 53 éves Gy. már majdnem bácsi lehetett számára. Gajdár nem haladt olyan gyorsan előre a ranglétrán, mint korábban Kovács őrnagy, pedig rendőrtiszt főiskolát végzett: 47 éves korára (1988-ra) csak a századosi rangig jutott.<sup>1284</sup> Az 1970-es évektől egyre több képzetten rendőr dolgozott az állambiztonságnál, mind nehezebb volt előre jutni a ranglétrán.

Gy. Gajdárnak adott első jelentése is puhatolódzó jellegű: ki akarta ismerni az új tartótisztet, nem tudta még pontosan, mit vár tőle. Ezért idézte Sebes néhány rendszerellenesként értelmezhető kijelentését, majd Sebes szájába adta a véleményét: az

<sup>1283</sup> Uo. 12. Varsányi Béla r.szds. osztályfőnök jellemzése. Aláírta Feksz László iskolaparancsnok és maga Kovács Pál is.

<sup>1284</sup> ÁBTL 2.8.2.5. III/V. Szt-tisztek. „290” szds. Gajdár József. 7.



„irodistákat” szidta, akik elszívják a bánya erőforrásait. Az új tartótiszt, Gajdár kézírása Gy. tartótisztjei között a legtisztább, az értékelés és feladatadás Kovács stílusát követi, mintha végignézte volna az aktát, és Kovács rutinja nyomán írta volna Sebes kapcsán: „Beszélgesse el vele politikai kérdésekről és állapítsa meg, hogy milyen következtetéseket von le azokból. Kísérje figyelemmel a kapcsolatainak alakulását.”<sup>1285</sup> Ezt a feladatot Kovács is írhatta volna. Az azonban, hogy Sebes mellett Péter József („volt csendőr”) és az ünnepek megfigyelése is Gy. fontos feladatává vált, Gajdárnak köszönhető.<sup>1286</sup>

Gy. tavasszal már két ünnep lefolyásáról, március 15-ről és április 4-ről is jelentett, igaz, „különöset nem tapasztalt” – mint írta. „Ellenséges hangulat nem volt – esetleg ha annak lehet venni az időközbeni sörhiányt. De ez csak az »ívós« egyéneket érintette.”<sup>1287</sup> Sebes a jelentések szerint gyakran beteg, Péter nem politizál, csak méhészkedik – így Gy. feladata sem változott, a viszonya tartótisztjével azonban korántsem olyan személyes, mint Kováccsal.<sup>1288</sup> A feladatok meghatározása bürokratikusabb és szinte mindig ugyanaz: figyelje Sebest és Pétert, valamint „kísérje figyelemmel a lakosság hangulatát”.<sup>1289</sup>

Áremelések, alacsony nyugdíjak, iszákos protekciósok, sógor-koma alapon intézkedő gazdagok és magas jövedelmek: ezek Gy. jelentéseinek leggyakoribb, rituálisan ismétlődő témakörei, amikor a közhangulatról ír, miközben egyre kevesebb konkrét ügyet említ. Úgy írta jelentéseit, mintha a társadalom elesett tagjainak nevében szólna, miközben ő és megfigyeltjei is mind többen betegeskedtek. Sebes szájába adva a szavakat egyre bátrabban ostromozta a rendszert: „Nem szégyellik magukat az illető kommunisták. Nekik mindenük van és mindent lehet nekik csinálni. Másokra rá sem b...nak (elnézést, így mondta szó szerint). [...] ezek csak addig tagjai a pártnak, amíg hasznot húzhatnak belőle.” Gy. magának is kitalál feladatot: 1956. október 23. húszéves évfordulójához közeledve igyekszik még jobban figyelni, ezért előtte azt írja: „T. Szerv! A közelgő 20 éves évforduló alkalmából nyitott szemekkel és jó fülekkel kívánok járni, és eleget tenni vállalt kötelességemnek.”<sup>1290</sup>

Majd megnyugtatta a tisztelt szervet: október 23. kapcsán „általában »Matyit« [Rákosi Mátyást] szidják még most is. Véleményük szerint előbb kellett volna »Őt« elzavarni. Egyesek

<sup>1285</sup> ÁBTL M-42 230/1. 218–219. 1976. február 3.

<sup>1286</sup> Uo. 219. 1976. március 2.

<sup>1287</sup> Uo. 220. 1976. április 6.

<sup>1288</sup> Uo. 221. 1976. május 4.

<sup>1289</sup> Uo. 223. 1976. július 6.

<sup>1290</sup> Uo. 226. 1976. október 5.

szerint ezt az ellenforradalmat a fejesek csinálták, hogy megszabaduljanak az ellenfeleiktől” – ismertette 1956 folklorisztikus értelmezését. Beszámolt arról is, hogy mindenki érzékeli a félelmet az évfordulóval kapcsolatban: Sebes is beszél arról, hogy „erős ügyeleteket tartanak mindenhol”.<sup>1291</sup> Mintha az állambiztonság jóval alaposabban készült volna 1956 huszadik évfordulójára, mint azok, akiket megfigyeltek.

Ahogy együtt öregszenek Sebessel, egyre gyakrabban szidják a fiatalokat: „Ebben a rendszerben nem lehet parancsolni a fiataloknak. Szemtelenek, bitangok. Sajnos ilyenek nevelik őket. El kellene nekik néha a csendőrök” – idézi Sebest gyűlölködő hangon, majd év végi jelentése végén kellemes ünnepeket és boldog új évet kíván.<sup>1292</sup> A generációs ellentétet a nyugdíjak elértéktelenedése is okozta, amire egyre gyakrabban panaszkodott: „fáj a szíve a sok alacsony összegű nyugdíjasnak.”<sup>1293</sup> A következő években is hasonlóak a témák: alacsonyok a nyugdíjak, a párttagok közül sokan méltóságos úrként viselkednek, egyre több a lopás, de az állami ünnepek nyugodtan telnek; Péter méhészkedik, Sebes pedig szidja a gazdagokat, miközben elköltözik hazulról, majd ismét kibékül feleségével.<sup>1294</sup> Ennek ellenére Gajdár nem változtatott Gy. feladatain, jelentései zömét tájékoztató jellegűnek minősítette: a hálózat számára nem újdonság a bánya nélkül maradt bányásztelepülésen élő nyugdíjasok nyomorgása, de nem tartják veszélyesnek.

A korszak egyik hivatalosan legnagyobb szociális vívmányaként számon tartott nyugdíjas lét korántsem tűnt a létező világok legjobbjának. A nyugdíjasokkal foglalkozó közbeszéd akkor már azt az érzetet erősíthette a társadalom tagjaiban, hogy nyugdíjasnak lenni nem feltétlenül jó, hiszen az ember elszigetelődhet, napjai unalmassá válhatnak, s a várva várt pihenés évei helyett a céltalanság évei következnek. A téma egyik első magyarországi kutatója, Pongrácz Zsuzsa nem véletlenül állapította meg egy nyugdíjas klub tagjairól, hogy „aki dolgozik még valamit, az jól érzi magát nyugdíjasan.”<sup>1295</sup> Ha viszont a munka volt képes egyedül boldoggá tenni a nyugdíjasokat, akkor mi végre volt szükség arra, hogy elhagyják munkahelyüket, és a társadalom gazdaságilag aktív tagjai által megtermelt jövedelem egyre nagyobb hányadát fordítsák nyugdíjra?

---

<sup>1291</sup> Uo. 227. 1976. november 2.

<sup>1292</sup> Uo. 228. 1976. december 7.

<sup>1293</sup> Uo. 232. 1977. március 1.

<sup>1294</sup> Uo. 255. 1978. október 10.; ill. uo. 295. 1982. július 27.

<sup>1295</sup> Uo. 26.

A társadalombiztosítás kiterjesztése 1956 után a rendszert legitimáló törekvések egyik leghangsúlyosabbika volt. Ennek következtében az 1960-as években néhány év leforgása alatt az ország lakosságának jelentős hányada nyugdíjra jogosulttá vált. Míg 1960-ban a gazdaságilag aktív lakoságnak csak kevesebb mint fele (47%), addig 1970-re már 97%-a lett jogosult valamilyen nyugdíjra.<sup>1296</sup> S bár a nyugdíjra fordított kiadások dinamikusan nőttek a Kádár-korszakban, ezt a növekedést 60%-ban a juttatásokra jogosultak arányának növekedése eredményezte.<sup>1297</sup> Vagyis azért költött az állam többet nyugdíjra, mert több lett a nyugdíjas, viszont emiatt a nyugdíjak reálértéke csak eleinte nőtt, később stagnált majd csökkent, és minél tovább volt valaki nyugdíjas, az árak emelkedése miatt annál kevesebbet ért a nyugdíja.

Míg 1951-ben csak minden tizenhetedik, a hetvenes évek végén már minden ötödik-hatodik ember nyugdíjas volt.<sup>1298</sup> A nyugdíjasok számának növekedése azonban nem csupán egy társadalmi csoport bővülését, hanem új társadalmi identitás születését is jelezte. A nyugdíjra jogosultak számának növekedése azt a kérdést is felveti, hogy vajon a társadalombiztosítási szolgáltatások bővülése növelte-e a társadalmi összetartozás érzetét? Gy. jelentései alapján persze korántsem, sőt, éppen ellenkezőleg: a nyugdíjasok elértéktelenedő nyugdíjuk okát a rossz vezetőkben és a „lusta” fiatal generációkban látják a jelentések szövegében. Azonban ez az ábrázolás elsősorban nem az ábrázolást, hanem azt a célt szolgálta, hogy Gy. elfogadható – a rendszert elfogadható, szabályoknak megfelelő módon – bíráló jelentéseket adjon, a kritikát más szájába adva, elkerülve a politizálás látszatát.

Gy. közben élvezte Sebes és Péter bizalmát, eszükbe sem jut, hogy jelentéseket írna beszélgetéseikről, rendszeresen találkozik velük. Sebes még figyelmezteti is, amikor 1980-ban a lengyelországi helyzetről beszélgetnek, hogy „vigyázzál te is, mert a falnak is van füle. Nehogy valamit mondjál, mert hamar lebukunk.”<sup>1299</sup> A célszemélyek és Gy. összes ismerőse a nyugdíjemelésre várnak évekig, és amikor valamelyest emelik a nyugdíjakat, mind csalódottak.<sup>1300</sup>

Miután Gy. betöltötte 60. életévét, előfordult, hogy egy teljes hónapig nem tudott kimozdulni otthonról, annyira beteg volt.<sup>1301</sup> Gajdár mégis havonta kért tőle jelentést, még ha

<sup>1296</sup> Tomka 2003: 89. és 12. táblázat.

<sup>1297</sup> Tomka 2003: 127.

<sup>1298</sup> Pongrácz 1976: 15.

<sup>1299</sup> ÁBTL M-42 230/1. 277. 1980. november 18.

<sup>1300</sup> Uo. 307. 1983. augusztus 23.

<sup>1301</sup> Uo. 314. 1984. június 26.

zömük a hangulatjelentés színvonalát is alig érte el. 1984 őszén Gajdár lezárta Gy. második aktáját, a harmadik aktát már új tartótiszt nyitotta.

Az 1984 és 1989 között írt jelentések közül csak négyet gépeltek le, ám egyik sem igényelt külön intézkedést: a gépelt változatokra csak azért volt szükség, hogy egy részüket eltehessék a párt információs aktájába – hangulatjelentésként. Az új tartótiszt, Józsa Mihály csupán három jelentés erejéig foglalkozott Gy.-vel, majd átadta Kőrösi András őrnagynak, Gy. utolsó tartótisztjének. Gy. gyakran ismételte, hogy „füleket és szemeket nyitva tartva” jelent még 1989-ben is Sebesről és Péterről.<sup>1302</sup> Egyiküknek sem jut eszébe az állambiztonsági logika miatt, hogy Gy.-től ne adjon több jelentést.

Gy. 1989 januárjában jelentette, hogy „a több párt rendszer alakulásától elég sokan félnek”.<sup>1303</sup> Jelentéseit akkor már többnyire így kezdte: „Feladatomban volt a szokásos figyelés és a szemek, fülek nyitva tartása.” Mások szájába adta, hogy „kívánják a múlt vezetőinek felelősségre vonását azért, hogy az országot ilyen nehéz helyzetbe sodorták. [...] Azonkívül többen igazságos és sürgős egyenlőség félét szeretnék. Az igen-igen magas összegű nyugdíjak mérséklését, a nagyon szegény nyugdíjasok megsegítését. [...] Általában a józanabbak továbbra is az egy párt rendszer mellett vannak.”<sup>1304</sup> A következő jelentésben is megismételte, hogy a többség fél a többpártrendszertől, valamint közvetítve a telepi népboltnál hallottakat: meg kell szüntetni a nyugdíjak közötti nagy különbségeket.<sup>1305</sup> Kőrösi továbbra is azt adta feladatául, hogy jelentsen a telepi közhangulatról, tartsa nyitva a szemét és fülét.

Gy. 1989. május 31-én írta utolsó jelentését, ismét rituális módon május 1. alkalmából. „Már többen félnek mint kritizálnak” – írta, és hogy viszik az üzemekből a „sok lopott szajrét”. A nyugdíjasokat azonban a jelentés szerint legjobban a vízórák kötelezővé tétele idegesítette (jobban, mint a sok új párt), mivel az új vízórák ára gyakran havi nyugdíjuk összegét is meghaladta. Akinek volt már vízórája, a közkútról hordta a vizet – írta Gy., ezért teljesen értelmetlennek tartotta az intézkedést. Nem is leplezte már, hogy saját szavait írja, nem adta más szájába felháborodott panaszát: „Hát mit akarnak. Ne idegesítsék az öreg, fáradt embereket. Elég nekik a maguk baja.”

---

<sup>1302</sup> ÁBTL M-42 230/2.

<sup>1303</sup> Uo. 50. 1989. január 25.

<sup>1304</sup> Uo. 51. 1989. február 22.

<sup>1305</sup> Uo. 52–53. 1989. március 25.; 1989. április 26.

A soron kívüli új feladat Gy. számára az volt, hogy jelentsen Nagy Imre temetésének telepi visszhangjáról.<sup>1306</sup> Azonban sem a kitűzött júniusi, sem a júliusi találkozóra nem ment el. Hálózati kartonja szerint augusztus 8-án kérte a kapcsolat megszakítását, de közben aktáját már július végén lezárták.<sup>1307</sup> Özvegye emlékei szerint együtt nézték Nagy Imre újratemetését a tévében, de inkább őt érdekelte a közvetítés. Gy.-t szerinte akkor már idegesítette a politizálás: „– Én jobban nézegettem, én jobban mondtam véleményt is, én ki mertem mondani, amit én gondoltam! Én ki mertem!” – mesélte az újratemetés idejét. Veronika úgy emlékezett, a férje „azt mondta, hogy igazságtalanul végezték [Nagy Imrét], mer’ őt is kivégezhetnék volna. Ő tudja, hogy mi ment ott. Azt mondta, hogy ő nem kívánt azoknak a helyébe lenni, mer’ ő vót ott. Ő kis hal volt ahhoz képest, mégis úgy bántak vele! És kik? Mindazok, akik... mer’ ebbe nem volt ő belenyugodva soha, de én se, hogy nem tudná az Isten se eldönteni, hogy forradalom volt, vagy ellenforradalom, mer’ jól föllázadt a nép. Az, abba is igazuk vót, hogy nem úgy volt, ahogy ők gondolták. De hogy mikor megmozdultak, honnan az atyaúrstenből jött vissza az a sok nyilas, meg az a sok csendőr? Ez nem ment az uramnak a fejébe!”<sup>1308</sup>

\*

Gy. hét év múlva, 1996-ban halt meg hosszú betegeskedés után. Utolsó éveiben özvegye emlékei szerint sokat beszélgetett a református lelkésszel a faluban (aki azóta szintén meghalt). Az özvegy egyik kedvenc emléke legkisebb lányához fűződik, akit Gy. és a hálózat közbenjárásával vettek fel az óvodába 1956 után. A kislány az óvodában állandóan mesélt. Fejből tudta a meséket, mert édesanyja vasárnaponként, meg akkor is, mikor a több hónapos betegség miatt nem tudott felkelni, egész nap mesélt a három gyereknek egy nagy könyvből, a nagyágyon fekve, ahol együtt aludtak. A kislány „nagyon tudott mesélni. Azt mikor mesélt, azt mondják a konyhások, úgy nézték, mer’ ugyanúgy leült a kis székre, mint az óvó néni, a gyerekeket leültette, és ő mesélt.”<sup>1309</sup>

A családban mindenki szeretett mesélni.

---

<sup>1306</sup> Uo. 54. 1989. május 31.

<sup>1307</sup> Uo. 56. 1989. július 20.; ÁBTL. 2.2.2. Hálózati nyilvántartások – 075506

<sup>1308</sup> Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

<sup>1309</sup> Uo.

## Következtetések és kitekintés

A kommunizmus megvalósítását célként kitűző, államisocialista bürokrácia erőszakos fellépése és a paternalista, társadalmat átformálni szándékozó jóléti rendszer az utópisztikus célkitűzésekből következtek és alapvetően meghatározták a politika participáció módjait. Mindez abból a felvilágosodás koráig visszavezethető gondolatból származott, miszerint a társadalom nem eleve adott, hanem átalakítható, formálható a saját elképzeléseinknek megfelelően, amihez számos intézmény felhasználható, beleértve a rendőrséget és az igazságszolgáltatási szerveket is.<sup>1310</sup> Az állam egyik kézzel adott (a lakástól a nyugdíjrendszerig), másik kézzel az adományokra hivatkozva pedig elvett (autonómiát vagy magántulajdont). Ám ebben az esetben sem alakult ki konszenzus a társadalomban, mivel nem ugyanazok kaptak, mint akiktől elvettek. Ezért is sántít az a megközelítés, amely a diktatúrát konszenzusok/társadalmi kompromisszumok rendszerére („Konsensdiktatur”) épülőnek véli, ami rögtön nyilvánvalóvá válik, ha a rendszer normatív szintjét elhagyjuk és társadalmi „mélyfúrásokkal” próbáljuk megérteni annak működését.<sup>1311</sup>

Maga az állam is rendre változtatott azon, hogyan viszonyul az utópia megvalósításához szükséges alapelveken. Ahogy arra Valuch Tibor rámutatott: „[...] a kommunista párt legitimációs érvkészletébe építette be mindazoknak a sikeres magánkezdeményezéseknek az eredményeit, amelyek ténylegesen a szocialista rendszer ellenében jöttek létre. [...] A politika kezdetben burkolt, majd egyre nyíltabb formában támaszkodott a magánkezdeményezésekre, a családok gazdasági erejére és áldozatvállalási készségére is.”<sup>1312</sup> Gy. történetéből az is kiderül, hogy nem csupán az állami intézmények támaszkodtak a magánkezdeményezésekre, hanem a magukat együttműködőként feltüntetni képes állampolgárok is erőteljesen támaszkodtak az állami intézmények „szívességeire”, és emiatt készségesen sajátították el azt a nyelvhasználatot, amellyel érdekeiket érvényesíthették.

A paternalista adományok célja a párt szemszögéből nem az állami erőszak vagy erőszakos államosítás legitimálása volt, hanem az utópia megvalósítása: a nyílt vagy burkolt

<sup>1310</sup> Mindezt meggyőzően bizonyítja: Hoffmann 2011: 306–308.

<sup>1311</sup> Vö. Sabrow 1999: 83–116. Ennek kritikája: Pollack 2000: 195; Bauerkämper 2002: 499. Részben a konszenzusediktatúra elmélet hazai megjelenésére példa Tabajdi Gábor egyébként kiváló összefoglalója, aki elsősorban a vezető intézmények felől értelmezi a konszenzusra törekvést. Tabajdi 2013.

<sup>1312</sup> Valuch 2013: 325.

erőszak – ami az állambiztonság működésének egyik lényege volt – csupán eszköz volt, amely a rendszer logikájából fakadt. Kádár vagy Nagy Imre nem a „szorításon” vagy a diktatúrán „lazítottak”, még ha ezt sokan így is érzékelték a korban,<sup>1313</sup> hanem átalakították a rendszert és annak érzékelési módját. Előbbi megközelítésből fakad az is, hogy például 1956-ot az állami represszió determinálta: a probléma csak az, hogy akkor más környező országokban miért nem váltott ki a Rákosiéhoz hasonló politika olyan erőteljes reakciót a társadalmi csoportokból, mint Magyarországon.<sup>1314</sup>

Éppen ezzel ellentétben az erőszak és a jóléti intézkedések egymással párhuzamosan az utópia megvalósításának irányába mutattak a kommunista mozgalom nézőpontjából. Mindkettő legitim eszköznek számított az állami intézmények kezében a bürokraták nézőpontjából, amelyeket egymással felváltva vagy egymás mellett – hivatalosan az utópia megvalósításának megfelelően – alkalmaztak.<sup>1315</sup> Nem azért, mert csak „elvetemült bűnözők” irányították az országot, ahogyan azt részben a kommunizmus bűneit lajstromozó intézmények szerte Kelet-Közép-Európában hangoztatják ezzel erősítve a sematikus bináris társadalomértelmezéseket.<sup>1316</sup> S még csak nem is azért, mert a kommunista utópia létrehozásához a népeiséget nagyon eltérő módon osztályozták volna, mint a modern jóléti államokban.<sup>1317</sup>

Az erőszak az utópisztikus célkitűzésekből következett. Az állami erőszakot a pártbürokrácia tagjai nem egyszerűen az elnyomás kellékeként jelenítették meg, hanem olyan eszközként, amelyet egy jobb és tisztább társadalom létrehozásának céljából alkalmaznak.<sup>1318</sup> Ráadásul mindezt a szovjet bolsevikoktól átvett „kulturnoszty” jegyében „nevelési” szándékkal

---

<sup>1313</sup> Vö. Ormos 2013.

<sup>1314</sup> Ennél összetettebb magyarázatot kínálhat az 1956-os kollektív erőszakra az a – Charles Tillyhez köthető – modell, amely szerint „a modern korszak kollektív akcióinak az a paradoxona, hogy mennél elnyomóbb egy rendszer, annál kisebb az esély kollektív akciókra, ugyanakkor valamifajta közvetlen represszív beavatkozás szinte feltétele a kollektív erőszak kirobbanásának.” A hatalmi vákuum esélye tehát növelheti a kollektív erőszak lehetőségét is. Vö. Tilly et al 1975: 257; Kövér 1998: 263; Standeisky 2010.

<sup>1315</sup> A kommunista utópia megvalósításának kelléktáráról: Bauman 1976. Az állami bürokraták és a „kommunisták” persze gyakran egybeestek, de érdemes a kétféle szerepet szétválasztani az állami gépezet érthetőbbé tétele végett.

<sup>1316</sup> Persze a számbavétel és az ebből fakadó lusztráció országokként eltérő módon történik. Ennek összehasonlítása: Stan 2009.

<sup>1317</sup> Az erről folytatott vitákat lásd: Hoffmann 2000.

<sup>1318</sup> Lásd: Holquist 2003: 20.

is tették, amelyben a kultúra „kulturált viselkedésként” mindennapi magatartásformának számított. Mindez az „alsóbb rétegek” felemeléséért indított, kelet-európai állami missziók felvilágosult abszolutista tradícióra is épült.<sup>1319</sup> S bár a régióban a kommunisták hatalomra kerülése előtt az autoriter rendszerek korántsem számítottak új jelenségnek, a társadalom teljes felügyelete az egymást váltó, egyre jobban megszervezett állami bürokráciák számára inkább volt áhított cél, mint mindennapos gyakorlat. Ez tetten érhető nem csupán rendészeti szervek átalakulásában, hanem az új szociálpolitikai és munkaügyi intézmények létrejöttében is, melyeken keresztül az állami elvárásoknak megfelelően „a társadalom és az országos politikai hatalom sokkal közelebb került egymáshoz.”<sup>1320</sup> Összességében – ahogy Deák István írja – ebben a térségben mégis nagyobb volt a zűrzavar, mint az állami felügyelet lehetősége a második világháborúig.<sup>1321</sup>

Ehhez képest 1945 után Kelet-Közép-Európában a kommunista utópia megvalósításának érdekében építették ki a legjobban szervezett állami bürokráciát, ám még ez sem tudta teljesen ellenőrzése alá vonni a társadalmat.<sup>1322</sup> A társadalom tagjai az adott politikai keretek között és elsősorban a szocialista nyelvhasználatból fakadó elvárásoknak megfelelően képesek voltak befolyásolni szűkebb környezetük történéseit. Vagyis, ha apolitikusnak is tűntek vagy annak ábrázolták magukat (ami elvárás volt velük szemben), rendszeresen politizáltak, és sajátos „nyelvi leleményekkel” hatást gyakorolhattak a korántsem egységes állami bürokrácia működésére is, ahogy ezt Gy. is tette a népbíróságon, majd jelentéseiben. Ez nem azt jelentette, hogy politizálásuk leszűkült volna a hatalommal szembeni mindennapi ellenállásra (ami részben a társadalom bináris értelmezéséből fakad),<sup>1323</sup> sokkal inkább apolitikusnak tűnő politizálásukkal aktívan résztvettek az uralmi rendszer alakításában, egyúttal fenntartásában.

Alf Lüdtke, a mindennapok történetének egyik vezető alakja is szkeptikusan viszonyult a hatalom és a tekintély egyértelmű megkülönböztetéséhez, és elutasítja azt a feltételezést, hogy az „alárendeltek” engedelmissége a „hatalom birtokosainak” utasításaihoz egyfajta implicit legitimitást biztosított volna az uralmi rendszernek. A Lüdtke által bevezetett társadalomtörténeti fogalom, az Eigen-Sinn „akaratosságot, spontán saját-akaratot jelöl, egyfajta önös érdekérvényesítést, az elidegenedett társadalmi viszonyok (újra)kisajátításának

<sup>1319</sup> A „kulturnoszty” szerepéről a kultúra fogalmának átalakításában bővebben: Lebow 2013: 128–129.

<sup>1320</sup> Bódy 2010: 229.

<sup>1321</sup> Deák 2003: 206.

<sup>1322</sup> Az állami felügyelet hatáiról: Pittaway 1999 és Uő 2012.

<sup>1323</sup> Vö. Scott 1985.



aktusát a termelés szintjén és azon kívül, önérvényesítő csínytevással, a saját tér határainak kijelölésével. A formalizált politika és a stilizált, embergyűlölő, minden kényszertől vagy ösztönzőtől való távolságtartás, amely az Eigen-Sinn mindennapi politikájában jelen van, szétválék egymástól. A köznyelvben az Eigen-Sinn (önfejűség) szónak pejoratív felhangja van, és a – rendszerint gyerekekre jellemző – ’ellenszegülő, makacs’ viselkedésre utal.” Ebben az értelemben társadalomtörténeti fogalomként az Eigen-Sinn a „saját értelem, saját jelentés”-t hangsúlyozza és szemantikailag kapcsolódik az *aneignen* (kisajátítani, újra kisajátítani, visszakövetelni) szóhoz.<sup>1324</sup> Vagyis a saját mozgástér elhatárolása, az érdekérvényesítés és a formalizált politika elváltak egymástól, és a politikai részvétel új formái alakultak ki a bürokrácián belül és kívül.

Hiszen maga a kommunista párt sem létezett soha egységes értelmezői közösségként, nem csupán a párt és a pártonkívüliek, hanem a pártapparátus tagjai között is folytonos viták zajlottak.<sup>1325</sup> Maguk a pártbürokraták is előszeretettel emlékeznek úgy vissza, mintha a párton belül több párt lett volna. Erre példa Varga Zsuzsanna könyve az agrárlobbíról, aki azt követi nyomon, milyen sajátosságokat eredményezett az agrárpolitikában, hogy már 1953-tól rendszeresen vitatkoztak a szovjet kolhozmodell másolásának problémáiról.<sup>1326</sup> Azonban nem csupán a párt nem volt homogén, hanem magának az „ellenségnek” a képe is folyton változott.

Az ellenség megkonstruálására és az ellene folytatott harcra, a „feketézőktől” a „kulákokig”, az „ellenforradalmároktól” a „huligánokig” azért volt szükség, hogy a rendszerből fakadó állami erőszaknak fiktív célpontjai legyenek.<sup>1327</sup> Hogy az erőszak alkalmazása az utópia jegyében legitim lehessen, mindig szükség volt ellenségekre, bárkiket is értsünk e fogalom alatt.<sup>1328</sup> Azonban az „ellenség” megkonstruálásában nem csupán az állampárti bürokrácia, hanem maguk az állampolgárok is résztvettek, saját érdekeiknek megfelelően is, Gy. esetében jelentésekkel, feljelentésekkel, tanúvallomásokkal, és ami a legfontosabb: az ellenségkép folytonos megváltozását lehetővé tevő nyelv használatával.

---

<sup>1324</sup> Lüdtke 1995: 313–314. A fogalom használatáról bővebben: Majtényi 2001; Ö. Kovács 2004.

<sup>1325</sup> Erről: Kende 2014: 201.

<sup>1326</sup> Varga 2013.

<sup>1327</sup> A „feketézők” elleni harc felhasználásról a kommunista populizmus céljaira lásd: Apor 2021; Pittaway 2012: 38, 73; a „huligán” fogalmának megalkotásáról Magyarországon Nagy-Csere 2009; a „kulák” fogalom magyar jelentésárnyalatairól: Bolgár 2008. A szovjet ellenségkép-alkotás prototípusairól: Goldman 2011.; Baráth 2011.

<sup>1328</sup> Lásd Goldman 2011.

Nem azért számítottak 1957–1958-ban a szociáldemokraták potenciális ellenségnek, mert valóban veszélyesek voltak, hanem az állambiztonság szervezeti átalakítása miatt, amelyben a szociáldemokraták megfigyelése hangsúlyos volt. Majd miután – egy újabb szervezeti átalakítás után – már ez nem volt olyan fontos, hanem helyettük a „volt csendőrök és horthysták” váltak a megfigyelés célpontjává, belőlük vált ellenség. Így szinte bárki a megfigyelés és állami erőszak céltáblájává válhatott, hiszen nem a tevékenysége, hanem a szervezeti célok határozták meg, hogy ki az ellenség. Az ellenség azonban elsősorban nem egyénileg vagy informatív csoportokhoz tartozás alapján került meghatározásra, hanem úgy, hogy ki milyen (akár korábbi) formális intézmény vagy szervezet (egykori) tagjaként tevékenykedett (pl. egykori csendőr, egykori „Hunyadi-páncélos”, a szociáldemokrata párt egykori tagja, munkástanács-tag, stb.).<sup>1329</sup>

Ezért válhatott az állami erőszak az egyik – ha nem a legfontosabb – állami „adminisztratív eszközzé” a szovjetizált országokban, így Magyarországon is (mint a parlamentáris demokráciákban a törvénykezés, az adórendszer vagy a szerződéseken alapuló viszonyok). Az erőszak alkalmazhatóságának hatékonysága és mértéke persze évtizedről évtizedre változott. Az ötvenes évek elején vagy a korai Kádár-korszakban jóval elfogadottabb volt a pártállami intézmények és a pártnyilvánosság szemében, mint a késeiben. Ám ez nem jelenti azt, hogy az erőszak ne lett volna mindvégig jelen a diktatúra eszközeinek tárházában és hogy a társadalom tagjai ne tanulták volna már meg igen korán, hogy ki vannak szolgáltatva az állami erőszaknak. Ettől nem a diktatúra „puhult” vagy „keményedett”, hanem a benne élők valóságérzékelése változott. Ezzel párhuzamosan az állami erőszak alkalmazása a valószínű helyett egyre inkább már csak lehetségessé vált, ami már önmagában is elégnék tűnt a rendszer fenntartásához.<sup>1330</sup> Ezen túlmenően az állami erőszak mindennapos tapasztalata és az állam állampolgáraihoz fűződő, azokat lajstromozó viszonya miatt ez az eszköz egyre inkább megszokottá, a későbbi „állami adományok” megszerzése mellett pedig elfogadottá és tabusítottá vált. Hovatovább már az volt meglepő, ha az állampolgárok nem tapasztaltak erőszakot, amikor konfliktusba kerültek az állami bürokráciával (vö. az 1989-es „bársonyos forradalmak” erőszakmentességéről folytatott vitákat).<sup>1331</sup>

<sup>1329</sup> Hasonló jelenség figyelhető meg a Stasi jelentések nyelvében is: Glaeser 2011: 148.

<sup>1330</sup> Vö. Rainer 2011: 145–146.

<sup>1331</sup> Ezek békés jellegének háttéréről: Robert – Ash 2009; Kopeček 2013.

Az állam jó kertész módjára előbb számba vette, majd nyesegette és atyáskodva gondozta állampolgárait.<sup>1332</sup> Az erőszak pusztá „gépezeti” hibaként történő értelmezése ezért az állami erőszak azon ábrázolásához hasonló, amely a holokausztot „történelmen kívüli” extrémításként, nem pedig az állami bürokrácia racionálisnak tűnő döntéseiből következő folyamatként írja le.<sup>1333</sup> A pártállami bürokrácia nézőpontjából a szocialista nyelvhasználat kiterjesztése és széleskörű használata is értelmezhető a „kertészkedő” állami bürokrácia „szervezési sikereként”.

Azáltal, hogy az állami intézmények olyan társadalmi kategóriákat hoztak létre, amelyek nyitott könyvként olvashatóként (James C. Scott szavával *legible*) ábrázolták a társadalmat, maga a társadalom is látszólag formálható anyaggá vált.<sup>1334</sup> Hiszen azt, amit átlátunk, meg is változtathatjuk. (Nota bene részben ebből fakad a különböző társadalmi csoportok „számlálgatása” is, kezdve a magyar zsidóságtól a romákig, hajléktalanokig vagy a Kádár-korszakban a „kisnyugdíjasokig”, stb.) A kommunista utópisztikus törekvések, amelyek kritikusan viszonyultak a fennálló társadalmi viszonyokhoz és azokat „számszerűen” is át akarták formálni, így részben a modern állam állampolgárait „kategorizáló” törekvéseire épültek.<sup>1335</sup> Akit kategorizáltak és megszámláltak, arra egyből ki is dolgozhattak egy „adminisztratív intézkedést”, internálást vagy célzott lakásépítést (ezért is tartanak ebben a régióban a mai napig a számlálóbiztosoktól): azaz a társadalom kategorizálása nem csupán az állami erőszak, hanem a jóléti intézkedések alapja is volt.<sup>1336</sup> Mintha a modernizációra, a mezőgazdaság hatékonyságára vagy a nyugdíjrendszer kiterjesztésére<sup>1337</sup> hivatkozva el lehetett volna feledtetni azokat az egyéni és családi tragédiákat, amelyek nélkül a Kádár-korszak állami intézményei és tulajdonrendszere (talán öngyilkossági rátája is)<sup>1338</sup> másképp nézett volna ki.

<sup>1332</sup> A „kertészkedő” állam metaforához lásd: Bauman 2001. A számbavétel és a társadalom formálásáról: Scott 1998.

<sup>1333</sup> Bauman 2001: 1–2.

<sup>1334</sup> A „statisztikai gondolkodás”, az állampolgárok számbavételének és kategorizálásának következményeiről és kudarcáról lásd: Scott 1998, különösen: 193–222.

<sup>1335</sup> Bauman 1976: 17.

<sup>1336</sup> Vö. Holquist 2001; Hoffmann 2011: 251.

<sup>1337</sup> Ennek felemás voltáról lásd: Tomka 2003: 89.

<sup>1338</sup> 1955-től Magyarországon meredeken emelkedett az öngyilkosságok száma, majd a társadalmi változások (a rendszerváltás) előszelének észlelésétől, 1987-től kezdve meredeken csökkent (akárcsak más kelet-európai országokban a rendszerváltás óta). Ennek társadalomtörténeti okairól egyelőre nem sokat tudunk. Statisztikai

Az 1956-ot követő megtorlás mellett az 1950-es évek végén a vidéken végigsöprő erőszakhullám kiterjedtségét tekintve hasonlóan mély nyomokat hagyhatott a társadalomban, mint az 1950-es évek eleji erőszak.<sup>1339</sup> Ám míg az utóbbi emlékezetét saját legitimációs céljai érdekében a Kádár-korszak hivatalos emlékezetpolitikája felerősítette, az ötvenes évek végi erőszakhullámot (ami az 1956-ot követő megtorlással és a kollektivizálással járt együtt) igyekezett tabusítani, majd jóléti intézkedésekkel felülírni.<sup>1340</sup> Emiatt is kapcsolódott össze ötvenhat és a megtorlás emlékezete, sőt, a megtorlás áldozataiból kerültek ki később azok, akiket „ötvenhatosok”-ként tartanak számon.<sup>1341</sup> Ha a magyar historiográfiában és az MSZMP múltpolitikájában az 1956-os év nem jelentett volna cezúrát, miképp a nemzetköziben Sztálin halála, akkor a történeti irodalomban az 1950-es évek végi állami erőszak az 1950-es évek eleji erőszak folytatásaként is megjelenhetett volna. Ám nem így történt, és nem csupán azért, mert 1956 cezúraként jelenik meg a magyar történetírásban mai napig az 1956-ot követő új kurzus vezetőinek szándékait követve.<sup>1342</sup> A „kulákok” elleni harc vagy az 1950-es évek eleji padláslesöprések eltérő előjellel jelennek meg, mint az ugyanabban a jogrendszerben – igaz kicsit más vezetőkkel és árnyalatokban különböző cégr alatt – végrehajtott megtorlás vagy kollektivizálás. Mintha az 1956 utáni állami erőszak gyökerei mások lettek volna, mint az ún. „Rákosi-korszak” során alkalmazott állami erőszaké. Mintha a politikai elítéléseket és kivégzéseket 1956 előtt és után vagy a „kuláktalanítást” majd „szövetkezetesítést” nem a szocialista állam törvényeinek megfelelően és az utópisztikus társadalmi reform célkitűzései miatt hajtották volna végre. Kérdéses, hogy a Rákosi-korszak vagy az ún. „ötvenes évek” (a maga néhány évével) és a Kádár-korszak első éveinek szétválasztása a magyar történetírásban hozzájárul-e a társadalmi folyamatok jobb megértéséhez? A magyar kommunista párt 1959-től

---

Tükör 2. évf. 10. szám. 2008. február 28. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gvor/jel/jel307121.pdf> (2021. május 30.)

<sup>1339</sup> Uo. 420–421.

<sup>1340</sup> Ezt a törekvést nemzetközi szinten két évtized alatt siker is koronázta, mivel a magyar-amerikai diplomáciai kapcsolatok fejlődésével párhuzamosan az Egyesült Államok fokozatosan legitimálta a Kádár-kormányzatot is, egészen az 1978-as „csúcsig”, amikor Magyarország megkapta az Egyesült Államoktól a legnagyobb kedvezményes elbánást is. Borhi 2012: 68.

<sup>1341</sup> Gyáni 2008c: 273.

<sup>1342</sup> A „hosszú ötvenes évek” fogalma, amelyet már többen, de nem mindig következetesen használtak és amely többnyire az 1948 és 1962 közötti időszakot egységes történeti keretben értelmezi éppen erre igyekszik nem explicit módon reflektálni.

megkezdett, kompromisszumkereső politikája<sup>1343</sup> a kollektivizálás intenzív megkezdésének évében csak az állami erőszak elfelejtetésében érhetett el sikereket: abban, ahogyan a Kádár-korszak megváltoztatta a valóság, különösen az állami erőszak értelmezését.<sup>1344</sup>

1956 tapasztalata a pártvezetők számára legitimációs probléma volt. Felismerték, hogy nagyobb társadalmi támogatottságot csak úgy lehet elérni, ha a párt eltekint többek között az erőszak nyílt (hivatalos diskurzusban is megjelenő) alkalmazásától. Ezért is volt szükség arra, hogy az 1956 után a megtorlás vagy a kollektivizálás során alkalmazott erőszakot a nyilvánosság előtt tabusítsák. A tét nem az erőszakmentesség, hanem a jó szándék propagandisztikus bizonyítása volt. Épp az ehhez hasonló – a tömegbázis megteremtésére törekvő – eljárások tették lehetővé, hogy a Kádár-korszak megváltoztassa az állampolgárok és a párttagok valóságészlelését, amelynek során a nyelvhasználat hasonlóképp technikai eszközzé vált, mint az erőszak.

Ahogy azt Rainer M. János megfigyelte, maga a kádárizmus éppen a világérzékelésben, a tapasztalatokról folytatott diskurzusban jelentett szakítást a klasszikus sztálinizmussal. „A kádárizmus – amennyiben egyáltalán tudományosan meghatározható fogalom – egyfajta világérzékelés is, amelyből társadalmi közérzet keletkezik. Folyamatos viszonyítások és összehasonlítások rendszere, amelyek térben, időben és fogalmakban igen tágas értelmezési tartományt alkotnak.”<sup>1345</sup> Ám ez a szakítás lassú és fájdalmas volt, hosszú évek alatt ment végbe. Első lépésként a tapasztalatok kifejezésére lehetőséget adó (egyúttal azokat megkonstruáló) nyelvet kellett megváltoztatni.<sup>1346</sup> Akárcsak a Harmadik Birodalom Victor Klemperer idején, a kommunista utópia megvalósítása is a nyelv átformálásával vette kezdetét,<sup>1347</sup> és a nyelv ismételt megváltoztatása jelezte, hogy az utópia megvalósításában már a pártvezérek sem hisznek (mikor Pozsgay Imre egyszer csak azt mondta a rádióban, hogy nem „ellenforradalom”, hanem „népfelkelés” volt 1956-ban: ezzel hivatalosan is kiüresítve az „ellenforradalom” szó jelentését). Ezek alapján a leírt és nyilvánosság előtt kimondott szövegek nyelvhasználata tettként, sőt, politikai participációként is értelmezhető.

<sup>1343</sup> Az ipari munkások nagyarányú béremelése 1957-ben már ennek a politikának az előzménye volt.

<sup>1344</sup> A kompromisszumkereső politika gyökereiről és annak emlékezetpolitikai lenyomatáról lásd: Apor 2014: 160.

<sup>1345</sup> Rainer 2011: 144.

<sup>1346</sup> Bővebben arról, hogy a nyelvhasználat valóságteremtő gyakorlatként hogyan változtatta meg a kollektivizálás tapasztalatát lásd: Ö. Kovács 2012: 40–48.

<sup>1347</sup> Vö. Klemperer 1984.

A hivatalos szövegekben megjelenő „jó állampolgár” (amilyenek Gy. is akart látszani, hogy jelentéseit elfogadják) odafigyelt szinte mindenre, és nem csupán magánszorgalomból, alakoskodásból, félelemből, javítási szándékból, vagy kényszerből. Gy. élt a rendszer által felkínált lehetőséggel, hogy befolyásolja a maga és környezete életét. Giovanni Levi szerint „egyetlen normarendszer sem annyira strukturált, hogy kiküszöbölje a tudatos választásnak, a szabályok manipulálásának, az értelmezésnek és az alkunak az összes lehetőségét. Úgy látom, hogy ebből a szempontból az életrajz ideális terepet nyújt mind a cselekvők résnyi, de mégis fontos szabadságának, mind az ellentmondásoktól sohasem mentes normarendszerek tényleges működésének vizsgálatára.”<sup>1348</sup> Gy.-nek minden helyzetben volt legalább résnyi döntési lehetősége. Időnként szabadon dönthetett még egy totalitáriusnak tűnő diktatúrában is, néha pusztán csak azért, hogy befolyásolni tudja saját és környezete életét álruhában vagy a mindennapokban igazságtevőként.

Egyéni döntéseinek lehetőségei abban a társadalmi térben keletkeztek, ahonnan származott, és ahol később élt. Ez nem azt jelenti, hogy azért jelentette fel a ruszin vasutast, mert erre környezete predesztinálta. Egyéni döntései számtalan irányba elvihették volna életét, ám a döntési lehetőség a kezében volt. Bármennyire igyekeztek is kontrollálni és elnyomni minden egyéni szándékát, számos esetben rajta múltott, hogyan alakul a sorsa. Ha nem kíséri ki a nagy hóban Székesfehérvárról Seregélyesre Vaszilt, akkor a ruszin vasutast nem végzik ki. Ha nem várja meg Székesfehérváron a rendőröket, hanem hazamegy Kisterenyére, akkor talán nem tartóztatják le. Ha a bírósági tárgyaláson nem küzd igazáért, nem vonultat fel tanúkat, hanem a rendőrségi verés hatására feladja, vagy ha nem húzódik el tárgyalása az 1945-ös választások utánra, akkor már 1945-ben elítélik. A Gyűjtőfogház után sem volt törvényszerű, hogy visszamenjen a bányába dolgozni, ám más lehetőséget nem nagyon láthatott. 1956-ban nem volt törvényszerű, hogy munkástanács tag legyen, mégis beválasztották. Éppúgy nem volt törvényszerű az sem, hogy bekapcsolódjék a hálózati munkába, hogy beszervezzék, hogy jelentéseket kezdjen írni vagy írásukat 1989-ig folytassa. Szinte bármikor kiszállhatott volna, egyáltalán nem volt fontos informátor, élete javát tartalékosként töltötte el a hálózatban, miközben Sebes apró-cseprő ügyeiről jelentett. Mégis, folyamatosan együttműködött félelemből, megszokásból és haszonlesésből. Részben az is motiválhatta, hogy így időnként a saját céljaira tudta felhasználni az állambiztonság hatalmát, legyen szó egyéni érdekeiről vagy valaki feljelentéséről. Közben szép lassan titkos hivatalnokká vált, akinek életformájához

---

<sup>1348</sup> Levi 2000: 89.

hozzátartozott a jelentésírás és a következő találkozó időpontjának számontartása. Bár olykor burkoltan szabotálta a hálózati munkát, nem tett kísérletet arra, hogy kilépjen. Megvárta, amíg a hálózat és a rendszer maga bomlik fel, amit Nagy Imre újratemetése egyértelműen jelzett számára – akárcsak a magyar társadalom, amely tagjainak zöme nem szállt ki a szocialista nyelvhasználat által diktált játékból 1989-ig. Mindeközben baráti körében Gy. – ahol nem tudtak jelentéseiről – a másik, pártállamhoz korántsem olyan hű identitását is meg tudta őrizni.

Ahhoz, hogy egy állambiztonsági jelentést komolyan vegyenek vagy elfogadjanak, azt a megfelelő formában kellett benyújtani, a pártállami bürokrácia és különösen az állambiztonság diszkurzív stílusának megfelelően. Így a jelentések szerzői, köztük Gy. is, számos stílus- és retorikai elemet alkalmaztak annak érdekében, hogy céljaikat elérjék. Az állambiztonsági jelentések szerzői és szerkesztői (a „nem hivatásos informátorok”, a tartótisztek és utóbbiak felettesei) a hivatalos nyelvet úgy alakították, hogy a társadalomról szóló idealizált, hivatalos valóságképet reprodukálják. A tömeges, erőszakos kényszerítés hatására létrejött jelentések egyik célja a „jó állampolgár” társadalmi identitásának és a helyi közösségek „osztálykategóriáinak” ábrázolására használt narratívák megváltoztatása volt. A szerzők és szerkesztők (informátorok és tartótisztek) munkájuk korai szakaszában, amelynek során megtanulták, hogy mit várnak el tőlük, és hogyan feleljenek meg ezeknek az elvárásoknak, elsajátították az állambiztonság nyelvét, és közben kihasználva hozzáférésüket az állambiztonsági hálózathoz saját személyes céljaikat is megvalósíthatták helyi közösségeikben. A jelentések funkciója tehát egyrészt retorikai volt: azért készültek, hogy a bürokráciát táplálják. Másrészt olyan eszközként szolgáltak, amellyel szerzőik a hálózat többi tagja körében jóváhagyást nyertek személyes, mindennapi céljaiknak. A jelentések írása, amely egyfajta képzési időszaként is felfogható, tehát nem egyszerűen a társadalmi ellenőrzés gyakorlását szolgálta, hanem a társadalom tagjai által a hatalom kisajátításának eszközeként is szolgált olyan konkrét személyes célok érdekében, amelyeknek közvetlenül kevés vagy semmi közük nem volt a rezsím céljaihoz.

Így az állambiztonsági szervezet nem csupán ellenőrző vagy büntető, hanem pedagógiai intézményeként is értelmezhető Katherine Verdery megközelítése nyomán, amelynek működéséből elsődlegesen maguk az informátorok és tisztjeik tanultak.<sup>1349</sup> Vagyis a látszólagos társadalmi felügyelet helyett (amely csalóka volt) a legfontosabb cél maguknak az informátoroknak/ügynököknek a „jó oldalra” állítása volt a hivatalos nyelv megtanítása révén.

---

<sup>1349</sup> Verdery 2014: 17.

Ebben a tanulási folyamatban Gy. és tartótisztje azt a bürokratikus nyelvet is elsajátították, amelynek használatát elvárták tőlük, és amelynek alkalmazásával egyéni, apró, mégis gyakran politikai alapon előadott céljaikat is könnyebben elérhették.

A hivatalosan elvárt nyelvhez történő alkalmazkodás, a mindennapi kollaboráció Gy. számára a politikai participációt is jelentette. Alexei Yurchak szerint a szabályokat követő szövegek szerzői egyre többet kölcsönöztek egymástól, minimalizálva a személyes felelősséget és az egyéni stílust (ez igaz az állambiztonsági jelentések nyelvhasználatára is). Az ideológiai szövegek nyelve egyre inkább normalizálódott, nehézkessé, ön-idézetté és körkörösé vált, akárcsak Gy. jelentései. Ez a nyelv vált azzá, amit Yurchak *hipernormalizáltak* nevezett. Míg a társadalom változott, a hivatalosan elvárt nyelvhasználat alig, ami kiüresítette a tekintélyelvű diskurzus fogalmait (pl. osztályharc), azok fokozatosan eltávolodtak eredeti jelentésüktől, ami lehetővé tette a hivatalos nyelvet használók számára, hogy a szövegeket saját igényeiknek megfelelően alakítsák. Ezáltal, aki a hivatalos nyelvet használta, kettős identitásra tett szert, mivel egyrészt reprezentálta lojalitását a rendszerhez, másfelől – a kiüresedett fogalmak használatával – saját érdekeit és céljait is megjeleníthette.<sup>1350</sup>

Emiatt – Yurchak elméletét adaptálva – egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a tekintélyelvű diskurzus performatív aspektusai, ezzel párhuzamosan az általa konstruktív aspektusoknak hívott jellemzők („valóságról szóló beszámolók”) háttérbe szorultak. Nem az számított, hogy mit, hanem hogy miként mondják, mit érnek el vele és milyen hatást válthatnak ki (ez utóbbit hívja Yurchak performatívna).<sup>1351</sup> Így a politizálástól történő elhatárolódást (ami Gy. szövegeiben rendre megjelenik), a maga sajátos módján történő fontos politikai reakciónak is lehet tekinteni, a társadalom „depolitizálódását” pedig a politikai részvétel alternatív módjának. Azonban nem egyszerűen „passzív rezisztenciaként” értelmezve a távolmaradást a formális politikától (pl. a formális választások iránti eredmények iránti érdektelenséget), hanem ennél többnek: a hivatalos nyelv – olykor tudatosan túlzásba vitt – használata révén történő érdekérvényesítés eszközeként is.

A „valóságról szóló beszámolók” háttérbe szorulása nem azt jelentette, hogy ne kellett volna szorosban kapcsolódni a jelentések világában tényként megjelenő események részletezésétől vagy el lehetett volna szakadni azoktól. Ahogy azt Andreas Glaeser a Stasi

---

<sup>1350</sup> Yurchak 2006: 27, 75.

<sup>1351</sup> Aki pedig mindezt nem tudta, nem tudta érdekeit érvényesíteni, mint az a „csöves”, „alkalmi munkás”, akivel Demszky Gábor 1979-ben interjúzott és ezt mondta: „Nem tudom, hogy mi hol van, mit kell csinálni, mit kell mondani, kivel kell beszélni.” Demszky 1981: 238.



jelentések kapcsán megfigyelte, fontos stratégia volt az állambiztonságon belüli írásbeli kommunikációban, hogy a szövegek létrehozói tartózkodtak a messzebbre mutató hipotézisek megfogalmazásától vagy az integratív értelmezésektől.<sup>1352</sup> Gy. és tartótisztjei is a tényösszefoglaló formájában írták meg a szövegeket, az elemzés legfeljebb a tényként ábrázolt események közötti szelekcióban jelent meg: hogy mi került a jelentésbe, és mi nem. Egy adott értelmezés mellett szinte sosem érveltek, mivel ezt nem várták el tőlük, sőt, akár bajt is hozhatott a fejükre. A tényösszefoglaló forma ugyanakkor nem a helyi társadalom, hanem a jelentések világában megjelenő alternatív valóság ábrázolásának hatásosságát segítette: ezáltal a performatív jelleg dominált a tényösszefoglalókban is.

A politikai passzivitás Gy. jelentéseiben kifejezetten pozitív tulajdonság, hálózati szempontból kedvező vélemény volt a megfigyeltre nézve. A rendszerváltás után fetiszizált hálózati akták jelentős részéből sem a szereplők, sem a szerzők politikai attitűdjére nem lehet következtetni, pusztán arra, éppen mit vártak az informátortól/ügynöktől és tartótisztjétől, és ők hogyan próbáltak ennek éppen csak elfogadható mértékben megfelelni. Ezért az akták elsősorban a politikai rendőrség működésébe<sup>1353</sup> és abba a folyamatba engednek betekintést, ahogy a „beszervezettek” birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a (fel)jelentések nyelvét. Másképp fogalmazva: az a nyelv, amelyhez a jelentések szerzői alkalmazkodni kényszerültek, átformálta a szűkebb környezetükről alkotott képet, a jelentések szövegében reprezentált társadalmi identitásukat és állami intézményekhez fűződő viszonyukat is. Így kezdett a megfigyelő, a megfigyelt és a település új életet élni a jelentések szövegében, amelyben a politikailag passzívként ábrázolt emberek élték szorgos mindennapjaikat néhány, a jelentések nyelve szerint „hözöngő” mellett. Annak megállapítására, hogy ennek mennyi köze volt a település tényleges életéhez, még egy ilyen jól dokumentált élet, mint Gy. élete esetében is igen korlátozottak a lehetőségeink. Azonban arra kiválóan alkalmasak a jelentések, hogy szerzőik és olvasóik szándékaira és a hivatalos elvárásoknak megfelelően megjelenített világ jellemzőire következtessünk.

A kiüresedett hivatalos nyelv használata ezzel a „politika” vagy politikai participáció alternatív formáit hozta létre, még akkor is, ha ezt a nyelvet használók nem voltak hajlandók álláspontjukat ezzel az ideológiailag „szennyezett” szóval, azaz a „politizálással” megnevezni (egy olyan szóval, amelynek jelentését a pártállam által megszabott feltételek szerint határozták

---

<sup>1352</sup> Glaeser 2011: 327.

<sup>1353</sup> Erről részletesen ír Gyarmati 2011: 51–52; Takács 2013: 7–59.

meg). A politikának ezt az alternatív formáját nevezhetjük „apolitikusnak ábrázolt politikának”, amikor Gy. más szájába adva a politikaiként is értelmezhető kijelentéseket tulajdonképpen politizál, „önfejűen” érdekérvényesít, befolyásolni akarja környezetét és az állambiztonsági hálózatot. Ez az alternatív politizálás nem volt sem állampárti, sem államellenes; sokkal inkább – a kádárizmusra jellemző módon – a valóság aktív újraértelmezését jelentette új, nem bináris (pl. lojális/ellenálló) fogalmakkal. Ebben a megközelítésben a mindennapi kollaboráció nem egyszerűen lojalitást, hanem sajátos, a korábban ismertetett Eigen-Sinnre jellemző érdekérvényesítést és alternatív politizálási módot is jelentett, ami az élet szinte minden területére hathatott.

Az állambiztonság szervezete 1956 után, Gy. betanításának időszakában átalakulóban volt, ami Gy. korai jelentéseinek tartalmára is rányomta bélyegét. A szervezet csak 1962-re stabilizálódott, amikor az is megszilárdult, hogy milyen (korábban ismertett elvek szerint létrehozott) társadalmi kategóriák alapján sorolják be Magyarországon az állambiztonság látókörébe 1956 után bekerülő 120 000 főt a nyilvántartási regiszterbe.<sup>1354</sup> E besorolási szempontok azután a mindennapokban azoknak a körét is meghatározták, akik között informátorokat illetve „ellenségeket” kerestek. 1957 után az állami bürokrácia a párttagokat velük intenzíven együttműködő csoportnak, a bürokrácia informális részének tartotta, így őket nem kellett feltétlenül informátornak beszervezni.<sup>1355</sup> Ezzel szemben az „ellenség” tökéletes informátornak számíthatott, mivel a többi „ellenségről” adhatott tájékoztatást megbízhatatlansága ellenére. Ám az „ellenség” számát 1957 végén 200-300 ezer főben korlátozták, mivel a nyilvántartott, „ellenségesnek tartható” személyek száma addigra felülmúlta a félmilliót, s ez áttekinthetetlenné tette az irattárat.<sup>1356</sup> Ezen belül a különösen veszélyesek számát először 6-7 ezer, majd később 10-15 ezer főben maximalizálták.<sup>1357</sup>

Így közvetve irattári szempontok is meghatározták, hogy kit tekintenek „ellenségnek”, milyen kategóriába sorolják, és a róluk szóló jelentéseknek milyen funkciót tulajdonítanak. Ebben a megközelítésben az állambiztonsági akták és a nyilvántartás irattári rendszere meghatározta a hálózat és az egyes informátorok feladatait: az irattár nem egyszerűen információt tárolt, hanem a kapacitások és a besorolások átalakításával befolyásolta a hálózat működését, közvetve a társadalmi tapasztalatok reprezentációját, sőt, ennek hatására magukat

---

<sup>1354</sup> Baráth 2013: 470.

<sup>1355</sup> Krahulcsán 2012: 223.

<sup>1356</sup> Borvendég 2012: 231.

<sup>1357</sup> Baráth 2011: 53.

a társadalmi tapasztalatokat és az információk formai és tartalmi elemeit is. Ann Stoler antropológus levéltár-értelmezését alkalmazva az irattermelő intézmények irattárai (állambiztonság, tanácsok, minisztériumok) nem csupán információt tároltak, hanem közvetve meg is határozták az információ létrejöttének és magának a valóságértelmezésnek a folyamatát.<sup>1358</sup>

A feljelentések és bürokratizált megfelelőik, az írásos jelentések/panaszok fontos elemei voltak a szocialista korszakban „intézményesült panaszkulturának”, ahogy azt több történész is nevezi.<sup>1359</sup> E források a mindennapok történetének remek tárházát kínálják, ám módszertani szempontból korántsem mindegy, mit szeretnénk megtudni a pártállami bürokráciának (legyen az tanács, minisztérium, párt- vagy szakszervezet) önként vagy kényszerből írt forrásokból.

Mint azt már tudjuk, a hálózati jelentések (melyek jelentős része panaszként is értelmezhető) a megrendelőik szándékai szerint készültek, így elsősorban nem a jelentések tárgya, hanem a megrendelőik és a szerzőik ismerhetők meg belőlük.<sup>1360</sup> A szerzőknek azonban lehetőségük volt arra, hogy a kötött formába belecsempéssék saját szándékaikat, a hálózatnak mutatott „arcukat”,<sup>1361</sup> és ha a megtanult írásbeli fordulatokat elég ügyesen alkalmazták, szándékaik egy részét érvényre is juttathatták, akár csak Gy. Emiatt számos frissen tanult stíluselemet alkalmaztak, hogy elérjék céljaikat. Így válhattak írásaik hatékony feljelentésekké, amelyek miatt a bürokrácia akár intézkedhetett is. Vajon milyen lehetőséget kínáltak e (fel)jelentések arra, hogy valaki beleszólhasson az uralmi mechanizmusokba? Milyen mértékben és formában vehettek részt az uralmi rend kialakításában az állampolgárok? Ez elvezet annak a tézisnek a vizsgálatához is, amelyet a „klasszikus sztálinista” rendszer kapcsán vizsgált Sheila Fitzpatrick, aki szerint a nyilvánosságnak írt (gyakran panasz-) levelek a Szovjetunióban arra is lehetőséget adtak, hogy szerzőik olyan közel kerülhessenek a csak látszólag létező nyilvános szférához, amennyire csak lehetséges, ami hozzájárult a rendszer stabilitásához, mivel a levélírók így környezetük alakításához állami segítséget kaptak.<sup>1362</sup>

Ez utóbbi azért is fontos kérdés, mert közelebb vihet annak megértéséhez, mennyiben fogadták el és tették magukévá az állam célkitűzéseit azok a kisemberek, akik végső soron mindennapi együttműködésükkel működtették és legitimálták a fennálló uralmi rendszert. Sőt,

<sup>1358</sup> Vö. Stoler 2009. Ezt adaptálja: Verdery 2014.

<sup>1359</sup> Vö. Staadt 1996; Betts 2012: 173.

<sup>1360</sup> Ezt bizonyítják: Rainer 2008: 16–19, 158.; Farkas 2006.

<sup>1361</sup> Takács 2013a: 17.

<sup>1362</sup> Fitzpatrick 1996: 78.

szűkebb környezetük mindennapjait az uralmi rendszer által biztosított technikákkal (például jelentés, feljelentés, panasz, kérvény) is befolyásolhatták azzal, ahogy birtokba vették az állami bürokrácia által kínált eszközöket, a hivatalnokoknak írt hivatalos iratok nyelvhasználatát. Ennek a megközelítésmódnak a gyökerei Viktor Klempererig nyúlnak vissza, ám míg ő elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan alakítja át a hatalom által létrehozott nyelv az állampolgárokat, addig Stephen Kotkin nem csupán a hatalom által kínált nyelv birtokbavételét, hanem azt is vizsgálta, hogyan alakítják át a múlt szereplői saját céljaik érdekében ezt a nyelvet. Ebben a modellben a szocialista (szovjet) rendszer folytonosan változtatható, ami fennmaradását is segíti, hiszen a folytonos változásnak tűnő „reformok” tapasztalata a politikai participáció lehetőségének érzetét kínálja.<sup>1363</sup> Ebben a megközelítésben nem a mindennapok vagy tapasztalatuk a megfigyelés tárgya, hanem az, hogyan formálták egymást, közös nyelvüket és a mindennapokat az állam és polgárai.<sup>1364</sup> Hogyan mozgósították az állampolgárokat politikai/ideológiai célok érdekében, és ők hogyan alkalmazkodtak ehhez vagy alakították át a mozgósítás módjait, ami alapvetően meghatározta, hogy a szocialista államok még utolsó éveikben is stabilnak tűnhettek.<sup>1365</sup>

Korai jelentéseinek nyelvéből kiderül, hogy Gy. először a jelentések megírásához szükséges nyelvhasználatot sajátította el, majd személyes céljai érdekében munkáját önkéntes igazságtételi folyamatként ábrázolta, amely szorosan kapcsolódott az állam propagandisztikus céljaihoz. Ám a lojalitás önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy egy óvodai felvételt, vagy később, a hetvenes években egy magánvállalkozási engedélyt „a belügy” segítségével elintézzon. Amikor el akart valamit érni, fecsegni kezdett magán- vagy társasági életéről, a jelentésen belül feljelentést tett, néha a helyi hírlap cikkeit is segítségül hívta a megfelelő szóhasználathoz, a hatás eléréséhez.<sup>1366</sup> Máskor politikai passzivitásként is értelmezhető, hogy

<sup>1363</sup> A lakáskérvényekben ezeknek a technikáknak a birtokbavételét vizsgálja: Nagy 2013. Kotkin modelljének meggyőző kritikája: Krylova 2014: 178. Krylova azzal érvel, hogy az a Magonyitogorszk építésénél elemzett nyelvhasználat, amelyet Kotkin bolshevikként ábrázolt, valójában posztbolshevik volt. Ennek oka, hogy az 1930-as évekre a bolshevik kollektívizmus ideája (amely az individuum és közösség egységét hirdette) felbomlott, és a hivatalos nyelvhasználat ismét szétválasztotta egymástól az egyéni és a közösségi érdekérvényesítési lehetőségeket, mivel külön-külön lehetett egyéni és közösségi érdekekre hivatkozni.

<sup>1364</sup> A múlt szereplői így cselekvőképességüket is visszanyerik, hiszen ebben a megközelítésben nem csupán elszenvedői, de alakítói is sorsuknak. Vö. Lindenberger 1996.

<sup>1365</sup> Ennek a problémának kiemelkedő vizsgálatai: Fitzpatrick – Lüdtke 2009; Pittaway 2012; Lebow 2013. Hasonló problémát vizsgál a náci állam kapcsán: Connelly 1996.

<sup>1366</sup> Ehhez hasonló megfigyelést tesz Takács 2014: 123.

szükszavú jelentéseket adott, vagy azzal mentetett embereket, hogy politikailag passzívak – ami a legnagyobb dicsőretnak számított a hálózat szemében. Önmagát is hasonlóan ábrázolta, holott jelentéseivel folyamatosan befolyásolta környezete életét, hiszen beszélgetéseinek jelentős részét éppen azért terelte a politikára, mert feladatul kapta, hogy arról beszéljessen mindenkivel. Gy. az állambiztonság „pedagógiai szándékainak” megfelelően íróasztal nélküli bürokratává változott a jelentések szövegében, aki létrehozásukkor tudatosan alkalmazta az elvárt nyelvi kliséket.<sup>1367</sup>

A történeti irodalom régi és visszatérő kérdése, hogy a kommunista állam célkitűzéseit mennyiben fogadták el azok a kisemberek, akik lojalitással működtették az államot.<sup>1368</sup> Bár a sztálinizmus a Kádár-korszak kezdetével nem ért véget, a valóság tapasztalási módja 1956 után fokozatosan megváltozott.<sup>1369</sup> A jelentésekbe csomagolt feljelentések újabb lehetőséget adtak arra, hogy az egyének személyes érdekeiket úgy érvényesítsék, mintha éppen a közösségi érdekekért harcolnának, mintha részt akarnának venni az állam működtetésében, mintha politizálnának. Gy. esetében a közösségi érdekek emlegetése saját érdekeivel fonódott egybe, attól szinte elválaszthatatlan volt. Egyúttal a szolidaritás emlegetése saját érdekeit is szolgálta: ezt várták tőle, és így tudta elérni egyéni céljait és elkerülni a büntetést (ami kezdetben valószínűleg valós veszély volt, később egyre kevésbé).

A szolidaritás 1956-os élménye így válhatott cinikus, ám hatékony retorikai fordulattá a hálózati jelentések szövegében. A szolidaritás itt már az álruhában segítő, atyáskodó, cserében némi előnyt élvező „kiskirályt” jelképezte, nem a nyilvánosan vállalt személyközi kapcsolatokat vagy az önzetlen segítséget. Az 1956 utáni állami erőszak gyökerei nem a megtorlásból erednek, hanem egészen 1945-ig nyúlnak vissza. „A különböző rendőrségi kiskirályoknak klasszikus időszaka” – írta Bibó István 1945 első hónapjairól.<sup>1370</sup> Így korántsem volt mindegy, milyen „kiskirály” került helyben a rendőrség élére. Központi irányításról ezekben a hónapokban nem igazán beszélhetünk. Az állambiztonság hivatalos iratokban szigorúan hierarchikusnak ábrázolt, időnként mégis kifejezett szervezetlenséget mutató szervezete alapján korántsem volt mindegy, milyen tartótisztet kapott valaki, ami Gy. jelentéseinél is látható: hiszen a tartótiszt volt helyben a „kiskirály”; vagyis az uralmi rendszerben nagyon sok múlott azon, hogy helyben kik és milyen döntéseket hoztak. A

---

<sup>1367</sup> Vö. Verdery 2014: 17.

<sup>1368</sup> Vö. Connelly 1996.

<sup>1369</sup> Vö. Rainer 2011: 145–146.

<sup>1370</sup> Huszár 1989: 54.

szocialista állam ugyanis korántsem volt annyira jól szervezett, mint amilyenek a hivatalos iratok alapján tűnik. Ugyanígy, az állami erőszak hivatalos elfogadottsága is időről időre és településről településre változott. Ráadásul, a szovjet intézmények, köztük az erőszakszervezetek hazai megszervezése – mint más kelet-európai országokban is – inkább a „tökéletlen fordítás”, mint a reprodukálás vagy átültetés folyamataként értelmezhető. Ennek oka pedig az volt, hogy a helyi kommunisták önálló, autonóm cselekvőként értelmezték és követték a szovjet mintákat, amit a saját érdekeiknek megfelelően alakítottak.<sup>1371</sup> Mindez kiderül a Gy. ügyében 1945-ben a rendőrségen és a népbíróságon tett vallomások különbözőségéből is. Ráadásul az állami bürokrácia fellépése, valamint az eljárás módja a hétköznapi emberekkel szemben a propagandisztikus célkitűzések különbözősége miatt is eltérő volt, ami a hivatalos szövegek – köztük a periratok – performatív jellegéből is fakadt.

A kommunista hatalomátvétel és a háború alatt átalakult társadalmi normák egymásba fonódása hozzájárult ahhoz, hogy Gy.-nek a 1945-ös választások idején zajló perében a vádlottnak és a tanúknak mozgásterük legyen, s hogy felmentő ítélet születhessen a néhány hónappal korábban a politikai rendőrségen még teljesen egyértelműnek látszó ügyben. Ezt nemcsak a tanácsvezető bíró korántsem csupán adminisztratív szerepe tette lehetővé, hanem a rendőrségen belüli politikai csatározások, az 1945-ben szinte havonként változó bírósági gyakorlat és az ügyvéd fellépése is. A népbíróságok így propagandisztikus és más funkcióik mellett azt a szerepet is betöltötték, hogy a tárgyalóterem úgy működött, mintha az állam és az állampolgárok közötti politikai tárgyalások színtere volna, ahol az állampolgároknak vádlottként akár saját érdekeik érvényesítésére is lehetőségük nyílhatott szűkös keretek között.<sup>1372</sup> A kialakult igazságszolgáltatási rendszernek tehát kettős célja volt. Bizonyos szempontból úgy tűnt, hogy „demokratizálta” a bíróságokhoz való hozzáférést (és többféle módon lehetett elérni, hogy valakit perbe fogjanak), és lehetővé tette a régóta fennálló sérelmek és viták megoldását akár állami erőszakkal (egy érdekellentét megoldását politikai ügyben tett feljelentéssel), ugyanakkor a bosszúállás és a politikai célok megvalósításának eszközévé is vált.<sup>1373</sup>

Mindez átalakította az igazságszolgáltatás természetét 1945 után és megváltoztatta a politikai részvétel módjait azok számára, akik nem tudták konfliktusaikat állami intézményeken

---

<sup>1371</sup> Vö. Pucci 2020: 5.

<sup>1372</sup> Vö. Retish 2013.

<sup>1373</sup> Vö. Kowalsky 2019: 231.

kívül rendezni, mivel politikai alapon a bíróságot könnyebben tudták segítségül hívni érdekeik érvényesítéséhez. Ez az értelmezési keret azt is lehetővé teszi, hogy a tárgyalóterem szereplőit ne csupán egy gépezet fogaskerekeiként, hanem önálló cselekvőként is megérthessük. Gy. 1945-ös perének vizsgálata igazolja, hogy a döntések korántsem csak a tárgyalótermen kívül születtek. Azonban 1948-ban a népbíróság egészen más hely volt már mint 1945-ben: Gy. ügye alapján úgy tűnik, a vádlottaknak jóval kevesebb cselekvési lehetősége volt, a népbírósági perek addigra gyakran valóban nem a tárgyalóteremben dőltek el.

Milyen mintái lehettek a helyi érdekérvényesítésnek? A kolónia, ahol Gy. felnőtt és ahol élete javát töltötte korántsem volt politikailag semleges. Mint az kiderült, a vállalat a társadalmi érdekérvényesítési fórum lehetőségét képviselte: ezen keresztül lehetett elérni, hogy a helyiek érdekeit is figyelembe vegyék. Ez a minta Gy. számos későbbi jelentésében is visszaköszön, csak itt már a nem a vállalatban, hanem az állambiztonságban látta az érdekérvényesítés csekély, ám lehetséges esélyét, amely paternalista módon vigyáz a felügyeletére bízott emberekre.

Az 1945 előtti és az azt követő néhány év élettörténete alapján Gy. nem tűnt ki szinte semmivel környezetéből, nem volt sem kiemelkedő, sem rossz tanuló, és különösen nem tűnt ki politikai véleményeivel, annak ellenére, hogy számos politikai véleménynyilvánítási formával találkozhatott már 1945 előtt is. Történt ez annak dacára, hogy Kisterenye nem a lázadó, hanem inkább a jómódú és lojális bányásztelepek közé tartozott. Bár apósa komoly szakszervezeti hagyományokkal bírt, és később hathatott Gy.-re, semmi olyan elem nem bukkant fel az életrajzában, ami alapján előre eldőlt volna, hogy később az állambiztonságnak fog jelentéseket írni. Valószínűleg nincs is ilyen „általános jellemvonás”, ami alapján az potenciális informátor alakja megrajzolható, minden jelentésíró élete más és más. Ami egyedül feltűnő a település életében, az az alkalmazkodás a mindenkori hatalomhoz, azonban az ott élő bányászok esetében ez korántsem volt így, közülük sokan bírtak a szakszervezeti érdekérvényesítés képességeivel, mint az az 1956-ban történekből kiderül.

Ahogy a társadalom többi intézménye, a börtön is „bezár, átnevel, engedelmessé tesz, csupán azokat a mechanizmusokat ismétli, ha némileg hangsúlyozottabban is, amelyeket a társadalomban is fellelünk” – írja Foucault más korok és helyek kapcsán.<sup>1374</sup> Ez a megfigyelés mégis adaptálható a Gyűjtőfogház és a szocialista állam párhuzamos történeteinek

---

<sup>1374</sup> Foucault 1990: 317.

megértéséhez is. Gy. börtönélményei alapvetően formálták viszonyát az állami intézményekhez és az állami erőszak lehetőségéhez.

A munkások érdekképviselője, politikai cselekvési mintái és reprezentációs módjai – a munkástanácsok későbbi felszámolása ellenére – nagymértékben megváltozott 1956 és a korábbi politizálási minták visszatérésének hatására. Ahogy arra 1956 kapcsán Ständeisky Éva rámutatott: „A hatalmi, kommunikációs és kulturális úr nem maradhatott kitöltetlen: megjelentek az erőszakszervi és ideológiai nyomás alól felszabadult múlt olykor avítt, olykor megújíthatósággal kecsegtető eszmei és hatalomgyakorlási rekvizitumai.”<sup>1375</sup> Ez Gy. és a nógrádi bányákban dolgozók politikai cselekvési mintáira is nagymértékben hatott.

A politikailag aktív családok – amelyek közül sokakat az ötvenes évek első felében sérelem ért – tagjai vagy közeli rokonaik 1956-ban is jóval aktívabbak voltak.<sup>1376</sup> Majdnem mindig ugyanazok a nevek ismétlődnek Kisterenyén is a pereket kiváltó lázadások vagy hétköznapi ellenállások idején: ugyanazok a családok folytatják a rebelliók történetét, csak mindig egy új generáció tagjai. Bár 1956 előtt nem beszélhetünk sehol tartós és szervezett politikai ellenállásról, az „ellenálló potenciál” – ahogy Rainer M. János hívja<sup>1377</sup> – családokhoz, szűk közösségekhez tapadva megőrződött, bármikor újra lehetett élesíteni, legyen szó helyi kisgazda, szociáldemokrata, vagy a háború előtt is aktív, sztrájkot szervező szakszervezeti vezetőkről. Persze nem feszült robbanásig a helyzet, és nem csak a szikrára kellett várni, ahogy a forradalomról szóló elbeszélések előszeretettel használják ezt a toposzt. Gy. és apósa azonban ilyen ellenálló potenciállal rendelkező személynek számítottak: az após valós munkásmozgalmi múltja és 1949-es pere miatt, Gy. pedig környezetében képzettnek számító politikai elítéltként.

Azonban Gy. nem csupán ennek, hanem banyaírnoki tapasztalatainak is köszönhette munkástanács-tagságát. Az ideiglenes munkástanács megválasztásakor ügyeltek arra, hogy bürokratikus intézményként a tanácsnak iratokat kell létrehoznia, ezért olyan – ellenzékinek számító – embereket jelöltek tagként, akik az ügyiratkezelésben is gyakorlottak. Az írnoki múlt megnyilvánult a jelentések nyelvezetében is, mivel gyakran jóval részletesebb jelentést írt, mint az feladata lett volna („egyebek közt jelentem”). A szövegekben nem maradhatott el – mindvégig Gy. jellegzetes megnyilvánulási formájaként – a „nép hangját” közvetíteni igyekvő igazságszolgáltatás sem. Gy. már első jelentései egyikében részletesen beszámolt egy olyan

<sup>1375</sup> Ständeisky 2010: 537.

<sup>1376</sup> Vö. uo. 79–80. Tyekvicska kimutatja, hogy „1956 októberének helyi főszereplői nem a semmiből jöttek, hanem sorsukban, helyzetükben, múltjukban és egyéniségükben hordozták a részvétel fokozott lehetőségét”.

<sup>1377</sup> Rainer 2007: 113.



eseményről, a telepi jelmezbálról, amelynek leírására senki sem kérte, miközben saját céljait is igyekezett érvényesíteni és igazságot szolgáltatni a „nép nevében”, még hozzá nagyobb terjedelemben, mint a kötelező feladat esetében tette.

Gy.-nek alig másfél év alatt – amíg az 1956 utáni megtorlás malma lassan őrölni kezdett – sikerült megtanulnia a hálózati nyelvet, amelynek használatát elvárták tőle. Sőt, a jelentésekben ábrázolt identitását is sikerült átformálnia: az „ellenségből” szövetségessé vált, a kisemberek érdekében felszólaló, a rendszert apró változtatásokkal jobbra formálni szándékozó állampolgár képét alakította ki magáról. A feladatain túlmenő, magánszorgalmú feljelentéseivel pedig egy olyan új nyelvi eszközt („egyebek közt jelentem”) teremtett magának, amelynek felhasználásával szinte bárkivel szemben bármely célja érdekében felléphetett. Meg is tette, hiszen hasznos kapcsolatnak számított: nagyon sok embert ismert, és sokakkal találkozott a faluban. A politikailag egyre passzívabbnak tűnő helyi társadalom tagjai közül csak azokat ábrázolta passzívnak, akiknek kedvezni szándékozott.

Míg Gy. első tartótisztjével közösen elsajátította a jelentésírás formai szabályait. Azonban azt, hogyan tudja a saját maga céljai kifejezésére hatékonyabban használni a jelentéseket következő tartótisztje idején sajátította el. Ebben nagy segítségére volt a folyton változó ellenségkép, ami nagyobb szabadságot biztosított neki abban, hogy az „új ellenségek” felkutatása és a róluk szóló beszámolókhöz csatolva saját céljait is kifejezésre juttassa.

Gy. az „egyéb” kezdetű részekben – döntési lehetősége miatt – magánszorgalmú, ám hivatali formákat betartó feljelentővé vált, aki igazságot szeretne szolgáltatni visszásnak tetsző helyzetekben, egyúttal érvényesíteni érdekeit. Ezek a szövegek nagyon gyakran egy-egy konkrét személy ellen irányulnak, követve a feljelentés vagy hivatali iratok formáját. A tárgy gyakran sokkal konkrétabb, mint a megrendelésre készített jelentéseké. Ha önmaga alakíthatja a szöveget, beleszólhat abba, miről ír, közlékenyebbé és alaposabbá válik. A szabad feljelentési lehetőség megteremtése (az informátor kezdeményezése egyes témákban) és az erre való odafigyelés látszata igen hamar meg is jelenik a feladatok kiértékelésében. Ahhoz azonban, hogy Gy. „egyéb jelentenivalóként” tálalt szövegével intézkedést érjen el, körültekintően kellett kiválasztania a feljelentett személyt és a feljelentés tárgyát. Túl magasra nem célozhatott (lásd Havrán feljelentésének sikertelenségét), és valamelyest megalapozottnak is kellett lennie annak, amiről írt. Azonban a hatás sikere nagyban múltott a hivatalos nyelv használatának módján is. Mindeközben a képzelte „ellenség” folyamatosan változott, attól függően, hogy mi volt a tartótiszt és az informátor érdeke, illetve az állambiztonsági szervezet átszervezéseiből fakadó irányelvek.

Az 1956-os valódi szereplők helyett Gy. és tartótisztje képzelt ellenségekkel népesítette be a jelentéseket. Fantomok ellen harcolni hatékonyabbnak bizonyult, mint olyanokat a rendszer ellenségeként számon tartani, akiknek 1956-ban valóban közösség szervező erejük volt. Ezért is változott meg rövid idő alatt a megfigyelt személyek köre: míg 1959-ben a szocdemeket és munkástanácsosokat, addig 1961-ben már egyre több egykori „nyilast” vagy „csendőrt” kellett megfigyelni, annak ellenére, hogy ők addigra már végképp nem sok vizet zavartak. Ekkor már nem csupán a Rákosi-féle vezetést tették felelőssé 1956-ért, hanem a háborút túlélő „belső burzsoá ellenforradalmi erőket” is (a hivatalos szóhasználatban pl. a volt horthystákat, csendőröket stb.). Ez a változás meghatározta Gy. következő években adott jelentéseinek témáit is. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott 1956 állampárti átértelmezésével, amelynek egyik következményeképp hivatalosan megbocsátottak – amnesztia formájában – az 1956-os politikai elítélteknek.

A célszemély – informátor – tartótiszt – alosztályvezető négyszögben fontos volt egy biztos célszemély kijelölése, hiszen így a jelentésekből összeálló szöveg folyamatosan olvashatóvá válik, az informátor teljesítménye pedig értékelhetővé. Kerekké válik a kommunikációs aktus, mivel megvan a folyamatos jelentésírás célja, ami elsődlegesen a jelentés szövegének szabályoknak megfelelő létrehozása és archiválása.

Ahogy a rendszer ellenségképe változott, úgy változott Gy. feladatköre is: így annak igen kevés köze volt ahhoz, hogy a megfigyelt személy milyen közösség szervező erővel bírt a telepen. Ráadásul a múlt is egyre érdekesebbé vált a jelen helyett. Az egykori „kisnyilasok” állambiztonsági vizsgálata 1959-től egyre intenzívebbé vált, akár csak a „fasiszta emigrációé”.<sup>1378</sup> A kádári konszolidáció és emlékezetpolitika fontos eleme volt, hogy hivatalosan olyan embereket tettek felelőssé 1956-ért (ábrázoltak ellenségként), akiknek politikai szervezettsége nem vagy alig-alig létezett: közéjük tartoztak az egykori csendőrök és kisnyilasok. A múlt úgy került az állambiztonság fókuszába, hogy a pártvezetők is elkezdtek újraértelmezni saját múltjukat, részben propagandisztikus célokkal. Emiatt Gy. egyre gyakrabban kapta feladatul, hogy valaki, például a vele egykorú Fedeles Pál múltjáról érdeklődjön másoktól (ne pedig a jelenbeli cselekedetéről). Bár ezek alapján úgy tűnhet, maguknak a jelentéseknek a tartalma keveset számított, ez nem így volt: korántsem volt érdektelen, hogyan ábrázolt valakit Gy., különösen, ha azt nem „magánszorgalomból” tette. Jelentéseit még évek múlva is elővették, mikor valakit jellemezni akartak.

---

<sup>1378</sup> Lénárt – Paksa 2013: 328.

A véletlen és az informátor lehetőségei is eldönthették, kiből vált végül állandó célszemély, ezáltal „ellenség”. Korántsem csak az számított, milyen volt a magatartása vagy mennyire tarthatták veszélyesnek, hanem az is, mennyire volt megközelíthető egy informátor számára. Az „ellenség” kiválasztását tehát nagymértékben befolyásolta, kapcsolatba tudnak-e lépni vele: vagyis egy-egy ellenség inkább a hálózat kapacitásairól tudósít, mintsem az ellenség „veszélyességének” vagy „ellenzéki szerepének” mértékéről. Emiatt Gy. évekig olyan személyt figyelt, aki szinte senkivel sem barátkozott. A megfigyelés célja ezért nem egy veszélyesnek gondolt személy elszigetelése volt, hanem egyszerűen egy ellenségként számon tartott ember megfigyelése, egyúttal Gy. informátor feladattal való ellátása. Bár a jelentések nyelvéből úgy tűnik, a célszemély minden rezdülését követik, közben igen kétséges, mit tudtak meg róla ténylegesen. Persze Gy. maga is elrejtőzött ezekben a szövegekben. Róla többnyire azt tudjuk meg, hogy mit akart elérni a kötelező feladatokon kívül, egész pontosan kikkel volt haragban, kinek akart ártani, kit jelentett fel és hogyan.

A tartótiszt és a nógrádi hálózat szemszögéből 1962-re Gy. nem túl értékes informátor, azonban érdemes volt tartalékolni. A pihentetése, vagyis hogy nem kapott túl nehéz feladatokat, és havonta egyszer jelentett, hosszú távú – közös – érdek volt. Elbocsátani a hálózatból alig-alig érte volna meg, hiszen jelentéseivel így is igen ritkán kellett foglalkozni, ám ha Kisterenyén valami „baj” történt volna – sztrájk vagy „ipari szabotázs”, amelynek réme állandóan ott lebeg tartótisztjeinek szeme előtt –, akkor bevethető lett volna. Nála hasznosabb, egykori csendőrök és szocdemek között is hitelesnek tűnő informátort is nehéz lett volna találni. A kapcsolat fenntartása mindkét fél érdeke volt a kölcsönös hazugságok ellenére. A szakítás rövid távon Gy.-nek és tartótisztjének is több munkát okozott volna (a sok papírmunkával és indoklással), mint a havi formális találkozók. Az aktuális tartótiszt ráadásul vélhetően kereshetett volna új informátort a vidéken, akit ismét be kellett volna tanítania (hogyan néz ki egy jelentés, milyen nyelvet kell használni), pedig éppen alig-alig fenyegetett komolyabb veszély. Persze más nézőpont alapján: az informátor, ha nagyon szerette volna, komolyabb retorzió nélkül is megszakíthatta volna ekkor már a kapcsolatot a tartótisztjével. Viszont akkor azokat a kis előnyöket, amelyeket a hálózat segítségétől várhatott (ami Gy. esetében az irodai munka reménye, a bánya bezárása után pedig állásának megtartása), elvesztette volna.

A kisterenyei bánya bezárása után, Gy.-t nem helyezték át másik bányába, nyugdíjazták, így a föld alól, az aknából már nem írhatott jelentéseket. A labdarúgó szakosztályban betöltött fontos pozíciója miatt azonban továbbra is sok emberrel találkozott, sőt, új feladatait részben ezzel indokolták. Továbbra is igyekezett megőrizni a magánszorgalmú feljelentésből („egyebek

közt jelentem”) származó lehetséges előnyöket, a közvetlen és titkos összeköttetést a hatalomhoz, amelyet saját érdekében is fel tudott használni. A bürokráciát képviselő Kovács szemében Gy. egy volt a sok tartalékos informátor közül, akiket bármikor elő lehetett venni, így erősítették az állambiztonság saját mindenhatóságába vetett hitét. A megfigyelt személyeket pedig nem azért választották ki, mert széles körű társadalmi kapcsolataik lettek volna vagy politikailag aktívak voltak. Ezzel szemben Gy. szinte mindenkit ismert, társasági ember volt, részben munkája, részben titkos megbízatásai miatt: őt valóban érdekes lehetett megfigyelni, ami tartótisztje révén meg is történt. A telep társadalmán belül fontos szerepet játszott, mivel összekötötte a régi szocdemeket (apósa baráti köre) az új munkástanácsosokkal (Gál), ismerte azokat, akiket jobboldaliként tartottak nyilván (Sebes), szinte minden szomszédja magánéletébe belelátott (Mentzer) és a társasági élet középpontja, a labdarúgócsapat körül is forgolódott. A bányából is többféle embert ismert a vezetőktől, régi aknászoktól kezdve egészen az egyszerű csillésekig, mivel négy polgárral, egykori írnokeként föld alatti munkát végzett. Ezek alapján Gy. nem azért lett és maradt hosszú évtizedekig informátor, mert fontos információk birtokában volt, hanem azért, mert mélyen beágyazódott a helyi társadalomba.<sup>1379</sup> Ezt a jelentései terjedelmének a zömét kitevő egyéb, feladaton kívüli (fel)jelentései is bizonyítják, amelyekben többféle társadalmi hangot igyekezett megszólaltatni, hogy növelje beszámolóinak hitelességét. Mintha kis időre ő maga is bürokratává vált volna, íróasztal nélkül, aki számos emberrel találkozott, és panaszukat továbbítja.

Azzal, hogy Gy. informátorrá vált, társadalmi helyzete is megváltozott. Jóval többet kellett társaságba járnia vagy különböző emberekkel kapcsolatba lépnie. Bár magánszorgalmú jelentései ritkán értek célba, önmaga is formálta környezetét, hiszen eltérő embereket köthetett össze pusztán azzal, hogy rendszeresen megkereste őket, mivel ezt kapta feladatul. Sebesnek vélhetően az egyik legfontosabb bizalmasa lett, minthogy rendszeresen beszélgettek és találkoztak. Mindeközben kívülről szürke életét a titok megváltoztatta, amivel felmenthette önmagát hazugságai alól. Jelentéseiben önmaga előtt is úgy ábrázolhatta magát, mint aki a közösség érdekében cselekszik, szót emel az igazságtalanságok ellen, legyen szó a bánya bezárásáról, a magas árakról vagy a helyi potentátok hatalmaskodásairól.

Másik jellemzője jelentéseinek, hogy azok egyes elemei úgy ismétlődtek, mintha megállt volna az idő, és mi sem változott volna. Gy. kicsit átalakítva gyakran idézte önmagát, amit néha szóvá is tett tartótisztje, aki szintén előszeretettel idézte önmagát, mikor össze kellett

---

<sup>1379</sup> Vö. Verdery 2014: 176.

foglalnia egy jelentést vagy feladatot kellett adnia. Az informátori jelentések utolsó másfél évtizedében vált visszatérővé a „szemem, fülem nyitva tartom” kitétel, amely rituálisan ismétlődik Gy. jelentéseiben. Gy.-nek informátorként megvolt az az előnye, hogy a régi kapcsolatait bármikor újabbakra cserélhette, és befolyásolhatta a beszédtemákat. A tartótiszt (és a hálózat) célja ezek alapján nem egyszerűen az volt, hogy információkat szerezzen, hanem hogy befolyásolja a beszédtemákat, figyelje a rájuk adott reakciókat és azt, hogy ki kivel barátkozik. Ezért a jelentések célja nem a helyi társadalom „veszélyes elemeinek” ábrázolása volt, hanem az, hogy hatást fejtsenek ki a helyi társadalomra az informátoron keresztül. Más szavakkal: a cél elsősorban az volt, hogy politikai vélemény-nyilvánítson egy-egy ember és azt a jelentések alternatív valóságában ábrázolják. Ebben a logikában, ha Gy.-n keresztül gyanús információhoz jutnak, annak útját és létrejöttét befolyásolni tudják, és maguk az akták – e kétséges logika szerint – képesek uralni a legapróbb település mindennapos ügyeit is. Ezért adta Kovács évről évre feladatnak, hogy Gy. derítse fel Sebes kapcsolatait, annak ellenére, hogy Gy. mindig leírta: Sebes senkivel sem barátkozik.

Ezért felértékelődött a jelentések performatív szerepe az információval szemben, azaz, hogy milyen hatást voltak képesek a szövegek kiváltani. Gy. szemszögéből a jelentések folytonos újraértelmezést jelentettek, amivel Gy. nem a társadalmat kívánta ábrázolni, sokkal inkább magára a hálózatra akart hatni, legalább annyiban, hogy elfogadják jelentését, amivel megőrizheti kettős identitását (a helyi közösségben korántsem pártember, ellenben a hálózattal szemben maximálisan lojális), amelynek előnyéhez az évtizedek során talán hozzá is szokott.

Gy. jelentéseiből, „nempolitizáló politizálásából” és a jelentések nyelvhasználatából azt nem lehet megtudni, miért omlott össze a rendszer, azonban a fentiek alapján jobban megérthető, miért nem okozott ez a többség által nem várt fordulat olyan nagy meglepetést. Azaz miért tűnt a szocialista rendszer örökvalónak egészen addig, amíg nem létezett többé.<sup>1380</sup> A nyelv és a hivatalos formulák, amelyeket Gy. és tartótisztjei a jelentések nyelvében használtak 1945-höz képest teljesen kiüresedtek. Ez a kiüresedett jelentés pedig magában foglalta, hogy tovább tudták játszani a kölcsönösen hazug játékukat a hivatalos szövegekben. Ahogy a bevezetőben idézett Havel írta: „'A hazug élet' fődéme különös materiából épült: amíg légmentesen borul a társadalom fölé, sziklaszilárdnak tetszik.”<sup>1381</sup> Azonban a nyelvi

<sup>1380</sup> Vö. Yurchak 2006 könyvének címével. Persze ennek ellenére több előzetes jelzés is szólhatott a rendszer bukásáról, azonban ennek a bukásnak a sebessége a többséget meglephette.

<sup>1381</sup> Havel 1991: 115.

önisméltések, a ritualizált nyelvi formulák és az alternatív valóság megjelenítése performatív jelleggel e hivatalos szövegek megalkotói és olvasói számára is világossá tette, hogy pusztán a hatás elérése érdekében követik a tényösszefoglalók formáját. Valójában az a világ (a szocialista társadalom és annak ellenségei), amelyről a jelentések szólnak, nem is létezik. És ami nem létezik, attól könnyűnek tűnik meglepetés nélkül megválni.

Az 1989 utáni magyar társadalom – eddig alig-alig feltárt – története azonban arra enged következtetni, sokkal erősebbnek és tartósabbnak mutatkozhatnak a csupán képzeletben létező világok (mint amilyeneket a Kádár-korszak is létrehozott például az állambiztonsági jelentésekben), mint a társadalom valóságészlelése; de ez már egy másik történet.

## Bibliográfia és források

A hivatalból eljáró személyeken kívül szinte mindegyik szereplő álnéven szerepel, elsősorban személyiségi jogok miatt. A levéltári jelzetek alapján egy történész vagy levéltáros kutató azonosítani tudja őket, mivel a kitalált neveik monogramja megegyezik eredeti nevük monogramjával, kivéve a ruszin vasutas esetében, amely Sz.-szel kezdődik. A szövegben szereplő nevek közül a következők kitaláltak: Balázs János, Bereznai György, Breznai Sándor, Czebei László, Csóka Ferenc, Dobozi, Emödi István, Fa Dezső, Faragó Aladár, Fedeles, Fehér Sándor, Galla József, Gárdos János, Gindel, Gyergyai Erzsébet, Janák, Kádár Ilona, Kalapos, Kalmár Ferenc, Kender Imre, Kerekes István, Király Viktor, Klimenka, Kovács János, Marek Sándor, Mentzer, Meszesi Miklós, Nádasai Sándor, Nyúl, Oravecz, Pajer József, Pallós Pál, Péter József, Rezner Kálmán, Róka, Sajtos, Sebes József, Simonyi Ede, Storm, Szántó János, Szöcs Péter, Takács Béla, Tarnai Kovács István, Tóbiás István, Váczi István, Vadász János, Váradi János, Váradi Pál, Virág József, Wilhelm Ferenc.

### *Levéltári források*

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 2.2.2. Hálózati nyilvántartások – 075506
- 2.8.1 BM Központi és Nógrád megyei Fogyték
- 2.8.2.5. III/V. SZt-tisztek. „290”
- 3.1.2. M-15677 R. Péter
- 3.1.2. M-29780 M. Kálmán
- 3.1.2. M-42230 (= Gy. 1), M-42 230/1 (= Gy. 2.), M-42 230/2. „Gy. József” (= Gy. 3)
- 3.1.2. M-42243 és M-42243/1 H. János
- 3.1.5. O-12622 J. Andor ügye
  - 3.1.5. O-13366 „Ravasz”
  - 3.1.5. O-14271 Nógrád megye szénbányászata
  - 3.1.5. O-15226/230 Bazsó Vilmos
  - 3.1.5. O-15325 Nógrád megyei ellenforradalmárok
- 3.1.9. V-63725 Adorján József és társai
- 3.1.9. V-6463 Gagyi Sándor és társai
- 3.1.9. V-136388 Bazsó Vilmos

3.1.9. V-141545 Kakuk József és társa

3.1.9. V-141818 Filep Lajos

3.1.9. V-141797/4 Vizsgálati dossziék Rácz Sándor és társai ügyében

3.1.9. V-150373 Összefoglaló jelentés Nógrád Megyei Ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről

3.1.9. V-152011 Jecsmenik Andor

3.1.9. V-156190/1-2 M. Vilmos

#### Budapesti Fegyház és Börtön Irattára (BFBI)

Fegyencnapló 3296-3599

Napi parancsok (1947–1952)

#### Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék iratai (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék), 1949. Népbíróságtól átvett peres ügyei

Gy. per 2= 22620/1949. Gy. László

XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság iratai, 1949

XXV. 2. b. Budapesti Népügyészség iratai, 1948–1949

Gy. per 1 = 5700/1948. Gy. László bűnügyének iratai. 689/1948. egyesítve 88425/1949

#### Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (FML)

IV. 402. Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

V. 168. Seregélyesi nagyközség közigazgatási iratai, 1945–1950

X. 1. MKP Fejér megyei járási szervezete

X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága

XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottságának iratai

XVII. 402. Székesfehérvár város igazoló bizottságok iratai

XVII. 403. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járás Igazoló Bizottságának iratai

XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrfőkapitányság

XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai 1945–1949



XXXIII. 90. A Seregélyesi anyakönyvi kerület iratai, anyakönyvek másodpéldányai (= Seregélyesi anyakönyvek). Halotti anyakönyvek

XXXIII. 98. a. Székesfehérvári születési anyakönyvek másodpéldányai

Kézirattár

386. Sulyok János: Shvoy Lajos püspök feljegyzéseiből

387–398. háborús visszaemlékezések

398. Stiegler István visszaemlékezése

399–400. Kerekes Lajos polgármester és Ketskés Sándorné

593. Dani Lukács: *A politikai helyzet Fejér megyében 1944. dec. – 1945. márc.*

640. Dani Lukács: *A politikai helyzet Fejér megyében 1944–1945 fordulóján*

767. Bödő István: *Seregélyes története a második világháború kitörésétől 1961-ig*

774. Aradi János: *A rendőrség Fejér megyében 1944–1946. A demokratikus rendőrség megalakulása. Kézirat. 2002*

*Szovjet emlékművek a megye területén*

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XXXIII-1/a 110. Születési anyakönyvek másodpéldányai. 1904

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (NML)

VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai, 1934–1937. (= Pásztói Polgári anyakönyvek).

VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai; 1934/35-1942/43 tanévek

VIII. 604. A Pásztói Kereskedelmi Szaktanfolyam iratai

XI. 5. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.

XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék

XXV. 15c. Salgótarjáni Járásbíróság

XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB)

XXXIII.1. Nógrád (vár)megye állami anyakönyv másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülési

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányaiigazgatósága

MÁV Irattár

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SZVL)

IV. 1439. Székesfehérvár Város Polgármesterének Általános iratai. 1945–1950

XV. 1049. 157. d. Székesfehérvár thj. város törvényhatósági bizottságának iratai.

Magyar Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949

XV-31. Kézirattár.

2. Dani Lukács 1992: *A Független Kisgazdapárt Fejér Megyében. 1939–1949.*

Székesfehérvár

4. Tarlós József: *Légcsavarszélbe. Egy volt repülő visszaemlékezései*

304. Forró János: *A Magyar Királyi csendőrség Fejér megyei története*

353. Lajtai János: *Csata a város felett 1944–1945*

### **Sajtó**

*A bányász* 1926–1939

*Budapesti Hírlap* 1931

*Fehérvári Hírek* 1945

*Népsport* 1945–1946

*Nógrád* 1964–1989

*New York Times* 1929–1931

*Pásztói Polgári Értesítője* 1934–1937

*Népszabadság* 1957–

### **Interjúk**

(készítette Horváth Sándor, a szerző tulajdonában)

Interjú B. Vincénével. 2011. május 23. Seregélyes

Interjú D. Istvánnéval és lányával. 2011. október 21. Budapest, 3. ker.

Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25. Bátortereny (Kistereny)

Interjú H. Istvánnal. 2011. május 12. Seregélyes

- Interjú M. Miklóssal. 2011. május 26. Budapest, 12. ker.  
Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25. Bátoronyterenye (Kisterenye)  
Interjú N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27. Bátoronyterenye (Kisterenye)  
Interjú P. Bélával. 2011. május 25. Seregélyes  
Interjú S. Gyulával. 2011. május 18. Budapest, Órmező  
Interjú Sz. Leszjával. 2011. április 28.; május 26. Budapest  
Interjú Sz. Antallal. 2011. október 24. Bátoronyterenye (Kisterenye)  
Interjú V. Jánossal 2011. október 25. Bátoronyterenye (Kisterenye)

### ***Kiadott források***

- 1941-es népszámlálás 1947. Demográfiai adatok. Bp.  
1941. évi népszámlálás 1982. 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Bp.  
Ady Endre 1908: Rózsika és Gladys. *Budapesti Napló* 1908. január 30.  
*A Pásztói Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője az 1934–35. tanévről*  
1935. Szerk. vitéz Ágasváry Lajos igazgató (= Pásztói Polgári Értesítő). Pásztó.  
Bangha Béla 1917: *A zsidó sajtó a kereszténység ellen*. Bp.  
Csordás Lajos 2012: A második Hadik-kincs. Lelet – Mi legyen a háborúban elrejtett ezüstökkel? *Népszabadság* 2012. július 27.  
Endrődy László 1941: *Kaszap István (1916–1935)*. Szeged.  
Erdős Ferenc (szerk.) 1998: Nekem szülőházam (volt)... Fejér Megyei Levéltár Közleményei 24. Mór – Székesfehérvár.  
*Harcos életutak* 1983: *A forradalmi munkásmozgalom Nógrád megyei kiemelkedő személyiségeinek életrajzai* 1983. Szerk. biz. vezetője Gordos János; szerk. biz. Bandur Károly et al. Salgótarján.  
Kiss László 2004: *Auschwitzi napló*. Bp.  
Központi Statisztikai Hivatal (= KSH) 1972: 1970. évi népszámlálás. Bp.  
Molnár 2002: Molnár Tibor építész városi főmérnök emlékei az 1910–1980. évek Székesfehérvárára. 1986. kézirat. In: Magony Imre (szerk.): *Székesfehérvári olvasókönyv*. Székesfehérvár, 327–331.  
Németh László 1988: A Medve utcai polgári. Pécs.  
Shvoy Lajos 2002: *Önéletrajz*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár.  
sz. n. 1960: *Nógrád megye fontosabb statisztikai adatai 1959*. Salgótarján.

sz. n. 1955: *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve*. LXXV. köt. 1945-ös év. Bp.  
sz. n. 1962: *1960. évi népszámlálás. 3. Nógrád megye személyi és családi adatai*. Bp.  
Vincze László 1996: *Min múlt az élet? Embersorsok a Holocaustban*. Bp.

### **Hivatkozott irodalom**

- Á. Varga László – Pásztor Cecília 2002: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára*. II/2. (1956. november 14. – 1957. január 16.) Salgótarján.
- Ablonczy Balázs 2004: A leghűségesebb nemzet és a völgygátak. Teleki Pál a ruszinokról és az Északkeleti Felföldről. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Bp., 147–155.
- Alexander, Jeffrey C. 2004: Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Uő et al.: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley – Los Angeles – London, 1–30.
- Almár Iván (főszerk.) 1981: *Úrhajózási lexikon*. Bp.
- Alpert, Harry 1959: The Growth of Social Research in the United States. In: Lerner, Daniel (szerk.): *The Human Meaning of the Social Sciences*. New York, 73–86.
- Andor Mihály 2011: *Szegény Micsinay*. Egy besúgó élete. Pécs.
- Angyal Zsuzsanna 2009: *Erőművi salakhányók környezetre gyakorolt hatásainak és hasznosításuk lehetőségeinek vizsgálata egy salgótarjáni mintaterület példáján*. Doktori (PhD-) értekezés. ELTE TTK, Bp.
- Apitzsch, Ursula – Inowlocki, Lena 2000: Biographical analysis: a ‘German’ school? In: Chamberlayne, Prue – Bornat, Joanna – Wengraf, Tom (szerk.): *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London – New York, 53–70.
- Apor Péter 2003: Történeti antropológia. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Bp., 443-466.
- Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Bp., 13–49.
- Apor Péter 2014: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945–1989*. Bp.
- Apor Péter 2021: *Tömegezőszak, antiszemitizmus és politikai átalakulás a második világháború utáni Magyarországon, 1945-1946*. Bp.
- Arendt, Hannah 1992 [1951, 1958]: *A totalitarizmus gyökerei*. Bp.

- Arnold, Dietmar 2005: *Neue Reichskanzlei und „Führerbunker“*. *Legenden und Wirklichkeit*. Berlin.
- Ash, Timothy Garton 1997: *The File: A Personal History*. New York.
- Ash, Timothy Garton 1999: *We the People*. London.
- Ash, Timothy Garton 2006: Az igazsághoz vezető négy út. *Élet és Irodalom* 50., 3. sz., január 20.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane – Becker, Annette 2006: *1914-1918, az újrairt háború*. Bp.
- Badcock, Sarah 2007: *Politics and the People in Revolutionary Russia: A Provincial*
- Bakó Boglárka 2003: Az életrajzi módszer haszna, avagy „...hosszú élettel annyi minden kerül, hogy nem is gondolná az embör...” In: Kovács Nóra – Szarka László szerk.: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Bp., 97–110.
- Balogh Margit 2015: *Mindszenty József, 1892–1975*. Bp.
- Bánkúti Balázs 2013: *A nógrádi szénbányászat története*. Szakdolgozat. (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) Bp.
- Bányai Balázs, Füreder Balázs szerk. 2016: *Főúri finomságok a seregélyesi Zichy-Hadik-kastélyból*. Székesfehérvár.
- Baráth Magdolna 2011: Az állambiztonság célkeresztjében. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Bp., 42–72.
- Baráth Magdolna 2013: Az operatív nyilvántartás szervezete és rendszere 1945–1990. In: Barna Ildikó – Pető Andrea 2012: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Bp.
- Barna Ildikó – Pető Andrea 2015: Törvényesített emlékezés. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon*. Bp., 191–206.
- Bartha Eszter 2003: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Bp., 15-39.
- Bauerkämper, Arnd 2002: *Ländliche Gesellschaft in der kommunistischen Diktatur: Zwangsmodernisierung und Tradition in Brandenburg 1945-1963*. Köln.
- Bauman, Zygmunt 1976: *Socialism, the Active Utopia*. New York.
- Bauman, Zygmunt 2001: *A modernitás és a holokauszt*. Bp.
- Beck Tibor – Germuska Pál 2001: Kronológia – 1960. *Beszélő évek: a Kádár-korszak története* 2. (2). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931960> (2021. április 9.)

- Bernáth Zoltán 1993: *Justitia tudathasadása. Népbíróság a nép nélkül a nép ellen.* Bp.
- Bertaux, Daniel – Bertaux-Wiame, Isabelle 1985: Autobiographische Erinnerungen und kollektives Gedächtnis. In: Lutz Niethammer (szerk.) 1985: 146–165.
- Bertaux, Daniel szerk. 1981: *Biography and Society: the Life History Approach in the Social Sciences.* Beverly Hills – London.
- Bessel, Richard – Jessen, Ralph (szerk.) 1996: *Die Grenzen der Diktatur: Staat und Gesellschaft in der DDR.* Göttingen.
- Betts, Paul 2012: *Within Walls. Private Life in the German Democratic Republic.* Oxford.
- Bibó István 1986: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. (1946-1947) In: *Bibó István: Válogatott tanulmányok.* II. köt. Vál.: Huszár Tibor. Bp., 485–504.
- Bíró A. Zoltán 1996: A történetmondás, mint antropológiai kutatás tárgya. In: Bodó Julianna és Oláh Sándor szerk.: *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Csíkszereda, 1996, 245–258.
- Blee, Kathleen 1993: Evidence, empathy and ethics. Lessons from oral histories of the Klan. *The Journal of American History* 2. 596–606.
- Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.) 2015: *1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon.* Bp.
- Bódy Zsombor 2004: Struktúrák és tapasztalatok. Politikai hatalom és társadalom az NDK társadalomtörténet-írásába. *Századvég* 32. sz., tavasz, 3-36.
- Bódy Zsombor 2010: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig.* Bp.
- Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Bp., 50–93.
- Borhi László 1995: Szovjet expanzionizmus vagy amerikai imperializmus? In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* Bp., 185–192.
- Borhi László 2012: Kádár és az Egyesült Államok. *Múltunk* 1-2, 35–74.
- Borhi László 2015: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Bp.
- Borus József 1970: Fejér Megye felszabadítása. 1944. december 2. – 1945. március 23. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez.* 4. A felszabadulás Fejér megyében. Székesfehérvár, 1970. 5–65.

- Borvendég Zsuzsanna 2012: Kihűlt nyomon. Dilettantizmus a politikai rendőrség munkájában. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Bp., 227–244.
- Botos János 2016: A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946. *Múltunk* 1. 160–206.
- Bottoni, Stefano 2009: Hol volt, hol nem volt: az 1989-es romániai fordulat értelmezései. *Transindex*, december 22. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10666> (utolsó letöltés 2021. április 14).
- Bögre Zsuzsanna 2006: *Asszonyorsok: ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Bp.
- Brenzovics László 2004: A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja, 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Bp., 87–117.
- Briggs, Asa 2004: A média társadalomtörténete: Gutenbergtől az Internetig. Bp. (eredeti megjelenés: 1961)
- Browning, Christopher R. 1992: *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York.
- Cabrera, Miguel A. 2004: *Postsocial History: an Introduction*. Lanham.
- Ciobanu, Monica 2009: Criminalising the Past and Reconstructing Collective Memory: The Romanian Truth Commission. *Europe-Asia Studies* 61., 2. sz., 313–336.
- Connelly, John 1996: The Uses of Volksgemeinschaft. *The Journal of Modern History* (68.) 4. 899–930.
- Contemporary European History*, 23, 167–192.
- Czére Béla – Varga Jenő 1977: *A vasúti technika kézikönyve*. I–II. Bp.
- Csalog Zsolt 1981: *A tengert akartam látni: négy munkásportré*. Bp.
- Csalog Zsolt 1988: *Cigányon nem fog az átok*. Bp.
- Csalog Zsolt 1990: *Doku 56. Öt portré a forradalomról*. Bp.
- Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Bp., 447–491.
- Csizmadia Ervin 1995: Interjú Kemény Istvánnal. In: Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. (1968-1988). Interjúk*. Bp., 27-37.
- Csurgai Horváth József 2002: Háborús évek Székesfehérváron. In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök*. Székesfehérvár, 167–238.
- Darnton, Robert 1980: Intellectual and Cultural History. In: Michael Kammen (szerk.): *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*. Ithaca, 327-354.

- Darnton, Robert 1980: Intellectual and Cultural History. In: Michael Kammen (szerk.): *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*. Ithaca, 327-354.
- De Certeau, Michel 1984: *The Practice of Everyday Life*. Berkeley
- Deák, István 2003: How to Construct a Productive, Disciplined, Monoethnic Society. The Dilemma of East Central European Governments, 1914–1956, in: Weiner (szerk.), 205–217.
- Demszky Gábor 1981: Peremvidéken. Csövesek és alkalmiak. In: Pelle János (szerk.): *Írószemmel. 1980*. Budapest, 238-264.
- Dessewffy Tibor 1999: *Iskola a hegyoldalon*. Bp.
- Diósi József 1990: Salgótarján népoktatásügye 1868 és 1948 között. In: Á. Varga László (szerk.): *Egyesületek, iskolák, nemzetiségek Nógrád vármegyében a 18–20. században*. Salgótarján, 269–363.
- Dobos István 2005: *Az én színrevitele*. Önéletírás a 20. századi magyar irodalomban. Bp.
- Dopson, Laurence 1957: Old people as sources of history. *Amateur Historian* 4, 150–152.
- Douglass, Enid H. 1980: Oral History and Public History. *The Oral History Review* 8. 1–5.
- Ellis, Mark S. 1996: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc. *Law and Contemporary Problems* 59. 4. sz., 181–196.
- Eörsi László 2016: *Rendkívüli idők, rendkívüli cselekmények – Tóth Ilona és Mansfeld Péter története és mítosza*. Bp.
- Esterházy Péter 2002: *Javított kiadás*. Bp.
- F. Havas Gábor 1998: Miss Marple és az anyagias tények. Előszó. In: Solt 1998: 9–26.
- Farkas Gábor 1970: Politikai küzdelmek Fejér megyében a második világháború idején. In: *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez*. 4. A felszabadulás Fejér megyében. Székesfehérvár, 111–179.
- Farkas Gyöngyi (szerk.) 2002: *Mária Terézia hadvezére. Hadik András Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratainak levéltári segédlete*. Bp.
- Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas* (21.) 4. 146–171.
- Faucher, Florence 2015: New forms of political participation. Changing demands or changing opportunities to participate in political parties? *Comparative European Politics* 13: 405–29.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.) 2010: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Bp.
- Fedinec Csilla (szerk.) 2004: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Bp.
- Fedinec Csilla 2015: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja”. 1938–1944. Bp.



- Fehérváry István 1978: *Börtönvilág Magyarországon. 1945–1956*. De Kalb Pike, Pa.
- Fehérváry, Krisztina 2013: *Politics in color and concrete: socialist materialities and the middle class in Hungary*. Bloomington.
- Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor (szerk.) 2000: *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949*. Bp.
- Fél Edit–Hofer Tamás 2011: „*Mi, korrekt parasztok*”. *Hagyományos élet Átányon*. Bp.
- Fetner, Gerald L. 2004: *Immersed in Great Affairs: Allan Nevins and the Heroic Age of American history*. Albany. Dessewffy Tibor: Iskola a hegyoldalban. Bp., 1999.
- Fitzpatrick, Sheila – Lüdtke, Alf 2009: Energizing the Everyday: On the Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism. In: Geyer, Michael – Fitzpatrick, Sheila (eds): *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. New York, 266–301.
- Fitzpatrick, Sheila 1996: Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Republic in the 1930s. *Slavic Review* (55.) 1. 78–105.
- Fitzpatrick, Sheila 2000a: Introduction. In Uő. (szerk.): *Stalinism. New Directions*. London – New York, 1-14.
- Fitzpatrick, Sheila 2000b: Ascribing Class: The construction of social identity in Soviet Russia. In: Uő (szerk.): *Stalinism. New Directions*. London-New York, 20-46.
- Fitzpatrick, Sheila 2005: *Tear off the Mask. Identity and imposture in twentieth-century Russia*. Princeton.
- Fitzpatrick, Sheila (szerk.) 2000c: *Stalinism. New Directions*. London.
- Forró János 2011: A Magyar Királyi Csendőrség és a fejér vármegyei zsidó deportálás. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (21.) 24. 23–31.
- Forró János 2012: A rendvédelmi szervezetek sajátos tevékenysége háborús helyzetben Fejér vármegyében 1944 őszétől 1945 tavaszáig. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (22.) 26. 35–43.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Bp.
- Fraser, Ronald 1979: *Blood of Spain: the experience of Civil War, 1936-1939*. London.
- Friedrich, Carl– Brzezinski, Zbigniew 1956: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge
- Frisch, Michael 1979: Oral history and Hard Times. *Oral History Review*, 7. 70–79.
- Fulbrook, Mary 2001: *A német nemzeti identitás a holokausz után*. Bp.
- Fulbrook, Mary 2005: *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*. New Haven; London

- Gábor Eszter 1993: Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota. *Budapesti Negyed* (1.) 1. 56–78.
- Gál Éva – Hegedűs B. András (szerk.) 1993: *A „Jelcin-dosszié.” Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Bp.
- Geertz, Clifford 1973: *The Interpretation of Cultures; Selected Essays.* New York
- Gellately, Robert 2001: Denunciation as a Subject of Historical Research. *Historical Social Research* (26.) 2–3. 16–29.
- Gergely Anna 2003: *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája. (1938–1944).* Bp.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor – László V. Zsófia – Rácz Attila 2012: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. *Levéltári Közlemények*, 83. 1.sz., 211–93.
- Gerlach, Christian – Aly, Götz 2005: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945.* Bp.
- Germuska Pál 2009: Odacsap a munkásököl? A Munkásörség 1989-ben. In: Tischler János szerk. *Kádárizmus. Mélyfúrások. Évkönyv XVI.* Bp., 439–480.
- Gieseke, Jens (szerk.) 2007: *Staatssicherheit und Gesellschaft.* Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR. Göttingen.
- Gieseke, Jens 2000: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter der Staatssicherheit: Personalstruktur und Lebenswelt 1950–1989/90.* Berlin.
- Gieseke, Jens 2001: *Mielke-Konzern: Die Geschichte der Stasi, 1945–1990.* Stuttgart.
- Gieseke, Jens 2007: Staatssicherheit und Gesellschaft – Plädoyer für einen Brückenschlag. In: *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR.* Szerk. Jens Gieseke. Göttingen, 2007, 7–20.
- Gillis, John R. 1974: *Youth and history; tradition and change in European age relations, 1770-present.* New York.
- Ginzburg, Carlo – Davin, Anna 1980: Morelli, Freud and Sherlock Holmes: Clues and Scientific Method. *History Workshop*, tavasz. 5–36.
- Glaeser, Andreas 2011: *Political epistemics: the secret police, the opposition, and the end of East German socialism.* Chicago.
- Goldman, Wendy Z. 2011: *Inventing the Enemy. Denunciation and Terror in Stalin's Russia.* Cambridge, Ma.
- Green, James 2000: *Taking History to Heart. The Power of the Past in building Social Movements.* Amherst.

- Grele, Ronald J. 1985: Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history. In: uő.: *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*. Chicago, 126–154. (első megjelenés 1975-ben)
- Grzymala-Busse, Anna M. 2002: *The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp.
- Gyáni Gábor 1997: A középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház. *Budapesti Negyed* (16–17.) Nyár–Ősz, 101–127.
- Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940*. Bp.
- Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp., 128–144.
- Gyáni Gábor 2008a: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága. *Hadtörténelmi Közlemények* 1. 143–152.
- Gyáni Gábor 2008b: Helyünk a holokauszt történetírásában. *Kommentár* 3, 3. sz. 13–23.
- Gyáni Gábor 2008c: A megtorlás és az emlékezet narratívái. In: Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján – Bp., 273–280.
- Gyáni Gábor 2010: *Az elveszített múlt*. Bp.
- Gyáni Gábor 2011: A történelmi esemény fogalma. *Magyar Tudomány* (172.) 11. 1324–1332.
- Gyáni Gábor 2012: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* 54, 3. sz., 357–375.
- Gyáni Gábor 2014: Kollaboráció és a hatalom titka. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Bp., 41–52.
- Gyáni Gábor 2016a: *A történelem mint emlék(mű)*. Bp.
- Gyáni Gábor 2016b: 1945 mint (csupán) emlékezeti cezúra. In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Bp., 216–225.
- Gyarmati György (szerk.) 2004: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*. 2003. Bp.
- Gyarmati György 1996: Harc a közigazgatás birtoklásáért. *Századok* 130, 3, 497–572.
- Gyarmati György 1997: "Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!" *Társadalmi Szemle* 8-9. sz. 144–161.

- Gyarmati György 2011a: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. In: Uő: *Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Bp., 43–52.
- Gyarmati György 2011b: *Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Bp.
- Gyarmati György 2014: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok, és mire nem? In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Bp., 65–87.
- Györe Balázs 2012: *Barátaim, akik besúgóim is voltak*. Pozsony.
- Hanley, Eric 2003: A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988. *Social Forces*, 81, 1073–1105.
- Havel, Václav 1991: A kiszolgáltatottak hatalma. In: Uő: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Pozsony, 87–192.
- Hellbeck, Jochen 2006: *Revolution on My Mind. Writing a diary under Stalin*. Cambridge.
- Heller Ágnes, Vajda Mihály, Mihancsik Zsófia 2008: „Olyan világról ábrándoztunk, amelyet a saját értékeink uralnak” Heller Ágnes és Vajda Mihály vitája Mihancsik Zsófia közreműködésével 1968-ról és ami utána jött (előtte volt). *Mozgó Világ* augusztus. 3–17.
- Hirsch, Jerrold 2007: Before Columbia: The FWP and American Oral History Research. *Oral History Review*, 2. 1–16.
- Hoffmann, David L. (szerk.) 2003: *Stalinism. The Essential Readings*. Malden, MA.
- Hoffmann, David L. 2000: European Modernity and Soviet Socialism. In David L. Hoffmann–Yanni Kotsonis (szerk.): *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices*. New York, 245–260.
- Hoffmann, David L. 2011: *Cultivating the Masses. Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939*. Ithaca–London.
- Holquist, Peter 2001: To Count, to Extract, and to Exterminate: Population Statistics and Population Politics in Late Imperial and Soviet Russia. In: Ronald Grigor Suny–Terry Martin, (szerk.): *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. New York, 111–144.
- Holquist, Peter 2003: State Violence as Technique. A Logic of Violence in Soviet Totalitarianism. In: Amir Weiner szerk. *Landscaping the Human Garden. Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework*. Stanford, 19–45.
- Horváth Ágota szerk. 1996: *Az elmesélt idő: családorsok a huszadik századból*. Bp.

- Horváth András 2009: Az amerikai-szovjet holdexpedíciós verseny. [http://www.urvilag.hu/nyomtat/holdraszallas40/20090822\\_az\\_amerikaiszovjet\\_holdexpedicio\\_s\\_verseny\\_3resz](http://www.urvilag.hu/nyomtat/holdraszallas40/20090822_az_amerikaiszovjet_holdexpedicio_s_verseny_3resz) (2021. január 13.)
- Horváth Gyula 1952: Hogyan javította meg a statisztikai munkát a IV. sz. Budapesti Tefü Vállalatnál a Lozinszkij-rendszer bevezetése? *Statisztikai Szemle* (4.) 8. 691–692.
- Horváth Ibolya (szerk.) 1995: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 4. kötet: Kúriai teljes ülések, népbíróági statisztikák.* Bp.
- Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.) 2015: *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Bp.
- Horváth Sándor (szerk.) 2008: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában: új utak a szocialista korszak kutatásában.* Bp.
- Horváth Sándor 1999: A Központi Munkástanács története. *Első Század* (1.) 1. 113–209.
- Horváth Sándor 2000: A munkástanács-kérdés (1956. december – 1957. november). *Első Század* (2.) 1. 165–199.
- Horváth Sándor 2001: 1956 történetírása a rendszerváltás óta. *Századvég* 7., 4. sz., 107–120.
- Horváth Sándor 2012: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban.* Bp.
- Horváth Sándor 2015: A per. Rágalom, feljelentés és lehetőségek egy népbíróági eljárásban 1945-ben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon.* Bp., 207–230.
- Horváth Sándor, Pethő László, Tóth Eszter Zsófia szerk. 2003: *Munkástörténet - munkásantropológia: tanulmányok.* Bp.
- Hördler, Stefan 2014: KZ-System und Waffen-SS. Genese, Interdependenzen und Verbrechen. In: Schulte, Jan Erik – Lieb, Peter – Wegner, Bernd (Hrsg.): *Die Waffen-SS. Neue Forschungen.* Paderborn, 80–98.
- Huszár Tibor 1989: *Bibó István: beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Bp.
- Identity, and the Creation of the Soviet State, 1914–1922.* Cambridge.
- Illien, Albert – Jeggle, Utz 1978: *Leben auf dem Dorf. Zur Sozialgeschichte des Dorfes und Sozialpsychologie seiner Bewohner.* Opladen.
- Jemelka, Martin 2014: The Business Activities of the Baťa Concern in Central and South-Eastern Europe in International Comparison: The Economic and Social Development of Selected Company Towns of the Baťa Concern on the Territory of Today's Czech Republic,

Croatia, Poland, Hungary and Slovakia (1930–1955). Presentation 2014. március 17. Imre Kertész Kolleg, Jéna.

Jobst Ágnes 2009: Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. In: Ö. Kovács József (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása: Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc, 179–191.

Jörg Echternkamp 2004-2005: *Die deutsche Kriegsgesellschaft 1939 bis 1945*. I-II. München.

Kádár Gábor – Vági Zoltán 2003: Racionális népiertás Magyarországon. *BUKSZ* (3.) 219–227.

Kádár Gábor – Vági Zoltán 2005: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Bp.

Kanyó Tamás (szerk.) 2002: *Emigráció és identitás: 56-os magyar menekültek Svájcban*. Bp.

Karácsony Gergely 2009: Az előítélet utóélete. Az egykori MSZMP-tagságra vonatkozó adatok megbízhatósága. In: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Szerk. Somlai Péter – Surányi Bálint – Tardos Róbert – Vásárhelyi Mária. Bp., 328–341.

Karsai Ferenc 1982: *Jánoshalma története 1849-től 1945-ig*. Jánoshalma.

Karsai László – Molnár Judit (szerk.) 2005: *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbírótság előtt*. Bp.

Karsai László – Molnár Judit 1994: *Az Endre–Baky–Jaross-per*. Bp.

Karsai László 2000: The People's Court and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–1946. In: Deák István – Gross, Jan T. – Judt, Tony (szerk.): *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton, 233–251.

Karsai László 2012: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Doktori disszertáció.

Keegan, John 2000: *A csata arca: a közkatonák háborúja: 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme*. Debrecen.

Kemény István – Kozák Gyula 1970: *A Csepel Vas- és Fémművek munkásai és Pest megye munkásai*. Bp.

Kemény István – Lomax, Bill (szerk.) 1986: *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok*. Párizs.

Kemény István 2010: *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. Szeged.

Kende Tamás 2014: *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956)*. Miskolc–Bp.

Kenedi János: Bevezető. In: A Szakértői Bizottság jelentése, 2007–2008, 4–18. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf> (utolsó letöltés 2021. április 9.)

Kenney, Padraic 2002: *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton.

- Kiss József 1990: *Egy falukutatás vázlatja: Homokmégy, 1984-1987*. Bp.
- Kiss Réka – M. Kiss Sándor 2007: A csalogány elszállt: Tóth Ilona tragikumja. Bp.
- Kopeček, Michal 2013: Von der Geschichtspolitik zur Erinnerung als politischer Sprache: Der tschechische Umgang mit der kommunistischen Vergangenheit nach 1989, in: François, Etienne; Kończal, Kornelia; Traba, Robert; Troebst, Stefan (szerk.): *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*. Göttingen, 356–395.
- Kotkin, Stephen 1995: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley
- Kotkin, Stephen 2001: *Armageddon Averted. The Soviet Collapse, 1970–2000*. New York,
- Kotkin, Stephen 2009: *Uncivil society: 1989 and the implosion of the communist establishment*. New York.
- Kotsonis, Yanni 2011: Ordinary People in Russian and Soviet History. *Kritika: Exploration in Russian and Eurasian History* 12, 3 (Summer), 739–54.
- Kott, Sandrine 2007: Vom Verhältnis Stasi – Gesellschaft zur Stasi als Teil der Gesellschaft. In: Gieseke, Jens (szerk.): *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsallday in der DDR*. Göttingen, 339–344.
- Kovács Imre 2003: A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Politikatudományi Szemle* 3. 41–65.
- Kovács Éva – Melegh Attila 2000: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In: Sik Endre szerk.: *Diskurzusok a vándorlásról*. Bp., 93-154;
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Bp.
- Kovács Éva 2007: Interjú módszerek és technikák. In: Uő (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Bp., 269–276.
- Kovács Éva 2008: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In: Uő (szerk.) 2008. Bp., 9–40.
- Kovács Éva (szerk.) 2008: *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. Bp.
- Kovács Tamás 2005: A nyilas éra politikai rendészetének felépítése. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási füzetek* 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára Pécs, 239–252.
- Kovács Tamás 2011: Király(i) biztosítás. Az olasz király személyi biztonságának kérdéséhez az 1937-es budapesti látogatásakor. *Archivnet* (11.) 6. 2011. 11. 29. [http://www.archivnet.hu/pp\\_hir\\_nyomtat.php?hir\\_id=319](http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=319) (2016. augusztus 26.)
- Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert 2001: *A Waffen-SS Magyarországon*. Bp.

- Kovács Zoltán András 2010: Csendőrség a Szálasi-uralom alatt. *Rubicon* (20.) 1. 42–45.
- Kovács Judit 2012: *Megtagadva*. Bp.
- Kowalsky, Sharon A. 2019: Revolutionary Courts: Violence, Popular Justice, and the Creation of the Soviet Judicial System, *Russian Studies in History*, 58:4, 231–235.
- Kozák Gyula – Molnár Adrienne (szerk.) 1993: "Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!": válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Bp.
- Körösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne 2000: *Titokkal a lelkemben éltem: az ötvenhatos elitéltek gyermekeinek sorsa*. Bp.
- Kövér György 1998: *Losonczy Géza. 1917–1957*. Bp.
- Kövér György 2014: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp.
- Krahulcsán Zsolt 2012: Párt/állam/biztonság. A politikai rendőrség formális pártirányítása a korai Kádár-korszakban (1956–1962). In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja*. Bp., 211–226.
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye – A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. Bp.
- Krylova, Anna 2014: Soviet Modernity: Stephen Kotkin and the Bolshevik Predicament. *Contemporary European History* (23.) 2. 167–192.
- Krylova, Anna 2017: Imagining socialism in the Soviet century. *Social History*, 42:3, 315–341.
- Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1932: *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932. Hadik János*. Bp.
- Kunt Gergely 2009: A Kaszap-kultusz védelme (1945-1947). In: Ö. Kovács József (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása: Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc, 161–178.
- Kunt Gergely 2019: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban*. Bp.
- Laczó Ferenc – Zombory Máté 2012: Between Transnational Embeddedness and Relative Isolation: The Moderate Rise of Memory Studies in Hungary. *Acta Poloniae Historica* 106. sz., 99–125.
- Ladányi András 1984: *Bányász a történelemben. Egy bányászélet állomásai, portré Havrán Istvánról*. Bp.
- Lebow, Katherine 2013: *Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*. Ithaca (Ny)–London.



- Lénárt András – Paksa Rudolf 2013: „Kisnyilasok” a BM aktáiban. In: Ungváry Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Bp., 319–352.
- Lénárt András 2006: Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen. In: Fónagy Zoltán – Murber Ibolya szerk.: *Die ungarische Revolution und Österreich 1956*. Bécs, 465–495.
- Lénárt András 2007: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 2. 5–30.
- Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1936: *Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936*. Bp.
- Letki, Natalia 2002: Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asia Studies* 54. 4. sz. 529–552.
- Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. *Korall* (1.) 2. 81–92.
- Lindenberger, Thomas 1996: Alltagsgeschichte und ihr möglicher Beitrag zu einer Gesellschaftsgeschichte der DDR. In: Richard Bessel – Ralph Jessen (szerk.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen, 298–325.
- Litván György 1993: Újrakezdés, szakítás és folytonosság Magyarországon (1945–1948). In: Glatz Ferenc (szerk.): *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Bp., 269–276.
- Lovas Gyula 1996: *A magyar vasutak a II. világháború éveiben*. Bp.
- Lőrincz József – Nagy Ferenc 1997: *Börtönügy Magyarországon*. Bp.
- Lukács Tibor 1979: *A magyar népbírói jog és a népbírók 1945–1950*. Bp.
- Lüdtke, Alf 1993: *Eigen-Sinn. Fabrikalltag, Arbeitserfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg.
- Lüdtke, Alf 1995: Glossary. In: Uő. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton, 313–314.
- Major Ákos 1988: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Bp.
- Majtényi György 2001: „Uraltak” vagy „önfejűek”. Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall*, ősz-tél, 242–252.
- Majtényi György 2003: Ön-fejűség. A másik Németország történelme. *Aetas* 1. 142–148.
- Majtényi György 2005: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Bp.
- Majtényi György 2010: *K-vonal – Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Bp.
- Malycha, Andreas –Winters, Peter Jochen 2009: *Die SED: Geschichte einer deutschen Partei*. München.

- Marafkó László 2006: Az egyetlen élet. *Élet és Irodalom* 50. 17. sz., április 28.
- Mark, James 2006: Antifascism, the 1956 Revolution and the Politics of Communist Autobiographies in Hungary 1944–2000. *Europe-Asia Studies* 58. 8. sz., 1956 and Its Legacy, 1209–1240.
- Marton Ádám 2012: Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945–1968). *Statisztikai Szemle* (90.) 5. 373–393.
- Mazurek, Malgorzata – Hilton, Matthew 2007: Consumerism, Solidarity and Communism: Consumer Protection and the Consumer Movement in Poland. *Journal of Contemporary History* (42.) 2. 315–343.
- Mevius, Martin 2005: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Oxford.
- Miller, Barbara: *Narratives of Guilt and Compliance in Unified Germany. Stasi informers and their impact on society*. London, 1999.
- Molnár Antal – Szabó Ferenc 2010: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Bp.
- Molnár Judit 1995: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Bp.
- Mong Attila 2008: *János vitéz a Gulagon*. Bp.
- Montell, William Lynwood 1985: Der „Oral Historan” als Volkskundler. In: Niethammer szerk. 1985. i.m. 387–392.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Bp.
- Müller Rolf 2013: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete. (1946. október – 1948. szeptember). *Betekintő* 3. [http://www.betekinto.hu/en/2013\\_3\\_muller](http://www.betekinto.hu/en/2013_3_muller) (2016. augusztus 26.)
- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Bp.
- Nagy Gyula 1985: A széntermelés minőségromlásának okai a nógrádi szénbányáknál, illetve a minőségjavítás lehetőségei és a szénárrendszer összefüggései. In: Szvircek Ferenc (szerk.): *Adatok a magyarországi szénbányászatról*. Salgótarján, 95–102.
- Nagy Péter Tibor 2011: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Bp.
- Nagy-Csere Áron 2009: Munkásokból huligánok. A huligán mint társadalmi kategória megteremtése 1956 állambiztonsági értelmezésében *Betekintő* 4. [http://epa.oszk.hu/01200/01268/00012/nagy-csere\\_aron.htm](http://epa.oszk.hu/01200/01268/00012/nagy-csere_aron.htm) (2021. május 30.)
- Necze Gábor 2004: Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében, 1939–1941. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja, 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Bp., 119–145.

- Némedi Dénes 1985: *A népi szociográfia. 1930-1938.* Bp.
- Neuenschwander, John A. 1976: *Oral History as a Teaching Approach.* Washington.
- Nevins, Allan 1954: *Ford: the Times, the Man, the Company.* New York.
- Nevins, Allan 1989: *Study in Power: John D. Rockefeller, Industrialist and Philanthropist.* Norwalk (Conn.).
- Niethammer, Lutz – Plato, Alexander von – Wierling, Dorothee 1991: *Die volkseigene Erfahrung. Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR. 30 biographische Eröffnungen.* Berlin.
- Niethammer, Lutz (szerk) 1985: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der 'oral history',* Frankfurt am Main.
- Niklai Patrícia Dominika – Horváth Máté 2018: *A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának nemzetközi jogi alapjai és a népbíróság tevékenysége Pécsen 1945-ben. DÍKÉ: A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 2, 94–109.*
- Nívelt Jenő é. n.: *Zagyvaróna története.* Salgótarján.
- Norrick, Neal R. 2005: *Talking about Remembering and Forgetfulness in Oral History. The Oral History Review. 2. 1–20.*
- Noszky Jenő, ifj. 2007: *Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra.* Rudabánya.
- Oficinszkij Román 2010: *Etnikai-kulturális összefüggések.* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.) 2010: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Bp., 178–184.
- Ong, Walter J. 2010: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása.* Bp.
- Orgona Angelika 2020: *Az amerikai grófné. Szápáryak és Széchényiek emlékei.* Bp.
- Ormos Mária 2013: *A szuverenitásról, különös tekintettel a 16-21. század magyar történelmére. Magyar Tudomány 4, 422–431.*
- Osgerby, Bill 1998: *Youth in Britain since 1945.* Oxford.
- Ö. Kovács József 2004: *Egy politikai diktatúra társadalmi korlátai. Jelenkortörténeti kutatások az NDK-ról. Korall, (15-16) május. 179-204.*
- Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete. 1945-1965.* Bp.
- Paksy Zoltán 2007: *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között.* PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

- Palasik Mária 2010: *Félelemben zárt múlt: politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Bp.
- Páll Gábor 2007: *A budapesti Duna-hidak története*. Biri.
- Papp Attila 2011: Néptörvényszék, Népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. *Etudomány* (9.) 4. 1–141.
- Papp Gyula 2009: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas* (24.) 2. 162–179.
- Papp István 2015: Falusi ügynökök. Informátorok a falusi társadalom és az állambiztonság szorításában. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Bp., 227–256.
- Partsch, Cornelius 2009: Playing Secret Agent in Hans Christoph Buch's. The Wartburg Warden. A German Story. *Rocky Mountain Review* 63. 1. sz., 43–59.
- Passerini, Luisa 1979: Work Ideology and Consensus under Italian Fascism. *History Workshop* ősz. 82–108.
- Passerini, Luisa 2003: *A nők és a feminista története*. Bp.
- Pataki Ferenc 2001: *Élettörténet és identitás*. Bp.
- Pataki Ferenc 2004: *Érzelem és identitás*. Bp.
- Patterson, Patrick Hyder 2011: *Bought and sold: living and losing the good life in socialist Yugoslavia*. Ithaca, N.Y.
- Paul Thompson 1996: Life story interview with Karen Worcman. <https://discover.ukdataservice.ac.uk/assets/qualibank/6226themext029a.pdf> (2021.03.30.)
- Pető Andrea 1999: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle* (41.) 1–2. 85–108.
- Pető Andrea 2001: *Rajk Júlia*. Bp.
- Pető Andrea 2018: *Elmondani az elmondhatatlant – A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Bp.
- Pető Andrea 2019: *Láthatatlan elkövetők - Nők a magyarországi nyilasmozgalomban*. Bp.
- Pető Iván–Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. Bp.
- Petrone, Karen 2000: *Life Has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in the time of Stalin*. Bloomington.
- Pintér Nándor – Vincze Ferenc – Csépany István 1970: *Pásztó története*. Pásztó.

- Pittaway, Mark 1999: The Social Limits of State Control: Time, the Industrial Wage Relation and Social Identity in Stalinist Hungary, 1948-1953. *Journal of Historical Sociology* 12, 3, 271–301.
- Pittaway, Mark 2012: *The Workers' State: Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh, Pa.
- Pollack, Detlef 2000: Die offene Gesellschaft und ihre Freunde. *Geschichte & Gesellschaft* 26, 184–196.
- Pollmann Ferenc: „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. *Korall* 2008. november. 120–128.
- Pongrácz Zsuzsa 1976: *A harmadik kor*. Bp.
- Portelli, Alessandro 1990: *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany (N.Y.).
- Portelli, Alessandro 2011: *They Say in Harlan County. An Oral History*. Oxford – New York.
- Pritz Pál (szerk.) 1991: *Bárdossy László a Népbíróság előtt. Dokumentumok*. Bp.
- Pucci, Molly 2020: *Security Empire: The Secret Police in Communist Eastern Europe*. New Haven.
- Rainer M. János 1993: A szovjet nagykövetség és az 1956-os magyar forradalom. *Budapesti Negyed* (1.) 1. 79–96.
- Rainer M. János 1994: Hruscsov Budapesten, 1958. április. *Budapesti Negyed* (2.) 4. 159–190.
- Rainer M. János 1998: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48. *Rubicon* 9., 4–5. sz., 50–57.
- Rainer M. János 1999: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. 1953–1958*. Bp.
- Rainer M. János 2007: Állami erőszak és ellenállás Magyarországon 1956 előtt. In: Gyáni Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Tanulmányok*. Bp., 105–115.
- Rainer M. János 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Bp.
- Rainer M. János 2010: Kik is csinálták 1989-et? *Mozgó Világ* 36. 7. sz., 106–109.
- Rainer M. János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba*. Bp.
- Réfi Attila 2009: Az MSZMP bomlási folyamata a párt és tagjai viszonya tükrében (1985–1989). *Múltunk* 54., 4. sz., 64–91.
- Retish, Aaron B. 2008: *Russia's peasants in Revolution and Civil War : citizenship, identity, and the creation of the soviet state, 1914-1922*. Cambridge.

- Retish, Aaron B. 2013: Controlling Revolution: Understanding Violence through the Rural Soviet Courts, 1917–1923, *Europe–Asia Studies* 65, 9, 1789–1806.
- Ricoeur, Paul 2000: Szövegmagyarázat és megértés. A szöveg-, cselekvés- és történetelmélet közti néhány jelentős összefüggésről. In: Thomka Beáta szerk. 2000: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Bp., 185-201.
- Rigó Róbert 2011: *Elitváltás Kecskeméten (1938-1948)*. Bölcsészdoktori értekezés. Kecskemét.
- Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938-1948)*. Bp.
- Ripp Zoltán 2007: A jogi szabályozás változásai. In: *A Szakértői Bizottság jelentése, 2007–2008*. 26–39. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf> (utolsó letöltés 2021. április 14.)
- Robert, Adam– Ash, Timothy Garton 2009: *Civil Resistance and Power Politics. The Experience of Non-Violent Action from Gandhi to the Present*. Oxford.
- Rouso, Henry 1994: *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*. Cambridge, Mass.
- Rubin, Eli 2008: *Synthetic Socialism: Plastics & Dictatorship in the German Democratic Republic*. Chapel Hill.
- Rudnick, Carola S. 2011: *Die andere Hälfte der Erinnerung. Die DDR in der deutschen Geschichtspolitik nach 1989*. Bielefeld.0
- Ryant, Carl 1981: Comment: Oral History and Gerontology. *The Gerontologist* 1. 104–105.
- Ryant, Carl 1986: Public History as a Popular Movement: How Public? How Popular? *The Journal of Popular Culture* 1. 63–68.
- Sabrow, Martin 1999: Der Konkurs der Konsensdiktatur. Überlegungen zum inneren Verfall der DDR aus kulturgeschichtlicher Perspektive. In: . Konrad H. Jarausch–Martin Sabrow (szerk.): *Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR*. Göttingen.
- Sabrow, Martin 2010: Wem gehört „1989“? In: Martin Sabrow (szerk.): *Bewältigte Diktaturvergangenheit? 20 Jahre DDR-Aufarbeitung*. Lipcse.
- Samuel, Raphael 1994: *Theatres of Memory. Vol. 2. Island Stories: Unravelling Britain*. London – New York.
- Schneider Miklós (szerk.) 1979: *Nógrád Megyei Levéltár tanácsköztársasági iratai. Repertórium*. Salgótarján.
- Scobie, Ingrid Winther 1979: Family and Community History through Oral History. *The Public Historian* 4. 29–39.
- Scott, James C. 1985: *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven.

- Scott, James C. 1998: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. London–New Haven.
- Sewell, William H. 1999: The Concept(s) of Culture. In: Victoria E. Bonnell – Lynn Hunt (szerk.): *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkeley, 35-61.
- Sharpless, Rebecca 2007: The History of Oral History. In: Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless (szerk.): *History of Oral History: Foundations and Methodology*. Lanham, 9–32.
- Siegel, Achim (szerk.) 1998: *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism. Towards a Theoretical Reassessment*, Amsterdam.
- Sipos Balázs 2004: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp.
- Sipos Balázs 2011: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Bp.
- Sipos Levente 1995: Az MSZMP, 1957. *História* 17. 9–10. sz., 15–16.
- Solt Ottilia 1998: Interjúzni muszáj. In: Solt Ottilia: *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások*. I. kötet. Bp., 29–46.
- Sommer, Barbara W. – Quinlan, Mary Kay 2009: *The Oral History Manual*. Lanham.
- Spiller, Roger J. 1988: S. L. A. Marshall and the Ratio of Fire. *RUSI Journal*, tél. 63–71.
- Staad, Joachim 1996: *Eingaben: Die institutionalisierte Meckerkultur in der DDR*. Berlin.
- Stan, Lavinia 2004: Spies, Files and Lies: Explaining the Failure of Access to Securitate Files. *Communist and Post-Communist Studies* 37. 3. sz., 341–359.
- Stan, Lavinia 2006: The Vanishing Truth? Politics and Memory in Post-Communist Europe'. *East European Quarterly* 40. 4. sz., 392–410.
- Stan, Lavinia 2009: Explaining Country Differences. In: Lavinia Stan (szerk.): *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union Reckoning with the communist past*. New York, 247–270.
- Stan, Lavinia 2010: *Transitional justice in Eastern Europe and the former Soviet Union : reckoning with the communist past*. London.
- Standeisky Éva 2010: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony.
- Standeisky Éva 2015: *Demokrácia negyvenötben*. Bp.
- Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János szerk. 1998: *A fordulat évei 1947–1949*. Bp.

- Starr, Louis M 1985: Oral History in den USA. Probleme und Perspektiven. In: Niethammer, Lutz (szerk.): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Frankfurt, 37–74.
- Stoica, Catalin Augustin 2005: Once upon a Time there was a Big Party: The Social Origins of the Romanian Communist Party (Part I). *East European Politics & Societies*, 19, 686–716.
- Stolberg-Wernigerode, Otto zu 2005: *Neue deutsche Biographie*, 22. kötet Rohmer – Schinkel, Berlin.
- Stoler, Ann L. 2009: *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*. Princeton, NJ.
- Sydnor, Charles W., Jr. 2002: *Soldaten des Todes. Die 3. SS-Division „Totenkopf“ 1933–1945*. Paderborn.
- Szabó Zoltán 1938: *Cifra nyomorúság*. Bp.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*. Bp.
- Szakolczai Attila 2016: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel – A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Bp.
- Számvéber Norbert 2001: *Konrad 3: páncéloscsata Budapestért, 1945*. Bp.
- Szokol Réka 2009: A Medve utcai polgáristák. Hogyan értelmezhetők Németh László testmérési? *Sic Itur Ad Astra* (59.) 185–199.
- Szomszéd András 1990: A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság társulati népiskoláinak története. In: Á. Varga László (szerk.): *Egyesületek, iskolák, nemzetiségek Nógrád vármegyében a 18–20. században*. Salgótarján, 203–267.
- Szomszéd András 2002: *Zagyva mentén „egybekelvén”*. Bátönyterenye. Bátönyterenye.
- Szücs Gyula 2014: Náci vadászgépet találtak Seregélyes mellett. [http://index.hu/tudomany/tortenelem/2014/09/20/naci\\_vadaszgepet\\_talaltak\\_seregelyes\\_melle tt/](http://index.hu/tudomany/tortenelem/2014/09/20/naci_vadaszgepet_talaltak_seregelyes_melle tt/) (2021. január 13.)
- Szvirček Ferenc 2000: *Bányáskönyv: a bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19–20. században*. Salgótarján.
- Tabajdi Gábor 2013: *Kiegyezés kádárral: "szövetségi politika", 1956-1963*. Bp.
- Táborosi Zsuzsa é. n.: Székesfehérvár városrészei a két világháború között. *Szabadpart* (24–25.) [http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/24/24\\_tarstud\\_taborosi.htm](http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/24/24_tarstud_taborosi.htm) (Letöltés: 2016. augusztus 26.)



Takács Tibor 2013a: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból.* Bp.

Takács Tibor 2013b: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okvách Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Bp., 123–180.

Takács Tibor 2013c: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia. *Betekintő* 3. [http://www.betekinto.hu/2013\\_3\\_takacs](http://www.betekinto.hu/2013_3_takacs) (2016. augusztus 30.)

Takács Tibor 2014: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Bp., 107–128.

Takács Tibor 2016: *A párttitkár halála: Egy 1956-os gyilkosság története.* Bp.

Tamáská Péter 2006: *Politikai elitélt kerestetik. Börtönélet és politikai foglyok Magyarországon, 1945–1990.* Bp.

Terkel, Studs 1970: *Hard Times. An Oral History of the Great Depression.* New York.

Terkel, Studs 1972: *Chicago. Keresztmetszet.* Bp.

Ther, Philipp 2016: *Europe since 1989. A History.* Princeton.

Thompson, Paul 1972: *BBC Archives. Oral History*, 2. 11–18.

Thompson, Paul 2000: *The Voice of the Past. Oral History.* Oxford.

Thomson, Alistair 1998: Fifty Years On: An International Perspective on Oral History. *The Journal of American History* 2. 581–595.

Thomson, Alistair 2007: Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review*. 1. 49-70.

Tihanyi Tamás 2002: Sírfeliratok. In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök.* Székesfehérvár, 239–412.

Tilkovszky Lóránt 1967: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941).* Bp.

Tilkovszky Lóránt 1996: Vád, védelem, valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. *Századok* 6. 1393–1450.

Tilly, Charles – Louise Tilly–Richard Tilly 1975: *The Rebellious Century. 1830–1930.* Cambridge, Ma.

Toliver, Raymond F.– Constable, Trevor J. 1985: *The Blond Knight of Germany. A Biography of Erich Hartmann.* Blue Ridge Summit, PA.

Tomka Béla 1992: A Holocaust genezise. Újabb koncepciók és viták. *Valóság* 10. 40–48.

Tomka Béla 2003: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon.* Bp.

Tóth Eszter Zsófia 2000: Klió és az oral history. *Múltunk* 3. 165–177.

- Tóth Eszter Zsófia 2007: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Bp.
- Townsend, Peter 1957: *The Family Life of Old People; an Inquiry in East London*. London.
- Tulipán Éva 2012: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Bp.
- Turai Tünde 2010: *Öreg ember nem vénember. Idősek társadalom-néprajzi szempontból*. Bp.
- Tyekvicska Árpád 1992: Helyi forradalom. Önszerveződés Nógrád községben 1956-ban. *Szociológiai Szemle* 2. 61–84.
- Ungváry Krisztián (szerk.) 2005: *A második világháború*. Bp.
- Ungváry Krisztián 2002: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Bp., 279–308.
- Ungváry Krisztián 2005: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp.
- Ungváry Krisztián 2013: *Budapest ostroma*. (7. kiadás) Bp.
- Valuch Tibor 1987: „Nem hagyjuk a tsz szervezést a véletlenre...” (Kollektivizálás Homokmégyen 1958–1961) *Aetas* 3. 23–49.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapok – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Bp.
- Vámos György 2012: Bűnösök és bűnbakok a Magyar Rádióban 1945 után. *Eszmélet* (96.) tél. 79–102.
- Vanderbilt II, Arthur T. 2012: *Fortune's Children: The Fall of the House of Vanderbilt*. New York.
- Varga Zsuzsanna 2009: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle* 51. évf. 2. 231–258.
- Varga Zsuzsanna 2013: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Bp.
- Varga Zsuzsanna 2015: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Bp., 51–77.
- Várkonyi-Nickel Réka 2017: *Rimaiak a gyáarak völgyében. Egy salgótarjáni munkáskolónia társadalma az államosítás előtt*. Bp.
- Várkonyi-Nickel, Réka 2016: Az Oral History módszertani lehetőségei és határai a kollektív traumák kutatásában. *NEOGRAD: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, 39, Salgótarján, 102–111.

- Verdery, Katherine 2014: *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*. Bp.
- Veress D. Csaba 2002: A II. világháború hadműveletei Fejér megyében (1944. december 3 – 1945. március 23.) In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök*. Székesfehérvár, 7–165.
- Vértési Lázár 2004: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 1. 158–173.
- Victor Klemperer 1984: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Bp.
- von Plato, Alexander 2004: Geschichte und Psychologie – Oral History und Psychoanalyse. Problemaufriss und Literaturüberblick. *Forum Qualitative Sozialforschung*. január. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0401181> (2021. március 2.) DOI: <https://doi.org/10.17169/fqs-5.1.656>
- Vonsik Ilona 1986: *Etes politikai-munkásmozgalmi történetéhez 1895–1948*. (Múzeumi Értekező 4.) Salgótarján.
- Weiner, Amir (szerk.) 2003: *Landscaping the Human Garden. Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework*. Stanford,
- Welsh, Helga A. 1996: Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990. *Europe-Asia Studies* 48., 3. sz., 413–428.
- Welzer, Harald – Moller, Sabine – Tschuggnall, Karoline 2002: „Opa war kein Nazi”. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt (a. M.).
- Welzer, Harald 2005: *Täter: wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*. Frankfurt am Main.
- Welzer, Harald 2011: *Täter. Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*. Frankfurt am Main.
- Yurchak, Alexei 2006: *Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation*. Princeton.
- Zinner Tibor 1985: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945—1949 *Történelmi Szemle* 1, 118–140.
- Zseliczky Béla 1998: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében, 1920–1945*. Bp.